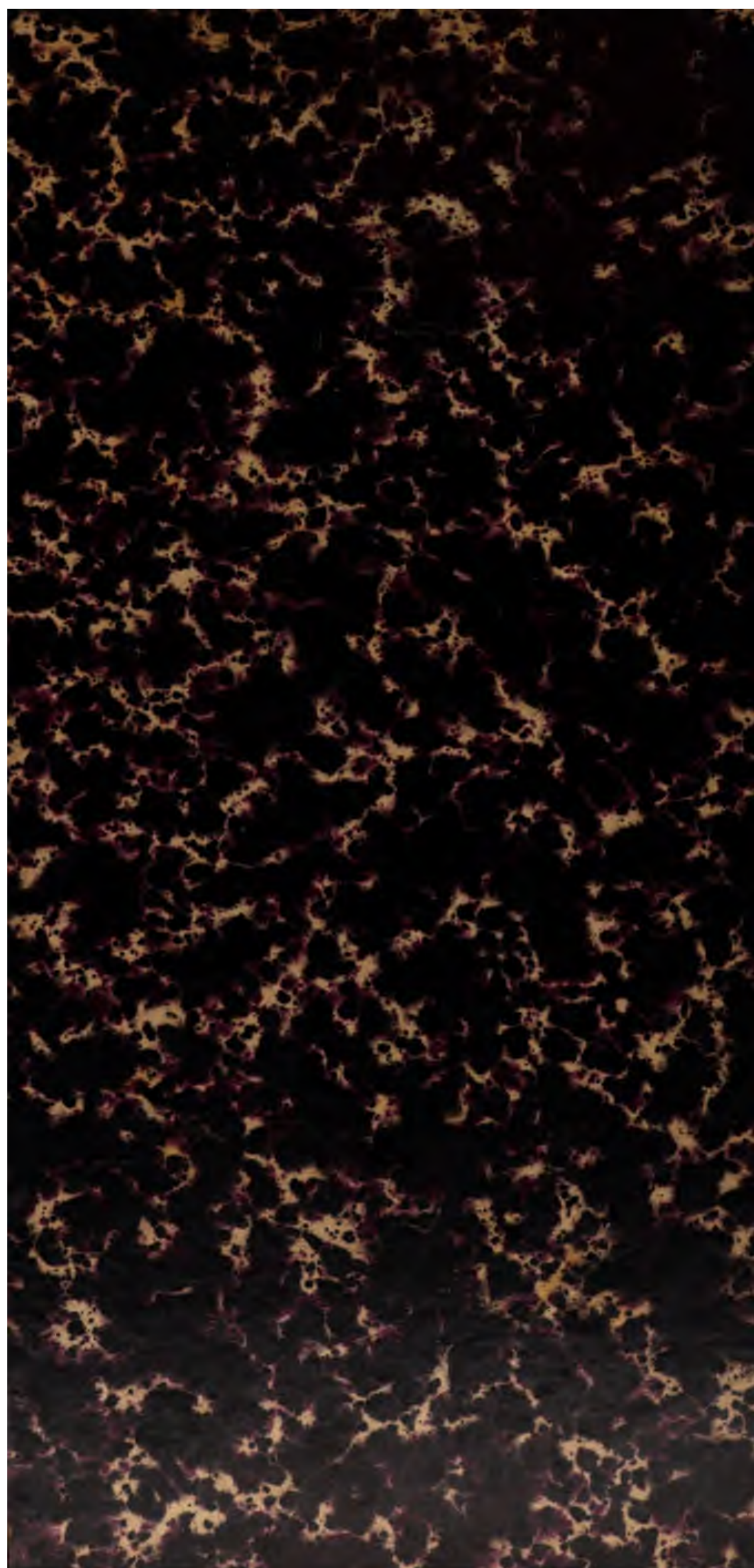
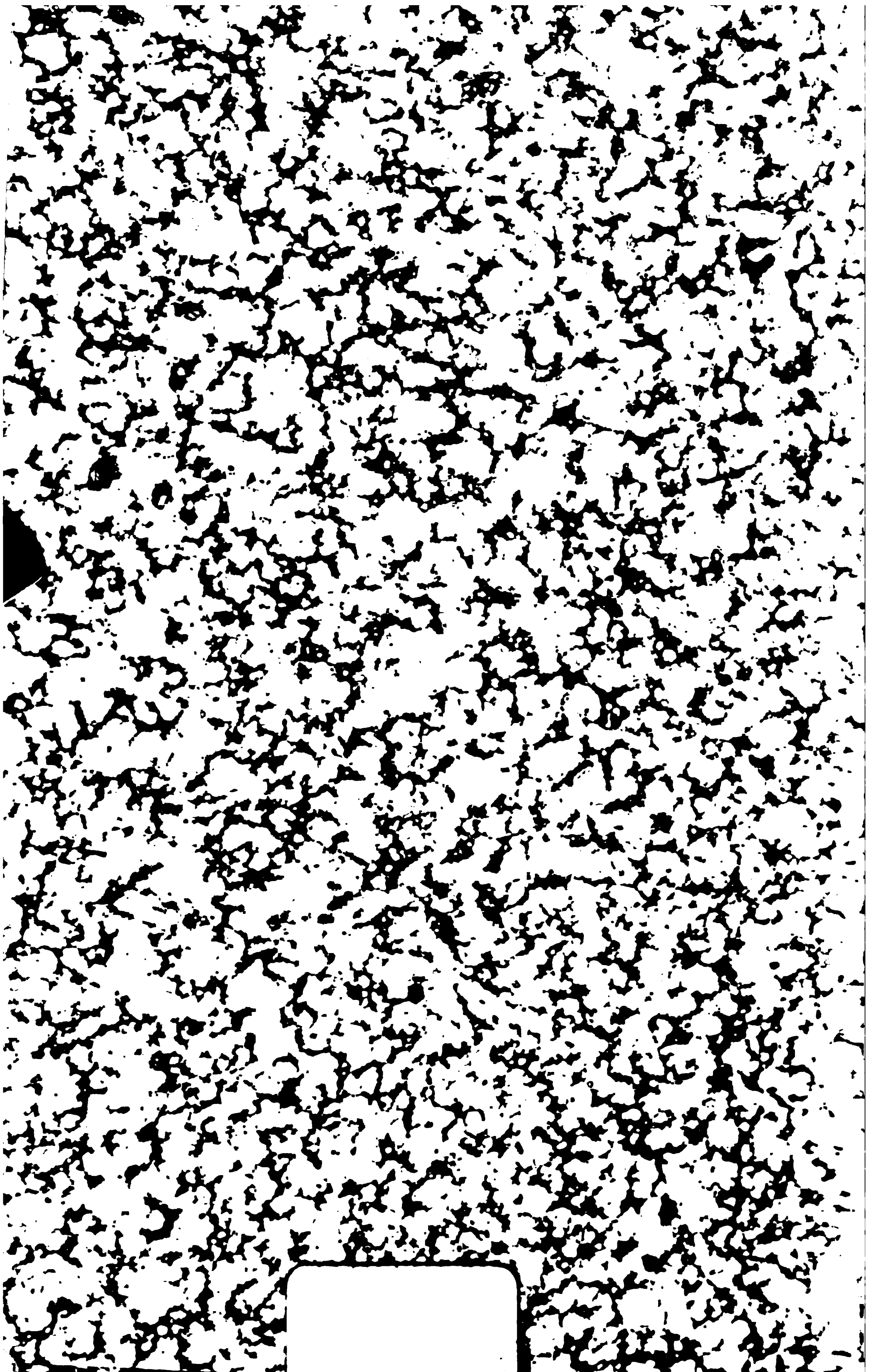
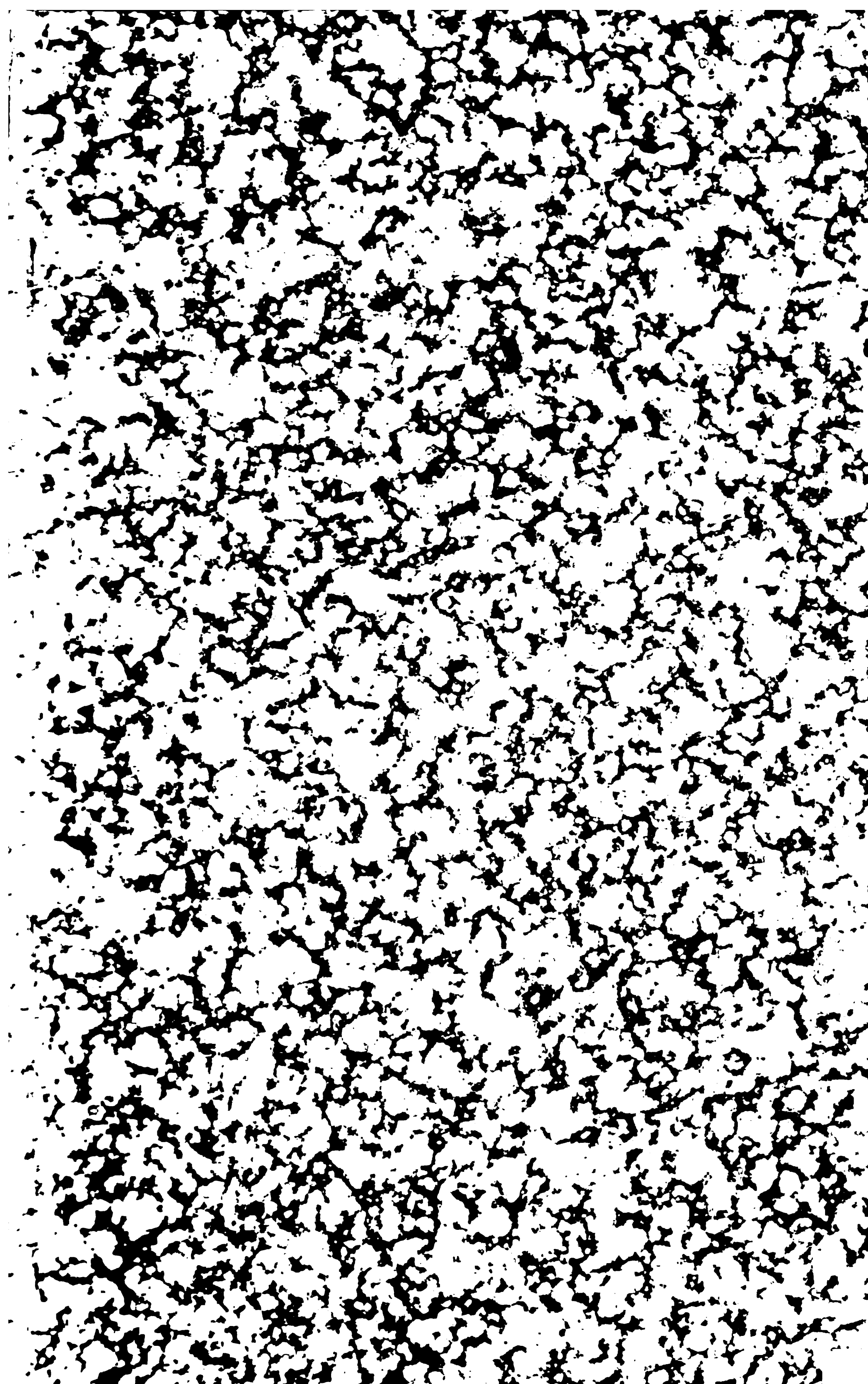

600045001G

REIZEN

NAAR

NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA.

A

Siss

REIZEN

NAAR

NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA

ONDERNOMEN OP LAST DER REGEERING VAN NEDERLANDSCH-INDIE

IN DE JAREN

1871, 1872, 1875–1876

DOOR DE HEEREN

P. VAN DER CRAB EN J. E. TEYSMANN,
J. G. COORENGEL

EN

A. J. LANGEVELDT VAN HEMERT EN P. SWAAN

MET GESCHIED- EN AARDRIJKSKUNDIGE TOELICHTINGEN

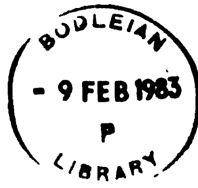
DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.

UITGEGEVEN DOOR HET KON. INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

MET KAARTEN.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1879.

INHOUD.

INLEIDING.

REIS MET DE DASSOON IN 1871 DOOR VAN DER CRAB EN TEYSMANN.

REIS MET DE DASSOON IN 1872 DOOR COORENGEL.

REIS MET DE SOERABAJA IN 1875 EN 1876 DOOR LANGEVELDT VAN HEMERT EN SWAAN.

BIJLAGEN.

KAARTEN.

INLEIDING.

In zijn zoo terecht vermaard werk over Insulinde verklaarde Wallace tien jaar geleden Nieuw-Guinea voor de grootste *terra incognita* der wereld — eene uitspraak, die niet alleen voor dier- en plantkunde, maar ook, wat land en volk betreft, nog niets van hare juistheid verloren heeft. Wel werden in de sedert verloopen jaren meer tochten naar het land der Papoes ondernomen dan in eenig ander tienjarig tijdvak; wel mogen enkele dier reizen in den volsten zin· des woords ontdekkingstochten heeten; hetgeen onze kennis van Nieuw-Guinea daardoor is vermeerderd, is betrekkelijk weinig in verhouding tot den omvang van het daar nog geheel onbekende gebied. Eene belangrijke aanwinst voor de aardrijkskunde zijn voorzeker Moresby's beide reizen, door welke Nieuw-Guinea's zuidoosthoek en het zuidelijk deel der Oostkust werden verkend; niet minder verdienen de aandacht de voor het eerst in de laatste jaren aangewende pogingen, om in aanraking te komen met de bergstammen van het westelijkste deel der Noordkust en met die der Zuidwestkust achter de Tritonsbaai; hoogst gewichtig vooral zijn de drie stoombootvaarten van d'Albertis op de Fly-Rivier, waardoor een stroomgebied over de uitgestrektheid van meer dan drie breedtegraden

is ontsluierd. Hoeveel blijft er echter ook na deze laatste ontdekkingen nog te onderzoeken over? In al de vier kusten van Nieuw-Guinea zijn verschillende deelen, waar de kustlijn nimmer behoorlijk is opgenomen; elders, waar het beloop van den vasten wal ten minste door verkenningen uit de verte met eenige zekerheid bekend is, weet men niets van de daar aan het strand gevestigde bevolking; het uitgestrekte binnenland blijft nog steeds een groote witte plek op de kaart, waarin het tracé der laatste ontdekkingen slechts een uiterst geringe ruimte beslaat, of die hier en daar met alleen uit zee waargenomen bergtoppen bezet is. Hoeveel tijd zal er nog moeten verloopen, eer men tot het raadselachtige Sneeuwgebergte is doorgedrongen, dat de eigenlijke kern van het eiland uitmaakt; eer de hooge bergketen van het zuidoostelijk schiereiland behoorlijk onderzocht is, waar verschillende toppen zich tot boven de 10,000 voet verheffen, de Owen Stanley zelfs 13,000 voet bereikt. Het ligt misschien in de aantrekkelijkheid van het onbekende, dat Nieuw-Guinea in den laatsten tijd zoozeer de aandacht trok, niet alleen van geleerden en natuuronderzoekers, maar van zoo velen, die juist daardoor naar hartelust de vreemdsoortigste plannen tot benuttiging van dit braakliggend terrein konden ontwerpen, zonderdat de onmogelijkheid der uitvoering terstond aan het groote publiek in het oog viel. Hoe weinig men over het algemeen ook van Nieuw-Guinea moge weten, toch was het aan aardrijkskundigen sinds lang gebleken, dat het klimaat voor de vestiging van Europeesche volkplanters en mijnwerkers een onoverkomelijke hinderpaal zijn moet, waardoor de onlangs in Italië beraamde volksverhuizing in het groot slechts tot een snel wegsterven der meegesleepte ongelukkigen zou kunnen leiden. Werd Nieuw-Guinea, vooral door die fantastische ontwerpen, eenigszins het aardrijkskundige modeartikel van den dag, dan zal misschien deze uitgave van drie

verschillende reizen uit den laatsten tijd naar dit vaderland der paradijsvogels eenige belangstelling wekken ook bij hen, die anders wetenschappelijke geografische werken ongelezen ter zijde leggen. Mogen zij er juistere begrippen door verkrijgen omtrent het thans in de dagbladen zoo dikwijls genoemde, maar meest zonder kennis van zaken besproken land, terwijl de aardrijkskundige wereld ongetwijfeld met genoegen kennis zal nemen van een werk, waarin de op deze reistochten verkregen bevindingen uitvoerig zijn opgeteekend en kritisch aan het van elders bekende worden getoetst. Al deed men ook op deze reizen geene ontdekkingen van groot gewicht, in het nog zoo weinig gekende land der Papoes moet ieder bezoek van nauwkeurige waarnemers der wetenschap nut aanbrengen.

In de voorrede op de door het Instituut bezorgde uitgave van von Rosenberg's *Reistochten naar de Geelvinkbaai in de jaren* 1869 *en* 1870 besprak ik kortelijk de resultaten der in de beide volgende jaren door de oud-Residenten van der Crab en Coorengel op den goevernementstoomer Dassoon ondernomen reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, waarvan eene meer uitvoerige bekendmaking mij toen reeds hoogst gewenscht voorkwam. Behalve verschillende andere deelen van Nieuw-Guinea, die men op deze twee reizen bezocht, werden toen de betrekkingen der Nederlandsch-Indische Regeering hernieuwd met de hoofden der Maccluersgolf en der Westkust van het schiereiland Onin, welke streken wel door schepen waren aangedaan, maar zonderdat daardoor eenige belangrijke mededeeligen omtrent land en volk verkregen werden. Uitte ik in die voorrede de hoop, dat het Departement van Koloniën aan het Instituut de uitgave zou veroorloven van het beschrijvende gedeelte van van der Crab's rapport met de botanische aanteekeningen van zijn tochtgenoot, den Inspecteur-honorair der cultures Teysmann, en bleek

het mij bij nadere kennismaking, dat Coorengel's journaal eveneens de uitgave ten volle verdiende, op mijn verzoek werd die toestemming welwillend verleend door den Minister Mr. W. Baron van Goltstein en de bovengenoemde bescheiden in mijne handen gesteld, om die voor de pers te bewerken en deze verslagen, evenals zulks te voren met von Rosenberg's laatste reizen in de Afdeeling Gorontalo, de Zuidoostereilanden en de Geelvinkbaai had plaats gehad, van geschied- en aardrijkskundige toelichtingen te voorzien. Aanvankelijk was het Bestuur van het Instituut voornemens, deze twee reisverhalen, die slechts de kleinste helft van dit werk beslaan, in de *Bijdragen* van ons genootschap te plaatsen; later werd dit plan gewijzigd, toen er uitzicht bestond, dat het verslag eener derde, vooral door haar grooten omvang belangrijke reis naar Nederlandsch Nieuw-Guinea bij deze uitgave kon worden gevoegd.

Reeds in den aanvang van 1873 wilde de Indische Regeering een nieuwen onderzoekingstocht naar Nieuw-Guinea uitzenden met den Resident van Ternate Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, die zich, vooral later in het bestuur van Menado, door zoölogische en andere wetenschappelijke nasporingen onderscheidde, zoodat men van eene reis onder zoo uitstekende leiding de gunstigste verwachting mocht koesteren. Ongelukkig moest die tocht eerst worden verschoven, daar het daartoe bestemde oorlogschip averij bekwam, terwijl die daarna voorloopig geheel werd uitgesteld, toen de inmiddels uitgebroken oorlog met het rijk van Atsji zoo groote krachtsinspanning van onze marine in Indië eischte. Nauwelijks evenwel gedoogden de krijgsgebeurtenissen in Noord-Sumatra het in het laatst van 1875, dat een oorlogschip voor zulk een verre reis werd bestemd, of de Regeering zond het groote transportschip Soerabaja met den Resident van Ternate Langeveldt van Hemert naar Nieuw-Guinea, op welken tocht, die ruim

vier maanden duurde, een groot aantal plaatsen, zoo op de Noordkust als op de Westkust van het land der Papoes bezocht werden. Zoodra het Bestuur van het Instituut de toezegging verkregen had, dat ook het uitvoerige verslag van deze reis aan ons genootschap ter uitgave zou worden afgestaan, scheen het doelmatiger, de drie reisverhalen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea in een afzonderlijk werk bijeen te voegen, dat hier thans aan de leden onzer instelling en aan het belangstellend publiek wordt aangeboden. Op hem, die met de zorg dier uitgaaf belast was, ligt nu de verplichting, in dit inleidend woord uiteen te zetten, hoe ik mij van die taak gekweten heb, waarbij ik over de reizigers en de door hen volbrachte tochten eenige nadere bijzonderheden zal mededeelen, en het mij tevens vergund zij in korte trekken aan te geven: op welke wijze naar mijn bescheiden meening de Regeering van Nederlandsch-Indië het gevoegelijkst hare moeielijke roeping kan vervullen, om de uitgestrekte, in naam onder haar gezag staande westerhelft van Nieuw-Guinea nader te leeren kennen en onder de tot dusver bijna geheel aan eigen willekeur of aan de afpersingen van ondergeschikte Tidoreesche hoofden overgelaten woeste inboorlingen dier afgelegen kusten eenige beginselen van beschaving en volkswelvaart te verspreiden.

De eerste der in dit werk opgenomen reizen had plaats in de laatste helft van 1871 onder den Kommissaris van der Crab, die het grootste deel van zijn ambtenaarsloopbaan in de Molukken had doorgebracht en gedurende dat verblijf reeds viermaal op kleinere tochten Nieuw-Guinea had bezocht. Sedert 1857 Assistent-resident ter beschikking van den Goeverneur der Moluksche Eilanden, bezocht hij als zoodanig in 1859 en 1860 de Aroe-Eilanden en werd voor zijne verrichtingen tegen het oproerige Wattelei

Officier van de Eikenkroon. Daarna verzelde hij in de maanden December 1860 en Januari 1861 den Goeverneur-generaal Pahud op diens rondreis door de Molukken, welk Goevernement destijds nog het noordelijk schiereiland van Celebes omvatte. Achtereenvolgens bezocht men toen Banda, Ambon met de Uliassers en Cerams zuidkust, Batjan, Ternate en de Minahassa van Menado, terwijl van der Crab als vrucht dier inspectie in 1862 te Batavia zijn werk: *De Moluksche Eilanden* uitgaf, de laatste uitvoerige administratieve beschrijving dezer oudtijds als kolonie zoo belangrijke gewesten. In Februari 1863 bracht hij op een reis naar Oost-Ceram en de Goram-Eilanden een vluchtig bezoek aan Nieuw-Guinea's Westkust, en na zijne bevordering tot Resident van Ternate deed hij in October 1863, Juli 1864 en in October 1866 drie dienstreizen naar Dorei. Na de opheffing van het Goevernement der Molukken was van der Crab van 1866 tot 1868 de eerste Resident van Ambon, en hij was juist van een Europeesch verlof teruggekeerd, toen de Indische Regeering hem de leiding opdroeg eener onderzoekingsreis naar de West- en Noordkust van Nieuw-Guinea, zooals sedert de expeditie der Etna in 1858 niet had plaats gehad. Trok laatstgenoemde tocht onder den Resident van Banda van der Goes, waarvan het rapport in 1862 door dit Instituut, onder den titel: *Nieuw-Guinea in* 1858, is uitgegeven, zeer de aandacht ook van het buitenland, vooral om de gewichtige ontdekking der diep in de Westkust indringende Argoeni- en Etna-Baaien en om het eerste bezoek aan de belangwekkende bevolking der Humboldt-Baai, de heer van der Crab beroept zich in het hierachter volgend verslag terecht op de geringe hulpmiddelen, waarvan de aan zijne zorgen toevertrouwde expeditie was voorzien, om te voorkomen, dat men van de door zijne reis verkregen resultaten al te weidsche verwachtingen zou koesteren. Niet alleen toch is een klein stoomschip der goevernementsmarine, zooals de

Dassoon, veel minder bemand en uitgerust dan de schepen onzer oorlogsvloot, voor ontdekkingstochten in onbekende streken verdient een schip van klein charter en geringen diepgang in vele opzichten de voorkeur, wanneer men bij zulk eene buitengewone gelegenheid maar voor eene uitgelezen, bijzonder versterkte bemanning gezorgd had. In plaats daarvan was de equipage der Dassoon niet geheel voltallig en bestond zelfs grootendeels uit bejaarde, afgeleefde matrozen. Geen wonder toen de berri-berri op het vaartuig uitbrak, dat de oostelijke voortzetting der reis moest gestaakt worden, en dat op de terugreis in de nu voor het eerst door Europeanen bezochte Walckenaersbaai eene landing wegens de gevaarlijke branding te gewaagd was, waardoor geen nadere kennis van de bewoners dier golf kon verkregen worden.

In weerwil dezer groote leemte in de uitrusting der Dassoon geeft het verslag van deze reis een niet onbelangrijke aanwinst voor de land- en volkenkunde van Nieuw-Guinea. Voor het eerst vindt men hier uitvoerige berichten omtrent de staatkundige en maatschappelijke toestanden in de Maccluersgolf, over welke landstreek en hare bewoners, hoezeer twee eeuwen geleden door onzen landgenoot Vinck ontdekt en in het laatst der vorige eeuw nauwkeurig door den Engelschen kapitein Maccluer opgenomen, wegens het geheim houden van de journalen dier beide zeevaarders zoo goed als niets bekend was. Eerst na het bezoek der Dassoon hebben de reizen van het Duitsche oorlogschip Gazelle en die der Soerabaja nieuw licht over de Maccluersgolf doen opgaan, van welke eerste reis de opname dier baai in het karton der groote kaart achter dit werk is overgenomen. Niet minder belangrijk was van der Crabs reis, omdat een botanicus daaraan deelnam. Sedert veertig jaar was toch de eigenaardige flora van Nieuw-Guinea niet onderzocht na de groote wetenschappelijke reizen der Franschen in de jaren 1818—1828, terwijl van de nasporingen van

Zippelius, die in laatstgenoemd jaar de expeditie der Triton verzelde, betrekkelijk weinig bekend werd, daar deze ijverige natuuronderzoeker kort na zijn tocht naar Nieuw-Guinea's Westkust op Timor als slachtoffer zijner onvermoeide volharding bezweek. Een hernieuwd onderzoek der rijke plantenwereld van Nieuw-Guinea kon niet beter worden opgedragen dan aan den oud hortulanus van Buitenzorg Teysmann, die sedert vijf-en-dertig jaar bijna al de gewesten van Nederlandsch-Indië heeft doorreisd, om den te voren aan zijne zorgen toevertrouwden plantentuin van nieuwe gewassen te voorzien. Het journaal, door den heer Teysmann over deze reis naar Nieuw-Guinea aan de Regeering ingediend, wordt hier niet in zijn geheel gepubliceerd, zoowel omdat dit daarvoor niet in allen deele geschikt was, als ook dewijl de lezer dan, wat de eigenlijke voorvallen der reis betreft, uit den aard der zaak tweemaal hetzelfde in verschillenden vorm zou ontvangen. Terwijl Teysmanns bezoek op het noorderlijk schiereiland van Halmahera, nadat de Dassoon te Ternate was teruggekeerd, welk verhaal minder eigenaardig in dit werk over Nieuw-Guinea te huis behoort en een afzonderlijk geheel vormt, reeds verleden jaar door mij in de *Bijdragen* van het Instituut is uitgegeven, zijn de grootere fragmenten, die ik aan zijn journaal ontleende: zooals de beschrijving der uitbarsting van Ternates vuurberg in Augustus 1871, het botanisch onderzoek van Gebe en het eilandje Fau, dat der eilandjes aan den noordingang van Straat Gallewo en der omstreken van Dorei, eindelijk Teysmanns nasporingen in de Humboldt-Baai in van der Crabs verslag ingelascht, hetgeen, zooals de lezer spoedig zal opmerken, de verschillende, op dezen tocht bezochte streken van Nieuw-Guinea in geografische volgorde beschrijft, zonder zich daarbij aan het historisch beloop der reis te houden. Overigens heb ik wetenswaardige bijzonderheden uit Teysmanns journaal, waar van der Crab geen melding van

maakte, in de noten aan den voet der bladzijden medegedeeld.

De eerste afdeeling van dit werk over deze reis van 1871 was bijna geheel afgedrukt, toen ik kennis kreeg van de door Dr. R. H. C. C. Scheffer, Direkteur van Buitenzorgs Plantentuin, te Batavia uitgegeven *Annales*, waarin ook een uittreksel uit Teysmanns journaal voorkomt. Deze Fransche vertaling bepaalt zich echter hoofdzakelijk tot het botanische gedeelte, terwijl de geografische en ethnologische opmerkingen meerendeels zijn weggelaten. Nevens dit uittreksel behouden dus onze mededeelingen uit dit journaal hare waarde, terwijl ik ter vergemakkelijking van botanische nasporingen in de *Nalezingen* achter dit werk de wetenschappelijke nomenclatuur der door Teysmann verzamelde planten volgens Dr. Scheffer heb opgenomen. Op mijne aanteekeningen op dezen tocht kom ik na het bespreken der beide anderen reizen nader terug. Slechts vermeld ik hier met dankbaarheid, dat de heer van der Crab, die na afloop dezer expeditie tot Resident van Menado werd benoemd en sedert 1874 zijn pensioen in het moederland geniet, de welwillendheid had, die voor het ter perse gaan natezien en daarbij nog enkele belangrijke mededeelingen te voegen. Onlangs bezorgde hij bovendien in het tijdschrift van ons genootschap de uitgaaf eener inlandsche kroniek der Sultans van Ternate in Ternataanschen en Maleischen tekst met vertaling, welk stuk niet alleen uit een taalkundig oogpunt van belang is, omdat in de taal van de beheerschers der Molukken geen ander opstel van eenigen omvang was uitgegeven, maar dat naar mijn bescheiden meening ook op geschiedkundig gebied meer belooft, dan men aanvankelijk bij oppervlakkige inzage zou zeggen. Uit de bijgevoegde vertaling maak ik toch op, dat de tekst der kroniek door een onkundigen en slordigen afschrijver of voortzetter op de gruwelijkste wijze is dooreengehaspeld. Past men echter

de op de oude Hebreeuwsche en Arabische geschiedbronnen met zoo gunstigen uitslag toegepaste kritische methode op deze kroniek toe, dan vermoed ik, dat er licht in dien schijnbaar onuitwarbaren chaos zal ontstaan. Bij leven en welzijn wil ik gaarne mijne krachten aan die taak beproeven, waardoor deze historische overleveringen der inlanders eenigen leiddraad bij verdere nasporingen kunnen verschaffen. In ieder geval is men den heer van der Crab dank verschuldigd, dat hij dit curieuse stuk voor de vergetelheid heeft bewaard; moge zijne gezondheid hem toelaten, zijne welverdiende rust na dertigjarige ambtelijke werkzaamheid verder te besteden aan letterkundige studiën over de door hem bestuurde Indische gewesten, en het hem vergund zijn, gevolg te geven aan zijn voornemen, om een nieuwe uitgaaf te bewerken zijner beschrijving der Moluksche Eilanden, die nu reeds zeventien jaar geleden het licht zag, en waaraan dus uit den aard der zaak veel toe te voegen en te verbeteren zal zijn.

De tweede reis der Dassoon naar de West- en Noordkust van Nieuw-Guinea in het najaar van 1872 stond onder de leiding van den oud-Resident van Timor Coorengel, die nooit betrekkingen in de Molukken bekleed had, maar het eerste deel van zijn ambtenaarsloopbaan op de bureaux te Batavia doorbracht en daarna als Secretaris aan het gewestelijk bestuur van Banka en Cheribon deelnam. Miste hij dus de plaatselijke ervaring, die van der Crab door zijn langdurig verblijf in de Molukken en door zijne vorige bezoeken op Nieuw-Guinea verkregen had, de indrukken, die het geheel vreemde land der Papoes op hem maakte, zijn er des te frisscher om, hetgeen aan dit journaal een eigenaardige aantrekkelijkheid geeft. Het belangrijkste gedeelte van Coorengels verslag is zeker zijne nauwkeurige beschrijving van de Karas-Eilanden en van het noordwaarts gelegen Kapauer, over welke streken niets

bekend was na het journaal van den ontdekker Keyts in 1678 dan de beknopte berichten van den Italiaanschen plantkundige Beccari, die kort voor Coorengel dit deel van Nieuw-Guinea's Westkust bezocht. Ook het eiland Misool werd, bedrieg ik mij niet, thans sedert het herstel van het Nederlandsch gezag in de Molukken voor de eerste maal van regeeringswege bezocht; wanneer toch sommige onzer oorlogsvaartuigen reeds vroeger in deze eeuw dit eiland hebben aangedaan, dan zijn van die bezoeken geene bijzonderheden in het licht gegeven. Onze eenige kennis van Misool berustte dus voornamelijk op de berichten van von Rosenberg, daar ook van de tochten der natuuronderzoekers Allen en Hoedt, die iets later dit eiland bezochten, niets bekend gemaakt is. Coorengels zeer uitvoerige mededeelingen omtrent de sociale toestanden in Waigama, het noordelijke rijkje op Misool, zijn dus evenzeer eene gewichtige bijdrage tot de land- en volkenkunde dezer zoo lang verwaarloosde streken. Bij deze gelegenheid was de bemanning der Dassoon buitengewoon versterkt, maar daar ook nu de berri-berri reeds bij het begin der reis uitbrak, schrijf ik het voorval daaraan toe, dat Coorengels bezoek der Noordkust zooveel minder gewichtige resultaten opleverde, en dat hij ons van de zoo weinig bekende Schouten-Eilanden niet zoo veel nieuws kon mededeelen als de Fransche natuuronderzoeker Raffray, die vijf jaar na hem zoowel Sowek als Korrido bezocht. Zeker lag het aan den door ziekte verzwakten toestand der bemanning, dat de poging, om een der mondingen van de groote Amberno- of Rochussen-Rivier op te varen, nu even vruchteloos was als op de vorige reis, en dat de tocht ook nu niet verder oostwaarts kon worden voortgezet. Onder hetgeen de wetenschap aan den heer Coorengel verschuldigd is, mag eindelijk niet vergeten worden de door hem vervaardigde vergelijkende woordenlijst van het Tidoreesch, Misoolsch en vier talen van Nieuw-Guinea's Westkust,

waarvan drie geheel onbekend waren, en welke lijst het hoofdbestanddeel uitmaakt der laatste bijlage van dit werk.

Het derde hier thans uitgegeven reisverhaal is het gemeenschappelijk verslag van den Resident van Ternate, Langeveldt van Hemert, en van den Kapitein-luitenant ter zee Swaan, bevelhebber van het raderstoomschip Soerabaja, over den tocht met dien bodem naar de Noord- en Westkust van Nieuw-Guinea gedurende de maanden November 1875 tot Maart 1876. Schijnbaar mocht een reis met zulk een groot oorlogschip, waarbij men bovendien verzeld was door den geleerden Beccari en door den onvermoeiden dierenverzamelaar Bruyn, veel beter uitgerust heeten dan de beide vorige met de kleine Dassoon. Toch bestond ook hier de groote leemte, dat men van geen stoomsloep voorzien was, waardoor het oorlogsvaartuig zich door zijn groot charter en aanzienlijken diepgang in de dikwijls met klippen en reven als bezaaide, onbekende vaarwaters niet te dicht bij den wal kon wagen en daardoor de gelegenheid miste, belangrijke opnemingen te verrichten en met de inboorlingen van te voren nimmer bezochte streken betrekkingen aan te knoopen. Niettemin bevat dit verslag veel, dat ten volle de aandacht der aardrijkskundigen verdient. Op geen der vorige reizen naar Nieuw-Guinea werd toch langs de uitgestrekte kustlijn van de tot Nederlandsch-Indië behoorende westerhelft een zoo groot aantal verschillende plaatsen aangedaan, waaronder vele, die thans voor het eerst door ontwikkelde reizigers bezocht werden; zooals Wairoor op de westkust der Geelvinkbaai, Awek op de geheel onbekende noordkust van het groote eiland Jappen, ook de schoone bewesten de Humboldt-Baai gelegen Baai van Sadipi, waar men echter ongelukkig om de zoo even opgegeven redenen geen geschikte ankerplaats kon vinden. Hoewel men voorts het eiland Waigeoe en de zuiderhelft van Misool, het eigenlijke rijkje van dien naam, niet onder de geheel onbekende streken rekenen kan, was

het niettemin van belang, dat die na het herstel van het Nederlandsch gezag in de Molukken eindelijk eens van regeeringswege bezocht werden. Ook werd op deze reis de Nederlandsche vlag weder vertoond in de Tritonsbaai, waar na de intrekking der bezetting van Fort du Bus in 1836 slechts in 1852 en 1853 een kort bezoek door onze oorlogschepen werd gebracht, maar waar de onvermoeide Russische reiziger von Miklucho Maclay in 1874 tot het binnenland was doorgedrongen, zoodat het van belang scheen de bij die reis behoorende kaart van Kowiai ook in dit werk optenemen.

Zoodra het uitvoerig verslag van dezen tocht der Soerabaja in den zomer van 1876 in het moederland ontvangen was, raadpleegde Baron van Goltstein de Besturen van het Aardrijkskundig Genootschap en van het Instituut over de geschiktste wijze, om den inhoud van dit belangrijke stuk wereldkundig te maken. Bij onderling goedvinden werd overeengekomen, dat een beknopt verslag van de voornaamste resultaten dezer reis in de eerstvolgende algemeene vergadering der eerstgenoemde instelling zou worden voorgedragen, terwijl de uitgave van het geheel werd toevertrouwd aan den ondergeteekende, die reeds met het in het licht geven van de beide reizen der Dassoon belast was. Van de eerste taak kweet Dr. C. M. Kan zich in de bijeenkomst van 30 September 1876, welk opstel: *De reis der Soerabaja naar Nieuw-Guinea*, in het tweede deel van het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* is uitgegeven. Het afzonderlijk rapport, dat de bevelhebber van dit oorlogschip over deze reis aan den kommandant der Zeemacht in Oost-Indië uitbracht, werd op last van den Minister van Marine in 1877 afgedrukt in het *Jaarboek van de Kon. Nederl. Zeemacht*, van welk stuk, ongelukkig ontsierd door vele drukfouten in de plaatsnamen, waar noodig bij deze uitgave is gebruik gemaakt. De groote kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea, die de Etat-major der Soerabaja

op deze reis samenstelde, werd door den inmiddels naar Europa teruggekeerden heer Swaan aan het Aardrijkskundig Genootschap afgestaan, dat dien omvangrijken arbeid met de daarbij behoorende hydro- en kartografische toelichting in 1878 in haar *Tijdschrift* opnam. Inmiddels had het Departement van Koloniën een ander exemplaar derzelfde kaart aan den ondergeteekende toevertrouwd, die het wegens het formaat van dit werk min wenschelijk oordeelde, dit stuk in de oorspronkelijke grootte over te drukken. Daar de kaart dus toch verkleind moest worden, heeft hij tevens de geografische nomenclatuur gewijzigd en in de derde bijlage achter dit werk uitvoerig uiteengezet, om welke redenen hij daarin veranderingen heeft aangebracht.

Achtereenvolgens was dus over de reis der Soerabaja een en ander gepubliceerd, waaruit het algemeen beloop van dien tocht voldoende kon worden gekend, zoodat ik mij bij de bearbeiding van dit werk, dat voor latere onderzoekingen in Nederlandsch Nieuw-Guinea tot legger en vraagbaak moge dienen, niet overhaastte, hoe dikwijls ook door enkele belangstellenden een welwillende aandrang daartoe op mij werd uitgeoefend. In onze eeuw van stoom en electriciteit is het, zal men niet door anderen overvleugeld worden, voorzeker wenschelijk, dat de hoofdresultaten van belangrijke ontdekkingen zoo snel mogelijk worden publiek gemaakt. Voor een zuiver wetenschappelijken arbeid als deze, waar alleen het opsporen en raadplegen van een groot aantal verschillende bronnen, het kritisch wegen en wikken der afwijkende opgaven van allerlei berichtgevers eenig licht in de duisternis kan ontsteken, daar kan te groote haast slechts aan den einduitslag schaden, daar is de langzame, maar gestadige gang van de schildpad nog altijd de zekerste weg, om het gewenschte doel te bereiken. Men gelieve slechts de door mij onder den tekst van dit werk geplaatste aanteeke-

ningen vluchtig te doorbladeren of een oog te werpen op de tweede hierachter gevoegde bijlage, waarin ik zoo volledig mogelijk opsomde, welke tochten alleen in deze eeuw naar Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden ondernomen zijn, en men zal moeten erkennen, dat de litteratuur over die inderdaad nog zoo onbekende streken reeds een aanzienlijken omvang bereikt heeft. Al die bronnen te verzamelen en na te slaan kost uit den aard der zaak reeds veel tijd. Naarmate de arbeid voortgaat, ontdekt men er telkens weder, die men vroeger over het hoofd zag of in het geheel niet kende; ook stuit men herhaaldelijk op bezwaren, waarvan men zelfs na lang onderzoek de oplossing niet kan vinden en begrijpt, dat die in moeielijk of niet algemeen toegankelijke bescheiden moet gezocht worden.

Hier zij dan ook mijn oprechte dank toegebracht aan den Minister van Koloniën, Mr. F. Alting Mees, die mij op mijne aanvraag welwillend de inzage toestond van enkele gewichtige stukken uit het rijke archief van zijn Departement. Daaronder behoort in de eerste plaats de Nota van den Kommissaris der Molukken A. L. Weddik over de staatkundige verhouding der landen uitmakende het Goevernement der Molukken, dd. 10 Januari 1848, met de daarbij behoorende kaart van Nederlandsch-Papoea. De Goeverneur-generaal Rochussen, overtuigd, dat er maatregelen moesten genomen worden, om de sinds lang kwijnende Moluksche Eilanden uit hun verval op te heffen, had in 1846 een onderzoek naar den politieken en socialen toestand dier verachterde gewesten opgedragen aan dien kundigen hoofdambtenaar, die kort te voren als Kommissaris der Regeering op Borneo de nagenoeg afgebroken betrekkingen van het Nederlandsch gezag met de Oostkust van dat groote eiland had hernieuwd en bevestigd. Ten behoeve dezer opdracht werd aan Weddik toegevoegd de ijverige Assistent-resident T. J. Willer, aan wien wij de keurige opstellen

danken over de volksinstellingen van Boeroe, Noord-Ceram en Noord-Halmahera, in 1858 te zamen uitgegeven door het Instituut onder den titel: *Het eiland Boeroe en de kolo nisatie in Nederlandsch-Indië*. Een ander gevolg dezer zending van Weddik was de wederopvatting der voormalige betrekkingen met Nieuw-Guinea's Noordkust, het besluit van 30 Juli 1848, waarbij de meridiaan van 141° O. L. tot de oostgrens der Tidoreesche onderhoorighede op Nieuw-Guinea werd verklaard, en de uitzending der Circe naar deze streken, die toen voor het eerst in deze eeuw door een Nederlandsch oorlogvaartuig werden bezocht. Al deze maatregelen steunden op de aangehaalde Nota van Weddik, welke vooral door de daarbij gevoegde bijlagen voor onze onderzoekingen van belang was. Inzonderheid was dit het geval met Weddiks kaart van Nieuw-Guinea, waarop de inheemsche plaatsnamen aan de opgaven der inlandsche hoofden ontleend zijn, omdat die kaart de hoofdbron was voor die in Melvills *Atlas van Nederl. Indie* en andere nieuwe kaarten. Hoe noodig het toch is, dat men zich rekenschap geeft bij streken, die of nooit of sinds lang niet door beschaafde zeevaarders bezocht zijn, aan welke bronnen de gangbare voorstelling onzer kaarten ontsproten is, moge blijken uit mijne noot op bl. 49, waar ik aantoonde, dat de teekening en nomenclatuur der Westkust benoorden de Maccluersgolf bijna geheel berust op een kartografische vergissing der vorige eeuw, die de ontdekkingen van Keyts tusschen 3° en 4° Z. Br. benoorden den tweeden breedtegraad plaatste, waar zij op onze nieuwste kaarten met gering verschil in de benamingen bleven staan, hoewel men intusschen de Rijklof van Goensbaai en de Karas-Eilanden weder op hunne ware plaats had hersteld. Waren de resultaten van den merkwaardigen tocht der Circe in 1850 tot dusver alleen bekend uit de journalen van den bevelhebber en den eersten officier van dien bodem, aangenaam was het mij die te kunnen vergelijken met het Rapport van den politieken

Kommissaris van den Dungen Gronovius, waarachter men ook na Forrest de oudste proeve eener Mefoorsche woordenlijst aantreft. Is dit laatste thans verouderd na de zooveel uitvoeriger publicaties der zendelingen over die taal, uit het Rapport putte ik menige belangrijke bijzonderheid; daaronder reken ik, vooral in verband met het eveneens onuitgegeven Kontrakt van het Engelsche tusschenbestuur met de Moluksche Sultans dd. 27 October 1814, een juist inzicht in de aloude stamverdeeling der Meforeezen (zie mijne noot op bl. 220), dat mij wederom licht gaf voor het historisch overzicht in de eerste bijlage over het ontstaan der macht, die de Sultans van Tidor over Nieuw-Guinea uitoefenen.

Langs geheel anderen weg verkreeg ik onverwachts een zeer belangrijke aanwinst voor mijne onderzoekingen over deze nog zoo weinig gekende gewesten, toen ik in het najaar van 1877 op een boekverkooping bij onzen uitgever Martinus Nijhoff na eenigen strijd den eigendom verkreeg van een hoogst merkwaardigen atlas, afkomstig uit den boedel van P. Baron Melvill van Carnbee. Het was een geschenk van den Franschen Schout bij nacht de Hell, Direkteur van het Depot der zeekaarten, aan onzen verdienstelijken kartograaf en bevat de volledige verzameling der tot 1848 over den Indischen Archipel uitgegeven Fransche zeekaarten, waaronder alleen vijf en twintig op Nieuw-Guinea en de omliggende eilanden betrekking hebben. Wanneer men nagaat, hoeveel de groote Fransche ontdekkingstochten van d'Entrecasteaux, Freycinet en Duperrey met de beide reizen van Dumont d'Urville voor de opname der kusten van Nieuw-Guinea en omstreken hebben verricht; wanneer men bedenkt, dat men, om de kostbare prachtwerken over deze vijf expedities te raadplegen de beide openbare boekverzamelingen van 's Hage en Leiden moet bezoeken, terwijl het voor kartografische nasporingen hoogst wenschelijk is, dat men verschillende kaarten van

dezelfde streek ter onderlinge vergelijking te gelijk kan bestudeeren, dan kan men zich eene voorstelling maken, hoeveel nut ik uit dien aankoop mocht trekken. In de laatste helft van dit werk heb ik er dan ook veelvuldig gebruik van gemaakt, en wanneer mijne uitvoerige aanteekeningen op bl. 287—290 over het te lang door het Nederlandsch gezag verwaarloosde Waigeoe eenige waarde bezitten, is dit grootendeels hieraan te danken.

Enkele onderwerpen, te uitvoerig om die in noten aan den voet der bladzijden te bespreken en wier belang alleszins een afzonderlijke behandeling wettigde, beslaan de *Bijlagen* van dit werk. Ter weerlegging van de mijns inziens weinig betrouwbare, door den heer van der Crab medegedeelde historische overlevering der inlanders bevat de eerste bijlage een geschiedkundig betoog, hoe het gezag der Moluksche vorsten en op hun voetspoor dat der Compagnie en der Regeering van Neerlandsch-Indië over Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden is ontstaan en zich in den loop der tijden heeft ontwikkeld. Hoezeer meer dan iemand overtuigd, dat men bij nader onderzoek in de oude en nieuwe koloniale archieven verschillende leemten in dit betoog zal ontdekken, hoop ik niettemin, dat dit korte opstel over de geschiedenis der Nederlanders in de Molukken en aanhoorige gewesten eenig nieuw licht verspreiden moge. De ondervinding bij mijne toelichtingen tot de nu uitgegeven reizen, hoe tijdroovend het was, telkens nategaan, bij welke gelegenheden een of ander punt van het uitgestrekte Nieuw-Guinea reeds door vorige bezoekers was beschreven, bracht mij op het denkbeeld, eene chronologische lijst saamtestellen van de tochten, die in deze eeuw naar Nederlandsch Nieuw-Guinea en onderhoorige eilanden zijn gedaan, en daarbij nauwkeurig optegeven, welke bepaalde plaatsen op ieder dier reizen zijn bezocht. Dit overzicht in de tweede der hier achter gevoegde bijlagen kan bij latere reizen naar en onderzoekingen over dit afgelegen deel van Neerlandsch-Indië van

nut zijn, daar men er als met een oogwenk uit zien kan, waar en wanneer het Nederlandsch gezag zich in de landen der Papoes deed gevoelen, en welke dier streken tot dusver nimmer in eenige rechtstreeksche aanraking met onze regeering kwamen. De derde bijlage geeft rekenschap, op welke gronden de nomenclatuur berust der groote kaart achter dit werk, waarbij ik van het meerendeel der op de kaarten van Nederlandsch Nieuw-Guinea voorkomende plaatsnamen den oorsprong naging en iets uitvoeriger uitweidde over die streken, welke niet op de hier thans uitgegeven reizen bezocht zijn en dus in mijne aanteekeningen daarop niet nader besproken werden. Enkele dezer historisch-kritische opmerkingen over de kartografie van Nieuw-Guinea, vlei ik mij, dat voor het wetenschappelijk publiek eenige waarde mogen bezitten. Daaronder reken ik de poging eener nieuwe indeeling der Noord- en Westkust in grootere en kleinere distrikten en het betoog, dat de Stephen-Eilanden benoorden de Delta der Amberno-Rivier, de bezuiden Gagi gelegen Duiven-Eilanden en het groote eiland Pinang of Valsche Pisang, aan het oosteinde der talrooze eilandjes, die van Misools zuidoosthoek uitsteken, van de kaarten moeten verdwijnen. Houd ik de eerstgenoemde groep voor identisch met Meskaroer benoorden de Schouten-Eilanden, het op die plaats op de meeste nieuwere kaarten voorkomende Mofiak moet dan wederom samenvallen met de benoorden de linie liggende, onlangs voor het eerst van regeeringswege bezochte groep der Mapia-Eilanden.

Deze kartografische bijlage was geheel afgedrukt, toen ik kennis kreeg van de verleden jaar door het Hydrografisch Bureau te Batavia uitgegeven zeekaart: *Moluksche Archipel*, *blad* 1, dat, wat het veld van ons onderzoek aangaat, al de Papoesche Eilanden en het noordwestelijk deel van Nieuw-Guinea tusschen den noordhoek der Mackluersgolf en het landschap Amberbaken op de Noordkust

omvat. Levendig herinner ik mij, dat de Kapitein ter zee A. R. Blommendal deze nieuwe zeekaart der Molukken ontworpen had, toen de samenstelling der Indische zeekaarten onder zijne leiding in het moederland plaats had, welke echter na zijn betreurenswaard overlijden tot groot nadeel voor de wetenschap eensklaps weder naar Indië is overgebracht. Nu na jaren dit ontwerp afgedrukt voor mij lag, waarin ik op vele plaatsen het nauwkeurig onderzoek der alleen hier te lande aanwezige oudere wetenschappelijke bronnen door den kundigen Blommendal herkende, drong pieteitsgevoel mij, nader de aandacht op deze merkwaardige kaart te vestigen, die de sinds lang verouderde, van den aanvang af in vele opzichten gebrekkige kaart van Gregory op waardige wijze vervangt. Ik deed dit in de hierachter gevoegde *Nalezingen*, waarin ik tevens, daar de bearbeiding en de druk van dit werk, zooals reeds ontvouwd werd, vrij lang geduurd heeft, ter aanvulling mijner aanteekeningen nog enkele wetenswaardige bijzonderheden mededeelde uit hetgeen sedert over Nieuw-Guinea het licht zag. Behalve de hierboven reeds genoemde bewerking van Teysmanns journaal door Dr. Scheffer behoort daartoe het bezoek, dat die grijze natuuronderzoeker in den zomer van 1876 op Misool bracht, de belangrijke tocht van Achille Raffray naar de Noordkust en de Schouten-Eilanden en de voortzetting der doorwrochte studie van den heer Tiele over de verrichtingen der Portugeezen en Spanjaarden in den Indischen Archipel, terwijl ik bij het bespreken der eilandsnamen van de nieuwe Zeekaart der Molukken iets uitvoeriger uitweidde over de tallooze om en bij de grootere Papoesche Eilanden liggende eilandjes en vooral over die tusschen den Evenaar en 58° N. Br., welke, hoezeer tot dusver van regeeringswege verwaarloosd, wegens hunne aardrijkskundige ligging als een onderdeel van Waigeoe en Nederlandsch Nieuw-Guinea moeten beschouwd worden.

Na de terugkomst der Soerabaja werd geen nieuwe groote expeditie naar Nieuw-Guinea ondernomen, daar de wegens den langen duur van den oorlog in Atsji steeds voortgezette blokkade der uitgestrekte kustlijn van dat rijk en het bedwingen van Danoe Hassans opstand op Halmahera in 1876 en 1877 te veel van onze marine eischte, om een oorlogsvaartuig naar de landen der Papoes te zenden. Niettemin verloor de Regeering van Nederlandsch-Indië «de aangelegenheden dezer verwijderde gewesten niet uit «het oog» (*Koloniaal Verslag*, 1877, bl. 26). Niet alleen blijkt zulks uit het daar medegedeelde, dat voorstellen van den Direkteur van Binnenlandsch Bestuur over de beste middelen tot verbetering van den staatkundigen en maatschappelijken toestand in Tidoreesch Nieuw-Guinea en onderhoorigheden door de Regeering overwogen werden, maar ook uit de kleinere sedert derwaarts ondernomen tochten. Zoo bezocht de goevernementstoomer Tagal in Juli 1877 de beide rijkjes op Misool, en ging de Havik met een Kontroleur in den aanvang van dit jaar naar de Papoesche Eilanden en de Geelvinkbaai, bij welke gelegenheid met Waigeoe's westkust en de Mapia-Eilanden voor de eerste maal betrekkingen werden aangeknoopt. Bovendien wordt de zuidkust der Maccluersgolf en Kapauer sedert Juli 1877 viermaal 's jaars bezocht door de stoombooten der onderneming Banda, welke door de Regeering gesubsidieerde vaart met den zomer van dit jaar in het kontrakt der groote Neerlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij is opgenomen. Vooral deze geregelde handelsbetrekkingen met Nieuw-Guinea's Westkust moeten op den langen duur meerdere beschaving onder de inboorlingen verspreiden, terwijl de noodzakelijkheid, om dien handel te beschermen, wellicht de Regeering zal nopen, eerlang een of meer ambtenaren in dit deel van Onin aan te stellen. Zulk een blijvende vestiging, die misschien even wenschelijk is in het herhaald door vreemde vaar-

tuigen bezochte, voortdurend door zendelingen bewoonde Dorei, kan echter alleen over de bewoners van de meer naastbijgelegen streken eenigen invloed uitoefenen; voor het grootste deel der onder Nederlandsch gezag staande westerhelft van Nieuw-Guinea zullen de regeerings bemoeiingen zich nog een lange reeks van jaren tot grootere en kleinere scheepstochten onder de kundige leiding van ambtenaren moeten bepalen.

De kleinere tochten, de zoogenaamde dienstreizen, zullen uit den aard der zaak het eerst worden uitgezonden naar die deelen van Nederlandsch Nieuw-Guinea, waar door het uitbreken van onlusten of andere bijzondere omstandigheden de tusschenkomst van het Nederlandsch gezag meer onmiddellijk gevorderd wordt, maar ook op deze expedities van minder omvang kunnen telkens weinig bekende streken in de nabijheid van het eigenlijke doel der reis bezocht worden. Geven voorts de laatste mailberichten en telegrammen uit Indië eenigen grond voor de hoop, dat er weldra in Atsji een meer bevredigende toestand zal ontstaan, zoodat de groote daar thans aanwezige leger- en zeemacht aanmerkelijk kan worden ingekrompen, dan is de Regeering weder in staat groote expedities uit te zenden met het bepaalde doel tot het opnemen en onderzoeken der onbekende deelen van Nieuw-Guinea. Reeds vier jaar geleden uitte ik in de voorrede op von Rosenberg's *Reistochten* den wensch, dat er van regeeringswege een wel beraamd plan werd aangenomen, hetgeen tot richtsnoer bij de volgende ontdekkingstochten naar de landen der Papoes kan dienen. Gedachtig vooral aan de bekende spreuk: *Qui trop embrasse, mal étreint*, zie men daarbij volstrekt af van zulke weidsche plannen als de omzeiling van geheel Nieuw-Guinea, zooals oorspronkelijk aan van der Crab was voorgeschreven (zie bl. 28), maar bepale zich behoudens eene mijns inziens wenschelijke wijziging in de thans aangenomen grenslijn streng tot de

westerhelft van dit groote eiland, die als een onderdeel van Neêrlandsch-Indië beschouwd wordt. Ook met die beperking is daar nog zooveel te onderzoeken, dat men, om niet, door alles in eens te willen bereiken, inderdaad weinig of niets tot stand te brengen, voortaan aan iederen tocht naar Nieuw-Guinea een bepaald doel moet voorschrijven, waarbij ernstig worde overwogen, wat met de aangewezen middelen kan verkregen worden. Bedenkt men toch, dat de laatste groote expedities, die der Etna in 1858 en de drie, die thans hier worden uitgegeven, alle zoowel de West- als de Noordkust bezochten, dan valt het in het oog, hoeveel tijd en kolen er verspild werden, om van het eene naar het andere dier ver uiteen gelegen landen te varen, die met veel meer nut konden besteed worden tot het onderzoek van een dier deelen. Hoewel er in mijne aanteekeningen en in de derde bijlage van dit werk telkens op gewezen is, welke deelen van Nederlandsch Nieuw-Guinea of geheel onbekend, of althans nimmer van regeeringswege bezocht zijn, acht ik het niet ondoelmatig, zulks in deze inleiding kortelijk te recapituleeren, evenwel met het uitdrukkelijk voorbehoud, dat latere tochten naar die gewesten niet in de hieronder gegeven volgorde moeten ondernomen worden. Terwijl de Indische Regeering, die om een of ander politiek doel een schip naar een bepaald deel van Nieuw-Guinea uitzendt, alleen kan beslissen, waar deze expeditie tevens het nuttigst kan werkzaam zijn, om meerder kennis van land en volk der naburige onbekende streken op te doen, volg ik bij onderstaand overzicht eenvoudig de kustlijn met de daarvoor liggende eilanden van het zuidoosten naar het noordoosten, en rangschik ik onder afzonderlijke hoofden alleen zooveel, als mijns inziens gevoegelijk door een eigenlijken onderzoekingstocht zou kunnen worden verricht, of als nevendoel eener zoogenaamde dienstreis kan worden opgenomen, terwijl mijn stoutste verwachting bevredigd zou zijn, als de hier op-

gegeven leemten in onze aardrijkskundige kennis van Nieuw-Guinea nog in den loop dezer eeuw zijn aangevuld.

Nieuw-Guinea's Zuidkust, die van den meridiaan op 141° O. L. tot de Prinses Marianne Straat binnen de thans aangenomen grenzen van Neerlandsch-Indië valt, is sedert Tasmans reis in 1644 niet behoorlijk onderzocht en, daar het journaal van dien tocht verloren is, eigenlijk alleen bekend uit het dagboek van Carstensz in 1623. Voor deze kust is dus evenals voor de boorden der genoemde zeeëngte en het geheele Prins Frederik Hendrik Eiland een nader onderzoek zeer gewenscht, dat echter wegens de geografische ligging veel beter van Australië dan van de Molukken kan uitgaan. Daar ik nu een oostelijke uitbreiding der grens van Nederlandsch Nieuw-Guinea op de Noordkust zou begeeren, schijnt het mij daarentegen raadzaam, die op de Westkust niet bezuiden den zevenden breedtegraad uittestrekken, en de door de Triton in 1828 op 6° 45′ 15″ benoorden de Prinses Marianne Straat bepaalde kaap als zuidoostpunt onzer onderhoorigheden op Nieuw-Guinea aan te nemen. De zoo even genoemde streken zouden dan niet meer behooren tot Neêrlandsch-Indië en zijn daarom niet opgenomen in de nu volgende optelling van doeleinden voor latere Nederlandsche opnemingstochten naar Nieuw-Guinea.

I. Nieuw-Guinea's Zuidwestkust van 6° 45′ tot Kaap Debelle, het zoogenaamde Timoraka of Timakowa, is nagenoeg geheel onbekend. Behalve de op onze kaart gestippelde deelen der kustlijn verdienen de riviermondingen op 5° 31′ en 5° 24′, die van Pools *Groote rivier* op 4° 48′ en 42′ en de westwaarts liggende *Pisang-Baai* zeer een nauwkeurige opname, terwijl ook de rivier *Oetanata* sedert 1828 nimmer bezocht is.

II. Van het landschap Kapia, dat bij Kaap Boeroe moet liggen, weet men letterlijk niets. Een naar Kowiai bestemde expeditie kan gevoegelijk met dit onderzoek belast

worden en trachte dan tevens de kreken optenemen, die hier van de buitenkust naar de *Lakahia-* en *Etna-Baaien* loopen. Evenzeer gewenscht is de opname van het onbekende binnendeel der *Baai van Kajoemera*, vooral echter het onderzoek, of de diep in het land dringende *Arqoeni-Baai* een doortocht naar de Maccluersgolf of de Geelvinkbaai verschaft.

III. Langs de Westkust van Onin moet meerder kennis verkregen worden van het schiereiland *Koemawa* met de daarvoor liggende eilanden, vooral van de sedert den tocht van Keyts in 1678 niet bezochte *Speelmansbaai*, zoo ook van de achter de eilanden Karas, Samei en Pandjang gelegen distrikten *Sebekor*, *Patimoeni* en *Kapauer*, en van hunne bewoners.

IV. Hoewel van der Crab en de reis der Soerabaja de betrekkingen van het Nederlandsch Goevernement hernieuwden met de zuidkust der Maccluersgolf, blijft eene opname van de noordkust, het zoogenaamde land van *Berau*, en van het laatstelijk door de officieren der Gazelle bezochte binnendeel der golf noodzakelijk.

V. Geheel onbekend is de noordwaarts gelegen Kust van Nottan, waar volgens de door Weddik verkregen inlichtingen de *Rivier van Oeabin* door groote prauwen kan bevaren worden, en de *Baai van Serni*, die op de nieuwe Zeekaart der Molukken *Kaiboes* heet, door hoog land omringd zou zijn.

VI. Dringend verlangd wordt een nauwkeurige opname der na Weyland in 1705 door geen Nederlandsch schip bevaren Straat Gallewo, vooral van den daar langs gelegen vasten wal van Nieuw-Guinea, daar de laatste tochten door die zeeëngte van den Italiaanschen officier de Lenna en het Duitsche oorlogschip Gazelle alleen de westzijde langs Salawatti hebben opgenomen.

VII. De oostkust van Misool is volgens mijn beste weten in deze eeuw door geen beschaafd zeevaarder be-

zocht. Misschien zijn de daar op de nieuwe Zeekaart der Molukken aangegeven peilingen aan zulk een tocht ontleend, waarvan dan echter geen andere resultaten bekend zijn. In ieder geval is de in deze kust indringende baai, waar de kaarten der Compagnie de hoofdnegorij Misool plaatsten, sedert niet opgenomen, en moet de zuidoostwaarts van dit eiland gelegen archipel, evenals de eilandjes tusschen Misool en Salawatti, nader worden onderzocht.

VIII. Op de tochten naar de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea's Noordkust trachte men nauwkeuriger kennis te verkrijgen van de eilanden Doief, Mesmon, en Tameai of Fameai, zie bl. 410 en 411.

IX. Van Waigeoe is de westkust en de daarvoor gelegen eilanden, behoudens de resultaten van het alleen voorloopig bekende bezoek der Havik, volslagen *terra incognita*; ook is het binnenwater tusschen dit eiland en Gemien, evenals de groote Telaga Waigeoe, in deze eeuw nimmer door onze oorlogschepen opgenomen, terwijl de noordkust en de zich noordwaarts van daar tot 5° N. Br. uitstrekkende eilandjes tot heden geheel buiten aanraking met het Nederlandsch gezag bleven.

X. Over Nieuw-Guinea's Noordkust tusschen Straat Gallewo en de Geelvinkbaai is eerst in de laatste jaren door vreemdelingen als Beccari, Laglaize en Raffray eenig licht opgegaan, zoodat het meer dan tijd is, dat met de bewoners dier bergstreek van regeeringswege betrekkingen worden aangeknoopt.

XI. Wat de Schouten-Eilanden betreft, is eene opname der noordkust en der daarvoor liggende groep *Meskaroer* hoogst gewenscht; nog meer dat het groote, naar het schijnt goed bevolkte *Biak* en de oostwaarts gelegen *Padeaido-Eilanden* eindelijk eens bezocht worden.

XII. Aan kleine tochten naar Dorei en de Geelvinkbaai zij het onderzoek aanbevolen der westzijde van de *Wandammen-baai;* zoo ook van *Poom*, *Jobi* en andere onbe-

kende plaatsen op het eiland *Jappen*, waar de Soerabaja bij het eerste bezoek op de noordkust zoo goed werd ontvangen.

XIII. De oostkust der Geelvinkbaai is evenals het geheele binnendeel dier uitgestrekte golf na Weyland nimmer wetenschappelijk opgenomen, terwijl men van de daar wonende Papoesche stammen letterlijk niets weet; een hoogst gewichtig onderzoek, dat aan een opzettelijk uitgezonden expeditie moet worden toevertrouwd.

XIV. Is het voor zulk een tocht bestemde stoomschip behoorlijk voorzien van een stoombarkas, dan onderzoeke men de talrijke rivier-mondingen bij den oosthoek der Geelvinkbaai, opdat men eindelijk van de vooronderstelde Delta der Amberno- of Rochussen-Rivier eenige kennis verkrijge en het blijke, in hoever dit naar allen schijn grootste stroomgebied van Nederlandsch Nieuw-Guinea een vaarweg naar het binnenland opent.

XV. De Kust van Tabi is met de daarvoor liggende eilandenreeks geheel onbekend evenals de bewoners en die der *Arimoa-Eilanden*. Wenschelijk is hier vooreerst eene behoorlijke opneming van den achter deze reeks gelegen vasten wal; zoo ook aanraking met de bevolking der *Walckenaers-* en *Sadipi-Baaien* en met die der nog geheel onbekende *Matterer-Baai* en *Anse-Iris*.

Volgens de thans aangenomen grenslijn is de Humboldt-Baai het noordoostelijkste punt van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Veel is er te zeggen voor het denkbeeld, dat die grens langs de Noordkust worde uitgebreid tot 145° O. L. van Greenwich en wel tot en met het eiland Vulkaan, dat le Maire en Schouten uit de verte voor Banda's vuurberg aanzagen. Dit deel der kust is in deze eeuw nimmer bezocht, daar de Fransche onderzoekingstochten van Duperrey en d'Urville buiten de voorliggende eilandenreeks zeilden, die zij ten onrechte Schouten-Eilanden noemden, en waarvan de voornaamste der afzonderlijke eilanden van den eerstgenoemden zeevaarder de namen d'Urville —

waarschijnlijk hetzelfde eiland, dat Belcher in zijn verward journaal Britannia noemt — Roissy, Deblois, Jacquinot, Garnot, Blosseville en Lesson verkregen. Tusschen den hoek achter het eerste dezer eilanden en den hoogen kaap della Torre vormt de lage kust van Nienw-Guinea een groote bocht, die volgens de bevindingen onzer oude zeevaarders waarschijnlijk dieper in het land dringt, dan op de nieuwere Fransche zeekaarten is aangegeven. In het westelijk gedeelte dezer inbocht ligt ongeveer de Kornelis Kniersbaai (op de kaart in Melvill's *Atlas* volgens de zonderlinge Fransche drukfout Kornelis Kinersz Baai), waar le Maire en Schouten twee dagen in 1616 vertoefden en vreedzaam met de inboorlingen verkeerden. Verder oostwaarts nam Tasman in 1643, wiens koerslijn blijkens den afdruk zijner kaart achter de uitgave van Swart door Melvill onjuist is weergegeven, de monden van onderscheidene groote rivieren waar. Beoosten Kaap della Torre is de kust nader opgenomen door d'Urville, die eerst tusschen den vasten wal en de eilanden Vulkaan en Lesson (het Hoogeiland van Le Maire en Tasman) doorvoer, voordat hij zijn koers buiten de westwaarts volgende eilanden nam. De golf tusschen die kaap en de Pointe Vénus (Schoutens Vlakke Hoek) noemde d'Urville Anse aux eaux troubles, welke naam juist de opmerking van Schouten weergeeft, dat de zee door de zich hier uitstortende rivieren groen, geel en wit gekleurd was. Mij dunkt, het ligt geheel op den weg der Nederlandsche Regeering, door een flink uitgeruste expeditie dit deel van Nieuw-Guinea behoorlijk te doen opnemen, hetgeen tot dusver alleen door de ontdekkingstochten van Le Maire en Tasman bezocht werd, en waar de grootste rivieren der Noordkust na den Amberno waarschijnlijk geschikte waterwegen naar het binnenland zullen verschaffen.

Wordt onze oostelijke grens op de Westkust van Nieuw-

Guinea, zooals boven werd aangegeven, eerst bij 6° 45′ Z. Br. gesteld, dan blijft de Zuidkust met het stroomgebied van al de daar uitwaterende rivieren het als door de natuur aangewezen kolonisatie-terrein der in Australië gevestigde Engelschen, wier ondernemingen zich ook wel tot den Louisiade-Archipel en het zuidelijk deel der Oostkust zullen uitstrekken. Het noordelijkste deel dier kust, bepaaldelijk de door de koene tochten van von Miklucho Maclay meer bekend geworden Astrolabe-Golf met de als in een halven cirkel daarvoor liggende eilanden Nieuw-Brittanje, Nieuw-Ierland en Nieuw-Hanover, geeft daarentegen mijns inziens alle gewenschte gelegenheid aan de zoozeer naar koloniaal bezit hakende Duitschers, ook eens hunne krachten op dit gebied te beproeven. Reeds voor acht jaar besprak ik in mijne *Afrikaansche Studiën, Koloniaal bezit en partikuliere handel op Afrika's Westkust*, de destijds door verschillende Duitsche geleerden en handelaars geopperde kolonizatie-plannen, waarbij beurtelings de in bezit neming van een deel der Oost-Afrikaansche kust, van den Archipel der Nikobaren, van Formosa, of van de oosterhelft van Nieuw-Guinea werd aangeraden. Tevens wees ik er echter op, dat de Duitsche Regeering, die de in 1866 aangeboden soevereiniteit over de Solloksche zeeroovers weigerde en bij den juist toen gesloten vrede van Frankfort den afstand van geen enkele Fransche kolonie bedong, daardoor toonde, geene overzeesche bezittingen voor het weder herstelde Keizerrijk te begeeren. In weerwil dezer onthouding van regeeringswege doet de wensch naar koloniaal bezit zich hoe langer hoe meer in Duitschland hooren en worden, vooral bij den thans zoo zeer kwijnenden toestand van handel en nijverheid en den achteruitgang der volkswelvaart, opnieuw allerlei plannen aangeprezen, om Midden-Afrika tusschen den Evenaar en Steenboks-Keerkring te verkrijgen, of door eene stelselmatige volksverhuizing de Zuid-Amerikaansche republieken buiten de keer-

kringen geleidelijk in Duitsche staten te herscheppen. (*) Zal de Duitsche natie ooit eenig aandeel verkrijgen in de grootsche taak van de westersche Europeesche mogendheden en van haar machtigen oostelijken nabuur, de meerendeels weinig bevolkte landen van vreemde werelddeelen met hunne min beschaafde bewoners tot hoogere welvaart op te leiden, dan wordt het hoog tijd, eindelijk de hand aan den ploeg te slaan. Het aantal der voor mogelijke kolonizatie-plannen beschikbare landstreken vermindert toch hoe langer hoe meer, daar sedert 1871 Nederland Noord-Sumatra veroverde, Frankrijk zijne vlag op de Nieuwe Hebriden plantte, en het onverzadelijke Engeland niet alleen de Fidsji-Eilanden en de Nikobaren bij zijn overzeesch bezit voegde, maar door de inlijving der Transvaalsche Republiek en de verovering van het land der Zoeloes geheel Afrika bezuiden den Steenbokskeerkring voor andere Europeesche beheerschers afsloot. In het noordwaarts gelegen deel van Zuid-Afrika geschiedt dit door de Portugeesche Regeering, die daar zoowel de West- als de Oostkust bezet houdt, terwijl de tegenwoordige machthebbers in Zuid-Amerika elke poging tot stelselmatige verduitsching hunner staten wel in de geboorte zullen fnuiken.

Blijft dus als eenig mogelijk kolonizatie-gebied voor de Duitschers de eilanden van den Grooten Oceaan, waar hun handel, dank zij vooral den ondernemingsgeest der Hamburger firma Godeffroy, dien van alle andere natiën overtreft, terwijl Italië en Oostenrijk, waar in de laatste jaren dikwijls het bezit van een of ander eiland in Oost-Azië werd gewenscht, wegens het gemis van elke geschikte bazis in die verre streken zich in de Middellandsche Zee met den

(*) Verg. Dr. W. F. Fabri, *Bedarf Deutschland der Colonien, eine politisch-ökonomische Frage* en E. von Weber, *Die Erweiterung des Deutschen Wirthschaftsgebiets und die Grundlegung zu überseeischen Deutschen Staaten, ein dringendes Gebot unser wirthschaftlichen Nothlage.*

afval van het Turksche Rijk kunnen vergenoegen. Opmerkelijk is dan ook, dat de Duitsche Regeering hare politiek van stelselmatige onthouding in de vreemde werelddeelen sedert den laatsten tijd heeft laten varen door het verkrijgen van marinestations in den Grooten Oceaan en wel: in Mikronesië het eilandje Jaloeiet, een der Ralick- of Westelijke Marshall-Eilanden; in Polynesië Saloeafata op Oepoloe in de Samoa- of Schippers-Eilanden en de Vavau-Groep in den Tonga-Archipel; eindelijk in Melanesië Amataka (Carterets Duke of York Island) aan den noordingang van het St. George Kanaal tusschen Nieuw-Brittanje en Nieuw-Ierland (*). Dit laatste ligt dus reeds binnen den kring, dien de Duitschers naar mijne meening in en bij oostelijk Nieuw-Guinea zouden kunnen bezetten. Wanneer dit te eeniger tijd plaats had, dan ware het zeker geen verstandige politiek, zoo de Nederlandsche Regeering dit tegenwerkte of zelfs trachtte, zulks te voorkomen, door te voren de hier bedoelde streken bij Neêrlandsch-Indië in te lijven. Nieuw-Guinea, welks omvang dien van het Duitsche Rijk minstens een derde overtreft, is evenals het nog uitgestrektere Borneo groot genoeg voor de overzeesche bezittingen van twee of drie Europeesche mogendheden. Hetgeen dan ook een zoo uitnemend deskundige als de voormalige Minister van Koloniën E. de Waal in zijn jongste geschrift (†) zegt over de plannen van Overbeck en de door dezen avonturier gestichte British Borneo-Company, dien steen des aanstoots voor de

(*) De laatste mij bekende officieele gegevens omtrent den omvang van den Duitschen handel in den Grooten Oceaan, de verrichtingen van het oorlogschip Ariadne aldaar in 1878 en in het begin van dit jaar en tekst der toen met verschillende inlandsche hoofden geloten, zoogenaamde vriendschapsverdragen, waarbij Duitschland wel geene eigenlijke soevereiniteitsrechten verkreeg, maar uitdrukkelijk bedong, dat die aan geen andere mogendheden zouden worden afgestaan, vindt men in de door den bekenden Afrikaanschen reiziger Dr. O. Kersten geredigeerde *Geographische Nachrichten für Welthandel und Volkswirthschaft, herausgegeben vom Centralverein für Handelsgeographie*, 1879; s. 147—210.

(†) *Onze Indische financiën*, III, bl. 212.

oppervlakkigen onder onze koloniale politici, geldt evenzeer van Nieuw-Guinea. «Geen vijandige gezindheid tegen de »vestiging van vreemde Europeanen op die verre kusten, »maar zoo de politieke toestanden dit eischen, moet de »juiste bepaling der Nederlandsche grens aldaar worden »bespoedigd.» Eene vooruitziende staatkunde schrijft dus voor, dat de Regeering van Neêrlandsch-Indië, met het oog op eene niet onwaarschijnlijke vestiging der Duitschers in het oosten van Nieuw-Guinea, wier handelsagenten men reeds voor eenige jaren op de Anachoreten-Eilanden en nu onlangs op de Mapia-Groep aantrof, gezet overwege, of onze tegenwoordige oostergrens, de meridiaan van 141° O. L., in aardrijkskundig en ethnografisch opzicht een goed geheel afbakent, dan of het uit dien hoofde wenschelijk ware, die grens tot 145° te verschuiven. Om die vraag op juiste gronden te beslissen, moet een behoorlijk onderzoek voorafgaan van Nieuw-Guinea's Noordkust tusschen 141° en 145° en van de daarvoor liggende Admiraliteits-Eilanden, die, hoezeer reeds in 1616 door onzen le Maire ontdekt, geografisch nagenoeg geheel onbekend zijn, en van wier anthropophagische, maar goedgezinde bewoners, eerst in den laatsten tijd eenige kennis verkregen is door den Duitschen gezagvoerder Redlich in 1872, door de Challenger in 1875 en door von Miklucho Maclay een jaar later.

Besprak ik in het bovenstaande eenigszins uitvoerig, wat men de geografische taak der Regeering van Neêrlandsch-Indië op Nieuw-Guinea kan noemen — een verplichting, die uit den aard der zaak op haar als beschaafden staat rust, nadat zij bij de besluiten van 24 Augustus 1828 en 30 Juli 1848 de westerhelft van dit uitgestrekte eiland bij haar overzeesch gebied heeft gevoegd; wees ik er daarna kortelijk op, dat het ter voorkoming van mogelijke verwikkelingen met andere Europeesche mogendheden misschien raadzaam is, de thans aangenomen oostgrens door

inkrimping in het zuidwesten en uitbreiding in het noordoosten te verleggen, over de eigenlijke politieke kwestie, welken weg de Regeering moet inslaan, om hare onderhoorigheden op Nieuw-Guinea tot hooger ontwikkeling te brengen, kan ik korter zijn. Al moge ik mij misschien niet ten onrechte vleien, dat ik door langdurige studie eenige kennis der toestanden op Nieuw-Guinea verkregen heb, om met eenige zekerheid te kunnen beslissen, niet alleen, wat gedaan moet worden, maar ook wat bereikbaar is met het oog op zooveel, als de Regeering in dit opzicht nog in andere deelen van den Indischen Archipel te verrichten heeft, moet men het ingewikkelde raderwerk van het bestuur over Nederlandsch-Indië in al zijne onderdeelen kunnen overzien.

Toen de heer van der Crab, van zijn tocht met de Dassoon teruggekeerd, aan de Regeering verslag uitbracht over zijne bevindingen omtrent den politieken toestand op Nieuw-Guinea, achtte hij versterking van het Tidoreesche oppergezag aldaar wenschelijk, en vond het uit dien hoofde zelfs niet ondoelmatig, dat de reeds in 1861 van regeeringswege verboden hongi-tochten weder werden toegelaten. Voorts verlangde hij de uitzending eene Nederlandsche expeditie met Tidoreesche hulpvloot tot bestraffing van de voornaamste zeeroovers der Geelvinkbaai, als hoedanig hij de Papoes van Wandammen en Wandessi aanwees. Eindelijk sloeg hij voor, dat de Sultan van Tidor, om den vreedzamen handel te beschermen en zooveel mogelijk de gedurige oorlogen tusschen de inboorlingen tegen te gaan, ook op Nieuw-Guinea Oetoesans (gemachtigden) zou aanstellen, evenals dit op Oost-Halmahera en Misool het geval was, en de Sultans van Ternate met goed gevolg zulke ambtenaren of stedehouders in hunne onderhoorigheden op Halmahera en Oost-Celebes met de daarbij gelegen eilanden onderhielden. Overeenkomstig dit laatste voorstel hield de Resident van Ternate Schenck

dit tot bescherming van de handelaars en zendelingen noodig mocht blijken, naar Onin en Dorei kon worden overgeplaatst, en die uit den aard der zaak het best kunnen aanwijzen, welke plaatsen op Nieuw-Guinea uit een politiek oogpunt door oorlogschepen moeten worden bezocht.

Ik mag deze inleiding niet eindigen zonder een woord van hartelijken dank aan hen, die op velerlei wijzen bij dezen arbeid behulpzaam waren. Daaronder behooren in de eerste plaats onze medeleden C. Bosscher en A. D. van der Gon Netscher, die mij schriftelijke aanteekeningen over hunne vroegere bevindingen op Nieuw-Guinea verstrekten, evenals de Kapitein-luitenant ter zee D. G. E. Wolterbeek Muller mij papieren afstond uit de nalatenschap van zijn oom, die in 1833 de Nautilus kommandeerde; voorts de Direkteur van het Hydrografisch Bureau P. J. Buyskes, de ambtenaar aan het Rijksarchief P. A. Leupe en onze ijverige Sekretaris en Bibliothekaris Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, die mij het onderzoek in de onder hunne zorgen staande verzamelingen vergemakkelijkten; eindelijk *last not least* Jhr. Mr. H. van der Wijck, die steeds iets van zijn kostbaren tijd opofferde, om mij met zijne groote kennis onzer overzeesche bezittingen van dienst te zijn.

15 Augustus 1879. ROBIDÉ VAN DER AA.

VERSLAG

EENER

REIS NAAR DE MACCLUERS-, GEELVINK- EN HUMBOLDT-BAAIEN IN NIEUW-GUINEA

VAN AUGUSTUS TOT NOVEMBER 1871

DOOR DEN GOUVERNEMENTS-COMMISSARIS

P. VAN DER CRAB,

MET AANTEEKENINGEN UIT HET JOURNAAL VAN DEN INSPECTEUR-HONORAIR DER CULTURES

J. E. TEYSMANN.

INLEIDING.

VERBLIJF TE TERNATE, VULKANISCHE UITBARSTING VAN AUGUSTUS 1871.

Omstreeks het einde van Maart 1871 werd mij het voornemen der Regeering medegedeeld, de zending van een oorlogschip naar Australië te benuttigen tot het doen eener reis naar Nieuw-Guinea, waarvan de leiding aan mij zou worden toevertrouwd. Hoe vereerend die opdracht ook mocht wezen, ik zag daartegen op om velerlei redenen; vooral als ik mij voor den geest stelde, wat sedert twintig jaar door onze vorige reizen naar Nieuw-Guinea was tot stand gebracht. Reeds in 1848 deed de Commissaris Weddik uitvoerige voorstellen over het hervatten onzer betrekkingen met Nieuw-Guinea's Noordkust, waarna de Commissaris van den Dungen Gronovius met den schoener Circe in 1850 eene merkwaardige reis derwaarts volbracht, maar den hem gegeven last slechts gedeeltelijk kon uitvoeren. De in alle opzichten goed uitgeruste Commissie, bestaande uit de Heeren H. D. A. van der Goes, G. Roijer, Dr. I. H. Croockewit en F. G. Beckman, die in het jaar 1858 met het stoomschip Etna naar Nieuw-Guinea gezonden werd, had een uitvoerig verslag harer bevindingen geleverd, terwijl de Resident van Ternate later herhaaldelijk Nieuw-Guinea bezocht. Ook het verblijf van Europeesche zendelingen te Dorei en omstreken sedert 1855 en talrijke reizen van natuuronderzoekers hadden eveneens veel bijgedragen tot vermeerdering der kennis van Nieuw-Guinea. Wel werden

op de meeste dezer reizen van gouvernementswege, waar zulks noodig bleek, daden van gezag uitgeoefend en door velerlei onderzoekingen nauwkeuriger kennis van het land en van den toestand der bevolking verkregen, maar terecht vond het Gouvernement daarin geen aanleiding tot het voeren van rechtstreeksch beheer over een land, dat voorzoover het bekend is, weinig kansen aanbiedt op voordeelige ontwikkeling; waar eene betrekkelijk geringe bevolking, in vele stammen verdeeld, zeer verspreid woont, elkander vijandig gezind is en op een zoo lage trap van beschaving staat, dat niet zonder reden wel eens gezegd is, dat zij niets van den mensch heeft dan de gedaante; terwijl eindelijk uit den langdurigen vruchteloozen arbeid der zendelingen en uit den geringen invloed der bemoeiingen van het Gouvernement ten duidelijkste is gebleken, hoe moeielijk het is, de Papoes aan hunne barbaarsche zeden te onttrekken en tot een geregeld leven en eenige maatschappelijke welvaart te brengen. Bij eene nieuwe reis naar Nieuw-Guinea bestond er weinig kans, dat men na al het beschrevene iets meer te weten zou komen omtrent land en volk, tenzij in vele richtingen binnenlandsche tochten ondernomen konden worden. Voor zulke veel tijd eischende reizen zou waarborg voor veiligheid tegen den euvelmoed der Papoes, voor onderzoekingen van wetenschappelijken aard een zeer uitgebreid deskundig personeel onmisbaar zijn.

Tot betere uitvoering der mij opgedragen zending bleek weldra de wenschelijkheid, de reis naar Nieuw-Guinea af te scheiden van die naar Australië. Voor het laatste doel is toch een groot schip noodig, dat voor het andere juist minder doelmatig zou zijn, terwijl beide reizen vereenigd te lang duren zouden en het personeel, vooral het inlandsche, dat voor de reis naar Nieuw-Guinea onmisbaar is, noodeloos aan den tocht naar Australië zou deelnemen. Het Gouvernements-Besluit van 18 April 1871, nº 21, gaf

mij derhalve alleen den last, een onderzoek in te stellen naar den politieken en oekonomischen toestand van Nieuw-Guinea en naar de feitelijke betrekkingen, die thans tusschen de hoofden en den Sultan van Tidor bestaan. Er werd niet getreden in het voorstel van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, om bij deze zending in het belang van wetenschappelijke onderzoekingen en van de koepokinenting een mijn-ingenieur en een geneeskundige te voegen, vermits zoodanige toevoeging naar het inzien der Regeering weinig andere gevolgen zou hebben, dan de belemmering eener spoedige verwezenlijking van het hoofddoel der zending, terwijl de reis daardoor eene grootere uitbreiding zou verkrijgen, dan door de Indische Regeering of het Opperbestuur verlangd werd. Het medenemen van Tidoreesche hofgrooten was echter een noodzakelijk vereischte, zoolang in vele deelen van Nieuw-Guinea het gezag van den Sultan van Tidor erkend wordt. Het recht van zelfbestuur, dat dezen inlandschen vorst bij tractaat verzekerd is, vordert, dat hij niet ongekend blijft, wanneer het Europeesche bestuur zich meer rechtstreeks met zijne onderhoorigheden inlaat, terwijl de tegenwoordigheid van Tidoreesche hofgrooten van veel nut kon zijn bij aanraking met de inlandsche bevolking en om inlichtingen van hare hoofden te verkrijgen. Ook werd aan den Inspecteur-honorair der cultures J. E. Teysmann vergund in het belang der botanie en van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg de reis naar Nieuw-Guinea mede te maken.

Na ontvangst der instructie voor mijne zending verliet ik den 9n Juli 1871 Batavia met het mail-stoomschip Koning Willem III en kwam den 13n van die maand te Soerabaya. Hier vond ik het Gouvernement-stoomschip Dassoon, dat voor de reis naar Nieuw-Guinea ter mijner beschikking gesteld was.

Volgens mijn aan de Regeering medegedeeld gevoelen was een stoomschip van de Gouvernements-Marine van zulk

een charter en stoomkracht als de Telegraaf of Dassoon voldoende voor dezen tocht. Ik wist toch door mijne ondervinding op vele reizen met deze schepen, dat zij voor de bevolking op het bekende gedeelte van Nieuw-Guinea genoegzame vertooning maken, door minder diepgang beter dan grootere schepen geschikt zijn tot het naderen van onbekende stranden en het bevaren van nauwe vaarwaters en dat op deze vaartuigen eene behoorlijke inrichting bestaat tot logies voor het Europeesche en inlandsche personeel der zending. Een oorlogschip kan door het grooter aantal officieren en door de tegenwoordigheid van een geneesheer een aangenamer verblijf opleveren dan een schip der Gouvernements-Marine, maar daarentegen is daar niet altijd behoorlijke ruimte voor passagiers. De thans te ondernemen reis zou eenige maanden duren; aan moeite en zorgen zou het gewis niet ontbreken, zoodat voor ontspanning en het verrichten van schrijfwerk een rustig plaatsje van afzondering alleszins vereischt werd; mocht dit al gevonden kunnen worden op enkele oorlogschepen voor mij-zelven, dan viel daaraan toch niet te denken voor al de personen, die mij zouden vergezellen. Voor de veiligheid kon men bij bezoeken naar den wal meer bescherming verwachten van een kleiner schip, dat nabij het strand kan liggen, waar een grooter schip door meerder diepgang op de meeste plaatsen te ver in zee moet ankeren. Bij tochten naar het binnenland zou men toch hoofdzakelijk inlandsche troepen, vooral Tidoreezen, moeten gebruiken. Of de voorgenomen reis voor een stoomschip als de Dassoon, vooral wanneer dit nog een groote koopvaarder met brandstof en victualie moest sleepen, geen te zware taak was, was afhankelijk van de zeewaardigheid van het schip en van de kracht der machine, welke zaken door mij niet voldoende konden beoordeeld worden.

Hoe dit ook zij, ik ontving de mededeeling, dat het Gouvernements-stoomschip Dassoon voor de zending zou

kunnen worden beschikbaar gesteld, nadat bij het Marine-Etablissement te Soerabaya de noodige reparatiën aan dit vaartuig verricht waren. In mijne hoop, dat men voor eene zoo belangrijke reis als deze eene meer dan gewone uitrusting aan het schip zoude gegeven hebben, voornamelijk wat het personeel betreft, zag ik mij evenwel zeer teleurgesteld. Van de Europeesche stuurlieden en machinisten was er geen boven het vaste getal, terwijl er onder de inlandsche bemanning vele hoogst bejaarde en versleten matrozen waren. Bij de aanmonstering had gezorgd moeten worden, dat alleen goed en krachtig volk aan boord kwam, maar het schijnt, dat dit voor de Dassoon moeielijk te verkrijgen was. Met eene niet eens voltallige équipage moesten wij de reis aanvaarden en een maand na ons vertrek van Ternate waren er reeds twee matrozen overleden en vele zieken. Dit aantal zieken nam steeds toe en zonder de hulp der inlandsche volgelingen van de Tidoreesche Prinsen en der bedienden van de passagiers had ik de reis veel eerder moeten staken, dan nu toch het geval was wegens de ongeschiktheid der bemanning.

Te Soerabaya vernemende, dat de Dassoon nog een proeftocht zou doen en waarschijnlijk den 20n Juli gereed zou zijn tot vertrek, maakte ik met den gezaghebber A. Smits eenige regelingen en zette den 18n met de bovengenoemde mailboot de reis voort naar Ternate, waar ik den 28n Juli aankwam. Nadat de Resident van Ternate F. Schenck eenige Prinsen van Tidor had ontboden, deed ik uit hen eene keus, om mij te vergezellen naar Nieuw-Guinea en vestigde die op den Kapitein-laut Mohamad Taher, alias Bode, en den Majoor Mohamad Anas, beide broeders van den Sultan. Ik zou mij liever alleen tot den eerstgenoemde bepaald hebben, maar de Sultan had zijn wensch te kennen gegeven, dat een tweede Prins mede ging, omdat de kapitein-laut de eenige der in leven zijnde Prinsen was, die de reis naar Nieuw-Guinea had gedaan en het nuttig kon zijn,

dat een ander ook met dit land bekend en voor volgende reizen bekwaam werd. Aan dezen wensch is toegegeven, daar er tegen het medegaan van een hoofd meer of min geen bezwaar bestond. Het was evenwel lastig, daar deze hoofden altijd een talrijk gevolg hebben, dat, hoezeer men dit ook tegengaat, toch uit vele personen blijft bestaan. Hierdoor kon ik slechts weinig Tidoreesche soldaten medenemen, terwijl de tien, die aan boord kwamen, niet eens van geweren of andere wapens waren voorzien.

Te Ternate moest ik thans pogen, een schip te verkrijgen tot het medevoeren van brandstof en victualie. Behalve twee vaartuigen uit Manilla, die eerstdaags zouden vertrekken, was daar geen ander geschikt schip dan de Nederlandsch-Indische bark Wilhelmina Frederika, en deze had juist order bekomen, naar Banda te zeilen, om eene lading Gouvernements-specerijen naar Batavia over te voeren. De gezagvoerder de Wit meende zich echter voor de reis naar Nieuw-Guinea beschikbaar te kunnen stellen. De te bedingen voorwaarden moesten weinig voordeelig uitvallen, nu er geen ander schip aanwezig was, noch binnen korten tijd verwacht werd. Maanden lang te Ternate op een schip te wachten, of het van elders te ontbieden, zou echter te groote onzekerheid opleveren en de reis noodeloos vertragen. In vroegere jaren behoorden eenige schoeners en een bark te Ternate te huis; thans waren er bij den achteruitgang in alles te dier plaatse alleen een paar prauwen met schoenertuig ter reede. Niettegenstaande deze vrij ongunstige omstandigheden kwam ik met den gezagvoerder van de genoemde bark tot accoord voor eene som van *f* 3500 's maands en op de voorwaarden, zooals die in de charter-partij beschreven zijn. Later vernam ik, dat ik ook te Ambon geen vaartuig zou hebben kunnen bekomen, en wenschte mij dus geluk met het gesloten contract, vooral daar de huurprijs zeker niet te hoog genoemd kon worden, daar er eenige jaren geleden voor vracht van

Ternate naar Oost-Celebes *f* 5000 's maands betaald was.

Den 6n Augustus kwam de Dassoon te Ternate en kon ik dus de eindregelingen tot het begin der reis maken. Den volgenden nacht werden wij onaangenaam verrast door eene zeer hevige uitbarsting van den vuurberg. Met korte tusschenpoozen herhaalde zich dit den geheelen dag, steeds vergezeld van donderende geluiden, en nu en dan van lichte aardbevingen. 's Nachts bleef de berg zwaar werken, steeds vuur, asch en steentjes uitwerpende. Toen wij den 8n Augustus met de Dassoon rondom het eiland voeren, was er weinig bijzonders te bespeuren. Den 9n Augustus was de eruptie niet minder hevig en deed onder de ingezetenen veel vrees ontstaan. Tot den dag van ons vertrek bleef de berg gedurig branden en op ongeveer dertig mijlen afstand konden wij de uitbarsting nog hooren en zien.

De heer Teysmann heeft de verschijnselen dezer vulkanische uitbarsting zeer nauwkeurig waargenomen, welke beschrijving wij met eenige andere opmerkingen gedurende zijn verblijf op Ternate hier aan het slot van dit hoofdstuk plaatsen.

Den 30n Juli deed ik een wandeling door de koffie- en notemuskaataanplantingen, die boven de stad tegen de helling des bergs liggen. De notemuskaatboomen stonden zeer weelderig en waren met vruchten overladen. Ik vond daaronder een paar vreemde soorten, als *Pala Maba* van het eiland Halmahera en *Pala Onim* van Nieuw-Guinea, die even aromatisch waren als de gewone soort (*Myristica fragrans*), doch stellig tot andere species behoorden. Ook van de gewone soort zag ik eenige verscheidenheden, zooals die met dubbele peervormige, groote en kleine noten. Van drie soorten verkreeg ik rijpe vruchten, die, terstond in bamboezen kokers geplant, alle zijn opgekomen en in den Plantentuin te Buitenzorg zijn overgebracht. De koffie stond op enkele plaatsen vrij goed; elders waren echter

vele boomen gestorven. Zoo men deze kultuur wil uitbreiden, moet men hoogere streken, die niet al te steil zijn, uitkiezen. Een soort van suikerriet, bruin met gele streepen, die ik nergens elders had aangetroffen en hier veel geplant wordt, bracht ik eveneens naar 's Rijks Plantentuin over.

Op Ternate zijn geen rivieren met levend water, doch wel rivierbeddingen, die bij zware en aanhoudende regenbuien tot bergstroomen aanzwellen, dan al wat hun in den weg staat, zooals boomen of rotsen, medesleepen en soms zelfs de hoofdplaats overstroomen.

Den 31[n] Juli begaf ik mij over een door bosch en alang-alang-velden loopend, bijna onbegaanbaar pad naar den zoogenaamden Verbranden Hoek of Batoe Angoes, vijf a zes paal van de hoofdplaats. Het strand was overal bedekt met rotsklompen en steenen van verschillende samenstelling. De Verbrande Hoek is een uit den krater gevloeide lava-stroom, die het voorkomen van steenkolen heeft, tot aan zee loopt en daar ter hoogte van twintig a dertig voet loodrecht afgebroken is. Toen ik die hoogte beklommen had, bemerkte ik spoedig, dat er niet aan te denken viel, op dit terrein doortedringen. De zwarte, pyramidaal gevormde rotsklompen zijn door gedeeltelijke verweering zoo ruw en scherp, dat men er zich niet aan vast kan houden, zonder de handen te kwetsen. Bovendien zijn zij zoo onregelmatig dooreengeslingerd, dat deze spitse punten telkens met diepe kuilen en spleten afwisselen, zoodat het levensgevaarlijk zou zijn, daarover te loopen. Slechts hier en daar heeft eene enkele vijgsoort of klimplant zich aan deze lava-blokken vastgehecht. De plantengroei krijgt echter langzaam door voortgaande verweering der rotsblokken de overhand, want in 1860, toen ik deze plaats ook bezocht (*),

(*) Van Teysmanns eerste reis naar de Molukken en Menado vindt men het verslag in het *Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië*, D. XXIII, bl. 290—370. Ook de heer von Rosenberg beschreef den Verbranden Hoek in zijne *Reistochten naar de Geelvinkbaai*, bl 4, R. A.

was hier nog geen spoor van vegetatie te zien en het geheel geleek een zwarten, pas uitgeworpen lava-stroom. De onderste rotslagen hebben het aanzien, alsof zij daar en ook elders langs de kust in vloeibaren staat zijn afgezet, terwijl de bovenste pyramidaal-vormige steenen voortgeslingerde rotsblokken schijnen. Het is echter ook mogelijk, dat de spitsen en spleten eerst later door verweering en inzakking ontstaan zijn. Meer zuidwaarts vindt men dicht aan het strand vele langwerpige zandhoopen naast elkaar, die den vorm van doodkisten hebben en aan de zeezijde loodrecht afvallen. Door het van de landzijde afstroomende water zijn zij regelmatig van elkaar gescheiden, waaronder geen rots zichtbaar is, hoewel het strand overal met rotssteenen bedekt is. Tegen den middag keerde ik met eene sloep huiswaarts.

Den 6den Augustus voer ik op eene prauw-bangkò van den Sultan van Ternate met twintig roeiers en drie stuurlieden nogmaals denzelfden koers uit, maar thans een goed eind verder, om het meer Telaga Soela Takomi te bezoeken. De hooge zee maakte dit evenwel zeer moeielijk; ik leerde daarbij echter de deugdelijkheid van zulk een prauw kennen, die, hoe zwaar ook geteisterd, volkomen tegen de woede der golven bestand was. Na een halfuur wandelens over een zacht glooiend terrein, voornamelijk met een paar soorten van *Polyphragmon* en *Alang-alang* bezet, bereikte ik het meer, dat diep verscholen lag tusschen het geboomte, waarmede de steile rotswanden begroeid waren. Daar er geen weg was, om naar beneden te dalen, moest ik mij met het gezicht in de diepte vergenoegen. (*) Gelukkig vond ik evenals de vorige dagen nog eenige gewenschte plantsoorten, zoodat mijne uitstapjes niet onbeloond bleven. Toen echter de krater van den vulkaan den volgenden dag hevig begon te werken, en zulks van aardbevingen

(*) Van dit meer, het zoogenaamde Gezonken Land en het ontstaan daarvan geeft de heer von Rosenberg veel uitvoeriger bericht, t. a. p. bl. 12,

verzeld ging, werd mijn bezoek aan het meer als de aanleidende oorzaak der uitbarsting beschouwd. Dezelfde schuld kreeg een officier, die na het ophouden der eerste uitbarstingen den berg beklom, toen kort daarop de vulkaan opnieuw begon te werken. Zulk een toevallige samenloop van omstandigheden versterkt natuurlijk de inlanders in hun bijgeloof.

Den 7den Augustus tusschen twee en vier uur des morgens werden wij allen uit den slaap gewekt door twee goed voelbare schokken van aardbeving. Omstreeks negen uur volgden nog een paar lichtere schokken. Een halfuur later begon de berg te rommelen, welk geluid veel overeenkomst had met het uitwerpen van zware steenblokken, hoewel dat niet plaats had. Daarna volgde een onafgebroken gerommel, gelijk aan de zware branding der zee op een rotsachtige kust. Dit duurde ongeveer een uur, waarbij de prachtigste rook- en aschkolommen hemelhoog uit den krater opstegen, die met haar top noordoostwaarts gekeerd waren. Kwart voor elven hoorde men nogmaals een gerommel, dat aan een rollenden donder deed denken en vijf minuten later volgde opnieuw een vrij sterke schudding van den bodem, die langer aanhield dan de vorige. Het was jammer, dat de kruin des bergs steeds door voorbijdrijvende wolken bedekt was, waardoor de rookwolken uit den krater eerst op aanzienlijke hoogte als spiraalvormige zuilen zichtbaar werden, die den hemel in het zenith en het noorden geheel bedekten. Verder noordoostwaarts boven de zee streken deze rookwolken meer verdeeld naar beneden, zoodat zij daar den horizont en een gedeelte van Halmahera onzichtbaar maakten. Op de hoofdplaats zelf was het weer winderig in vergelijk met den vorigen dag, maar overigens fraai met zonneschijn. Ten twee ure des namiddags bereikten de rookkolommen hare grootste hoogte en verhieven zich toen majestueus, wellicht tien duizend voet, terwijl het donderend geluid in hevigheid toenam.

Tegen half zes des avonds begaven wij ons over zee naar

het fortje Terlokko, van waar de drie toppen des bergs bij tusschenpoozen zichtbaar waren. Wij zagen toen, dat de berg nog zijn ouden vorm had en dat de rookkolom, steeds van een donderend geluid vergezeld, over den noordelijken rand des kraters heen streek, zich eerst in een bocht neerboog, om daarna weder naar boven te stijgen. Ook dit gezicht was hoogst indrukwekkend. Op het fort en op den weg, waar langs wij te land huiswaarts keerden, vonden wij een soort van puimsteen, die veel op gebakken klei geleek, in onregelmatige stukjes van ongeveer een halven duim Rijnlandsche maat, die wij onder het gaan krakend onder onze voeten verbrijzelden. Hier en daar vonden wij stukken schuim van grooten omvang, soms van drie voet, die door hunne lichtheid al zwevende waren neergedaald, zonder hun vorm te verliezen, maar bij de minste aanraking saamgedrukt werden.

Des avonds, tien minuten over negenen, voelden wij weder een aardbeving, die vijf minuten later door een hevigen schok gevolgd werd. Des nachts volgden trillingen van den bodem elkander aanhoudend op. Sedert vele jaren was de krater in werking en braakte steeds rook en waterdamp uit. Daaraan was men zoo gewend geraakt, dat de bevolking er weinig meer op lette. Deze hevige uitbarstingen verwekten echter algemeenen schrik onder de inlanders en toen zelfs eenige Europeanen het eiland verlieten, om naar Halmahera te vluchten, werd de vrees noch meer aangewakkerd. Het goede voorbeeld van den resident, zijne familie en van de overige ambtenaren, die geen vrees te kennen gaven, bracht evenwel de meesten tot bedaren. Behalve door de zich herhalende aardbevingen was dan ook het gevaar zoo groot niet, daar de bergtop, waarop de krater gelegen is, aan de tegenovergestelde zijde van de hoofdplaats het laagste is, waar de uitstroomende lava een uitweg vond. Ook was de wind in ons voordeel, waardoor wij van de uit de rookwolken

vallende asch en steenen niets te lijden hadden, daar die meest in zee vielen en het lichtere gedeelte naar Halmahera overwaaide.

Den 8n Augustus hadden er ten twee, vier en zes ure des nachts weder uitbarstingen plaats, vergezeld van een donderend geluid. Bijna zonder ophouden stroomden de rookwolken over den noordelijken rand des kraters, ook toen wij om half tien uur met de Dassoon de reede van Ternate verlieten en het eiland noordwaarts rondstoomden. Op deze vaart, waarbij wij langs de westkust van Ternate een zeer onstuimige zee moesten weerstaan, zagen wij den kratertop aan de noord-, noordwest- en westkant geheel ongeschonden. Aan den bovenste helling des kops scheen het jonge gewas verzengd, doch niet verbrand. Op verschillende plaatsen waren zeven lava-stroomen over den kraterrand gevloeid, die hun loop door versche, soms wit glanzende geulen afteekenden, ook door de verkleuring of verwelking der vegetatie, waardoor zij zich een weg gebaand hadden. Geen dier stroomen bereikte evenwel de kust, maar alle waren, waarschijnlijk door ongenoegzamen toevoer van lava onderweg in hun loop gestuit, zoodat het strand en het meer vlakke terrein aan den voet des bergs geheel ongedeerd was.

Nadat wij om één uur na den middag ter hoofdplaats teruggekeerd waren, zagen en hoorden wij voor en na vijf uur weder uitbarstingen, die hooge rookwolken in de lucht uitwierpen. Kwart voor zevenen hoorden wij een geluid als een zwaren ratelenden donder, verzeld van het uitstooten van hoog opstijgende rookwolken, terwijl een vuurstraal, waarschijnlijk van gloeiende steenen, langs de berghelling zichtbaar was. Om elf uur volgde weder eene uitbarsting met een geluid van kokende vloeistof, terwijl wij door de voor den top drijvende wolken den vuurgloed der opborrelende lava zagen doorschemeren. Omstreeks middernacht bespeurden wij weder eene lichte aardbeving. Dien geheelen nacht

werkte de krater zwaar en dikwijls was de vuurgloed over den rand zichtbaar, zoodra de wolken toelieten, dit waar te nemen.

Des morgens van den 9^{n} Augustus ging de wind liggen en was de bergtop geheel van wolken ontbloot, zoodat de uit den krater opstijgende rookwolken volkomen zichtbaar waren. Voorzoover wij toen konden nagaan, was de rand des kraters nog steeds in den ouden toestand. Volgens ingekomen berichten was op de noordwestkust van het eiland eene vrouw door de uitwerpselen des vulkaans gedood en eene andere verwond, terwijl een man vermist werd. De bewoners van dat deel der kust waren dan ook alle naar den kraton des Sultans van Ternate gevlucht. Des avonds ten half vijf uur voelden wij weder een lichten schok van aardbeving en om half acht en half tien uur hoorden wij ontploffingen als kanongebulder. De krater was toen van een uitstralenden vuurgloed omgeven.

Den 10^{n} Augustus was de krater 's morgens ten zes uur getooid met een vertikale rookpluim, die zeer hoog was, maar minder omvang had dan de rookkolommen der vorige dagen en spoedig geheel verdween. Later werden er bij tusschenpoozen nog rookwolken uitgestooten, die van rommelend geluid verzeld gingen. In den morgen van den 11^{n} Augustus was de krater schijnbaar in rust, doch spoedig volgden er weder ontlastingen van zware rookwolken, gepaard met een donderend geluid. Nog enkele zachte aardschuddingen werden daarbij gevoeld. Op den 12^{n} Augustus waren de verschijnselen gelijk die van den vorigen dag. Ten vier uur des namiddags verlieten wij Ternate, maar twee uur later hoorden wij op de hoogte van Tidor nog het donderend geluid van den krater en konden de daaruit opstijgende rookwolken duidelijk onderscheiden.

II.

BEZOEK TE GEBE.

Daar het stoomschip Dassoon en de bark Wilhelmina Frederika, met kolen en victualie beladen, voor de reis gereed waren, verlieten wij den 12n Augustus des namiddags ten vier uur de reede van Ternate en stelden koers tusschen Tidor en Halmahera naar Straat Patientie en van daar door Straat Dammar naar het eiland Gebe. Ik herhaal het met weinig verwachting, doch welgemoed ondernam ik deze reis, omdat er vooruitzicht was op veel kommer en zorg en zeer weinig kans op een goeden uitslag van den tocht. In haar reisverslag klaagde de Commissie, die in 1858 naar Nieuw-Guinea ging, dat zij met zoo geringe hulpbronnen haar onderzoekingstocht moest ondernemen en zelfs geen kaarten noch tolken kon verkrijgen. Eene vergelijking der middelen, die aan deze Commissie ten dienste stonden, met hetgeen mij was toegevoegd, doet de schaal niet ten mijnen gunste overslaan. Zij toch bestond uit vier leden, waaronder een geoloog en scheikundige en had behalve de talrijke bemanning van een oorlogschip tot haar dienst een detachement infanterie, bestaande uit een officier en vijftig Javaansche soldaten, dertig Ambonsche koelies, een schrijver, een teekenaar en een transportschip, terwijl nog een ander schip met steenkolen en victualie naar Dorei uitgezonden was. Niets van dit alles

was voor mijne zending bestemd; behalve het schip, dat ik tot het medenemen van brandstof en levensmiddelen inhuurde, zonder hetwelk de Dassoon slechts weinige dagen had kunnen stoomen, was ik slechts verzeld door den heer Teysmann, door de twee Tidoreesche Prinsen met een vijftiental volgelingen en tien soldaten, en door de bemanning der Dassoon, bestaande uit den gezagvoerder, drie stuurlieden, drie machinisten en vierendertig matrozen, die, zooals al te spoedig bleek, in een treurigen gezondheidstoestand verkeerden.

Den 15n Augustus, 's middags ten een uur, kwam de Dassoon bij Gebe ten anker. Ik wenschte dit eiland te bezoeken, om van de hoofden eenige inlichtingen te verkrijgen over hunne voormalige rechten op Nieuw-Guinea, maar werd eenigszins te leur gesteld, daar de Sengadji en eenige andere hoofden naar Nieuw-Guinea op reis waren. Eenige dagen later ontmoette ik echter den Sengadji te Sorrong. Dit hoofd, zeer streng in zijn bestuur, heeft veel ontzag bij de bevolking en staat in groot aanzien bij het hof van Tidor, dat zijne diensten niet zelden vordert, om bevelen naar de Papoesche landen over te brengen. Op zijn verzoek schonk ik hem een Nederlandsche vlag, daar die, welke hij bezat, zeer gehavend was en hij bij het ontmoeten van vreemde schepen gaarne een fraaie vlag op zijne prauw wilde hijschen.

Toen ik te Gebe aankwam, ging juist de Amerikaansche walvischvaarder Stafford naar buiten, welke soort van schepen onder Engelsche of Amerikaansche vlag dikwijls Gebe aandoen, daar dit eiland een middelpunt is op de vaart uit de Japansche Zee door de Gilolo-Passage naar de Timor-Zee, welke wateren voor hunne vischvangst gezochte plaatsen zijn. Gebe bezit een voor vele schepen volkomen veilige ankerplaats tusschen de zuidwestkust en het eilandje Fau; het levert goed, gemakkelijk verkrijgbaar drinkwater uit een beek, kippen, groenten en vruchten; het is derhalve een

zeer aantrekkelijk station op langdurige zeetochten. Toen de walvischvangst in de eerste helft dezer eeuw zooveel grootere winst opleverde dan thans, was het volstrekt niet zeldzaam, dat zes en meer schepen zich te gelijk te Gebe bevonden; door de zeer verminderde vangst worden zij daar nu niet meer zoo dikwijls gezien, hoezeer Gebe als verversching- en rustplaats nog altijd bezocht wordt. Door dit veelvuldig bezoek van Engelsche en vooral Amerikaansche walvischvaarders te Gebe is de Sengadji met de Engelsche taal bekend en spreekt die vloeiend; hij prees de Amerikanen boven de Engelschen als minzamer en beter betalende voor hetgeen zij te Gebe koopen. Sommige inlanders, die met prauwtjes aan boord kwamen tot het te koop aanbieden van kippen en vruchten, spraken ook een weinig Engelsch, meest tot aanprijzing hunner koopwaren. Toen het uitzeilende Amerikaansche schip een stoomer met een zeilschip op sleeptouw naar binnen zag gaan, had de kapitein Worton de beleefdheid een sloep te zenden, om te vragen, of er wellicht een ongeluk had plaats gehad, zoodat hulp noodig was.

Gebe, voorheen een vrij machtige staat, is de oudst bekende overheerscher van het land der Papoes en eerst door overmeestering van Gebe kwam de kroon van Tidor in het bezit van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden. Sedert wanneer die overheersching van Tidor een aanvang heeft genomen, is niet met zekerheid te zeggen, maar naar hetgeen door de hoofden van Tidor en Gebe verhaald wordt, zou dit hebben plaats gevonden onder de regeering van Koning Tjireli Lijatoe. Omstreeks het einde der veertiende eeuw was deze vorst zijnen vader Matagena op den troon gevolgd; een Arabier Sjech Mansoer wist hem tot het geloof aan de leer van Mohammed te brengen, waartoe weldra ook vele onderdanen overgingen. De heidensche of Alfoersche naam Tjireli Lijatoe werd toen veranderd in Djamaloedin, terwijl de oudste zoon des konings den

naam van Mansoer naar dien van den Arabier kreeg. (*) Nadat de voornaamste plaatsen van het Tidoreesche rijk tot het nieuwe geloof waren gebracht, breidde de geloofsijver zich uit tot de naburige onafhankelijke staten. Onder voorwendsel, dat de bewoners van het eiland Gebe zich aan zeerooverij schuldig maakten, werd eene expeditie derwaarts gezonden. Gebe, toen zeer sterk bevolkt, zoodat het eene vloot van meer dan vijfhonderd vaartuigen kon uitrusten, bezweek in dien strijd tegen Tidors macht, die aanzienlijk versterkt was door de hulp der op Halmahera gelegen distrikten Maba, Weda en Patani.

Met de aanneming van den Islam verloor Gebe zijne zelfstandigheid en erkende den overwinnaar als meester, ook over zijne rechten op Nieuw-Guinea en de nabij gelegen Papoesche Eilanden. Niettemin bleef de heerschappij van Tidor zeer toegevend ten opzichte van Gebe, aan welks hoofden en bevolking voortdurend een niet gering aandeel in de opbrengsten van Nieuw-Guinea toegekend werd. Ook werd hun geen belemmering in het verkrijgen van meer voordeelen aldaar in den weg gelegd en geen bevel van het Tidoreesche hof naar de vaste kust van Nieuw-Guinea of naar de Papoesche Eilanden gezonden, tenzij door de tusschenkomst van de Gebeesche hoofden, hetgeen ook de Tidoreesche grooten begrepen, dat voor hen het meest winstgevend was. Hoewel het gezag van Tidor op

(*) Deze koningen van Tidor, Matagena en Tjireli Lijatoe of Djamaloedin, kent Valentijn niet. Onder de oudste koningen van Tidor noemt hij slechts Noereddien omstreeks 1343 en Hassan Sjah omstreeks 1373 en springt dan met eene geweldige gaping op Sultan Almansoer, onder wien de Portugeezen en Spanjaarden het eerst in de Molukken kwamen. (Zie D. I. B. bl. 106). Nu weten wij uit de Portugeesche en Spaansche berichten, dat de Islam eerst omstreeks het midden der vijftiende eeuw in de Molukken is ingevoerd, zoodat er in de veertiende eeuw op Tidor geen vorsten kunnen geweest zijn, die zulke Arabische namen als Noereddien, Hassan Sjah of Djamaloedin droegen, evenmin als een Ternataansch Koning Sjah Alam, die volgens Valentijn van 1333—1343 regeerde. Een staaltje slechts onder vele, hoe weinig men op de historische overleveringen der inlanders vertrouwen kan.

R. A.

die wijze alleen middelijk werd uitgeoefend, was dit voor de hoofden der vier groote radjaschappen: Waigeoe, Salawatti, Misool en Waigama, geen reden, om de tusschenmacht van Gebe te blijven erkennen en plaatsten deze zich langzamerhand onder het rechtstreeksch bestuur van Tidor; zelfs beweert de tegenwoordige Radja van Salawatti, dat deze vier rijkjes nooit onderdanig geweest zijn aan Gebe, en dat de bevolking der Noordkust van Nieuw-Guinea thans alleen de bevelen van Salawatti opvolgt. Tot het overbrengen dezer bevelen moeten vooraf menschen van Dorei of van Asi (*) gehaald worden, zonder wier tusschenkomst geen bevel opgevolgd wordt. De westelijkste plaatsen op de Noordkust van Nieuw-Guinea en die in de Geelvinkbaai stelden zich ook meer en meer in direkte onderdanigheid tot den Sultan van Tidor en brachten hunne belastingen naar de hoofdplaats van dat rijk, zonder zich om Gebe te bekommeren. Dit zou veel meer dan thans het geval geweest zijn in de vorige eeuw, totdat Prins Noekoe en zijne aanhangers een groot deel der mannelijke bevolking meesleepten, om den oorlog eerst tegen Tidor en later met hulp van de Engelschen tegen onze Oost-Indische Compagnie en Ternate te blijven voortzetten. (†) De meeste dezer uit hun geboorteland gehaalde Papoes bezweken of werden tot slaven verklaard en weinigen keerden

(*) Blijkens het vervolg van dit rapport is Asi hetzelfde landschap op de Noordkust van Nieuw-Guinea, dat von Rosenberg (*Reist. Geelv.* bl. 110) As, Beccari de eerste Europeaan, die dit distrikt bezocht (*Cosmos* III, pag. 88) Has noemt. R. A.

(†) Prins Noekoe was de oudste zoon van den in 1779 naar Ceilon verbannen Sultan van Tidor, Djamaloedin. Ontevreden, dat de Compagnie met miskenning van zijn erfrecht in 1780 Patra Alam tot Sultan aanstelde, week hij naar Nieuw-Guinea, waar hij de hulp der Engelschen inriep, die zich te Dorei op het eiland Manaswari of New-Albion vestigden en daar gedurende eenige jaren het fort Coronation bezetten. Met hunne hulp vermeesterde hij in 1797 den troon van Tidor, terwijl zijne aanhoudende ondersteuning er veel toe bijdroeg, dat de Engelsche eindelijk in 1801 Ternate veroverden. (Zie de *Bijdragen* van het Instituut N. R. D. VIII, bl. 266 en R. 3 D. X, bl. 306; *Tijdschr. Bat. Gen.* D. XVI, bl. 517). R. A.

naar hun land terug. Verder oostwaarts dan de Geelvinkbaai bleven de Gebeeërs eenigermate alleen het gezag voeren, en werden zij tot Tabi en Padima toe als hoofden erkend. Sedert door oorlogen en ziekten de bevolking van Gebe zeer verminderd was, werden hunne reizen zeldzamer en waren de meest oostelijk gelegen deelen van Nieuw-Guinea als de meest afgelegene, de eerste, die deze vermindering van bezoeken ondervonden. De genoemde streken Tabi en Padima bleven echter door de bevolking van Gebe bezocht en onder hun gezag en van daar zonden zij hunne bevelen verder oostwaarts, alwaar zij opbrengsten van de bevolking erlangden, die geen andere heeren erkende. Sedert meer dan tien jaar waren de Gebeeërs echter niet verder dan de Geelvinkbaai geweest. (*)

In de Geelvinkbaai en op het westelijk gelegen deel der Noordkust van Nieuw-Guinea wordt door of namens den Sultan van Tidor tot heden belasting gevraagd en verkregen. Terwijl ik daar was, lagen vijf korra-korra's van Maba bij het eiland Roon, die reeds op andere plaatsen der Geelvinkbaai en Noordkust, als Dorei, Mansinam, Meoswaar en Amberbaken rijst, sago en andere artikelen voor

(*) Hetgeen de heer van der Crab hier mededeelt aangaande den oorsprong van het Tidoreesch gezag over de Papoesche landstreken, berust grootendeels op de overleveringen der inlanders, waaraan men maar al te dikwijls historische juistheid moet ontzeggen en waarin vooral in de tijdrekenkunde soms de grofste verwisselingen voorkomen. Zoo komt het mij ongeloofelijk voor, dat het eiland Gebe reeds voor de komst der Europeanen in den Archipel zulk een machtigen staat was, en zou ik het betwijfelen, dat Tidors machtontwikkeling in die oostelijke streken reeds zoo vroeg begon. Ook vindt men zoo bij Valentijn als elders, dat de Sultans van Batjan zich noch in de tweede helft der zeventiende eeuw beriepen op aloude aanspraken over een deel dezer landen, bepaaldelijk over het eiland Misool. Om deze zaak eenigzins uitvoeriger toetelichten, voeg ik achter dit werk als bijlage een historisch overzicht: *Over de rechten van Batjan, Tidor en Gebe op Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden*, waarin ik bijeenverzameld heb, al hetgeen mij uit gedrukte bescheiden dienaangaande bekend is, maar om misverstand te voorkomen uitdrukkelijk opmerk, dat volledig licht over deze kwestie eerst kan opgaan uit een nauwgezet, zeer tijdroovend onderzoek der tallooze Moluksche papieren van het Rijksarchief. R. A.

den vorst ingezameld hadden. Of al hetgeen door de hoofden dezer vaartuigen van de inlandsche bevolking ontvangen is, werkelijk tot den vorst wordt gebracht, heb ik reden te betwijfelen. Althans is mij eene vrij belangrijke hoeveelheid rijst genoemd, die aan deze hoofden te Amberbaken zou opgebracht zijn, maar door hen aan de zendelingen en aan de handelaren verkocht was. Met andere goederen is het, meen ik, evenzoo gegaan. De bij mij zijnde Tidoreesche Prinsen hebben deswege een nader onderzoek ingesteld en zijn voornemens hunnen broeder, den Sultan, daarvan kennis te geven. Zooveel ik kon te weten komen, heeft bij de invordering dezer belasting hoegenaamd geen dwang plaats; bij weigering tot opbrengst wordt een weinig geduld geoefend, terwijl men intusschen in een nabij gelegene plaats op dezelfde vreedzame wijze iets poogt te verkrijgen.

Alvorens Gebe te verlaten, geven wij hier Teysmanns beschrijving van zijn bezoek op dit eiland en het naburige Fau, vooral belangrijk wegens de uitvoerige berichten over de flora dezer beide eilanden.

Bij het opstoomen naar de reede vertoont Gebe geen gunstig aanzien, daar de rotsen hier en daar kaal zijn en de meeste berghellingen slechts spaarzaam bedekt zijn met een schralen plantengroei, waaronder vooral veel *Casuarinen* voorkomen. De bodem, die meest uit koraalkalk schijnt te bestaan, brengt zelfs geen alang-alang voort, maar is onregelmatig bezet met een soort van polgras, waartusschen de naakte grond te voorschijn komt, of enkele schrale boomen en heesters geplaatst zijn. Op sommige plaatsen echter, zooals in de bergkloven aan het strand en op enkele bergruggen, is de vegetatie weelderiger en treft men zelfs dichte bosschen met hoog opgaand geboomte aan. Deze bergruggen zullen hoogstens een

paar honderd voet hoog zijn. De afscheiding tusschen de schrale en met dichten plantengroei bezette gronden is plotseling en scherp afgebakend, welk verschil aan den meer of min verweerden toestand en daardoor grootere vruchtbaarheid van den bodem moet worden toegeschreven. Op sommige dezer schrale plekken, zelfs op de hoogste punten van het eiland, die ongeveer vijfhonderd voet bereiken, ziet men nog kolossale, half verweerde en onregelmatig opeengestapelde koraalblokken. (*)

Den 16n Augustus begaf ik mij des morgens met den Tidoreeschen Prins Anas, den heer de Wit en de drie voor Nieuw-Guinea bestemde zendelingen Nix, Bink en Meeuwig in een sloep naar den wal. Wij voeren naar den mond van een riviertje, waar de schepen zich van drinkwater voorzien en waar men een heerlijk bad kan nemen. Daar een koraalrif voor den riviermond ligt, kan men er alleen bij hoogwater met de sloep overkomen; echter kan men steeds met gemak een weinig ter zijde op het zandige strand landen, als men zich uit de sloep aan wal laat dragen.

Deze zijde van Gebe tegenover het eilandje Fau is onbewoond, daar de hier vroeger gevestigde bevolking van het eiland zich wegens den gedurigen overlast van zeeroovers naar de noordkust verplaatste, waar het strand door de daarvoor gelegen koraalriffen moeielijk met prauwen te genaken is. (†) Daar wij deze kampongs wilden bezoeken en geen gids bij ons hadden, kostte het

(*) Bernstein, die van de latere reizigers Gebe het uitvoerigst beschreef en daar den hoogsten bergtop beklom, schat de hoogte daarvan op 1000 a 1200 voet. (*Tijdschr. Bat. Gen.* D. XIV, bl. 462.) R. A.

(*) Blijkens de beschrijving der Papoesche Eilanden van den Gouverneur Rooselaer en de manuscript-kaart dezer eilanden op het Rijksarchief (zie deze *Bijdragen* R. 3, D. X. bl. 205) lagen de drie Mahomedaansche negorijen van Gebe: Ketjepi, Sanaffi en Oemera, in den aanvang der vorige eeuw reeds op de noordkust. De Tabelloreezen, die Bernstein in 1863 op de andere kust aantrof, schijnen weder verhuisd te zijn, daar de heer Teysmann van deze vestiging geen melding maakt. R. A.

aanvankelijk eenige moeite, eer wij een dwarspad over het eiland vonden. Dit pad bracht ons spoedig en meest klimmend in een hoog bosch met de prachtigste vegetatie. Nadat wij het hoogste punt bereikt hadden en een eind weegs gedaald waren, kwamen wij op een open, heuvelachtig en met half verweerde koraalblokken bedekt terrein, waar de schrale plantengroei een geheel ander voorkomen had en alleen bestond uit weinige soorten van boomen en heesters en eenige kolossale *Gramineeën*, *Cyperaceeën* en *Filices*. De voornaamste soorten waren: een boomachtige *Ploiarium*, waarschijnlijk een nieuwe soort, die prachtig groeide en van bloemen en vruchten voorzien was; voorts schrale *Casuarinen* en vijgen; twee soorten van *Bobea; Leucopogon;* eene *Myrtacea* met zeer fijne smalle bladeren, bloempjes en vruchten; *Melastoma; Santalea celestrinea; Embelia arundinea* en *Dendrobium. Myrmecodia's* hingen in menigte aan het schrale geboomte in de barre zon. Behalve eenige soorten van *Orchideeën* kwamen slechts weinige epiphytische soorten van planten voor. Daarna kwamen wij wederom in een zwaar belommerd bosch, door een klein riviertje doorstroomd, aan welks oever wij wat uitrustten en ons met het heldere water laafden.

Behalve den Prins en eenig gevolg waren de andere heeren, die in het plantenrijk weinig belang stelden, vooruitgegaan. Langzaam volgde ik het pad en kwam zoo tot eenige verspreide hutten, waar ik aanplantingen van suikerriet en andere landbouwgewassen aantrof, alles stevig ompaggerd tegen het binnendringen der wilde zwijnen, die hier in menigte voorkomen. Een der bewoners geleidde mij verder naar het noorderstrand langs verlaten tuinen en door een hoog bosch, welks kolossale boomstammen tot mijne verwondering op den nog weinig verweerden koraalbodem welig tierden. Dit pad was zeer moeielijk te begaan, daar de wortels der boomen zich als een netwerk daarover kruisten en pun-

tige koraalblokken hier en daar uitstaken. Zeer vermoeid bereikte ik eindelijk het strand, waar slechts eene ellendige woning was, die mij echter eenige glazen goed drinkwater verschafte. Nu dacht ik het doel nabij te zijn, doch bemerkte spoedig, dat men om de eerste kampong Sanaffi te bereiken, nog een paar palen langs het strand moest afleggen, welke marsch onder de brandende zon óf door het mulle zand óf over scherpe koraalblokken en rolsteenen hoogst bezwaarlijk viel.

Te Sanaffi, welke negorij uit vijf a zes huizen bestaat, vond ik mijne reisgenooten, die hier eenigen tijd te voren even vermoeid waren aangekomen. De wandeling had ons eetlust bezorgd, maar wij hadden behalve een paar blikjes vleesch geen proviand meegebracht en in de kampong was niet veel te vinden. Men voorzag ons echter van rijst, terwijl de heeren voor mijne komst reeds een paar kippen geschoten hadden, zoodat wij goed verzadigd 's namiddags ten drie uur de terugreis konden aanvaarden. Wij bezochten niet de hoofdkampong Ketjepi, die nog verder aan het strand ligt, maar kozen een ander voetpad, dat rechtstreeks van Sanaffi naar de zuidkust geleid. Dit pad voerde ons, vrij steil klimmende, eerst op den lagen bergrug langs een grooten rotsklomp, die in de verte op een vesting geleek, daarna bij afwisseling door bosch of over dorre, met graspollen, struikgewas en klein geboomte bezette vlakken, die meestal met koraalblokken bezaaid waren. Eindelijk moesten wij een bijna loodrechten bergwand afdalen en kwamen toen aan de andere zijde van het riviertje, waarvan wij waren uitgegaan. Na een verfrisschend bad waren wij ten zes uur weder aan boord. Het laatste pad was ongeveer vijf paal en het eerste wellicht zeven paal lang. Op de terugreis zagen wij niet zulke fraaie bosschen als des morgens. Mijne reisgenooten hadden op dezen tocht eenige vogels geschoten, terwijl ik een rijken buit van planten en zaden

verzameld had. Gaarne had ik eenige levende planten medegenomen, maar op een zoo langen en vermoeienden tocht kon ik mij daarmede niet belasten. Ook was de ruimte aan boord te beperkt, om veel kisten met planten te plaatsen.

Nadat ik den volgenden dag de verzamelde planten in het herbarium gelegd en de zaden behoorlijk verzorgd had, gingen wij den 18n Augustus met een boot naar het kleine eiland Fau. Ongelukkig hadden wij hoogst onaangename passagiers aan boord, welke kwelling ons noodzaakte, spoedig den terugtocht te aanvaarden. Toch vond ik in der haast op dit schrale rotsachtige eiland nog verschillende interressante planten. Aan de naar Gebe toegekeerde zijde heeft Fau eene ruime, prachtige baai, welks oever geheel met *Rizophoren* begroeid en dicht aan het zeestrand met levende koraalstokken bezet is. Dit maakt het landen hoogst bezwaarlijk, daar wij ons eerst door die koraalstokken een weg moesten banen en dan geruimen tijd over de luchtwortels der mangelboomen moesten klouteren, alvorens wij na veel inspanning den vasten wal bereikten. Des te meer moest ik het betreuren, dat wij na al die moeite om de boven opgegeven reden zoo spoedig moesten opbreken. Den volgenden morgen ging ik voor ons vertrek nogmaals naar de waterplaats van Gebe, waar ik in den omtrek en langs het strand nog vele planten verzamelde.

Gebe is weinig bevolkt en landbouw vindt men alleen in de nabijheid der kampongs. Ik merkte daar de volgende kultuur-gewassen op: de pisang (*Musa*), de klapperboom (*Cocos nucifera*), de sago-boom (*Sagus Rumphii*), de teboe (*Saccharum officinarum*), het bamboe-riet (*Bambusa*), de kladi (*Collocasia antiquorum* of *Tallus*), de bira (*Alocasia metallica*), wier bovenaardsche streng gegeten wordt, de laboe (*Lagenaria hispida*) en de areng-palm (*Arenga saccharifera*). Gambier schijnt men niet te kennen, doch de pinang-palm

(*Areca Catechu*) wordt veel aangeplant en de vruchten zelfs uitgevoerd, In de bosschen vond ik nog een dunne, slanke, wel 25 voet hooge pinang-soort. De gewone siri (*Chavica Betle*) wordt niet aangeplant, wel de *Chavica siriboa*, wier vruchten met kalk en pinang gekauwd worden; men zegt dan ook niet makan siri, maar makan pinang. Van pandanus-bladeren vervaardigen de inboorlingen fraai beschilderde matten en doozen.

De taal der inlanders was voor ons onverstaanbaar, (*) doch door het veelvuldig bezoek van walvischvaarders spraken sommigen wat Engelsch, de Radja zelfs zeer goed. Van het Nederlandsch Gouvernement schijnen zij weinig begrip te hebben; een hunner vroeg mij zelfs, of ik een Engelschman was. Op schoonheid noch reinheid kan de bevolking aanspraak maken.

Daar de flora van Gebe niet onbelangrijk is, deed het mij leed, dat mijn onderzoek niet langer kon duren. Langs het strand observeerde ik de volgende planten: verschillende soorten van *Rizophora*, *Aegiceras nigricans*, *Guettarda speciosa*, *Excoecaria Agallocha*, *Barringtonia speciosa*, *Heritiera littoralis*, eene soort van *Scyphiphora* en van *Soulumea*, *Terminalia Catappa*, *Intsia Amboinensis*, *Sonneratia alba*, *Cordia subcordata*, *Hernandia sonora*, *Cerbera lactaria*, *Thespesia macrophylla*, *Calophyllum Inophyllum*, *Paritium simile*, *Pongamia grandifolia*, *Morinda citrifolia*, *Scaevola Koenigii*, *Premna foetida*, *Cycas Rhumphii*, *Cynometra ramiflora*, *Pandanus spurius*, *Dendrolobium umbellatum*, *Guilandina Bonduc*, *Ipomoea pes caprae*, *Grammatophyllum scriptum*, verschillende soorten van *Ara-*

(*) De eenige mij bekende woordenlijst van het Gebeesch vindt men in het groote werk van Dumont d'Urville over zijne reis om de wereld van 1826—1829. Evenals eene woordenlijst der taal van het naburige Waigeoe werd die opgeteekend door den scheepsdokter Gaimard, die in 1818 Freycinet op de Uranie vergezelde. Bij vergelijking der telwoorden met die der woordenlijst achter von Rosenberg's *Reistochten naar de Geelvinkbaai* springt het in het oog, dat het Gebeesch, zoo al niet dezelfde taal, zeer na verwant is aan het Salawattisch, terwijl de taal van Waigeoe meer met het Mefoorsch overeenkomt, R. A.

liacea een soort van *Ploiarium*, van *Samadera*, van *Wendlandia*, van *Myrsine*, van *Alyxia*, van *Melaleuca*, van *Loranthacea*, van *Jambosa*, van *Ardisia*, verschillende soorten van *Gramineeën*, *Cyperaceeën*, *Filices* en *Orchideeën*, de *Cassyta filiformis*, *Inocarpus edulis*, eene soort van *Garcinia*, verschillende soorten van *Euphorbiaceea* en *Ficus*, twee soorten van *Cinnamomum*, *Anacardiacea*, *Sapotacea* en eene soort van *Maba*.

Na drinkwater en steenkolen te hebben ingenomen, verliet de Dassoon den 19[n] Augustus des namiddags omstreeks vier uur Gebe en richtte den koers door Straat Dampier naar het eiland Salawatti. Hiermede werd de tocht rondom Nieuw-Guinea begonnen langs de West- en Noordkust, om van daar langs de Oost- en Zuidkust de terugreis te nemen. Dit kwam na overleg met den gezagvoerder der Dassoon het beste voor, vooral met het oog op den moeson, omdat die, over eenige maanden uit het noordwesten waaiende, op de Noordkust zeer hooge zeeën doet staan en daar dus meer gevaar doet voorzien dan op de Zuidkust, waar wegens de uit het zuidwesten komende winden en de het land omzoomende koraalriffen minder onstuimige zee verwacht kon worden.

Straat Dampier wordt ten noorden begrensd door het eiland Waigeoe, ten zuiden door het eiland Batanta. Het vaarwater is ruim en veilig, maar vordert veel oplettendheid door de aan den westelijken ingang dezer straat liggende riffen en lage eilandjes. Koning Willems Eiland ligt in het midden der straat en wordt door de inlanders Meosmensaar genoemd; het is een hoog stijl bergland met drie toppen van gelijke hoogte, dicht begroeid en zonder bevolking. (*)

(*) Bernstein, die dit eiland in 1863 bezocht, noemt het evenals von Rosenberg Mesmessara en vond daar destijds eenige uit Ternate voortvluchtige slaven, (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 474). Beccari noemt dit eiland

Op Batanta zijn eenige woningen langs het strand verspreid. Volk van Salawatti, van Waigeoe en van Gebe heeft zich daar neergezet, om er tuinbouw uitteoefenen. Hunne produkten, bestaande in kladi, pataten en andere vruchten, brengen zij naar Salawatti of Waigeoe. Het zijn waarschijnlijk ontevredenen, wie het door de hoofden hunner woonplaats te lastig gemaakt werd, of meer arbeidzamen, die op Batanta meer voordeel verwachten van tuinbouw en vischvangst dan in hunne eigene negorijen. De Radja Moeda van Salawatti verhaalde, dat daar thans vele inlanders woonden, en dat zij reeds een eigen hoofd verkregen hadden.

Waigeoe met eene Papoesche bevolking wordt bestuurd door een Radja, die met zijne ambtgenooten van Salawatti, Misool en Waigama te zamen de Radja Ampat genoemd worden en bij het hof van Tidor in hoog aanzien staan. Zij worden evenals alle voorname hoofden in het Tidoreesche rijk op voordracht van den Sultan door den Resident van Ternate benoemd en van aanstellingsakten voorzien. Hunne volgorde naar rang is, zooals de namen hier boven gesteld zijn. Bij opkomst te Tidor, wat niet dikwijls door allen te gelijk gebeurt, nemen zij plaats beneden den Sengadji van Gebe, die in alle aangelegenheden van Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden als de eerste en hoogste in rang aangemerkt wordt. De Radja van Waigeoe woont in de negorij van dien naam op dat eiland, die van Salawatti in de negorij Samte, die van Misool in de negorij Lilinta en die van Waigama in de negorij van dienzelfden naam op het eiland Misool. (*)

Miosmansar, hetgeen volgens hem in het Mefoorsch *oud eiland* zou beteekenen, (Cora, *Cosmos*, T. III, p. 373). Volgens de woordenlijsten der zendelingen Ottow (*Bijdr. Inst.* N. R., D. V) en van Hasselt beteekent mansar of mansaar in het Mefoorsch niet *oud* maar *grijsaard* en zal dus deze naam, daar ook blijkens de vorige noot de taal van Waigeoe aan het Mefoorsch verwant is, *eiland der grijsaards* beduiden. R. A.

(*) De *Atlas* van Melvill en andere nieuwe kaarten plaatsen de hoofd-

Waigeoe is rijk aan sago; tripang komt er weinig voor, evenals andere handelsartikelen. Vaartuigen van elders komen daar dan ook zelden ten handel en de weinige produkten worden met eigen prauwen naar Tidor uitgevoerd. Volgens de lands instellingen moeten deze Radja Ampat jaarlijks aan den Sultan van Tidor vijftien korra-korra prauwen en vijf en veertig pikols tripang opbrengen, welke belasting geheel of gedeeltelijk vervangen kan worden door tweehonderd vijf en dertig katties schildpad. Slechts een zeer klein gedeelte daarvan wordt in werkelijkheid den vorst geleverd.

Den 22.[1] Augustus des voormiddags ten elf ure kwam de Dassoon te Salawatti voor de hoofdnegorij ten anker. Het binnenkomen is hier moeielijk door de uitgebreide koraalriffen, die tevens noodzaken, ver uit den wal te ankeren. De kolenbark stootte hier op een geïsoleerd gelegen rif, waarover de Dassoon, die de bark op sleeptouw had, zonder te raken was heengestoomd, en zelfs diep water loodde. Dadelijk weder in diep water getrokken, werd het schip later onderzocht en de weinig beduidende schade aan de koperen huid door duikers gedurende onzen tocht naar de Maccluersgolf hersteld.

De inlandsche hoofden van Salawatti kwamen naar het stoomschip in groote prauwen met Nederlandsche vlaggen versierd; ik vernam van hen eenige inlichtingen omtrent gebeurde zaken in de Maccluersgolf. Nadat het schip brandstof had ingenomen en een inlandsch hoofd zich had

---

negorij Waigeoe ten onrechte in het binnengedeelte von Straat Gemien. Door von Rosenberg (*Nat. Tijdschr. van N. Indië*, D. XXIV, bl. 378) en Bernstein weten wij, dat deze negorij, naar het riviertje Samsam ook dus genoemd, aan de Telaga Waigeoe of Straat Chabrol ligt. Opmerking verdient het, dat reeds de oudste ons bekende tocht naar Waigeoe onder Jacob van Geyn in 1705 de hoofdkampong van dit eiland, die toen Kabilolo heette, aan dit grootte binnenwater plaatst, (zie deze *Bijdragen* D. X, bl. 235). Op dezelfde kaarten wordt de hoofdnegorij van Misool verkeerdelijk Silinta genoemd. R. A.

ingescheept, om als tolk en wegwijzer te dienen, vertrok ik den 24n Augustus des voormiddags ten tien uur van hier naar gezegde golf.

De heer Teysmann geeft van een uitstapje naar den wal van Salawatti nog het volgende bericht.

Daar ik wegens het lage en moerassige terrein en het gemis van voetpaden niet in het land kon doordringen, was mijne plantenoogst niet groot. De modderige sagobosschen zouden trouwens niet veel opgeleverd hebben. Aan het strand vond ik behalve eenige vreemde planten geheel rijpe vruchten met stengels en zaden van den *Enhalus Koenigii*, die in deze baai menigvuldig op den bodem der zee groeit en wiens liesachtige door den golfslag bewogen bladeren gansche velden beslaan. De vegetatie scheen overigens veel overeenkomst te hebben met die van Gebe. De bevolking is een mengelmoes van Tidoreezen met Mahomedaansche en heidensche Papoes. Hunne woningen staan op drie a vier voet hooge palen, geheel op den vasten wal. Dit laatste is voor de zindelijkheid niet verkieslijk, daar de zee bij de op het water gebouwde huizen gratis alle onreinheden wegneemt.

III

TOCHT NAAR DE MACCLUERSGOLF OF TELOK BERAU.

De Golf van Maccluer, op sommige kaarten Telok Berau genoemd, ligt op de Westkust van Nieuw-Guinea, oostelijk van het eiland Misool. De eerste naam is ontleend aan den Engelschen scheepskapitein John Maccluer, die in het laatst der vorige eeuw met het schip Panther deze baai bevaren heeft. (*) De naam Berau verdient de voor-

(*) Maccluer was niet de ontdekker dezer belangrijke golf, maar onze landgenoot Nicolaas Vinck, die in 1662 bij een bezoek der aan beide eindpunten gelegen negorijen Onin of Roemabatti en Roemakai het eerst van haar bestaan vernam en het volgende jaar eerst de noordkust en daarna de zuidkust dezer diep in het land dringende baai langs voer. Het blijkt niet, dat er destijds van deze zoo gewichtige ontdekking eene behoorlijke kaart gemaakt is; althans deze is evenals het journaal niet meer op het Rijksarchief. Een vrij uitvoerig uittreksel uit het laatste vindt men echter bij Valentijn, D. III B. bl. 58—61, terwijl de heer Leupe zoo over dezen tocht van 1663, als over de tot dusver geheel onbekende eerste reis van Vinck uit de papieren der Compagnie belangrijke bijzonderheden mededeelde in deze *Bijdragen*, D. X, bl. 58—67. Ook met de ontdekkingsreis van Maccluer zijn wij onvolledig bekend. In 1790 zond de Engelsche Oost-Indische Compagnie dezen zeevaarder met twee schepen naar de Palau-Eilanden, die destijds na de schipbreuk van de Antelope onder Wilson, zoozeer de aandacht der geleerde wereld trokken. Op zijne terugreis moest Maccluer de Noord- en Westkust van Nieuw-Guinea opnemen, waarmede hij, behoudens een verblijf van twaalf dagen te Ambon, van 16 Juli—21 December 1791 onledig was. In weerwil van dit langdurige oponthoud op de kusten van Nieuw-Guinea deelt het werk van den Engelschen predikant I. P. Hockin (*A supplement to the account of the Pelew-Islands, compiled of the journals of the Panther and Endeavour*, London 1803; in het Duitsch vertaald door Th. Fr. Ehrmann, Weimar 1805) daaromtrent niets mede, dan dat de scheepsarts Nicholson door de Papoes vermoord werd, zoodat de Duitsche vertaler op bl. 73 reeds het vermoeden uitspreekt, dat het bekend maken van de bijzonderheden dezer ontdekkingen om politieke

keur, daar het land aan de noordkust der golf dien naam draagt. Handelaren, voornamelijk Cerammers, bezigen veel den naam Telok Bintoeni naar de negorij van dien naam in het binnenste deel der baai. De golf heeft aan hare opening eene breedte van twaalf mijlen, die naar binnen langzaam afneemt. De zuidwesthoek ligt op 2° 42′ zuiderbreedte en 132° 0′ oosterlengte, de noordwesthoek op 1° 54′ zuiderbreedte en 131° 54 oosterlengte, terwijl het binneneinde der golf op de kaarten geplaatst is op 2° 26′ zuiderbreedte en 134° 3′ oosterlengte van Greenwich. De diepte, die aan de monding twintig tot dertig vademen bedraagt, neemt naar binnen langzaam af; de grond is modderachtig met steenen en biedt overal gelegenheid tot ankeren.

Aan de zuidzijde der golf, die in dit verslag voortaan Telok Berau genoemd zal worden, is het strand verdeeld in twee landschappen, het westelijkste Onin di bawa, het oostelijkste Onin di atas, die zich zuidwaarts tot Kaap van den Bosch uitstrekken, waar het landschap Kowaai begint. (*)

---

redenen achterwege bleef. Evenwel werden Maccluers opnamen reeds gepubliceerd in 1792 op eene kaart der Engelsche Admiraliteit (zie bl. 974 der kaartenverzameling van ons departement van Marine) en op grootere schaal door Dalrymple 8 Febr. 1793, welke laatste kaart ik bij den heer Leupe mocht inzien. Uit deze kaart blijkt, dat Maccluer eerst zijn koers nam bezuiden de Schouten-Eilanden, die hij door een vergissing van Forrest Misory noemde, en daarna langs de noordkust van Nieuw-Guinea, waar zijne kaart eenvoudig de namen der kaart van de Geelvink overneemt. Daarna nam Maccluer nauwkeurig de kusten van Misool op en de westkust van N.-Guinea van English Point tot de naar hem genoemde golf. Na zijn verblijf te Ambon onderzocht hij deze golf en voer zuidwaarts langs de westkust tot circa 6° ZBr., van waar hij naar Noord-Australië ging. Hoe nauwkeurig zijne opnamen blijkens de vele peilingen waren, bevat zijn kaart behalve de beide bovengenoemde geen anderen nieuwen naam, terwijl de op andere Engelsche kaarten van de Maccluersgolf geplaatste naam Assassination Creek wel het oord zal aanwijzen, waar de bovengenoemde dokter omkwam.

(*) In het gebruik der namen Onin di bawa en Onin di atas (*Beneden-* en *Boven-Onin*) heerscht tot dusver groote verwarring. Op de kaart van Melvill heet het westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea beoosten de Geelvinkbaai, dat door de Maccluersgolf weder in een noordelijk en zuidelijk

Het is thans uitgemaakt, dat de Kaap van den Bosch, die men op oudere kaarten wel eens als een afzonderlijk eiland voorstelde, aan de kust van Nieuw-Guinea vastligt. In het jaar 1863 bezocht ik toch met het gouvernement-stoomschip Telegraaf dit gedeelte van Nieuw-Guinea en stoomde toen nabij de kaap in drie tot twee vademen water, waarbij duidelijk bleek, dat deze kaap door laag land aan Nieuw-Guinea verbonden is (*).

Tot Onin di bawa behooren op het zuiderstrand der Telok Berau van het westen naar het oosten de negorijen: Fataga, Atti-Atti, Roembatti en Pattipi; tot Onin di atas in dezelfde volgorde de negorijen: Sisir, Kapitoear, Pattiboera, Mandani, Argoeni, Fonin, Dorimba, Goras, Bombarai en Bintoeni, welke laatste in het binnenste deel

---

schiereiland gesplitst wordt, Wonim di atas, het zuidwaarts gelegen deel der westkust van Nieuw-Guinea Wonim di bawa. Het rapport der Kommissie van 1858 (zie deze *Bijdragen*, Reeks 2, D. V, bl. 64) merkt reeds op, dat deze namen daar juist verkeerd geplaatst zijn, maar laat aan het land Onin zoo groote uitgestrektheid. Uit de door den heer Leupe uitgegeven oude stukken blijkt ten duidelijkste, (zie deze *Bijdragen*, D. X, bl. 83 en elders), dat de naam Onin oorspronkelijk gegeven werd aan Roemabatti en de naburige negorijen aan den zuidwesthoek der Maccluersgolf en verder zuidwaarts tot de Rijklof van Goens-Baai, terwijl de kuststreek nabij Kaap van den Bosch van de Speelmansbaai tot het eiland Namatotte, waarvan de zuidkust Kowaai heet, oudtijds het tweede deel van Onin of Onin Coebiaai genoemd werd. Het verdient dus afkeuring, het begrip Onin, óf over het noordwestelijk schiereiland benoorden de Maccluersgolf, óf zelfs over het zuidelijk deel van Nieuw-Guinea's westkust beoosten Tandjong Boeroe uittebreiden. Volgens een zuiver historisch begrip mag alleen het schiereiland tusschen de Maccluers- en Kamrau-Baaien Onin heeten, terwijl wij volgens de hier door den heer van der Crab gegeven inlichtingen, de noordzijde daarvan langs de Maccluersgolf Onin di atas, de westzijde van de baai van Pattipi af Onin di bawa en de zuidzijde Onin Kowaai kunnen noemen, en het voor dit schiereiland gelegen eilandje Saboeda ook Onin-Laut genoemd wordt. De door Beccari (*Cosmos* III, p. 355) gegeven verklaring van Onin di Bawa en Atas door *Noord-* en *Zuid-Onin* schijnt mij in dit geval niet aannemelijk, hoewel de Maleische woorden bawa en atas dikwijls *noord* en *zuid* beteekenen. Mijns inziens is *Beneden-Onin* het deel van Onin, dat de uit den Indischen Archipel komende Maleische zeevaarders het eerst bereiken; *Boven-Onin* het verderop gelegen deel in de Maccluersgolf. R. A.

(*) Het verslag dezer reis vindt men in het *Tijdschr. Bat. Gen.* D XIII.

der baai gelegen is (*). Deze negorijen hebben, voorzoover ik ze gezien heb, een onaanzienlijk uiterlijk en bevatten slechts weinige huizen, de meeste minder dan tien, die op palen gebouwd voor het meerendeel in zee staan en met een brug van boomstammen aan den vasten wal verbonden zijn.

De bevolking is weinig talrijk; de inlandsche hoofden noemden een getal van vijftig zielen als zeer veel voor de grootste negorij. Het algemeen voorkomen dezer menschen is niet zoo wild, als de Papoes gewoonlijk beschreven worden; zij zijn tenger van gestalte en hebben breede aangezichten en een hoog voorhoofd. Hun hoofdhaar is wollig gekruld, doch niet zoo dik als bij hunne meer bekende landgenooten op andere plaatsen. Het dragen van het hoofdhaar in bossen, vlechten of op andere wijzen is geheel willekeurig. In sommige negorijen worden alle verscheidenheden aangetroffen en zoover ik heb kunnen bespeuren, is aan geen volkstam een bijzondere wijze van haartooi eigen. Evenzoo zijn de versieringen met beenderen, koralen of schelpen om hals, armen en beenen of door den neus, noch de op het lijf getatoeeerde figuren bijzondere onder-

---

(*) Het rapport der Kommissie van 1858 vermeldt alleen (bl. 197) de vier negorijen van Onin di bawa; Fataga en Pattipi heeten daar echter Tatangaar en Tatipi. Reeds in het oude journaal van Keyts in 1678 wordt de eerstgenoemde plaats Fataga genoemd. Van de hier opgegeven negorijen van Onin di Atas kent de kaart van Melvill in den *Atlas Neerl. Indië* alleen Argoena en Kapitoea, maar bovendien noch Oega, Sekar, Ikoanos en Bidawanas. Sekar, zeker hetzelfde als de in de oude berichten omtrent Vinck vermelde negorij Schaer, is eigenlijk de naam eener baai, welke in 1875 door het Pruisisch oorlogschip Gazelle nauwkeurig is opgenomen. Uit het hieronder volgende rapport van de expeditie der Soerabaya blijkt, dat de vier eerstgenoemde negorijen van Onin di atas aan deze baai liggen en op een eilandje daarvoor de kampong Ogir, het Oega van Melvill. Van de verder oostelijk langs de zuidkust der Maccluersgolf gelegen negorijen heeten Fonin en Bombarai in laatstgenoemd rapport Forel en Omombarai, terwijl dit bovendien noch de kampongs Bidoeana of Mabamba en Arkwana (Bidawanas en Ikoanos van Melvill) vermeldt. Kan men dus al de dorpsnamen der kaart van Melvill terugvinden, de onderlinge ligging is daar zeer onjuist opgegeven. R. A.

scheidingsteekenen voor een of anderen stam. De meeste mannen zijn meer of min met huidziekten besmet, voornamelijk met cascado (*ichtyosis*); slechts weinige zijn getatoeeerd op borst of armen. Vele oude mannen waren onder degenen, die zich aan boord van het stoomschip lieten zien. Hunne geaardheid op en nabij het schip scheen niet ongunstig; zij bekeken en betastten alles, waren opgeruimd en volkomen gerust. Van handelaren vernam ik echter, dat men ze niet kon vertrouwen en dat zij zelfs onderling woest en wreed zijn; ook zag ik in de geheele Telok Berau geen prauw zonder lans of pijl en boog aan boord.

Van godsvereering kon ik niets bespeuren; hoewel zij het woord korwaar (*afgodsbeeld*) schenen te verstaan, had niemand zulke voorwerpen om den hals hangen, zoo als bij andere Papoesche volkstammen.

De landbouw is hun onbekend, daar de steile bergachtige gesteldheid van het land den aanleg van eenigzins belangrijke aanplantingen belemmert. Hun voedsel is hoofdzakelijk sago, die van de overzijde der golf en van Bintoeni verkregen wordt. De zee bleek zeer vischrijk, doch er wordt weinig visch gevangen en zelden anders dan voor eigen gebruik.

Langs de kusten wordt weinig tripang gevonden en nog minder schildpad. Deze geringe hoeveelheid wordt voor den handel bijeengebracht; van het gebergte wordt echter veel notemuskaat aangevoerd. Handelaren van Makassar, Ceramlaut, Goram en Ternate komen deze artikelen opkoopen in ruil tegen andere goederen, voornamelijk ijzerwerk en lijnwaad. Voor elke prauw, die hier ten handel komt, moet aan den Radja der plaats van eerste aankomst eene belasting betaald worden onder den naam van laboean-batoe, ten bedrage van vijf en twintig realen of vijftig gulden koper. (*)

(*) In het Maleisch beteekent laboean *haven* en batoe *steen*; laboean-batoe is dus eigenlijk *haven- of ankersteen*, dat verder bij uitbreiding *havengeld* beteekent. R. A.

Deze belasting zou zeer hoog en drukkend genoemd kunnen worden, wanneer die werkelijk betaald werd, maar even als elders in de Molukken, onderanderen te Kilwaroe, bestaat dit bedrag slechts in naam. De Radja of het negorijhoofd neemt meestal genoegen met een geschenk van eenige stukken lijnwaad of andere artikelen, wier waarde nauwelijks de helft der gestelde belasting bedraagt.

De bovengenoemde negorijen, die aan het strand van de zuidzijde der golf gelegen zijn, hebben ieder een eigen hoofd. Eenige, die den titel van Radja voeren, zijn op voordracht van den Sultan van Tidor door den Resident van Ternate aangesteld, zooals te Pattipi, Roembatti, Atti-Atti, Fataga en te Argoeni. De andere onder den titel van Majoor zijn door het volk verkozen en door den Radja van Misool in naam van den Sultan aangesteld (*). Deze laatste staan voor een deel onder het gezag van de hoofden der berglandschappen, juist het tegenovergestelde, van hetgeen op het eiland Ceram gevonden wordt, waar de bergdistrikten onderhoorig zijn aan de strandnegorijen. Zoo erkennen de negorijen Sisir, Kapitoear, Pattiboera en Mandani het gezag van den Radja van Wartoewar, die in het gebergte woont. De negorijen Fonin, Dorimba, Goras en Bombarai behooren daarentegen tot het gebied van den Radja der aan het strand gelegene negorij Argoeni. De negorij Bintoeni staat geheel op zich zelve onder het bestuur van een Majoor.

De bergbevolking wordt gezegd talrijker te wezen, dan die aan de stranden. Zij ontvangt haar voornaam voedings-

(*) Zoowel hieruit als uit het later door ons medetedeelen verslag van den heer Coorengel ziet men, dat de Kommissie van 1858 in haar rapport (*Bijdragen*, Reeks 2, D. V, bl. 197) ten onrechte beweerde, dat de suprematie van Misool over Onin geheel had opgehouden. Ook moet men niet uit het oog verliezen, zooals hieronder noch nader door ons wordt opgemerkt, dat de suprematie des Sultans van Tidor en die zijner vassallen op de Papoesche Eilanden over deelen van Nieuw-Guinea in den regel alleen dan erkend wordt, wanneer zij zich daar door een zending doen gelden. R. A.

middel, de sago, van de strandbevolking en betaalt die met notemuskaat. Zeer zelden komt het bergvolk naar beneden, daar hunne bezoeken in de strandnegorijen weinig begeerd worden, omdat zij, zooals verhaald wordt, zeer spoedig in drift ontsteken en dan geen menschenleven ontzien.

Het land langs de zuidkust der golf is steil en bergachtig; het hoogste punt zal echter niet veel meer dan duizend voet bereiken. Men ziet hier diepe ravijnen en geen vlak terrein. Dichte bosschen, doch zooals de inlandsche hoofden zeggen, met weinig zwaar hout, beginnen reeds dadelijk achter de huizen, op geringen afstand van het uit koraalsteenen bestaande zeestrand. Opmerkelijk is het, dat talrijke stukken grond van den vasten wal schijnen te zijn losgescheurd, die als grootere en kleinere eilanden, meestal met weelderigen plantengroei bedekt, langs het strand onregelmatig verspreid liggen en voornamelijk aan de uitstekende punten der kust ver naar buiten loopen. Tusschen Fataga en Bintoeni, op een afstand van nagenoeg dertig geographische mijlen, vindt men stellig meer dan twee honderd dergelijke eilanden. (*)

Eenige kleine rivieren, niet veel meer dan bergstroomen, vloeien langs sommige dezer eilanden in zee en leveren op eenigen afstand van den mond goed drinkwater. Van de negorij Kapitoear werd dit aan boord van het stoomschip gehaald en zeer goed bevonden. Bij langdurige droogte zouden deze riviertjes geen water bevatten, daar de afwatering van het steile bergland te spoedig plaats heeft. De meeste regen valt hier, naar men ons zeide, met het begin der westelijke winden, hetgeen volgens de verklaring der hoofden omstreeks de maand November zou wezen.

(*) De heer Teysmann merkt noch op, dat de zee de oevers dezer eilandjes onderwoelt, zoodat zij als een schip met voor- en achtersteven of schotelvormig boven het water uitsteken. Ook Beccari zegt, dat deze eilandjes bij hoog water veel op paddestoelen gelijken, (*Cosmos*, D. III, p. 373). R. A.

De temperatuur was vrij matig gedurende de dagen van mijn verblijf in deze golf. Over dag steeg de thermometer in de schaduw op dek van het schip zelden tot 30° C en daalde niet beneden de 29° C; des avonds en des nachts was het echter zeer koel, en vond men bij observatie eens 26° C.

Tusschen de negorijen Kapitoear en Argoeni is het land minder hoog, hoewel er niets van vlakten te zien is; het loopt verder langzaam af tot de negorij Dorimba, waar de hoogte ongeveer twee honderd voet zal bedragen. Van daar af wordt het terrein laag en vertoont geen verhevenheid meer. De menigte eilanden langs den wal houdt hier eveneens op en de grond langs het strand, tot dusverre meest steenachtig, bestaat alleen uit modder, terwijl het zeewater eene vuil groene modderkleur aanneemt. Dit lage land blijft zoo doorloopen tot het binneneinde der golf, waar de kust aan weerszijden geheel vlak is. Dit zeer moerassige terrein levert eene groote hoeveelheid sago, zooveel zelfs, dat ieder naar willekeur kan nemen, wat hem goed dunkt. Aan het strand staat hier te midden dezer lage streek, geheel omringd van moerassen, een groote rotswand, van donkerkleurig zand en klei, die ongeveer vijftig voet hoog en twee maal zoo lang is.

In het binnendeel der golf ligt de negorij Bintoeni, waar eene rivier met breede monding in zee uitloopt. Hare oevers zijn aan weerszijden bewoond door Papoes, die geen vaste woonplaats hebben en hoofdzakelijk van zeeroof leven. De mond dezer rivier is door uitgestrekte zand- en modderbanken bezet, die den toegang zeer moeijelijk maken. Om met prauwen naar binnen te varen, zou men hoog water moeten afwachten en dan gedurende tien tot twintig dagen, naar gelang de prauw al of niet geladen is, stroomopwaarts kunnen komen. Verder bevat het stroombed te veel groote steenen, die de vaart versperren. Men is dan nabij een hoog gebergte, aan welks achterzijde het landschap Wandessi aan de Geelvinkbaai gelegen is. In het binnen-

deel der Telok Berau kon ik van dit gebergte niets bespeuren; wel zag ik ver binnen in het lage land hier en daar heuvels uitsteken, doch deze stonden geheel afzonderlijk en waren van onbeduidende hoogte. De bewoners van Bintoeni verkrijgen aan het einde dezer rivier van de bevolking van Wandessi massooi in ruil tegen sago, om eerstgenoemd produkt in hare negorij aan Cerammers en andere handelaren te slijten. Het was mij onmogelijk deze rivier of soengei, zooals de inlanders zeggen, zonder prauwen op te varen. Te Bintoeni was niet veel meer dan een open vlerkprauw te verkrijgen, in welk vaartuig twee of drie personen hurkende plaats vinden. Voor een reis van tien tot twintig dagen zou zulk een open vaartuig geen veiligheid tegen vijandelijke ontmoetingen opleveren. De berichten, die ik omtrent deze soengei en het daarop volgend gebergte in de verschillende negorijen vernam, kwamen alle met elkander overeen.

Voor eenige jaren schreef mij daarentegen de zendeling Geissler uit Wandessi bij brief van den 21n Maart 1867 het volgende: «van Weroer gaat een landweg naar de »Maccluersgolf. Als men van hier 's ochtends met zonsop»gang weggaat, is men 's middags reeds daar, maar »men kan ook per prauw gaan. Nabij Weroer is eene »lange, diepe baai, die bij de inlanders Maurine heet en »door Mosche en mij ter uwer eere de van der Crab-Baai »genoemd is. In deze baai kan men per prauw zoover »gaan, tot men aan een heuvel of steenrots komt, die »ongeveer een kwart mijl breed is. Uit dezen heuvel stroomt »een sterk stroomend water, waarvan een gedeelte in deze »baai zeewaarts loopt en het andere deel op de andere zijde »in de Golf van Maccluer uitwatert, waar de bevolking »zeer talrijk, maar niet vijandig zijn moet. Daar groeit »sago in overvloed, die zelfs herwaarts vervoerd wordt.» (*)

(*) Drie jaar na van der Crabs reis gelukte het den Duitschen natuur-

Van Bintoeni langs de noordkust der Telok Berau westwaarts gaande, vindt men daar de negorijen Sabiar, Bigi-Bigi, Kaimara, Troi, Karkra, Essera, Tambani, Trop, Bira, Roemkai, Kais en Kaiboes. (*) Deze negorijen, die meerendeels nabij het strand gelegen zijn, vormen gezamenlijk met de berglanden het landschap Tanah Berau. De noordkust is zeer laag en kan aan de overzijde niet gezien worden, terwijl daarentegen het hoogere land der zuidkust van hier duidelijk zichtbaar is. Het strand is

---

onderzoeker Meyer de landstreek tusschen de Geelvinkbaai en de Maccluersgolf door te trekken. Uitgaande van het hier genoemde Weroer kwam hij eerst in het berglandschap Jakati en van daar langs de rivier van dien naam in de Maccluersgolf; waarschijnlijk is dit dezelfde stroom, waarvan de officieren der Gazelle de delta opnamen, die zij Jeschke Rivier noemden. Deze mondt in het oostelijkste eind der Maccluersgolf; daar nu volgens den heer van der Crab zelf Bintoeni veel westelijker op de zuidkust ligt, moet de daar uitmondende rivier eene andere zijn, waarlangs men in zuidoostelijke richting op een langeren weg meer zuidelijk de westkust der Geelvinkbaai kan bereiken. R. A.

(*) Van deze negorijen worden Roemakay en Isera reeds door Nicolaas Vinck vermeld, die de laatstgenoemde plaats in brand schoot, om den dood van twee zijner manschappen te wreken. De eerste kampong heet op de kaart van Melvill en bij von Rosenberg (bl. 69) Roebakain, waarvoor de spelling Roemakay, in verband met Roemabatti en het ook door de Meforeezen gebruikte roema (*huis*), mijns inziens de voorkeur verdient. Te Bira, nabij de Assassination Creek der Engelsche kaarten, had de Italiaansche avonturier Emilio Cerrutti in Febr. 1870 eene vijandelijke ontmoeting met de inlanders (Guido Cora, *Cosmos* I bl. 149), waarover hieronder nadere bijzonderheden worden medegedeeld. Karkra houd ik voor het door von Rosenberg (t. a. p.) vermelde Karbra, welk oord, berucht door den moord van 18 Duitsche matrozen in het laatst van 1872, ik in mijne noten op von Rosenbergs *Reistochten* (bl. 152) op het voetspoor van Guido Cora ten onrechte op de westkust van Nieuw-Guinea tusschen de Maccluersgolf en Straat Gallewo plaatste. Hieronder hoop ik nader aan te toonen, dat de namen van dit deel der kust op de nieuwere kaarten weinig vertrouwen verdienen; daar het verhaal van den gezagvoerder Redlich (*Journal Geogr. Society* 1874, uittreksel in *Cosmos*, III 238) uitdrukkelijk opgeeft, dat de rivier en kampong Carabra of Karbra minstens twee graden van Salawatti verwijderd was, geloof ik thans na de mededeelingen des heeren van der Crab, dat men die op de noordkust der Maccluersgolf moet zoeken, zooals reeds in het eerste bericht omtrent dien moord bij Petermann, *Mitth.* 1874 s. 107 geschiedde. R. A.

modderachtig en belemmert de nadering aan andere vaartuigen dan kleine prauwen, zoodat het stoomschip Dassoon daar in drie vademen water en moddergrond ongeveer vier Engelsche mijlen uit den wal ankeren moest. Van het zeer hooge gebergte, dat zich in het binnenland zou bevinden, was aan boord van het schip bij zeer heldere lucht niets te zien. De lage moerassige gesteldheid dezer landstreek, die een onaangename modderlucht uitwasemde, verklaart het voorkomen der uitgestrekte sago-bosschen.

Sago is het eenige produkt des lands en daar de zuidkust behalve Bintoeni weinig of geen sago oplevert, is Berau de voorraadschuur voor Onin. De sago is op de noordkust zeer goedkoop; voor een rood geruiten zakdoek, *linso costa*, (*) krijgt men dertig tomangs natte sago, welke laatste waar op andere plaatsen soms een prijs van één gulden de tomang haalt. Voor ijzerwerk wordt naar evenredigheid minder sago verkregen dan voor lijnwaad. Elke negorij der zuidkust heeft hare eigen distrikt op Tanah Berau, om sago te koopen, en mag niet in een ander komen. Zoo gaan de negorijen Fataga en Atti-Atti naar Kaiboes, Kais en Roemkai; Roembatti en Patipi naar Bira en de overige negorijen alleen naar de oostwaarts gelegen plaatsen.

De bevolking der noordkust is zeer talrijk en meest schuw en woest van aard. Nog talrijker moet de bevolking zijn in vele kampongs, die ver in het binnenland nabij de bergen liggen; deze zou van menschenvleesch haar dagelijksch voedsel maken en om dit te verkrijgen gedurig onder elkander en ook naar de strandnegorijen op menschenroof uitgaan (†). Daarom moeten de strandbewoners voortdurend

---

(*) Van het Portugeesche *lenço costa*, dat is *kustdoek*. Zoo heetten de geweven goederen der Kust van Koromandel in de dagen der Compagnie veelal *kustkleedjes*, *kustkousen*, enz. R. A.

(†) Reeds Salomo Muller (*Reizen*, D. I, bl. 108) gewaagt van de anthropophagie der Berauwers. R. A.

op hunne hoede zijn tegen de aanvallen van het bergvolk en hebben zij eenige regelen gesteld voor de toelating van vreemdelingen aan hunne kust, om daardoor althans van die zijde eenigzins veilig te zijn. Slechts de bevolking der opgegeven negorijen aan de overzijde der golf mag tot hen komen. De handelaars van Makassar, Ceram en elders begeven zich alleen naar de zuidkust, wier bewoners de handelsartikelen naar Tanah Berau en de aldaar in ruil verkregen sago naar de negorij brengen, waar de vreemde handelsprauw voor anker ligt. De sago wordt daar door de handelaren geruild tegen notemuskaat en de weinige tripang en schildpad, die voorhanden is; somtijds nemen de Makassaren en Gorammers ook eene gedeeltelijke lading sago mede naar hun land (*).

De Radja van Misool, tot wiens gebied de beide zijden van de Telok Berau behooren, mag zelfs niet persoonlijk naar een der negorijen op de noordkust gaan, nog iemand anders derwaarts zenden dan de hoofden of minderen van Onin (†). Ieder vreemdeling, die zich nabij het strand van Tanah Berau vertoont, wordt terug gewezen, of als vijand beschouwd en gevangen genomen. De bevolking zelf gaat eveneens nooit naar elkanders negorijen of naar de

(*) Volgens den heer Teysmann wordt uit de Maccluersgolf nog uitgevoerd: massooibast, poelasari en rasamala-hout, benevens kroonduiven, loeries en paradijsvogels, terwijl daar wordt ingevoerd: ongebleekt katoen (kain bladjoe), zwarte en witte kleedjes (kain itam en poeti), bonte doeken, koperdraad voor armringen, boschlemmer messen, parangs of peda's (een soort van kapmessen, die te Ternate vervaardigd worden), bijlen, kralen, kogels, hagels, kruit en zelfs geweren, voor welke men een hoogen prijs betaalt. R. A.

(†) Volgens den heer von Rosenberg (*Reistochten Geelvinkbaai*, bl. 68) zouden Roemakai en Berau op de noordkust en Argoeni op de zuidkust der Telok Berau onder den Radja van Salawatti staan. Ik vermoed, dat de suprematie, die deze vassallen van Tidor over verschillende deelen van Nieuw-Guinea uitoefenen, niet nauwkeurig is afgebakend en meerendeels daarvan afhangt, wie hunner in den laatsten tijd zijn gezag het meest deed gelden R. A.

overzijde der golf, noch over zee naar andere plaatsen. Enkele malen slechts zou het gebeurd zijn, dat vreemde handelaren daar geweest zijn en onder voorgeven hunner onbekendheid met s'landsgewoonten en door het geven van geschenken de verlangde sago verkregen hebben.

Eenigen tijd geleden hebben Europeesche vreemdelingen zich met een zeilschip voor de negorij Tambani vertoond. Zij zouden daar niet kwalijk bejegend zijn, ware het niet, dat zij door baldadige aanranding van de eigendommen der bewoners eene vriendschappelijke behandeling verbeurden. Door hunne geweer- en pistoolschoten is toen het hoofd der negorij gedood en werden twee inlanders verwond, terwijl, zooals later van hen zelve vernomen is, van de Europeanen slechts één persoon gewond werd, die na weinige dagen hersteld was (*).

Het is wel mogelijk, dat de hoofden der negorijen van de zuidkust niet gaarne zien, dat vreemde handelaars zich naar Tanah Berau begeven, uit vrees, dat zij daardoor een deel hunner eigene handelswinsten zouden verliezen, zoodat zij daarom de bevolking van dit land te ongunstig afschilderen. Ik kan althans moeielijk gelooven, na ontmoeting

---

(*) Dit slaat op de ontmoeting van Cerrutti met de Berauwers, die echter volgens diens berichten niet te Tambani, maar te Bira plaats greep. De heer Teysmann bericht daarover nog het volgende: De Tidoreesche Prinsen zonden te Tambani een prauw naar den wal, die den zoon van het doodgeschoten hoofd aan boord der Dassoon bracht. Met behulp van tolken vernamen wij toen, dat de Italianen twee sloepen naar den wal zonden, doch niemand bij zich hadden, die de taal der inlanders verstond. Waarschijnlijk wilden zij levensmiddelen koopen, doch toen dit niet goedschiks gelukte, schoten zij een varken van het hoofd der kampong en beroofden een prauw met sago. Daarop hadden de Papoes de sloepen aangevallen, een vlag en achterlaadgeweer geroofd en in den daarover ontstanen strijd den aanvoerder der Italianen met een speer gewond. Uit wraak hierover doorschoten de Italianen het hoofd der kampong en verwondden twee Papoes, waarna zij het hazenpad kozen. Het geweer en de vlag werden aan Cerammers verkocht en later (zie het *Regeeringsverslag* van 1873, bl. 4) aan den bevoegde autoriteit uitgeleverd en door het Nederlandsch gezag aan de Italiaansche regeering gerestitueerd.

R. A.

van zoovele Papoesche stammen en andere onbeschaafde volken van Neerlandsch-Indië, dat een vreedzaam bezoeker hier met geweld zou geweerd worden. Hetgeen ik van een ter goeder naam staanden Ceramschen handelaar vernam, en bij ondervraging te weten kwam van een Papoe uit de negorij Tambani, bevestigde mij geheel in die opvatting.

De strandnegorijen van Tanah Berau hebben ieder een eigen hoofd, dat den titel van Kapita voert, door de bevolking meestal uit hetzelfde geslacht verkozen wordt en daarna van den Radja van Misool namens den Sultan van Tidor eene aanstelling verkrijgt. Hun gezag is niet veel beteekenend en geldt hoofdzakelijk alleen bij geschillen in de negorij en bij oneenigheden met andere negorijen of met de bergstammen.

Het gouvernementstoomschip Dassoon was het eerste stoomvaartuig, dat tot het binnendeel der Telok Berau doordrong. In bijna alle negorijen der zuidkust kwamen de inlandsche hoofden en vele inwoners aan boord, van welke sommige ons naar naburige negorijen verzelden. Dit gaf een goeden indruk; aanvankelijke vrees was bij hen spoedig overwonnen; weldra toonden zij volkomen vertrouwen, en namen gretig, wat hun van spijs of drank werd aangeboden. Sommige hoofden gaven zelfs te kennen, dat zij gaarne de reis verder zouden mede maken, mits zij weder in hunne negorij teruggebracht werden.

In April 1858 bezocht Zr Ms stoomer Phoenix onder bevel van den Luitenant ter zee F. R. Toewater de Telok Berau. Dit schip is toen volgens mededeeling der hoofden niet verder gekomen dan tot de kampong Kapitoear op 132° 34′ oosterlengte van Greenwich, welke negorij met het in den zelfden inham gelegen Sisir eene bestraffing moest ondergaan wegens gepleegd verzet en roof. De Papoes verhaalden mij thans nog van de verschrikkelijke

uitwerking der kanonkogels en dat zij, na eenige schoten te hebben gezien, in het bosch de vlucht namen. Met zekere zelfvoldoening beweerden zij, dat niemand hunner gedood of gewond was, daar zij uit hunne prauwen op het schieten in zee sprongen en, onder water duikende, den wal bereikten (*).

Na dit verslag mijner bevindingen in de Telok Berau, moet ik alvorens deze streek te verlaten, nog kortelijk den daar door het stoomschip afgelegden weg beschrijven. Den 24n Augustus des voormiddags omstreeks tien uur van Salawatti vertrokken, kwam de Dassoon den volgenden dag des namiddags ten vijf ure in de Telok Berau en ankerde in een inham voor de negorij Pattipi, waar eenige Cerammers onder de Papoes gevestigd zijn. De inlandsche Radja's en eenige mindere hoofden van Atti-Atti en Pattipi kwamen hier aan boord, zoomede de Ceramsche Radja Djoemelaba, die hier ten handel was en ons op onzen tocht verder in de golf tot loods diende. De 26n Augustus des voormiddags voeren wij van Pattipi naar Kapitoear, welke negorij met het naburige Sisir in oorlog was over het volgende betrekkelijk onbeduidende geschilpunt. Eene vrouw uit Sisir, die te Kapitoear gehuwd was, had met een inwoner dier negorij overspel gepleegd. Hoewel te Kapitoear aan de schuldigen eene boete was opgelegd, begonnen die van Sisir den oorlog en doodden den zoon des Majoors van Kapitoear. In latere gevechten behield Kapitoear de overhand en doodde twee Sisireezen, terwijl twee andere gewond werden, waarvan er een op den dag onzer aankomst overleed. In weerwil der pogin-

(*) Door bekomen inzage van de mailrapporten op het Departement van Marine is mij gebleken, dat deze tocht ondernomen werd, om de uitlevering te verkrijgen van zekeren inlander Koepang, die zich aan zeeroof had schuldig gemaakt. Hoewel bij deze gelegenheid de door de bewoners verlaten kampongs Sisir en Kapitoear vernield werden en de Radja van Roembatti, die over deze negorijen het gezag had, naar Ternate werd opgebracht, was men niet in staat, het hoofddoel dezer onderneming te bereiken. R. A.

gen, die de Tidoreesche Prinsen met mij in het werk stelden, om de zaak te schikken, mocht dit niet gelukken, daar de Sisireezen van geen vrede wilden hooren, alvorens zij een gelijk getal dooden hadden verkregen. Zij kwamen het eerst met de Nederlandsche vlag aan boord, maar verdwenen, zoodra de op hunne laatste zegepralen overmoedige Kapitoeareezen met talrijke prauwen ons schip naderden.

Van Kapitoear vertrok ik den 27^{n} Augustus des ochtends ten zeven ure naar de negorij Tambani, liggende aan de overzijde der Telok Berau op 2° 15′ 6″ zuiderbreedte en 132° 28′ 4″ oosterlengte van Greenwich. Evenals bij de geheele noordkust der golf was de grond hier modder- en zandachtig en liep het strand langzaam op; hoewel wij hier in drie vademen water ankerden, bedroeg de afstand van den wal nog meer dan een paar uur roeijens.

Na mijne bezigheden te Tambani te hebben verricht, ging ik 's morgens van den 28^{n} Augustus naar Sisir, waar ik de huizen verlaten en een tweetal steenen versterkingen opgeworpen vond. Daar ik het niet raadzaam oordeelde, geweld te gebruiken, moest ik de twistzaak onbeslist laten. In weerwil wij voor het vijandige Sisir lagen, kwamen de mannen van Kapitoear ook hier bij ons aan boord. Den vorigen dag hadden hun hoofden ons naar Tambani verzeld, van waar zij naar hunne negorij terugkeerden. Zeventien hunner prauwen, groote en kleine, roeiden om en bij het stoomschip. Een prauwtje met acht man was zelfs des morgens te Tambani gekomen, om de hoofden aldaar naar wal te begeleiden, vreezende, dat zij daar niet met het scheepsvolk zouden worden toegelaten. Zij kwamen echter te laat, daar het bezoek aan den wal reeds was afgeloopen; toch verdient dit opmerking als een blijk van gehechtheid aan hunne negorijhoofden. Een matroos van de Dassoon, den vorigen dag overleden, moest te Sisir aan de golven worden prijsgegeven.

Des avonds van den 28n Augustus vertrokken wij, verzeld door een twaalftal prauwen uit Kapitoear, naar de negorij Argoeni, waar het schip ten zeven ure ten anker kwam. Daar de Radja op reis was naar Kapia, op het zuidelijk deel der Westkust van Nieuw-Guinea bij Tandjong Boeroe, kwam de Imam hier aan boord. Op ons verzoek om wegwijzers naar Bintoeni, vernamen wij van de inlandsche hoofden, dat zij daar onbekend waren, en dat de bewoners der verder gelegene negorijen alleen derwaarts gaan. Den volgenden dag, 29 Augustus, stoomden wij om negen uur naar de negorij Dorimba, waar wij reeds kwart over tienen aankwamen. Hier verkregen wij na veel moeite twee inlandsche hoofden, om ons verder den weg te wijzen. Des namiddags ten één uur vertrekkende, kwamen wij des avonds voor Bintoeni en voeren den 30n Augustus zoo ver de golf in, als het schip met zijn diepgang komen kon, namelijk tot 2° 21' zuiderbreedte en 133° 19' oosterlengte van Greenwich. Van daar teruggekeerd, was de Dassoon des avonds ten 7 ure weder voor de negorij Pattipi, waar de Ceramsche loods ons verliet (*).

(*) Uit de hiervoor (bl. 33) voor het uiteinde der Telok Berau opgegeven plaatsbepaling blijkt, dat de Dassoon daarvan nog ruim tien geografische mijlen verwijderd bleef. De heer Teysmann betreurde het zeer, dat het stoomschip door zijn diepgang steeds zoo ver uit den wal moest blijven, dat hij geen der negorijen kon bezoeken en daardoor de geheel onbekende flora dezer golf slechts uit de verte aanschouwen kon. Als geschenken voor de Tidoreesche Prinsen brachten de Papoes twee soorten van loeries en een boom-kangoeroe, waarschijnlijk een *Dendrolagus ursinus*, aan boord. R. A.

IV.

SALAWATTI EN NIEUW-GUINEA'S NOORDKUST BEWESTEN DE GEELVINKBAAI.

Den 31n Augustus stoomde de Dassoon uit de Telok Berau naar Salawatti. Benoorden deze golf plaatsen de kaarten langs de Westkust van Nieuw-Guinea de van Goensbaai en de Bocht van Samei, in welke laatste de monding eener groote rivier is, die met kleine prauwen kan bevaren worden tot ongeveer twaalf uur binnenlands. Verder noordwaarts liggen de negorijen Samei en Oeabim benevens vele kleinere kampongs met talrijke bevolking (*). Volgens mededeeling van den Radja van

(*) Daar de Dassoon op de vaart van de Maccluersgolf naar Salawatti ver buiten den wal bleef, heeft de heer van der Crab de nomenclatuur van dit deel der kust overgenomen uit de kaart van Neerl. Indië door Bogaerts (1862) en zich daardoor op een dwaalspoor laten brengen. Het noordelijkste deel van Nieuw-Guinea's Westkust, door ondiepten weinig toegankelijk, is geheel onbekend en de voorstelling daarvan op onze kaarten berust geheel op eene verwarring. Noordwaarts van de Maccluersgolf ziet men daar twee baaien en twee kleinere inhammen. Op de kaart van Melvill in den *Atlas van Neerl. Indië* heet de zuidelijkste baai Telok Serni, de beide volgende zijn onbenoemd, terwijl in den noordelijken inham aan een riviertje de negorij Oeabin ligt. Op de kaart van Bogaerts heet de eerste baai van Goensbaai, de tweede Telok Serni, de derde Samei, de vierde Oeabim. Volgens het journaal van Keyts ligt echter de van Goensbaai of Telok Sebekor op de kust van Onin bezuiden de Maccluersgolf en in de ten noorden daarvan gelegen Telok Kapaur het eiland Samei. Beide namen vindt men bij Bogaerts met eenigzins veranderde spelling op de juiste plaats, maar bovendien heeft hij zich laten verleiden, dezelfde namen nog eens benoorden de Maccluersgolf te plaatsen. De oorsprong dezer verwarring is de kaart der Papoesche eilanden van Tirion, in 1753

Salawatti, tot wiens gebied dit deel der kust behoort. zouden deze bewoners zeer woest zijn en niet altijd voldoen aan de hun gezonden bevelen. Nabij Nieuw-Guinea's uiterste westpunt, de Tandjong Sele, door Maccluer English Point genoemd. ligt de negorij Sele, bewoond door eenig bergvolk, dat elkander van tijd tot tijd aflost, om de handelaars te ontvangen. Op het strand staat hier een paal met het Nederlandsche wapen, geplaatst op last van den Kommissaris van den Dungen Gronovius door den Tidoreeschen Prins, Majoor Mohamad Ali.

Op eenigen afstand van den vasten wal liggen buiten de Telok Berau een aantal eilanden, die een gordel voor dit deel van het vaste land vormen, terwijl Misool met zijn hoog gebergte in de verte duidelijk zichtbaar is. De kleinere eilanden, zelfs Saboeda, dat het grootste is, zijn onbewoond. maar worden nu en dan bezocht door volk van Onin, Misool en Salawatti, om tuinen aan te leggen tot aanplant van djagong en kladi, of om tripang en schildpad te zoeken.

Het eiland Salawatti ligt voor den noordwesthoek van

---

uitgegeven door Nicolaas Struyck in het *Vervolg van de beschrijving der staartsterren*, waarin de ontdekkingen van Keyts ongeveer twee graden te veel noordelijk geplaatst zijn. Deze verkeerde plaatsing vindt men nog steeds in de kaart van von Derfelden, in de Engelsche admiraliteitskaarten en in de kaart van Cora, (*Cosmos*, III N). Voor de van Goensbaai op 1° 45' Z.Br. liggen daar de eilandjes Batier. Haras en Kanny, blijkbaar naamsverbastering van Batoer, Karas en Kani, zooals Keyts de drie eilanden in de werkelijke van Goensbaai op 3° 30' Z.Br. noemt en iets zuidelijker het eilandje Boelang, dat volgens het rapport van Coorengel bij Kaap van den Bosch ligt. De slotsom van ons onderzoek is dus: de teekening der kustlijn van Nieuw-Guinea tusschen de Maccluers-Golf en Straat Gallewo en de nomenclatuur op de meeste kaarten is stellig fautief; alleen de namen Oeabin, Telok Serni en Oeain Sop voor den noordhoek der Maccluersgolf, die bij Melvill voorkomen, verdienen eenig vertrouwen.

Nadat het bovenstaande reeds gesteld was, zag ik dan ook tot mijn genoegen uit Beccari's berichten omtrent den tocht der Soerabaja, dat er nabij het noordelijk uiteinde der Maccluersgolf niets van de eilanden Boelang en Kanny te zien was, (Cora, *Cosmos*, III, p. 374.). R. A.

Nieuw-Guinea, waarvan het gescheiden is door een zee-engte, die op de kaarten Straat Galewo en door de inlanders Sakboe genoemd wordt. Deze straat bevat een zeer groot aantal koraal-eilanden en zandbanken, waartusschen diep water is, zoodat deze weg wel niet geheel ongeschikt is voor de scheepvaart, maar steeds zeer moeielijk blijft door de hevige stroomen en de vele bochten, die een vaartuig, dat geheel van den wind afhankelijk is, bijna niet kan overwinnen. De talrijke eilandjes dezer straat zijn niet bewoond, maar worden nu en dan bezocht tot inzameling van tripang en zeewier, welk laatste produkt naar Kilwaroe ten handel gebracht en verkocht wordt aan Boegineezen, die het naar Makassar voeren. Volgens Gregory's *Gids van den Molukschen Archipel* zouden in vroegere jaren zeilschepen door deze straat gevaren zijn. Onlangs voer ook een schoener onder Engelsche vlag van Telok Berau door Straat Sakboe naar Salawatti. (*)

(*) Straat Gallewo of Sakaboe is het eerst uitvoerig opgenomen door Jacob Weyland in 1705. Lang bleef deze ontdekking een geheim der Oost-Indische Compagnie, zoodat de Engelsche kapitein John Watson, die in 1764 deze zeeëngte doorvoer en haar Straat Revenge noemde, terecht mocht wanen, dat hij een nieuwe ontdekking deed. Eerst in 1781 werd Weyland's opname algemeen bekend door een kaart van Dalrymple, terwijl de oorspronkelijke kaart van Weyland eerst in 1866 door het Departement van Koloniën is uitgegeven. De Italiaansche kapitein der genie de Lenna, die in 1870 Cerruti op zijne zwerftochten vergezelde, nam de westzijde dezer straat langs de kust van Salawatti op, (zie de kaart in Cora's *Cosmos*, D. I.) Niettemin behoudt de oude opname van Weyland nog altijd hare waarde; ook Cora behield op zijne kaart voor de oostzijde van Straat Gallewo de peilingen en namen van Weyland, echter met zonderlinge verbastering der nomenclatuur, zooals nader door mij is aangewezen in von Rosenberg's *Reistochten*, bl. 151. Cerrutti en de Lenna volbrachten hun onderzoekingstocht in een te Singapoer gehuurd schip onder Engelsche vlag; het is dus op dit schip, dat de heer van der Crab in den tekst doelt. In 1875 voer het Duitsche oorlogschip Gazelle op nieuw door deze straat en vond daar een zeer goeden doortocht voor stoomschepen, welke opname met bijbehoorende uitvoerige hydrographische beschrijving gepubliceerd is in de *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie*, *herausgegeben von der kaiserlichen Admiralität*, 1876 s. 225. R. A.

De kust van Nieuw-Guinea, die door Straat Sakboe bespoeld wordt, bevat binnenslands in het gebergte veel kampongs. Namen daarvan kon ik niet te weten komen, doch als algemeene naam van dit distrikt of stam werd Mos genoemd. Wanneer handelaren met deze boschbewoners in aanraking willen komen, moeten zij volk van Salawatti medebrengen; men lost dan aan het strand een geweerschot, waarop de Papoes naar beneden komen en sago, het eenige handelsprodukt van hun land, medebrengen. Ook voor den Sultan van Tidor, leveren zij jaarlijks eenige partijen sago; hoeveel dit bedraagt is niet zeker en blijft naar het schijnt afhankelijk van het aantal prauwen, dat uitgezonden is.

Salawatti is een groot eiland met steil gebergte langs de noordkust, doch zeer moerassig voorland aan de overige zijden en daar dus van dezelfde geologische vorming als de Westkust van Nieuw-Guinea, waar evenals hier in de moerassige kuststreek overvloed van sago gevonden wordt. De hoofdnegorij en woonplaats van den Radja heet Samté en ligt in een inham aan de noordoostpunt van het eiland, waar, zooals wij bij ons eerste aankomst bemerkten, het binnenkomen voor schepen niet zonder bezwaar is. De ankerplaats voor groote schepen ligt anderhalf a twee uur roeiens uit den wal en heeft van vijf tot zeven vademen water op koraalgrond. Om daar te komen moet men tusschen en over koraalbanken heenvaren. Kleine vaartuigen kunnen verder naar binnen gaan in eene kom, oostelijk van de negorij Samté, waar zij achter de riffen bescherming vinden tegen de hooge zee, die bij noordewind op de meer naar buiten gelegen reede voor de schepen gevaarlijk kan worden.

De bevolking van het eiland Salawatti zal niet veel minder dan vier duizend zielen bedragen; zij woont echter verspreid langs al de kusten van het eiland en zal in de hoofdnegorij Samté ter nauwernood een paar honderd be-

woners tellen. (*) In het gebergte op den naburigen vasten wal van Nieuw-Guinea zijn verschillende stammen gevestigd, die tot het gebied van den Radja van Salawatti behooren. Een klein deel der bevolking van het eiland belijdt de leer van Mohamed; het grootste deel bestaat echter uit Papoesche heidenen, die aanvankelijk als slaven zijn aangevoerd, of wel uit vrees voor de gevolgen van een misdrijf en om andere redenen zich hier gevestigd hebben en waarvan eenige tot het Mahomedaansche geloof zijn overgegaan, althans den schijn daarvan aannemen. Een inlandsch hoofd onder den titel van Radja, die op voordracht van den Sultan van Tidor wordt aangesteld door den Resident van Ternate, voert het bestuur en wordt daarin bijgestaan door mindere hoofden, die Hoekoem en Imam heeten. De zoon van den Radja noemt zich Radja-moeda en wordt als zoodanig door de bevolking meer geacht dan zijn vader, een oud afgeleefd man en daardoor onbekwaam voor zijn ambt.

In een gesprek over de belangen van het eiland gaf deze Radja-moeda den wensch te kennen, dat het Gouvernement hier eene bezetting legde of althans een steenkolen-depot oprichtte, om daardoor onder ons rechtstreeksch bestuur te geraken en verlost te worden van het gezag van den Sultan van Tidor, aan wien zij slaven, schildpad, koper, aardewerk en lijnwaad moesten opbrengen, terwijl hun bij wanbetaling bestraffing, zelfs gevangenis, te wachten stond. Op mijne vraag, wie der Radja's van hier of elders reeds bestraft was voor zulke nalatigheid, wist hij er geen te noemen, en hetgeen hij opsomde, dat

(*) Rosenberg, *Reistochten*, bl. 68 en Beccari, *Cosmos*, T. III, p. 354 schatten de bevolking van Salawatti op nog geen 3000 zielen, waarvan 700 in de negen grootendeels Mohamedaansche kustdorpen. Al is het hoogere cijfer van den heer van der Crab juist, ook dan is eene bevolking van ruim honderd zielen op de vierkante geografische mijl zeer onbeduidend.
R. A.

Van dit bezoek te Sorrong en een ander, daags te voren gebracht aan de kleinere eilanden vóór de baai van Samté, meldt de heer Teysmann nog het volgende:

Den 2[den] September had ik het geluk, een korra-korra van de inlanders te kunnen huren, om de eilandjes in de nabijheid der reede van Salawatti te bezoeken. Wij roeiden het eerst naar Poeloe Bam, waar het op de kale rotsen wemelde van verschillende soorten van snippen, waarvan wij een tiental schoten. In weerwil van den rotsachtigen bodem groeiden op dit eiland verscheidene soorten van planten, zoo hooge boomen als heesters en overblijvende planten, doch meestal oude bekenden; alleen eenige varens waren mij nieuw.

Van hier staken wij over naar Roembobo, dat met drie andere eilandjes slechts door smalle straten, die bij eb bijna droog vallen, van Bam gescheiden is. (*) Wij schoten hier ook eenige vogels, waaronder een groote soort van snippen, die heerlijk smaakten. In het geheel verkreeg ik 25 vogels en een ei van den zonderlingen maleo (*Megapodius*), die nesten bouwt, eenige voeten hoog en bijna een roede in omtrek, waarin hij zijne eieren begraaft, die zich alleen door de broeiing van het nest ontwikkelen. In deze streken vindt

(*) Hieruit blijkt, dat dit de vijf eilandjes zijn, die op de kaart van Straat Gallewo door de Lenna (Cora's *Cosmos*, D. I) Efman heeten. Ook von Rosenberg noemt in zijne *Reistochten*, bl. 67 nabij Samate de eilanden Baam, Ifman en Roembobo, waarvan ik destijds de juiste ligging niet durfde bepalen. Ten onrechte vermoedde ik toen, dat Baam hetzelfde eiland was als het door Bernstein bij Sorrong vermelde Ram. Uit de kaart van Beccari's laatste reis in 1875 (*Cosmos*, D. III) zie ik toch, dat dit eiland Ram meer oostwaarts ligt, benoorden Sorrong en bij Kaap Spencer. Wiggers had in 1730 op dit eiland een vijandelijke ontmoeting met de inboorlingen, terwijl Jacob van Geyn tijdens zijn verblijf te Salawatti in 1705 reeds gewag maakt van de negorij Sorong Masomberie op de kust van Nieuw-Guinea, van de negorij Sorong Farfandoe aan den oosthoek van Salawati en het nabijgelegen eiland Doef, volgens von Rosenberg hetzelfde als Jackson-Eiland of Poeloe Snapang. (Zie de door den heer Leupe uit het Rijksarchief opgedolven stukken, *Bijdragen*, D. X, bl. 229, 230 en 258). R. A.

men bovendien veel paradijsvogels, de zwarte kakatoe, de witte soort met geele kuif, de loerie-radja en andere papegaaisoorten, doch ik had niet het geluk, iets daarvan te bekomen. Roembobo, welk zeer smal, maar eenige palen lang eiland ik in de brandende zon geheel rondwandelde, leverde mij echter verschillende interessante soorten van planten, onderanderen een bijzonder fraaien *Dendrobium*, waarvan ik levende exemplaren medebracht.

Den 3den September ging ik met den heer van der Crab en de Tidoreesche Prinsen naar Poeloe Sorrong. Wij deden hier een wandeling langs het strand, doch ik vond hier niet veel anders, dan ik reeds op Roembobo gezien had. Ook de schoone *Dendrobium* van dat eiland kwam hier menigvuldig in bloei voor. Terwijl de meeste soorten van dit plantengeslacht slechts kort bloeien, dikwijls maar één dag, behoudt deze plant hare bloemen zeer lang; aan boord had ik daarvan wel een maand genot. Aan het strand zagen wij zeer oude en zware boomen van *Calophyllum inophyllum*, (njamploeng), de *Terminalia Catappa* (katapang) en een soort van *Jambosa*, wier vruchten, geheel met pitten gevuld, geen vleesch bevatten. Al deze boomen waren bedekt met woeker- en slingerplanten, waaronder verschillende orchideeën, varens, *Myrmecodia*, *Hydnophytum*, enz. Op dit eiland Sorrong vuurde Dr. Bernstein met een stukje geschut op de bevolking, waarbij slechts één doode viel, maar andere inlanders gekwetst werden, hetgeen te meer te betreuren was, daar hij niet uit zelfverdediging, maar alleen uit baldadige drift tot dit uiterste kwam.

Na de wandeling op Roembobo bemerkte ik evenals de heeren, die mij vergezeld hadden, honderde roode blaasjes boven de enkels, die een ondragelijken jeuk veroorzaakten. Men weet dit aan het zeewater, dat wij doorwaad hadden, om de prauw te bereiken, maar ik hield het voor een soort van vlooien, die zich overal in de maleo-nesten ophouden. Het wrijven met spiritus gaf veel baat; na drie

dagen verminderde de jeuk, terwijl de blaasjes allengs geheel verdwenen.

Nabij het eilandje Sorrong is de westpunt van Nieuw-Guinea's noordkust, Tandjong Sorrong, op de kaarten Kaap Spencer. De Drempelhoek of Thresholdpoint der kaarten heet Tandjong Elpapa; nabij deze kaap ligt de negorij Serori of Senandobo met geringe bevolking, die afkomstig zou wezen van het eiland Biak, een der Schouten-Eilanden voor den ingang der Geelvinkbaai. (*) Kaap Harafora der kaarten heet Tandjong Asi, waar een kleine kampong binnen de monding van een riviertje gelegen is; de bewoners worden voor de beste ijzersmeden dezer streek gehouden. Tusschen de twee laatstgenoemde kapen ligt de kampong Dorei Ketjil, waar eenig volk van den stam Dorei uit de Geelvinkbaai zich sedert eenige jaren ophoudt. (†)

(*) Deze negorij ligt waarschijnlijk in de kleine baai bewesten Drempelhoek, die Moresby Threshold Bay noemt, en waar deze koene zeevaarder op de terugreis zijner belangrijke ontdekkingstocht met de Basilisk in Mei 1874 een paar dagen vertoefde, om zijn schip na de lange reis schoon te maken. Van de negorij woei toen de Hollandsche vlag, terwijl de Radja van Salawatti hem hier een officieel bezoek bracht. Ten onrechte noemt hij de bewoners zuivere Maleijers. (Moresby, *Discoveries and surveys in New-Guinea*, p. 289). R. A.

(†) Wiggers vermeldt reeds op zijn tocht in 1730 de Bocht van Aas met de rivier Maga en de negorij Warsai. Waarschijnlijk is dit de juiste onderscheiding dezer namen, daar ook de kaart van Melvill hier alleen de kampong Warsai kent, terwijl op de kaart van Beccari alleen Has voorkomt. Hoewel de heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 110) de landschappen As en Warsai onderscheidt, elders de landschappen As en Mega genoemd worden, acht ik het thans waarschijnlijker, dat dit deel der Noordkust van Nieuw-Guinea As heet, de rivier Mega en de negorij Warsai. Beccari bezocht in Februari 1875 zoowel As als Klein-Dorei. Van de eerste plaats steeg hij over het kustgebergte naar de groote rivier Wa Samson, die op den Arfak ontspringt, dan nagenoeg evenwijdig met de Noordkust loopt en bewesten den Drempelhoek in zee valt. Van Klein Dorei besteeg hij den Goenoeng Moraït, welke berg door zijn geisoleerde ligging reeds de aandacht van von Rosenberg trok, (bl. 75.) R. A.

Iets oostelijk van Asi ligt de kampong Maar met weinig bevolking, welke evenals die van Serori van het eiland Biak afkomstig is. (*) Dan volgen de nabij de kust gelegen eilanden Amsterdam en Middelburg, eigenlijk Meospaloe of Poeloedoea geheeten; zij zijn onbewoond.

Op den vasten wal daartegenover woont in het gebergte de stam der Karooners, die men voor menscheneters houdt; deze stam is waarschijnlijk verwant aan de Berauwers in het binnenland benoorden de Maccluersgolf, die evenals al de op de bergen wonende Papoes in de geheele Geelvinkbaai en wellicht nog verder voor anthropophagen doorgaan. Sago wordt door deze menschen niet of zeer zelden als voedsel gebruikt; zij eten voornamelijk den top en het merg van den boom Sali, die veel overeenkomst heeft met den sagopalm, doch in droogen grond groeit, terwijl de sagoboom moerasgrond noodig heeft. Verder bestaan hunne voedingsmiddelen uit boomwortels en planten, varkens, slangen, buidelratten en menschen; wanneer zij geen gevangenen of slaven hebben, worden de kinderen geslacht uit de huisgezinnen, waar meer dan twee kinderen zijn. Op de meeste plaatsen hier en elders spraken de strandbewoners met bepaalden afkeer van deze gewoonte, zoodat zij zich daarvan schijnen te onthouden. (†)

De oostelijk van Meospaloe gelegen kaap heet Tandjong Jamoeseba; dicht daarbij ligt de kampong Kewar met vrij

---

(*) De kampong Maar heet op de kaart van Melvill en op diens voetspoor op bijna alle nieuwere kaarten Maas. Von Rosenberg geeft het eerst de juiste spelling. R. A.

(†) Het rapport der Kommissie van 1858, de heeren Goldman, von Rosenberg en Beccari gewagen alle van deze afschuwelijke gewoonte der Karooners, allen echter op hooren zeggen. Hoewel dit geen voldoende grond is, deze beschuldiging in twijfel te trekken, blijft het altijd mogelijk, zoolang geen Europeaan ons als ooggetuige de antropophagie van Nieuw-Guinea beschreven heeft, dat de berichten van de Tidoreezen en de gemengde strandbevolking dienaangaande, zooal niet geheel lasterlijk, althans zeer overdreven zijn. R. A.

sterke bevolking. (§) Daarop volgt Kaap de Goede Hoop, bij de inlanders bekend onder den naam van Tandjong Roewé, terwijl de naam Kainkainbeba, bij hoe vele hoofden en inlanders te Salawatti en Dorei ik daarnaar onderzoek deed, geheel onbekend was. (*) Deze Kaap de Goede Hoop of Tandjong Roewé vertoont een steil en steenachtig gebergte, zonder eenig spoor van bebouwing of bewoning. Tegen een klein plekje zandstrand staat hevige branding en door de rondom gelegen koraalriffen is het naderen met schepen onmogelijk en met sloepen zeer gevaarlijk, tenzij met zeer stil water, dat op deze kust in geen jaargetijde te verwachten is. Dit was vermoedelijk de reden, waarom de Kommissaris van den Dungen Gronovius niet heeft kunnen voldoen aan den hem opgedragen last, hier een paal met het Nederlandsche wapen te

---

(§) Weyland noemde deze kaap Hoek Indramajoe, welke naam nog op vele nieuwere kaarten gevonden wordt. R. A.

(*) In von Rosenberg's *Reistochten* (bl. 108) heb ik reeds opgemerkt, dat Tasman verkeerdelijk den naam Kaap de Goede Hoop van den westhoek der Schouten-Eilanden naar de noordkaap van Nieuw-Guinea overbracht. Deze laatste heet Kainkainbeba in de proclamatie van den Gouverneur-generaal Rochussen, dd. 30 Juli 1848, waarbij het gebied van Neerlandsch-Indië over Nieuw-Guinea's Noordkust tot de Humboldt-Baai werd uitgebreid. Blijkens het rapport der Kommissie van 1858 (bl. 193) is deze grensbepaling gemaakt naar aanleiding van het geheim rapport van den kommissaris A. L. Weddik. Daar nu de Nederlandsche reizen naar de Noord- of Buitenkust van Nieuw-Guinea in deze eeuw eerst van 1850 dagteekenen, gis ik, dat Kainkainbeba de Tidoreesche benaming dezer kaap is. De zendeling van Hasselt zegt in zijn *Noefoorsch Woordenboek*, bl. 121, dat de Kaap de Goede Hoop bij de Papoes Meossoe heet, hetgeen vreemd schijnt, omdat meos in die taal niet *kaap*, maar *eiland* beteekent. Meer vertrouwen hecht ik dus aan de opgaven van Beccari en den kommandant der Soerabaja, dat Meossoe, dat is *Twee Eilanden* (soe dus eene verkorting van het telwoord soeroe), eigenlijk de inlandsche naam is der eilanden Amsterdam en Middelburg, meestal Meospaloe genoemd. Laatstgenoemde naam, die reeds bij Forrest voorkomt, schijnt mij eenvoudig een hybridische zamenvoeging van het Papoesche meos en het Maleische poeloe. Eindelijk is Tandjong Roewé volgens de kaart der Soerabaja niet de inlandsche naam van Nieuw-Guinea's noordhoek, Weylands Witten Ruigen Hoek, maar van den verder oostwaarts gelegen Kuifhoek, de Pointe Toupet der nieuwere kaarten. R. A.

plaatsen. Ook nu bestond daartoe geen gelegenheid; bovendien zou een hier geplaatste paal ter nauwernood door de voorbijvarende schepen bemerkt worden.

Een nabij gelegen, meer in het oog vallend punt bood zich aan op het eiland Middelburg, waar ik den 1[n] November op onze terugreis aan de zuidoostzijde op een zandstrand onder geboomte een paal met het Nederlandsche wapen heb doen oprichten. Schepen, die de gewone vaart tusschen den wal van Nieuw-Guinea en dit eiland volgen, moeten dien paal in het oog krijgen, terwijl schepen, die benoorden de Meospaloe-Eilanden passeeren, dien ook moeten zien. Op hetzelfde eiland werd dien dag een matroos van de Dassoon begraven; dit was reeds de vierde, die op deze reis aan de berri-berri overleed, en nog lagen er vele lijders aan die ongelukkige kwaal ter neer.

De Noordkust van Nieuw-Guinea bestaat van Tandjong Sorrong af geheel uit steil gebergte met weinig of geen voorliggend strand. Drie, soms zes bergketenen liggen achter elkander, alle even steil, zonder dat noemenswaardige vlakke terreinen daartusschen opgemerkt worden. Dezelfde steilte schijnt beneden de watervlakte te bestaan, daar men op weinig gedeelten dezer kust geschikte ankerplaatsen voor schepen aantreft, behalve nabij de Meospaloe-Eilanden, en voor prauwen achter de vele kapen, waar zij zich aan boomen en struiken vastleggen, om tegen de hooge deining beveiligd te zijn. De bergen dezer kust vertoonen op vele plaatsen kale, witte zand- of kalkplekken, tot zelfs op belangrijke hoogte nabij de toppen. Dit gebergte strekt in oostelijke richting en behoudt met weinig verschil dezelfde hoogte van ongeveer drie duizend voet, totdat het zich aansluit aan het Arfak-Gebergte nabij de westkust der Geelvinkbaai. Een weinig bewesten den ingang dezer baai is de kust voor een klein gedeelte laag en moerassig.

Achter den lagen uitstekenden hoek Ingnesooi zou hier

de Kleine Geelvinkbaai gelegen zijn, waar prauwen en andere kleine vaartuigen ankerplaats kunnen vinden. Met het stoomschip dicht langs de kust loopende en elken hoek naauwkeurig onderzoekende, konden wij den ingang dezer baai niet vinden; misschien was die dicht begroeid of achter geboomte verscholen. Volgens Gregory's *Gids door den Molukschen Archipel* heeft het Engelsche schip Sulphur in het jaar 1840 dezelfde vruchtelooze poging gedaan. (*) Het is daarom nog niet uitgemaakt, of deze baai wel bestaat, daar ook onze Papoesche gids verklaarde, dat hij meermalen met prauwen langs deze kust voer, maar te dezer plaatse nooit een inham zag. (†)

Tusschen Kaap de Goede Hoop en den westelijken hoek der Geelvinkbaai ligt het landschap Amberbaken. Ook hier is het strand steil opgaande; prauwen kunnen alleen bij geheel stil weder deze kust naderen en worden dan tegen het land vastgemaakt; voor schepen is hier geen ankerplaats te vinden. De bevolking van Amberbaken woont in de kam-

---

(*) Zie Sir Edward Belcher, *Voyage round the world in her Majesty's ship Sulphur*, T. II, p. 96. Het schijnt ons echter uit dit uit een aardrijkskundig oogpunt zeer verward reisverhaal, dat Belcher dezen inham te veel westelijk zocht, terwijl hij zelf over de onvolmaaktheid der Engelsche admiraliteitskaarten klaagt. R. A.

(†) Jacob Weyland ankerde met de Geelvink in deze kleine baai, waar hij water en brandhout innam en welks omtrek hij op zijne groote kaart zoo nauwkeurig afteekende, dat men aan het bestaan dezer baai niet twijfelen kan. Mogelijk is het echter, dat de ingang door opheffing van koraalriffen, waarop zich later plantengroei ontwikkelde, minder toegankelijk is dan in 1705 Bovendien meldt de heer Teysmann ons, dat de zee op 30 October, toen de Dassoon naar de baai zocht, zeer onstuimig was, hetgeen natuurlijk het onderzoek niet bevorderde. Meinicke verbaast zich in zijn uitstekend werk (*Die Inseln des Stillen Oceans*, Th. I s, 364), dat deze baai op sommige kaarten Geelvinkbaai heet. Daarom zij hier opgemerkt, dat Weyland op zijne kaart de groote, thans algemeen naar zijn schip benoemde baai alleen *Groote Inbocht* noemt en daarentegen aan de kleine baai den naam *Geelvinkbaai* gaf. Daar men nu de historisch geworden naam Geelvinkbaai aan de groote golf niet ontnemen kan, is het beter op het voetspoor van Dalrymple den kleinen inham Geelvinkhaven of Kleine Geelvinkbaai te noemen. R. A.

pong Sankorim, op drie uur afstand van het strand; vroeger woonde zij in de kampong Sauwedori dichter bij het strand, doch verliet die plaats, omdat zij zich daar minder veilig waande tegen vijandelijke aanvallen. Zij staat bekend als een landbouwend volk, welks tuinen van verschillende aardvruchten en aanplantingen van tabak leeftocht en handelswaar opleveren voor vele andere naburige volkstammen. Zij wordt ook geprezen als een der weinige volkstammen, die nooit op roof uitgaan. De naburige stammen schijnen daarvan misbruik te maken, door gedurige rooftochten tegen de bevolking van Amberbaken te ondernemen, om zich van hare goederen, tuinprodukten en menschen meester te maken. Het gevolg is, dat deze volkstam in aantal afneemt, en dat onder de slaven, die op de meeste plaatsen in den omtrek gevonden worden, zeer vele geroofden van Amberbaken worden aangetroffen.

Daar Amberbaken echter moeielijk over zee te naderen is en over land van uit Dorei, en zooals daar gezegd werd, ook van andere plaatsen alleen langs een zeer moeielijken bergweg kan bereikt worden, komen die onophoudelijke rooftochten wel wat onwaarschijnlijk voor, of er moet verondersteld worden, dat de bevolking die lijdzaam afwacht en zich niet te weer stelt. Bij het naderen van prauwen uit zee kan het den bewoners niet moeielijk vallen, zich tot verdediging gereed te maken, of verder in het binnenland de vlucht te nemen en des noods bij andere bergstammen steun te zoeken. Bovendien is de verdediging bij aanvallen van de zeezijde te gemakkelijker, daar de prauwen slechts met veel moeite bij en op den wal kunnen komen. Aanvallen van de landzijde kondigen zich gewoonlijk aan door krijgsgeschreeuw, en zelden geschieden die, zonder dat dagen te voren de nabijheid van vijanden vernomen is. In de laatste jaren wordt over dergelijke rooftochten tegen Amberbaken ook minder geklaagd dan voorheen.

V.

VERBLIJF TE DOREI EN UITSTAP NAAR ANDAI.

Den 5n September vertrok ik van Salawatti en stoomde langs de hiervoor beschreven Noordkust van Nieuw-Guinea naar Dorei, welke haven ik den 8n September des middags bereikte. De zendelingleeraars van Hasselt, gevestigd op het eiland Mansinam (*), en C. Beijer, die op den vasten wal te Dorei woont, kwamen ons terstond aan boord van het stoomschip een bezoek brengen. Een Nederlandsche vlag woei van het dak der woning van een der inlandsche hoofden, zoomede aan palen nabij de woningen der zendelingen. Om velerlei redenen verheugden deze zich in de komst van het stoomschip, vooral ook omdat er een oorlog ontstaan was tusschen de bevolking van Dorei en die van het in de Geelvinkbaai gelegen eiland Roon, terwijl de uittocht der vloot van Dorei, versterkt met een twintigtal prauwen van het eiland Biak, juist op den dag onzer komst bepaald was. De zendelingen hadden lang de Doreijers van dezen krijgstocht terug gehouden, door te wijzen op de waarschijnlijke komst van een stoomschip en op het belang voor hunne eigene veiligheid, deze zaak niet zoo gewelddadig te behandelen. Te juister tijd kwam nu het stoomschip hier binnenloopen.

De aanleiding tot den strijd was deze. Een man uit Roon had in dronkenschap een ander inwoner van dat eiland

---

(*) Dit eiland heet eigenlijk Manaswari, maar wordt naar de daarop gelegen kampong ook wel Mansinam genaamd. R. A.

gedood en was ter ontduiking van den bloedprijs, een slaaf of de waarde daarvan in blauw linnen, naar Mansinam gevlucht met zijne geheele familie, die uit dertig man bestond. De bevolking van Roon had daarop van Dorei de uitlevering der vluchtelingen geeischt en, toen die geweigerd was, een krijgstocht derwaarts ondernomen, bij welke gelegenheid twee Doreijers gedood, twee andere gewond en zes gevangen genomen werden, welke laatsten echter zonder losprijs vrijgelaten werden. Na deze nederlaag riep Dorei de hulp van Biak in. Nu die verleend was, moest de krijgstocht ondernomen worden, of zooals de hoofden van Dorei verklaarden, hunne buiken zouden opzwellen en zij allen sterven, terwijl zij vreesden, dat de Biakkers eerder Dorei zouden plunderen, dan voor niets terug keeren. Toen ik hun daarop ried, de Biakkers voor hunne vergeefsche moeite schadeloos te stellen, noemden zij een zoo groot bedrag aan lijnwaad en andere goederen, dat aan de betaling niet te denken viel. Na herhaalde samenkomsten met de Doreische hoofden, waarin ik hun krachtig voor oogen hield, dat de Compagnie alleen het recht had, de schuldigen te straffen, en dat niemand zonder haar verlof op eigen gezag oorlog voeren mocht, stemden zij er eindelijk in toe, hunne krijgsbedrijven te staken, totdat ik van Roon teruggekeerd was, waar ik eveneens de zaak wilde onderzoeken.

De ankerplaats voor schepen is te Dorei geheel veilig en ligt nabij den wal tegenover de negorij Lonfabé. Op het strand in die negorij staat een paal met het Nederlandsche wapen, daar even als op meer plaatsen in 1850 opgericht. Ook is sedert eenige jaren te Dorei een Gouvernement-steenkolen-depot gevestigd (*). De loods, waarin die brandstof

(*) Deze steenkolenloods is in 1863 door den kontroleur Jhr. W. F. C. Goldman opgericht, van wiens reis naar Nieuw-Guinea men het uitvoerig verslag vindt in het *Tijdschrift van het Bat. Genootschap*, D. XV en XVI.
R. A.

wordt opgestapeld, staat op het strand nabij de gewone ankerplaats der schepen en was in goeden staat, daar de kolenvoorraad onlangs aangevuld was met honderd vijftig ton. De Dassoon moest hier zijne ruimen weder vullen, maar hulp van de bevolking werd slechts noode verkregen. Alleen drie kleine prauwen, ieder met een paar man, kwamen aanvankelijk en, hoewel later meer vaartuigen en menschen kwamen helpen, gingen anderen weder heen, na een of twee vrachten aan boord gebracht te hebben. Het laden werd daardoor zoo vertraagd, dat in twee dagen slechts acht en twintig ton kolen aan boord waren ontvangen. Toen echter tot betaling dezer hulp zou worden overgegaan, kwamen er meer dan honderd man beweren, dat zij mede gearbeid hadden, en de tevredenheid bleek niet bijzonder groot, toen betaling in eens gegeven werd aan de hoofden, ter verdeeling aan de minderen, namelijk honderd ijzeren kapmessen, honderd boslemmer messen, terwijl de hoofden twee sitsen kabaaijen en twee sarongs verkregen, al hetgeen in geldswaarde veel meer bedroeg, dan ooit te Ambon en Ternate voor lossen of laden van steenkool betaald wordt.

Een tiental dagen later na een tocht door de Geelvinkbaai moest weder brandstof ingenomen worden. Daags te voren deed ik de hoofden van Dorei bijeenkomen en gaf hun den last, daartoe de noodige prauwen en bemanning te leveren, met bedreiging van straf, wanneer zij weder zoo nalatig waren als de vorige keer. Dit scheen een weinig te helpen, maar het was toch noodig, hen op den gestelden dag met een kanonschot aan hunne verplichting te herinneren. Toen werden in zes à zeven uur drie en veertig ton kolen aan boord gebracht, waarvoor de zeer ruime betaling in goederen hen evenwel te nauwernood tevreden stelde.

Sedert het jaar 1855 zijn te Dorei en Mansinam, later op andere plaatsen in de Geelvinkbaai Europeesche zende-

lingen gevestigd, eerst uitgezonden door het Gossnersche Genootschap te Berlijn, vervolgens door de Utrechtsche Zendingvereeniging. Of het verblijf dezer zendelingen tot dusverre de gewenschte vruchten heeft gehad, is eene vraag, die ongetwijfeld ontkennend beantwoord moet worden, ook door hen zelve. Sedert de eerste aankomst van Ottow en Geissler zijn meer dan zestien jaren verloopen. In de laatste tien jaren zijn vele anderen, zoo Duitschers als Nederlanders, hen gevolgd en naar verschillende negorijen getrokken, zoodat thans zendingposten bestaan te Dorei, Mansinam, Andai en op het eiland Meoswaar, terwijl een zendeling zich korten tijd te Jauer en een ander op Roon gevestigd had. Deze beide laatste plaatsen zijn weder verlaten, omdat zij daar weinig vruchten van hunnen arbeid verwachtten en niet geheel veilig waren. Misschien werd de keus dezer plaatsen ook geleid door handelsbelangen, omdat van daar veel zee-produkten verkregen werden en één der toenmalige zendelingen, die eenigen invloed op de anderen had, belangrijke handelsomzettingen deed, zoodat die door hem verkozen werden boven meer nabij gelegen plaatsen met een beter gezinde bevolking, die thans zijn bezet.

Aan ijver en moeite ontbreekt het den zendelingen niet. Schoolonderwijs in het lezen, schrijven, rekenen en zingen aan zooveel kinderen, als maar komen willen, bijeenkomsten met volwassenen op bepaalde weekdagen en de godsdienstoefeningen op den Zondag zijn hunne gewone bezigheden. Eenige Papoes maken daarvan gebruik, sommige zelfs vrij getrouw. Zij luisteren aandachtig en vragen soms over hetgeen hun voorgedragen wordt, maar van overgang tot de Christelijke geloofsbelijdenis zijn tot nog toe geene of slechts zeer enkele voorbeelden. Het verblijf der zendelingen onder en hunne bemoeiingen met de Papoes hebben echter, hoe gering ook, eenige verbetering te weeg gebracht. Bij de aardbeving in het jaar 1864 was onder

andere huizen de Roem Sram, het afgodenhuis te Dorei, ingestort, zonder dat tot heden een nieuw is opgericht. Hunne afgodsbeelden (korwaar), die vroeger voor eene kleinigheid te koop waren, waren nu niettegenstaande de gedurige navraag bijna niet meer te krijgen, niet door onwil tot verkoop, maar zooals verzekerd wordt, omdat die beelden niet of weinig meer gemaakt worden (*). De Zondag wordt meer als rustdag beschouwd en zonder de gewone bezigheid doorgebracht. Dit was tijdens mijn verblijf te Dorei en Mansinam in het oog vallend door de stilte in die kampongs, en toen des avonds even vóór zonsondergang een prauw aan boord van de Dassoon wat vruchten te koop bracht, was de vraag van een aan boord zijnden zendeling, of het reeds avond was, voldoende, om den verkooper spoedig naar den wal te doen terugkeeren. Een ander zendeling, die op Zondag eenige vrouwen bezig zag met haar gewoon bedrijf, het maken van aarden potten, beknorde haar en vernielde het gemaakte, dat hij echter vergoedde; de mannen, daarop aangekomen, wilden de vrouwen kastijden, omdat zij gewerkt hadden. Bij belangrijke aangelegenheden in het negorijbestuur komen de hoofden somtijds de zendelingen raadplegen, maar de volksgewoonten en zeden zijn maar al te dikwijls in strijd met de welgemeende vermaningen der zendelingen, en dan is al hun moeite vruchteloos, zooals onder anderen blijkt, uit hetgeen wij hierboven mededeelden van de vergeefsche pogingen der zendelingen, toen zij de Doreiers hun krijgstocht tegen Roon ontrieden. Tot nog toe zijn stoffelijke voordeelen het voornaamste, zoo niet eenige middel voor den zendeling, om invloed op de bevolking te verkrijgen.

(*) In 1870 had de zendeling C. Beijer aan von Rosenberg verhaald, dat de bevolking weder nieuwe korwaars vervaardigd had. (*Reistochten*, bl. 77). Naar alle waarschijnlijkheid is dit bijgeloof nog niet geheel uitgestorven, maar wordt dit thans uit ontzag voor de zendelingen alleen in het verborgen uitgeoefend. R. A.

De Engelsche natuuronderzoeker Russel Wallace trekt in zijn bekend werk (*The Malay Archipelago*, Vol. II, p. 302—304) te velde tegen het drijven van handel door zendelingen en wil, dat de inlandsche bevolking door het doen en laten van den zendeling overtuigd wordt, dat hij alleen tot haar best gekomen is en geene nevenbedoelingen of geldelijke voordeelen beoogt. Dezelfde meening, die in het algemeen niet onjuist is, wordt door velen gedeeld. Men moet echter bedenken, dat de zendelingwerklieden Ottow en Geissler, de eenige, die Wallace te Dorei ontmoette, geheel onbezoldigd waren en zich daardoor genoodzaakt zagen, in hun onderhoud te voorzien door handel of handenarbeid, welk laatste bedrijf hier moeielijk zou gaan en zeker niet van beteren invloed zijn zou. Met uitzondering van hen, die uithoofde van minder ruim geldelijk inkomen zich tot eenigen ruilhandel verplicht zien, om voor een huishouden het hoog noodige te bekomen, wordt door de zendelingen thans geen handel gedreven, en verschaffen zij zich, hetgeen zij noodig hebben voor levensonderhoud, door aankoop met betaling in geld of goed, zonder artikelen te koopen, die, zooals tripang en schildpad uitsluitend tot den uitvoerhandel behooren.

Mocht al het verblijf der zendelingen op Nieuw-Guinea een weinig nut hebben aangebracht, dit is te onbeduidend voor een tijdsverloop van zestien jaren. Zij zelve zullen het zeker erkennen, dat er in de eerste halve eeuw bij deze bevolking geen resultaten overeenkomstig hunne wenschen te verwachten zijn, en dat zij tot nog toe op de volksstammen hunner woonplaatsen weinig, en op de nabij gelegene niets hebben kunnen uitrichten tot verbetering der zeden, vooral tot het doen ophouden der moord- en rooftochten. Zouden de schatten gouds, die thans aan deze zending besteed worden, niet beter aangewend zijn bij vele andere volkeren van den Indischen Archipel, die als minder woest bekend staan, wier woonplaats niet zoo afgezonderd

is, als het afgelegen Nieuw-Guinea, en minder gevaar oplevert voor het verlies van gezondheid en leven. Hoevele zendelingen op Nieuw-Guinea zijn reeds als offer van het klimaat gevallen! Ottow, Mosche en Kamps, de echtgenooten van van Hasselt en R. Beijer en eenige kinderen overleden op Nieuw-Guinea; Geisler en Otterspoor in Europa, waar zij terug kwamen tot herstel van gezondheid; Jaessrich op Letti, nadat hij Nieuw-Guinea wegens voortdurende koortsen had moeten verlaten; Klaassen moest naar Halmahera verhuizen, omdat zijne gezondheid hier verwoest was; R. Beijer ging naar Europa, en wie zijn er overgebleven van het aantal, dat hier met hen werkzaam was! Alleen van Hasselt en C. Beijer, de eerste hertrouwd met de weduwe van zijn ambtgenoot Mosche, de laatste gehuwd met eene vrouw van Ternate. Zijn zulke offers niet te groot voor een land en volk als Nieuw-Guinea en de Papoes, een voor weinig doeleinden bruikbaar land, een volslagen woest en slecht geaard volk?

Van godsdienst is over het algemeen weinig spoor bij de Papoes gevonden. Te Dorei en op eenige andere plaatsen worden of werden zoogenaamde afgodsbeelden gemaakt. In sommige negorijen was een groot gebouw van anderen of beteren vorm dan de gewone huizen, dat men wel eens als tempel beschouwd heeft, maar op welke wijze de godsvereering daar plaats had, is niet gebleken, en de zendelingen, die de landtaal voldoende meester zijn, hebben evenmin kunnen bespeuren, dat de Papoe aan iets anders denkt, dan aan booze en goede geesten. Aan zijne afgodsbeelden hecht hij zoo weinig waarde, dat die voor iedereen te koop zijn. Aan zon, maan of vuur hecht hij geene goddelijke beteekenis; aan onbegrijpelijke zaken daarentegen slaat hij gaarne geloof. Wanneer iemand zich uitgeeft voor een profeet, die wonderdadige macht bezit, wordt hij van alle zijden met gretigheid geraadpleegd en met allerlei geschenken overladen. Zoo is er voor een jaar of

drie zulk een profeet te Wandammen opgestaan, die voorgaf, dat hij naar zijn welgevallen de dooden opwekte, stoomschepen deed verrijzen en andere wonderen verrichtte; de toevloed uit andere negorijen was in den aanvang groot, maar liep weldra te niet.

De Papoe is te woest van aard, om behoefte aan godsdienst te gevoelen. Evenmin als de Christelijke leer tot nog toe ingang bij hem heeft kunnen vinden, zou de Mahomedaansche godsdienst slagen, wanneer daartoe bij deze volkstammen poging gedaan werd. Voorzoover mij is gebleken op vijf reizen naar dit land (*), hebben noch Tidoreezen, noch Cerammers of anderen ooit ernstige pogingen gedaan, om de leer van Mahomed hier in te voeren. Sommige Papoesche hoofden, vooral in Onin, dragen een hoofddoek, maar dit is met eenig ander kleedingstuk het gewone geschenk bij hunne aanstelling en heeft niet de beteekenis, dat die menschen Mohamedanen zouden zijn geworden. Slechts zeer weinige hoofden, zooals de Radja Ampat van Waigeoe, Salawatti, Misool en Waigama, mogen als belijders van die leer aangemerkt worden; zij en eenige hunner bloedverwanten vervullen sommige geloofsvormen, doordien zij meermalen te Tidor geweest zijn en daar niet gaarne als gewone Papoes beschouwd worden. Onder de eigenlijke bevolking is nooit gepoogd, den Islam intevoeren, misschien wel uit eerbied voor dien godsdienst, die te verheven is voor de Papoes.

Van meer beteekenis is de beschavende invloed, dien de zendelingen verkregen hebben op de hoofden en bevolking. Door hunne gedurige aankoopen van veldprodukten, zoo

---

(*) Behalve deze laatste reis met de Dassoon bezocht de heer van der Crab in het begin van 1863 de Westkust met de Telegraaf, van welke reis het verslag is opgenomen in het *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIII. In November van hetzelfde jaar, in 1864 en in 1866 deed hij als Resident van Ternate drie inspectie-reizen naar Dorei, zoo ter bescherming der zendelingen, als om de gevolgen der groote aard- en zeebeving van 1864 op te nemen.

R. A.

voor levensonderhoud als vroeger voor handelsartikels, is de bevolking meer tot landbouw aangemoedigd, en zijn er sedert eenige jaren hoeveelheden rijst van Nieuw Guinea uitgevoerd, waaraan vroeger zelfs niet gedacht kon worden. Behalve hetgeen in het land zelf verbruikt is, zijn er in dit jaar ongeveer tachtig pikols van Dorei naar Tidor en elders uitgevoerd. Ook heeft de bevolking in de laatste jaren meer kennis gemaakt met zilvergeld, als betalingsmiddel der door hen te koop aangeboden zaken, en stelt zij zich niet meer tevreden, indien zij voor hare landbouwprodukten, vogels, visch en andere dingen, zooals vroeger alleen ijzerwerk, koralen of andere voorwerpen in ruil ontvangt, maar verlangt zilveren munt (*). Voor de gewone loeri moest twee gulden worden betaald: vier halve guldens of kleiner geld namen zij niet gaarne. Zij zijn daarbij zeer wantrouwend en hebben de gewoonte niets af te geven, zelfs niet ter bezichtiging, voor zij betaling hebben ontvangen. Op meer plaatsen is dit ondervonden, maar nergens zoo erg als te Dorei. Het zilvergeld gebruiken zij tot het maken van armbanden, die sedert eenigen tijd in gebruik zijn gekomen. Buiten Dorei en Mansinam heb ik dit niet meer gezien. Het meer bekend worden en gebruik maken van zilver moet dus een gevolg zijn van de meerdere aanraking met handelaars en vooral met de zendelingen, die hunne huiselijke benoodigheden thans veelal met zilver betalen.

De naam Dorei beteekent *binnen*, een juiste benaming

(*) Over den handelsomzet van Dorei deelt de heer Teysmann nog mede, dat van daar wordt uitgevoerd: tabak van het Arfak-Gebergte, citroenen, kladi, bira, versche visch, mismaakte gedroogde paradijsvogels, kangoeroes, koesoes, kakatoes met gele kuiven, groene en roode loeris, waarvoor zij het liefst rijksdaalders in betaling ontvangen. Voor zaken van weinig waarde zijn de gewone betaalmiddelen: kapmessen, boslemmermessen en bijlen, maar ook ledige flesschen. Volle flesschen jenever zijn zeer gezocht, want terwijl de Papoes der Humboldt-Baai sterken drank weigeren, zijn de Doreiers reeds groote liefhebbers en drinken, zoolang er nog een drup in de flesch is,

voor deze plaats. die in een kleine bocht tusschen twee landtongen verscholen ligt. De bevolking van Dorei staat onder het bestuur van een hoofd, die den titel van Korano voert en bijgestaan wordt door mindere hoofden onder de titels van Majoor en Kimelaha. Zij worden verkozen door de bevolking. De Korano wordt meestal opgevolgd door zijn oudsten zoon of bij gemis van zoons door een broeder of broederszoon, zoodat het ambt in de familie blijft. Deze verkiezing wordt bevestigd door de aanvoerders der prauwen, die enkele malen van Tidor komen. Sommige dezer hoofden, doch niet alle, doen eene reis naar Tidor, om hunne aanstelling en onderscheidingsteekenen van den Sultan te vragen. Somtijds veroorloven de zendelingen en handelaren uit Ternate, zich bij vacature hoofden aan te stellen, in afwachting eener bevestiging door meer bevoegden. Het gezag der hoofden is onbeduidend; voordeel levert hun ambt niet op en zij klagen algemeen over de ongehoorzaamheid hunner onderhoorigen. Bij kleine geschillen wordt hunne beslissing gevraagd, maar bij meer algemeene belangen moeten zij den wil der bevolking volgen (*).

Het land in den omtrek van Dorei is boschrijk en bergachtig. Op geringen afstand van het strand begint reeds het bergland, dat langzaam oploopt en westelijk achter Dorei ongeveer de hoogte van drie honderd voet zal bereiken. Meer naar het zuiden tegenover de Baai van Dorei ligt het Arfak-Gebergte, van den zeeoever tot op de toppen met dichte wouden begroeid. De hoogte van dit gebergte is door den Franschen reiziger Duperrey op 8 a 9000 voet gesteld. Naar welke wijze van meting hij tot dit cijfer gekomen is, heb ik niet beschreven gevonden, maar het komt mij veel te hoog voor. Wegens de dichtheid van het

---

(*) Vergelijk ook hetgeen over de keuze en macht dezer Papoesche hoofden gezegd is in von Rosenberg, *Reistochten*, bl. 89. R. A.

woud. dat bijna ondoordringbaar is. en niet minder om de slechte gezindheid der Alfoeren (*), die kort voor mijn bezoek weder eenige pijlen hadden afgezonden op eene voorbij de kampong Manokwaar (†) varende prauw met volk van Dorei, werd het mij ernstig afgeraden, dit gebergte te beklimmen, althans tot zulk eene hoogte, dat ik door barometerische waarneming tot een juister hoogtecijfer kon geraken. De helft van hetgeen door Duperrey genoemd is, zal echter naar mijne meening nader bij de waarheid zijn; ik geloof niet, dat de Arfak vijf duizend voet zal bereiken (§).

De grondgesteldheid van den Arfak is langs de benedenhelft voor een zeer klein gedeelte geschikt voor den rijstbouw en den aanplant van oebies, djagong, tabak en dergelijke kultures. Door de vele steilten is echter het aanleggen van geregelde tuinen moeielijk, en niet zelden gebeurt het, dat bij zware regenbuijen een pas beplant veld geheel vernield wordt door het met geweld afstroomende water, dat takken en vuil van boven medevoert en daardoor de jeugdige planten verstikt of wel die uit den grond rukt en naar de lagere deelen verspreidt. Op vele gedeelten van dit gebergte vindt men echter bij het bearbeiden van den grond kalksteen en koraal in zoo groote hoeveelheid, dat

---

(*) Onder Alfoeren moet men hier de woeste Papoesche stammen van het binnenland van Nieuw-Guinea verstaan; zie mijne noot in von Rosenberg's *Reistochten*, bl. 54. R. A.

(†) Het op den vasten wal gelegen Dorei bestaat volgens het Rapport der Kommissie van 1858 (bl. 146) eigenlijk uit vijf kampongs, namelijk Ambrobidai en Kwawi, te zamen ook Lonfabe of Roemfabe genoemd, Rasambori, Rodi en Makwari, waarschijnlijk dezelfde negorij, die de heer van der Crab evenals de heeren van Hemert en Swaan Manokwaar noemt. R. A.

(§) Dit komt in het algemeen goed overeen, met hetgeen von Rosenberg en de Italiaansche reizigers Beccari en d'Albertis omtrent de hoogte van Hattam opgeven, maar op de kaart van Beccari (*Cosmos*, D. III) ligt de hoogste, waarschijnlijk van Andai niet zichtbare top van den Arfak veel zuidelijker. Deze zou 2902 meters, dus circa 9000 voet, bereiken, welke hoogte Duperrey kan gemeten hebben omstreeks de tusschen de beide kapen Kibori of Kapori en Woeranswari gelegen Pointe des Français. R. A.

het vruchteloos zou wezen, op die plekken tuinbouw te beproeven. Tot op de hoogste toppen zouden dergelijke plekken voorkomen, zooals ook van beneden duidelijk zichtbaar is. De aanplantingen van tabak, rijst, enz. bestaan daarom uit kleine velden, die soms ver van elkander gelegen zijn. In de beschikking over den grond is de bevolking geheel onbelemmerd, namelijk binnen het gebied harer eigen negorij. Ieder, die een tuin aanlegt, blijft daarop het recht behouden, totdat de oogst is ingezameld. In den regel wordt een gebruikt stuk gronds niet meer tot aanplant gekozen, voordat het weder geheel met de gewone boschplanten begroeid en daardoor tot de wildernis teruggekeerd is. De opbrengst van een tuin is het eigendom van den aanlegger, die zelfs aan de hoofden daarvan niets behoeft af te staan. Deze gebruiken voor het landbezit gelden overal in de Geelvinkbaai en verder op de Noordkust.

Te Dorei werd den 29 October op onze terugreis een matroos der equipage van de Dassoon begraven, die dien dag aan de berri-berri bezweek. Deze ziekte komt alhier meer voor; de Papoes gebruiken daartegen een afkooksel van akar ngoesoe (*katapang*) of van kanari met beraboe, een slib of mos, dat op de koraalriffen nabij de stranden gevonden wordt. Dit middel zou, inwendig en uitwendig gebruikt, de ziekte na eenige dagen doen verdwijnen. (*)

Van andere ziekten, die bijzonder in Nieuw-Guinea heerschen, is weinig anders vernomen, dan dat de cascado (*ichthyosis*), die vooral door onreinheid ontstaat, bij vele inlanders voorkomt, terwijl de pokken, in 1863 door een

---

(*) De heer Teysmann beschrijft dit middel tegen de berri-berri aldus: men neemt de wortels van den kanari-boom (*Canarium commune*) of als die ontbreken, de wortels van den katapang-boom (*Terminalia catappa*); deze worden gewasschen, fijn gestampt, in koud water geweekt en vermengd met fijn gesneden stukjes beraboe, een op de koraalriffen vastzittende kurkpoliep (*Nephthya celosia*) of andere soorten derzelfde familie. Met het aftreksel dezer bestanddeelen worden de zieke deelen ingewreven, ook het hoofd gebet, wanneer het aangezicht reeds is aangetast.

handelsvaartuig van Ternate overgebracht, vrij groote verwoestingen hebben aangericht; te Mansinam alleen zouden meer dan honderd vijftig dooden aan die ziekte gevallen zijn. Onder de kinderen heerscht algemeen de huiduitslag, die in de Molukken bobento, op Java patek (dat Roorda in het *Javaansch Woordenboek* door *aardbeipokken* vertaalt) genoemd wordt; hiertegen wordt niets gedaan en men laat de ziekte eenvoudig uitwoeden, zoodat vele kinderen er aan bezwijken. Ook zou de syphilis op sommige plaatsen in de Geelvinkbaai zeer hevig zijn. Waarschijnlijk is deze ziekte door de handelaars aangebracht, daar de meeste gevallen voorkomen in de kampongs, waar deze zich vertoonen, zooals op Roon, te Jauer, enz. Een handelaar kan gedurende zijn verblijf, vooral op Roon, eene vrouw bekomen tegen betaling in lijnwaad; doorgaans worden daartoe slavinnen bestemd en slechts enkele malen vrije vrouwen. Op de meeste plaatsen echter is het verkrijgen van vrouwen onmogelijk.

Den 24 September ging ik met eene sloep naar Andai; langs den voet van het Arfak-Gebergte roeiende, kwam ik na twee uur varens in de monding eener rivier, door de inlanders Kali Andai genoemd. Slechts bij zeer stil weder is deze riviermonding te naderen, daar er tegen het strand en over de baar aan den mond bij bijna elken wind hevige branding staat. Met hoogen waterstand kan eene prauw hier binnenkomen, doch niet verder dan een kwartieruur den stroom opvaren. 's Avonds tegen acht ure te Andai aangekomen, vond ik daar den zendeling Woelders. Zijne woning is de fraaiste der zendingsposten; een net aangelegde tuin, voetpaden naar de rivier, een groot aantal pisang- en andere vruchtboomen doen zien, dat de heer Woelders de handen uitgestoken heeft, om zich het verblijf in dit land minder onaangenaam te maken. (*)

(*) Volgens den heer Teysmann hadden de reeds overleden zendeling Kamps en zijn ambtgenoot Woelders te Andai een begin gemaakt met

De stam der Arfakkers, die deze landstreek bewoont, is een landbouwend volk. Zij hebben geen vaste woonplaats of vereeniging van huizen tot een dorp, maar wonen in alle richtingen verspreid en altijd ver van elkander. Hunne hutten van takken, schors en bladeren verlaten zij meest na verblijf van een jaar of iets langer. Sedert de zendelingen zich hier gevestigd hebben, zijn echter in de nabijheid hunner woning eenige huizen aan beide oevers der rivier gebouwd, zoodat hun verblijf den Arfakkers een aantrekkingspunt voor meerdere zamenwoning werd. Ongeveer twintig kinderen komen trouw ter school; de kerkdienst op den Zondag wordt door dertig, soms vijftig menschen bezocht. De heer Woelders, een voor zijn werk zeer geschikt man, heeft door velerlei hulp en raad het vertrouwen van dit volkje gewonnen en veel invloed verkregen. Hij wordt door zijne schrandere vrouw, die de Papoesche taal vloeiend spreekt, in vele zaken bijgestaan, hetgeen gunstig op de bevolking werkt.

Om van hier een tocht naar het binnenland te ondernemen, moesten eerst eenige bezwaren opgeruimd worden. Na veel moeite werden eenige Papoes bereid gevonden, dien tocht te doen. Het voorwendsel der meeste, om niet mede te gaan, was angst voor de bergbewoners en voor de booze geesten, vrees voor ziekte en vermoeienis; zelfs vreesden zij, dat zij in het bosch gedood zouden worden. Toen

de padi-kultuur op drooge gronden. Deze padi stond evenals de mais en sorgum vrij goed. Ook waren de zendelingen voornemens koffie te planten, die in den vetten bodem goed groeien zal. De heer Teysmann vreest echter, dat het hooge arbeidsloon een blijvende hinderpaal zijn zal voor al deze landbouw-ondernemingen. De zendelingen betalen toch voor een dag arbeid een kapmes of peda à 50 cents en twee of drie boslemmermessen à 10 cents het stuk, dat veel te hoog is voor het weinige werk, dat een Papoe verricht. Even als de heer van der Crab later verklaart ook de heer Teysmann, dat hij den katoenheester (*Gossypium vitifolium* of Fernamboek-katoen) nergens zoo met vruchten beladen gezien had, als in dit gedeelte van Nieuw-Guinea, zoowel in de tuinen der zendelingen als wild in het bosch. De kultuur in het groot ware volgens hem zeker aanbevelenswaardig, indien men bauwelingen uit den Indischen Archipel als werkvolk kon aanvoeren. R. A.

het uur van vertrek daar was, moest nogmaals naar alle woningen oproeping en aansporing gedaan worden, tot ten laatste zes mannen en drie vrouwen gereed stonden, om een vracht te dragen, dat voor ieder niet veel meer dan een kleinigheid kon wezen, daar allen bovendien bundels pijlen en een boog in de hand hielden. De zendelingen van Hasselt, Beijer, Woelders en Meeuwes deden de wandeling mede, daar zij reeds lang verlangd hadden, den toestand binnenlands te leeren kennen, ten einde zoo mogelijk betere plaatsen dan de reeds uitgekozene voor een zendingspost te vinden.

Het einddoel van onzen tocht was het landschap Hattam, maar de Papoesche dragers hadden daartegen zooveel bezwaren, dat besloten werd vooreerst den rivierloop te volgen. Deze had eene meest westelijke richting met korte bochten en zeer weinig diepe plaatsen; de breedte der bedding was bijna overal vrij belangrijk en aan beide oevers, waren duidelijke sporen, dat de stroom na langdurige regens veel meer water afvoert, dan thans het geval was. (*) De rol-

---

(*) Van de wandeling langs en door de Rivier van Andai geeft de heer Teysmann deze schilderachtige beschrijving:

Aanvankelijk konden wij met gedurig oversteken der rivier nog langs den oever voortwandelen, doch later voerde de weg meest door het stroombed zelf, waar het water hoogstens tot de knieën kwam. Eenigen tijd liepen wij blootvoets, doch de scherpe steenen in het water, terwijl die op het land bovendien sterk door de zon verhit waren, maakten dit weldra ondoenlijk, zoodat wij onze schoenen maar weer aantrokken. Daar het drijfzand in de rivier echter bij iedere schrede opborrelde en in de schoenen te recht kwam, moesten wij telkens ons schoeisel uitwasschen. Op dergelijke wandeltochten hebben schoenen van zeildoek veel voor, omdat het water er niet in staan blijft. De meesten van ons hadden de broekspijpen opgestroopt, om te gemakkelijker door het water te kunnen loopen, doch dit kwam hun duur te staan, daar de bloote beenen en voeten zoodanig door de zon verzengd werden, dat het vel rood en schrijnend werd en de beenen later geheel vervelden. Deze wandeling duurde eerst van half negen tot half twaalf uur, toen wij halt hielden, om rijst te kooken, en later van een tot drie uur 's namiddags. Op dezen tocht had ik vele vreemde planten opgemerkt, om welke op mijn gemak in te zamelen, ik den volgenden dag alleen langs de

steenen in het rivierbed waren meest gewone zandrolsteenen, met slechts zeer enkele stukjes van kwarts of andere rotssoorten. De oevers van afwisselende hoogte waren weinig hooger dan tien voet en bestonden uit vette aarde en klei; een krachtige plantengroei was aan alle zijden zichtbaar. In geen richting was gebergte te bespeuren. Vele boomstammen, waaronder zeer zware, lagen in of dwars over de rivier; naar het voorkwam, waren zij van zeer hard hout, doch fijn van draad en recht als een kaars. Eveneens lagen kolossale boomen in het bosch op de gronden, die voor tuinbouw waren gereed gemaakt; er waren er bij van honderd en meer voet lengte, waarvan nog een stronk van tien voet lengte was blijven staan. Nergens werden menschen aangetroffen, alleen nu en dan een verlaten tijdelijk verblijf der Papoes.

Het weder was dezen dag zeer ongunstig; reeds voor den middag begon het te stortregenen en dit duurde den geheelen dag en nacht tot den volgenden ochtend. Na tot omstreeks vier ure des namiddags te hebben rondgewandeld, werd op een open plek nabij den rivieroever een paar daken van boomtakken en bladeren opgeslagen, om daaronder den nacht door te brengen. Deze weinig voldoende bedekking liet echter aan den regen te veel toegang, zoodat onze nachtrust niet noemenswaard was. Den volgenden ochtend gingen wij met even regenachtig weder, eerst een eind weegs langs den rivierloop; toen wij daarop de rivier verlieten en het bosch ingingen, was er geen spoor van weg of voetspoor te bespeuren. De aanwezigheid van eenige roode steenen aan den rivieroever was het eenige kenteeken, waaraan onze Papoesche gidsen konden zien, dat men hier het bosch moest inslaan, om de kampong

---

rivier terugging. Daardoor verkreeg ik een hoogst belangrijke oogst, de rijkste der geheele reis. Veel had ik daarbij te danken aan de kasuarissen, wier uitwerpselen ik dikwijls aan den oever vond en waaruit ik vele onverteerde zaden en pitten verkreeg, die zeer geschikt waren, om uitteplanten,

Sobong in Hattam te bereiken. Zij zeiden echter, dat deze kampong vóór eenige maanden verlaten was, en zij wisten niet, waar de bevolking zich thans gevestigd had. In het bosch steeg een benauwde lucht uit den bodem, die door den regen en de afgevallen boombladeren drassig was, daar de zonnehite hier niet door het hooge geboomte kan doordringen. De Papoes gaven op nieuw hun vrees te kennen voor ongelukken en waren moeielijk te overreden, den tocht voort te zetten. Hoe ongaarne ook toegevende aan dit tegenstreven, moest ik ten laatste toch tot den terugkeer besluiten, daar eenige der Papoesche dragers waren weggeloopen en hunne vracht hadden laten staan.

Dit gedeelte van het land scheen mij uitnemend geschikt voor den landbouw. De vlakte was onafzienbaar groot en en bevatte slechts geringe heuvels of ravijnen. De bodem was zeer weinig steenachtig, maar meest kleiachtig met vette aarde, die aan de rivieroevers soms tot twintig en meer voet diepte bloot ligt. Zware boomen overdekten deze landstreek, terwijl kleiner hout en menigvuldige struikgewassen daartusschen den doortocht zeer moeijelijk maakten. Onder deze gewassen stonden enkele katoenheesters, die zeer welig bloeiden en evenals de aanplantingen nabij de huizen der zendelingen fijne katoen in lange draden opleverden.

Naar de richting van deze wandeling vermoed ik, dat het land zich van Amberbaken, hetgeen zeer vruchtbaar zijn moet wegens de aanmerkelijke hoeveelheden rijst, tabak en andere zaken, die van daar worden uitgevoerd, in dezelfde gesteldheid tot hier voortzet en dat de Rivier van Andai in het gebergte achter genoemd landschap haren oorsprong neemt. (*)

(*) Ook het bamboesriet, dat men te Dorei voor watervaten noodig heeft, komt volgens den heer Teysmann alleen uit Amberbaken. Op de kaarten van Beccari in *Cosmos* III, N°. 3 en 10, loopt de Rivier van Andai noordwaarts langs den voet van den Arfak. Daar deze Italiaansche reiziger met

Gedurende de drie bezoeken, die de Dassoon op deze reis aan Dorei bracht, maakte de heer Teysmann van dit herhaald verblijf gebruik, om behalve den hierboven reeds beschreven tocht langs de Rivier van Andai kleinere botanische uitstapjes in den naasten omtrek van Dorei en op de nabij geleyen eilandjes te maken, waaruit wij het volgende mededeelen:

Den 9[n] September voer ik met een prauwtje naar het eiland Mansinama, dat in de wandeling Mansinam heet. Ik verzamelde hier verschillende belangrijke planten, doch vond er ook vele oude bekenden van Java en elders terug. Het eiland ligt hoogstens een half uur roeiens van Dorei en is wellicht niet hooger dan vijftig voet boven de zee verheven. Het bestaat geheel uit koraalkalk, die op het hoogste gedeelte nog weinig verweerd is en daardoor slechts een armoedige vegetatie van boomen en heesters met wat schraal gras voor de koeien der weduwe Geissler draagt. Op sommige plaatsen komt de koraal nog aan den dag. Op de hellingen is de plantengroei daarentegen veel rijker en vindt men zelfs hoog en zwaar geboomte, evenals op de vaste kust, hoewel de bodem nog met koraalblokken bezaaid is en de koraalriffen zich tot in zee uitstrekken. De klapperboom groeit hier vrij goed; de zuurzak (*Anona muricata*) is ook reeds ingevoerd en verspreid, evenals eene goede soort van oranjeappelen, die men echter nog alleen

zijn medgezel d'Albertis een jaar na den heer van der Crab de eerste Europeaan was, die tot de voorbergen van dit gebergte doordrong en in 1875 voor het eerst het eigenlijke Hattam bereikte, van waar de bergstroom Profi noordwaarts naar de Kleine Geelvinkbaai vloeit, verdient zijne opgave de voorkeur. Ook plaatst Beccari Amberbaken, welke streek hij op de vaart van Sorrong naar Dorei in den zomer van 1872 aandeed, minstens een graad bewesten Dorei. Vreemd is het, dat de heer van der Crab geen gewag maakt van den tocht, dien von Rosenbergs jagers een jaar te voren naar Hattam ondernamen; deze volgden echter een geheel anderen weg langs de rivier Kapori, die bezuiden die van Andai in de Geelvinkbaai uitmondt. R. A.

bij de zendelingen vindt. Met een rijke buit keerde ik naar boord terug.

De hutten der Papoes te Mansinam en Dorei zien er ellendig uit. Zij staan alle op het water, waaraan zij verbonden zijn met smalle bruggetjes, die een Papoe alleen begaan kan. Deze woningen, eigenlijk slechts afdaken, zijn zeer laag op paaltjes gebouwd, terwijl het dak veel overeenkomst heeft met een omgekeerde platboomde prauw. Het is vervaardigd uit de bladeren van den sago- of nipapalm, naardat die het gemakkelijkst te verkrijgen zijn; de zijwanden zijn slechts drie voet hoog, zoodat men in deze huizen niet recht op kan staan.

Den 10n en 11n September bezocht ik de omstreken van Dorei. Zoowel langs het strand als langs een binnenpad verzamelde ik weder vele planten en zaden, waarbij ik verzeld werd door eenige Papoesche knapen, die mij door den heer Beijer waren medegegeven en van hem een weinig Maleisch geleerd hadden. Het waren aardige jongens, die mij zeer bescheiden op bloemen en vruchten opmerkzaam maakten, maar toen ik naar hun zin te ver ging en naar hunne vertoogen, om terug te keeren, niet luisterde, kozen zij het hazenpad. Op deze wandeling zag ik ook een huis, zooals de bergbewoners bouwen, dat geheel overeenkwam met de beschrijving der Kommissie van 1858 van haar bezoek te Ajamboeri boven Dorei (*). Deze bergbewoners houden zich uitsluitend met den landbouw bezig, welks produkten zij bij de strandbewoners tegen visch en andere handelsartikelen inruilen.

Bij het tweede bezoek der Dassoon te Dorei maakte ik den 23n September een uitstapje naar dit Ajamboeri. Van Dorei gaat een voetpad eerst langzaam bergop en loopt daarna onder hoog geboomte en struiken, aan weerszijden tusschen diepe ravijnen, in een van welke een riviertje

(*) Zie deze *Bijdragen*, Nieuwe reeks, D. V. bl. 71 en 157.

stroomt; verder over rotsen en steilten klimmende, komt men een paar paal afstand van Dorei op een vlakker, weinig hellend terrein, waar de woningen en tuinen van Ajamboeri een paar honderd voet boven de zee liggen. Ik bezocht slechts enkele dezer verblijven en daalde toen langs een ander, nog minder gebaand voetpad naar het strand af, in de niet ongegronde hoop, dat ik daarlangs weer andere planten zou vinden.

In de tuinen van Ajamboeri vond ik de volgende kultuurplanten: *Colocasia antiquorum*, (Mefoorsch) oefen; *Alocasia metallica*, (Mef.) abier; *Batatas edulis*, (Jav.) oebi dwaja; *Dioscorea aculeata*, (Jav.) oebi kamajong; *Musa paradisiaca*, (Mef.) beef; *Carica Papaja*, (Jav.) papaja; *Abelmoschus Manihot*, (Ternat.) dègi en *Saccharum officinarum*, (Mef.) moop. (*)

Niettegenstaande er tot op het hoogste punt, dat ik bereikte, nog enkele spitsen van koraalblokken aan den dag kwamen, was de bodem overal zeer vruchtbaar, zoodat er zelfs boomen van de grootste soort op voortkwamen en de kultuurplanten er onder weinig zorg welig tierden. Daar dit terrein tot Ajamboeri glooiend oploopt, zou deze geheele streek in kultuur kunnen gebracht worden, wanneer de bevolking zich, in plaats van oorlog te voeren of niets te doen, geheel aan den landbouw wijdde.

Bij ons derde bezoek te Dorei kreeg ik den 24n October door de vriendelijke tusschenkomst van den heer Beijer een prauwtje met een paar Papoes, die mij naar het eiland Meosmapi roeiden, dat ik geheel rondwandelde en waarvan ik ook het inwendige doorkruiste. Dit eiland is vlak en slechts weinig voeten boven de zee verheven. Het binnengedeelte loopt eenigszins op en bevat, hoewel het strand geheel met koraalblokken bezet is, een vetten, humus rijken

(*) Van de hier opgegeven Mefoorsche plantennamen komen abier en moop niet voor in het woordenboek van den zendeling van Hasselt. R. A.

bodem, die een weelderig plantenkleed voedt. Daaronder vindt men boomen van de grootste soort, zoodat dit eiland voor kultuur bijzonder geschikt is. Deze wordt echter niet uitgeoefend, misschien uit bijgeloof, daar men de lijken der Doreiers hierheen voert. Aan het strand vond ik vooral: *Calophyllum inophyllum*, *Barringtonia speciosa*, *Pongamia grandifolia*, *Caesalpinia scandens*, een soort van *Hernandia* en *Lactaria* en tot in zee toe *Aegiceras* en *Sonneratia*. Buitendien verzamelde ik nog verscheidene soorten voor het herbarium en zaden tot uitplanting.

VI.

TOCHTEN IN DE GEELVINKBAAI NAAR ANSOES, NAPAN, ROON, WASIOR, MEOSWAAR EN WARIAP.

Den 12n September des avonds omstreeks zes ure van Dorei vertrokken, om eenige plaatsen in de Geelvinkbaai te bezoeken, kwam ik den 13n September des middags in de Baai van Ansoes, de voornaamste handelsplaats op de zuidkust van het groote eiland Jobi of Jappen. Het binnenkomen te Ansoes is moeielijk door koraalriffen, die voor den ingang der baai liggen; verder binnenwaarts is diep water, doch men ankert nog op tamelijk verren afstand van de kampong, die alweder door zandbanken en reven omringd is. Als men eenmaal binnen is, liggen de schepen op de reede geheel veilig, daar bijna aan alle zijden grootere en kleinere eilanden den hoogen golfslag uit zee belemmeren (*).

Jobi, bij de inlanders meer bekend onder den naam van Jappen, is het grootste eiland in de Geelvinkbaai. Het heeft bij afwisselende breedte eene lengte van ongeveer vijf en twintig Duitsche mijlen. Op de noordkust liggen de negorijen Pom, Serewé, Awek en Job of Jobi, meest alle in kleine inhammen of achter eilanden op den vasten wal. De handelaars komen daar zelden, omdat het volk voor zeer woest doorgaat, en een gewoon handelsvaartig bij hen niet veilig zou wezen, ook omdat er in den west-

(*) De heer von Rosenberg geeft in zijne *Reistochten* eene uitvoerige beschrijving en kaart der Baai van Ansoes, waar hij in 1869 een maand verbleef. R. A.

moesson, het gewone handelseizoen in de Geelvinkbaai, op de noordkust te hooge zee en branding staat. Op de zuidkust vindt men de voornaamste plaatsen voor den handel, zooals Aroa, Ansoes, Seroei en Ambai (*).

Langs de geheele zuidkust van Jappen liggen vele kleine en grootere koraaleilandjes, verspreid onder den wal, waartegen hevige branding staat. Sommige zijn bar en woest, andere met weelderig groen overdekt. Het eiland Ansoes van onbeduidende hoogte is omringd van rhizophoren en steil opstaand kleigesteente (†). Er is, voor zoover bevonden werd, slechts een klein plekje zandstrand. Onder eenige klapperboomen staat daar een paal met het Nederlandsch wapen, in het jaar 1850 geplaatst door den Kommissaris van den Dungen Gronovius. Een beekje hier in de nabijheid, dat met een val van ongeveer tien voet hoogte in zee stort, levert zuiver drinkwater op zeer gemakkelijke wijze, daar de sloepen met de watervaten tot bijna onder den val kunnen gebracht kunnen worden. (§)

De bevolking van Ansoes en andere plaatsen op de zuidkust van Jappen is forscher van lichaamsbouw en lichter van kleur dan die van Dorei; ook draagt zij meer versierselen van schelpen en koralen aan armen en beenen en om

---

(*) Deze negorijen heeten bij den heer von Rosenberg (blz. 52) landschappen, ook geeft hij eenigzins andere namen. Zoo plaatst hij op de zuidkust tusschen Aroai en Ansoes nog het distrikt Wooi en noemt op de noordkust in plaats van Pom en Serewé het landschap Angaar. Reeds in mijne noten op von Rosenbergs werk heb ik er op gewezen, dat het bestaan eener negorij Pomi of Pom ook van elders waarschijnlijk is. R. A.

(†) Volgens von Rosenberg heet het eiland, waarop thans het grootste deel der negorij Ansoes ligt, Mairaiswari, terwijl het meer midden in de baai gelegen eiland Ansoes, waarop die negorij vroeger gevestigd was, sedert lang onbewoond is. R. A.

(§) Zonderling is de bewering des heeren von Rosenberg, dat de Baai van Ansoes geen goed drinkwater oplevert, terwijl de door de heeren van der Crab en Teysmann zoo geprezen waterval reeds beschreven is door de Bruyn Kops, toen deze van den Dungen Gronovius verzelde. (*Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. I, bl. 210). R. A.

den hals (*). Vele schrijvers, zooals Wallace (*Malay Archip.*, II p. 319), die hier echter niet geweest is, beschouwen haar in vergelijking met andere stammen als verraderlijk en woest van aard. Bij het gedurende den geheelen dag waterhalen met de sloepen is echter geen kwade bejegening ondervonden, wellicht, omdat de waterhalers als voorzorgsmaatregel gewapend waren. Ook op een tocht, dien ik met een ongewapende sloep naar de kampong deed, werd geen vijandelijke gezindheid bespeurd, hoewel het niet te ontkennen valt, dat deze Papoes eene meer dan vrijmoedige houding aannamen en geen hunner ongewapend was (†).

De kampong bestaat uit een dertigtal huizen, ieder be-

(*) Teysmann geeft van de bewoners van Ansoes en hun bedrijf het volgende verslag. Een menigte prauwen kwamen langs boord, waarender ook een met drie vrouwen, die op geen schoonheid aanspraak konden maken. In alles gelijken zij uitwendig op de mannen, behalve door haar kort haar en hangborsten. Zoo mannen als vrouwen zijn alleen gekleed met de tjidako, een lapje boombast, juist groot genoeg, om de schaamdeelen te bedekken. Tegen de gewone ruilartikelen — ook van zilvergeld waren zij evenals te Dorei niet afkeerig — brachten zij te koop pisangs, ananassen, laboe, langsep, baun (de vrucht eener wilde *Sapotacea*) en verschillende soorten van visch, die smakelijk, doch vol graten was. Ik zag slechts een paradijsvogel, die slecht geconserveerd was. Om de op dit eiland voorkomende kroonduiven te bezorgen, hadden zij eenige dagen noodig. Witte kakatoes werden hier in de bosschen gehoord, terwijl roode loeris hier minder voorkomen dan te Dorei. Van hunne kultuur ziet men weinig, daar de tuinen meestal in het bosch verscholen liggen. Echter waren voorhanden pisang, tongtak, langit zooals op Ambon, sago, tripang, karet, suikerriet en nipa-blad voor sigaren-roko.

(†) De verschillende berichten omtrent den aard der bevolking van Jappen spruiten waarschijnlijk daaruit voort, dat er een groot onderscheid bestaat tusschen de bewoners van Ansoes en de woeste stammen in het binnenland. Alle Europeanen, die Ansoes bezochten, zooals de Bruyn Kops, von Rosenberg, van der Crab, Meyer en de Soerabaja werden daar goed ontvangen. Daarentegen gelden de bergbewoners van Jappen, die Beccari Kamampa noemt, zoo bij dezen als bij von Rosenberg en Meyer voor kannibalen. Ook de bevolking der noordkust van Jappen schijnt woest van aard; althans von Rosenberg vermeldt uitdrukkelijk (bl. 55), dat tijdens zijn verblijf op dit eiland een der jagers van den heer Riedel te Awek vermoord is. Op soortgelijke gevallen doelen waarschijnlijk de berichten bij Wallace en anderen. R. A.

woond door eene familie. Het grootste gedeelte van dit aantal woningen staat aan den oever van het eiland; het mindere deel langs den tegenover gelegen wal van Jappen. Tusschen deze twee deelen bestaat niet zelden twist, die bloedige gevolgen heeft, hetgeen voornamelijk de oorzaak dezer splitsing is (*). De huizen staan op palen in het water; de ingang is aan de zeezijde, terwijl zij van het strand moeielijk te naderen zijn door de uitgestrekte bosschen van rhizophoren (mangi-mangi), die zich langs den geheelen oever uitstrekken. Deze huizen zijn grooter dan die te Dorei en andere plaatsen, maar in vorm en inrichting dezelfde.

Eenige handelaars van Ternate komen hier enkele malen en ruilen ijzer, aardewerk, kralen en blauw katoen tegen een weinig tripang en kroonvogels. Deze laatste worden gedurende het verblijf der handelaars in strikken gevangen. Het volk van Ansoes houdt zich meer dan al de andere stammen in de Geelvinkbaai met de vischvangst bezig. Op vele prauwen lagen groote sleepnetten, die zij vervaardigen van het garen uit den ganemon-bast. Veel visch werd aan boord van het stoomschip te koop gebracht, hetgeen eene buitengewone afwisseling was in de voeding der bemanen bij den weinig goeden gezondheidstoestand zeer gewenscht was. Ook verschillende vruchten als: pisang, laboe, ananas en langsep konden hier verkregen worden, waarvan te Dorei en op andere plaatsen weinig of niets te zien was.

Toen de Dassoon ten anker was gekomen, kwamen vele prauwen langs de zijde van het schip, waarvan een een ondergeschikt hoofd den Majoor aan boord bracht. De Korano was, zooals de Majoor zeide, saguweer gaan drinken. Toen

(*) De heer von Rosenberg verdeelt de plaats, die men in het algemeen Ansoes noemen kan, in een tiental kampongs, waarvan hij de Papoesche namen, het aantal huizen en het bevolkingcijfer opgeeft. Waarschijnlijk is ieder dezer kampongs door een afzonderlijken stam bewoond en veroorzaakt dit de gedurige twisten tusschen de bevolking van Ansoes. R. A.

ik later op den dag in de kampong was. vond ik daar een oud man, den gewezen Korano, vader van den tegenwoordigen titularis. Hij had indertijd zijne aanstelling ontvangen van den Sultan van Tidor, maar was voor eenige jaren zijn ambt moede en had het aan zijn zoon Sawi overgegeven. Deze was volgens hunne berichten tot Korano aangesteld en van de gebruikelijke kleeding voorzien door den zendeling Geissler te Mansinam. welken zij Radja Geissler noemden. Sawi was toen nog niet in de kampong teruggekeerd, maar toen ik 's avonds naar boord roeide, kwam een prauw uit den wal, waarin de Korano met eenige roeiers gezeten waren. Hij schreeuwde zoo luid mogelijk, dat wij moesten omkeeren. daar hij nu kwam, maar dronken was. Daar ik even met roeien liet ophouden, was hij spoedig genaderd, klemde zich aan de sloep en herhaalde gedurig, dat hij dronken was. De kleeding van dit hoofd bestond alleen in een smallen schaamgordel. Aan zijn dringen, om weer naar de kampong terug te gaan, had ik geen lust te voldoen, daar het reeds duister was, en het schip op aanzienlijken afstand lag, terwijl hij al te opgewonden was, om hem geheel te vertrouwen. Ik ried hem, den volgenden dag aan boord te komen, en werd eerst na lang oponthoud van hem ontslagen.

Den volgenden dag kwam de Korano aan boord van het stoomschip en begon al weder te vertellen. dat hij den vorigen dag dronken geweest was en straks weer was gaan drinken. De saguweer. waaraan hij zich zoo te goed deed, is het sap uit den nipa-boom, daar de arèn- of echte saguweer-boomen hier onbekend zijn. Ook de nipa-palm komt weinig voor en van de weinige boomen, die hier gevonden worden, is de Korano de eenige eigenaar. Daarom doet hij zich aan dien drank dagelijks te goed, zoo lang als de voorraad duurt. De Korano beklaagde zich zeer over het volk van Waropin. dat zijne onderhoorigen in de vischvangst veel benadeeld zou hebben en verzocht kruit, om

eenige vijanden dood te schieten. Hij zeide van plan te zijn, naar Tidor en Ternate te gaan, om daar zijne aanstelling te vragen, doch verzocht vooreerst de kleeding en een bewijs van zijn ambt. Een paar kleedingstukken gaf ik hem en eene Nederlandsche vlag met last, die op zijne prauw te voeren bij het ankeren of voorbijvaren van schepen en vaartuigen. Voorts werd hem door mij en den Kapitein-Laut van Tidor een schriftuur gegeven, om later bij den Sultan van Tidor en den Resident van Ternate zijne aanstelling en gewone onderscheidingsteekenen te vragen. Hij verzekerde nogmaals, dat hij binnen weinig tijds vertrekken zou, daar hij reeds sago en andere belastingartikelen voor den Sultan verzamelde.

Een matroos der bemanning van de Dassoon, den vorigen dag overleden, werd hier aan den wal begraven.

Van Ansoes vertrok ik den 15n September des voormiddags naar het meer binnenwaarts gelegen deel der Geelvinkbaai en kwam den 16n des avonds voor de kampong Napan. De westkust dezer baai bestaat, evenals het westelijk deel der Noordkust van Nieuw-Guinea, meest uit hoog land, dat zonder laag voorland steil uit zee oprijst en in verschillende bergketens achter elkander ligt. In het diepste deel der baai wordt echter het gebergte allengs lager en gaat de kust in moerassig land over.

De kampong Napan ligt aan de oostzijde van een bergachtig schiereiland op een klein stukje zandstrand aan de uitvloeiing van twee bergstroompjes. Dit schiereiland is niet breed en strekt van het vaste land in noordelijke richting ongeveer vijf Duitsche mijlen. (*) Slechts zes

(*) De heer Teysmann zegt van deze plaats nog het volgende: Wij lagen hier in een stille en veilige haven, geheel door gebergte omsloten. De steile, uit zee oprijzende bergruggen van 1000 tot wel 2000 voet hoogte waren alle met een prachtige vegetatie bedekt, doch wegens de steilte voor kultuur minder geschikt. Evenwel ziet men hier en daar plekken, die voor landbouw gediend hebben, en waarop zich weder jonge boomen verheffen. Het was hier zeer koel, en des avonds om vijf uur was het bosch langs het strand

huizen vormen de kampong Napan. De bewoners schenen reeds lang vertrokken te zijn, daar niemand zich vertoonde, en er geen sporen te zien waren, dat zij nu of kort te voren zouden gevlucht zijn; waarschijnlijk waren zij naar het nabij gelegen eiland Roon gegaan, om deel te nemen aan den krijg tegen Dorei. Voor een jaar of vijf heeft de zendeling R. Beyer zich te Napan gevestigd, doch vertrok na veertien dagen weder, omdat hij de taal niet verstond en het volk niet vertrouwde.

Nabij Napan ligt de kampong Jauer, die daarmede een geheel uitmaakt; het moet een der voornaamste plaatsen wezen voor den tripang-handel. De soort, die elders batoe, hier sampore heet, waarvoor steeds hoogeren prijs verkregen wordt dan voor de andere soorten, komt hier veel voor. De vangst geschiedt des nachts bij het licht van flambouwen en mag alleen bij donkere maan plaats hebben.

Van Napan des voormiddags van den 17n September vertrokken, kwam ik dien dag te Roon. De voornaamste negorij Andé bevat zeven huizen; zij waren alle verlaten, er was althans weinig van bevolking te zien. Achter een nabij liggenden rotshoek, waar de even onbeduidende negorij Sabia ligt, stonden eenige mannen, half verscholen, de aankomst van het stoomschip te aanschouwen. Aan de andere zijde van Andé ligt de negorij Mena, die even gering en onaanzienlijk is. (*)

Aan het strand lagen vijf korra-korra's, die later bleken van Patani op Halmahera te komen; zij voerden alle de Nederlandsche vlag, die ook van een huis op den wal woei. De hoofden dezer vaartuigen kwamen aan boord van de Dassoon; op onze vragen naar het verblijf der negorij-

---

met een witte streep wolken bedekt. Deze dampen zag men overal uit de lagere bosschen oprijzen en des morgens hingen deze wolken nog altijd langs den voet van het gebergte.

(*) Behalve deze drie dorpen op de westkust van Roon, die von Rosenberg (bl. 26) Jendai, Siawis en Mana noemt, gewaagt hij nog van drie andere; Waar en Kajo op de oostkust en Mangarwoe in het binnenland. R. A.

bevolking antwoordden zij weifelend en achterhoudend. Ik vooronderstelde. dat de bevolking. toen zij het stoomschip zag naderen. de vlucht genomen had. uit vrees van bestraffing wegens hunne krijgsverrichting tegen Dorei. De Patanische hoofden vertelden echter. dat de Korano en zijn zoon op het naburige eiland Mansaar verblijf hielden. en dat de bevolking gedeeltelijk derwaarts. gedeeltelijk naar andere plaatsen gegaan was. (*) Ik liet den Korano opontbieden. waartoe na veel moeite en herhaalde bevelen eene prauw werd uitgezonden. bemand met twaalf mannen. die achtereenvolgens in de negorij waren teruggekomen. Toen ik eenige uren later aan wal was. zag ik meer menschen in de huizen en ook eenige vrouwen: aan een der huizen hing een menschenschedel.

De reede van Roon is niet veilig voor schepen: de grond loopt steil op en heeft op weinig afstands van den wal reeds vijf en twintig a dertig vademen diepte. terwijl de reede open ligt voor noordelijke en westelijke winden en er rondom den wal veel riffen liggen.

Roon is een klein onbeduidend eiland. in de lengte doorsneden door een steilen. ongeveer vijf honderd voet hoogen bergrug. die aan geene zijde eenig vlak land vertoont. Op vele plaatsen stroomt goed helder water langs de rotswanden naar het strand; een dezer watervallen. ruim twintig voet hoog, heeft nog twee minder hooge vallen boven zich en levert met een zwaren straal gemakkelijk water aan de vaartuigen. De grondgesteldheid is evenals op de omliggende eilanden rotsachtig met veel leisteen en klei; ook zag ik hier. wat ik elders niet aantrof. namelijk eenige stukken kwarts en glimmer, die veel op kristal geleken. (†)

(*) Volgens nadere inlichtingen van den heer van der Crab houd ik Mansaar voor het eiland, dat op de kaarten der Geelvinkbaai Angermeos heet. R. A.

(†) Omtrent het eiland Roon zegt de heer Teysmann nog het volgende: «Toen wij 's namiddags ten half vijf uur aan wal kwamen. besteeg ik het lage gebergte, dat niet ver van het strand terstond steil oprijst. Een

De bevolking, gering in aantal, voedt zich met sago, die meest van den vasten wal van Nieuw-Guinea gehaald wordt en weinig op Roon voorkomt; tripang en een weinig schildpad zijn de artikelen, die dit eiland voor den handel oplevert. Een Korano, aangesteld door de hoofden van Tidor, die hier nu en dan komen, is het hoofd der negorijen. De vorige Korano, thans wegens hoogen leeftijd buiten betrekking, was in der tijd zelf naar Tidor geweest, om zijne aanstelling te halen.

Op een klein zandplekje aan het strand, nabij den grooten waterval, is in 1850 een paal met het Nederlandsche wapen geplaatst. Toen de paal verrot was, had een Papoe het ijzeren wapenbord in zijn huis geborgen en bracht het nu terug; het werd thans aan een nieuwen paal bevestigd, terwijl de inlander voor de goede bewaring met een geschenk in ijzerwerk beloond werd.

Een zendeling heeft zich hier vroeger gevestigd, maar verliet het eiland weder, omdat hij meende, dat zijn leven, zooals de inlanders zeiden, hier niet veilig was.

Er werd mij verteld, dat hier voor eenige jaren, naar ik gis tusschen 1849 en 1855, een groot Engelsch schip, bemand met Europeanen en inlanders uit Britsch Indië, gekomen was. Vijf sloepen gingen aan wal, waarvan eenige officieren een weinig rondwandelenden en den paal met het Nederlandsche wapen bezagen. Denzelfden dag vertrok het schip weder naar zee, zonder dat zij iets kochten of drinkwater innamen.

Den dag na mijne aankomst, den 18n September, waren

---

met half verweerde rotsen bedekt voetpad geleidde naar boven en gaat waarschijnlijk naar de in het gebergte gelegen tuinen der bevolking. Ik vond weinig naar mijn gading, maar toch zag ik hier niet ver van het strand een prachtige boomvaren, ongeveer tien voet hoog, en eene *Angiopteris*. De slanke *Metroxylon elatum* (wajowan) kwam hier ook veelvuldig voor en stak met zijn hooge kruin boven al het overige geboomte uit. Tot mijn leedwezen zijn de jonge plantjes, die ik van dit gewas medenam, alle aan boord gestorven. De overige vegetatie leverde niets belangrijks op.

er veel Papoes aan den wal en ook met prauwen nabij het stoomschip. Evenals op de andere plaatsen waren alle gewapend, doch het scheen, dat zij vreesachtig waren, terwijl hunne komst hoofdzakelijk strekte, om de bewegingen van het schip na te gaan en de bedoeling van ons bezoek te raden, dan wel om, zooals verwacht werd, een of ander te verkoopen. Althans van vruchten of visch werd weinig of niets te koop gebracht; behalve een weinig schildpad en wat klappers boden zij ook twee menschenschedels aan. Toen echter de verkooper in zijne ranke prauw overeind ging staan, om de schedels aan te reiken, kantelde het vaartuig en verdween de geheele inhoud, ook de schedels, in de diepte.

Na lang wachten kwam eindelijk op den 19ⁿ September des morgens de Korano aan boord, zoomede eenige mindere hoofden der drie genoemde negorijen. Ik besprak met hen de zaak van den oorlog met Dorei. De Rooners, die in de laatste ontmoeting de overhand behouden hadden, waren tot vrede geneigd en zelfs volkomen bereid, de beide gevallen Doreiers met twee slaven te vergoeden. Daar ik het echter hoogst wenschelijk oordeelde, de hoofden der strijdige partijen tegenover elkander te stellen, wilde ik de hoofden van Roon bewegen, mij naar Dorei te vergezellen. In weerwil mijner stellige belofte, dat ik hen met het stoomschip naar hun eiland terug zou brengen, kon ik dit niet van hen verkrijgen, zooals zij verklaarden, niet uit vrees voor het schip of bestraffing mijnerzijds, maar omdat zij stellig ernstig ziek zouden worden, wanneer zij de Doreische hoofden ontmoetten. Na overleg met de Tidoreesche Prinsen gaf ik aan de hoofden van twee Patanische vaartuigen, die naar Dorei gingen, mijn uitdrukkelijk bevel mede, dat de hoofden van Dorei in geen geval oorlog mochten voeren. terwijl de drie andere prauwen uit Patani te Roon zouden blijven, om de vloot uit Dorei of Biak, ingeval die op mocht dagen, des noods met geweld te weren. Toen ik den 21ⁿ

September te Dorei teruggekeerd was, bemerkte ik tot mijn genoegen, dat de hulptroepen van Biak, bevredigd door de betaling van eenige goederen, huiswaarts gekeerd waren, terwijl de hoofden van Dorei tevreden waren met de vergoeding van twee slaven. Om deze zaak nu voor goed uit de wereld te helpen, droeg ik aan de hoofden der Patanische vaartuigen op, den last tot deze betaling naar Roon over te brengen.

Te Roon onderzocht ik nog op verzoek van den Resident van Ternate de zaak van den Makassaarschen handelaar Latjoeie, die in 1870 met Mangareni, zoon van den Korano van Roon, als tolk naar Waropin gegaan was, om aldaar massooi te koopen, en zich nu beklaagde, dat hij geen lading had kunnen bekomen, nadat men hem eerst al zijne goederen bij wijze van voorschot had afgetroggeld. Mangareni, een der weinige Papoes, die goed Maleisch verstaat en spreekt, gaf mij van de toedracht der zaak eene geheel andere voorstelling. Eerst had hij Latjoeie afgeraden, goed op voorschot te geven, hetgeen deze evenwel gedaan had, omdat hij meer te Waropin geweest was. Toen hij echter aan Latjoeie vertelde, dat de Anakoda Djamaloe te Wandessi vermoord was, werd Latjoeie bevreesd en maakte zijne wapens gereed, terwijl hij eindelijk uit vrees wegzeilde. Voor die vrees bestond te Waropin geen aanleiding, welke plaats Mangareni eerst met zijn vader en later alleen als tolk van Deyghton, Fabritius, Mollet en andere handelaars herhaaldelijk bezocht had, zonder dat een hunner daar ooit schade leed. Hoewel zeer tegen zijn zin, nam ik Mangareni mede naar Waropin, om daar de zaak nader te onderzoeken.

Den 19^{n} September om acht uur verliet de Dassoon Roon en kwam tegen den middag ten anker voor de negorij Wasior, behoorende tot het landschap Waropin. Van een huis woei een witte en een veelkleurige vlag, van een ander huis ook een veelkleurige lap, die veel gelijkenis had met den onder-

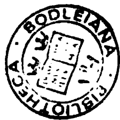
scheidingswimpel der scheepseinen. Verscheiden geweerschoten werden van den wal gehoord, en twee hoofden kwamen aan boord van het stoomschip. Zij noemden zich Korano en Majoor en vertoonden, ieder een stuk papier, gedagteekend 21 Mei 1866 en onderteekend door Hassan Bin Aboe Bakar, een handelaar van Ternate, blijkens hetwelk hij hen in die betrekking had aangesteld. Dit is meer de gewoonte der handelaars, waarschijnlijk niet ten nadeele hunner zaken. Sommige op die wijze aangestelde hoofden begeven zich later naar Tidor, om eene meer wettige aanstelling te verkrijgen; andere stellen die reis uit tot afstel. Aangaande de zaak van Latjoeie verklaarden ook deze hoofden, dat hij was weggezeild, terwijl een gedeelte der verschuldigde massooi aan wal voor hem gereed lag. Vergeefs hadden zij hem nageroeid en verzocht te blijven; daarop waren zij met vier prauwen met massooi naar Roon gestevend, in de hoop, dat zij Latjoeie daar nog zouden aantreffen. Eerst toen het bleek, dat hij reeds vertrokken was, hadden zij de massooi aan een Ceramschen handelaar verkocht. Volgens de eenparige verklaring van deze hoofden en de bevolking was te Waropin nimmer een handelaar vermoord of bestolen. Zelve begrijpende, dat Latjoeie niet meer te Waropin durfde komen, boden zij aan, dat zij de dertig pikols massooi, die zij schuldig waren, binnen vier maanden te Dorei zouden brengen, wanneer van deze schuld twee pikols werden teruggegeven, als vracht voor het transport van Waropin naar Dorei. Ik gaf hun een schriftelijk bewijs van deze verklaring tot afdoening der schuld en ontnam hun de boven omschreven aanstellingen, onder belofte mijnerzijds, dat zij, zoodra zij met de massooi te Dorei kwamen, van de Tidoreesche hoofden der korrakorra's uit Patani meer wettige aanstellingen zouden ontvangen. Ook gaf ik hun een Nederlandsche vlag met den last, die bij de komst van vreemde schepen in de plaats de boven beschreven lappen uittesteken.

Tot het landschap Waropin — Waropin-Assini genaamd, in onderscheiding van Waropin-Kei, dat meer oostelijk in de Geelvinkbaai ligt, — behooren de negorijen Jotir, Wasior, Kabo, Kanboemin, Manop, Rami, Rassi en Waropin. Gezamenlijk staan zij onder het gezag van een Korano, een Majoor en mindere hoofden zonder titel. De bevolking, blijkbaar niet groot in aantal, is in gewoonten, zeden, huisbouw, lichaamsversiering, enz. gelijk aan die van Dorei en de meeste overige stammen der Geelvinkbaai. Sago en massooi komen hier veel voor en zijn met een weinig tripang en schildpad de artikelen van den uitvoerhandel. (*)

(*) Onze voornaamste berichtgevers over de Geelvinkbaai, zooals Forrest, Fabritius en von Rosenberg, evenals de kaarten van Melvill, Bogaerts en Beccari kennen slechts één landschap Waropen of Aropen aan de oostkust der golf, waarvan een der negorijen aan den westelijksten mond der Amberno-Rivier Kai heet. Dit is dus het landschap, dat de heer van der Crab Waropin-Kei noemt. Op de westkust daarentegen plaatsen genoemde berichtgevers tusschen de eilanden Amberpoon en Roon het landschap Wandammen, waarin von Rosenberg deze negorijen opnoemt: Waseor, Kabou, Ramik, Manop, Rasei en Assini, het Rapport der Kommissie van 1858 nog Tjotir vermeldt, blijkbaar dezelfde namen, die de heer van der Crab in zijn Waropin-Assini opgeeft. Laatstgenoemde was de eerste, die deze streek in persoon bezocht en kan, van goede tolken voorzien, zich niet geheel vergist hebben. Volgens de taalproeven van Fabritius (*Tijdschr. Bat. Gen.* D. IV) is de taal van Wandammen dezelfde als die van Wandessi, maar geheel verschillend met die van Aropen. Zonderling ware het ook, dat het landschap Wandammen, waarnaar op sommige oudere kaarten de geheele Geelvinkbaai ook wel Wandammen-Baai genoemd wordt, nu niet meer bestond. Eenig meerder licht in deze onzekerheid verkrijgen wij door het hierachter volgend verslag van den tocht der Soerabaja, welk schip ook de negorij Wassior bezocht. Daar wordt uitdrukkelijk verzekerd, dat deze plaats ligt op de westkust van het schiereiland bezuiden Roon en dat zij met de in de onmiddelijke nabijheid gelegen kampongs Warasiar, Kamboerai en Mei den gemeenschappelijken naam Wandammen draagt. Ligt dus op de kaart van Melvill de landstreek Wandammen te veel zuidelijk, het dorp van dien naam ligt daar op de juiste plaats. Daarentegen plaatst von Rosenberg ten onrechte Wassior op de westkust van den inham tusschen Amberpoon en Roon, terwijl de heer van der Crab zich vergist moet hebben, waar hij dit dorp tot Waropin rekent. Bij den zwerfzieken aard der Papoes is het echter ligt mogelijk, dat een deel van den stam Aaropen zich van de oostkust der Geelvinkbaai op dit deel der westkust heeft neder-

ook op Ternate en Tidor voorkomen onder den naam van ngoesoe oetan, waarvan echter geen olie bekend is. Ieder Papoe, die te Meoswaar komt, voorziet zich van een paar flesschen. Aan boord beproefde ik de olie in een lampje en bevond, dat ze goed brandde, maar veel walmde, gelijk de ongezuiverde katjang-olie. Een kelderflesch, met deze olie van Meoswaar gevuld, berust thans bij de Maatschappij van Nijverheid te Batavia.

Van Meoswaar ging ik den 21n September naar Wandessi, om op verzoek van den Resident van Ternate den moord op den Anachoda Djamaloe te onderzoeken. Deze was, eenige maanden geleden, met zijn paduakan hier ten anker gekomen en met een sloep naar den wal gegaan, om in een hem door de Papoes aangewezen beekje te baden. Nabij den oever werd hij aangevallen en met drie andere schepelingen vermoord; daarop werd het schip geplunderd en vernield, terwijl de overige bemanning gevangen genomen en eerst later door andere handelaars losgekocht werd. Des avonds na den moord hielden de Papoes een feestmaal, waarbij zij het hoofd van den ongelukkigen Anachoda in hun midden plaatsten en het den mond vol sago en sagoweer stopten, onder uitnoodiging daarvan te eten. Toen de Wandessiërs vernomen hadden, dat de korra-korra's uit Patani in de Geelvinkbaai gekomen waren, namen zij de vlucht in de bosschen en naar het naburige Wariap, waar een riviertje en vele kreken gemakkelijke schuilplaatsen opleveren.

Hoewel er dus gering vooruitzicht was, dat ik inlanders van dezen stam te spreken kon krijgen, begaf ik mij eerst naar Wandessi en later naar Wariap. Daar ik door de vele reven met het schip niet dicht bij den wal kon komen, gaf ik het gewone teeken, een kanonschot, om de bevolking aan boord te lokken, maar niemand kwam opdagen, hoewel er vooral te Wariap veel volk op het strand was en verschillende prauwen achter het geboomte in de kreken

verdwenen. Hier zag ik behalve twee kleine kampongs met woningen in den gewonen vorm een aantal hutjes, die daar waarschijnlijk tijdelijk door de gevluchte Wandessiërs waren opgeslagen. Een riviertje, oogenschijnlijk van weinig beteekenis, viel nabij deze kampongs in zee. Bezuiden Wariap ligt de kampong Warmisel, wier weinig talrijke bevolking zich beurtelings daar of op het naburige eiland Amberpoon ophoudt. (*)

Daar de Papoes op het strand allengs in de bosschen verdwenen en het duidelijk genoeg bleek, dat zij niet aan boord zouden komen, overwoog ik de vraag, of ik zelf naar land zoude gaan. Mangareni en de andere Papoes, die aan boord waren, rieden dit uitdrukkelijk af, terwijl de gezagvoerder de vaart met de sloep door de hooge branding ongeraden achtte, daar het stoomschip ver uit den wal lag. Reeds in 1868 had het oorlogschip Suriname onverrichter zake van hier moeten terugkeeren, daar de inlanders bij de nadering der stoomboot in de bosschen vluchtten en alle woningen verlaten waren, toen men met de sloep naar den wal ging. Hoewel de zendeling Rinnooij, die ons van Meoswaar naar Dorei verzelde, zulks aanried, bleef ik van meening, dat bestraffingsmiddelen, zooals het verbranden der ellendige, verlaten Papoesche woningen, het

---

(*) Von Rosenberg vermeldt (*Reistochten* bl. 28) in het landschap Wariap de beide dorpen Wariap en Siari; op de oostkust van Amberpoon kent hij alleen het dorp Joën, welks inwoners volgens hem uit Wandessi afkomstig zijn. Beccari plaatst in zijne kaart der Geelvinkbaai tusschen Wariap en Weroer, het hoofddorp van Wandessi, de kampongs Momi en Warboesi, waar hij zich eenigen tijd ophield en een nieuwe soort van kasuaris ontdekte, (*Cosmos*, Vol. III, kaart 3, p. 90). Op eene latere kaart der Geelvinkbaai van Beccari, nadat deze den tocht der Soerabaja had medegemaakt (*Cosmos*, III No 10), vallen in de baai van Momi twee riviertjes, die Wariap en Momi heeten. Daar von Rosenberg uitdrukkelijk verzekert, dat het dorp, dat de handelaars Wariap noemen, bij de Papoes een anderen naam heeft, is er alle grond voor de vooronderstelling, dat Wariap en Momi dezelfde plaats is, terwijl ik evenzeer zou vermoeden, dat het hier door den heer van der Crab vermelde Warmisel hetzelfde is, als het in 1875 door de Soerabaja bezochte Warboesi. R. A.

vernielen hunner prauwen en het omhakken van klapper- of sago-boomen door een beschaafd volk niet dan in den uitersten nood geschieden mag. Eerst wilde ik dus beproeven, of ik te Dorei, waar ik nog des avonds van denzelfden dag aankwam, met de hoofden der Patanische prauwen geen ander middel beramen kon, om de Wandessiërs voor hunne veelvuldige euveldaden te straffen. De Patanische hoofden noemden Waropan als den voornaamsten woestaard onder de Wandessiërs, die ook tot den moord van Anachoda Djamaloe had aangezet. Zij namen aan, hem naar Ternate te brengen, waarvoor ik een premie van honderd gulden uitloofde, onder uitdrukkelijk beding, dat die alleen zou worden uitbetaald, wanneer zijn persoon of zijn lijk te Ternate werd aangebracht.

VII.

NIEUW-GUINEA'S NOORDKUST VAN DE GEELVINK- TOT DE HUMBOLDT-BAAI.

Van Dorei vertrok ik den 1n October in den vroegen morgen. Hoewel het hard regende, was de Dassoon, die de steenkolenbark sleepte, door een groot aantal inlandsche prauwen en vele toeschouwers omringd. Buiten de Baai van Dorei werd koers gesteld tusschen de Schouten-Eilanden en Jappen naar het oosteinde der Geelvinkbaai. De regen hield weldra op, en evenals tot dusverre werd de reis begunstigd door fraai weder en kalme zee. Zoo bleef het ook de volgende dagen; den 3n October des morgens vroeg veroorzaakte een bui uit het noordwesten wel eenigen hoogen golfslag, doch ook dit duurde niet lang. Door het sleepen van de kolenbark was de vaart echter niet snel en bedroeg niet meer dan drie a vier Duitsche mijlen in de wacht.

Het eiland Jappen of Jobi, hiervoor beschreven, strekt ruim anderhalven graad van het westen naar het oosten. Dicht bij den oosthoek ligt het eiland Kroedoe, dat sterk bevolkt is en door sommige handelaren bezocht wordt, om een weinig tripang te koopen, waarbij echter de meeste omzichtigheid wordt betracht, omdat de bevolking als zeer wild en verraderlijk te boek staat. (*) Zij komt met weinig

(*) Hoogstwaarschijnlijk is Koeroedoe hetzelfde eiland, dat Wiggers in 1730 Massis noemt (*Bijdragen*, R. 3. D. X, bl. 259). Voorzoover mij bekend is, was de Circe het eerste schip, dat daarna het eiland Koeroedoe aandeed, van welk bezoek de Bruyn Kops eene uitvoerige beschrijving gaf (*Natuurk*,

andere volksstammen in aanraking, dan alleen met die van de nabij gelegen vaste kust en met de bevolking van de Verraders- of Padeaido-Eilanden. Deze laatste groep bestaat uit veertien eilandjes, waarvan het grootste alleen bewoond is. De bevolking, niet groot in aantal, staat als zeer woest bekend; handelaren wagen zich hier zelden, daar zij steeds tot hun nadeel den ruilhandel beproefden. (*)

Tegenover het eiland Kroedoe ligt op de kust van Nieuw-Guinea langs de oostzijde der Geelvinkbaai het landschap Waropin-Kei, met zeven kleine kampongs aan het strand, van welke Wandabi en Jansri de voornaamste zijn. Eenige nabij de kust liggende eilanden zijn bevolkt door denzelfden stam, die op den vasten wal woont. (†) Het land, dat

---

Tijdschr voor Ned. Indie, D. I bl. 211—220). Hij roemt den weelderigen plantengroei van dit eiland en houdt de schuwheid der bevolking voor een gevolg der plunderingen van de hongi-vloten uit Gebe. Von Rosenberg, die echter zijne inlichtingen slechts van hooren zeggen had, schat het bevolkingcijfer op 400 zielen in de twee dorpen Koeroedoe en Kaipori. De heer Coorengel geeft in zijn later door ons meegedeeld rapport eene uitvoerige beschrijving van het uiterlijk der bewoners van Koeroedoe, waar hij wegens de hevige branding niet kon landen. Eerst in 1875 werd dit eiland wederom door de Soerabaja bezocht. Volgens het hierachter volgend verslag dezer reis heet het hoofddorp van Koeroedoe eigenlijk Moenoebai en zijn er op de noordkust minstens nog vijf andere negorijen. De gezamenlijke bevolking zou ongeveer 2000 zielen bedragen, die toen lang zoo schuw en woest niet bleek, als zij tot dusver was afgeschilderd. R. A.

(*) Von Rosenberg geeft voor de eenige kampong Padeaido op het eiland Roeni slechts een bevolkingcijfer van 60 zielen. (*Reistochten* bl. 24.) R. A.

(†) Ook op de kaart van von Rosenberg vindt men langs het noordelijke gedeelte van de oostkust der Geelvinkbaai in de landschappen Aropen en Koeroedoe zeven dorpen. Wandobo tegenover het eiland Koeroedoe is zeker hetzelfde, dat de heer van der Crab Wandabi noemt, maar in de andere dorpsnamen Raboni, Maroa, Anabari, Kai, Dimba en Kaisari kan men bezwaarlijk diens Jansri terugvinden. Vóór dit deel der kust ligt behalve Koeroedoe alleen het eilandje Aropeu of Dwarsindenweg, dat op de kaarten van Beccari en de Soerabaja Nawi heet; verder zuidwaarts in het binnendeel der Geelvinkbaai zijn de kleinere eilandjes, behalve Moor, een der Terschelling-Eilanden, alle onbewoond. Over het geheel is de oostzijde der Geelvinkbaai nog zeer onbekend en na Weylands ontdekkingstocht door geen Europeesche reizigers bezocht. Ook de Soerabaja bezocht deze kust niet en kent

zich in de Geelvinkbaai voortdurend hoog en bergachtig vertoont, loopt in het noordelijk gedeelte der oostkust meer en meer af tot een zeer laag en moerassig terrein, dat veel sago moet opleveren. Ook in het binnenland kan men weinig hoog land bespeuren en alleen in het verre verschiet zijn eenige bergen van weinig beteekenende hoogte te onderscheiden. Aan den mond eener rivier, die hier in zee stroomt en door de inlanders Kaiwo genoemd wordt, vindt men een groot aantal kaaimans, die door de bevolking gevangen en gegeten worden, terwijl men aan de hals- en borstversieringen dezer menschen zeer vele tanden dezer vraatzuchtige dieren aanschouwt. (*)

Van het eiland Kroedoe tot het Koning Willems Eiland (†) ziet men aan de in eens van blauw in vuilgroen overgaande kleur van het zeewater, dat de rivier Amberno of Rochussen hier hare wateren naar zee stuwt. Tusschen vlak, moerassig land met eenige drooge plekken ziet men de mondingen der rivier, wier oevers begroeid zijn met nipa- en casuarina-boomen. (§) Eene menigte groote boomstammen liggen op het droge tegen den oever verspreid; door den stroom medegevoerd zijn zij hier in den modder gezonken, totdat een latere banjer ze verder zee-

---

volgens bekomen inlichtingen in het landschap Aropen slechts de dorpen Kaai, Wansi (misschien van der Crabs Jansri), Rissee en Warin, welke twee laatste kampongs von Rosenbergs kaart op het zuidelijkst deel der oostkust in het landschap Moor plaatst. R. A.

(*) Misschien is deze rivier Kaiwo, de zuidelijkste arm der groote Amberno-Rivier. aan welks mond de kaarten het dorp Kai plaatsen. R. A.

(†) Waarschijnlijk dagteekent deze naam van Dampiers ontdekkingsreis in 1700, die echter reeds het eiland Mesmessara tusschen Waigeoe en Batanta naar Koning Willem III benoemd had. R. A.

(§) Ook de heer Teysmann verzekert uitdrukkelijk, dat hier slechts deze twee boomsoorten voorkomen en begrijpt dus niet, hoe het Rapport der Kommissie van 1858 (bl. 81) zeggen kan, dat hier rizophoren groeien, terwijl het zeestrand eer zandig dan modderig is. Beccari gewaagt echter in zijn verslag van de reis der Soerabaja (*Cosmos*, T. III p. 351) weder van rizophoren in deze delta, maar kan zich misschien vergist hebben, daar volgens zijne eigen verklaring dit groote schip vrij ver van de kust afbleef. R. A.

waarts drijft. Het water behoudt mijlen ver deze groene kleur tot op grooten afstand in zee, zoodat men wegens den weinigen regen der laatste weken een aanzienlijken watervoorraad in het binnenland vooronderstellen moet. Daar hoog land of bergen nergens zichtbaar zijn, moet de oorsprong dezer rivier zeer ver af liggen. De temperatuur van dit water wees zeer dicht nabij de kust geen verschil aan met den vroeger en later waargenomen warmtegraad van het zeewater op dezelfde uren van den dag. De smaak was ziltig en onaangenaam, terwijl een verpestende stank uit de modderbanken oprees.

Wij beproefden een der het best daartoe voorkomende mondingen met de Dassoon in te varen, maar na twee uur stoomens moesten wij wegens de ongelijke diepte, die onregelmatig van tien vadem tot elf voet harden zandgrond afwisselde, en wegens de nog steeds zichtbare branding van ons voornemen afzien en onverrichter zake terugkeeren. Met sloepen zou het eveneens ondoenlijk geweest zijn, door de hevige branding te komen. Eene poging, een andere geul tot ingang te vinden, was evenzeer vruchteloos. (*) Geen spoor van bewoning was in de nabijheid der monding of aan de oevers dezer rivier zichtbaar.

Buiten de oostelijke grenzen der delta van de Amberno begint het land weder langzaam hooger te worden; eerst

---

(*) Op de volgende reis der Dassoon onder den heer Coorengel beproefde men met een sloep, de rivier binnen te komen, doch moest het eveneens opgeven. Jammer is het, dat niet nader wordt opgegeven, bij welke der talrijke mondingen van de groote rivier Amberno deze proeftochten gedaan zijn. In het verslag der reis van Wiggers heet de Amberno-Rivier Paveal (*Bijdragen*, R. 3. X bl. 260). Beccari noemt in zijne laatste kaart de armen der Amberno-Rivier aldus: dien tegenover Koeroedoe Peoeri en een arm bewesten Koning Willems Eiland Warnawi; de hoofdmond tegenover dit eiland draagt geen naam, terwijl een oostelijke arm Waksere heet. Verder oostwaarts monden nog op de kust tusschen Koning Willems Eiland en de Arimoa-Groep de geheel zelfstandige stroomen Mamberam en Sami. Nauwkeuriger onderzoekingen kunnen eerst de juistheid van een en ander aantoonen, R. A.

ziet men verschillende afzonderlijk staande heuvels, daarna meer aaneengeschakeld gebergte met zeer weinig voorland. Spoedig daarna wordt het boschrijk gebergte op eenige plaatsen afgewisseld door kale rotsblokken te midden van groene plekken, die dicht begroeid zijn. Dit gedeelte van het land wordt door de Papoes Tanah Mera genoemd (*) naar de roode kleiaarde, die tusschen het loof der boomen duidelijk zichtbaar is en op die wijze ver naar het oosten doorloopt.

De Arimoa-Eilanden, drie in aantal, liggen in noordoostelijke richting van de rivier Amberno (†). Tusschen deze eilanden en de vaste kust werd den 4[n] October geankerd, om den steenkolenvoorraad op de Dassoon aan te vullen, die hoewel nog niet verbruikt, toch niet voldoende

---

(*) Tanah Mera is zuiver Maleisch. Volgens het Rapport der Kommissie van 1858 (bl. 82) is de Papoesche naam dezer landstreek Saprop Mani van de beide Mefoorsche woorden saprop (*aarde*) en mani (*rood*). Ten onrechte werd bij het besluit van 30 Juni 1848, waarbij de grens der Nederlandsche bezittingen op Nieuw-Guinea is vastgesteld, deze naam overgebracht op Kaap Bonpland, den oosthoek der Humboldt-Baai. R. A.

(†) Reeds op oude Spaansche kaarten in den kleinen atlas van Petrus Bertius (*Tabulae geogr. contractae*. Amst. 1616) vindt men langs de Noordkust van Nieuw-Guinea het eiland Moo. Toen Schouten en le Maire op op hunne reis om de wereld deze groep bezochten, vonden zij hier pothijschen van Spaansch makelei. Schouten verklaart uitdrukkelijk in zijn journaal, dat het westelijke eiland, het grootste en hoogste, Arimoa heet, het middenste en kleinste Insoe, het oostelijkste Moa. De hoofdkampong heet Koemamba, niet Koeramba, welke verkeerde spelling door den *Atlas* van Melvill is in zwang gekomen, want de eerste vorm komt reeds bij de Bruyn Kops en in het verslag van Wiggers voor. Laatstgenoemde verzelde in 1730 eene hongi-vloot uit Patani, die op deze groep gruwelijk huis hield, daar een vijftigtal inlanders doodde en meer dan driemaal zooveel als slaven meevoerde. Hoewel Wiggers de groep Koemamba noemt, heeten de afzonderlijke eilanden bij hem Nieron en Wali, waarbij het onzeker is, of dit andere namen der bovengenoemde eilanden zijn, dan wel of hij de oostwaarts langs de Kust van Tabi gelegen eilandjes onder deze groep begrijpt, (*Bijdragen*, R. 3. X bl. 259 en 260). In het verslag van de reis der Soerabaja en op Beccari's kaart heeten de drie Arimoa-Eilanden Koemamba, Riki en Jami; ik houd dit voor dorpsnamen en vermoed, dat de eilanden zelve Arimoa, Insoe en Moa heeten, zooals nog in 1840 door Belcher werd verzekerd, (*Voyage round the world*, T. II, p. 86.) R. A.

was, om met veiligheid naar de Humboldt-Baai door te stoomen, daar het zou kunnen gebeuren, dat de oostelijke winden aanwakkerden, terwijl de stroom ook reeds fel om de west liep, hetgeen den voortgang niet weinig belemmerde.

Er kwamen geen prauwen naar buiten, hoewel de kampong Koemamba zichtbaar was, en des avonds op verschillende plaatsen vuren gezien werden. Toen wij eenige dagen later hier weder kwamen en langzaam dicht onder den wal van het zuidelijkste eiland stoomden, werden slechts twee huizen op het strand gezien. Verscheidene menschen liepen heen en weer en vijf prauwen lagen aan strand, maar niemand kwam aan boord: zij wenkten ons, dat wij aan wal zouden komen, waartoe evenwel hunne gereed gehouden bogen en pijlen weinig aanmoedigden. Mangareni, die ons als tolk van Dorei verzelde, verhaalde, dat hier vroeger veel huizen stonden, hetgeen wegens het groot aantal klapperboomen, het gewone teeken van bewoning, wel te gelooven is. De bevolking zal waarschijnlijk naar een der andere eilanden verhuisd zijn. De handelaars ondervinden hier soms slechte bejegening en durven niet te ankeren, veel minder naar wal te gaan. Voor eenige jaren zou een handelaar hier een Papoe hebben doodgeschoten, waarvan de reden thans niet vernomen werd. Als het vertelde, om welke reden ook, waar mocht wezen, ziet men hieruit, hoezeer zulke daden van geweld de goede verstandhouding benadeelen.

Toen wij den 5n October onze reis vervolgden, kwamen eenige prauwen uit den wal de schepen te gemoet. De Papoes in deze vaartuigen wenkten reeds van verre, dat wij naar land moesten sturen, en toen de Dassoon dicht nabij den wal stopte, waren beide schepen weldra omringd van ongeveer dertig prauwen. Eenige vruchten en een weinig schildpad was het eenige, wat zij verhandelen wilden. Deze inlanders, krachtig van ligchaamsbouw en houding, betoonden zich volstrekt niet verbaasd, veel minder bevreesd voor

het stoomschip; integendeel zij waren brutaal in voorkomen en ruw in het aannemen zelfs van geschenken, die zij als een aap uit de handen des gevers rukten, daarbij van blijdschap grijnzende. Zij hadden tot kleeding alleen een touwtje om de lendenen, waaraan eenige franje van zamengevlochten draden hing, om het schaamdeel te dekken. De hoofdharen werden op verschillende wijzen gedragen; sommigen waren geheel kaal geschoren, die volgens mededeeling van Mangareni van andere plaatsen geroofd zouden zijn en nu tot den slavenstand behoorden. Slechts een paar vrouwen bevonden zich in deze prauwen. (*)

Deze menschen behoorden tot het landschap Tabi, waar, zooals algemeen gezegd wordt, de bevolking zeer talrijk moet zijn, maar ook veel slechter van aard dan op andere plaatsen. Vele kampongs liggen hier aan strand, waarvan Tabi, Padima en Soemoi de voornaamste zijn. (†) Voor-

---

(*) De heer Teysmann geeft van deze inlanders nog de volgende beschrijving. Zij hadden een geheel ander voorkomen dan de overige Papoes, daar zij hun haar niet als elders in groote ragebollen uitkammen, maar zelfs geen kammen dragen, die de andere daarentegen altijd door hun haar steken. Zij dragen daarentegen óf kort afgesneden haar, óf fijne lang neerhangende krullen. Menige Europeesche dame zou op deze laatste jaloersch zijn, als ze niet zoo vol vet en smeer gezeten hadden, dat ze wel op tali indjoek of gomoetoe geleken. Sommigen hadden deze krullen, die meestal langer dan een voet van het achterhoofd afhingen, tot een soort van pyramide opgebouwd, die in de verte op een hooge muts geleek. De enkele vrouwen, die wij zagen, konden alles behalve op schoonheid bogen en waren van de mannen alleen te onderscheiden door de slappe, hangende, maar niet zeer groote borsten. Deze Papoes verkochten ons: klapperňoten, bogen en pijlen, een weinig schildpad en de versierselen, die zij zelven droegen en daardoor bijzonder vet waren, hetgeen wij met kralen, tabak en ijzerwerk betaalden. Toen wij hun vogels en andere goederen toonden, gaven zij te kennen, dat die in hunne kampongs te krijgen waren, en noodigden ons door gebaren uit, derwaarts te gaan.

(†) Op de kaart van Melvill vindt men langs dit deel der Noordkust van Nieuw-Guinea geen stranddorpen, maar heeten de dicht langs den vasten wal geschaarde eilandjes van het westen naar het oosten: Tabi, Samit, Bongka, Padima, Soerabi, Tabi en Oeakede, terwijl deze eilanden op de hierachter gevoegde kaart der Soerabaja aldus genoemd worden: Jamma, Kwakeda, Bongka, Padima, Toerabi, twee eilandjes zonder naam, Aroe en

heen betaalde ook deze streek haar aandeel in de belastingen, welke de Sultan van Tidor van Nieuw-Guinea heft; dit heeft echter sedert jaren niet meer plaats gehad. Door tusschenkomst van Mangareni, die de taal een weinig kon verstaan, werd getracht, eenige berichten omtrent dit volk te verkrijgen, doch weinig werd uit hen vernomen. De gewone titels van negorijhoofden, Korano en Radja, schenen hun vreemd; Majoor noemden zij elkander bijna alle en op het noemen van het woord Tidor of Sultan wezen zij naar het westen. Aan een meer bejaard man, die eenigszins boven de anderen scheen te staan, gaf ik een Nederlandsche vlag en maakte hem zooveel mogelijk begrijpelijk, dat hij die bij het ankeren of voorbijvaren van schepen moest vertoonen, waartoe ik die vlag aan den mast zijner prauw bond, hetgeen hen alle zeer scheen te verheugen.

De handelaars komen op deze plaatsen zelden en hebben den moed niet, hier te ankeren; met vele prauwen komt de bevolking naar buiten, om hare waren te verkoopen, die hoofdzakelijk bestaan in schildpad en een weinig tripang. Voor eenige jaren zou de gezagvoerder Deyghton van het Ned.-Indische schip Rembang bij behoefte aan

---

weder twee onbenoemde eilandjes. Teysmann zegt alleen, dat deze kuststreek, zoowel als de daarvoor gelegen eilandenreeks, Tabi heet. De buitenste dezer eilandjes verkregen bij de opname der Noordkust door Duperrey en d'Urville in 1823 en 1827 de namen: Duperrey, Tastu, Merat, Renaudière, A. Lesson en Merkus, waarvoor de inlandsche namen de voorkeur verdienen zouden, indien wij die met voldoende zekerheid konden opgeven. Dat het eiland, onmiddelijk bezuiden de Arimoa-Groep, Jamma heet, blijkt reeds uit Tasman, die op zijne eerste reis eenige dagen daar vertoefde, terwijl Sir Eduard Belcher bij zijn bezoek twee eeuwen later (*Voyage round the world*, T. II p. 83—86) op nieuw bericht, dat dit eiland, zoo door de bewoners als door die van Arimoa, Jamna genoemd werd. Op de kaart van Tasmans reis achter de uitgaaf van Swart leest men te dezer plaatse op den vasten wal van Nieuw-Guinea: *dese cust is genamt betaff*, welk laatste woord in deze kaart, vol bedorven lezingen, misschien een verbastering is van Tabi. R. A.

drinkwater een sloep naar land gezonden hebben. om uit de nabij zijnde rivier eenige watervaten te vullen. Hoewel hij daartoe vooraf door ruime geschenken aan de bemanning der prauwen verlof gevraagd en verkregen had, werd het sloepvolk nabij den wal met pijl en boog aangevallen en eenige matrozen verwond. Deyghton geniet als zeevaarder en als handelaar op Nieuw-Guinea in den geheelen Archipel te goeden naam, om te mogen vooronderstellen, dat van zijne zijde aanleiding tot die verraderlijke handelwijze der Papoes zou gegeven zijn.

Oostelijk van de riviermondingen der Amberno komt onder de baaien der Noordkust van Nieuw-Guinea vooral de Walckenaersbaai in aanmerking. (*) Deze is zeer wijd, loopt niet zoo diep het land in als de Humboldt-Baai en ligt voor bijna alle winden, behalve zuidelijke, geheel open. Daardoor en door de groote diepte is er geen veilige ligplaats voor schepen; in elken moesson is hier veel golfslag te verwachten en slaat, zoo als ook nu het geval was, de branding met geweld tegen het strand over de geheele lengte der baai.

Even buiten den westelijken ingang ligt een eiland, op de kaart Lesson genaamd. (†). De prauwen, die van daar naar het schip roeiden, hadden evenals de bemanning hetzelfde voorkomen als de te voren geziene inlanders en vaartuigen van Tabi; ook hunne taal scheen dezelfde,

---

(*) Dumont d'Urville benoemde deze baai naar den vermaarden Franschen geograaf, Baron Charles Athanase Walckenaer. Ten onrechte verandert het Koloniaal Verslag dien naam in Valkenaarsbaai, als gold het hier eene oude Nederlandsche ontdekking. De lage Kaap Brama scheidt deze baai van een anderen inham, dien d'Urville naar een zijner wapenbroeders Anse Matterer noemde. Komt aan de Fransche zeevaarders de eer toe, dat zij dit deel der Noordkust van Nieuw-Guinea het eerst van uit zee nauwkeurig hebben opgenomen, de heer van der Crab is de eerste, die ons met de bewoners der Walckenaersbaai eenigszins bekend maakt. R. A.

(†) Dien naam, waarvoor de inlansche naam Aroe ver de voorkeur verdient, verkreeg reeds een ruim vijf graden oostelijker gelegen eiland bij Kaap della Torre, het oostelijkste eener reeks van tien à twaalf eilanden, die de groote

voorzoover dit uit enkele begrijpelijke woorden op te maken was. Zij noemden het eiland of hun kampong Aroe.

Een klein eind verder aan de westzijde der Walckenaersbaai ligt de kampong Mawes, met ongeveer vijftig huizen, die op den vasten grond gebouwd waren en niet, zooals tot dusverre gezien was, half in zee staan. Vele prauwen kwamen de schepen te gemoet en zeer veel menschen stonden op het strand. Hunne taal was ook den tolk geheel onverstaanbaar en geleek weinig, naar hetgeen op de naburige plaatsen gehoord was. Negorijhoofden onder den gewonen titel van Radja, Korano of Majoor schenen zij niet te kennen, en toen ik hun een Nederlandsche vlag wilde geven, toonden zij daarvoor zoo weinig zin, dat ik die terughield; een stuk ijzer was hun veel liever. Door de hevige branding scheen het moeielijk hier te landen, en op de verklaring van den gezaghebber van het stoomschip, dat dit onmogelijk was, moest ik van een bezoek aan deze plaats afzien (*).

Kornelis Kniersbaai beoosten de Humboldt-Baai van den Oceaan afsluiten. Hoogst wenschelijk ware het, dat deze, tot dusver alleen uit de journalen van le Maire en Schouten bekende baai met hare belangrijke riviermondingen eindelijk eens nauwkeurig werd opgenomen. Zeer ten onrechte gaf Duperrey aan deze eilandenreeks den naam Iles de W. Schouten, hetgeen slechts verwarring geeft met de voor den ingang der Geelvinkbaai gelegen Schouten-Eilanden. Evenzeer afkeurenswaard wegens het verder oostwaarts liggende Nieuw-Brittannië is de door Belcher gegeven naam Brittannia-Archipel, terwijl zijn verward reisverhaal onze kennis dezer eilanden weinig bevordert. R. A.

(*) De heer Teysmann meldt omtrent de Walckenaersbaai nog het volgende, waarbij men in het oog moet houden, dat deze baai op de terugreis bezocht werd, zoodat de Dassoon van het oosten naar het westen langs de kust stoomde.

Het land was in deze halvemaansvormige baai laag, doch met hoog geboomte, waarschijnlijk casuarinen, bezet. In den aanvang bemerkten wij geen sporen van bewoners, doch later zagen wij hier en daar hooge klapperboomen achter de strand-vegetatie uitsteken. Aan het strand stonden talrijke, rechtstammige boompjes, slechts weinig vertakt, waarschijnlijk pandanussen, naar het scheen, kunstmatig als in een plantage aangeplant. Elders werden ook nipa-boschjes gezien, waaruit men op kon maken,

Voorbij de Walckenaersbaai, waar de kust zonder eenig voorliggend strand allengs hooger wordt, vertoont het gebergte weder kale rotsen en plekken van kalksteen, waartusschen roode kleiaarde te voorschijn treedt. Dit gebergte verbindt zich aan het Cycloop-Gebergte, dat aan den westelijken ingang der Humboldt-Baai ligt.

---

dat daar riviertjes uitwaterden, die echter niet te onderkennen waren, dewijl alles dicht begroeid was. Eindelijk zagen wij rook opgaan en terzelfder plaatse eenige menschen, waarvan een viertal den gezwinden pas aannam, om ons langs het zandige strand te volgen. Hun getal groeide gaandeweg tot een twintigtal aan; allen zetten koers naar de groote, op den vasten wal gebouwde kampong Mawes, die door uitgestrekte klapperbosschen omringd was. Een twaalftal prauwen waagde zich ter nauwernood bij het schip, om handel te drijven. Zij hadden ook niet veel aantebieden, maar ontdeden zich gaarne van hunne sieraden in ruil tegen boslemmermessen, enz. Zij waren echter zeer wantrouwend en gaven hunne waar niet licht over, voordat zij de betaling in handen hadden. Deze Papoes hadden veel overeenkomst met die van het naburige Tabi en droegen hun hoofdhaar evenzeer in lange hangende krullen, zoodat zij waarschijnlijk tot denzelfden stam behoorden. Verderop zagen wij na een paar uur stoomens weder een vijftal prauwen naar ons toeroeien, doch wij waren zoover uit den wal, dat zij ons niet bereiken konden. Het strand was hier weder met klapperboomen als bezaaid, terwijl de kust, ver landwaarts in, geheel vlak was en men alleen in het verschiet min of meer lage bergruggen kon bespeuren. Tegen den avond naderden op nieuw veertien prauwen het schip, die eenig schildpad en andere snuisterijen te koop aanboden. Zij kwamen van het voor den vasten wal liggende eiland Aroe en verlieten ons niet, voordat het donker werd en de Dassoon zich met volle kracht verwijderde; een man klemde zich zelfs lang aan den sleeptros vast, alleen om een stuk karet tegen een boslemmermes te ruilen.

VIII.

VERBLIJF IN DE HUMBOLDT-BAAI.

Toen wij den 7n October voor de Humboldt-Baai kwamen, was het te laat, om naar binnen te loopen, daar onze onbekendheid met een geschikte ankerplaats en de weinige zekerheid omtrent de gezindheid der inlandsche bevolking het niet wenschelijk maakten, in den avond de baai in te gaan met de zorg voor een schip op sleeptouw. Zoodra wij den volgenden ochtend vroeg naar binnen stoomden, kwam een zeer groot aantal prauwen, dat weldra tot vijftig aangroeide, om de schepen roeien. Elke prauw had van drie tot zeven roeiers; op latere dagen hadden sommige prauwen er tot veertien toe.

Al deze inlanders waren geheel naakt; slechts enkele hadden het schaamdeel in een kokertje verborgen. Hals, borst en armen waren versierd met ringen en andere voorwerpen, uit schelpen, koraal, vlechtwerk van biezen of uit de beenderen en tanden van varkens en kasuarissen vervaardigd. In een armband droegen de meeste een dolk of ponjaard, zoo als zij zeiden van een been van den kasuaris, welke vogels hier dan zeer groot moeten zijn. (*) Aan armen en knieën waren boombladeren en bloemen gebonden. De haardos was weinig verschillende van dien, welke op andere plaatsen gezien was; alleen de jongens hadden het haar aan de linker- en rechterzijde van het hoofd

(*) Volgens het Rapport der Kommissie van 1858 (*Bijdragen*, N. R. D. V bl. 173) waren deze dolken uit een varkenspoot of een menschelijk dijbeen vervaardigd. R. A

weggeschoren en over het midden van voren naar achteren, bij wijze van helmkam, laten groeien. Het was over het algemeen sterk gebouwd volk met een woest voorkomen; in alle prauwen lagen vele pijlen, bogen en andere wapens. Deze vaartuigen waren met allerlei figuren uitgesneden, zooals ook eenige bamboezen kokers en klapperdoppen zeer netjes en gelijkvormig symmetrisch besneden waren. Vrouwen waren niet in de prauwen; later op den dag werd een zeer jong meisje gezien, doch ook in de volgende dagen kwamen de vrouwen niet te voorschijn.

De luidruchtigheid van dit volk was zeer groot; schreeuwende praatten zij met elkander en bij het te koop bieden van vruchten stampvoetten zij op drieste wijze. Door de vele prauwen, die rondom het schip lagen, was dit geschreeuw en het luid praten zeer hinderlijk; het had weinig gelijkenis met gejuich of gejoel, noch met de uitdrukking van blijdschap of tevredenheid, maar was wild en geleek veel op voortdurend kijven en kibbelen.

Behalve eenige onrijpe vruchten en gerookte visch, die er zeer onsmakelijk uitzag, hadden zij nagenoeg niets in hunne prauwen. Eigenlijke handelsartikelen schijnen hier niet voor te komen; toen hun schildpad vertoond werd, gaven zij duidelijk te kennen, dat dit artikel hier niet te vinden was, en de weinige schildpadden armbanden bewezen voldoende, dat de karet-schildpad hier niet zooveel voorkomt als op andere plaatsen van Nieuw-Guinea.

Van de wortels eener pandanus-soort maken zij garen, dat zeer fijn, sterk en helder wit van kleur is; fraaie lange strengen boden zij daavan te koop. Op het oog heeft het veel overeenkomst met ruwe hennep of met koffo, maar is veel sterker. Zij vervaardigen daarvan zakken en taschjes, om kleine voorwerpen te bewaren; zeer netjes waren deze zakken gevlochten en met eenige rood gekleurde figuren versierd.

De taal, die zij spreken, was zeer welluidend en geheel

verschillend van die der te voren bezochte plaatsen, zelfs van die in het naburige Tabi. Slechts weinige woorden werden begrepen, die hieronder volgen:

mes, sigo	vrouw, tomhi
ijzer, sigo	hoofdhaar, pekoro
prauw, dero	buik, pi
touw, tari	neus, soedja
rotan, koëdja	oor, tiengé
pandanus, aréti	oog, onterawa
vezel van id., iem	tand, inoja
pisang, hori	mond, siribo
klapper, nieuw	tong, mèmè
oosten, terai	voet, saigi
westen, teri	hand, ojé.

Mangareni kon niet met hen terecht, als hij om inlichting naar een of ander vroeg, terwijl hij op de vorige plaatsen ten minste enkele woorden verstond. (*)

Op deze weinig bevredigende wijze onderzoekende naar het bestaan van negorij-hoofden, vernam ik, als zulks namelijk goed begrepen is, dat zij geen hoofd erkenden. (†) De gebruikelijke titels, zooals Radja, Korano en Majoor, schenen hun vreemd. Zij wezen naar de aan boord zijnde Europeanen, wanneer hun het woord Compagnie vragen-

---

(*) Inderdaad vindt men in dit lijstje even als in dat, hetgeen de heer von Rosenberg van de taal der Humbolt-Baai opteekende (*Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. XXIV bl. 349), niets geen overeenkomst met de vergelijkende woordenlijst der vijf Papoesche talen (het Salawattisch, Mefoorsch, Ansoesch, Arfaksch en Hattamsch) achter von Rosenbergs *Reistochten naar de Geelvinkbaai.* Jammer is het, dat de heer van der Crab verzuimd heeft, de telwoorden der Humboldt-Baai op te teekenen, in welke leemte echter sedert voorzien is door een woordenlijstje, opgemaakt tijdens het bezoek der Soerabaja, dat wij, vergeleken met de door de heeren van der Crab en von Rosenberg medegedeelde woorden, hierachter in de bijlagen opnemen. R. A.

(†) Het verslag der Kommissie van 1858 (bl. 99, 182) meent daarentegen, dat er in iedere kampong een hoofd was, wiens gezag evenwel niet veel beteekende. R. A.

der wijze genoemd werd; op het noemen van den naam Tidor, waarbij men op een der aan boord zijnde Prinsen wees, antwoordden zij Sultan, zonder echter meer daarbij te voegen. Uit hunne antwoorden en gebaren begrepen wij ook, dat er na het stoomschip Etna, dat met eene brik deze baai in het jaar 1858 bezocht, geen groot vaartuig hier geweest was. (*)

Onder vertoon eener Nederlandsche vlag trachtte ik te weten te komen, waar de vlag gebleven was, die bij het bezoek der Etna aan de kampong Tobadi (zij zeggen thans Tobari) gegeven is. Uit het antwoord moest ik opmaken, dat die vlag verscheurd of versleten, althans niet meer voorhanden was. Aan den mast van een der grootste prauwen bond ik een nieuwe groote vlag en trachtte, hun met eenige teekenen van eerbied, die zij nadeden, te beduiden, dat zij dit voorwerp in eere moesten houden, terwijl ik zooveel als ik kon, hun poogde verstaanbaar te maken, dat zij die vlag aan den wal of op eene grootere prauw moesten ophijschen bij elke gelegenheid, dat er schepen aankwamen of voorbijvoeren. Bij het plaatsen van den met de vlag voorzienen mast in de prauw hieven al de Papoes een vervaarlijk geschreeuw aan, alsof zij den bezitter der vlag zijn geluk benijdden. Weinige uren, nadat de vlag gegeven was, zag ik die niet meer waaien; na de prauw gezocht te hebben, vroeg ik de opvarenden daarnaar, waarop zij die lieten zien, netjes opgerold en in een mat bewaard, zonder dat zij te bewegen waren, die weder aan den mast te binden.

Evenals bij het vorige bezoek der Etna bleek ook nu weder de diefachtigheid der inlanders. Hoewel er streng

(*) Na den heer van der Crab werd de Humboldt-Baai in betrekkelijk korten tijd door drie oorlogsvaartuigen bezocht, namelijk in Mei 1874 door de Basilisk onder Moresby, in Februari 1875 door de Challenger en in December van hetzelfde jaar door de Soerabaja. Over dit laatste bezoek, waaraan ook de Italiaansche natuuronderzoeker Beccari deelnam, zie men het hierachter volgend verslag dier reis, terwijl dat der beide Engelsche schepen te kort duurde, om veel wetenswaardigs op te leveren. R. A.

tegen gewaakt werd, wisten zij zich toch meester te maken van twee ijzeren spieën uit de werpankers en van zes koperen bouten uit de valpoortscharnieren. Tegenover deze minder goede eigenschap mag ik echter niet verzwijgen, dat hun als beproeving werd toevertrouwd een klein vaatje, om dit aan den wal met water te vullen, waarvoor eenige messen als belooning werden toegezegd en na verloop van een uur brachten zij het vaatje, met goed water gevuld, behoorlijk terug.

Al wat zij overigens zagen, wilden zij hebben, als kleedingstukken, ringen, een bril of binocle; kortom naar al, wat zij bij de Europeanen zagen, grepen zij. Een wollen baadje of ander kleedingstuk, vooral echter ijzerwerk, was hun bijzonder welkom. Hoewel ruim begiftigd met geschenken van allerlei aard, bleven zij onophoudelijk meer vragen en wel op lompen, gebiedenden toon. Sigaren namen zij aan en rookten die gaarne, maar suiker of al, wat hun ook te eten of te drinken werd gegeven, weigerden zij. (*) Toen ik hun eenige platen vertoonde, onderanderen de afbeelding van Tobadi en den tempel aldaar en die hunner landgenoten uit het reisjournaal der Etna, schenen zij bang; althans zij wendden het hoofd af of gingen heen.

Op al de deelen van Nieuw-Guinea, waar ik tot dusver geweest was, en ook op de omliggende eilanden, waar hetzelfde menschenras woont, zag ik steeds bij de Papoes groote vrees voor regen, en was een lichte regenbui voldoende, hen naar huis te doen keeren. In deze baai was dit niet het geval; een flinke regenbui, die lang aanhield met zwaar onweder, bekommerde hen in het geheel niet; zij bleven in hunne prauwen stil langs de schepen liggen en gaven bij elken donderslag een lichten schreeuw.

Dagelijks, zoolang het verblijf hier duurde, onweerde

(*) Reeds bij het bezoek der Etna werd dezelfde opmerking gemaakt (bl. 89). R. A.

en regende het op verschillende uren van den dag en nacht zeer hard; de buien dreven van het Cycloop-Gebergte naar dat van Bougainville heen en weder en volgden elkander spoedig op. De warmte was over dag drukkend benauwd, maar des avonds en 's nachts was het zeer koud. De thermometer wees des morgens vroeg op dek onder de tent 29° C. en klom gedurende den dag tot 34°, zoolang het niet regende. Benedendeks verschilde de stand niet veel, maar daalde des avonds tegen negen uur tot 27° C.

Op het strand langs de geheele strekking der baai stond hevige branding, zoodat de sloepen daardoor eenen weg zoeken moesten. Het gevaarlijke hiervan werd vergroot door de menigte Papoes, die met boog en pijlen in de hand op strand stonden. Zij deden echter geen kwaad, ook niet, toen twee sloepen, half vol zeewater, tegen elkander sloegen en door de roeiers verlaten werden, om ze door de branding te sleepen. Aan wal hielpen de Papoes, de gevulde vaten naar de sloepen te dragen, maar waren ook vrijmoedig genoeg, daarvoor telkens messen te eischen. Kleedingstukken van de matrozen, messen uit hunne riemen en meer dergelijke zaken verdwenen ongemerkt, en slechts enkele malen werden de arglistige dieven achterhaald. Wanneer iemand het bosch wilde ingaan, werd zulks door de Papoes belet. Dicht bij den rand van het bosch lagen twee doodshoofden en beenderen van menschen, benevens twee pijlen, waarvan de punten waren afgebroken. Aan een dezer schedels had een naar boven geschoten pijl het neusbeen doorboord; aan den anderen schedel was geen verwonding te zien. De tanden en kiezen van den eenen waren zeer gezond en gaaf, zelfs zuiver wit, en niet zooals bij de meeste Papoes zwart of rood gekleurd. Als de gebaardentaal der omstanders juist begrepen is, dan zouden deze twee menschen hier gedood zijn wegens overspel; of dit de waarheid is, durf ik niet beslissen, en of

de schedels wellicht kenteekenen dragen van een ander menschenras, zouden deskundigen moeten aantoonen. Beide schedels bevinden zich thans bij de Kon. Natuurkundige Vereeniging van Nederlandsch-Indië.

Den 11n October plaatste ik op eene in het oog vallende, onbewoonde plaats in een inham nabij Kaap Bonpland, den noordoosthoek der baai, tusschen klapperboomen bij een zoetwaterstroom, een paal, voorzien van het Nederlandsche wapen in ijzer gegoten. Deze paal, ongeveer twaalf voet lang en één voet breed en dik, is van hard ijzerhout, aan den voet met koolteer bestreken. In eene van pas gemaakte insnijding is het ijzeren wapenbord geplaatst, vastgemaakt met twee ijzeren bouten, die aan de achterzijde geklonken zijn; achter het bord en over den kop van den paal is een blad zink gelegd, om het inregenen te beletten. Volgens mededeeling van den gezaghebber van de Dassoon staat deze paal op 141° 9′ O. L. van Greenwich en op 2° 34′ Z. B. (*) De plaatsing van zulk een paal was reeds in het jaar 1850 aan den toenmaligen Kommissaris van den Dungen Gronovius opgedragen, die echter wegens den hevigen oostenwind met den oorlogschoener Circe niet tot hier kon komen. (†) De Papoes, die ons met vier prauwen gevolgd waren, om te zien, wat wij deden, toonden vrees voor dien paal en durfden niet nabij komen. Toen ik hen trachtte, duidelijk te maken, dat zij dit teeken moesten eerbiedigen en zorgvuldig bewaken, gaven zij bevestigende wenken. Nadat wij aan boord teruggekeerd

(*) De officieren der Etna, welk schip hier zooveel langer vertoefde, bepaalden de ligging van Kaap Bonpland op 140° 54½′ O. L. (bl. 82), zoodat de hierboven opgegeven lengte waarschijnlijk te veel oostelijk is. R. A.

(†) De Bruyn Kops beschrijft uitvoerig (*Natuurk. Tijdschr. voor Nederl. Indië*, D. I bl. 222—224) de vergeefsche pogingen der Circe, om de Humboldt-Baai te bereiken, die daar, ik weet niet om welke reden, Bougainville-Baai genoemd wordt. De inboorlingen, die dit schip toen op zee ontmoette, kwamen blijkens de daarvan gegeven uitvoerige beschrijving (bl. 224—226) niet uit de Humboldt-Baai, maar uit de Walckenaersbaai of uit Tabi. R. A.

waren, deden zij, op de vingers tellende en naar de lucht wijzende, de vraag, dat wij terug zouden komen, hetgeen ik meende te kunnen toezeggen. Een hunner legde tien knoopen in een touwtje en telde daarbij op zijn vingers, waarmede hij, naar het scheen, den tijd onzer terugkomst bepaalde.

Het land in de Humboldt-Baai is tusschen de Cycloop- en Bougainville-Bergen niet zeer hoog, maar bestaat meest uit heuvels en minder hellende plaatsen; van vlakten, die eenige belangrijke uitgestrektheid hebben, is weinig te bespeuren, De hoogte van het eerstgenoemd gebergte, door de Kommissie van 1858 op c[a]. 3000 voet geschat, komt mij minder hoog voor en kan wel tot de helft terug gebracht worden. (*)

De heer Teysmann geeft ons van de beide bezoeken der Dassoon in de Humboldt-Baai nog de volgende mededeelingen, die wij hier inlasschen.

Des morgens van den 8sten October stoomden wij de baai binnen en waren, zoodra wij ten anker kwamen, omringd door een veertigtal prauwen, blijkbaar meer uit nieuwsgierigheid, dan omdat zij ons veel ter ruil konden aanbieden. Het voornaamste, dat zij bezaten, waren klappers, bogen en pijlen, versche en gerookte visch, pisangs, suikerriet, kladi en pataten. Ook zag ik hier een soort van groene sapotille (kokko), wier vruchten, van verschillende vormen, doch veel op een grooten appel gelijkende, alle slechts een betrekkelijk kleine pit bevatten, en wier vleesch zoetachtig en aangenaam van smaak was, benevens vruchten van den *Pandanus Ceramicus* van driehoekigen vorm en buitengewone

(*) Beccari, die het Cycloop-Gebergte voor vulkanisch houdt, geeft daarvan op zijne kaart, evenals de natuuronderzoeker Wild, die aan de expeditie der Challenger deelnam, een hoogte van over de 1800 meters, zoodat de Kommissie van 1858 eer te laag, dan te hoog geschat heeft. R. A.

grootte, daar zij 22 Rijnl. duim lang waren en een omvang van 16¼ duim bereikten. Voorts werden ons te koop aangeboden strengen eener lange, witte vezelstof, die zij door kloppen en uitwasschen uit de wel twintig voet lange en eenige duimen dikke luchtwortels eener Pandanus-soort verkrijgen, wier vruchten voor een klein gedeelte een smakelijk, eetbaar, doch draderig vleesch bevatten. Uit deze vezelstof vervaardigen zij hunne zeilen en uit eene andere fijnere vezelplant reistaschjes, die zeer kunstig geknoopt zijn. Niettegenstaande al de inboorlingen hier moedernaakt gaan, houden zij veel van opschik en versieren zelfs hunne mannelijkheid met een klein langwerpig kalebasje, waarin zij in het midden der lengte een rond gat gesneden hebben. (*) Hun haardos gelijkt niets op dien der bewoners van Tabi, maar meer op dien der Papoes, die wij in de Geelvinkbaai en Maccluersgolf gezien hadden. Wanneer de vrouwen aan boord wilden komen, werden zij daarvan door de mannen teruggehouden, zoodat wij die niet van nabij te zien kregen.

De westzijde der Humboldt-Baai is bedekt met een onafgebroken bosch van klapperboomen, die voor hen weinig waarde hebben, daar zij uit de vruchten geen olie bereiden en daarvan alleen de melk nuttigen. Toen het donker werd, zagen wij aan strand vele flambouwen branden, die waarschijnlijk voor de vischvangst ontstoken waren.

Vele Papoes hadden om den bovenarm takjes met bladeren gebonden, geen welriekende grashalmen, zooals in het Rapport der Kommissie van 1858 bl. 171 staat opgeteekend, maar takjes eener soort van *Clausena*, die dezelfde anijsgeur verspreidt als de *Clausena anisata*. Ook dragen zij veel in hun

---

(*) Op plaat BB en YY 13 achter het Rapport der Kommissie van 1858 vindt men eene afbeelding van dit schaamdeksel en van de wijze, waarop het gedragen wordt. Bescherming van het teedere schaamdeel tegen beleediging, vooral bij tochten in de tropische bosschen, of tegen insektenbeten, is zeker meer het doel van dit deksel, dan eenvoudige versiering. R. A.

haar de roode schitterende bloemen van den *Hibiscus Rosa Sinensis* (Kembang sapatoe), die hier, evenals in geheel Nederlandsch-Indië, veelvuldig voorkomt.

Den 9den October gingen twee stuurlieden met gewapende sloepen naar den wal, om water te halen. Zij werden door een menigte met boog en pijl gewapende inlanders ontvangen, die hun echter geen leed deden. Aan hun verzoek, om een blanke in natuurstaat te zien, werd voldaan, waarna geen bedenking gemaakt werd tegen het vullen der watervaten, terwijl de Papoes zelfs behulpzaam waren, om die in de sloepen te dragen. Echter verzetten zij zich tegen het landwaarts indringen.

Toen wij den 14den October in de Humboldt-Baai teruggekeerd waren, had ik den volgenden dag het geluk, met den gezagvoerder de Wit een uitstapje te doen naar de eilandjes in de buitenbaai, waar hij wilde duiven zou schieten, en ik planten wilde verzamelen. Wij werden echter beide teleurgesteld, daar wij wegens de hevige branding tegen de steile en scherpe rotsen deze niet konden beklimmen. Dit speet mij te meer, daar ik op die rotsen, vlak aan zee, onder andere gewenschte planten een schoonen, mild bloeienden *Dendrobium* ontdekte. Wij roeiden toen naar den vasten wal, waar vier dagen te voren de paal met het Nederlandsche wapen geplaatst was, dien wij ongeschonden terugvonden. Wij drongen hier het bosch in, hetgeen niemand ons belette, daar er geen Papoes op die plek waren. Het paadje, dat wij volgden, waarlangs hier en daar nog enkele klapperboomen stonden, liep spoedig ten einde. Wij bevonden ons toen geheel in een natuurbosch, waar, behalve hooge en zware woudboomen en allerlei struikgewas, verschillende soorten van palmen in menigte gevonden werden, onderanderen de *Areca calapparia, var. minor* en de *Ptychosperma angustifolia,* die veel op de *Areca Catechu* geleek, doch minder kolossaal was. Ook de vruchten geleken uiterlijk op die van den gewonen pinang, maar de schil was saprijk,

en de steenharde zwarte binnenschaal had stekelige, in de lengteas liggende punten en verdiepingen, terwijl de kern hard en ivoorachtig was. Verder zag ik hier: de ***Ptychosperma paradoxa*** van omstreeks vijftien voet lengte, die eveneens zonderling gevormde ivoorachtige vruchtjes had, eene ***Licuala*** van dezelfde hoogte en verschillende rotang-soorten. Ook vond ik op den bodem allerlei vreemde vruchten, wier afkomst in het dichte bosch niet te bepalen was, maar die toch meestal tot bekende familiën behoorden. De ***Pandanus***, waarvan men ons de vruchten en de vezels der luchtwortels verkocht had, groeide hier eveneens menigvuldig; de slanke stam, die door de wortels en het omringend geboomte opgehouden wordt, bereikt een hoogte van 25 voet en meer en zendt tot bijna aan zijn top lange dikke luchtwortels omlaag. De bodem was hier vlak, van alluvialen aard, en scheen bijzonder voor kultuur geschikt; misschien staat die echter bij zware regens onder water en is deze streek daarom door de vroegere bewoners verlaten. Zuidwaarts stuitten wij tegen steile rotsen, die naar het scheen door de golven der zee uitgespoeld waren. Zeer voldaan keerde ik met een rijke buit naar boord terug. Hoezeer zou ik mijne verzameling verrijkt hebben, als ik meer van die tochtjes had kunnen maken, maar reeds den volgenden dag verlieten wij voor goed deze voor den plantkundige zoo belangrijke baai.

IX.

TERUGKEER EN ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Den 11n October des voormiddags ten negen uur verliet ik de Humboldt-Baai. Oostwaarts wordt de kust buiten de baai zeer hoog en gaat weldra over in een loodrecht gebergte, aan den voet kaal en rotsachtig, maar hooger tot de toppen begroeid. Ook voorbij dit gebergte komen onophoudelijk steile bergen voor; dezelfde vormen blijven zich vertoonen tot aan het Torricelli-Gebergte, waar de kust eene meer zuidwaartsche richting volgt. In eene baai, op de kaart Anse de l'attaque genaamd, waren vuren aan den wal ontstoken, zoo ook een weinig buiten deze baai. (*) De schepen bleven echter te ver uit den wal, om iets nauwkeurig te kunnen waarnemen, zoodat ook niets met zekerheid te zien was van huizen op het strand of van kultuur op de bergen.

De beide volgende dagen, 12 en 13 October, bleef de koers evenzoo te ver uit den wal, om iets te kunnen opmerken behalve het hooge gebergte. Intusschen was de toestand der bemanning op het stoomschip Dassoon van dien aard geworden, dat de noodige scheepsbezigheden niet alle meer konden verricht worden. Reeds vele dagen was een deel van het werk gedaan door de volgelingen en bedienden der passagiers. De gezaghebber had meer dan eens de bezwaren ondervonden van dit gebrek aan bekwaam scheepsvolk, maar

(*) Deze naam is door Dumont d'Urville gegeven, omdat zijn schip op deze hoogte door een groot aantal prauwen der inlanders werd aangevallen. R. A.

in de hoop, dat de zieken door versche levensmiddelen herstellen zouden, terwijl het weder in het algemeen niet slecht was, werd de reis vooreerst nog voortgezet.

Op laatstgenoemden datum gaf echter de gezaghebber te kennen: dat alle middelen van rust, verversching en reiniging geen herstel hadden kunnen aanbrengen; dat er reeds twee man overleden en negen geheel ongeschikt waren, eenig werk te verrichten, terwijl anderen, hoewel ziek, uit goeden wil op de been bleven, maar nauwelijks tot arbeid in staat waren. Bovendien kwam het grootste deel dezer zieken ten laste van het personeel der machine-kamer, dat juist het moeielijkst te vervangen is. Hoe noode ook, viel het niet langer te betwijfelen, dat het raadzaam was terug te keeren, vóórdat het daartoe te laat werd. Op grond dezer overwegingen werd dus tot den terugtocht besloten en op 143° 32 O. L. van Greenwich en 3° 3' Z. B. de steven weder westwaarts gewend. (*) De noodzakelijkheid tot dezen terugkeer bleek later nog duidelijker, daar er op de terugreis nog vier en daags na aankomst te Ternate nog twee schepelingen overleden, zoodat er op een bemanning van vier en dertig inlanders acht overleden waren, terwijl tien der ergste zieken in het hospitaal te Amboina verpleegd werden, er bovendien vier berri-berri-lijders aan boord bleven, en eindelijk zelfs de derde machinist onder geneeskundige behandeling moest komen. Gedurende de laatste dagen der reis was de toestand inderdaad zorgwekkend; het gebeurde toch soms, dat de gezaghebber moest helpen, om de sloepen te hijschen, dat de stuurlieden in persoon aan het roer stonden en dat er tot uitkijk geen matrozen beschikbaar waren. Zelfs het wippen

(*) De reis werd dus gestaakt ter hoogte, waar ongeveer de reeks der zoogenaamde Schouten-Eilanden begint, juist toen men het zoo gewenschte onderzoek der Kornelis Kniersbaai zou hebben kunnen aanvangen, indien de wanhopige gezondheidstoestand van het scheepsvolk zulks niet volstrekt verboden had. R. A.

der asch, het uitbrengen van trossen, het water halen en soortgelijk zwaar werk ware zonder de hulp der volgelingen en bedienden van de Tidoreesche Prinsen geheel onmogelijk geweest.

De reis is dus niet geheel volbracht kunnen worden, zooals voorgenomen was. Niettemin zijn op dezen tocht eenige nagenoeg onbekende streken bezocht, zooals de Maccluersgolf en de Walckenaersbaai, terwijl een deel van de westkust der Geelvinkbaai beter dan te voren bekend werd. Van de reeds door andere reizigers bezochte deelen van Nieuw-Guinea was het voor mij eene moeielijke taak, omtrent land en volk nog meer opgaven te verkrijgen, dan reeds door zoovele Nederlandsche en vreemde schrijvers gedaan zijn. Om dus niet in herhaling te vallen van vorige berichten over de gewoonten en zeden der Papoes, is in deze beschrijving slechts vermeld, wat mij werkelijk nieuw en wetenswaardig toescheen. Mocht aan de volledigheid onzer mededeelingen veel ontbreken, zoo bedenke men, dat ons verblijf op de meeste plaatsen te kort was, om alles met zekerheid te onderzoeken, terwijl de moeielijkheid, om de Papoesche talen of het door sommige Papoes zeer gebrekkig gesproken Maleisch te verstaan, en de onmogelijkheid, om overal goede tolken te verkrijgen, uit den aard der zaak aanleiding geven moest tot vergissingen.

In de woorden en klanken der vele talen, die ik in de verschillende der door mij bezochte streken van Nieuw-Guinea hoorde spreken, was zooveel onderscheid op te merken, dat niet aan verschil van tongval, maar wel degelijk aan verschillende talen te denken valt. In de meeste Papoesche woorden en vooral in de plaatsnamen valt de klemtoon op de laatste lettergreep. Ook wordt dikwerf een aanhangsel achter het woord gevoegd of letters veranderd. Vooral de letter *l* is voor vele Papoes moeielijk uit te spreken en verandert dan in *r*. Zoo hoort men zoowel Tambani als Tambanona, Dore of Doreri, An-

soes of **Ansoesi**, terwijl **Fataga** ook **Tatingaar** of **Patingaar** genoemd wordt. **Tobadi** verandert in **Tobari**, **Salawatti** in **Saramat**, **toelang** in **toerang**. **Alfoer** in **Arfoer**, het Maleische **kapal** (*schip*) in **kapara**, enz. Van de Mefoorsche taal, die op de meeste plaatsen in de Geelvinkbaai bekend is, hebben de zendelingen een woordenboek en spraakkunst vervaardigd, die onlangs zijn uitgegeven. (*) Daar echter de handelaars uit den Indischen Archipel bij hun ruilhandel de hulp van tolken niet ontberen kunnen, zijn sommige Papoes door dit verkeer eenigzins met de Maleische taal bekend.

De handel op Nieuw-Guinea en de omliggende eilanden wordt hoofdzakelijk gedreven van Ternate naar de Noordkust en de Papoesche Eilanden, van Oost-Ceram en Goram naar de Westkust. Juiste cijfers, van hetgeen derwaarts gevoerd wordt of aan produkten van landbouw en visscherij wordt uitgevoerd, zijn niet te verkrijgen. Sommige han-

---

(*) J. L. van Hasselt, *Hollandsch-Noefoorsch en Noefoorsch-Hollandsch Woordenboek* en *Beknopte spraakkunst der Noefoorsche taal*, beide in 1876 uitgegeven door de Utrechtsche Zendingsvereeniging. Een voorlooper van het tweede werkje waren de reeds in 1868 verschenen *Allereerste beginselen der Papoesch-Mefoorsche* (*Noefoorsche*) *taal* van denzelfden schrijver, welk geschrift echter niet in den boekhandel gebracht werd, daar de heer van Hasselt aan dezen zijns inziens onvolledigen arbeid minder waarde hechtte, dan die werkelijk uit een wetenschappelijk oogpunt verdiende, (zie de *Bijdragen* van dit Instituut, D. X bl. 173). Of de zendelingen echter wel doen, in hunne taalkundige werken Noefoorsch in plaats van het algemeen bekende Mefoorsch te schrijven, moet ik na de opmerkingen van Dr. Meyer betwijfelen (aldaar bl. 391), te meer, daar wij nu uit de door den heer Leupe uitgegeven reisverhalen weten, dat Mefoor reeds in het begin der vorige eeuw Mafoort of Marfoor genoemd werd (t. a. p. bl. 224, 254 en 262, op welke laatste plaats Monfoor zeker een druk- of schrijffout voor Marfoor is). Uit van Hasselts *Spraakkunst* ziet men, dat de letter *l* in het Mefoorsch geheel ontbreekt, en dat in die taal bij tweelettergrepige woorden de klemtoon op de eerste, bij meerlettergrepige woorden op de tweede syllabe valt. Ook bespreekt deze schrijver opzettelijk de verlenging der woorden door het achtervoegsel *i* of *ija* of door invoeging eener *i*, naar zijne meening een gevolg van het luid schreeuwen der Papoes, om elkander op verren afstand te verstaan, waarbij dus de woorden met een langen triller worden uitgerekt, zooals in het joedelen van de bewoners der Alpen. R. A.

delaars doen wel eenige opgaven, doch deze verdienen te weinig vertrouwen, om daarop statistieke mededeelingen te gronden. Deze handel bloeit niet, althans niet op de Noordkust. Waar nog weinige jaren geleden barken, schoeners en kleinere vaartuigen winstgevende zaken dreven, ziet men thans slechts een enkelen schoener en weinige prauwen. De oorzaak dezer vermindering ligt deels in den lagen prijs van sommige produkten van Nieuw-Guinea, maar vooral ook in financiëelen achteruitgang van vorige handelaars, en niet het minst in de mindere veiligheid, die tegenwoordig in vergelijk van vroeger op Nieuw-Guinea bestaat. Kwade trouw der Papoesche bevolking bij de aflevering van produkten na het ontvangen van voorschot in handelswaren werd te voren weinig ondervonden en komt thans veel voor. Het onophoudelijk oorlogen tusschen de verschillende Papoesche stammen belet menigeen, zich in zee te begeven, om tripang of schildpad te vangen, zoodat de handelaar minder dan vroeger te koop vindt, terwijl de Papoe, die zich toch wil voorzien, van hetgeen hij aan ijzer- of aardewerk en andere handelsgoederen behoeft, voortdurend voorschot tracht te verkrijgen, maar als dit heeft plaats gehad, de betaling zijner schuld zooveel mogelijk ontwijkt, soms zelfs door den handelaar en zijn volk te vermoorden en het vaartuig te plunderen. De laatste jaren leveren daarvan menig voorbeeld, zooals reeds uit het hiervoor medegedeelde gebleken is. Bij deze gevaren en de vermindering der handelswinst op de produkten van Nieuw-Guinea, begrijpt men, dat velen van de zoo bezwaarlijke reis naar dit afgelegen land afzien. Slecht weder, hooge zeeën en zware stroomen maken toch de vaart voor prauwen en kleine vaartuigen zeer zorgvol; bij storm op zee kunnen de menigvuldige riffen en banken door roei- of zeilvaartuigen niet altijd ontweken worden, terwijl op den wal geen zekerheid gevonden wordt van vriendelijke ontvangst bij de bevolking. Voorzoover dit

met eenige juistheid kon vernomen worden, zou de uitvoer van handelsartikelen uit de geheele Geelvinkbaai jaarlijks bedragen ongeveer vier honderd pikols tripang, zes pikols schildpad en de overige laadruimte met massooi en sago worden aangevuld, dat voor massooi ten naastenbij honderd pikols zal wezen. (*)

De talrijkheid der bevolking van de bezochte plaatsen is niet te bepalen. Het aantal huizen der strandnegorijen kan daartoe niet tot grondslag dienen, dewijl elke woning een geheel geslacht bevat en het verschil tusschen het eene en het andere te veel uiteenloopt, om daarvoor een middelcijfer aan te nemen. Ook is een deel der bewoners niet in de negorij gevestigd, maar woont verspreid in de tuinen. Van de bevolking in het gebergte of de binnenlanden zijn door hare verspreidheid en de onmogelijkheid van een juist onderzoek nog minder inlichtingen te bekomen. (†) Intusschen is het in het oog vallend, althans aan de stranden, dat het aantal mannen veel grooter is, dan dat der vrouwen, en dat bij eene uiterlijk goed gebouwde, krachtige

(*) In vergelijking met de door den heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 145) geleverde statistiek van den handel tusschen Ternate en Nieuw-Guinea zou de uitvoer van tripang en schildpad eer vermeerderd, dan verminderd zijn, daarentegen de uitvoer van massooi aanmerkelijk gedaald zijn. Beccari geeft wederom geheel andere opgaven (*Cosmos*, T III p. 355), daar hij den jaarlijkschen uitvoer van massooi op 700 a 800 pikols, maar dien van tripang slechts op 200 stelt. Wel een bewijs, met hoeveel recht de heer van der Crab ons waarschuwt, de juistheid dezer statistische gegevens niet al te hoog te schatten. R. A.

(†) Uit het bovenstaande kan men opmaken, hoe weinig vertrouwen de door Beccari (*Cosmos*, T III p. 352—355) gegeven bevolkingstatistiek van het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea verdient. Deze toch neemt, evenals von Rosenberg, den door van der Crab veroordeelden maatstaf, het aantal huizen, tot grondslag zijner berekeningen. Niettemin geven beide voor de door hen persoonlijk bezochte plaatsen zoo zeer uiteenloopende cijfers, dat uit dit verschil reeds blijkt, hoezeer men op hunne gissingen omtrent de door hen niet bezochte, deels geheel onbekende deelen van Nieuw-Guinea nog veel minder staat kan maken. Zoolang onze kennis van dit uitgestrekte land niet verder reikt, blijft het mijns inziens het verstandigst, voor het geheel of grootere deelen geen bevolkingcijfers te geven. R. A.

mannelijke bevolking zoo betrekkelijk weinig kinderen gezien worden. Dit is toeteschrijven deels aan den zwaren arbeid, die door de vrouwen in de huizen en tuinen verricht moet worden, maar vooral aan den tegenzin van man en vrouw, om meer dan twee kinderen te hebben. Om dit te voorkomen, wordt de vrucht bij zwangere vrouwen afgedreven, hetgeen zij zelfs bij reeds gevorderde zwangerschap met gewenscht gevolg doen door het gebruik der bladeren van een boom, door hen Wominderoe genoemd. Ook hebben zij de afschuwelijke gewoonte, kinderen, vooral meisjes, bij de geboorte het hoofd naar voren te buigen en daardoor den nek te breken, mismaakt geborenen worden dadelijk afgemaakt. Deze handelwijze verbergt de bevolking in het geheel niet, daar zij daarin volstrekt niets misdadigs ziet. (*)

Over het algemeen is ook nu weder overtuigend gebleken, dat Nieuw-Guinea slechts in enkele deelen bevolking herbergt en dat eenige der omliggende eilanden bewoond, doch vele onbewoond zijn, terwijl daar, waar bevolking gevestigd is, het aantal betrekkelijk zeer gering mag genoemd worden. De geaardheid der Papoes is in één woord slecht; zij zijn ruw van zeden, wreed tegen elkander, verraderlijk tegenover vreemdelingen en handelaren, weinig ondergeschikt aan hun eigen hoofden en meer dan vrijmoedig tegenover Europeanen. De meeste schrijvers over Nieuw-Guinea zijn in dit opzicht eenstemmig; ook het beroemde werk van den Britschen natuuronderzoeker Wallace, wien niemand een juisten blik zal ontzeggen, beschrijft den Papoe van zeer ongunstige zijde. (†)

Op bijna elke plaats, die op deze reis bezocht werd, gaf de bevolking de waarschuwing, voorzichtig te wezen

---

(*) Vergelijk hetgeen de heer von Rosenberg aangaande dit onderwerp omtrent de Arfakkers mededeelt, (*Reistochten* bl. 91). R. A.

(†) Wel beschouwd is het oordeel van Wallace over het Papoesche ras (*Malayan Archipelago*, II p. 445--448) zoo ongunstig niet, daar hij juist in hunne ruwheid grooter energie en levenskracht vindt dan bij de apathische Maleiers. R. A.

met het volk van verder gelegen plaatsen, dat altijd als zeer slecht door haar beschreven werd. Mangareni, die van Roon de geheele reis tot Ternate medemaakte en dikwijls met handelaars gevaren had, raadde bijna overal het ontschepen af en weigerde soms, met een gewapende sloep naar wal te gaan, om met het volk of de hoofden te spreken. (*) Overal lagen in de prauwen de wapens gereed, zelfs de dragers van het weinigje bagage op onzen tocht van Andai naar het binnenland waren van pijl en boog voorzien. Van pogingen tot onderzoek van het meer afgelegen binnenland, zij het ook met een vreedzaam doel, zal ieder zonder roekeloosheid moeten afzien, na kennismaking met het land aan de kusten en met de strandbevolking. Alleen met zeer talrijk personeel, voorzien van vuurwapenen, levensmiddelen, gereedschappen en andere onmisbare reisbehoeften, zou men het binnenland in kunnen gaan (†). Op hulp der inboorlingen van de kustplaatsen kan niet gerekend worden; integendeel zij zullen den toegang tot het binnenland zooveel mogelijk beletten. Nabij de woonplaatsen der zendelingen werd zelfs de wandeling door de bosschen of het gebergte tegengegaan; op het eiland Roon geschiedde dit eveneens; in de Humboldt-Baai stonden de Papoes met pijl en boog gereed, toen de sloepen naar wal roeiden, om water te halen en beletten het sloepvolk verder te gaan dan

(*) Ook van dezen tolk geeft de heer Teysmann een vrij gunstig portret, als hij zegt: Deze Papoe sprak vrij goed Maleisch en was daarbij een geslepen rot. Wij hebben ons dikwijls over zijn snedige antwoorden en gezond verstand verwonderd en daar hij wel niet de eenige Papoe zal zijn, die een gezond menschenverstand bezit, geloof ik, dat de Papoes, niettegenstaande hunne naaktheid en hun pruikachtig haar, onder omstandigheden even vernuftig zijn als de Javanen en andere Indische natiën. R. A.

(*) In de beide jaren na de reis des heeren van der Crab hebben de Italiaansche natuuronderzoekers Beccari en d'Albertis evenals de Duitsche geleerde Dr. Meyer het bewijs geleverd, dat men met weinig personeel van eigen bedienden en verder met Papoesche dragers uit de stranddorpen landreizen van eenige dagen kan ondernemen en zelfs eenige weken in het binnenland van Nieuw-Guinea kan verblijven. R. A.

den rivieroever en den rand van het bosch. Overal waar de schepen eene plaats naderden, wenkten de inlanders wel, dat wij aan wal moesten komen, maar uit de ondervinding, dat zij dadelijk pijl en boog opnemen, zoodra hun iets niet naar den zin is, en naar hetgeen handelaars verhalen, schijnt het niet geraden zonder behoorlijke voorzorg aan die wenken te voldoen. Kapitein Deighton, een algemeen als braaf en minzaam bekend man, zond een sloep, om water te halen naar Tabi, na daartoe vooraf vergunning gevraagd en geschenken gegeven te hebben; zoodra de sloep nabij den wal kwam, werd die aangevallen en eenige roeiers vermoord. Andere handelaars hebben elders dezelfde ondervinding opgedaan.

De invloed van het hof van Tidor strekt zich niet beoosten de Geelvinkbaai uit; zelfs schijnt de naam van dit rijk daar nauwelijks bekend. Uit deze baai en de Westkust van Nieuw-Guinea geniet de Sultan echter eenige opbrengsten, terwijl daar van tijd tot tijd enkele door dien vorst uitgezondene vaartuigen eenig gezag doen gelden. De Prinsen van Tidor, die deze reis medemaakten, stelden zich bij de hoofden en het volk van Nieuw-Guinea weinig op den voorgrond en droegen zelden hunne gewone onderscheidingsteekenen. Wanneer echter op hen gewezen werd, brachten de Papoesche hoofden hun de gebruikelijke eerbiedsbetuiging en groet; echter niet op plaatsen oostwaarts van de Geelvinkbaai.

In een land, waar stoffelijke en zedelijke verbetering niet gewaardeerd wordt, waar de bevolking tot vreedzaam verkeer met hare naburen en tot geregelden arbeid ongenegen is, waar elke poging tot ontwikkeling afstuit op de ruwe zeden, waar godsdienstleeraars in weerwil van al hun ijver vruchteloos hun liefdewerk verrichten, daar kan beschaving en nijverheid geen wortel schieten, daar moet de loop des tijds eerst een veranderden geest doen ontstaan of, en dit ware veel minder gewenscht, dwang moet de

geweldddadigheden der inboorlingen doen eindigen. Zooals de stand van zaken op Nieuw-Guinea thans is, zal iedere proefneming, om dit uitgestrekte land onder rechtstreeksch Europeesch bestuur te brengen, een offer wezen, dat door niets vergoed kan worden, en waarop zooveel andere landen en beter gezinde volkstammen in den Indischen Archipel grooter aanspraak kunnen doen gelden. Voor natuuronderzoekers en aardrijkskundigen moge Nieuw-Guinea een uitgebreid veld van wetenschappelijk onderzoek opleveren, voor geen enkele koloniale mogendheid kan dit land, door zijn ongezond klimaat en schaarsche bevolking voor landbouw- of nijverheids-ondernemingen ten eenenmale ongeschikt, een voordeelige bezitting worden.

JOURNAAL

EENER

REIS NAAR MISOOL, ONIN EN DE GEELVINKBAAI

VAN OCTOBER TOT DECEMBER 1872

DOOR DEN GOUVERNEMENTS-COMMISSARIS

J. G. COORENGEL,
OUD-RESIDENT VAN TIMOR.

I.

BEZOEK AAN HET EILAND MISOOL.

Bij gouvernements-besluiten van 29 Juni en 12 Juli 1872 was mij de taak opgedragen, den het vorige jaar gestaakten onderzoekingstocht naar Nieuw-Guinea voorttezetten, waarvoor mij op nieuw het te Ambon stationeerende stoomschip Dassoon was aangewezen. Met den mij toegevoegden assistent J. S. Crawfurd vertrok ik den 15n Juli met de mailboot uit Batavia en kwam over Makassar, Gorontalo en Ternate den 5n Augustus te Ambon, waar ik eenige weken moest wachten, eer ik een voor den overvoer van steenkolen en victualie geschikt schip kon huren.

Nadat alles voor de reis gereed was, verliet het stoomschip Zondag den 29n September de reede van Ambon met de gehuurde Nederlandsch-Indische brik Henriette Elisabeth op sleeptouw. De inlandsche bemanning der Dassoon, die volgens de organieke sterkte 35 koppen bedraagt, was wegens de aan boord van het vaartuig voortdurend heerschende berri-berri aangevuld met 3 man, terwijl als buitengewone versterking voor de reis naar Nieuw-Guinea nog 15 man waren aangeworven. De Dassoon ging echter met 4 man minder naar zee, die als berri-berri-lijders nog voor ons vertrek ontscheept werden. De geheele sterkte der equipage bestond dus uit 49 man, een ruim voldoend getal, als zij allen gezond en krachtig geweest waren.

Maandag 30 September, terwijl wij nauwelijks een etmaal in zee waren, melden zich weder drie man ziek, waarvan de een syphilis heeft, en de beide anderen over pijn en loomheid in de beenen klagen. Hunne voeten zijn opgezet tot even boven de enkels, waarin indrukken blijven staan; zij krijgen rooden wijn, getrokken op kinabast.

Dinsdag 1 October melden zich opnieuw zes zieken, dat met de lijders van gisteren negen man bedraagt. Zeven hunner hebben verschijnselen van berri-berri, welke ziekte zich voor goed aan boord der Dassoon schijnt genesteld te hebben.

De Henriette Elisabeth wordt bewesten Misool losgelaten, om bij de Kanari-Eilanden voor anker te gaan en daar de terugkomst af te wachten van de Dassoon, die naar Ternate stoomt, om onze begeleiders, de Tidoreesche Prinsen, aftehalen.

Donderdag 3 October te Ternate gekomen, vernam ik van den Resident, dat het hof van Tidor niet bijzonder met de zending was ingenomen. Men zegt daar, niet te begrijpen, wat die herhaalde reizen naar Nieuw-Guinea moeten beduiden, daar toch niets is uit te richten bij die apen zonder staart. De Papoes mogen laag, zeer laag staan, maar dat zij apen zonder staart zouden zijn, is wel wat al te erg. Voor ons woord *slaaf*, zegt de Tidorees echter Papoea; arme Papoes!

Vrijdag 4 October worden steenkolen geladen en de Tidoreesche hofgrooten ontboden. Zij komen te Ternate den 6n 's avonds, maken hunne opwachting den 7n en zullen den 9n voor het vertrek gereed zijn. De Tidoreesche Prinsen, die de reis medemaken, zijn de Kapitein-laut Mohamad Taher, broeder des Sultans, die ook aan den tocht van het vorige jaar had deelgenomen, en de Luitenant Sahadjoean, zoon des Sultans, benevens de luitenant-schrijver Talaboedien. Voorts gaan mede negen zoogenaamde soldaten, potsierlijk toegetakeld als kakelbonte

jockeys in blauw katoenen buisjes, wit gestreept op borst, rug en armen, en met rijpetjes, van boven versierd met een stoffer van vogelveeren; zij gelijken wel handlangers van een troep koordedansers. Beide Prinsen zien er daarentegen in hunne Europeesche kleederdracht heel netjes uit; zonder opschik of veelkleurig gewaad hebben zij geheel het voorkomen van jonge lieden van goeden huize.

Bij ons vertrek van Ternate was het aantal zieken tot achttien gestegen; daaronder waren tien berri-berri-lijders, waarvan één naar het hospitaal werd overgebracht.

Toen wij Woensdag 9 October de reede verlieten, werd de Dassoon een eind weegs begeleid door eene prauw vol prinsessen. Daar zijn er wat bij elkaar; 't is één prinses al prinses wat men ziet. Als voor al die prinsessen ook zooveel prinsen zijn, — en dat behoort toch zoo, — dan zou dit zeker stof genoeg voor een vierde van den Almanach de Gotha opleveren. Aan Prins Mohamad wordt gevraagd, of de vorstinnen misschien de Dassoon wenschen te bezichtigen, welk verzoek hij overbrengt. Zij bedanken echter, hetgeen gelukkig is, want het is aan boord overal zoo vol, dat daar voor dames geene voegzame plaats meer is.

Vrijdag 11 October, 's morgens 9¼ uur, wordt de brik Henriette Elisabeth aangetroffen bij de oostzijde van het eiland Groot-Kanari, het grootste der groep van dien naam.

De inheemsche namen der Kanari-Eilanden zijn: Loos (Groot-Kanari), Kanioem, Aroa, Nannissa, Fetoel, Djenget, Loemelool, Faffan, Gosso, Iefief, Jefsamega, Moeslat, Pian, Smioe, Gammoeseel, Lie, Jefkeloef, Fatjoon, Djoeseet, Weoem, Fooiloe, Fanagalais en Jefoea. (*) Deze

---

(*) Van de hierboven genoemde eilanden vindt men Canary, Loos en Lomelo reeds vermeld in de door den heer Leupe uitgegeven reizen der Compagnie (*Bijdr. Inst.* R. 3 D. X, bl. 242 en 243). Faffan, Moeslat, Pian en Fatjoon heeten Taffan, Noeslat, Bian en Tetjon bij den heer von Rosenberg in het verhaal zijner reis naar de Papoesche Eilanden in 1860 (*Natuurk.*

eilanden zijn niets anders dan uit zee opgeheven koraalriffen, waarop de milde natuur een betrekkelijk weelderigen plantengroei deed ontstaan. Zij leveren goede houtsoorten, als: notton (Maleisch *bintangor*), manoli (Maleisch *djatti*) en passa (Maleisch *gofassa*); alle deugdzaam voor scheepsbouw, terwijl de twee eerstgenoemde soorten vooral gezocht worden voor masthout. (*) Voorts is er ijzerhout, en ziet men er kasuarinen en kanari-boomen, de laatste in zoo groote menigte, dat de geheele groep aan deze houtsoort haar naam ontleent. Drinkwater is op deze eilanden niet voorhanden; zij zijn dan ook onbewoond. Op Loemelool, Faffan en Lie zijn echter kleine aanplantingen van klappers, djagong, pataten en suikerriet, aangelegd door lieden van Misool. Men vindt hier vele duiven, maar geen ander viervoetig gedierte dan wilde varkens op Weoem en veldmuizen op Jefkeloef; van vliegen en muskieten wemelt het er. De koraallucht dezer eilanden is na zonsondergang hoogst onaangenaam.

Reeds bij Loos of Groot-Kanari komt de Radja van Waigama op het eiland Misool aan boord, een allerzonderlingst figuur, net een kaboutermannetje, maar oud en versleten. Op het hoofd draagt hij een dunne wrong van gemeen blauw katoen, waarover negen en twintig zilveren ringen geschoven zijn. De twee einden der wrong hangen langs de regter wang af en zijn voorzien van daaraan vastgenaaide, langwerpig vierkanten, zilveren plaatjes, waaraan klokjes van hetzelfde metaal hangen, die den vorst bij het gaan nijdig in het gezicht bengelen.

Tijdschr. voor N.-Indië, D. XXIV, bl. 370). Een vrij uitvoerig kaartje van Groot-Kanari en de oostwaarts gelegen eilandjes vindt men eindelijk in de reis van Forrest, waar reeds wordt opgemerkt, dat deze groep aan het kanari-hout haar naam ontleent. R. A.

(*) De verschillende boomsoorten, die in het Maleisch bintangor heeten, behooren tot het geslacht *Calophyllum*, waarvan een paar soorten in de Molukken voorkomen; zie Filet, *Plantkundig Woordenboek voor Nederl.-Indië*, waar echter de boom gofassa niet vermeldt wordt. R. A.

Deze ringen, boeka genaamd, en de plaatjes of franjes, sierop geheeten, zijn teekenen van waardigheid, die door den Sultan van Tidor worden uitgereikt. Voor Radja's en Sengadjies bedraagt het aantal ringen minstens negen en twintig en hoogstens veertig; negen en twintig ringen zijn een teeken van beroep, en elke ring meer is een blijk van gunst en verdienste. Die ringen zijn dus een schaal, waarop men aflezen kan, hoe hoog of hoe laag de Radja bij den Sultan van Tidor staat aangeschreven. Voor Radja's en Sengadjies bedraagt het aantal zilveren plaatjes vier, welk getal onveranderlijk is.

De Radja heeft bovendien tot onderscheiding zijner waardigheid een lange zwartlakensche kabaai met staanden, zilver geborduurden kraag, welk kleedingstuk door den Sultan voorgeschreven en door den drager bekostigd wordt. Onder deze kabaai draagt de Radja van Waigama een vuil, wit linnen vestje, hartvormig uitgesneden, en daarover een dergelijk kleedingstuk van oud en versleten zwart satijn, geborduurd met zijden bloemen en ook laag uitgesneden, zoodat de vorstelijke borst in al hare dorheid aan den dag komt. Het dunne halsje staat eenzaam in eene op de schouders rustende soldaten strópdas van oud model en zeker eerste grootte, want daar binnen is ruimte voor nog wel drie zulke halsjes. De kleeding wordt eindelijk voltooid door een glanzig spanbroekje van zwart everlest en door een paar versleten, zwart stoffen laarsjes, op den voet met rood koord dicht geregen. Wie hem zóó ziet in zijn staatsiepak, stokkerig en verschrompeld als hij is, moet onwillekeurig denken aan de bekende figuurtjes op de kurken van wijnflesschen.

Het eiland Misool, waar wij Zaterdag 12 October voor de negorij Waigama ankerden, bestaat uit koraal, koraalkalk en gelen zandsteen. Het land is, hoezeer over het algemeen laag, bijzonder heuvelachtig; de hoogste heuvels

bereiken echter slechts 300 voet (*). De rivieren, zoo groot als klein, zijn de Fage, Bano, Kasiem, Selatan, Gam, Biga, Wei, Sab, Adoea en Foel (†).

Misool beteekent: ***huis boven de zee***, een zeer gepaste naam, omdat de meeste woningen op palen gebouwd zijn, zoo dicht aan de zee, dat de vloed daaronder stroomt (§). Alleen in de negorij Waigama plaatst men de huizen op eenigen afstand van het strand. De bouw en inrichting dezer woningen is die bij de Makassaren in gebruik.

De bevolking van Misool is verdeeld in strand- en bergbewoners. De eersten zien op den laatste neer en beschouwen hen als van minder gehalte. In beider uiterlijk voorkomen bestaat groot verschil; de strandbewoners hebben een Makassaarsch type, terwijl de bergbewoners geheel tot het Papoesche ras behooren. Zeer aannemelijk schijnt het, dat het strandvolk is ontstaan door de samenleving van Makassaren met vrouwen van het eiland; want bezit het ook een Makassaarsch type, het Papoesche bloed is er toch zeer duidelijk in te herkennen. (**)

(*) Hier moeten wij opmerken, dat de heer Coorengel alleen de noordkust, het laagste deel van Misool, bezocht. De heer von Rosenberg (t. a. pl. bl. 365) schat de bergen Foel en Adoa, wier toppen men bij helder weer uit Ceram zien kan, op nagenoeg 3000 voet. R. A.

(†) De heer von Rosenberg somt nog meer rivieren op en geeft aan de hier genoemde ten deele andere namen (bl. 366 en 367). R. A.

(§) De heer von Rosenberg zegt eveneens (bl. 365), dat Misool *woonplaats op het water* beteekent. Reeds uit Valentijn kan men zien (D. I B bl. 102), dat Misool of Messowal, zooals hij dit eiland noemt, ook Roemasowal heette, terwijl de onvermoeide Russische reiziger von Miklucho Maklay, die in 1874 de Westkust van Nieuw-Guinea bezocht, nog in onze dagen van den Radja van Roemasol op Misool spreekt, (*Nat. Tijdschr.* D. XXXVI). Roema is het door de Papoes uit het Maleisch overgenomen woord voor *huis*, terwijl wal of waar in verschillende Papoesche dialekten *water* beteekent. Zegt nu Valentijn (t. a. pl. bl. 103), dat Messowal eigenlijk *paarl* beduidt, dan houd ik dit voor eene vergissing; beoosten Misool liggen toch de vijf Moestika-Eilanden, terwijl van Hasselt in zijn *Hollandsch-Noefoorsch Woordenboek* *paarl* door mistika vertaalt. R. A.

(**) Volgens de door Wallace in zijn beroemd werk medegedeelde taalproeven spreken de strand- en bergbewoners van Misool geheel van elkander

Overal op Misool erkent men het gezag van den Sultan van Tidor, maar weet men tevens, dat de Resident van Ternate de vertegenwoordiger is van de Indische Regeering, of liever van de Compagnie, zooals ons bestuur nog alge- in het Oosten van den Indischen Archipel genoemd wordt. Evenzeer weet men, dat de Compagnie in aanzien en macht hoog boven den Sultan verheven is. Dit laatste belet echter niet, dat des Sultans gezag goed gevestigd is, en dat het Gouvernement, wanneer het zich op Misool meer wilde doen gelden, dit met voldoende zekerheid door tusschenkomst van den Sultan kan doen, mits deze zich om een of andere reden daartegen niet heimelijk verzet.

Het gezag wordt uitgeoefend door twee Radja's — dien van Waigama en dien van Lilinta — en daaraan ondergeschikte hoofden (*). Deze Radja's dragen den titel van Kolano, terwijl de mindere hoofden worden toegesproken als kapitalâ, djadja, matafi of sowohi en kalama. In de vervulling eener vakature van Radja wordt niet voorzien door erfopvolging; de mindere hoofden kiezen drie kandidaten, waarvan de het eerst voorgedragene in den regel door den Sultan wordt aangesteld. Deze mindere hoofden worden ook door den Sultan benoemd, op voordracht van den Kolano, welke onder nadere goedkeuring die hoofden

---

verschillende talen. Bij vergelijking met de hierachter gevoegde woordenlijst ziet men, dat deze alleen de taal der gemengde strandbevolking van Misool opteekent. R. A.

(*) Van oudsher heeten de beide staatjes van het eiland Misool: Waigama en Misool of Roemasol, zie reeds den brief van A. van der Dussen van 24 Dec. 1610 bij de Jonge, D. III, bl. 335. De hoofdplaats van het eerste heet insgelijks Waigama, die van het tweede daarentegen Lilinta, welke plaats bij Melvill, Bleeker en de Hollander verkeerdelijk Silinta genoemd wordt. Ook plaatst Melvill deze negorij te veel westelijk, daar die volgens de kaart der Soerabaja op het oostelijk deel der zuidkust beoosten het eilandje Efbé ligt. Volgens de manuscriptkaart der Papoesche Eilanden van 1711 op het Rijksarchief lag de negorij Misool destijds in de groote baai op de oostkust van dit eiland. Daar de naam Lilinta in de stukken der Compagnie, voor zoover mij bekend, niet voorkomt, acht ik het minder juist, den Radja van Roemasol of Misool daarnaar te benoemen. R. A.

kan aanstellen en ontslaan. Oetoesans (boodschappers of afgezanten van den Sultan) worden beschouwd als diens plaatsvervangers; bij hunne komst gaat het gezag in hunne handen over. De bevelen des Sultans worden niet gegeven aan elk der twee Kolano's in het bijzonder, maar aan beide te gelijk; voor de uitvoering moeten zij te zamen in overleg treden.

Er zijn op Misool drie standen, die, naar het schijnt, zijn ontstaan uit de rangen der hoofden. De eerste stand is die der Kolano's, de tweede bestaat uit de Kapitala's en Djadja's, en de derde wordt gevormd door de Matafies en Kolama's. Ieder, wie het ook zij, is gerangschikt in een dezer standen, uitgezonderd de slaven, die beschouwd worden als goederen. Hoe die rangschikking tot stand kwam, daarvan kan nog niets gezegd worden; het is niet gemakkelijk, in korten tijd tot zulke zaken door te dringen. De beide Tidoreesche Prinsen konden daarbij niet helpen, want ook zij weten van Misool bitter weinig. Huwelijken kunnen gesloten worden tusschen personen van den eersten en tweeden stand; de derde stand huwt onder elkaar.

De grond behoort aan den Sultan. Ieder inboorling van Misool heeft het recht, woesten grond in kultuur te brengen, maar moet daartoe vergunning vragen aan den Kolano. Die vergunning wordt nooit geweigerd en alleen gevorderd, om te kunnen weten, waar belasting over de opbrengst van den aanplant geheven moet worden; zoolang deze schatting behoorlijk voldaan wordt, kan de ontginner niet van den grond verwijderd worden. Lieden, niet op Misool geboren, die daar tuinen of aanplantingen wenschen aan te leggen, behoeven daartoe vergunning van den Sultan, welke de Kolano voorloopig onder nadere goedkeuring verleenen kan. Hoeveel de grondbelasting of belasting over het gewas wel bedraagt, is een netelig punt: gerust kan men aannemen, dat er geïnd wordt, zooveel als men goedschiks krijgen kan.

Voor huis- en scheepsbouw levert Misool deugdzame houtsoorten, maar om die in het bosch te kappen en dan strandwaarts te vervoeren, grenst aan het onmogelijke. De plantengroei is er weelderig; vooral liefhebbers van orchydeeën kunnen hier te recht komen.

Van eetbare vruchten heeft men op het eiland de

naknak,	Maleisch	*tjampaka*
loekoen	»	*langsep*
nakka	»	*nangka*
dorien	»	*doerian*
tala	»	*pisang*
manimop	»	*nanas*
manidja	»	*manga* en de
manigook	»	*djamboe*.

De landbouw staat nog op lage trap. Men plant hier vooral oebies, djagong en rijst op droge velden. Ook kweekt men suikerriet, dat wordt uitgeperst tusschen een horizontaal liggenden, vierkanten boomstam en een daarover heen en weer rollenden ronden balk van zwaar hout. Het aldus verkregen sap wordt tot stroop verwerkt; verder heeft men het in de suikerbereiding niet gebracht. Tabak wordt hier niet verbouwd.

Misool is rijk aan vogels; maar zoogdieren zijn hier niet, behalve wilde varkens, kangoeroes, vleermuizen, honden en katten. (*) Er zijn slangen, maar niet van groote soort, en, zoo het schijnt, niet vergiftig; zooals men toch alalgemeen zeide, had men nooit gehoord, dat iemand aan de gevolgen van een slangenbeet gestorven was. In de

(*) Volgens von Rosenberg (t. a. pl. bl. 367) en Wallace (*Mal. Arch.* II p. 429) vindt men op Misool zoowel een boomkangoeroe, den *Dendrolagus ursinus* als de kleine soort der eigenlijke kangoeroes, die ook op de Aroe-Eilanden voorkomt, den *Halmaturus* of *Dorcopsis Brunii*, waarvan onze landgenoot Cornelis de Bruyn het eerst van al de soorten dezer eigenaardige familie in het begin der vorige eeuw eene afbeelding gaf in zijne Indische reisbeschrijving. R. A.

rivieren en kreken zijn kaaimans; de Kolano van Lilinta toonde de likteekens van wonden, hem door een kaaiman toegebracht, dien hij wist af te weren, door het dier de oogen in te drukken.

De negorijen van Misool heeten;

I. onder den Kolano van Waigama:

1°. aan zee: Waigama;

2°. in het binnenland: Adoea, Seno, Foel, Sab, Tiep, Jéoem, Jilba en Atama;

II. onder den Kolano van Lilinta:

1°. aan zee: Efbé, Lilinta, Gamta en Kapopop;

2°. in het binnenland: Biga, Kaipop en Babak. (*)

Na betrekkelijk korten tijd zal deze opgaaf der bestaande negorijen wel herziening vorderen, want het gebeurt nog al, dat er hier eene negorij verrijst, en ginds eene verloopt. Ook woont de bevolking veel buiten de negorijen, hetgeen eene schatting van het bevolkingcijfer hoogst onzeker maakt; belangrijk kan het echter niet zijn. (†)

De geaardheid van het volk moet zeer zachtzinnig zijn, daar moord of doodslag hier zelden voorkomen. De Kolano van Lilinta — een man van oogenschijnlijk ruim veertig jaar — verhaalde mij toch, dat er in zijn prille jeugd een moord werd gepleegd, waarvan de drie daders te Tidor gehangen zijn, maar dat er sedert dien tijd op het geheele eiland Misool noch moord, noch doodslag plaats greep. Dit verhaal van den Kolano werd bevestigd door Prins Mohamad Taher. Diefstal wordt gerekend niet geschied te zijn, wanneer de bestolene zijn goed ongeschonden terug krijgt. Gebeurt

(*) Bij von Rosenberg (t. a. pl. bl. 371) dragen de meeste dezer negorijen weder geheel andere namen, terwijl ik uit het Verslag van de reis der Soerabaja opmaak, dat Waigama eigenlijk de naam is van het staatje van dien naam, en dat de daaronder behoorende strandnegorijen Goe, Kassim en Fageoe heeten. R. A.

(†) De heer von Rosenberg schat de bevolking van Misool op nauwelijks 2000 zielen (t. a. pl. bl 371). R. A.

dit niet, dan wordt de dader gestraft met twee, hoogstens drie dozijn rietslagen, te ondergaan voor de missigit. Niet alleen de gestrafte, maar ook zijn geheele familie is daardoor onteerd; vandaar misschien, dat diefstal zoo zeldzaam gepleegd wordt. In eene zoo kleine maatschappij, als die van Misool, is het toch voor iemand, op wien een blaam rust, hoogst moeielijk, zich aan de algemeene verachting te onttrekken.

Mishandeling en beleediging geeft recht op schadevergoeding, welke door de hoofden en oudsten bepaald wordt. Is A door B gescholden en deed hij dit terug, dan is de zaak daarmede uit. Zweeg A, dan wordt onderzocht, waarom B heeft gescholden, en blijkt het, dat de beleedigde er aanleiding toe gaf, dan is B niet schuldig. Had hij geene voldoende reden, dan betaalt hij schadevergoeding, die bij zware beleediging kan worden opgevoerd tot twee Singapoersche geweren. Is de beleediger iemand van den eersten stand, dan wordt de zaak ernstiger opgenomen, dan wanneer hij behoort tot de mindere standen; op Misool geldt toch de regel, dat men, hoe hooger men staat, des te beleefder en welwillender zijn moet.

Bij overspel eischt de beleedigde echtgenoot een schadevergoeding van 10 stukken wit katoen, 3 geweren en één gong van 3 span middellijn. Wordt die schadevergoeding voldaan, dan wordt der overspelige vrouw toegestaan, haren minnaar te volgen; de beleedigde echtgenoot is daartoe wel niet verplicht, maar het gebruik wil het zoo.

De strandbewoners zijn allen Mahomedanen. Zij hebben missigits te Lilinta, Gamta en Kapopok; in de Mahomedaansche negorijen, waar nog geene missigits zijn, is reeds besloten, die te bouwen.

De bergbewoners zijn heidenen. Zij besnijden zich niet, zooals de strandbewoners, en houden er geene tempels op na, maar hebben houten beeldjes — karawari genaamd —

waarvoor zij zich nederbuigen. (*) Deze beeldjes, omtrent een kwart meter hoog, moeten een menschelijk figuur voorstellen; ook zijn er ter lengte van een vinger, die aan een koordje om den hals hangen. Al deze poppen zien er niet mooi uit, en als in latere tijden uit de gedaante daarvan mocht besloten worden tot den lichaamsbouw der dan misschien lang verdwenen Papoes van Misool, zou men lichtelijk tot de vooronderstelling komen, dat die lieden overmatig groote hoofden en dunne beenen hadden. Of nu aan die beeldjes wordt toegeschreven emanentie van kracht, dan wel of ze slechts moeten dienen tot zinnelijke voorstelling, kan niet gezegd worden; waarschijnlijk zullen daaromtrent verschillende gevoelens bestaan. In moeielijke omstandigheden wordt tegenover deze beeldjes een weinig wierook (mendjan) op een stuk brandend hout uitgestort, terwijl dan hulp in nood wordt afgebeden. Dit offeren en bidden geschiedt niet door bepaalde personen, die men als priesters beschouwen kan, maar het hoofd des gezins treedt als zoodanig op.

Zoowel strand- als bergbewoners leven met ééne vrouw. Om haar te verkrijgen, stelt men hare ouders schadeloos voor het gemis der diensten, die de dochter in de ouderlijke woning kan bewijzen. Bij de strandbewoners bedraagt zulks voor een vrouw uit den eersten stand dertig realen, voor eene uit den tweeden twintig, en voor eene uit den derden stand tien realen; de reaal gerekend tegen ƒ 1.60. Deze schadeloosstelling wordt voldaan in goederen; wie haar schuldig blijft, volgt de ouders zijner vrouw en is bij hen dienstbaar. Bij de bergbewoners is de grootte dezer schadeloosstelling minder bepaald; het is daar meer een zaak van loven en bieden. Welke waarde de te leveren goederen ook mogen hebben, het aantal moet honderd

(*) Deze afgodsbeelden hebben dus op Misool denzelfden naam als bij de Mefooreezen. R. A.

stuks bedragen; daar valt niets op af te dingen. Voor honderd leege flesschen krijgt men echter reeds eene schoone bruid. Evenals aan de stranden is het ook bij het bergvolk gebruikelijk, dat de man, die voor zijne vrouw geene schadeloosstelling voldeed, bij hare ouders dienstbaar wordt. Bij de strand- en bergbewoners blijven de weduwen bij de familie van haren overleden man en kunnen zonder de toestemming dier familie niet hertrouwen.

Bij de strandbewoners bestaat bij de voltrekking van een huwelijk de gewoonte, dat de ouders der bruid een feest geven, waarop de familie en vrienden genoodigd worden. Er wordt dan koffie of thee, gebak van rijstmeel, suiker, pisangs en pataten ten beste gegeven. Is het feest aan den gang, dan verschijnt de bruidegom met zijn familie. Een paar avonden later geschiedt hetzelfde ten huize van den bruidegom, waar dan de bruid met hare familie hare intrede doet. Eenige dagen daarna wordt het huwelijk voor den Imam voltrokken, niet in de missigit, maar ten huize der bruid. Dan eerst beginnen de ware feesten, die soms — en dit staat voornaam — tot negen dagen duren. Gedurende al dien tijd blijven de jong getrouwden streng gescheiden. Heeft een minnend paar zich vergeten, dan wordt het huwelijk in alle stilte voltrokken; van daar misschien, dat de verlovings- en huwelijksfeesten zoo luisterrijk gevierd worden, om goed te doen uitkomen, dat de zaak in alle eer en deugd toegaat.

Bij de bergbewoners is het gebruikelijk, dat de vader een meisje voor zijn zoon schaakt, waarna hij aan hare ouders laat weten, waar zij is, met de vraag, hoeveel voor haar gevorderd wordt. Maar dit alles is slechts eene loutere formaliteit, daar de zaak reeds te voren door beide partijen besproken en uitgemaakt is. Dit zoogenaamde schaken is dus meer eene herinnering aan aloude gebruiken.

De vrouwen van Misool zijn weinig vruchtbaar; zij krijgen niet meer dan drie, hoogstens vier kinderen.

Het strandvolk kleedt zich, de mannen met hoofddoek, kabaai en broek en de vrouwen in kabaai en sarong. Het bergvolk draagt niets anders dan een tjidako, een smal stuk boomschors of lijnwaad, dat om de heupen gebonden en tusschen de beenen doorgehaald wordt.

Het hoofdvoedsel is sago; rijst en maïs zijn slechts versnaperingen. Bij de sago nuttigt men in water gaar gekookte groenten en aardvruchten. Dierlijk voedsel wordt weinig gebruikt; wel eet men gaarne visch, maar dit gebeurt maar bij uitzondering, want met de vischvangst is het slecht gesteld, daar netten hier onbekend zijn. Men vischt door middel van hoekjes, maar de vangst is onbeteekenend. Tripang wordt op de gewone wijze gestoken met een bamboezen drietand; daartoe wordt het einde van een bamboe gespleten, en daartusschen een stuk steen bevestigd, waardoor de punten vorksgewijze ontstaan.

Vischhoeken worden ingeruild van de handelaars. Ook maakt men die van ijzerdraad, dat dan koud bewerkt wordt. Zoo althans doet het meerendeel, maar daar zijn er ook, die het gloeiend maken; enkelen brachten het in het smeden zoo ver, dat zij harpoenen en tweetandige elgertjes vervaardigen, doch het aantal dier Tubalkaïns is gering.

Zout wordt verkregen door inruil van de handelaars of door het koken van zeewater in ijzeren pannen. De zoutaanmaak door uitdamping in den zonneschijn is hier onbekend. Wij poogden de bewoners begrijpelijk te maken, hoe dat geschieden kan, in groote schelpen, die hier overal veel aan het strand te vinden zijn, maar twijfelen, of onze raad voortaan gevolgd zal worden; de aangegeven weg scheen toch geen vertrouwen te winnen.

Het gebruik van opium leerde men van de handelaars, maar — volgens zeggen — maakt men zich daaraan niet meer schuldig, sedert het vanwege den Sultan van Tidor verboden is.

De hier heerschende ziekten zijn buik- en borstkwalen.

Op het geheele eiland zouden slechts een paar lepra-lijders zijn, terwijl de berri-berri zelden voorkomt. Pattek, hier bobento genaamd, is algemeen verspreid; als geneesmiddel daartegen wordt aangewend een aftreksel van den bast des manga-booms. Naar het schijnt is deze huidziekte kwaadaardiger, althans moeielijker te genezen dan op Java; volgens zeggen duurt die hier minstens één jaar.

De wapens zijn zeer eenvoudig en bestaan meest uit lans, pijl en boog. De lans, van vijf tot zeven voet lang, is van een harde houtsoort, aan de punt voorzien van een stuk kasuaris-been of vischgraat. De pijlen van bamboe, ter lengte van twee tot vier voet en ter dikte van één pink, hebben tot spits een stukje been of graat, ook wel puntig gesneden hout. Eenige der strandbewoners zijn de gelukkige eigenaars van Singapoersche geweren, parangs, golloks en bijlen.

De handel op Misool is weinig beteekenend. De uitvoerartikelen zijn: tripang, schildpad, sago en gedroogde paradijsvogels. Daartegen worden hier ingevoerd: lilla's, Singapoersche geweren, buskruit, gongs, staafijzer van geringe afmeting, ijzer- en koperdraad, parangs, bijlen, boslemmermessen, madapollams, sitsen, blauw katoen, hoofddoeken, sarongs, ijzeren kwalies, borden, kopjes en schoteltjes van aardewerk, wierook, stroolappen, tabak, suiker, koffie, thee en zout. Bij Misool zijn parelbanken, die echter zoo diep liggen, dat daarop niet gevischt wordt.

De muziekinstrumenten zijn de tifa, gong en rambana. Voorts zingt men op twee melodieën, de eene lampali en de andere maina genaamd. Op die zangwijzen wordt meest geimproviseerd; doch er zijn ook door allen gekende teksten, wier juiste beteekenis moeielijk is weer te geven. Tot voorbeeld diene een gezang bij de verwelkoming van vreemdelingen.

Het luidt aldus: mendagal mentaroe, laloe bôlô menoelietoe mentaroe, wissi bôltô.

Deze woorden zouden beteekenen:

mendagal	=	*iemand die aankomt*; ook *handelaar*;
mentaroe	=	*neêrzetten*;
laloe	=	*reeds*;
bôlô	=	*te huis gekomen*;
menoelietoe	=	*uit zee*;
wissi	=	*kennis geven*;
bôltô	=	*naar huis gaan*,

maar noch in het Tidoreesch, noch in het Maleisch kon men ons het ware zinverband begrijpelijk maken. (*)

De Kolano van Waigama woont niet in de negorij van dien naam, maar ruim vier Engelsche mijlen oostelijk van daar. (†) Tusschen zijn woonplaats en de negorij is over land geen gemeenschap; er is geen pad, en bovendien liggen daartusschen de niet onbelangrijke rivieren, de Fagé en de Bano. (§) De Kolano bewoont een hecht planken huis, zooals men dat hier niet zou verwachten. Onder het genot van hevige regenbuien brachten wij hem een bezoek. De ontvangst liet niets te wenschen over; er werd ons

(*) Is de hierboven gegeven woordverklaring juist, dan zou men mijns inziens dit lied aldus kunnen vertalen: *Handelaar zet u neer*, *juist uit zee gekomen zet u neer; geef kennis van uw vertrek.* R. A.

(†) Uit het Verslag van de reis der Soerabaja ziet men, dat de vroegere woonplaats van den Radja van Waigama eigenlijk Fageo heet, terwijl diens tegenwoordige residentie Kassim genoemd wordt. Volgens hetgeen de heer Leupe mededeelt uit de reis van den vaandrig van der Laan in 1705, (*Bijdr.* t. a. pl. bl. 243), zou de Radja van Waigama destijds zijne woonplaats van de zuidkust van Misool verplaatsen naar de noordkust bij de rivier Wakassam. Daar wa in al de talen der Groote Oost *water* of *stroom* beteekent, vindt men dien naam in het tegenwoordige Kassim terug, evenals het op dezelfde bladzijde 243 vermelde riviertje Goe in de negorij Goe. In een later door den heer Leupe medegedeeld bericht (bl. 363) heet een hoofdnegorij op Misool Faha, waarschijnlijk het hierboven genoemde Fageo. R. A.

(§) Van deze rivieren heet de eerstgenoemde bij von Rosenberg (t. a. pl. bl. 366) Fegeoe, terwijl de andere, blijkens het vervolg vrij belangrijke rivier door dien reiziger niet vermeld wordt. In het verslag der Soerabaja heet laatstgenoemde rivier Boes. R. A.

gebak voorgezet, waarvan wij welstandshalve iets nuttigden. Eene soort geleek wel houtzaagsel met daarin verdwaalde zandkorrels; eene andere soort had een kleefvermogen, sterk genoeg om metaal te lijmen. De vrouwelijke huisgenooten van den Kolano lieten zich slechts op een afstand zien; wel trachtten wij dien afstand ongemerkt te verkleinen, maar dit gelukte niet, want bij elken stap, dien wij vooruitzetten, wisten de dames ook een stap te retireeren. Soms verdwenen zij, maar kwamen toch weer terug, daar de schuchterheid steeds voor de nieuwsgierigheid onderdeed. De monsters schildpad, die de Kolano te zien gaf, waren van de minst gewilde kwaliteit.

Op dit uitstapje werd de Bano door ons opgevaren, maar na misschien vier Engelsche mijlen moesten wij den tocht staken; het water was daar nog zout. Na verscheidene versperringen te hebben weggeruimd, waarbij vrij dikke boomstammen werden doorgekapt, stuitten wij op een hindernis, die met de beschikbare middelen niet te verwijderen was. Het land langs de rivier is laag en moerassig, en wordt vaak overstroomd, zooals te zien is aan de merken, die het water aan de stammen van het geboomte achterlaat. Dit geboomte bestaat grootendeels uit mangaan-boomen. De grootste breedte van de Bano bedraagt vijf en twintig tot dertig meters.

Ook de rivier Fagé voeren wij op, maar niet verder dan drie Engelsche mijlen, waar wij versperringen vonden, die voor onze voorhanden middelen onoverkomelijk waren. Niet ver van hare monding geeft de Fagé goed drinkwater. De plantengroei langs haren oever levert meer verscheidenheid dan die langs de Bano; men vindt hier ook fraaie kalkgrotten.

II.

DE RIJKLOF VAN GOENSBAAI OF TELOK SEBEKOR.

Volgens oude instellingen moeten de Kolano's van Misool de bevelen overbrengen, die de Sultan van Tidor uitvaardigt naar de Westkust van Nieuw-Guinea bezuiden de Maccluersgolf, waarom wij ons derwaarts door den Kolano van Lilinta doen vergezellen. Hieraan is echter eenige last verbonden. De Tidoreesche etiquette verbiedt toch, dat de twee Prinsen aan dezelfde tafel eten als de Luitenant Talaboedien, zoodat voor den laatste afzonderlijk wordt aangericht; en nu brengt die etiquette weer meê, dat de Luitenant niet mag aanzitten met den Kolano, weshalve ook voor dezen afzonderlijk moet worden opgedischt. Dit zijn aan boord van een schip zeer lastige gebruiken. Vreemd is het bovendien, daar deze uitsluitende etiquette volstrekt niet rijmt met den gemeenzamen omgang, die er overigens tusschen de Prinsen, den Luitenant en den Kolano bestaat.

Zaterdag 19 October vertrokken wij naar Ceramlaut, om daar den zoogenaamden Radja-loods af te halen, die in sommige gedeelten der Westkust van Nieuw-Guinea nauwkeurig met de vaarwaters bekend is en daar als handelaar meermalen in aanraking met de bevolking kwam.

Toen wij den 21n October des avonds voor Ceramlaut ankerden, kwam de Radja-loods dadelijk aan boord, die

reeds in den vroegen morgen van den volgenden dag tot vertrek gereed was. Daarop werd koers gesteld naar Kaap van den Bosch (*), welk hoog voorgebergte wij den 23n October des ochtends in 't gezicht kregen, nabij twee niet op de kaart voorkomende eilandjes. Het eene heet Karawari, dat is *afgoden-eiland*, het andere heeft geen naam; in den tijd der hongi-tochten dienden zij tot verzamelplaats der vaartuigen, die daaraan deelnamen (†). Verder stoomden wij zeer dicht langs de kust om Kaap van den Bosch tot het noordwestwaarts gelegen Noesa Woelan; dit eiland is eene lange smalle strook lands, van den vasten wal gescheiden door een voor prauwen bevaarbare straat (§).

Langs dit deel der kust van Nieuw-Guinea ziet men een bijna loodrecht uit zee oprijzend gebergte, dat van even boven het vlak der zee tot aan den kruin met geboomte, vooral pijnboomen, bezet is. Dit gebergte bestaat uit kalk-

---

(*) Kaap van den Bosch heet bij von Miklucho Maclay Koemawa (*Nat. Tijdschr.* XXXVI), welke inlandsche naam reeds voorkomt in een Rapport van den beroemden Rumphius, uitgegeven door Sloet in het *Tijdschr. voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, D. XIII en, voor zoover Nieuw-Guinea betreft, overgedrukt door Leupe in de *Bijdragen* van dit Instituut, (R. 3, D. X bl. 82—86). Daar de spelling der eigennamen in dit opstel zeer fautief is, schijnt het, dat de heer Sloet een hoogst gebrekkige kopie bij zijne uitgave heeft gevolgd. R. A.

(†) Beide eilandjes mogen op de in het algemeen zeer fautieve zeekaart der Molukken van Gregory niet voorkomen, men vindt ze reeds op de kaart bij Mullers *Reizen*, waar ze Rulofs-Eilanden heeten, zoo ook op de kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea in den *Atlas* van Melvill. Evenals de heer Coorengel noemt deze reeds het eene eilandje Karrawarie, maar geeft ten onrechte aan de achter deze eilandjes gelegen baai den naam Speelmansbaai. Hieronder zullen wij uit het journaal van Keyts aantoonen, dat deze baai niet aan de zuidzijde van Kaap van den Bosch, maar meer noordelijk, onmiddelijk bezuiden de Rijklof van Goensbaai ligt. R. A.

(§) Op de kaarten van Melvill, Bogaerts en die van Onin bij Cora (*Cosmos* D I) vindt men voor dit deel der kust van Nieuw-Guinea twee eilanden, waarvan het zuidelijkste en grootste Panikie, het andere zeer kleine eilandje Oelan genaamd wordt. Volgens den heer Coorengel en de hierachter gevoegde kaart der Soerabaja schijnt echter laatstgenoemde naam die van het grootste eiland te zijn. R. A.

steen en is weinig afwisselend van vorm; de grootste hoogte bedraagt niet meer dan 2000 voet, veeleer minder. (*) Het gesteente, dat hier en daar even boven de zee bloot komt, heeft het aanzien van bouwvallige muren.

Even benoorden het eiland Noesa Woelan is een vrij belangrijke waterval, die zich van eene hoogte van misschien vijftig voet in zee stort; volgens opgaaf van den gezagvoerder der Dassoon ligt die val op 3 gr. 52 min. Z. Br. Twee honderd meters daar bezuiden is nog eene kleine waterval; hier was vroeger eene negorij, waarvan nu de sporen niet zijn terug te vinden (†). De geheele voorbij gestoomde kust draagt geen spoor van het aanzijn van eenig menschelijk leven; waarheen men ook het oog keert, overal ontwaart men het toonbeeld van verlatenheid. Kaap van den Bosch en het noordwaarts daaraansluitend kustland is als een ondoordringbare Chineesche muur. De plantengroei is er krachtig, maar dat schoon kan tot niet veel meer dienen, dan tot verlustiging van

(*) Op de kaart van den ingenieur-hydrograaf Vincendon Dumoulin, behoorende bij Dumont d'Urvilles reis naar de Zuidpool, vindt men echter op dit deel der kust van Nieuw-Guinea hoogten van 1200 meter aangegeven; zie de kaart van Guido Cora (*Cosmos*, I N. 1) en de nieuwste Engelsche admiraliteitskaart der Molukken, waar op dit schiereiland hoogten van over de 3000 voet, één zelfs van 3940 voet voorkomen. R. A.

(†) Niet ver noordwaarts van den grooten waterval moet de baai liggen, die Johannes Keyts in 1678 ter eere van den lateren Gouverneur-Generaal Speelmansbaai noemde, welke de Kommissie der Etna ten onrechte in de Telok Bitsjaroe bewesten de Tritonsbaai wilde terugvinden, terwijl Melvill die verkeerdelijk bezuiden Kaap van den Bosch plaatste. Nadat het journaal van Keyts met de daarbij behoorende kaart door de onvermoeide zorgen van den heer Leupe is uitgegeven (in de *Bijdragen* van dit Instituut, Reeks 3, D. X), kan de ware ligging der Speelmansbaai niet meer betwijfeld worden. Tijdens het bezoek van Keyts was deze baai bewoond, terwijl Rumphius in zijn bericht over dien tocht (t. a. pl. bl. 83) daar de negorijen Sangala of Segala en Catoemin vermeldt en den wonderschoonen waterval Ayer Gitti-Gitti noemt. Jammer is het, dat de heer Coorengel, onbekend met de eerst in 1875 door den heer Leupe uitgegeven stukken, deze baai niet opnieuw heeft opgenomen, welks ingang hij waarschijnlijk bij het vallen van den avond is voorbij gestoomd. R. A.

het oog; stoffelijk voordeel is er uit die kalk en dat groen niet te halen.

Donderdag 24 October stoomen wij noordwaarts dicht langs de kust. In het kalkgesteente zijn veel holen en grotten, wier openingen soms juist vierkant zijn, als waren ze door de kunst gevormd. De pijnboomen worden hier schaarscher en vervangen door koolpalmen. Wij varen nu tusschen twee eilandjes en den vasten wal, bijna rakelings langs de kust; elk dier eilandjes is een steenklomp, gekroond door weelderig groen. Van één daarvan stijgt een zwerm vleermuizen omhoog, die, door onze komst verschrikt, heen en weerfladderen. Even benoorden deze eilandjes wordt op den vasten wal eene hut bespeurd; in de hoop van met menschen in aanraking te komen, wordt de machine gestopt, maar op de kust, waar de Dassoon vlak voor ligt, is niemand te zien. Misschien werd deze plek slechts tijdelijk bewoond; om de hut langs de helling van het gebergte, was het hout weggebrand, maar van aanplant was hier niets te zien. Terwijl de Dassoon zachtkens voortdreef, wordt vijftig vadem gelood op harden klipgrond.

Weder noordwaarts stoomende, varen wij langs het onbewoonde eiland Katoemi (*). Het gebergte loopt hier iets meer binnenslands, maar daarvóór ziet men ongeregeld door elkaar liggende heuvels, die als een vooruitgeschoven verdedigingspost den toegang tot de hoogere bergen versperren. Aan het strand ontwaart men nu en dan een

---

(*) Op de kaart van Bogaerts vindt men bezuiden het hierboven genoemde eiland Oelan of Panikie een kaap Katoemoen, welke naam op de kaart van Cora tot Kaap Kaloeman verbasterd is. Reeds Rumphius kent in de Speelmansbaai de negorijen Katoemin en Sangala, zooals de hierachter gevoegde kaart der Soerabaja twee op deze hoogte gelegen eilanden noemt. Dit deel der westkust van Nieuw-Guinea tusschen Oelan en de Rijklof van Goensbaai is op de meeste kaarten zeer gebrekkig voorgesteld, daar men er noch de door Keyts zoo duidelijk beschreven Speelmansbaai, noch de drie door den heer Coorengel vermelde eilanden op aantreft. R. A.

kleine onbeduidende strook zand, waar de uit het westen aanstroomende golven tusschen de heuvels zijn doorgedrongen, als wilden ze ook een kijkje nemen in dit onbekende land; de bovengenoemde bergwand staat echter pal en daarachter verheffen zich nog meer zulke muren. Alles is en blijft even ontoegankelijk, schoon voor het oog, maar overigens ongenaakbaar; het is als een mooie bloem in een gesloten kast.

Verder noordwaarts komen wij aan de Rijklof van Goensbaai, wier ingang eene breedte heeft van zestien Engelsche mijlen, terwijl de grootste diepte vijftien Engelsche mijlen bedraagt (*). Het land om de baai is laag, althans laag in vergelijking met de voorbij gestoomde kust; ook de plantengroei is hier minder weelderig. Voor de baai liggen drie eilanden, waarvan het grootste en westelijkste Karas heet, terwijl van de beide andere het noordelijkste Toeboeroeasa, het zuidelijkste Fauer genoemd wordt. Daarheen wordt koers gesteld, in de hoop er eene ankerplaats te vinden, daar de Dassoon brandstof moet overnemen van de Henriette Elisabeth. Langs Karas varende, zien wij eene negorij, waar de Nederlandsche vlag waait; ook de twee andere eilanden blijken bewoond te zijn, en ook daar gaat de driekleur omhoog (†). Te

(*) Keyts, de eigenlijke ontdekker dezer baai in 1678, benoemde haar naar den toenmaligen Gouverneur-Generaal Rijklof van Goens, terwijl deze golf volgens de inlichtingen van Rumphius (*Bijdragen* D. 10, bl. 83) destijds bij de inlanders Zawak heette. Op eene manuscript-kaart van het Departement van Koloniën, behoorende bij de Nota van den Kommissaris Weddik, heet deze baai Telok Sebekor, welke naam door Melvill nevens Rijklof van Goensbaai is overgenomen. Eindelijk heet deze golf op de bovengenoemde kaart van Cora, opgemaakt naar de gegevens van Beccari en d'Albertis die in April 1872, juist een half jaar voor den heer Coorengel, dit oord bezochten, alleen Telok Sebekor. Ongetwijfeld is dit dus heden ten dage de inlandsche naam, die dan ook door ons in het opschrift van dit hoofdstuk en op de bij dit werk gevoegde kaart behouden is. B. A.

(†) Keyts kent het grootste eiland reeds onder den naam Karas, maar noemt van de beide andere het noordelijkste Batoer en het zuidelijkste Kani, welke namen op de kaart van Melvill in Botoer en Anni verbasterd zijn.

vergeefs wordt nu gezocht naar eene ankerplaats, totdat de ophanden zonsondergang het raadzaam maakt, een weinig naar zee te gaan, om den volgenden morgen het opsporen van eene ankerplaats te hervatten. Met een schip op sleeptouw is de zorg, die dit alles kost, zeer groot.

Terwijl wij tusschen de drie eilanden heen en weer dwaalden, naderden eenige prauwtjes, die alle de Nederlandsche vlag voeren, ons schip. Bij één dier vlaggen had men zich eene opluistering veroorloofd; het rood scheen men toch zoo mooi te vinden, dat daarvan nog een baan tusschen het wit en blauw was ingevoegd, en bovendien had deze vlag nog een witten hoek met drie roode sterren. De mannen, die aan boord kwamen, zagen er goed uit. Hun huid, vrij van de elders op Nieuw-Guinea zoo veel voorkomende huidziekten, heeft bijna de kleur van die der Javanen, maar hun haar is gekroesd, hoewel niet wollig. Hunne gelaatstrekken zijn regelmatig; zij hebben mooie, levendige oogen en een langen, spitsen, naar beneden gebogen neus, waarvan zij het middenschot niet doorboren (*). Volstrekt niet bedremmeld, komen zij als bij oude

Dumont d'Urville, die in Mei 1839 deze kust langs voer, zonder ergens met de inlanders in aanraking te komen, schonk aan Karas den naam van den beroemden Franschen zeeschilder Gudin. De Kommissie der Soerabaja doopte deze drie eilandden Koning Willem III Eilanden, terwijl Cora op zijne kaart voor deze en de noordwaarts tot de Maccluersgolf liggende eilanden den naam Arcipelago di Carlo Alberto wil invoeren. In plaats van al deze vreemde namen acht ik het wenschelijk, voor deze drie eilanden den ouden naam van Karas-Eilanden te behouden. De beide oostelijke eilandjes heeten ook bij Beccari Faor en Tubruasa (zie *Nuova Antologia* XXVI, p. 453). Zonderling is het echter, dat in het hierachter volgend journaal der Soerabaja aan Fauer ook de naam van Batoer, aan Karas steeds die van Kani wordt toegekend. Daar nu zoowel volgens Beccari als volgens de woordenlijst van den heer Coorengel de bewoners van Karas eene andere taal spreken dan die der andere eilandjes, ligt in dit taalverschil misschien de oplossing dezer onderscheidene benamingen. R. A

(*) Beccari verklaart de bewoners der Karas-Eilanden voor ware Papoes, hoewel de hoofden en aanzienlijken de duidelijke sporen dragen, dat zij uit een vermenging met Maleiers ontsproten zijn. (*Nuova Ant.* t. a. pl. p. 449). R. A.

vrienden. Zij dragen hoofddoek en sarong, sommigen een baadje en broek van sits; een paar hebben fluweelen buisjes, afgezet met valsch galon, terwijl een ander een Arabisch vest aanheeft. Een hoog bejaard man prijkt met een rooden rok, groen vest en sitsen broek; hij zegt ons, dat bij geen der drie eilanden ooit een groot schip ankerde (*). Daar zijn er onder hen, die duidelijk en vlug Maleisch spreken, welke taal zij van de Makassaarsche handelaars leerden; een ging zelfs met hen naar Makassar, terwijl een ander het tot Singapoer bracht, zoodat deze een paar woorden Engelsch sprak.

Vrijdag 25 October wordt eene ankerplaats gevonden aan de noordoostzijde van het eiland Fauer. Drie hoofden van Fauer, de Kapita, de Kapita-laut en de Majoor, komen aan boord; daarna nog twee hoofden van Toeboeroeasa, de Kapita en de Orang-kaja. Volgens deze hoofden staan de drie eilanden onder den Radja van Atti-Atti aan den ingang der Maccluersgolf, die op zijne beurt de heerschappij erkent van den Sultan van Tidor. Zij zeggen, dat zij wel van den Sultan gehoord hebben, maar nooit aanrakingen met hem hebben gehad, evenmin als met de Compagnie, wier vlag zij voeren. Hoe men aan die vlag kwam, wist men niet te zeggen, maar men voert haar sedert overoude tijden (†).

(*) Beccari en d'Albertis deden hun tocht naar deze baai met denzelfden schoener, dien de heer von Rosenberg gebruikt had. Ook Keyts had op zijne ontdekkingsreis twee jachten en een sloep onder zich, terwijl Dumont d'Urville met zijne grootere schepen ver uit den wal bleef. Daarentegen werd Karas in het voorjaar van 1853 bezocht door het fregat Prins Hendrik der Nederlanden en het stoomschip Vesuvius onder den kapitein-luitenant C. F. Stavenisse de Brauw, die aan de oostzijde van het eiland ankerden. Uit den tekst maak ik op, dat de Dassoon niet, zooals later de Soerabaja, van de kaart dier ankerplaats voorzien was. R. A.

(†) Keyts, die met deze eilanders den 30sten Augustus 1678 namens de Compagnie het eerste kontrakt sloot, deelde blijkens zijn journaal ook Prinsevlaggen onder hen uit (*Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 143 en 160). Uit de door den heer Leupe medegedeelde bijzonderheden weten wij, dat de Karas-

Zaterdag 26 October brachten wij een bezoek op het eiland Toeboeroeasa, waar men de drie negorijen: Toeboeroeasa, Dokoponoean en Tarak aantreft. De eerstgenoemde negorij aan de zuidzijde van het eiland staat onder een Kapita, die Riaai heet, terwijl Dokoponoean, dat westwaarts op een kaap ligt, misschien honderd voet boven de zee, bestuurd wordt door den Orangkaja Korera. De derde negorij Tarak ligt op de westkust en wordt bestuurd door een Sengadji, welke betrekking door het overlijden van den titularis vakant was. De Kapita te Toeboeroeasa wordt beschouwd als hoofd van het geheele eiland.

De huizen, die allen op palen staan ter hoogte van ongeveer vijf voet, zien er goed uit; zij zijn gebouwd en ingericht op Makassaarsche wijze. In de woningen der hoofden, waar wij binnentreden en ons neerzetten, is het zindelijk en ordelijk. Men spreidt daar fraaie legmatjes voor ons uit, brengt schoone hoofdkussens en biedt ons klappers; kortom, men doet, wat men kan, om de zending goed te ontvangen. Zelfs lost men saluutschoten en al geschiedt dit alleen uit Singapoersche geweren, de wil is goed, en slechts daarop moet gelet worden. Het trok zeer onze aandacht, dat alles om en in de huizen er zoo zindelijk uitziet, en dat alles behoorlijk opgeborgen is of zijne vaste plaats heeft. In het huis van den Kapita heerscht zelfs iets, dat naar gezelligheid zweemt; het is er kraak zindelijk, licht en lucht hebben overal vrijen toegang. Borden en schotels van aardewerk staan plat tegen den wand in

---

Eilanden sedert enkele malen door burgers van Banda bevaren werden, als in 1686 door Lucas Jansz. en in 1748 door een drietal sloepen uit Banda, bij welke gelegenheid Samuel Wagenaar door de inboorlingen werd gedood, naar het schijnt uit weerwraak voor vroeger door hem gepleegde gewelddadigheden (t. a. pl. 100 en 110). Sedert den ondergang der Compagnie werd echter dit deel van Nieuw-Guinea, als men het in de vorige noot vermelde kort bezoek der Prins Hendrik uitzondert, geheel door de Indische regeering verwaarloosd. R. A.

houten rekjes; ook zijn er kopjes en schoteltjes netjes bij drieën te pronk gesteld. Daar tegenover hangen drie Singapoersche geweren en een paar pieken, evenwijdig naast elkaar gerangschikt, voorts van koord gevlochten taschjes met allerlei kokertjes, waarvan sommige van niet onaardig snijwerk voorzien zijn. Dit alles is zoo geschikt, dat men er dadelijk het streven uit ziet, om het zich te huis behagelijk te maken; wie zou zulks hier verwacht hebben?

In plaats van met wantrouwen, wordt de zending hier ontvangen met hartelijkheid, en dat bij lieden, die ons zoo zelden zagen komen. Vrouwen en kinderen namen hier niet de vlucht, ja kinderen dienden tot wegwijzers van hen, die het eiland ingaan om te jagen. Zekerder bewijs, dat wij als vrienden ontvangen worden, is wel niet mogelijk.

Te Dokoponoean, welke negorij zich uiterlijk het schoonste voordoet, zien wij eene smederij, waar men juist een kauwbeitel vervaardigt. Een afgewerkte parang ziet er op het oog goed uit, niets minder dan die, welke in den handel komen. Tot aanbeeld dient een ballast-schuitje, terwijl de blaasbalk uit twee loodrechte cylinders bestaat. De houten zuigerstangen dragen een schijf, omwonden met vogelveeren, en worden beurtelings op en neer bewogen; die veeren staan allen in dezelfde richting naar beneden, zoodat zij, als de schijf omlaag gedrukt wordt, naar boven gaan en de schijf afsluiten. Kleppen ontbreken aan deze cylinders en zouden bij de beschreven inrichting ook niet te pas komen. De uit de cylinders gestooten lucht gaat door twee beneden aangebrachte bamboezen, die weder bevestigd zijn in een doorboord stuk steen; voor de opening in dien steen is een vuur van houtskool. De gereedschappen, die bij het smeden gebruikt worden, zijn: tang, hamer en beitel; vijlen kent men hier niet.

De bewoners van Toeboeroeasa noemen zich Mahomeda-

nen. (*) Hun hoofdvoedsel bestaat uit oebies en kladi; djagong wordt alleen gegeten als lekkernij. Ook eten zij sago, maar die wordt verkregen van den vasten wal, daar de sago-palm niet op het eiland groeit. Dierlijk voedsel wordt weinig genuttigd, en wanneer zulks gebeurt, dan bestaat dit uit schelpdieren of visch, die gevangen wordt in langwerpig vierkanten fuiken, gevlochten uit fijn gespleten bamboe. Deze fuiken zijn omstreeks één el lang, een halve el breed en een kwart el hoog; de trechtervormige opening is aan een der korte zijden.

Op Toeboeroeasa is geen ander viervoetig gedierte, dan honden, katten, ratten en wilde varkens. (†) De tabak, die men gebruikt, wordt op het eiland zelf geteeld. Van vruchten vindt men er klappers, manga's, djamboes, kanari-pitten, pisangs, ananassen en broodvruchten. Het eiland levert ook muskaatnoten; men toonde ons verscheidene jonge notenmuskaat-boompjes, met wier aanplant men zoude voortgaan. De boompjes staan te dicht bij elkaar, weshalve ten dien aanzien de noodige raad werd gegeven.

Al de inlanders klaagden over langdurige droogte, waardoor veel aanplant van aardvruchten uitstierf. Toch gaf een beekje tusschen de negorijen Toeboeroeasa en Dokoponoean nog overvloed van water, waarvan de Dassoon zich voorzag.

(*) Toen Keyts in 1678 deze eilanden bezocht, waren de bewoners nog volslagen heidenen, terwijl hij uitdrukkelijk in zijn journaal aanteekent, dat zij veel minder beschaafd en geslepen waren, dan die van het eigenlijke Onin aan den zuidhoek der Maccluersgolf. Beccari zegt (*Nuova Ant.* XXVI, p. 449), dat de hoofden alleen Mahomedanen zijn, maar dat het eigenlijke volk nog Heidensch is en onderanderen op Fauer aan een slang met negen hoofden gelooft. Zoowel Beccari als Keyts prijzen, evenals de heer Coorengel, de vertrouwelijke en gemeenzame wijze, waarop zij door deze inlanders ontvangen werden. R. A.

(†) De Italiaansche zoöloog d'Albertis vond op deze eilandengroep nog twee soorten van buideldieren, als den veel op Ceram voorkomenden *Cuscus maculatus* en den *Perameles Doreianus*. Voorts vermeldt hij van de hier zoo talrijke vogelwereld: kroonduiven, verschillende soorten van kakatoes en een loophoen, (Cora, *Cosmos* I, p. 17). R. A.

Makassaarsche prauwen komen hier ten handel met lijnwaden, gemaakte kabaaien en broeken, ijzerwerk, rijst en zout, welke artikelen verruild worden tegen muskaatnoten, een weinig tripang en enkele stukken schildpad. Die noten komen echter niet alleen van Toeboeroeasa, maar voor het grootste gedeelte van de vaste kust. De hoeveelheid schildpad, die van hier uitgevoerd wordt, is schier van geene beteekenis; ook waren de ons vertoonde monsters van weinig waarde, dun en van niet gewilde kleur, zoodat wij de hoofden beduidden, waarop bij de waardebepaling van schildpad moet gelet worden.

Bij den ruilhandel zijn de volgende prijzen aangenomen: een parang = 500 muskaatnoten; een gemaakte kabaai van rood gebloemd sits = 2000 noten; een gemaakte Makassaarsche broek = 3000 noten; een gemaakt rood flanellen baadje of baskat = 2500 noten; een fijne hoofddoek = 1500 noten; een grove hoofddoek = 1000 noten; tien stuks kain loka van vier vadem het stuk, een slendang (patolla) en een Boegineesche hoofddoek (lientjoe) = 10,000 noten; een katti schildpad = 10,000 noten. Voor 10,000 zegt men een laksa.

Zout weet men hier niet te maken, waarom den bewoners gewezen werd, hoe dit te doen door uitdamping in den zonneschijn.

Wie deze streken bezoekt, moet zich goed voorzien van sigaren; hij kan volstaan met bokjes, maar met een sigaar doet men meer dan met tabak. Ook ontvangen de hoofden gaarne een glaasje sterken drank, ofschoon zij daarvan geen dagelijksch gebruik maken. De mindere man schijnt daar minder om te geven; mogelijk heeft hij er den smaak nog niet van weg, maar op een sigaar is hij fel. Het rooken er van schijnt niet alleen zijn smaak, maar ook zijn ijdelheid te streelen. De mindere man draagt de tjidako, maar velen ziet men met een sarong of kort broekje, en wie het maar eenigszins kan doen, draagt een hoofddoek.

Op Toeboeroeasa werd ons een boom gewezen, waarvan het sap hoogst vergiftig is; in de landstaal heet die pitpiltak. Toen de Kapita daarvan een blad plukte, deed hij zulks achter zijn rug, uit vrees, dat hij een spat van het sap in zijn oog mocht krijgen, hetgeen oogenblikkelijk blindheid zou te weeg brengen; inwendig gebruikt, zou eene kleine hoeveelheid een snellen dood veroorzaken. Uit den stengel van het afgescheurde blad vloeide een melkwit vocht.

Zondag 27 October bezochten wij het eiland Fauer, waar men deze drie negorijen vindt: Kaidba onder den Majoor Angona, Patpadada onder den Sengadji Boimien en Fauer onder den Djada Oterpoean. (*) Om in laatstgenoemde negorij te komen, dient men bijna een akrobaat te zijn. Eerst gaat men langs een onmogelijk pad naar omhoog, totdat men staat voor een loodrechten wand, waartegen moet worden opgeklauterd door middel van een van insnijdingen voorzienen boomstam, die meer dan twintig voet lang is, om eindelijk al huppelende over koraal- en steenklompen de negorij binnen te komen. Een gems zou er voor blijven staan en zou bedanken voor dien boomstam, al waren de uitgekapte treden ook veel dichter bij elkaar. Van den nood een deugd makende, aanvaardden wij den bezwaarlijken klim naar de negorij, waar het een verwaarloosde boel was. Alles is hier even armoedig en flets, behalve het onkruid, dat er uitziet, als werd het zorgvuldig verpleegd. De huizen staan meest scheef; sommige zijn geschoord, andere door middel van klimplanten aan de boomen vastgesjord, om ze in hun val tegen te houden. De negorij is vol schoren, stutten en van lianen vervaardigde touwen, die aan het want van een schip doen denken; geen wandelplaats dus voor bijzienden. De bewoners dragen smerige en gescheurde

---

(*) De eerste negorij heet in de hydrographische beschrijving van de reis der Soerabaja Kiaha, R. A.

kleederen, maar zijn uiterst vriendelijk en gedienstig; het is een arm, maar gul en goedhartig volkje. Vrouwen en kinderen naderen met goed vertrouwen; ja de kinderen slenteren aanhoudend om de vreemde gasten rond. Zij brengen schelpen en bewijzen allerlei kleine diensten; daarvoor kregen zij glazen kraaltjes, welke kleine geschenken de vriendschap sloten; moge die goed onderhouden worden!

Fauer is armer aan water dan Toeboeroeasa, en dit zal wel de reden zijn, dat de kabaaien minder schoon gewasschen worden, en dat de huizen wat veel overhellen. Zonder water geen reinheid en waar onzindelijkheid heerscht, ontstaat verwaarloozing. Wie een vuil kleed aanheeft, draagt het ook gescheurd; dit maakt hem lusteloos, als hij het niet al is; hij laat er het hoofd bij hangen en zijne woning volgt dit voorbeeld, zij valt buiten het lood.

In een paar klapper-aanplantingen op Fauer stond rechtop in den grond gestoken een aantal scherp gepunte, bamboezen spiesen ter lengte van acht tot tien voet; aan eenige daarvan hingen groote schelpen, aan andere waren stukken klapper-bast gestoken. De beteekenis hiervan is deze, dat hij, die van de vruchten dier aanplantingen steelt, zal gestraft worden, hetzij door het inslikken van een levend schelpdier, hetzij door een lanssteek. Men ziet daaruit, hoe ook in deze primitieve maatschappij het eigendomsrecht wordt erkend.

Ook op Fauer bestaat de uitvoer uit tripang, muskaatnoten en een weinig schildpad, en worden die artikelen ingeruild tegen lijnwaad en ijzerwerk. De inlichtingen omtrent den handel van Fauer kwamen overeen met die, welke wij te Toeboeroerasa verkregen.

De plantengroei is op Fauer dezelfde als op Toeboeroeasa, maar heeft een dorder aanzien, daar de bodem meest uit koraal en kalksteen bestaat. Hier en daar ziet men zandsteen; ook vonden wij ijzerhoudende kwarts, maar alleen als rolsteenen.

Maandag 28 October bezochten wij het eiland Karas. Met de stoomsloep daarheen gaande, werd dit beproefd langs de oostkust van Fauer, maar daar stond te veel zee, zoodat wij terugkeerden, om Karas langs de andere zijde van Fauer te bereiken.

Op Karas zijn drie negorijen: Sila aan de oostzijde onder den Sabandar Amis, Bigoor benoorden Sila onder den Kapita Inan en Soewan bezuiden Sila onder den Radja Sambé en den Majoor Mossa Langiet. Terwijl men op Toeboeroeasa en Fauer veel bamboe, kanari- en notenmuskaatboomen aantreft, is daarvan op Karas niets te zien. Toch bestaat de voornaamste uitvoer ook hier uit muskaatnoten, die van den vasten wal worden aangevoerd.

De bewoners der Karas-Eilanden zijn eigenlijk de tusschenpersonen in den handel, dien de Makassaren met de Papoes der Westkust van Nieuw-Guinea drijven. In dit opzicht hebben de eilanden waarde, althans voor de vaart der Makassaarsche prauwen; of die handel voor belangrijke uitbreiding vatbaar is, daaromtrent is nog niets te zeggen, althans niet met zekerheid. De uitvoer van muskaatnoten is thans de hoofdzaak (*), maar dat dit artikel bij vermeerderde vraag in grooter hoeveelheid kan verkregen worden, is hoogst onwaarschijnlijk. Daartoe zou men met geregelde teelt en met veredeling der nog wilde noten moeten beginnen, en dit is van den Papoe in lang niet te verwachten.

Op Karas ziet het er vrij goed uit; men is daar nog al goed behuisd. In de negorij Sila staat de woning van den Sabandar boven de zee; daar binnen gezeten, bevindt men zich als ware het aan boord van een schip. De deining doet het tamelijk ruim huis heen en weer gaan, maar

---

(*) Beccari verzekert echter (*Nuova Ant.* XXVI, bl. 451), dat de hoofden der Karas-Eilanden veel slaven aan de Gorammers verkoopen, die zij uit Nieuw-Guinea rooven, hetgeen een hoofdbezwaar vormt, om van de Rijklof van Goensbaai in het binnenland door te dringen. R. A.

toch is het hecht en sterk genoeg, om een aantal menschen te bergen, zoo groot als er maar met mogelijkheid in kan. Gelukkig waait het, en heeft de wind vrij spel door vloer en omwanding; was dit niet het geval, dan zou het onhoudbaar zijn in deze besloten ruimte, te midden van zooveel Papoes, wier lichamen, evenals die der Afrikaansche negers, een zeer onaangename lucht verspreiden,

Op deze eilanden geeft men gaarne blijken van mannelijke gehardheid; daarvan maakt men een spel en daagt elkaar uit, om te doen zien, wie het best pijn kan verduren. Zoo legt men bijvoorbeeld vezels van klapperbast op bovenarm of borst, die men in brand steekt; wie zich dan de diepste wonden laat branden, zonder eenig teeken van smart te geven, is de held. Ook ziet men mannen, die kruisen en andere figuren op hun bovenarm of borst hebben ingebrand; dit alles geschiedt, om aan het schoone geslacht te behagen.

Dinsdag 29 October was bestemd voor het oprichten van een paal met 's Rijks wapen op het eiland Fauer, ter plaatse, waar de schepen kunnen ankeren; slecht weder belette echter, aan dit voornemen gevolg te geven. Dit oponthoud werd ruim vergoed door de hevige regenbuien, die neerstortten, waaraan groote behoefte was. In den vroegen morgen van den volgenden dag werd dit plan uitgevoerd. Al de hoofden der drie eilanden kwamen met groot gevolg en voeren onder gezang en trommelslag driemaal om de Dassoon, die al de vlaggen doet waaien, die maar aan boord zijn, welk voorbeeld de Henriette Elisabeth volgt. Toen de paal aan den wal opgericht was, bleef het wapen nog bedekt door een Nederlandsche vlag, terwijl drie dier vlaggen aan stokken daar hoog boven uitsteken. Het scheepsvolk der beide vaartuigen, in het wit gekleed, vormt een kring om den paal. Daarvoor plaatsen zich de hoofden der eilanden, begeleid door den Radja van Misool en den Radja-loods;

achterwaarts staan de stuurlieden en machinisten van de Dassoon, allen in uniform, met den gezagvoerder en stuurman der brik. De gezaghebber van het stoomschip plaatst zich meer nabij het wapen; vervolgens komt de hoofdambtenaar der zending, vergezeld van de Tidoreesche Prinsen met hun gevolg en van den hem toegevoegden assistent. Hij stelt zich onder het wapen en maakt aan de hoofden bekend, dat dit hier wordt opgericht tot een openlijk teeken, dat de eilanden Toeboeroeasa, Fauer en Karas behooren tot het gebied van Nederlandsch-Indië en dat die onder oppertoezicht van het Gouvernement bestuurd worden door den Sultan van Tidor. Prins Mohamad Taher trekt nu de vlag weg, die het wapen bedekt, en onder een: hiedoep la Soeltan Wolanda! en een driemaal herhaald hoezee! valt van de Dassoon een saluut van elf schoten. De drie vlaggen, die van het wapen afwaaien, worden ter hand gesteld aan Prins Mohamad Taher, om ze uit te reiken aan de hoofden van Toeboeroeasa, Fauer en Karas en hun daarbij aanbevolen, deze vlaggen in eere te houden, zorg te dragen voor 's Rijks wapen, en steeds hulp en bijstand te verleenen aan schepen en schipbreukelingen. Prins Mohamad Taher geeft daaraan gevolg, en de hoofden beloven de hun gegeven aanbeveling te zullen opvolgen. Daarna gaat men aan boord van de Dassoon, waar de hoofden goed onthaald worden. Twee feestdronken worden ingesteld, een ter eere van den Gouverneur-Generaal, en de andere op het welzijn van den Sultan van Tidor; Prins Mohamad Taher bedankt daarna uit naam van den Sultan en geeft de verzekering van diens verknochtheid aan het Gouvernement.

De hoofden dezer eilanden, en dit is bij zulke eenvoudige lieden natuurlijk, waren opgetogen over de plechtigheid, die zij bijwoonden; voor hen was zij indrukwekkend, en dit was haar eenig doel. Voorts werden aan hen uitgereikt akten van erkenning en bevestiging van dezen inhoud:

« *Wij*, *Prins Mohamad Taher*, *handelende namens den Sultan* « *van Tidor*, *verklaren den* (ambtstitel en naam) *te erkennen* « *en te bevestigen in zijne waardigheid van* (ambtstitel), *ge-* « *schiedende deze erkenning en bevestiging behoudens nadere be-* « *krachtiging vanwege het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.*

« *Gegeven aan boord van het Gouvernement-stoomschip Dassoon* « *den* (dag en jaar)

(handteekening)

« *Voorschreven erkenning en bevestiging van den* (ambtstitel « en naam) *wordt bij deze bekrachtigd.*

« *Aan boord van het Gouvernement-stoomschip Dassoon den* « (dag en jaar).

« *De Hoofdambtenaar met rang van Resident, belast met eene* « *zending naar Nieuw Guinea en daaronder behoorende eilanden* « (handteekening en daarnevens een afdruk van 's Rijks « wapen.) »

De door Prins Mohamad Taher geteekende akte was geschreven in de Maleische taal met Maleische karakters, terwijl aan de voorzijde daarvan eene herhaling voorkwam in ons gewoon letterschrift.

De paal op het eiland Fauer staat volgens den gezaghebber van de Dassoon op 3 gr. 28 min. 6 sek. Z. Br. en 132 gr. 44 min. 7 sek. O. L. van Greenwich (*). Deze paal is wit en het wapen rood geschilderd. De daarvoor gelegen ankerplaats is ruim genoeg voor twee of drie schepen; zandgrond; 280 meters uit den wal; peiling op den paal Z. 40 gr. W.

Donderdag 31 October deden wij een tocht naar het onbekende binnendeel der Rijklof van Goensbaai, verzeld door de hoofden van Toeboeroeasa en Fauer. Volgens hun zeggen was de baai onbevaarbaar voor vaartuigen van

(*) Keyts stelt in zijn journaal (*Bijdragen* X, bl. 143) de Rijklof van Goens-Baai op 3° 26′ Z. Br., hetgeen, daar het juiste punt niet wordt opgegeven, waar hij deze plaatsbepaling nam, vrij wel met de in den tekst opgegeven breedte overeenstemt. R. A.

eenigen diepgang, welke opgaaf zeer juist bleek, daar de zee hier vol gevaren en koraalreven is. Het is wel onnoodig aan te stippen, dat de brik Henriette Elisabeth bij Fauer achterbleef, want met haar op sleeptouw zou zulk een tocht inderdaad roekeloos zijn. De Dassoon schuifelt als een slang tusschen de reven door; het is een vaart vol nood en zorgen, een heen en weer gaan als van iemand, die een verloren voorwerp tracht terug te vinden. Schepen zullen wel doen, de Rijklof van Goensbaai voorloopig niet onder de veilige vaarwaters te rangschikken.

Het land om de baai is laag, zeker niet hooger dan vijftig voet, maar sterk heuvelachtig, welke heuvels zich tot ver in het land uitstrekken. Daar woont niemand, dat niet te verwonderen is, want het oog ontwaart er niets dan koraal met eenig knoestig kreupelhout (*). De natuur is hier lang zoo mild niet, als langs de tot dusver bezochte kusten.

De Dassoon is het eerste stoomschip, dat in het binnendeel dezer baai doordrong. De bewoners der Karas-Eilanden hebben dan ook geen oogen genoeg, om onze vaart te bewonderen. Vooral onze stoomsloep trekt hunne aandacht; zij wordt met gejuich begroet en men gaat te water, om de schroef goed van nabij op te nemen.

(*) **Keyts maakte reeds de opmerking (t. a. pl., bl. 141), dat de vaste wal der Rijklof van Goensbaai zich als de kust van ons lieve vaderland voordeed, en dat alleen de beide hoeken aan den noorder- en zuideringang zeer hoog waren. In zijn tijd schijnt de vaste wal meer bevolkt geweest te zijn, want Rumphius spreekt (T. a. pl. bl. 83) van de groote en woeste menschen van het landschap Tatar en zegt ook, dat de bewoners van Ceram-Laut massooi van een groot binnenmeer verkregen, maar dat zij om de barbaarschheid der bevolking deze streek verlieten. Of men onder dit binnenmeer het binnendeel der Rijklof van Goensbaai, dan wel een werkelijk meer verstaan moet, zooals von Miklucho Maclay er in 1874 een achter de Tritonsbaai ontdekte, kan eerst door latere onderzoekingen worden uitgemaakt. R. A.**

III.

DE BAAI VAN KAPAUER EN ONIN'S WESTHOEK.

Vrijdag 1 November vertrokken wij noordwaarts. Voorbij de Rijklof van Goensbaai wordt het land dadelijk hooger; 't is weer de Chineesche muur van Kaap van den Bosch, wel niet zoo hoog, maar toch even ontoegankelijk. De plantengroei wordt ook weliger, hoewel zonder hoog opgaand geboomte. Om drie uur des namiddags passeerden wij de plaats, waar vroeger de negorij Samooi gelegen was; overblijfsels van woningen toonen de plek nog aan op een van den vasten wal gescheiden eiland. De tusschen beide liggende straat is echter slechts bevaarbaar voor kleine prauwtjes. Twee uur latèr voeren wij tusschen de kust van Nieuw-Guinea en het eiland Pandjang en kwamen tegen zonsondergang in de Baai van Kapauer (*). Een Luitenant van den Sultan van Tidor, half Tidorees en half strand-Papoe, belast met het doen van heffingen, of wel met de invordering der belastingen, kwam hier bij ons

(*) Reeds op de kaart van Keyts vindt men het eiland Samei, dat ook vermeld wordt op den tocht van Jacob Borné in 1656 (*Bijdragen*, R. 3, D. X, bl. 54 en 55.) Deze naam, die op de kaarten van Melvill en Bogaerts tot Semail verbasterd is, wordt ook door Beccari gebruikt en verdient mijns inziens de voorkeur boven het in den tekst voorkomende Samooi, misschien een schrijffout. Dumont d'Urville gaf in 1839 dit eiland den naam Jacobs, terwijl hij Pandjang in Coster herdoopte. Den naam Pandjang, door zoovele eilandjes in den Indischen Archipel gedragen, vond ik tot dusver het eerst op de kaart van Melvill, dien van Telok Kapaur in de bij de Nota van Weddik behoorende kaart. R. A.

aan boord. Wat hij reeds voor den Sultan verkregen had, was volgens zijn beweren door brand verloren gegaan, zoodat hij nu meest in de Maccluersgolf rondzwierf, om handel te drijven. Deze luitenant heette Gaul en was, hoezeer bijna blind, goed bij de hand, maar tevens een onbeschaamde bedelaar, waardoor hij geene gunstige meening gaf omtrent het gehalte der Tidoreesche officieren. Ook de Djimalaha van Sakertemmin maakte ons zijne opwachting, den volgenden dag gevolgd door den Kolano van dit distrikt met eenige mindere hoofden.

Kapauer, zooals de landstreek om de baai van dien naam genoemd wordt, staat onder den Radja van Fattaga nabij den zuidhoek der Maccluersgolf. De voornaamste hoofden aldaar heeten: Arora, wonende op het eiland Menawas of Albert, die den titel van Kolano van Sakertemmin voert en Toenoeni, wonende op den vasten wal benoorden de twee rivieren van Kapauer, die den titel van Djamalaha van Sakertemmin draagt. (*) Beide waren

---

(*) **Menawas, dat de heer Coorengel later beschrijft, houd ik voor hetzelfde eiland, dat Dumont d'Urville Gide noemde en op de kaarten van Melvill en Bogaerts Batoepoeti heet. Deze laatste naam komt herhaaldelijk voor in de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden, onderanderen op de kaart van Keyts. Rumphius zegt uitdrukkelijk; » dit eilandeke »ligt dicht bij den Hoek van Onin met een witte klip als een kasteel, hetwelk »de Ceramlauwers, van Goram overstekende, eerst aandoen, zijnde tusschen»beide maar zestien mijlen, zoodat men van Gorams bergen met klaar weer »het hooge land van Onin zien kan.» De naam is dus aan de uiterlijke gedaante ontleend van het Maleische batoe poeti (*witte steen* of *rots*), even als het White Isle van Dampier. Hier moeten wij nog opmerken, dat oudere kaarten, zooals die van Cora (*Cosmos* I, N. 1) en het karton der Maccluersgolf op de groote achter dit werk gevoegde kaart, waar de zuidzijde van Onins-Westhoek uit oude admiraliteitskaarten is overgenomen, tusschen Batoepoeti of Gide en Tobiserang of Roze een eiland plaatsen, dat blijkens een latere kaart van Cora (t. a. pl. N. 12) volgens de opname van den Italiaanschen officier de Lenna niet bestaat. De naam Albert-Eiland vond ik tot dusver alleen op eene verouderde Engelsche admiraliteitskaart van zeer kleine schaal, zoodat daaruit met geen mogelijkheid is op te maken, welke der drie eilanden, die d'Urville Coster, Roze en Gide noemde, daarmede wordt bedoeld. R. A.**

bejaard en suf. Het aantal mindere hoofden was zoo groot, dat daarvan geen nadere opgaaf wordt gedaan.

Sakertemmin is een onderdeel van Kapauer. De andere deelen van dit landschap kunnen niet worden opgegeven; wel werd er naar gevraagd, maar de antwoorden liepen zoo uiteen, dat daar met schijn van zekerheid niets uit te maken was.

Een matroos stierf den 2den November aan berri-berri en werd met toestemming der hoofden aan den wal begraven.

De twee rivieren van Kapauer zijn met groote sloepen niet te naderen wegens de bank van modder en zand, die daar vóór ligt, de noordelijkste heeft het beste drinkwater. De bedding van beide bestaat uit modder; de oevers zijn weinig of niet uitgeschuurd en begroeid met mangaanboomen. Uit zee gezien, doen deze rivieren veel van zich verwachten, maar ze zijn in werkelijkheid onbeteekenend; hare breede monding is niets anders dan een inham der zee, waarin een bergstroompje uitwatert. Bij laag water kunnen zij hoogstens een kwart mijl worden opgevaren. (*)

Zondag 3 November brachten wij een bezoek op het eiland Tobiserang, waar nog de overblijfselen van woningen zijn (†). Daar stond eens eene groote negorij, die echter sedert eenigen tijd verlaten was, daar dit eiland op den duur zijne bewoners niet kon voeden, zoodat deze hunne woonplaats naar den vasten wal verplaatsten. Eenige prauwen kwamen hier bij de Dassoon, wier opvarenden een weinigje kladi en een paar stukken suikerriet te koop aanboden; het laatste geleek veel op de Japarasche soort. Deze stukken

---

(*) Beide rivieren vindt men op de kaart van Beccari (*Cosmos* T. I) aangegeven, maar evenals hier in den tekst onbenoemd. R. R.

(†) Waarschijnlijk hetzelfde eiland, dat Dumont d'Urville Roze noemde, zie de bovengenoemde kaart. Dit eiland was nog bewoond in 1855, toen de ambtenaar W. F. C. Helsdingen Kapauer met de adviesbrik Pylades bezocht, waarover men vrij uitvoerige berichten vindt in het *Koloniaal Verslag* over dat jaar, bl. 66. R. A.

waren twaalf voet lang en daar de toppen en ondereinden afgesneden waren, kan de oorspronkelijke lengte van dit riet veilig op veertien voet geschat worden; het was goed rijp en zag er krachtig uit. In een dezer prauwen waren vijf vrouwen, die wij tabak en kralen gaven, zoodat zij zeer tevreden huiswaarts keerden.

Het strand der kuststreek langs de Baai van Kapauer, die wij daarna bezochten, bestaat uit koraal, kalksteen en zandsteen; als rolsteenen vindt men er stukken vuursteen en kalkspaath. De plantengroei is er minder weelderig dan in de Rijklof van Goensbaai. Het hoofdvoedsel is sago, die van de Maccluersgolf moet worden aangevoerd; ook worden oebies en kladi gegeten. Het strand is omgeven door koraalriffen; op enkele plaatsen loopt de zandoever wel een eind in zee, maar ook daar liggen groote koraalbrokken, die het zelfs bij hoog water moeielijk maken, het strand met groote sloepen te naderen. Onuitstaanbaar is de stank, die bij laag water uit deze koraalriffen opgaat. Tal van vrouwen en kinderen houden zich daar gewoonlijk op, om de vischjes en schelpen op te rapen, die bij vallend tij op de riffen achterblijven. Toen wij tusschen al die vrouwen en kinderen rondliepen, nam niemand de vlucht; zelfs werd toegelaten, dat wij de mandjes, waarin de visch verzameld werd, ter hand namen.

De hoofden en voornamen dragen hier hoofddoek en kabaai of sarong, doch alleen bij plechtige gelegenheden; gewoonlijk dragen zij als het volk de tjidako. Velen zijn hier op de borst getatoeëerd; sommigen maken zich op iedere wang door middel van kalk vier moesjes onder elkander. Dit geeft hun, op eenigen afstand gezien, een schrikwekkend voorkomen, dat nog verhoogd wordt door een paar vogelveeren, boven in het kroeshaar gestoken. De parang zonder scheede leggen zij plat op den schouder en klemmen het handvat tusschen kin en sleutelbeen. Dit alles maakt, dat deze menschen er wel een

weinig vervaarlijk uitzien, maar als men hunne gelaatstrekken en vooral hunne oogen goed opneemt, dan verkrijgt men terstond de overtuiging, dat deze lieden zoo kwaad niet zijn. In beschaving staan zij echter beneden de bewoners der Karas-Eilanden; zij zijn buitengewoon vatbaar voor luidruchtige vrolijkheid. Eenigen spreken ook Maleisch, dat zij van de Makassaarsche handelaars leerden (*).

De handel wordt hier gedreven door Makassaren, die tusschen Singapoer en Nieuw-Guinea varen. Uitvoer-artikelen zijn notenmuskaat, massooi en paarlemoerschelpen, terwijl de invoer uit lijnwaden, kralen, ijzerwerk, geweren en kramerijen bestaat. Iedere handelsprauw betaalt havenrecht, ter waarde van 20,000 stuks muskaatnoten of drie pikols. De Radja-loods, die hier ook wel ten handel kwam, zegt echter, dat het met de betaling van dit recht niet streng toegaat, en dat het in den regel niet wordt ingevorderd, wanneer de zaken, die met den handelaar gedreven worden, tot aller genoegen afliepen.

Volgens opgave der hoofden is voor den ruilhandel de volgende waardebepaling der goederen aangenomen:

1 pikol rijst	= $\frac{1}{2}$	pikol	muskaatnoten
2000 stuks sago	= 1	»	id.
2 pikols ijzer	= 1	»	id.
2 stuks gebloemd katoen	= 1	»	id.
4 stuks madapollam	= 1	»	id.
1 stuk wit katoen	= 1	»	id.
2 stuks rood katoen	= 1	»	id.
2 stuks blauw katoen	= 1	»	id.
2 Singapoersche geweren	= 1	»	id.
2 vaatjes buskruit	= 1	»	id.
1 pikol lood	= 1	»	id.

(*) Beccari, die in de *Nuova Antologia* T. XXVI een tweetal mannen van Kapauer afbeeldt, verzekert, dat deze Papoes koppen snellen. Niemand mag een vrouw trouwen of siri kauwen, die nog geen man heeft omgebracht, welk heldenfeit ook door de veeren in het haar wordt aangetoond. R. A.

De Radja-loods bevestigt het bestaan dezer prijsbepalingen, maar zegt, dat daaraan niet te veel moet worden gehecht, want dat ook hier, evenals overal, kooper en verkooper den voordeeligsten prijs trachten te verkrijgen. Volgens hem dient deze waardebepaling meer tot het uitmaken van ontstaande geschillen (*).

Maandag 4 November bezochten wij den Kolano van Sakertemmin op Menawas, welk eiland vier tot vijf mijl uit den wal ligt. Uitgestrekte koraalriffen maken de nadering lastig, zelfs voor sloepen, vooral bij de schier aanhoudend doorstaande deining. Het ziet er in de op dit eiland gelegen negorij zeer ongelukkig uit; alles heeft een armoedig aanzien, maar de ontvangst is goed; althans men doet, wat men kan, men is vriendelijk en gedienstig. Het vuil is een weinig opgeveegd; schoon geveegd ware te veel gezegd, maar er werd geveegd, en dit getuigt reeds van het streven, aan de negorij een beter aanzien te geven. Vrouwen en kinderen komen ook voor den dag; de eersten vragen uit eigen beweging wat tabak, waaraan voldaan wordt. Zij zijn gekleed, maar hoe? dit is onmogelijk te beschrijven; haar toilet bestaat uit smerige lappen, die, over de schouders geslagen, langs het lichaam rondslieren.

Daarna werd een bezoek gebracht aan den op den vasten wal wonenden Djimalaha van Sakertemmin. Zijne negorij ligt, als had men met opzet eene plaats uitgezocht, om zoo ongezond mogelijk te wonen, in een kuil of liever in een door koraal omgeven modderpoel; bij vloed loopt die kuil vol zeewater, om bij eb weer droog te vallen (†).

(*) Uit het *Verslag der derde reis van het stoomschip Egeron* in 1876 ziet men, dat deze handelsonderneming het jaar te voren eenige Makassaren onder opzicht van een Chinees had achtergelaten te Skroe, een landschap nabij de Baai van Kapauer, waarschijnlijk in de hieronder besproken Freshwaterbay, noordoostwaarts van Batoepoeti. Deze jeugdige handelsvestiging had dit eerste jaar goede resultaten geleverd, daar men voor een factuur van omstreeks ƒ 3000 135 pikols notenmuskaat had ingeruild. R. A.

(†) Jammer is het, dat de heer Coorengel niet juister omschreven

Hoe akelig deze ligging ook ware, de ontvangst was hier even hartelijk. Zoo spoedig als het met goed fatsoen geschieden kon, verlieten wij den moederpoel, om aan het zeestrand plaats te nemen, waar zeer vertrouwelijk in een kring neergehurkt en een praatje gemaakt werd. De Djimalaha, hoewel oud en suf, was er zeer opgesteld, de vreemde bezoekers te omhelzen en hen zoo lang mogelijk omhelsd te houden; gelukkig had de man geen cascado, welke huidziekte hier overigens sterk heerscht. Wij deelden eenige geschenken uit, waardoor de reeds zeer gunstige stemming nog hooger wordt opgevoerd; zij uit zich in een geweldig gejoel, 't is een lachen en snateren zonder ophouden. De zonnehitte drukt zwaar en doet uit de lichamen der in den kring zittende Papoers vluchtige deelen opstijgen, die aan de atmosfeer alle frischheid ontnemen. Handig als een zakkeroller steekt een aan cascado lijdende Papoer zijn hand in een doosje met sigaren; dadelijk worden die rondgedeeld tot groote vreugde van hen, die er een machtig worden. Ieder wil nog meer hebben, waarom het ledige doosje openlijk vertoond wordt; wie geen sigaar kreeg, wordt nu uitgejouwd door zijne meer gelukkige makkers. Dit veroorzaakt een gegiechel van belang; de vreugde is ten top gestegen en de Djimalaha moet vol-

---

heeft, waar aan den vasten wal deze negorij gelegen was. Volgens de uitvoerigste kaart, die wij van dit deel van Nieuw-Guinea bezitten, die van Cerrutti en de Lenna (*Cosmos* I, N. 12), liggen aan de zuidzijde van Onins Westhoek, noordoostwaarts van het eiland Gide, dat wij volgens onze noot op bl. 173 voor hetzelfde als Menawas houden, twee baaien, waarvan de oostelijkste wegens den schoonen waterval door Dampier in 1700 Freshwaterbay genoemd werd. Cerrutti benoemde de westelijkste baai naar zijn schip Baia Alexandra; zoolang wij echter den eigenlijken inlandschen naam niet kennen, verdient de reeds door Dampier gegeven naam Mackarelbay alleszins de voorkeur. In een dezer baaien gis ik, dat de negorij van den Djimalaha van Sakertemmim zal liggen. Bovengenoemde Italiaansche reizigers bezochten bij hunne opname dezer baaien in 1870 alleen de negorij Lipatnanam aan de zuidoostzijde der Freshwaterbay, die echter te ver van de kust lag, om daarin de door den heer Coorengel bezochte negorij weer te vinden. R. A.

strekt weer zijne gasten omhelzen; hoe onaangenaam dit omhelzen ook zij, het is altijd beter dan een slechte ontvangst. De Kolano en de Djimalaha krijgen ten slotte geschenken en eene Nederlandsche vlag met eene akte van erkenning.

Woensdag 6 November stoomen wij langs de kust tot Atti Atti Onin, waar geene ankerplaats wordt gevonden (*); bij het zoeken daarnaar drijft de brik aan den grond. Dit vaartuig wordt weer op sleeptouw genomen en daarmede naar zee gestoomd; daar wordt het losgelaten, terwijl de Dassoon naar den wal teruggaat, waar zij drijvende blijft, zoolang wij de negorij Atti Atti Onin bezoeken. Daar de Sengadji Iblies naar de Maccluersgolf vertrokken is, worden wij door een minder hoofd, den Majoor, ontvangen. De huizen staan hier alle op palen boven de zee; het aantal woningen of de bouworde is moeilijk op te geven. Men stelle zich voor gewone Makassaarsche huizen, waaraan naar gelang der behoefte verlengstukken zijn toegevoegd in allerlei richtingen en van ongelijke grootte; al die verlengstukken of aanvoegsels kleven aan de moederwoning als zoovele parasieten. Te Atti Atti Onin wordt dezelfde taal gesproken als in Kapauer; men ziet er minder huidziekte dan bij de Kapaureezen. Sago levert deze streek niet op, maar is hier het hoofdvoedsel en wordt van de Maccluersgolf aangevoerd; oebies en kladi worden echter geplant.

Ook in deze plaats wordt door Makassaarsche handelaar

(*) Dit Atti Atti Onin moet wel onderscheiden worden van het later ook door den heer Coorengel bezochte Atti Atti aan den zuideringang der Maccluersgolf; blijkens het verloop dezer reis moet Atti Atti Onin liggen aan de westzijde van Onins Westhoek. Zoowel het karton op de hier achter gevoegde groote kaart, als de hierboven beschreven Italiaansche kaart (*Cosmos*, I N. 12) teekenen daar drie baaien, die Cora van het zuiden naar het noorden Baia Kraal, Cavour en Principe Eugenio noemt. Ik vermoed, dat Atti Atti Onin nabij de eerste baai ligt; de tweede heet op oudere Engelsche admiraliteitskaarten verkeerdelijk Freshwaterbay, terwijl op de kaap benoorden de laatste baai, Cabo Turino der Italiaansche kaart, de negorij Fattaga moet liggen. R. A.

lijnwaad, ijzerwerk, geweren en glazen kralen aangevoerd en daarvoor muskaatnoten ingeruild. De Majoor, die als woordvoerder optreedt en Maleisch spreekt, zegt, dat dit het voornaamste artikel van uitvoer is; soms wordt ook wel een weinig schildpad uitgevoerd, maar steeds slechts in geringe hoeveelheid. Verlangen de handelaars huiden van paradijsvogels, dan wordt op die dieren jacht gemaakt; van een behoorlijk villen en bereiden dier huiden heeft men echter geen slag. De prijs dier huiden was in den laatsten tijd steeds stijgende; vroeger golden zij vier tot vijf gulden het stuk, tegenwoordig halen zij acht tot tien gulden, terwijl een mooie huid soms met twaalf gulden betaald wordt. Volgens bekomen inlichtingen worden deze vogelhuiden verzonden naar Frankrijk, waar de veeren worden aangewend tot het maken van kunstbloemen en hoofdtooisels.

Hoewel onze komst hier een allereerst bezoek was, is de ontvangst niettemin goed; men is noch schuw noch verlegen. Vrouwen laten zich echter niet zien; een enkele komt slechts voor den dag, een oud besje, wel overtuigd, dat niemand haar stelen zal. De kinderen blijven daarentegen niet achteraf, maar komen de vreemde bezoekers van nabij opnemen. Voor den Sengadji wordt achtergelaten eene vlag, eene akte van erkenning en eenige geschenken; ook de Majoor krijgt een aandenken. Nadat tegen zonsondergang weer naar zee gestoomd was tot nabij de brik, houden beide schepen het gedurende den nacht drijvende.

Donderdag 7 November bezochten wij de Verschwaterbaai der kaarten, waarvan de kusten onbewoond zijn. In het diepste dezer baai is drinkwater, maar het is een straaltje zoo dik als een pijpesteel, dat van eene hoogte van twaalf voet langs de steenen neerdruipt, zoodat de naam Verschwaterbaai al zeer weinig passend is (*).

(*) Zelfs uit de vrij gebrekkige kaartjes bij de Fransche vertaling van Dampiers reizen kan men duidelijk zien, dat zijn Freshwaterbay aan de zuidzijde van Onins Westhoek tegenover het eiland Batoepoeti lag, zooals

Na dit bezoek wordt de brik weer op sleeptouw genomen, en stoomen wij noordwaarts, zoodat wij tegen zonsondergang voor de negorij Fattaga komen en daar blijven drijven.

Vrijdag 8 November varen wij in den vroegen morgen tot de meer noordwaarts gelegen negorij Atti Atti, waar wij twee Engelsche mijlen uit den wal ankeren. Hier komen aan boord:

1° Iblies, Sengadji van het twee dagen te voren bezochte Atti Atti Onin, gekleed in een militaire jas van blauw laken met oranje kraag en opslagen op de mouwen;

2° de zoon van den Radja van Fattaga met eenige mindere hoofden, daar de Radja zelf, Tewal geheeten, naar Goram was;

3° de broeder van den Radja van het thans door ons bezochtte Atti Atti en eenige mindere hoofden, daar ook deze Radja, genaamd Sangiet, afwezig was en zich te Berau aan de noordkust der Maccluersgolf bevond;

4° de zoon van den Radja van Roembatti, wiens vader Lawarisa zich ook te Kaiboes in het landschap Berau ophield;

5° de Radja van Pattipi met mindere hoofden; laatstgenoemde Radja droeg een gekleeden rok van groen grein en als hoofddeksel een wrong, voorzien van ringen en versierselen, hem door den Sultan van Tidor geschonken.

De prauwen, waarmede deze hoofden aan boord kwamen, zagen er goed uit. Deze vaartuigen zijn bemand met veertien tot zestien roeiers, gezeten onder een vrij hoog boven de prauw aangebracht dek van net gevlochten bamboe; op dit dek bevinden zich de hoofden en voornamen, die onder

---

reeds door ons is uiteengezet in de noot op bl. 178. Latere kaarten, men zie onderanderen die van Cora (*Cosmos* I N. 1) en de kaart van Bogaerts, plaatsen deze baai ten onrechte op de westzijde van dit vooruitspringende schiereiland. De aanmerking van den heer Coorengel geldt dus deze verkeerde plaatsing, niet den ontdekker en naamgever der Freshwaterbay, een zoo nauwkeurig opnemer als Dampier. R. A.

lustig slaan op gong en tifa vroolijk zingen en dansen. Bij dien dans plaatsen vier mannen zich in een vierkant, keeren zich nu eens half rechts, dan weder half links, om vervolgens een slag rond te draaien, waarbij zij soms een kort oogenblik blijven staan, met het gelaat naar buiten gekeerd. Al de dansers hebben daarenboven in elke hand een paradijsvogel, waarmede in verschillende richtingen wordt heen en weer gezwaaid, en weten bij al deze bewegingen, goed de maat der muziek te houden. Deze dans is zeer sierlijk en komt nog meer uit, zoowel door de bonte kleuren van de kleeding der dansers, als door den overvloed van groote vlaggen, standaards en wimpels, die van de prauwen afwaaien; aan de Nederlandsche kleuren ontbreekt het hier dus niet. Dit geheel ziet er vreemd, recht fantastisch uit en is streelend voor het oog. Al de aan boord komende hoofden zijn vrij goed gekleed en spreken zeer duidelijk Maleisch. Iblies, de Sengadji van Atti Atti Onin, was op het eiland Karas, toen de Dassoon voor het dicht daarbij gelegen Fauer ten anker kwam; van daar naar deze streken vertrokken, gaf hij hier kennis van de waarschijnlijke komst van het stoomschip, zoodat men daarop voorbereid was.

Wij bezoeken eerst de negorij Fattaga, waar een loods voor onze ontvangst opgericht en een bank, bedekt met nieuw madapollam, opgeslagen is; er vallen geen saluutschoten, waarvoor als reden wordt opgegeven, dat het juist in de poeassa is. Alles ziet er hier uit, als verkeerde deze plaats in een staat van wording; de licht opgeslagen huisjes doen denken aan noodwoningen. De zoon van den Radja zegt, dat die toestand slechts tijdelijk is, want dat er aanstalten gemaakt worden, om de negorij recht sierlijk te maken.

Daarna wordt bezocht de negorij Atti Atti, waar op eene hoogte aan zee een paal staat met 's Rijks wapen, volgens den broeder van den Radja in 1858 geplaatst door de

Kommissie met het oorlogstoomschip Etna (*); van dien paal waait de Nederlandsche vlag. Deze negorij is goed bevolkt; de woningen staan op palen, terwijl het daar omheen loopend pad behoorlijk schoon geveegd en aan beide zijden met slingers van klapperbladen versierd is. Voor de ontvangst der zending is ook hier eene loods opgeslagen, die met de Nederlandsche kleuren en groen behangen is, terwijl de daaronder geplaatste banken met nieuw madapollam belegd zijn. Men deed dus zijne uiterste best, om te toonen, dat men met het bezoek is ingenomen, waarover wij aan genoemd hoofd onze tevredenheid betuigen. Hij is vrij goed gekleed in een blauw lakensch jasje en zwarte broek; bovendien draagt hij een kalotje en leeren laarsjes, welk schoeisel men bij eene Papoe niet zou verwachten. Ongelukkig is de man zwaar lijdende aan bobento, waardoor zijn handdruk een minder gewild vriendschapsblijk wordt. Overigens zijn de meeste inlanders tamelijk goed gekleed, sommige zelfs zindelijk. De missigit van los opgestapelde koraalblokken doet zien, dat de Islam hier voor goed is gevestigd.

De berichten omtrent den handel, zoo hier als in de te voren bezochte negorij Fattaga verkregen, komen overeen met die, welke elders werden ingewonnen.

De reis wordt nu verder noordwaarts voortgezet, zoodat wij de Maccluersgolf niet ingaan; daarheen toch ging in het vorige jaar de heer van der Crab. Van af Fattaga tot in het binnendeel der Maccluersgolf liggen langs de zuidkust in de volgende orde de negorijen: Atti Atti, Roembatti, Pattipi, Sisir, Kapitoear, Argoeni, Frien, (†)

(*) Zooals men uit het journaal dier reis kan zien, heeft de Etna de Maccluersgolf niet bezocht, zoodat de paal toen niet te Atti Atti geplaatst kan zijn. Waarschijnlijk geschiedde dit in 1855 door de adviesbrik Pylades, die destijds ook Atti Atti bezocht, of reeds eenige jaren te voren door een Tidoreesch Prins op last van den Kommissaris van den Dungen Gronovius, zooals de paal op Tandjong Selé, zie bl. 50 hiervoor. R. A.

(†) Deze negorij heet bij den heer van der Crab Fonin, in het Rapport der Soerabaja Foril, R. A.

Dorimba, Goras en Bintoeni. De vier eerstgenoemde negorijen spreken dezelfde taal, die blijkens de door mij opgeteekende woordenlijst groote overeenkomst heeft met de taal. die op de eilanden Toeboeroeasa en Fauer gesproken wordt. Sisir en Kapitoear spreken ook dezelfde taal, zoo ook Frien, Dorimba en Goras; Argoeni heeft een eigen taal, terwijl ik omtrent de taal van Bintoeni niets kon te weten komen. Al wat hier wordt medegedeeld omtrent de ligging en volgorde dezer negorijen en over de daar gesproken talen, is slechts gegrond op van de hoofden bekomen inlichtingen. Evenzoo deel ik alleen volgens de met hen gehouden gesprekken mede, dat er op de noordkust der Maccluersgolf geene negorijen aan zee liggen, maar dat die meer binnen in het land zijn, en dat de daar wonende menschen overheerscht worden door de bewoners der zuidkust (*). Daar aan de noordzijde is het sago-land, welk voedsel van daar wordt uitgevoerd naar al de om de zuid gelegen negorijen.

Aan de Radja's van Fattaga, Atti Atti, Roembatti en Pattipi worden Nederlandsche vlaggen, akten van aanstelling en geschenken uitgereikt, zoodat de hoofden der meer binnenwaarts gelegen negorijen dit voortaan ook zullen begeeren. De Kolano van Lilinta blijft hier achter, om naar Misool terug te keeren, terwijl hij door geschenken voor de door hem bewezen diensten beloond wordt.

(*) Volgens den heer van der Crab (zie bl. 41 en 47 hiervoor) liggen de twaalf door hem opgenoemde negorijen der noordkust meerendeels nabij het strand, hetgeen ook blijkt uit de berichten omtrent zijn bezoek te Tambani, over dat van Cerrutti te Bira en aangaande den tocht van Vinck naar Roemakai en Essera. R. A.

IV.

VAART VAN ONIN OM SALAWATTI NAAR DOREI.

Zondag den 10n November verliet de Dassoon Atti Atti, nadat wij van Roembatti een loods aan boord genomen hadden. Deze en nog andere lieden zeggen, dat de geheele kust van den noordhoek der Maccluersgolf tot Salawatti onbewoond is; om te zien, wat daarvan is, wordt langs de kust noordwaarts gestoomd. Het land nabij den noordelijken ingang dezer golf is vlak en laag, zoo ook de geheele daarop volgende kust tot aan de van Goensbaai, waar ver, heel ver in het binnenland, slechts eene flauwe schemering van laag gebergte te zien is; de te dier plaatse op onze kaarten aangegeven bergreeks bestaat dus niet. De voorbij gestoomde kust is aangeslibd en ziet er uit als die van Krawang, zoodat wij veiligheidshalve bij zonsondergang voor anker gaan.

Maandag 11 November voor de van Goensbaai gekomen, wordt van de kust afgehouden, om in dieper water te komen. Tot op ± 10 Engelsche mijlen van de zuidelijkste punt dier baai wordt drie vademen klei gelood, daarbij belet de modderige, troebele zee eene behoorlijke verkenning (*). De loods van Roembatti zegt, dat de van Goensbaai alleen bevaarbaar is voor kleine prauwen, zoodat wij zoo veel mogelijk uit den wal houden; niet-

(*) Het is zeer jammer, dat de heer Coorengel hier niet den inlandschen naam dezer baai opgeeft; wij zouden dan weten, of de naam Telok Serni in den *Atlas* van Melvill, overgenomen uit de bij het Rapport van den

temin loopt het stoomschip op een rif van zand en koraal. Vooreerst moet nu verhoed worden, dat de door ons gesleepte brik, waar men niets van het ongeval merkt, tegen het achterschip der Dassoon aanvaart; gelukkig worden de orders van den gezaghebber Smits goed verstaan en snel uitgevoerd. Op de brik laat men de sleeptrossen slippen, de kluivers worden bijgezet en het roer naar bakboord gebracht; dit vaartuig loopt nu langs de Dassoon heen en rakelings langs het rif, maar blijft vrij. Bij dit alles heerscht de meeste orde; daar is noch drukte noch geschreeuw; men verricht bedaard, wat even kalm gelast wordt, zoodat de Dassoon spoedig vrij komt.

Dezen dag was het buitengewoon heet, daar de thermometer van Fahrenheit op het dek onder de tent tot 101 gr. en op de brug tot 107 gr. steeg.

Dingsdag 12 November wordt het rif, waarop gestooten was, nauwkeurig opgenomen en in kaart gebracht.

Woensdag 13 November stoomen wij verder, maar de kust is niet te naderen wegens ondiepte, zoodat wij met zonsondergang weder voor anker gaan. De schepen, die dit deel der Westkust van Nieuw-Guinea voorbij varen, zullen wel doen, minstens 15 Engelsche mijlen uit den wal te blijven.

Donderdag 14 November komen wij onder stoom tot voor de negorij Sailolo op de westkust van Salawatti, waar wij ongeveer 15 Engelsche mijlen van de kust voor anker gaan, en eene prauw met den Iman dezer plaats aan boord komt. Volgens dit hoofd is Sailolo langs een geul te naderen, waardoor hij het schip wil loodsen; er wordt

---

Kommissaris Weddik behoorende manuscriptkaart, juist is. Dat deze baai benoorden de Maccluersgolf overigens zeer ten onrechte op de meeste kaarten van Goensbaai heet, hetgeen slechts een verwarring is met de bezuiden die golf gelegen Rijklof van Goensbaai, is reeds uitvoerig door ons aangetoond in de noot op bl. 49 en 50. R. A.

daar sterk op aangedrongen, want zegt men: de Compagnie is hier nooit geweest (*).

Vrijdag 15 November brengen wij een bezoek te Sailolo; de woningen staan daar op palen boven de zee en zien er goed uit, vooral de missigit is een net gebouw. De bewoners dezer negorij zijn voor het grootste gedeelte behoorlijk gekleed met hoofddoek, kabaai en broek; ook de minderen dragen sarongs, die zij tusschen de beenen doorhalen, terwijl hier nergens een tjidako te zien is. De ontvangst was ook zeer goed; daar waren zelfs stoelen, waaronder een zoogenaamde luierstoel en een paar Palembangsche wipstoelen. Bij de negorij is een wel, waaruit de Dassoon van water wordt voorzien. Langs de boven de zee staande huizen loopt het strand, dat hier het eenige pad is en juist zoover gaat, als er woningen zijn; slechts eene schrede buiten dit pad begint de ondoordringbare, moerassige wildernis.

Op het geheele eiland Salawatti zijn slechts twee nego-

(*) Geheel onbekend kan men in de dagen der Compagnie met deze plaats niet geweest zijn, want in de uitvoerige kaart van Jacob Weyland vindt men op dit deel der westkust van Salawatti huizen geteekend, terwijl de manuscriptkaart van 1711 op het Rijksarchief naast den Hoek Sailolo, Salawatti's zuidpunt, de negorij Salawatti plaatst. Ook de op bl. 49 besproken kaart van Struyck van 1753 noemt de zuidkaap Sailolo en eene negorij noordoostwaarts in Straat Gallewo Salawatti, hetgeen daaruit in de kaart van Gregory en de Engelsche admiraliteitskaarten is overgenomen. Eene aandachtige beschouwing, van hetgeen de heer Leupe over den tocht van Jacob van Geyn en Pieter Lijn in 1705 heeft medegedeeld (*Bijdragen*, R. 3, D. X, bl. 223, vg. ook bl. 261), geeft mij de overtuiging, dat de hoofdnegorij op Salawatti destijds bij den zuidhoek van dit eiland gelegen was. In later tijd moet dan de Radja zijn zetel verplaatst hebben naar den noordoosthoek in het tegenwoordige Samaté, terwijl de kaarten steeds de hoofdnegorij op de oude plaats bleven aangeven. In onze eeuw werd, voorzoover mij bekend, Sailolo het eerst weder bezocht in 1860 door den heer von Rosenberg (zie zijn verslag dier reis in *Natuurk. Tijdschr. van Neerl. Indië*, D. XXIV bl. 390). Weinige dagen na het bezoek van den heer Coorengel werd deze plaats op nieuw aangedaan door de sloepen der Italiaansche oorlogskorvet Vettor Pisani onder den luitenant Cambiaso, van wiens vruchtelooze pogingen tot opsporing der op de Engelsche kaarten nabij de zuidpunt misplaatste negorij Salawatti men een zeer uitvoerig en lezenswaardig verslag vindt in Cora's *Cosmos*, V. III, p. 107—116. R. A.

rijen: Sailolo op de westkust, waar wij thans zijn, en de hoofdnegorij Samaté op de noordkust; de namen der andere negorijen op vele kaarten kunnen geschrapt worden (*). Daar de Kapitein-laut van Sailolo overleden is, wordt in zijn plaats gekozen zijn zoon Ali Moetien. Dewijl tusschen Salawatti en Tidor veel verkeer bestaat, is het wenschelijk, dat de bevestiging van het nieuw gekozen hoofd door den Sultan van Tidor geschiede, en dat daarvan door den Resident van Ternate eene akte worde uitgereikt.

De handel heeft hier weinig te beduiden. De uitvoer bestaat uit sago, paarlemoerschelpen, tripang, schildpad en uit gedroogde paradijsvogels, maar alles in onbeteekenende hoeveelheid, terwijl de invoer, evenals op de reeds bezochte plaatsen, vooral uit lijnwaad en ijzerwerk bestaat. Te Sailolo is een zwager van den Sultan van Tidor gevestigd; het schijnt twijfelachtig, of dit verblijf in het belang dier plaats is, daar hij, volgens hetgeen verhaald werd, den reeds weinig beteekenenden handel zou monopoliseeren.

Maandag 18 November verlieten wij deze plaats en kwamen tegen het vallen van den avond vóór Straat Sagewien, de Pitt-Straat der meeste kaarten, waar wij gedurende den nacht op en neer hielden. Niet alleen de invallende duisternis, maar ook de hevige uit de straat loopende stroom belette ons, die binnen te varen.

Dingsdag 19 November stoomden wij door deze straat tusschen Salawatti en het noordwaarts liggende Batanta. Volgens onze kaarten liggen op de zuidkust van dit laatste

(*) Hier gaat de heer Coorengel stellig te ver. Behalve Samaté en Sailolo kent de heer von Rosenberg (*Reistochten naar de Geelvinkbaai*, bl. 67) op Salawatti nog zeven strandnegorijen, waarvan hij het aantal huizen en inwoners opgeeft. Van deze werd Kalwal, niet ver benoorden Sailolo, in 1860 door hem zelf bezocht (zie *Nat. Tijdschr.*, D. XXIV bl. 388) en Sellé, dat volgens hem (aldaar bl. 394) op den zuidelijken uithoek van het eiland lag, werd aangedaan op den in de vorige noot aangehaalden tocht van Cambiaso, evenals eene iets noordelijker op de oostkust liggende negorij. R. A.

eiland tien negorijen, wier namen eveneens geschrapt kunnen worden; wel ziet men aan den westelijken ingang der straat een paar hutjes, maar dit zijn slechts tijdelijke verblijven. Even zoo zijn er eenige hutten langs de noordkust van Salawatti, maar de bewoners daarvan behooren te Samaté te huis (*).

Tegen den middag kwamen wij voor deze negorij, waar reeds prauwen buiten zijn, om de Dassoon tot voor de negorij te loodsen. De beide Prinsen gaan hier van boord naar het eilandje Saonekki bezuiden de kust van Waigeoe, waar een Prins van Tidor woont; zij zullen daar een paar dagen vertoeven, om te vasten, daar het thans in de poeassa is. Over dit vasten was gedurende de reis veel geklaag en gejammer, daar Prins Mohamad Taher een groote dweper is; ongelukkig weet hij niet genoeg van zijne kerkelijke instellingen en ziet daardoor schending van voorschriften, waar zij niet bestaat. Wel kijkt hij zeer verbaasd, dat een ongeloovige daar ook iets van weet, en zelfs meer dan hij, maar toch is hij niet gerust te stellen.

Samaté, reeds in het vorige jaar bezocht door den heer van der Crab, werd nu vooral aangedaan, om daar de brik Henriette Elisabeth achter te laten, terwijl de Dassoon de zoo goed als geheel onbekende Straat Gallewo tusschen Salawatti en Nieuw-Guinea zou opnemen. Na de te Samaté verkregen inlichtingen achtte de gezaghebber van de Dassoon het evenwel ongeraden, aan dit voornemen gevolg te geven. Men beweerde toch, dat men het stoomschip niet door die straat kon loodsen, daar zij met prauwen van eenigen diepgang niet bevaren wordt; voor de vaart van Samaté

(*) Reeds de heer von Rosenberg merkt in zijne *Reistochten* (bl. 68) op, dat de negorijen, die de kaarten van Gregory en Bogaerts op Batanta plaatsen evenmin bestaan, als de 1000 Alfoeren van den *Atlas* van Melvill; ook op de noordkust van Salawatti kent hij geene negorijen. Daarentegen ziet men uit het Verslag van den heer van der Crab (bl. 29 hiervoor), dat zich in den laatsten tijd eene vaste bevolking op Batanta begint te vestigen. R. A.

naar Sailolo of omgekeerd wordt steeds Straat Sagewien gekozen, daar Straat Gallewo te veel riffen en ondiepten heeft. Om al deze redenen wordt dit voorgenomen bezoek opgegeven; volgens de bewoners van Samaté zijn de kusten van Straat Gallewo onbewoond, zoodat bij het niet slagen van den tocht derwaarts weinig of niets verloren kan zijn (*).

De handel van Samaté is even onbeteekenend als die van Sailolo, ja van nog minder belang; van Sailolo worden nog parelschelpen uitgevoerd, zij het dan ook weinig, terwijl dit van Samaté niet geschiedt. Het innemen van drinkwater te Samaté moet vermeden worden; het is er slecht, als ware het een aftreksel van planten, dat waarschijnlijk zeer schadelijk voor de gezondheid zal zijn. Op de eilandjes vóór Samaté komt graniet aan den dag, grijs van kleur en van late formatie, ook porphier-graniet.

Daar de Radja van Samaté overleden was, kwam voor de vervulling dier waardigheid in aanmerking diens zoon Aboe Kassim; het bleek echter duidelijk, dat deze weinig gezind was, die betrekking te bekleeden, omdat daaraan zooveel last verbonden is, en men als zoodanig niet altijd doen kan, wat nuttig en noodig is.

Vrijdag 22 November kwamen hier van het eiland Sorrong de heeren Beccari en d'Albertis, twee Italiaansche geleerden,

---

(*) Het is inderdaad zeer te betreuren, dat de heer Coorengel zich door de inlichtingen, die hij te Samaté verkreeg, en die nog al verschillen van de door den heer van der Crab ingewonnen berichten, heeft laten weerhouden, de Straat Gallewo of Sakaboe nader te onderzoeken. Behalve dat dit destijds reeds gedaan was door de Italiaansche reizigers Cerrutti en de Lenna, is sedert deze straat op nieuw opgenomen door het Duitsche oorlogschip Gazelle. Volgens Baron von Schleinitz, den kundigen bevelhebber van dien bodem, is de vaart door Straat Gallewo, waar weinig stroom gaat en men des nachts veilig kan ankeren, voor stoomschepen in den oostmoesson zelfs te verkiezen boven die door de straten Dampier of Sagewien. Daar bovendien volgens deze beide tochten en de berichten van den heer van der Crab de boorden dezer straat lang zoo onbewoond niet zijn, als de heer Coorengel opgeeft, belooft een onderzoek der nog altijd onbekende oostzijde langs den vasten wal van Nieuw-Guinea voor land- en volkenkunde veel nieuws. R. A.

die eenigen tijd op Nieuw-Guinea doorbrachten tot het doen van natuurkundige nasporingen. Zij hadden ruimschoots tol betaald aan het klimaat, zoodat de heer d'Albertis zelfs zwaar ziek was, en gingen nu naar Ambon, waar zij door een Italiaansch oorlogschip werden opgewacht (*). De algemeene indruk, dien Nieuw-Guinea op den heer Beccari gemaakt had, wordt duidelijk gekenschetst door deze weinige woor-«den: *c'est un pays très intéressant pour un naturaliste*, *mais* «*pour le reste* ..... *rien.*»

Zondag 24 November keerden de twee Tidoreesche Prinsen van hun uitstap terug; ook overleed dien dag een matroos aan de berri-berri, welke ziekte groote vorderingen maakt. Vier schepelingen verkeeren toch in levensgevaar, terwijl acht bovendien zeer lijdende zijn; niettemin wordt de reis oostwaarts voortgezet.

Maandag 25 November hadden wij zware deining uit het noordoosten, maar tegen den middag een stijf doorstaanden westenwind met veel regen en buiig weder. De Noordkust van Nieuw-Guinea is hier sterk geaccidenteerd, met als door een gesmeten heuvels, maar vertoont geen spoor van het aanwezen van menschen.

Dingsdag 26 November stoomen wij voorbij Kaap de Goede Hoop, waar het land hooger wordt; langs de kust loopt hier een bergreeks, waarvan de grootste hoogte misschien 2000 voet bedraagt. Voorzoover het regenachtig en buiig weder het toelaat, iets te onderscheiden, is de kust onbewoond; wat zouden menschen ook op deze kalkbergen zoeken, waar geen voorziening in hun levensonderhoud te vinden is (†).

(*) Dit was de in de noot op bl. 187 vermelde korvet Vettor Pisani onder het bevel van G. Lovera di Maria. R. A.

(†) Uit de *Reistochten* van den heer von Rosenberg en het hiervoor gaande *Verslag* van den heer van der Crab ziet men daarentegen, dat er op dit deel der Noordkust van Nieuw-Guinea verschillende bewoonde plaatsen zijn, terwijl het landschap Amberbaken zelfs eene niet onaanzienlijke hoeveelheid voortbrengselen van landbouw oplevert. R. A.

Woensdag 27 November komen wij in de Baai van Dorei ten anker, waar wij ons van brandstof voorzien en een paar dagen vertoeven. Acht berri-berri-lijders, die zich niet meer bewegen kunnen, worden naar den wal gebracht, om hier te blijven, zoolang de Dassoon de reis oostwaarts voortzet. Zij zullen daar verpleegd worden onder de steenkolenloods, terwijl de gezagvoerder der brik Henriette Elisabeth, die onze terugkomst moet afwachten, voor de voeding der zieken zal zorgen. Aan boord van de Dassoon zijn nu nog acht berri-berri-lijders, die, hoe gebrekkig ook, ten minste nog eenigen dienst doen.

V.

BEZOEK TE KORRIDO EN VERGEEFSCHE TOCHT NAAR DE AMBERNO-RIVIER.

In den achtermiddag van den 30n November verlieten wij de Baai van Dorei, koers stellende om de oost, terwijl wij twee gidsen van Dorei medenamen. Ons voornemen was, de Willem-Schouten-Eilanden en dat deel der Geelvink-Baai aan te doen, dat door den heer van der Crab niet bezocht werd, terwijl verder zou worden beproefd, iets naders te ontdekken van de Amberno- of Rochussen-Rivier, die volgens zeggen haar water tot op een afstand van vijftien Duitsche mijlen in zee uitstort. De heer van der Crab kwam met de Dassoon tot voor den mond dezer rivier, maar die stoomer kon haar toen wegens den fellen tegenstroom niet opvaren.

Zondag, 1 December, kwamen wij voor Korrido op de Schouten-Eilanden. Dit zijn twee groote eilanden, waarvan het westelijke bij de bewoners bekend is onder de namen Korrido en Sowek, terwijl zij het oostelijke Mysore en Biak noemen; de doortocht tusschen deze beide eilanden is alleen bevaarbaar voor korra-korra's. (*) Bij Korrido zoeken wij

(*) Volgens von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 43) heet het westelijkste eiland Soëk, dat verdeeld is in de landschappen Korrido en Soëk. Beccari, die op zijne tweede reis naar Nieuw-Guinea van Januari—Augustus 1875 ook dit eiland bezocht en daarbij niet alleen de dikwijls bezochte reede van Korrido, maar ook Sowek aandeed, noemt het groote eiland Korrido en een klein eilandje bij de zuidwestkust Sowek. Daar hij echter in het beknopte

vruchteloos naar eene geschikte ankerplaats, zoodat de Dassoon drijvende blijft tusschen twee negorijen, terwijl vele Papoes in prauwen van de eene naar de andere gaan. Een bejaard man komt in een klein prauwtje naar de Dassoon, maar blijft op eenigen afstand; eerst na veel wuiven en wenken, en nadat de van Dorei meegenomen gidsen hem toeschreeuwen, komt hij aan boord. Door middel der gidsen, die ons tot tolken strekken, wordt van hem vernomen, dat al de negorijhoofden naar Tidor zijn, om daar schatting te brengen, en dat hij, als vader van den Sengadji, onderwijl de zaken waarneemt. De eene negorij heet Korrido en de andere Amien (*). Volgens dezen ouden man werd Korrido vroeger bezocht door den schoener Circe (1850), welken naam hij duidelijk en juist uitspreekt; bij die gelegenheid werd daar een paal geplaatst met 's Rijks wapen, maar sedert werd dit oord niet meer van wege het Gouvernement bezocht (†). Intusschen komen nog een dertigtal Papoes bij het schip, waarvan eenige aan boord overkomen.

Bij ons bezoek aan den wal zijn wij dadelijk omringd door een troep mannen, die allen iets te vragen of te ver-

bericht, dat mij van dit bezoek bekend is (Cora, *Cosmos* III, p. 91), uitdrukkelijk gewag maakt van een oorlog tusschen de bewoners van Korrido en Sowek, gis ik, dat dit eigenlijk de namen zijn van twee Papoesche volkstammen, die het westelijke Schouten-Eiland en de daaromheen gelegen eilandjes bewonen, waarnaar dit groote eiland, welks eigenlijke inlandsche naam, zoo die bestaat, niet bekend is, beurtelings genoemd wordt. Dat Biak, het oostelijke Schouten-Eiland, ook Mysore genoemd wordt, moet ik betwijfelen, nadat ik in de noot op von Rosenberg (t. a. pl. bl. 44) heb aangetoond, dat dit een verbastering is van Myfory, welke naam Forrest bij vergissing van het tusschen Dorei en de Schouten-Eilanden gelegen eiland Mefoor naar deze groep overbracht. R. A.

(*) De heer von Rosenberg noemt (t. a. pl. bl. 43) de negorijen van het landschap Korrido: Warefondi, Gabau, Oemassir, waar de paal met het Nederlandsche wapen staat, en Awawiabi, hetgeen moeielijk overeentebrengen is, met hetgeen de heer Coorengel hierboven mededeelt. R. A.

(†) Hieruit maak ik op, dat dit hoofd het bezoek van den natuuronderzoeker von Rosenberg in 1869 op een eenvoudig inlandsch vaartuig niet als officieel aanmerkte. R. A.

tellen hebben; zij zijn daarbij in hooge mate bewegelijk en luidruchtig, veel erger dan op Kapauer, en gelijken wel bezetenen. Waarschijnlijk geschiedt dit, omdat zij bespeuren, dat de vreemde bezoekers niet met leege handen komen; een paar belhamels maken het zelfs zoo lastig, dat wij hen met een minder vriendelijken blik en een weinig heusch gebaar bejegenen, hetgeen wel niet veel, maar toch altijd iets helpt. Wij verzoeken den vader van den Sengadji dien woesten hoop tot bedaren te brengen, maar dit gaat niet gemakkelijk. De oude man raast en tiert, wat hij kan, maar zonder de hulp van de belhamels van daar even zou hij er niet komen; zij helpen een handje, en het is daarbij duidelijk, dat zij de branies der negorij zijn. Nu wordt er geschreeuwd en geduwd en gestooten, dan worden er eenigen tegen den grond gesmeten, dat volstrekt noodig is om den troep rustig te doen zitten, en eindelijk gelukt. Een enkele doet nog wel een poging om op te staan, maar er wordt gezorgd, dat die beweging niet volbracht wordt, daar men hem in den kring terugwerpt, wel wat forsch; dit schijnt hier echter het gebruik te wezen, dus 's lands wijs, 's lands eer. Wat een genot, nu al die Papoes op den grond zitten, en men weer wat zuivere lucht kan inademen, want zoo even ging dit niet, toen zij van alle kanten kwamen opdringen als hongerige wolven.

Er wordt nu tabak uitgedeeld, en het moet gezegd worden, dat de woestelingen van straks nu zoo bedaard en ernstig als Turken neerzitten. Vrouwen en kinderen houden zich nog schuil, maar ten laatste komt er toch iets kijken, wat naar eene vrouw gelijkt, natuurlijk alleen een oud besje; door de mannen harer negorij aangemoedigd, nadert zij, doch blijft op eenige passen afstands. Haar wordt wat tabak toegeworpen, en vangt men muizen met spek, hier te lande de vrouwen met tabak; in korte oogenblikken is er toch een vrij groote schaar bij elkaar, alles in alles vijftig, jong en oud. De kleeding dezer dames is even eenvoudig als

die der mannen en bestaat uit een reep boomschors, twee vingers breed, eens om de heupen geslagen en tusschen de beenen doorgehaald. De natuurschoonen van Helmers droegen nog haarvlechten, die, hoezeer ongesnoerd, toch de schaamte bedekten; maar zelfs dit toilet, hoe eenvoudig ook, is hier onbekend, daar de Papoesche ragebol het dragen van lange vlechten belet. Aan versierselen wordt niet veel gedaan; sommige mannen hebben schelpen, meest zoogenaamde katjes van gele kleur, aan een snoer geregen en boven de kuit om het been geslagen; enkele vrouwen dragen om den hals kralen, grootendeels witte. Bovendien hebben de meeste mannen en vrouwen het middenschot van den neus doorboord, waarin een opgerold boomblad steekt. Een man onderscheidt zich door een met groote kralen bezette haarlok, die langs het voorhoofd afhangt, en wier punt is vastgemaakt aan het middenschot van zijn neus. Mannen en vrouwen tatoeëeren zich, hoewel niet alle, het meest op borst en maagholte; een paar jonge meisjes hebben alleen de borsten beprikt, hetgeen een zeer vreemd gezicht geeft.

De bewoners van Korrido zien er goed gevoed uit; zoo mannen als vrouwen hebben flink ontwikkelde lichamen, geheel in strijd met de meest gewone voedingstheorie, daar het voedsel hier in den regel alleen uit sago en oebies bestaat. Deze sago wordt verkregen van het naburige Biak, dat grootendeels laag en moerassig is.

Naar het schijnt zijn de Schouten-Eilanden sterk bevolkt. Men noemde ons toch de volgende negorijen: Korrido, Amien, Nop, Sarowa, Karwoendi, Mandoderi, Mamoribo, Sopien, Opoeri, Wordo, Keries, Samberi, Padoea, Sorido, Saboeria, Mokmeri, Wandoël, Wossonekki, Oprarfi, Saba, Wodiboe, Noerwari, Warwoon, Koreem, Iswari, Bosnawerodi, Mara, Tanindi, Sisoen, Soër, Karmoën, Orwaai, Moroe, Dawaar, Djaninar, Warsooi en Manoer (*). Bestaan

(*) Ook de heer von Rosenberg vermeldt op Sowek en Biak de namen van een dertigtal negorijen, waarvan men verschillende in de hierboven op-

al die negorijen werkelijk, dan zijn deze eilanden vrij wel bevolkt. Het jaargetijde is echter te ver gevorderd, om lang in dit deel van Nieuw-Guinea rond te zwalken; in hoever bovenstaande opgaaf der negorijen juist is, zal dus eerst later kunnen blijken. Het is wel jammer, maar de hooge zee, felle branding en onveilige ankerplaats, waarom de Dassoon stoomende en drijvende ver uit den wal blijft, zijn omstandigheden, die een voortzetten van ons onderzoek ondoenlijk maken.

Het strand bij Korrido is overdekt met stukjes lei, kwarts en kiezel. De huizen staan er op palen boven de zee en zijn hecht en sterk; nergens zagen wij die palen zoo groot, daar ze hier eene lengte van minstens vijftien voet hebben. Deze reede wordt jaarlijks bezocht door enkele Makassaarsche prauwen, die parangs, ijzerdraad, glazen en aarden kralen, ook tabak aanvoeren, welke artikelen tegen tripang en een weinigje schildpad worden ingeruild. Zooveel is zeker, dat de handelsomzet luttel moet wezen, want de menschen schijnen hier nog weinig behoeften te kennen, waar geen draadje lijnwaad te zien is. De paal en 's Rijks wapen waren voorhanden, maar het schild was gevallen en stond overeind beneden tegen den paal; wij hadden geen gelegenheid zulks te herstellen, daar de ijzeren wapenschilden allerondoelmatigst vervaardigd zijn, zonder eenig houvast of spijkergat. Nog des avonds van den 1^{n} December verlieten wij de Schouten-Eilanden en stoomden langs de geheel onbewoonde noordkust van Jappen (*).

Dinsdag, 3 December, ankerden wij des morgens voor de

---

gegeven lijst kan weervinden, terwijl hij het bevolkingscijfer dezer beide eilanden op 7000 zielen stelt, (*Reistochten* bl. 45). Beccari schat daarentegen de bevolking bijna de helft lager, op slechts 3700 zielen, (Cora, *Cosmos*, V. III, p. 453). R. A.

(*) Hebben de heeren von Rosenberg en van der Crab reeds beweerd, dat de noordkust van dit eiland wel degelijk bewoond is, de juistheid dier opgaaf wordt thans volkomen bevestigd door het verslag der Soerabaja, welk vaartuig het eerst eene negorij op deze kust aandeed. R. A.

Amberno-Rivier, vier of vijf Engelsche mijlen uit den wal, in 4½ vaam modder, waar zware deining tegen de kust stond en een sterke stroom uit den wal ging. Met een sloep der Dassoon poogden wij de rivier binnen te komen, hetgeen evenwel niet gelukte, daar zes inlandsche roeiers, reeds door de beginselen der berri-berri verzwakt, niet in staat waren, de branding te overwinnen, terwijl wij slechts met moeite weder aan boord terugkeerden. Wel was er nu iets meer gedaan, of juister gezegd, beproefd, dan het vorige jaar, doch de uitkomst was dezelfde. Zooveel hebben wij evenwel gezien, om te verklaren, dat deze rivier niet die majestueuse stroom is, waarvoor zij te boek staat; volgens onze van Dorei meegenomen gidsen is zij niet breeder dan driemaal de lengte der Dassoon, welk vaartuig 42 meters lang is (*).

De kust, zoo beoosten als bewesten den Amberno, is laag en moerassig; kazuarine-boomen hebben er de overhand. Volgens genoemde gidsen is het land in den omtrek onbewoond; soms komen er zwervende horden tot heel van de Tabi-Eilanden. Zij verhaalden, dat zij met eenige hunner landgenooten op de rivier door zulke zwervers werden aangevallen, doch dat zij door de vlucht hun leven redden; een toonde zelfs het litteeken van een wond, die hem toen door een pijlschot werd toegebracht.

Woensdag, 4 December, kwamen wij bij het eiland Kroedoe. Hadden wij in den vorigen nacht reeds zeer slecht weer, door het hoog opstuwen der branding was de geheele kust thans in een nevel gehuld, zoodat wij onmogelijk met een sloep konden landen. Ondanks het slechte weer kwamen

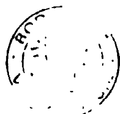

(*) Evenals op bl. 106 hiervoor moeten wij opnieuw ons leedwezen uitspreken, dat ook hier niet nader bepaald is, bij welke monding van den Amberno deze proef genomen werd. Is het algemeen aangenomen vermoeden toch juist, dat deze rivier zich over een uitgestrekte delta door verschillende monden in zee stort, dan kan men uit de breedte van een dier takken moeielijk over die van den hoofdstroom oordeelen. R. A.

echter zes vlerkprauwen naar boord; het is inderdaad wonderbaar, wat met zulke nietige vaartuigjes kan gedaan worden.

De Papoes, die naar de Dassoon komen, hebben geen uiterlijk, dat vertrouwen wekt. Wel zijn de meeste fraai van gestalte, lang, slank en gespierd, met ovaal gelaat, spitsen neus en levendige oogen, maar ondanks dit alles hebben zij toch iets in houding en gebaren, en nog meer in hunnen blik, wat tot omzichtigheid stemt; het is hen aan te zien, dat het drieste kerels en echte bekkesnijders zijn. Of zij het type vertegenwoordigen der bewoners van Kroedoe is moeielijk te bepalen; die, welke naar boord kwamen, deden zulks toch onder ongunstige omstandigheden, daar het weer zeer slecht was. Het waren dus geen sukkeltjes, die zich naar buiten waagden, maar de branies, die weer en wind trotseerden om te zien, wat het stoomschip hier kwam uitvoeren. Het schijnt daarom geraden, zich vooreerst te onthouden van een stellig oordeel over de bewoners van dit eiland.

De mannen, die wij hier zagen, droegen het hoofdhaar bijeengebonden, in twee boven het voorhoofd en achter de kruin uitstekende korte staarten, geheel omwonden met bies, door welk omwindsel die staarten, ter lengte van een paar palm, steil overeind staan. Achter aan dit kapsel is bevestigd een bos bladeren van eene zachte en buigzame grassoort, die langs den rug als veeren neerfladdert; sommige dragen nog boven in het haar eene enkele lange vogelveer. In de ooren hangen langwerpige ringen, aan het benedeneind plat en breed; ook steekt een opgerold boomblad of een kaaimanstand door het middenschot van den neus. De hals is rijk omwonden met snoeren van groote kralen, terwijl de borst getatoeëerd is, en pols en bovenarm omsloten zijn door ringen, van zwaar koperdraad of uit schelpen vervaardigd. Het been boven de kuit prijkt eindelijk met snoeren helder gekleurde

schelpjes. En nu de kleeding, daar al het beschrevene alleen maar voor versiersel kan doorgaan; deze bestaat uitsluitend uit een om de heupen gebonden koordje, waaraan even boven de schaamdeelen is bevestigd een strookje boomschors, een paar vingers breed en juist lang genoeg, om tusschen de beenen door aan het koordje ter hoogte van de stuit te worden vastgemaakt. Dit strookje boomschors wordt niet gedragen uit schaamtegevoel; zulks blijkt ten duidelijkste, want verschuift het eens wat te veel rechts of links, en voelt men daar zoo dadelijk geen hinder van, dan laat men het, zooals het is.

Eerst wilden deze lieden niet aan boord komen; gerust gesteld door de van Dorei medegenomen gidsen en gelokt door een handjevol tabak en een paar messen, kwamen zij echter, eerst wel een weinig wantrouwend, maar volstrekt niet schuw of bedeesd; trouwens bedeesdheid is den Papoes niet eigen. Hun werd gevraagd mede te gaan naar Aropen, de noch niet bezochte streek langs de oostkust der Geelvinkbaai, maar zij weigerden onder voorgeven. dat zij hunne vrouwen en kinderen niet wilden verlaten. Dat de Papoe evenals ieder ander mensch gehecht is aan zijn gezin, is begrijpelijk, maar het is niet aan te nemen, dat hij er zoo groot bezwaar in zien zou, dat gezin voor weinige dagen te verlaten; zoo overdreven gevoelig is een gezond natuurmensch niet. Na heen en weer praten door middel der gidsen, want Maleisch of Tidoreesch verstond men hier niet, werd eindelijk vernomen, dat men niet naar Aropen durfde gaan, omdat men daar wel eens kwaad deed en dus weerwraak vreesde; dit is aannemelijk en zal wel de waarheid zijn. Ook vertelden zij, dat zij elders eveneens minder aangename herinneringen nalieten, en dat zij thans alleen naar Ansoes gaan, waar zij de Makassaarsche handelaars vinden, die hun eiland niet meer willen aandoen. Nog werd van deze lieden vernomen, dat de kust van Aropen onbewoond is, en dat de menschen daar ver in het land wonen.

Tegen den avond wordt het slecht weer; de zee staat hol en wild, volstrekt geen zee voor de Dassoon, die eigenlijk slechts een rivierstoomschip is. Gedurende dezen nacht is men niets op zijn gemak, daar de Dassoon als een raketbal op en neer springt. De thans voor goed aangevangen westmoesson maakt het raadzaam terug te keeren, hetgeen ook eene uitkomst is voor de zieken der bemanning.

VI.

BESCHOUWINGEN OVER DEN BESCHAVINGSTOESTAND VAN DOREI EN TERUGREIS.

Donderdag, 5 December, stoomden wij bezuiden het eiland Mefoor en komen tegen den avond voor Dorei. Van de hier achtergelaten zieken is één overleden, terwijl de zeven overige in zorgelijken staat verkeeren, Het vorige jaar kostte de reis naar Nieuw-Guinea acht menschenlevens, ongerekend de gesloopte gezondheid van die schepelingen, welke wegens ziekte werden ontslagen; de gevolgen van dezen tocht zullen zeker dezelfde zijn. Toch is de berri-berri geen ziekte, die op Nieuw-Guinea meer bijzonder heerscht; overal is er naar gevraagd, en overal werd vernomen, dat deze ziekte zich hier wel voordoet, maar zeldzaam, hetgeen ook de zendelingen bevestigen (*).

Voor Dorei ligt de Russische oorlogstoomklipper Izoumroud, onder bevel van den heer Coumany. Dit schip is gezonden tot het opsporen van den natuurkundige von Miklucho Maclay, die omstreeks een jaar geleden met twee bedienden achterbleef in de Astrolabe-Baai op de Oostkust

(*) De berri-berri moge aan den wal van Nieuw-Guinea niet veel voorkomen, al de schepen, die in den laatsten tijd met inlandsche matrozen derwaarts vertrokken, moesten de aanvallen dier ziekte doorstaan, evenals de Dassoon op de twee hier medegedeelde tochten. Zoo had het hier vermelde Russische schip na een vijfdaagsch verblijf in de Astrolabe-Baai meer dan honderd zieken en werden op de Soerabaja vijf-en-twintig percent der bemanning aangetast, terwijl op Beccari's tweede reis in den aanvang van 1875 nagenoeg al het scheepsvolk tot arbeid ongeschikt was, R. A.

van Nieuw-Guinea, van waar hij dwars door het geheele eiland naar de Zuidkust wilde gaan; wie Nieuw-Guinea bezocht, zal begrijpen, dat zulk een reis, met zoo geringe middelen, onmogelijk is. Die tocht is misschien te doen, maar zeker niet door drie personen, want overal moet men zich een weg kappen door bosch en struikgewas. (*) De Dassoon is nog onder stoom, en de kommandant van de Izoumroud laat reeds vragen, wanneer hij kan worden ontvangen, waarna beleefdheidsbezoeken over- en weer worden afgelegd. Genoemde bevelhebber heeft wel eenig bezwaar tegen de reis in het tegenwoordig jaargetijde; als dit bezwaar bestaat voor een stoomklipper met groot zeilvermogen, een schip van 1500 ton, 250 voet lang, en bemand met 300 koppen, hoeveel te meer moest dit dan wegen voor de zoo veel kleinere Dassoon, die bovendien nog een brik moest sleepen.

De Baai van Dorei is zoo vaak bezocht, dat het omliggend land genoeg bekend geacht mag worden. Daar is de hoofdzetel van de Nederlandsche zendelingen; zeventien jaar zijn zij daar werkzaam, en nog steeds is hun arbeid zonder vrucht. Papoes, die tot het Christendom overgingen, zijn er niet, zoodat het hoofddoel der zending niet bereikt is. Wel kan en mag dit doel niet toelaten het aannemen van naam-Christenen, waarom moet worden toegezien, dat zij, die de Christelijke leer omhelzen, zulks doen uit overtuiging en met oordeel, maar zeventien jaar en nog niets; in dat tijdsverloop is het kind een volwassen mensch. Met de verkregen uitkomst voor oogen

(*) De kundige von Miklucho Maclay gaf over zijn eerste verblijf in de Astrolabe-Baai de volgende opstellen in het *Natuurk. Tijdschr. van Ned.-Indië* als in D. XXXIII, bl. 114—126, *Mijn verblijf aan de Oostkust van Nieuw-Guinea in* 1871 *en* 1872; aldaar bl. 225—250, *Anthropologische Bemerkungen über die Papua's der Maclay-Küste;* aldaar bl. 430—432, *Notice météorologique concernant la Côte Maclay;* D. XXXIV, bl. 345—347, *Ueber Brachyocephalität bei den Papua's von Neu-Guinea* en D. XXXV, bl. 66 en XXXVI, bl. 294—333, *Ethnonologische Bemerkungen über die Papua's der Maclay-Küste.* R. A.

mag de vraag rijzen: hoe is de tegenwoordige toestand en wat belooft de toekomst? Het antwoord daarop is voor de zending niet gunstig.

De Papoe, niet toegetreden tot het Christendom, is evenmin genaderd tot den Europeaan; hij wil niet met hem te doen hebben, en bijgevolg is hij ongenegen, iets van hem over te nemen. De komst van een schip, en dat nog wel van een stoomschip, is in de Baai van Dorei geene dagelijksche gebeurtenis, zoodat het natuurlijk ware, dat de Papoes nieuwsgierig uitliepen om de reuzen-prauw te bekijken, maar niets daarvan geschiedde; alles bleef even stil en doodsch. Komt er eindelijk eens een roeiprauwtje nabij het schip, en wordt de daarin zittende Papoe aangeroepen en aangemoedigd, om aan boord te komen, dan doet hij het of hij laat het, al naar het hem lust; hij blijft daarbij koud en onverschillig. Zijn er soms in zulk een prauwtje een paar klappers, en is de eigenaar genegen, die te verkoopen, dan vraagt hij daarvoor niet zelden een buitensporigen prijs. Het gebeurt bovendien meermalen, dat afdingen niet goed wordt opgenomen, en dat de verkooper zich daarover verstoord toont, door de klappers nurks neer te werpen met een gezicht, waarop te lezen staat: «afblijven.» Wordt de koop gesloten, dan is het: «gelijk overgeven;» en soms nog erger: «eerst betalen, dan ontvangen.»

Zooals men weet, staan de huizen te Dorei boven de zee en zijn door middel van een brug aan het land verbonden, welke brug eene verlenging is der aan de lange zijde der huizen aangebrachte galerij. Voor zulk een galerij lag een sloep van de Dassoon, en de daarin gezeten Europeaan wilde uit de sloep stappen, om langs de brug het strand te bereiken; hij werd echter door de Papoes tegengehouden, niettegenstaande hij te kennen gaf, dat hij regelrecht naar den wal zou gaan. Men wilde hem dwingen terug te keeren, waarop hij tusschen de Papoes doorging

en zijn weg vervolgde. De Radja-loods werd eveneens afgewezen, toen hij een woning wilde binnengaan, en wel zoo vriendelijk, dat hij — een man van 62 jaar — maar spoedig maakte, dat hij wegkwam. Om een van de zending gekocht stierkalf te slachten, was een der stuurlieden aan den wal en vroeg een klapper tot lessching van zijn dorst, waarop men hem antwoordde, dat hij daarvoor twee parangs moest betalen; daar hij die niet bezat, verzocht hij dan maar wat gewoon drinkwater, maar men gaf het hem niet. Nog één staaltje van den geest der Papoes jegens den Europeaan. Een hunner, die vruchten te koop bracht, vroeg daarvoor zoo hoogen prijs, dat hij werd afgewezen; de verkooper nam dit zeer kwalijk en toonde zulks door gebaren, die even euvel werden opgenomen, zoodat een matroos een stukje steenkool naar den Papoe wierp, welk stukje, geen stuk, naast diens prauwtje in zee viel. De Papoe roeide daarop naar den wal, laadde eenige steenen en kwam weer langs de Dassoon varen, den matroos uitdagende nog eens te gooien, waarbij hij zich gereed toonde, met zijne steenen te riposteeren. Wie de meeste schuld had, kan hier buiten beschouwing blijven; het gebeurde wordt slechts vermeld, om te doen uitkomen, op welk standpunt de Papoe zich plaatst tegenover den Europeaan.

Uit de aangehaalde voorbeelden is af te leiden, dat de Papoes, die van Dorei ten minste, niet gunstig gestemd zijn jegens de Europeanen, en dat het onder die omstandigheid bijzonder moeielijk is, hen iets van ons te doen overnemen, ook de Christelijke leer niet uitgezonderd. Na zeventien jaar achtereen dag aan dag Europeanen te hebben gezien, na gedurende al dien tijd door hen tot toenadering te zijn aangemoedigd — want dit laatste moet en mag men van de zendelingen vertrouwen — na al dien tijd blijft de Papoe den Europeaan ontwijken, ja erger dan dat, hij geeft hem blijken van antipathie; wat belooft dit voor de zending?

Vergelijkt men den stand van zaken te Dorei met dien op andere plaatsen van Nieuw-Guinea, waar wij voor het eerst kwamen, dan vraagt men zich verbaasd af, hoe het verschil dier toestanden zoo groot is. Hier te Dorei ziet men zich de deur wijzen; op gindsche plaatsen, waar men ons niet kende, stonden de huizen voor ons open; daar werd men binnen geleid, zelfs werden legmatjes gespreid en kussens aangedragen; daar werd, hoe eenvoudig ook, eene eereplaats uitgedacht, die men met schoon madapollam, vlaggen en slingers van groen versierde, als een openlijk teeken van goede gezindheid; dat alles gebeurde op plaatsen, waar wij vreemd waren, plaatsen, alleen bezocht door Makassaren en andere inlandsche handelaars. Daar leerde men reeds behoeften kennen en kleedt men zich met hoofddoek, kabaai en broek; daar bestaat reeds eene neiging, om zich huishoudelijk interichten, en is men zelfs overgegaan tot de Mohammedaansche leer; hier te Dorei ziet men daarentegen slechts een troep naakte wilden, stuursch en wantrouwend. Door de zendelingen zal waarschijnlijk worden aangevoerd, dat zij bij de Doreiers worden toegelaten en dat zij hunne huizen kunnen binnentreden, maar dit is niet genoeg; al mag een oppasser ongedeerd het hok van een leeuw binnentreden, wat baat dit, zoolang die leeuw voor het publiek zijn ruwen aard behoudt en niet herschapen wordt in een nuttig huisdier.

Zijn de Doreiers dan zoo wild en woest, zoo onhandelbaar, dat er niets van hen te verwachten is? Was het zoo erg met hen gesteld, dan zouden zij niet zoolang het leven en zelfs de bezittingen der zendelingen geëerbiedigd hebben. Geen dezer Europeanen onderging toch ooit eenig letsel; dagen achtereen verlaten zij soms hunne woningen en bij hunne terugkomst vinden zij alles in den staat, waarin zij het verlieten. Dit is zeker geen slecht teeken; beproef het eens in het beschaafd Europa, open

en lichte woningen als die der zendelingen, met meubelen zoo binnen als buiten 's huis, dagen achtereen te verlaten. Maar wat kan dan de reden zijn, dat de Papoe van Dorei zooveel verschilt van dien der Westkust? Hij moest hooger staan, als gevolg zijner langdurige en gestadige aanraking met Europeanen, en hij staat lager; hij moest veel van den Europeaan geleerd hebben, en hij verwijdert zich van hem. Waaraan dit groote verschil is toe te schrijven, is niet met zekerheid te zeggen; daarvoor zou men van de zaak meer moeten weten; de kennis van het heden is voor een juist oordeel onvoldoende, ook het verledene moet gekend worden. Er moet iets zijn, wat den Doreiers aanleiding gaf, zich van ons verwijderd te houden. Als indruk, maar ook alleen als oppervlakkige indruk wordt hier aangegeven, dat wij hen vervelen, zoodat zij ons beschouwen als een bemoeiziek buurman, met wien zij zoo weinig mogelijk te doen willen hebben. (*)

Woensdag, 12 December, vertrokken wij van Dorei westwaarts met de brik op sleeptouw. Hoewel het weer stil was, ging er veel deining, waardoor den 13n een der sleeptrossen en den volgenden dag weder een sprong; een niet gemakkelijk te herstellen ongeval, zoodat ieder blijde is, wanneer dit geschied is.

Zaterdag, 15 December, kwamen wij weder voor Groot-

(*) De oplossing van het hier door den heer Coorengel gestelde ethnologische vraagstuk is eenvoudig deze, dat de Islam, zooals wij uit de berichten van Luis Vaez de Torres in 1606 weten, destijds reeds op de Westkust was ingevoerd. Wat beteekent nu de zeventienjarige arbeid der zendelingen tegen de ruim twee en een halve eeuw, gedurende welken tijd de Mohammedanen uit den Indischen Archipel te Onin en omstreken werkzaam zijn. Ook was de ontvangst, die de Dassoon op deze reis te Dorei te beurt viel, zoo bijzonder stug en zoo geheel verschillend van alle berichten omtrent vorige bezoeken in deze baai, dat het vermoeden zich onwillekeurig bij mij opdringt, dat de schepelingen der brik, die gedurende de reis der Dassoon oostwaarts te Dorei achterbleef, of wel de matrozen van het Russische oorlogschip zich aan de goederen of vrouwen der Doreiers zullen vergrepen hebben en daardoor die slechte ontvangst te weeg brachten. R. A.

Kanari, waar de volgelingen der Tidoreesche Prinsen onderzoeken, welke schade aan het koper der schepen is toegebracht; die van de brik is onbeduidend en wordt door hen hersteld.

Donderdag, 19 December, vertrok de Dassoon naar Ternate, terwijl de brik bij Groot-Kanari achterbleef.

Vrijdag, 20 December, stierf een stoker en den volgenden dag, toen wij te Ternate kwamen, een matroos; zes zieken werden hier naar den wal gezonden, van wie een bij zijne komst in de ziekenzaal overleed. Twee dagen later werden weder drie zieken naar den wal gebracht, terwijl den 27n December nog een matroos overleed, de zevende op deze reis. Te Ternate wordt de schade hersteld, die de Dassoon aan haar koper geleden heeft; diep onder water wordt gespijkerd en gehamerd, alsof het een timmermanswinkel was. De twee Prinsen gingen nu naar Tidor terug; hoe tevreden zij zich toonden over de gedurende de reis ondergane bejegening, waren zij toch zeer blijde, dat de tocht volbracht was.

Maandag, 30 December, van Ternate vertrokken, kwamen wij den volgenden dag des avonds weder voor Groot-Kanari, waar wij uit de brik brandstof en ballast innamen.

Zaterdag, 4 Januari, vertrokken wij naar Ambon, lieten twee dagen later de brik, waarvan de huur opgezegd was, voor Straat Manipa los en bereikten Dinsdag, 7 Januari, de reede van Ambon.

Van de 49 matrozen en stokers waren er 7 overleden en 18 lijdende, waaronder sommige zeker voor hun leven geknakt zijn. Aan boord van de brik bleef de beste gezondheid heerschen, hoewel de voeding, kleeding en reinheid daar veel minder was, dan aan boord van de Dassoon. Hierbij mag echter niet buiten rekening blijven, dat de Henriette Elisabeth bevaren volk had, gehard in het vak, terwijl de bemanning der Dassoon meest bestond uit negorijvolk, geheel met het scheepsleven onbekend. Ook had

het al den schijn, dat de ziektestof in de Dassoon zat; op de vorige reis was het getal der dooden en zieken nagenoeg even groot, en tusschen de beide tochten waren er aan boord altijd berri-berri-lijders, hoewel in minder mate; de ziekte is niet uit het schip geweest. (*)

De afgelegde reis was voor den gezaghebber A. Smits hoogst zorgelijk; het bevel over een schip van weinig

---

(*) In de *Geneeskundige gids voor Nederl. Indië* van Dr. J. P. Dozy deelt deze geneesheer (bl. 98) zijne ervaring mede bij eene berri-berri-epidemie in het Protestantsche Weeshuis te Samarang en trekt daaruit de slotsom, dat ophooping van personen in slecht geventileerde vertrekken de ziekte zoo niet doet ontstaan, dan toch verergert. Dit zou zeker verklaren, waarom deze ziekte zoo dikwijls onder de eng opeengepakte bemanningen van schepen voorkomt; ook had de handelsbrik Henriette Elizabeth waarschijnlijk veel geringer bemanning dan de Dassoon, en was deze daar dus beter behuisd dan die op het kleine stoomschip. In zijne verschillende geschriften gaat de ijverige oud-stadsgeneesheer van Batavia Dr. C. Swaving nog een schrede verder, daar hij het ontstaan der berri-berri uitsluitend toeschrijft aan de opeenhooping van veel menschen in enge ruimte, waardoor in de heete luchtstreek zoo licht mephitische lucht ontstaat. Zie zijne verhandeling: *De oorzaken en gevolgen der ongezondheid van eenige gevangenissen en hospitalen op Java*, bl. 117—138 en zijn *Historisch-critisch onderzoek betreffende berri-berri (paraplegia mephitica)* in het *Geneesk. Tijdschr. voor Nederl. Indië*, D. XIV, bl. 49—191, waarin hij tracht te betoogen, dat de berri-berri noch scheurbuik, noch rheumatisme, noch nierziekte, noch ruggemergontsteking, noch een gevolg van moeraskoortsen is, maar alleen eene mephitische verlamming, die soms bij hevige gevallen een plotselingen dood veroorzaakt. Schijnt het uit zijn betoog te blijken, dat Hippocrates reeds deze ziekte heeft waargenomen, zijne aanhaling uit een brief van den eersten Gouverneur-Generaal Both dd. 18 Juli 1611 uit het kasteel Nassau op Banda: «Hier regeert onder de onzen eene plaag, genaamd beri-«beri, waarvan zij worden geheel impotent van handen en beenen» bewijst zeker, dat de Nederlanders reeds bij hunne komst in den Indischen Archipel door die kwaal geteisterd werden. De vermaarde Bontius, die het tweede beleg van Batavia bijwoonde, heeft deze ziekte het eerst nauwkeurig beschreven. Ook Valentijn (D. II A. bl. 248) noemt de berri-berri of lamheid een der voornaamste kwalen van Ambon, hoewel hij, geen geneeskundige van beroep, het ontstaan dier ziekte aan zwaar gevatte koude bij het slapen in den maneschijn of het loopen in de tropische regens toeschrijft. Dat de berri-berri eer de inlandsche dan de Europesche schepelingen aantast, laat zich, mijns inziens, gereedelijk daaruit verklaren, dat de eerste in den regel nog enger behuisd en meer opeengepakt zijn dan de laatste.

R. A.

stoomvermogen, met een ander vaartuig op sleeptouw, in meerendeels geheel onbekende vaarwaters, is geen gemakkelijke taak, maar met volhardende werkzaamheid heeft hij dit alles overwonnen. Daarvoor komt hem alle lof toe. evenals voor de hulpvaardigheid, waarmede hij de zending ten dienste stond. Ook het overige Europeesch personeel van de Dassoon deed wat het kon, en verdient deswege alle tevredenheid.

VERSLAG

DER

REIS VAN HET STOOMSCHIP SOERABAJA NAAR DE NOORD- EN WESTKUST VAN NIEUW-GUINEA,

VAN NOVEMBER 1875 TOT MAART 1876

DOOR DE GEKOMMITTEERDEN

A. J. LANGEVELDT VAN HEMERT,

RESIDENT VAN TERNATE,

EN

P. SWAAN,

KAPITEIN-LUITENANT TER ZEE.

I.

BEZOEK TE SALAWATTI EN EERSTE VERBLIJF TE DOREI.

Bij gouvernements-besluit van 20 September 1875 werd ons een zending opgedragen naar Nieuw-Guinea tot voortzetting der onderzoekingen, die de heeren van der Crab en Coorengel met het stoomschip Dassoon in dit nog zoo onbekende land gedaan hadden. Tot dien tocht werd het onder bevel van den tweeden ondergeteekende staande raderstoomschip Soerabaja aangewezen, welke bodem den 12n Oktober de reede van Soerabaja verliet en den 19n daaraanvolgende te Amboina aankwam. Daar had de Resident volgens den last der regeering nog geen schip voor den overvoer van steenkolen en leeftocht naar Nieuw-Guinea kunnen huren, dewijl geen geschikt zeilvaartuig voorhanden was. De kans, dat dit binnen een betrekkelijk korten tijd het geval zou zijn, was uiterst gering, terwijl langer oponthoud te Amboina onraadzaam was wegens den weldra invallenden westmoesson. Zonder een ruimen voorraad brandstof kon de regeeringsopdracht onmogelijk volbracht worden, daar de Soerabaja niet genoeg steenkolen kon innemen, om een zoo uitgestrekt kustgebied af te stoomen. Er moest dus naar andere middelen worden uitgezien, om de voor de reis benoodigde brandstof naar Nieuw-Guinea te brengen. Het eenige beschikbare vaartuig, dat de vereischte laadruimte bezat, was geen zeilschip, maar het partikuliere stoomschip Menado. Met het oog op de bestaande omstandig-

heden, die het nemen van een spoedig besluit dringend noodzakelijk maakten, en op het gemis van telegrafische gemeenschap met Java, waardoor het vragen van nadere bevelen werd verhinderd, achtte de tweede ondergeteekende zich na overleg met den Resident van Amboina gerechtigd, van het bepaalde bij artikel 8 onzer instructie aftewijken en, in plaats van een zeilschip, de stoomboot Menado voor den overvoer van 300 ton steenkolen naar Dorei te huren.

Nadat te Amboina de kolenvoorraad was aangevuld, vertrok de Soerabaja in den morgen van den 30n October naar Ternate, waar dit stoomschip in den namiddag van den 1n November het anker liet vallen. Hier nam de Soerabaja zooveel steenkolen aan boord, als de zeewaardigheid van het vaartuig toeliet. Hoewel men reeds den 6n gereed was, om de reis naar Nieuw-Guinea te aanvaarden, besloot de eerste ondergeteekende het vertrek uit te stellen tot de aankomst der den 8n of 9n November van Java te wachten mail-boot, waarmede hij de van de Algemeene Sekretarie gevraagde bescheiden over Nieuw-Guinea en vooral de door de heeren van der Crab en Coorengel over hunne laatste reizen uitgebrachte rapporten zoude ontvangen.

Tijdens het verblijf der Soerabaja te Ternate bevond zich daar de heer Beccari, een in de geleerde wereld zeer bekend en geacht Italiaansch natuuronderzoeker, die reeds verscheiden reizen in den Oost-Indischen Archipel en naar Nieuw-Guinea had ondernomen. (*) Hij gaf den wensch

---

(*) Voordat de beroemde botanicus Odoardo Beccari aan den tocht der Soerabaja deel nam, deed hij twee groote reizen naar Nieuw-Guinea. Nadat hij reeds van Juni 1865 tot het einde van 1868, deels in gezelschap van den Markies Doria, de fauna van Noordwest-Borneo bestudeerd had, ondernam hij in 1872, vergezeld van den hartstochtelijken jager d'Albertis, een nieuwe reis naar den Indischen Archipel en wel bepaaldelijk naar Nieuw-Guinea. Hun aanvankelijk plan was, de weinig bekende Zuidwestkust nabij de rivier Oetanata te onderzoeken, maar tegenwind dwong hen, hun koers noordwaarts te richten, waarop zij achtereenvolgens de Karas-Eilanden, de Baai van Kapauer, Sorrong en Dorei bezochten en de eerste Europeanen waren, die in het Arfak-Gebergte door-

te kennen, ons op den tocht naar Nieuw-Guinea te vergezellen; wij hebben vermeend, dit verzoek te moeten inwilligen, vooral wegens de belangrijke diensten, die hij door zijn uitgebreide kennis van dit nog zoo weinig bezochte land aan onze zending kon bewijzen. Dientengevolge bood de laatste ondergeteekende, als kommandant der Soerabaja, aan dien geleerde logies en voeding aan de kajuitstafel aan.

Ook de gewezen zeeofficier A. A. Bruijn, thans handelaar te Ternate, verzocht de Gekommitteerden, ons te verzellen tot het uitbreiden zijner sedert jaren bestaande handelsbetrekkingen met Nieuw-Guinea. (*) Gekommitteerden

---

drongen. Nadat d'Albertis, om zijne gezondheid te herstellen, naar Australië was gegaan, en Beccari in 1873 en 1874 de Aroe- en Kei-Eilanden en het nog zoo weinig bekende deel van Celebes nabij de Kendari-Baai had onderzocht, aanvaardde hij in de eerste helft van 1875 zijn tweede reis naar Nieuw-Guinea. Op dezen tocht bezocht hij den zuidoosthoek van Waigeoe, Nieuw-Guinea's Noordkust beoosten Sorrong, waar hij de groote rivier Wa-Samson ontdekte, op nieuw Dorei en het Arfak-Gebergte, voorts Momi en Warboesi op de Westkust der Geelvinkbaai, Ansoes en Seroei op Jappen, eindelijk Korrido en het eiland Mefoor. De voorloopige berichten over deze verschillende reizen vindt men in de herhaaldelijk in de noten van dit werk aangehaalde jaargangen der *Nuova Antologia* en van Guido Cora's *Cosmos*, terwijl Beccari na zijn terugkomst in Europa in 1876 de uitgave begonnen heeft van een groot botanisch werk: ***Malesia, raccolta di osservazioni botaniche intorno alle piante del' Arcipelago Indo-Malese o Papuano***, waarvan de eerste aflevering over de palmen van Nieuw-Guinea reeds het licht heeft gezien. R. A.

(*) De heer Bruijn is de schoonzoon van M. D. Renesse van Duivenbode, die sedert meer dan dertig jaren uit Ternate een uitgebreiden handel op Nieuw-Guinea drijft en om zijn grooten rijkdom volgens Wallace en Beccari schertsenderwijs de Radja van Ternate genoemd wordt. Behalve andere handelsondernemingen zond ook de heer Bruijn dikwijls jagers naar Nieuw-Guinea, om daar huiden van paradijsvogels en andere dieren te verzamelen, en schonk aan Beccari, toen deze in het laatst van 1874 geruimen tijd te Ternate verbleef, voor het Stedelijk Museum te Genua een prachtige verzameling van ongeveer zes honderd vogelhuiden. In het voorjaar van 1875 werd een der jagers van den heer Bruijn te Andai door de Arfakkers omgebracht, waarop diens broeder, een Alfoer uit Galéla, zich verplicht achtte, twee Arfakkers te vermoorden. Daar dit volgens de gewoonte der koppensnellers ter sluiks geschiedde, juist toen het Italiaansche oorlogschip Vettor Pisani te Dorei was, wilden de Arfakkers zich op den heer Beccari wreken, die daardoor genoodzaakt was, zijn

hebben vermeend in dit bijzonder geval, ook dit verzoek te mogen inwilligen.

In den morgen van den 11n November scheepten zich aan boord van de Soerabaja in de eerste ondergeteekende met deze twee heeren, voorts Prins Duivenbode (*), Kapitein-laut van Tidor, de Tidoreesche Prins Abdoel Wahab en Hajoel Arafien, kapitein der schutterij, hoofd der Makassaren en eerste inlandsche schrijver op het residentiekantoor te Ternate, allen met hun gevolg, bestaande uit 25 personen (Tidoreesche militairen, inlandsche schrijvers en bedienden). (†)

Na een voorspoedige reis van drie etmalen werd in den morgen van den 14n November het eiland Salawatti (één der Radja-ampat-Eilanden) bereikt, waar het stoomschip voor de hoofd-kampong Samaté ankerde. Dadelijk na onze aankomst kwam de Oetoesan of Stedehouder van den Sultan van Tidor aan boord en maakte zijne opwachting aan de Gekommitteerden en de Tidoreesche hofgrooten. Van hem vernamen wij, dat de Radja naar Waigeoe vertrokken was, zooals wij later hoorden, om van zijne daar tijdelijk gevestigde onderdanen de verschuldigde belastingen te heffen. Deze Radja van Salawatti is het invloedrijkste Tidoreesche hoofd op Nieuw-Guinea, wiens gezag

---

tweede verblijf in de bergen van Hattam te bekorten. (Cora, *Cosmos*, V. III p. 84 en 95). R. A.

(†) Van oudsher zijn de vorsten van Tidor en Ternate gewoon, aan hunne kinderen nevens een aantal Arabische namen Europeesche benamingen te geven, welke laatste dan kortheidshalve het meest door de Europeanen in de Molukken gebruikt worden; zoo vindt men in de Ternataansche koningslijst de Sultans Amsterdam, Oudshoorn en Zwaardekroon, in die van Tidor de Sultans Mossel en Alting. De in de vorige noot vermelde handelaar Duivenbode is natuurlijk de peet van den hier bedoelden Tidoreeschen Prins, een zoon van den voorlaatsten Sultan Alting. R. A.

(†) Behalve den kommandant P. Swaan bestond het état-major der Soerabaja uit den luitenant ter zee eerste klasse P. C. Pabst, eersten officier van dien bodem, en uit de luitenants tweede klasse: A. M. R. Wagner, G. de Fremery, A. W. F. C. van Woerden en W. H. Hofstede. R. A.

zich volgens Prins Duivenbode over de geheele Noordkust tot de Humboldt-Baai met inbegrip van de Geelvinkbaai, en verder over de Westkust tot de Maccluersgolf, zou uitstrekken.

De bewoners van Samaté zijn voor het meerendeel Mohammedanen en onderscheiden zich van de Papoes door het dragen van de Tidoreesche kleeding. Op de westkust van het eiland ligt de negorij Sailolo, waar een Kapitein-laut onder de bevelen van den Radja van Salawatti het gezag voert. De strandbevolking van Salawatti bestaat uit afstammelingen van Tidoreezen en uit tot den Islam bekeerde Papoes; in het binnenland, dat slechts weinig bevolkt is, wonen zuivere Papoes, die het oppergezag van den Sultan van Tidor erkennen. Landbouw bestaat op Salawatti niet, gebaande wegen worden er evenmin gevonden; de bevolking leeft toch uitsluitend van den sago-palm, welke boom in de moerassige streken van dit eiland in groote hoeveelheid voorkomt.

Des morgens van den 15n begaven wij ons te Samaté aan den wal en werden daar opgewacht door den Oetoesan en door den Majoor van Salawatti, zoon van den overleden Radja. De Gekommitteerden hielden toen een conferentie met de aanwezige hoofden en oudsten van het eiland. Uit de aan hen gerichte vragen is het gebleken, dat het gezag van den Sultan van Tidor door hoofden en bevolking wordt erkend, en dat de schatting, aan den Sultan verschuldigd, geregeld wordt opgebracht, hoewel onder een anderen vorm, dan bepaald is bij den staat, overgelegd bij het met den Sultan gesloten kontrakt van den 26n Maart 1872. (*) Samaté ziet er armoedig uit en

(*) Dit laatste kontrakt met Tidor is gedrukt in het *Bijblad tot de Handelingen der Staten-Generaal*, zitting 1874—1875, No. 71, waarbij echter de hier bedoelde staat der in de onderhoorigheden van het Tidoreesche Rijk geheven belastingen niet door de regeering aan de kamers is overgelegd. Ook zijn in geen der 38 artikels van dit kontrakt deze onderhoorigheden van Tidor afzonderlijk opgenoemd. R. A.

bestaat slechts uit een twaalftal op palen boven het zeestrand gebouwde huizen; de missigit staat op den vasten wal, terwijl onmiddellijk achter de kampong het ondoordringbaar bosch begint.

Den volgenden dag kwam de Radja van Salawatti van Waigeoe terug en maakte aan boord zijne opwachting aan de Gekommitteerden en de beide Tidoreesche Prinsen. Over zijn bestuur deelde hij ons mede, dat hij nu en dan de negorijen bezocht, die op den vasten wal van Nieuw-Guinea tot zijn gebied behooren. Dit bezoek strekt zich tegenwoordig niet verder uit dan tot Amberbaken, in welke landstreek hij zich niet durft wagen uit vrees, dat hij vermoord zou worden; van belasting heffen is daar dus natuurlijk geen sprake. Prins Duivenbode voegde hierbij, dat de Amberbakkers tijdens de hongi-tochten belasting opbrachten, doch dat zij zich sedert de intrekking dier tochten feitelijk aan het gezag van den Sultan van Tidor onttrokken. De Radja van Salawatti gaat twee maal in de drie jaar naar Tidor, bij welke gelegenheid hij aan den Sultan, den Kapitein-laut en den Sekretaris de door hem verschuldigde belastingen voldoet. Zij bestaan uit de volgende goederen:

1° Voor Salawatti aan den Sultan: 50 bereide vogelhuiden, twee slaven, zonder onderscheid van leeftijd of kunne, en drie of meer, doch in geen geval minder katties schildpad, eerste kwaliteit; aan den Kapitein-laut als geschenk een waarde van *f* 50 aan onbereide vogelhuiden, schildpad, tripang of sago; aan den Sekretaris als geschenk zes bereide vogelhuiden.

2° Voor de negorijen Ilas, Maar en Warsai aan den Sultan drie slaven.

Bij gemis van slaven wordt voor elken slaaf opgebracht: 20 bereide vogelhuiden, vijf katties schildpad of wel één pikol tripang. De meeste slaven worden verkregen van den stam Karoon, die in het gebergte achter Kaap de

Goede Hoop tusschen 132° en 133° O. L. van Greenwich woont; volgens het algemeen gerucht zouden onder dezen stam veel menscheneters gevonden worden, hetgeen bevestigd werd door den Radja. (*)

De Radja van Salawatti heft alleen belastingen op dit eiland en in de drie bovengenoemde negorijen; waar op andere plaatsen der Noordkust van Nieuw-Guinea belasting aan den Sultan van Tidor wordt betaald, geschiedt dit geheel buiten zijne tusschenkomst. Door hem wordt te Samaté als haven- of ankergeld (laboean batoe) geheven van elke Boegineesche prauw de som van ƒ 25, in geld of in goederen te voldoen; in het laatste geval bepaalt de Radja zelf de waarde dier goederen. Deze belasting is eigendunkelijk door hem ingevoerd, zoodat die niet op de van Ternate komende prau-

(*) Zie over de Karooners de noot op blz. 59 hiervoor, waaraan wij thans kunnen toevoegen, dat deze stam in 1877 namens den heer Bruijn bezocht is door den Franschen natuuronderzoeker Léon Laglaize, van welken tocht men een belangrijk verslag vindt in de onlangs verschenen tweede aflevering van het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*, D. III. Daaruit blijkt, dat deze stam, evenals de nog dieper in het gebergte wonende Kebars, elkander voortdurend beoorlogen en het vleesch der gedoode vijanden, in bamboe-kokers gestoofd, verslinden. Terwijl de Kebars vlijtige landbouwers zijn en de in de Geelvinkbaai veel voorkomende tabak van Amberbaken grootendeels uit hun land afkomstig is, leven de slechts met een schaamgordel gekleede Karooners meest van de jacht en voeden zich hoofdzakelijk met boombladeren. Zij erkennen echter het oppergezag en betalen jaarlijks een schatting van vogelhuiden en slaven aan het hoofd van het Mefoorsche kustdorp Wapai, dat volgens het schetskaartje in de bibliotheek van het Aardrijkskundig Genootschap beoosten 133° O. L. in Amberbaken ligt. Volgens een vernuftige gissing van den heer P. A. Tiele (zie diens belangrijke geschiedenis der Portugeezen en Spanjaarden in den Indischen Archipel in de *Bijdragen* van dit Instituut, R. 4, D. I bl. 409) zou men in het hier bovengenoemde Warsai Versija terugvinden, waar Jorge de Menezes, de eerste Europeesche zeevaarder naar Nieuw-Guinea, van 1526—1527 overwinterde. Daar de tabaksplant door de Spanjaarden uit Amerika naar de Filippijnen en den Indischen Archipel moet zijn overgebracht, en de tochten der Portugeezen en Spanjaarden in de zestiende eeuw langs Nieuw-Guinea's Noordkust het verkeer van de Molukken met die kust zeer zullen bevorderd hebben, is het inderdaad opmerkelijk, dat alleen op dit deel der Noordkust tabak verbouwd wordt. R. A.

wen wordt toegepast. (*) Kleine misdaden worden op Salawatti door den Radja zelf bestraft met boete, sluiting in het blok of met rottingslagen; zware misdadigers worden door hem naar Tidor gezonden, om daar terechtgesteld te worden.

Tijdens ons verblijf te Salawatti kwamen nog aan boord de Singadji Karondefer, benevens de Kolano Roemsarai; (†)

(*) Zie hetgeen de heer van der Crab over dit onderwerp mededeelt op bl. 54 hiervoor. R. A.

(†) Deze beide namen vereischen wegens hun historisch gewicht eenige nadere toelichting. Het eenige kontrakt met de Sultans van Ternate en Tidor, waarin hunne onderhoorigheden nauwkeurig vermeld worden, is dat van 27 Oct. 1814, door het Engelsche tusschenbestuur met beide vorsten gesloten. Hierin worden, na opsomming der Tidoreesche bezittingen op Halmahera en eenige nabijgelegen eilandjes, de onderhoorigheden van dit rijk in Nieuw-Guinea aldus omschreven: *the whole of the Papoa Islands and the four districts of Mansary, Karandifar, Ambarpura and Ambarpone on the coast of New-Guinea.* Dientengevolge werden bij de proclamatie van 24 Aug. 1828, waarmede de Kommissaris van Delden Nieuw-Guinea van 141° O. L. van Greenwich op de Zuidkust tot de Kaap de Goede Hoop op de Noordkust voor Nederland in bezit nam, de rechten des Sultans op deze vier distrikten gereserveerd, waarbij echter Ambarpura verkeerdelijk Ambarsura gespeld is. Volgens het Rapport van den Kommissaris van den Dungen Gronovius, dd. 6 Dec. 1850, woont de stam Mefoor te Amberpoeren of Dorei, op het eiland Amberpoon en op Salawatti in de negorijen Ankradifon en Mantjerai, aan welken stam de Noordkust van Kaap de Goede Hoop tot Dorei ondergeschikt is. Voeg hierbij, dat Forrest (p. 119) op het eiland Mifory reeds spreekt van een Radja van Munsury, hetgeen men volgens zijne transcriptie Mansarai moet uitspreken; zoo heet toch het bekende Ansoes bij hem Unsus en en Sawaai op Ceram Sawy. Het staatkundig rapport van den Kommissaris van der Goes (zie Reis der Etna, bl. 199) vermeldt weder op Mefoor de drie Radja's Gradifoer, Mansarai en Amberpoer en onmiddellijk daarop één Radja op het eiland Amberpoon. Eindelijk noemt de heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 34) op het eiland Mefoor de negorijen Amberpoor en Roemsaro. Dit laatste of beter Roemsarai, zooals hier in den tekst voorkomt, is zeker een andere vorm voor Mansarai, want volgens von Rosenberg's woordenlijst heet *huis* op Mefoor en Salawatti oem of roem, maar in de taal van Ansoes manoe, terwijl ik in de noot op bl. 142 hiervoor reeds aantoonde, dat Misool of Messowal, in welks eerste lettergreep ook wel de woordstam maan of meen zal verscholen zitten, hetzelfde is als Roemasol, welke beide eigennamen *waterhuis* beteekenen. Uit dit alles trek ik deze slotsom: de Meforeezen zijn van oudsher (zie ook Goudswaard, *De Papoewa's der Geelvinkbaai*, bl. 5, en Jhr. W. C. F. Goldman, *Tijdschr. Bat. Gen.* D. XV, bl. 542) verdeeld in vier stammen of onderafdeelingen, die Karondifer of Angradifoer, Mansarai of Roemsarai, Amberpoer en Amberpoon heeten;

de laatste houdt verblijf op Salawatti, terwijl de eerste woont op het eiland Doem, waarvan Sorrong de hoofdplaats is. De bewoners van Doem waren vroeger aan den vasten wal gevestigd, doch zijn, ruim tien jaren geleden, wegens een hevige pokken-epidemie naar dit eiland verhuisd. De beide genoemde hoofden, die aan de Tidoreesche Prinsen hoogen eerbied bewezen, oefenen volgens de overlevering gezag uit over Mefoor, Ansoes, Ambai, Seroei, Awek, Sowek, Korrido, Padeaido en Kroedoe; (*) later zal echter blijken, dat dit gezag feitelijk niet meer bestaat.

Woensdag 17 November kwamen de te Sorrong verblijf houdende Singadjies Samleare, Afando en Aroewe hunne opwachting aan boord maken. Het gezag, dat zij uitoefenen, strekt oostwaarts tot aan Has en wordt door hen beurtelings waargenomen; wanneer de een zich met de bestuurszaken bezig houdt, gaan de beide anderen op eigen onderhoud uit, welke orde van zaken sedert tien jaar door den Sultan is ingevoerd. Deze hoofden wonen in dezelfde kampong en zijn volgens Prins Duivenbode in naam Mohammedanen. Met de Alfoeren of bergbewoners komen zij weinig in aanraking, dan alleen tot het verkrijgen van slaven; daartoe gebruiken zij tot tusschenpersonen menschen van een bevrienden naburigen stam. Volgens hunne opgaaf brengen zij jaarlijks drie slaven naar Tidor. Aan Prins Duivenbode werd door ons gevraagd, of dit verhaal der Sorrongsche hoofden de

---

dit zijn de *vier dorpen van Mefoor*, bedoeld in den open brief des Sultans van Tidor bij von Rosenberg, bl. 147. Minstens reeds sedert het begin der vorige eeuw vindt men Mefoorsche koloniën van Salawatti af langs de Noordkust van Nieuw-Guinea en op de eilanden der Geelvinkbaai, waarover de Radja van Salawatti het oppergezag uitoefende. Deze ondergeschiktheid der Meforeezen aan dien vassal van Tidor is mijn inziens de grondslag der aanspraken, die het Rijk van Tidor over dit noordelijk deel van Nieuw-Guinea doet gelden, waarover men verder vergelijke de eerste achter dit werk gevoegde bijlage. R. A.

(*) Daar hier juist negen landstreken genoemd worden, zijn dit misschien *de negen landschappen van Papoea*, vermeld in den open brief des Sultans van Tidor aan den heer von Rosenberg. R. A.

waarheid was, waarop deze hofgroote verklaarde, dat de op die wijze naar Tidor overgevoerde slaven onmiddellijk hunne vrijheid verkregen, en dat hun op Tidor huisvesting in een afzonderlijke kampong werd aangewezen, waarvoor zij dan verplicht zijn, eenige heerendiensten ten behoeve van den Sultan te verrichten. Volgens hem zou geen dier personen ooit den wensch te kennen gegeven hebben, naar zijn geboorteland terug te keeren. De slaven, die op dit gedeelte der kust gehaald worden, behooren voor het meerendeel tot den reeds genoemden stam der Karooners en worden met handelsgoederen betaald.

In het algemeen onderscheidt men de Berg-Papoes van de strandbewoners door de benamingen van Alfoeren en Mafori of Papoea-Panté, welke laatsten oorspronkelijk afkomstig zijn van het eiland Mefoor en zich ver verheven achten boven de Alfoeren. (*)

De Radja van Salawatti scheepte zich met den hooge-

(*) Het Maleische panté of pantei beteekent *strand* of *kust*; ook de benaming Alfoer, over welks oorsprong en eigenlijke beteekenis men zie mijne noot, op bl. 84 van Rosenberg's *Reistochten*, moet van de Molukken naar Nieuw-Guinea zijn overgebracht. Het hierboven aangehaald Rapport van den Kommissaris van den Dungen Gronovius noemt de Berg- en Strand-Papoes senon soep en senon swan, ongetwijfeld de echte inlandsche benamingen, want volgens van Hasselt's Woordenboek is snoen = *man*, soep = *bosch* of *land* en swaan = *strand*. In zijne uitvoerige aanteekeningen op een reis naar Dorei in 1863 onderscheidt Jhr. Goldman (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XV bl. 548 en XVI bl. 401) de Strand-Papoes in twee hoofdafdeelingen, namelijk de Meforeezen, die hier en daar op de Noordkust, te Dorei, op de eilanden Mefoor, Amberpoon, Biak en Kroedoe, ook in een groot deel van Jappen wonen, en de Swandiwoërs, in welke eerste lettergreep men weder het stamwoord swaan terugvindt, woonachtig op de eilanden Roon, Meoswaar, Jop, Sabangor (mij onbekend) en Moor, in een deel van Jappen, en waartoe op de westkust der Geelvinkbaai de stammen Wandessi, Wandammen, Jauer, Oemar, Tandia en Desser of Dasener behooren. Volgens de door den heer Goudswaard (t. a. pl. bl. 84—88) medegedeelde volksoverleveringen der Meforeezen zou men hun oorspronkelijk stamland in Biak of de Padeaido-Eilanden moeten zoeken. Zeker is het, dat deze Papoesche stam de eerste was op de Noordkust van Nieuw-Guinea, die door aanraking met de bewoners der Molukken eenige meerdere beschaving verkreeg en dat die zich eerst allengs van de eilanden der Geelvinkbaai over Dorei en elders op den vasten wal heeft uitgebreid. R. A.

priester of kadli den 17[den] November aan boord der Soerabaja in, toen wij ons naar Dorei begaven; dit kwam aan Gekommitteerden wenschelijk voor bij het bezoeken van de tot zijn gebied behoorende streken, om van deze hoofden de noodige inlichtingen en ophelderingen te verkrijgen.

De reede van Samaté geeft een veilige ligplaats aan schepen, die het eiland Salawatti bezoeken; door de officieren der Soerabaja is een opname der reede vervaardigd, die als bijlage bij dit rapport wordt aangeboden. (*)

De Noordkust van Nieuw-Guinea is onbewoond van Sorrong tot Has, dat bij Kaap Harafoera der kaart van Gregory en ongeveer zeven geografische mijlen oostwaarts van Kaap Ram of Spencer der Engelsche kaarten ligt. Deze kampong bestaat slechts uit drie huizen, het meerendeel der bevolking woont verspreid in het binnenland, waar zij hutten in de boomen bouwt; (†) er is een Singadji en een Kapitan gevestigd. Ongeveer vijf mijlen oostwaarts van Has ligt de negorij Maar, op de kaarten Maas genoemd, die bestuurd wordt door twee Singadjies, welke verblijf houden, de eene te Maar en de andere te Warsai, beide kampongs, dicht bij elkaar aan de kust gelegen; de strandbevolking is slechts weinig in getal, daar ook hier het grootste deel der bewoners zich meer binnenslands gevestigd heeft. Verder oostwaarts is de kust tot aan Amberbaken onbewoond. (§) Van Has

---

(*) Deze en andere door de officieren der Soerabaja gemaakte detail-kaarten zijn niet naar Nederland overgezonden, maar te Batavia bij het Hydrographisch Bureau gedeponeerd.

(†) Volgens von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 25) bouwen de bergbewoners van het eiland Jappen ook hunne hutten in de takken van hooge woudboomen, om van de beten der muskieten bevrijd te blijven. R. A.

(§) Bij vergelijking springt terstond in het oog, dat de door den heer van der Crab (bl. 58—63 hiervoor) gegeven beschrijving van dit deel der Noordkust veel vollediger is, dan die welke hier in den tekst voorkomt. Mogelijk is het echter, dat ik mij in de tweede noot op bl. 58 ten onrechte door berichten uit

strekt zich een hoog gebergte noordoostwaarts uit; bezuiden het westelijk gedeelte van dien bergketen leeft de stam Arfoe en meer oostwaarts binnenslands de vroeger vermelde stam Karoon. (*)

De bevolking van Amberbaken woont in de binnenlanden op één dagreis van het strand. Zij houdt zich bezig met de rijstteelt op droge velden, welk product in vrij groote hoeveelheid in de maanden Juni, Juli, Augustus en September door prauwen van Gebé, Waigeoe, Salawatti en Dorei wordt afgehaald. Te dien einde hebben de handelaars aan het strand drie huizen opgericht, waarin zij zich gedurende den handelstijd ophouden. Na afloop daarvan begeven de Amberbakkers zich weer naar het binnenland, en als de handelaars het volgende jaar terugkomen, vinden zij die huizen in den regel ongeschonden terug. Als een bijzonderheid moet hier aangemerkt worden, dat Amberbaken de eenige plaats is op dit deel der kust, waar de bevolking rijst verbouwt. (†) De kust van Amberbaken tot aan de Kleine Geelvinkbaai is steil; van deze laatste baai tot aan Dorei wijkt het hooge gebergte meer

---

de vorige eeuw liet verleiden, Warsai in het distrikt Has of Aas te zoeken en dat die plaats meer oostwaarts bij Maar ligt. Zie voorts, wat in de noot op bl. 219 hiervoor over het bezoek van den Portugeeschen zeevaarder de Menezes te Warsai is opgemerkt. R. A.

(*) Volgens de kaart bij het werk van den heer Goudswaard en den heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 110) ligt het landschap Arfoe veel oostelijker tusschen Amberbaken en Dorei. Het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat Arfoe een verbastering is van Alfoer, zooals de Berg-Papoes in het algemeen genoemd worden, en dat de afzonderlijke stam van dien naam, die ook door Beccari (*Cosm.* V. III, p. 353) en in de berichten der zendelingen te Dorei en Andai vermeld wordt, eigenlijk een anderen Papoeschen naam zal hebben. R. A.

(†) In 1858, 1863 en 1868 deden de te Dorei gevestigde zendelingen tochten naar dit landschap Amberbaken. De bevolking woont daar uit vrees voor de verraderlijke aanvallen der omwonende stammen meest op bijna ongenaakbare heuveltoppen in op hooge palen gebouwde huizen en zoo ver uit elkaar, dat men in deze streek moeilijk een zendingpost zou kunnen vestigen. Ook is volgens de *Berichten der Utr. Zendingsver.* voor 1870, bl. 25, de Islam reeds tot dezen nijveren stam der Papoes doorgedrongen. R. A.

naar het binnenland, en vindt men langs het strand een strook laag voorland.

Des namiddags van den 19n November kwamen wij te Dorei aan. De daar gevestigde zendeling Beijer, die zich terstond naar het stoomschip begaf, deelde ons mede, dat er een ongestoorde rust heerschte. Dorei bestaat uit de vier kampongs Kwawi, Karasambé, Rodi en Manoekwari, wier woningen op palen gebouwd en sterk bevolkt zijn (*). Het land is volstrekt niet bebouwd en geheel ongebaand, zoodat het indringen in die wildernis, om het binnenland te bereiken, ondoenlijk is; eerst zou er dan een weg moeten gekapt worden, hetgeen langen tijd zou vorderen.

Bij het bezoek van het huis en de kerk van den heer Beijer werd door den eersten ondergeteekende de vraag gedaan, waarom die beide gebouwen nog zoo primitief waren, daar hij nagenoeg tien jaren hier gevestigd was. Hierop antwoordde de zendeling, dat men slechts met groote moeite en na lang wachten timmerhout kon bekomen, hetgeen altijd van slechte kwaliteit was, en dat de verkrijgbare atap zoo slecht en duur was, dat hij zich wel getroosten moest, in een lek huis te wonen. De te Manoekwari gevestigde zendeling Bink bracht eveneens een bezoek aan de Gekommitteerden. Proselieten hebben de zendelingen nog niet onder de Doreiers gewonnen, doch de scholen, waarin zij in de Maleische taal onderwijs geven, worden door een dertigtal kinderen vrij geregeld bezocht; ook de godsdienstoefeningen worden bijgewoond door een tachtigtal Papoes, van allerlei leeftijd en kunne. Des namiddags ontvingen de Gekommitteerden een bezoek van den zendeling Woelders, sedert 1868 gevestigd te Andai, een aan den voet van het Arfak-Gebergte gelegen negorij, twee mijl zuidwestwaarts van Dorei.

(*) Zie over deze kampongs van Dorei de noot op bl. 74 hiervoor; Karasambé is waarschijnlijk slechts een andere vorm, van hetgeen daar Rasambori heet.
R. A.

Tegenover Dorei ligt het eiland Manaswari, in de wandeling veelal Mansinam geheeten, welke laatste naam eigenlijk de gemeenschappelijke benaming is der drie kampongs van het eiland: Sarandeba, Faoedo en Minoebabai (*). Het eiland is vrij wel met klapperboomen beplant, ook teelt de bevolking er eenige aardvruchten; al de woningen zijn ook hier op palen in zee gebouwd. Het huis van den met verlof naar Europa vertrokken zendeling van Hasselt wordt vrij goed onderhouden; nabij dit huis vindt men nog de overblijfsels eener versterking, waarschijnlijk afkomstig van de vroegere Engelsche nederzetting op dit eiland. (†).

Bij het bezoek, door de Gekommitteerden aan Dorei en Manaswari gebracht, werden tevens van verschillende zijden berichten ingenomen, naar hetgeen de Kommissaris van der Crab in zijn verslag mededeelt over de afschuwelijke

---

(*) Volgens de *Berichten der Utr. Zending* 1873, bl. 195, heet de eerstgenoemde kampong Saraundiboe, welke bewoond wordt door volk van Dorei, dat uit vrees voor de Arfakkers zich van den vasten wal naar Manaswari begaf en de zendelingen minder genegen is dan de eigenlijke bevolking van dit eiland. R. A.

(†) Over deze Engelsche vestiging op Manaswari heeft de heer Leupe uit de papieren van het Rijksarchief onlangs nieuwe bijzonderheden medegedeeld in een opstel: *Captain John Maccluer en zijne verrichtingen om de Oost* (1790—1795), zie de *Bijdragen* van dit Instituut, R. 4, D. I, bl. 255—278. Daaruit blijkt, dat het Engelsche Gouvernement van Bengale reeds in het begin van 1793 den eersten luitenant ter zee John Hayes met de twee schepen Duke en Duchess of Clarence op een ontdekkingstocht naar Nieuw-Guinea had gezonden. Daar stichtte hij in de Restorations Bay (Baai van Dorei) op het eiland New-Albion (Manaswari) het fort Coronation. Het bericht op bl. 272, dat dit fort op Salawatti zou liggen, berust mijns inziens op verkeerd begrepen inlichtingen, daar de mededeelingen van den van de Engelschen gedeserteerden Portugees de Orous (bl. 268) meer vertrouwen verdienen; volgens dezen berichtgever was het fort bewapend met zeven stukken en bezet door één officier, drie onderofficiers, 10 Europeesche soldaten, twee tamboers en twee pijpers. Na de oprichting van dit fort vertrok Hayes met één schip naar Macao, waar hij in Juli 1794 den juist uit de Palau-Eilanden teruggekeerden Maccluer aantrof en dien belastte, de nieuwe vestiging van levensmiddelen te voorzien. Maccluer ging daarop over Manilla en de Palau-Eilanden naar Dorei en vond daar de jeugdige kolonie in rampzaligen toestand; van de bezetting waren slechts veertien man overgebleven, door ziekte en hongersnood nagenoeg buiten staat, iets te verrichten, terwijl de

gewoonte, om verminkte pasgeboren Papoesche kinderen onmiddelijk na de geboorte om het leven te brengen; het bleek ons echter, dat dit verhaal onjuist is (§). Volgens de mededeeling der hoofden neemt de bevolking in getal toe; een en ander is ons ook bevestigd door de zendelingen Beijer en Bink.

De bevolking van Dorei en Manaswari koopt van de Hattammers op het Arfak-Gebergte hare meeste voedingsmiddelen, die bestaan uit pisangs, pataten, djagong of miloe en uit gierst, welk gewas bij hen pokkem heet; deze producten worden ingeruild tegen messen, kralen, peda's, kains en andere benoodigdheden. Zoowel te Dorei als op Manaswari hebben al de inwoners een klein vlerkprauwtje, doch vaartuigen van eenige beteekenis zijn er niet.

Te Dorei zijn twee Sengadjies en op het eiland Manaswari eveneens twee, die alleen over de negorijen der Baai van Dorei gezag voeren; over de verder gelegen kuststreken hebben zij niets te zeggen en bezitten daar zelfs niet den minsten invloed

---

achtergebleven Duchess of Clarence wegens gebrek aan allerlei scheepsbehoeften geen zee kon kiezen. Om die te verkrijgen, begaf Maccluer zich naar Boeroe, waarna hij, naar Dorei teruggekeerd, genoemd vaartuig zeilvaardig maakte, dat echter op de reis naar Britsch-Indië bij de Tenimber-Eilanden schipbreuk leed, terwijl hij wegens de ziekte, die onder zijn eigen volk uitbrak, in Maart 1795 dit onherbergzaam oord moest verlaten. Wegens de ongezondheid ware deze Engelsche vestiging zeker weldra te niet gegaan, zoo die niet door den spoedig daarop uitgebroken oorlog tusschen Engeland en Nederland en de hulp, die Prins Noekoe aanbood, een nieuw belang had verkregen, om van daar uit het Hollandsche gezag in de Molukken te bestoken, (zie de tweede noot op bl. 20 hiervoor). Nadat echter Prins Noekoe in 1797 den troon van Tidor bemachtigd had en Ternate in 1801 in handen der Engelschen gevallen was, verviel ook dit belang; hoewel het juiste tijdstip, dat de Engelsche bezetting te Dorei is ingetrokken, mij niet bekend is, moet dit zeker omstreeks dien tijd hebben plaats gehad. R. A.

(§) Hier wordt gedoeld, op hetgeen de heer van der Crab bl. 131 hiervoor mededeelt. Bij aandachtige lezing zal men echter zien, dat deze afschuwelijke gewoonte daar niet aan de door het aanhoudend verkeer met de Moluksche handelaars reeds eenigszins beschaafde bevolking van Dorei wordt toegeschreven, maar in het algemeen aan de Papoes van Nieuw-Guinea, zooals zulks ook door den heer von Rosenberg van de Arfakkers verzekerd wordt. R. A.

Uit onze gesprekken met deze hoofden vernamen wij, dat de hier gepleegde misdrijven door de beleedigde familiën worden berecht, in wier uitspraak berust wordt, daar hooger beroep onder hen niet bestaat; de hoofden hebben bij die vonnissen noch stem, noch invloed, tenzij zij als partij in de zaak betrokken zijn. Een gepleegde moord wordt afgekocht door het betalen van een slaaf. Bij ontdekking van overspel op heeter daad, heeft de beleedigde echtgenoot het recht, de beide schuldigen te vermoorden; wenscht hij van dit recht geen gebruik te maken, dan betaalt de overspeler aan de beleedigde partij als boete: één slaaf, vijf staven ijzer, tien stuks zwart katoen en vier koperen kommen, waarmede de echtscheiding voltrokken is.

Over het algemeen bezitten de hoofden hier weinig macht; vele van hen hebben hunne benoeming alleen te danken aan de Nachoda's van de op Nieuw Guinea handeldrijvende Ternataansche of Makassaarsche vaartuigen, als een bewijs van erkentelijkheid voor bewezen diensten. De benoeming gaat dan gewoonlijk verzeld van eenig geschenk, meestal een rok van de potsierlijkste snede en zeer opzichtige kleuren; wie eenmaal zulk een kleedingstuk bezit, neemt dan naar willekeur den titel van Korano, Sengadji of Majoor aan.

Met de hoofden van Dorei en Manaswari werd door Gekommitteerden in tegenwoordigheid van Prins Duivenbode, een vergadering aan boord der Soerabaja belegd, ter bekoming van inlichtingen over de verhouding, waarin zij tot den Sultan van Tidor staan, en over de schatting, welke zij aan dien vorst opbrengen. De Sengadji Brosi voerde daarbij het woord en gaf te kennen, dat allen den Sultan als hun leenheer erkennen, wien zij om de vier of vijf jaar een schatting opbrengen van één a twee kodiesvogels — de kodi bestaat uit twintig stuks — twee a drie katties schildpad, één a twee pikols tripang, en bovendien voor elk der hoofden één slaaf. De laatste belasting wordt op-

gebracht van de hoofden te Dorei door den Korano Napai, Korano Sajomolokoe, Djoedjoe Karoniai, Majoor Saka, Kapitan-laut Voenoewoiwowi, Marinjo Tabakeri, Soroean Anabosai, Soroean Saokaré, Sengadji Brosi en door den Sengadji Waisoemi en van die op Manaswari door den Sengadji Manakiri en den Sengadji Mansaresse, dus te zamen twaalf slaven. Deze slaven, bij voorkeur van ongeveer tienjarigen leeftijd, worden gekocht te Amberbaken, Biak en Ansoes. De betaling der belasting gaat zeer ongeregeld en hangt af van het bezit eener groote prauw. Om zulk een prauw te verkrijgen, begeven zij zich naar Salawatti of Gebé en koopen die dáár voor den gewonen prijs van één of twee slaven; evenwel zijn die prauwen niet altijd voorhanden, waardoor het voldoen der belasting groote vertraging kan ondervinden.

De Gekommitteerden gaven aan de hoofden te kennen, dat zij op veel gemakkelijker en minder kostbare wijze de belasting aan den Radja van Salawatti konden afdragen ter verdere overbrenging aan den Sultan. Tegen dezen maatregel hadden echter allen groot bezwaar. Hoezeer toch de Radja van Salawatti de vertegenwoordiger is van den Sultan van Tidor op de geheele Noordkust van Nieuw-Guinea, staat hij daar niet in het minste aanzien en geniet zelfs hoegenaamd geen vertrouwen, wellicht tengevolge van te voren gepleegde ongerechtigheden, die men nu niet meer wilde openbaren. Hij is een geslepen inlander, die veel kennis van deze kusten en hare bewoners verkreeg, toen hij nog ambteloos was en hier dikwijls handel dreef; op grond daarvan was hij door ons als tolk aan boord genomen.

Eenigen tijd geleden bevond zich te Manaswari een Oetoesan of Stedehouder van den Sultan, doch deze is uit eigen beweging weer naar Tidor vertrokken, omdat hij tot de overtuiging gekomen was, dat zijn invloed hier volstrekt niets te beteekenen had. De plaatsing van een Oetoesan te Dorei was het gevolg van een der voorstellen van den

Kommissaris van der Crab. Volgens het oordeel van dien hoofdambtenaar moest de Oetoesan, om invloed op de Papoes uitteoefenen, een Rijksgroote en inboorling van Tidor zijn; aan beide voorwaarden is echter niet voldaan, daar de titularis een Luitenant van Weda was. Prins Duivenbode gaf ons nadere inlichtingen omtrent het vertrek van den Oetoesan. Slechts gesteund door ééne gewapende korra-korra, kon deze ambtenaar zich niet van Dorei verwijderen, om andere kustplaatsen te bezoeken. Ook moest hij met de geheele bemanning van dit vaartuig door de Papoes onderhouden en gevoed worden, die al zeer spoedig in gebreke bleven hieraan te voldoen, zoodat hij door gebrek aan leeftocht genoodzaakt was, met de opvarenden der korra-korra naar Tidor terug te keeren.

II.

TOCHTEN NAAR ANSOES, DOREI, ANDAI, MOOM EN WAIROOR.

Nadat de Sengadji Brosi en de Majoor van Dorei als tolk en loods aan boord waren gekomen, vertrok de Soerabaja in den morgen van den 21_n November naar het eiland Jappen. Des voormiddags van den volgenden dag werd de negorij Ansoes bereikt, waar wij een tolk wilden vragen voor het oostelijk deel der Noordkust van Nieuw-Guinea, dat tusschen de Geelvinkbaai en de Humboldt-Baai of Telok Lintjoe ligt en bekend is onder de namen van Tanah-Mera en van Papoea Telandjang. (*) Kort nadat wij het anker uitwierpen, voeren eenige inlanders met sampangs naar de Soerabaja, die wij verzochten onze komst aan de hoofden te melden.

Na een half uur wachtens kwamen de Djoeroebassa Kaiseré en de Sowahi Aironi, welke laatste den Korano gedurende diens afwezigheid verving. Deze beide hoofden bewezen aan de Gekommitteerden en de Tidoreesche hofgrooten veel

(*) Zie over Tanah Mera de noot op bl. 107 hiervoor. Ook de naam Papoea Telandjang is zuiver Maleisch, in welke taal telandjang *naakt* beteekent. Deze benaming, *het land der naakte Papoes*, is zeer passend voor dit deel der Noordkust, waar de bewoners der Humboldt-Baai letterlijk moedernaakt rondloopen en die der Kust van Tabi een zoo onbeduidenden schaamgordel dragen, dat men dien bezwaarlijk een kleedingstuk kan noemen. De uitdrukking, die ook gebruikt wordt door Jhr. W. F. C. Goldman, *Tijdschr. Bat. Gen.* D. XV, bl. 549 en door von Rosenberg, *Nat. Tijdschr. v. N. Indië*, D. XXIV, bl. 346, vindt men reeds in de onlangs door den heer Leupe uitgegeven bescheiden uit het laatst der vorige eeuw (zie *Bijdragen*, R. 4 D. I bl. 272), waar die echter meer op Nieuw-Guinea in het algemeen wordt toegepast. R. A.

eerbied, door hun knielend de voeten te kussen; zij deelden mede, dat de Korano naar Amberbaken was gegaan, om tabak te koopen. Het was jammer, dat de Korano afwezig was, daar wij hem anders geïnstalleerd en beëedigd zouden hebben, omdat hij tot dusver slechts de voorloopige aanstelling van den heer van der Crab bezat, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij zich naar Tidor en Ternate zou begeven, om dáár zijne definitieve benoeming te ontvangen. Daar hij die belofte nog niet was nagekomen, hadden de Gekommitteerden, hem willen afvragen, waarom dit verzuimd was. Aan den Sowahi werd gezegd, dat hij voortaan de Nederlandsche vlag op zijn prauw moest voeren, waarop hij te kennen gaf, dat die geheschen was op het huis van den Korano en op het zijne. Nog werd gevraagd, waar het Nederlandsche wapen stond, waarop ons geantwoord werd, dat de paal vermolmd en omgevallen was, en dat het ijzeren wapenbord in het huis van den Korano bewaard werd.

De hoofden en de bevolking van Ansoes erkennen in naam het gezag van den Sultan van Tidor en van de Nederlandsch-Indische Regeering; belasting wordt echter aan den Sultan niet opgebracht. Wel is waar vertelde de thans afwezige Korano aan den Kommissaris van der Crab, dat hij bezig was, sago en andere handelsartikelen te verzamelen, die hij als schatting naar Tidor zoude brengen, doch dit hoofd heeft die belofte nooit vervuld. In vroegere jaren strekten zich de hongi-tochten ook tot hier uit.

Daar de kampongs van de ankerplaats der Soerabaja niet te zien waren, gingen de Gekommitteerden des namiddags naar den wal en zagen toen de Nederlandsche vlag waaien van de woningen der beide genoemde hoofden (*). Onmiddellijk werd toen een verguld Nederlandsch

---

(*) Volgens het afzonderlijk Rapport, dat de heer Swaan aan den Kommandant der Zeemacht in Nederlandsch-Indië heeft uitgebracht (*Jaarboek der Kon. Ned. Zeemacht*, 1875—1876, bl. 336) lag de ankerplaats der Soerabaja ter reede van Ansoes op 1° 48′ 36″ Z. Br. en 135° 46′ O. L. Daar de heer von

wapenbord bevestigd aan de buitenzijde der woning van den Korano, welk wapen daarna met eenige plechtigheid onthuld werd, nadat aan hoofden en bevolking met nadruk was voorgehouden, in allen deele de bevelen van den Sultan van Tidor en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te gehoorzamen. De plaatsing van dit wapen is zoodanig, dat het onmiddellijk in het oog valt, zoodra men de kampongs in het gezicht krijgt. Aan den Sowahi werd een Nederlandsche vlag gegeven, welke de Korano op zijn prauw moest voeren; verder werden bij deze gelegenheid aan de hoofden geschenken uitgereikt.

De bevolking van Ansoes gaf de meeste blijken van zachtzinnigheid en toeschietelijkheid, hetgeen in alle opzichten merkbaar was bij het bezoek der woningen; zelfs bij de vrouwen, zoo jonge als oude, was dit het geval, alle vroegen zij geschenken. Wel is waar waren de mannen steeds gewapend met pijl, boog en speer, doch zulks behoort bij hunne kleederdracht, zooals de kris bij de Javanen. Hieruit mag men echter niet opmaken, zooals de Kommissaris van der Crab beweert, zich daarbij ook op het gevoelen van anderen beroepende, dat de Ansoesers meer dan andere Papoesche stammen verraderlijk en woest van aard zijn; wanneer deze heer verder opmerkt, dat zij een meer dan vrijmoedige houding aannamen, moeten wij verklaren, dat ons daarvan niets gebleken is (*).

De bewoners van Ansoes zijn krachtiger en kloeker gebouwd, dan de Papoes, die wij tot dusver gezien hadden; echter lijden zij, zoo mannen als vrouwen, veel aan huidziekten, voornamelijk cascado. Zij dragen tot bedekking

---

Rosenberg (*Reistochten*, bl. 49) den gouvernementspaal te Ansoes op 1° 45' Z. Br. en 135° 42' O. L. plaatst, blijkt daaruit, evenals uit het hier in den tekst vermelde, dat de Soerabaja wegens haar grooten diepgang vrij ver uit den wal moest blijven. R. A.

(*) Zie hetgeen in de tweede noot op bl. 87 hiervoor over de gezindheid der bewoners van Jappen jegens vreemdelingen is aangeteekend. R. A.

der schaamdeelen de tjidako, die voor de mannen uit boomschors en voor de vrouwen uit blauw katoen vervaardigd is; overigens loopen zij geheel naakt. De kampongs van Ansoes bestaan uit 43 groote huizen, op palen in het water gebouwd; bij hoog water kunnen de prauwen er om heen varen. (†)

Als een blijk van het vertrouwen, dat de Europeanen bij dezen stam bezitten, diene het volgende. Toen de Gekommitteerden zich in het huis van den Korano bevonden, werden zij door eenige Papoes bij den arm getrokken en geleid naar een afgeschoten vertrekje met de uitnoodiging, naar binnen te gaan. Daar werd het uitgedroogde en doorgerookte lijk bewaard van den vorigen Korano, den vader van den tegenwoordigen titularis; de mummie was op een kleine baleh-baleh geplaatst in een zittende houding. Volgens hun zeggen bewijzen zij aan het stoffelijk overschot van hun overleden vorst grooten eerbied en bewaren diens mummie, om zijne nagedachtenis steeds in dierbare herinnering te houden; na verloop van vier of vijf jaar wordt dan het lijk op Papoesche wijze begraven. (*)

Deze landstreek levert sago, tripang, massooi en vogels, ook een weinig oebies, pataten, djagong, pisang, nangka en langsep; de saguweer wordt hier getrokken uit den nipa-boom. Het land is echter weinig bebouwd, gebaande wegen of zelfs voetpaden zijn er niet; de bevolking leeft

---

(†) De heer von Rosenberg, die (t. a. pl. bl. 50) de Papoesche namen der negen kampongs van Ansoes met het aantal daarin aanwezige huizen en bewoners opgeeft, telde daar slechts 24 huizen; de heer van der Crab een dertigtal. Men moet dus aannemen, dat de bevolking in de laatste jaren zeer is toegenomen, hetgeen ook daaruit blijkt, dat Beccari (*Cosmos*, V. III, p. 353) het cijfer daarvan op 1800 zielen, von Rosenberg slechts op 400 stelt. Onder de door den laatste opgenoemde dorpsnamen doet Roemsari zeer aan den in de noot op bl. 220 beproken Mefoorschen stam Roemsarai denken en wettigt de veronderstelling, dat de bevolking van Ansoes, voor een deel ten minste, van Mefoorschen oorsprong is. R. A.

(*) Zie ook hetgeen de heer von Rosenberg, t. a. pl. bl. 53, over de lijkplechtigheden op Jappen mededeelt. R. A.

toch voornamelijk van de vischvangst, waarvoor zij uit de vezels van boomschors groote netten vervaardigt. Het strandvolk komt veel met de binnenlanden in aanraking en, naar hetgeen ons bericht werd, moet er tusschen die stammen eene vriendschappelijke verhouding bestaan.

De Papoes van Dorei komen hier slaven koopen, en wederkeerig halen de Ansoesers die van Aropen op den vasten wal van Nieuw-Guinea; jaarlijks worden er te Ansoes een dertig a veertigtal slaven aangevoerd. Een volwassen persoon kost zes stuks zwart katoen; het kind vertegenwoordigt een waarde van vier zulke stukken. Ook de handelaars van Ternate koopen hier slaven, welke handeling eenigen schijn van menschlievendheid heeft, daar op 's Gouvernements grondgebied te Ternate geen slavernij geduld wordt; deze vrijkoop van slaven heeft evenwel geen ander doel, dan zich goedkoop van bedienden te voorzien. Aan het uiterlijk kan men te Ansoes geen onderscheid zien tusschen slaven en meesters.

De ankerplaats voor Ansoes kan als eene veilige reede beschouwd worden, die door de officieren der Soerabaja in kaart gebracht is; men vindt er een rivier en waterval, die uitmuntend drinkwater opleveren.

De op de zuidkust van Jappen gelegene negorijen heeten Aroa, Ansoes, Seroei en Ambai; op de noordkust vindt men de negorijen Pom, Serewi, Awek en Jobi (*). In den westmoesson staat op deze laatste kust hooge zee en veel branding, zoodat de handelaars zich in dien tijd van het jaar meer op de zuidkust ophouden.

Aanvankelijk was de Djoeroebossa Kaiseré aangeworven, om ons als tolk naar Papoea Telandjang te geleiden. Dit hoofd liet echter op zich wachten, zoodat Prins Duivenbode met Kapitein Arafien en den Sengadji Brosi naar

(*) Dit stemt geheel overeen met hetgeen de heer van der Crab op bl. 85 hiervoor mededeelt. R. A.

zijn woning ging, om te trachten, hem over te halen, aan boord te komen. Deze Tidoreesche hofgroote keerde evenwel onverrichter zake terug; ondanks alle overreding kon de Djoeroebassa niet besluiten, ons te vergezellen, daar zijne vrouw, kinderen en nabestaanden zich tegen zijn vertrek verzetten, omdat hij reeds oud was en wellicht nooit terug zou komen. Prins Duivenbode had nog aan die bloedverwanten gevraagd, waarom zij bevreesd waren, dat de Djoeroebassa niet zou wederkeeren, waarop zij te kennen gaven, dat de Kommissaris van der Crab Mangareni als loods van het eiland Roon medegenomen en naar Ternate gebracht had, waar deze inlander geruimen tijd moest blijven, om eindelijk op eigen kosten met een handelsvaartuig naar zijne woonplaats terug te keeren. Zulke handelingen maken dat wilde volkstammen weinig vertrouwen in Europeanen stellen en dat hunne achterdocht niet verdwijnt; wij achtten het daarom ongeraden, in dit geval geweld te gebruiken en wilden liever afwachten, of wij elders geen tolk voor de nog te bezoeken streken konden bekomen (*).

In den staat, overgelegd bij het kontrakt tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en den Sultan van Tidor, komt onder de belasting betalende negorijen de kampong Ansoes niet voor. Gelijk reeds vroeger gemeld is, schijnt er bij de hoofden daar weinig geneigdheid te bestaan, schatting op te brengen. Meer en meer kwamen wij tot de overtuiging, dat er in de opbrengst dezer belastingen niet de minste regelmaat bestaat, terwijl voor den aanslag der schatting noch met het cijfer der bevolking noch met den rijkdom van het land rekening gehouden wordt. De vorst van Tidor tracht alleen van

---

(*) Ter verdediging van den heer van der Crab moet ik hier opmerken, dat men Mangareni wegens den oorlog tusschen Roon en Dorei niet op de laatste plaats kon achterlaten, terwijl de op de Dassoon uitgebroken ziekte volstrekt belette, na het bezoek der Humboldt-Baai naar Roon terug te keeren. R. A.

Nieuw-Guinea zooveel voordeel te verkrijgen, als de bevolking maar gelieft op te brengen.

Woensdag den 24n November, des morgens ten zeven uur, verlieten wij de reede van Ansoes, koers stellende naar Dorei, waar de Soerabaja den volgenden morgen aankwam. Des namiddags reeds meldde de te Ansoes afwezige Korano dier plaats zich bij de Gekommitteerden aan en deelde ons mede, dat hij juist van zijn tocht naar Amberbaken was teruggekeerd, waarop wij hem te kennen gaven, dat hij zich gereed moest houden, om den volgenden dag geïnstalleerd en beëedigd te worden.

Vrijdag den 26n begaven zich de Gekommitteerden naar den wal en werd het vroeger daar geplaatste, doch sedert geruimen tijd in de woning van den zendeling Beijer bewaarde, ijzeren wapenbord verwisseld met een verguld Nederlandsch wapen. De onthulling had met veel plechtigheid plaats in tegenwoordigheid der twaalf hoofden van Dorei en eener groote menigte volks. Vervolgens werd aan den Korano van Ansoes, nadat hem al de verplichtingen, aan zijn ambt verbonden, waren voorgehouden, een aanstelling uitgereikt, die door hem op de bij zijn stam gebruikelijke wijze beëedigd werd, door met de rechterhand een peda te zwaaien en daarbij met luider stemme uitteroepen: «Deze peda mag mij dooden, als ik mijne belofte «niet nakom.» Nog werd hem door Gekommitteerden gevraagd, waarom hij de belofte, aan den heer van der Crab gedaan, dat hij naar Tidor zou gaan, niet volbracht had, waarop hij antwoordde, dat hij geen geld en ook geen prauw had, om de reis te ondernemen.

Nadat nogmaals aan de verzamelde hoofden hunne verplichtingen op nadrukkelijke wijze waren bekend gemaakt, vroeg Sengadji Brosi, het voornaamste hoofd van Dorei en Manaswari, het woord en verzocht onze toestemming, om bij de bevolking van Roon twee koppen te halen, daar eenige jaren geleden twee Doreiers door bewoners van

dat eiland vermoord waren en deze zaak nog steeds hangende was. Deze vraag kenmerkt geheel het volkskarakter der Papoes; nauwelijks was aan de hoofden onder het oog gebracht, dat zij geen oorlogen mochten voeren met andere stammen, of zij verzochten op nieuw bloedwraak, die als ware het in hun volksbestaan is ingeweven, te mogen uitoefenen. Daar de Kommissaris van der Crab in deze kwestie reeds eene beslissing had genomen, gelastten Gekommitteerden, de hoofden aan boord te komen, ten einde nu voor goed deze zaak uit te maken. De verzamelde hoofden verzochten echter, of zij overmorgen aan boord mochten komen, vergezeld van al de verwanten der verslagenen, welk verzoek werd ingewilligd.

Dat de Papoe niettemin eenige vatbaarheid heeft, zich aan gezag te onderwerpen, moeten wij uit het volgende afleiden. Bij onze terugkomst van Ansoes werd te Dorei het gehuurde stoomschip Menado aangetroffen, dat 150 ton steenkolen aan den wal gelost had, die daar zonder beschutting aan regen en wind waren blootgesteld, dewijl de hier vroeger voor het Gouvernement opgerichte kolenloods, zooals wij dadelijk bij onze eerste komst te dezer plaats hadden opgemerkt, niet meer bestond. Daarom werd nu door den eersten ondergeteekende een der Sengadjies gelast, over de kolen een dak te maken. Den volgenden morgen werkte een vijftigtal Papoes aan de oprichting eener tijdelijke loods, onder toezicht van een Sengadji, en reeds des avonds van dienzelfden dag was het werk afgeloopen. Deze loods was samengesteld uit ruwe houten stijlen, die in het bosch gekapt waren, en gedekt met klapper-bladen. De zendelingen klagen echter zeer over den weinigen ijver der Papoes en zeggen, dat de bevolking alleen wil werken, wanneer zij daartoe den last ontvangt van een Europeesch ambtenaar en de tegenwoordigheid van een oorlogschip haar ontzag inboezemt.

Nadat Zondag 28 November al de hoofden van Manas-

wari en Dorei aan boord verzameld waren, is aan hen door de Gekommitteerden in tegenwoordigheid van Prins Duivenbode te kennen gegeven, dat de Kommissaris van der Crab hun geschil met het volk van Roon reeds had uitgemaakt, door te bepalen, dat de Rooners aan hen drie slaven zouden betalen voor de geleden schade, dat aan die voorwaarde voldaan was, en dat zij derhalve thans met deze beslissing genoegen moesten nemen. Nadat aan al de hoofden nogmaals nadrukkelijk en duidelijk uiteengezet was, welke verplichtingen op hen berustten, legden zij den eed van getrouwheid af.

Behalve tot de boven beschreven plechtigheden diende dit tweede verblijf te Dorei vooral tot het innemen van steenkolen en leeftocht uit het stoomschip Menado, waarmede wij in den avond van den 29n November gereed kwamen, waarna de huur van dit stoomschip werd opgezegd, dat des morgens van den 30n te gelijk met de Soerabaja de reede van Dorei verliet, om naar de Molukken terug te keeren, terwijl wij den steven zuidwaarts langs de westkust der Geelvinkbaai wendden.

Na weinige uren lieten wij het anker vallen voor de kampong Andai, waar de Gekommitteerden zich naar den wal begaven. De Rivier van Andai is zeer ondiep en niet verder bevaarbaar dan tot ongeveer één paal van de monding; vandaar loopt een goed gebaande weg van 6 a 7 meters breedte door het bosch tot aan het huis van den zendeling Woelders, die dezen weg heeft aangelegd en op eigen kosten onderhoudt. In diens huis gekomen, vonden wij mevrouw Woelders onderwijs gevende aan 28 kinderen van 8 tot 18 jaar; nauwelijks waren de Gekommitteerden in de school, of er werd ter hunner eer een gezang aangeheven.

Het onderwijs der zendelingen bestaat in lezen, schrijven, rekenen en zingen en het was blijkbaar, dat het onderricht zich niet bepaalde tot werktuigelijk van buiten leeren; in-

tegendeel droeg het de kenteekenen, dat men de leerlingen leerde denken. Als een bewijs van de bevattelijkheid der Papoes, wees mevrouw Woelders ons een meisje van zestien jaar, dat in vier maanden lezen en schrijven geleerd had. Voor het lezen dient een lees- en spelboekje in de Mefoorsche taal, te Utrecht gedrukt. Het onderricht in de muziek wordt zeer aanschouwelijk gegeven; de voorstelling van de notenbalk geschiedt op de vingers, waarbij de pink de onderste en de duim de bovenste lijn der noten voorstelt. De meisjes krijgen van mevrouw Woelders ook onderwijs in het naaien. Toen wij de school zouden verlaten, hieven de kinderen gezamenlijk een driestemmig gezang aan, begeleid door het harmonium, dat de heer Woelders bespeelde; aan de schoolkinderen werden ten slotte door ons eenige kleine geschenken uitgereikt. De school wordt van acht tot tien uur voor den middag dagelijks gehouden, behalve des Zaterdags en Zondags. Zoowel bij de Arfakkers als bij de andere stammen van deze streek verwierven de heer Woelders en echtgenoote gedurende hun zevenjarig verblijf te Andai allengs grooten invloed, zoodat zij bij allerlei geschillen en bezwaren door hen geraadpleegd worden. (*)

De bewoners van Andai zijn uitgewekenen van Mefoor, die zich van lieverlede vermengd hebben met Arfakkers uit het binnenland; hun getal bedraagt 350 zielen, die allen op den vasten wal wonen. (†) Hunne huizen staan op palen, waarvan sommige een hoogte van vijf meters hebben; zij liggen zeer verspreid, zelden ziet men er meer dan drie bij elkander.

(*) Uit het *Koloniaal Verslag* van 1877, bl. 127, ziet men, dat de Regeering op grond van dit Rapport den zendeling Woelders hare hooge tevredenheid heeft doen betuigen voor den beschavenden invloed, dien hij vooral door zijn onderwijs op de inboorlingen uitoefent. R. A.

(†) Daar de heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 81) de bewoners van Andai op nog geen 300 zielen schat, mag men aannemen, dat de bevolking van Andai na diens bezoek onder den beschavenden invloed der zendelingen is toegenomen. R. A.

Van ons verblijf te Andai werd door Gekommitteerden gebruik gemaakt, om een tochtje in het binnenland te doen. Het land is hier uiterst geaccidenteerd en niet dan met groote moeite te begaan; zelfs op de glibberige paden, die de Arfakkers als wegen aanmerken, moet men onophoudelijk over boomstammen klauteren, zoodat men slechts zeer langzaam vooruitkomt. Enkele plekken troffen wij aan, waar het geboomte geveld was, om na een paar dagen droogte verbrand te worden, waarna men den bodem met djagong beplant. Uitgestrekte vlakten vindt men op den Arfak niet; in dit gebergte wordt door de bevolking veel tabak geteeld van een vrij goede kwaliteit. Nadat wij eenige palen het binnenland waren binnengedrongen, werd de terugreis aangenomen; de bevolking was ons bij dezen tocht zeer behulpzaam, zelfs meisjes en vrouwen volgden ons op de wandeling. De verblijfplaatsen der Hattammers, die hooger in het Arfak-Gebergte wonen, konden wij niet bereiken, daar die minstens drie dagreizen van ons punt van uitgang verwijderd waren.

Hoewel de Arfakkers van een geregeld bestuur eigenlijk niet het minste begrip hebben, gaven wij den Korano Watas van Andai eene aanstelling, waarbij hij door ons met de meest mogelijke plechtigheid, ten overstaan van Prins Duivenbode en in tegenwoordigheid van een groot gedeelte der bevolking, beëedigd werd. Ook de Korano van Hattam was opontboden, om naar Andai te komen en daar zijne hulde aan de Gekommitteerden te bewijzen. Dit hoofd, een man van kloeken lichaamsbouw, wiens oog van moed getuigt, zoodat hij aan deze eigenschappen waarschijnlijk den invloed dankt, dien hij op zijne stamgenooten uitoefent, liet eerst lang op zich wachten; eindelijk kwam hij, toen wij juist op het punt stonden, naar boord terug te keeren. Daarom gaven wij hem ditmaal slechts eenige geschenken, evenals aan zijn zoon en dochter, die hem verzelden, terwijl wij hem verwittigden, dat wij

later zouden terugkeeren, om hem als hoofd te bevestigen; hij beloofde, dat hij dan bij tijds aan het strand zou zijn.

De Hattammers houden geen slaven; wanneer zij met naburige stammen oorlog voeren, maken zij de krijgsgevangenen niet tot slaven, doch slaan hun de hoofden af, die als zegeteekenen worden medegevoerd. Onder deze Papoes zijn de meeste misdaden afkoopbaar; bij overspel kan men bijvoorbeeld volstaan met de betaling eener boete, wier bedrag naar de welgesteldheid van den overspeler bepaald wordt. Ingeval van moord weigert men echter de boete en wordt bloed geeischt; als men dan op bloedwraak uitgaat, zijn dikwerf onschuldigen het slachtoffer, vooral vrouwen en kinderen, omdat men die zonder groot gevaar kan overvallen. De Hattammers brengen hunne produkten naar het strand, waar die door hen worden ingeruild tegen blauw en rood katoen, sarongs, armbanden van zilver of zwaar koper, bijlen, hakmessen en groote kralen, wier prijs naar gelang van de behoefte afwisselt. De hoofden hebben alleen eenig gezag, wanneer zij in den geest der bevolking handelen; zijn zij niet slim genoeg, om van de zwakheden des volks partij te trekken, dan heeft hun invloed niets te beteekenen.

De bewoners van het Arfak-Gebergte kennen den Sultan van Tidor bij naam, omdat de handelaars en jagers uit de Molukken onwillekeurig dien naam bij hen in herinnering houden; zij zeggen ook, dat zij het gezag van de Compagnie erkennen. Belasting is door deze bevolking nooit aan den Sultan opgebracht; ook werd volgens Prins Duivenbode Andai nimmer door de hongi-vloten bezocht. Tegen den avond keerden de Gekommitteerden aan boord der Soerabaja terug, wier officieren intusschen de reede van Andai hadden opgenomen en in kaart gebracht.

Den volgenden morgen, 1 December, werd de tocht voortgezet tot aan Moom; steeds het Arfak-Gebergte volgende,

zagen wij tegen de berghellingen hier en daar sporen van landbouw en bewoning, maar langs het strand vindt men geen enkele nederzetting. Tot in de nabijheid van Kaap Oranswari loopt het gebergte dicht langs de zeekust; zuidwaarts verwijdert het zich meer van het strand tot even voorbij Moom, waardoor een moerassige vlakte ontstaat, die volgens opgaaf der inlanders veertien uur gaans lang en zeven uur breed is. In den namiddag kwamen wij omstreeks vijf uur voor Moom, waar gestopt werd, om den daar gevestigden zendeling Meewig aan boord te ontvangen, die met een sampang de rivier uitkwam en ons mededeelde, dat in zijne negorij rust en vrede heerschte. Daar echter de reede van Moom, kenbaar aan een groot aantal doode boomen, geen veilige ligplaats voor schepen oplevert, werd besloten, er een op te zoeken bij het één mijl zuidelijker gelegen Warboesi. (*)

Den volgenden dag vertrok de Soerabaja andermaal naar de reede van Moom, waar de eerste ondergeteekende zich met Prins Duivenbode en verder gevolg in een sloep naar den wal begaf. Zijn mede-gekommitteerde maakte ditmaal dien tocht niet mede, om in dien tusschentijd hydrografische opnemingen te doen tot verbetering van de bestaande kaarten dezer kuststreek. Bij de nadering der Rivier van Moom bleek het, dat de zware stroom en vele ondiepten beletten, haar met riemen op te varen; eenige der aan het strand staande Papoes werden toen verzocht, het vaartuig op te trekken, hetgeen zeer bereidwillig en zon-

---

(*) Op de hierachter gevoegde kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea vindt men bezuiden Kaap Oranswari twee onbenoemde riviertjes; volgens de oorspronkelijke kaart van de officieren der Soerabaja en de kaart van Beccari (*Cosmos*, V. III, No. 10) heet de noordelijkste dezer rivieren Wariap, de zuidelijkste Moom of Momi, terwijl Warboesi in de baai bij de drie roode heuvels ligt. Daar de kaart hierachter op zooveel kleiner schaal is, vindt men daarop alleen de naam Wariap, die reeds bij Forrest vermeld wordt en als de algemeene naam dezer landstreek kan beschouwd worden. Zie ook von Rosenberg, *Reistochten*, bl. 28 en van der Crab, op bl. 101 hiervoor. R. A.

der eenigen dwang geschiedde. Na de rivier aldus ongeveer 500 a 600 meters te zijn opgevaren, ontscheepten wij en gingen over land naar het huis van den heer Meeuwig. De Rivier Moom mag eigenlijk dien naam niet voeren, daar zij slechts een bergstroom met kristalhelder water is, niet verder bevaarbaar dan tot de negorij van dien naam; deze stroom bevat goede grint in groote hoeveelheid.

Ingevolge het den vorigen dag aan den zendeling gedane verzoek werden wij bij onze aankomst door de hoofden en de geheele bevolking opgewacht. De eerste ondergeteekende deelde den Djoedjau mede, dat hij tot Korano zou worden aangesteld, met welke benoeming hij genoegen nam. Nadat hem de gebruikelijke kleedingstukken waren uitgereikt, en hij na voorlezing der op hem rustende verplichtingen den ambtseed zou afleggen, verzocht echter de mannelijke bevolking ten getale van 70 a 80 personen, hem niet tot hoofd aan te stellen, daar zij volgens hun zeggen geen Korano noodig hadden. Toen werd hun op duidelijke en nadrukkelijke wijze bekend gemaakt, dat zij verplicht zijn, een hoofd te erkennen en te eerbiedigen, omdat hun land onderworpen is aan het gezag van de Compagnie en den Sultan van Tidor. Na veel over en weer praten, namen zij eindelijk genoegen met die verheffing en beëedigde de nieuwe Korano met eenige plechtigheid de hem voorgehouden verplichtingen, waarna hem zijne aanstelling werd ter hand gesteld en aan hem, evenals aan de andere hoofden en de bevolking, eenige geschenken werden uitgereikt. Behalve den Korano waren hier nog twee hoofden, de Djoeroebassa en de Majoor, die ook niet meer dan in naam dien titel voeren. Het wordt ons hoe langer hoe duidelijker, dat er in werkelijkheid onder de Papoes geen bestuur bestaat, en dat ieder geheel naar eigen verkiezing handelt, zonder zich aan anderen te storen. De Djoedjau had zich zelf dien titel gegeven, zooals hij zeide, omdat hij het grootste

huis bewoonde en zijne stamgenooten voorging in het halen van massooi.

De bevolking van Moom kan hoogstens drie a vier honderd zielen bedragen en is een samenraapsel van Wandessiërs, Meforeezen en eenige Wefoeërs, welke laatste stam woont in een distrikt, dat veel ijzererts oplevert, aan de boven-rivier Djakati, die zich in de Maccluersgolf uitstort. (*) Een andere stam, die het nabijgelegen binnenland bewoont, heet Maniki. Een paar maanden geleden hadden eenige Papoes van het eiland Amberpoon op Punt Passiem aan den vasten wal (†) eenige Manikiërs beroofd en twee daarvan vermoord, waardoor onder deze bergbewoners een hevige verbittering ontstond; zij dachten aanvankelijk, dat de bevolking van Moom aan dien euveldaad had deelgenomen, doch later is gebleken, dat dit niet het geval was.

Volgens den heer Meeuwig zijn de bewoners van Moom goedgezind en laat zijne persoonlijke veiligheid daar niets te wenschen over; zij wonen in kleine huizen, gebouwd op hooge stijlen langs den rivieroever, doch op den vasten wal. Moom was tot dusver nimmer door een oorlogschip, noch door een Europeesch ambtenaar bezocht; (§) in dezen verlaten hoek weet men dan ook niets van den Sultan van Tidor, daar de hongi-tochten hier nimmer kwamen en zich op deze onherbergzame kust niet durfden wagen.

De eerste ondergeteekende trachtte ook hier het binnenland in te gaan, doch daar bestond geen mogelijkheid toe; het bosch was ondoordringbaar en een ware wildernis.

(*) Beccari, die het bevolkingcijfer van Andai op slechts 150 zielen schat, geeft eveneens voor Moom het veel geringer aantal van 200 bewoners; zie *Cosmos*, V. III, p. 353. De Djakati is dezelfde rivier, langs welke de Duitsche natuuronderzoeker Meyer van de Geelvinkbaai de Maccluersgolf bereikte; zie de noot op bl. 41 hiervoor. R. A.

(†) De juiste ligging dezer kaap heb ik nergens kunnen vinden. R. A.

(§) In den aanvang van 1875 waren Moom en Warboesi reeds door den heer Beccari bezocht, welke beide plaatsen trouwens door de Utrechtsche zendelingen het eerst zijn bekend geworden. R. A.

Indien men dit plan wilde ten uitvoer brengen, zou men een aantal menschen en een geruimen tijd noodig hebben, om een eenigszins bruikbaar voetpad te openen. Hier is de plaats, waar de meeste massooi en wilde muskaatnoten voorkomen. De massooi-bast moet tegenwoordig op twee dagreizen van Moom in het gebergte gehaald worden; als de tijd van inzameling daar is, wordt de geheele kampong voor zes maanden verlaten, zoodat de zendeling Meeuwig dan met zijn gezin en bedienden alleen te Moom achterblijft. Hoewel de massooi-boom moet geveld worden, om de schors te verkrijgen, vermindert het aantal boomen niet merkbaar, omdat dit gewas zich van zelf voortplant, er nog een groote hoeveelheid van aanwezig is, en de massooi-halers niet talrijk zijn; deze drie omstandigheden zullen de geheele uitroeiing dier boomsoort in deze streken nog wel eenige jaren tegengaan. Wanneer de tijd tot het inzamelen der massooi verstreken is, oefent de bevolking ook vischvangst uit; het land is hier overigens weinig of niet bebouwd, daar de strandbewoners hunne geringe levensbehoeften van de bergbewoners tegen inruiling van goederen verkrijgen.

Nadat de eerste ondergeteekende aan boord van de Soerabaja was teruggekeerd, stoomde die bodem naar hare vorige ankerplaats in de Baai van Warboesi, waar dien nacht geankerd werd. Des morgens vertrokken wij van daar met het voornemen, Amberpoon te bezoeken, welk eiland meer heuvel- dan bergachtig is. Daar de straat tusschen Amberpoon en den vasten wal wegens de vele daarin gelegen reven door groote schepen niet bevaren kan worden, (*) stoomden wij eerst dicht om den noordhoek des eilands en daarna op een half a driekwart mijl langs

(*) Jacob Weyland, die bij zijne opname in 1705 van meening was, dat Amberpoon aan de zuidzijde met den vasten wal vereenigd was, gaf daarom aan het noordelijk gedeelte van dit onzuivere vaarwater den passenden naam van Vuile Bocht. R. A.

de oostkust, waar wij uit zee veel uitgebreide afgebrande plekken zagen. De loods schreef dit verschijnsel toe aan de langdurige droogte, gevolgd door harde winden, waardoor de takken der boomen onophoudelijk over elkander wrijven en eindelijk vuur vatten, hetgeen uitgestrekte boschbranden doet ontstaan; ook de heer Beccari hield zulks voor de oorzaak van dit verschijnsel.

Weldra bleek het, dat wij met de Soerabaja onmogelijk de kampong Mangangemé, de eenige bewoonde plaats van Amberpoon, konden bereiken, daar tal van reven en een hevige branding ons hier het naderen der kust beletten. (*) Dit was te bejammeren, daar de Gekommitteerden nu buiten de mogelijkheid waren, een nader onderzoek in te stellen naar het tusschen deze Papoes en den stam Maniki gerezen geschil. Ware de Soerabaja voorzien geweest van een stoomsloep, dan zou er misschien mogelijkheid bestaan hebben, de kampong te bereiken; zulk een vaartuig is onmisbaar voor eene kommissie als de onze, zal zij hare taak behoorlijk volbrengen.

Op het eiland Meoswaar, dat wij oostwaarts lieten liggen, was vroeger de zendeling Rinnooy gevestigd; deze is echter tot herstel van gezondheid naar Europa vertrokken, en denkelijk zal die zendingpost niet meer worden bezet. Ook bij Meoswaar wordt nergens goede ankergrond aangetroffen; op dit eiland vindt men de twee kleine kampongs Djoember en Roswaar. De eerste bestaat uit vijf en de tweede uit drie woningen; zij liggen ongeveer één uur van elkander en op denzelfden afstand van het strand. (†)

(*) De heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 28) plaatst ook op Amberpoon slechts éêne op de oostkust gelegen negorij, waaraan hij echter den geheel afwijkenden naam Joën toekent. De bevolking, die volgens hem 160, volgens Beccari 200 zielen telt, zou tot den stam der Wandessiërs behooren, hetgeen men ook uit het door den heer van der Crab op bl. 101 hiervoor berichte kan opmaken. R. A.

(†) Ook de heer van der Crab moest hij zijn bezoek op Meoswaar met de zooveel kleinere Dassoon ver uit den wal blijven en kon zelfs met een prauw eerst na veel bezwaren dit ontoegankelijk strand bereiken. Zie bl. 98 hiervoor,

De eerste veilige ankerplaats bezuiden Warboesi is de Baai van Wairoor, welke door de Soerabaja bereikt werd in den voormiddag van den 3den December. Deze baai levert een prachtig gezicht op, daar de bergen hier loodrecht uit zee oprijzen en de vrij steile hellingen dicht met hoog opgaand hout en met tal van slingerplanten begroeid zijn. Men ziet daar de overblijfselen van een kampong, die door de bevolking verlaten is, om zich te onttrekken aan de sneltochten der bergbewoners, welke, ongeveer zes maanden geleden, daar vijf menschen vermoord hadden, waarop zij, bevreesd voor een hernieuwden aanval, gezamenlijk naar Wandammen de wijk nam. Dit werd ons medegedeeld door Wandawairoor, gewezen Korano van Wairoor, die juist met drie prauwen van Wandammen hier was, zooals hij zeide, om te Moom massooi te halen. Het doel dezer reis zal echter hoogstwaarschijnlijk wel geweest zijn, om zoo mogelijk koppen te snellen; hij durfde er echter niet onbewimpeld voor uitkomen, en de onverwachte tegenwoordigheid van een stoomschip in deze baai zal wel een spaak in het wiel gestoken hebben, daar de prauwen reeds den volgenden morgen vóór het aanbreken van den dag uit de baai verdwenen waren. Nog deelden deze Papoes ons mede, dat de bergbewoners hun verblijf houden op ongeveer drie dagreizen van het strand; aan de boorden van de Djakati-Rivier zouden zij vijftien kampongs hebben, die ieder uit tien of vijftien huizen bestaan, waar de bevolking even talrijk moet zijn als die te Dorei. Verder werd als een der redenen, dat de vestiging te Wairoor is te niet gegaan, opgegeven de overlast, die de bewoners hadden van den stam Aropen. In 1875 kwamen voor het eerst vaartuigen van

---

waar nog twee andere kampongs op dit eiland genoemd worden; misschien bestaan deze echter niet meer, daar ik uit de achtereenvolgende berichten over het bevolkingscijfer van Meoswaar zou opmaken, dat dit afneemt. R. A.

Ternate te Wairoor, om wilde notemuskaat te koopen. (*)

Ongeveer 1½ geografische mijl benoorden Wairoor ligt het smalste gedeelte van Nieuw-Guinea tusschen de Geelvinkbaai en de Maccluersgolf. (†) Aan den gewezen Korano werd de vraag gedaan, hoever de Maccluersgolf van hier verwijderd is; het antwoord daarop luidde: dat men drie of vier dagen noodig heeft, om de Djakati-Rivier te bereiken. Deze afstand is ongetwijfeld veel te groot opgegeven, daar die onmogelijk meer dan anderhalve dagreis kan bedragen, doch de Papoes zijn weinig betrouwbaar, wanneer zij inlichtingen omtrent de binnenlanden moeten geven; zooals alle onbeschaafde wilde volkeren zijn zij achterdochtig en trachten zooveel mogelijk het indringen van vreemdelingen in hun land te beletten. (§)

Zaterdag den 4n December deden de Gekommitteerden een nieuwe poging, en wel in verschillende richtingen, om tot het binnenland door te dringen; zij beklommen een der hooge heuvels nabij de kust en gingen met veel moeite en inspanning geruimen tijd verder. Zeer bezwaarlijk was de tocht in dit dichte woud, dat uit hoog opgaand hout bestond en zwaar met doornstruiken begroeid was. Daar wij geen kans zagen, met de bergbewoners gemeenschap te hebben, en steeds hooger en hooger bergen vóór ons

---

(*) Ook uit dit bericht zou men wederom opmaken, zooals reeds door mij in de noot op bl. 97 vermeld werd, dat een deel van den stam Aropen de westkust der Geelvinkbaai bewoont. Eveneens spreken de *Berichten der Utr. Zendelingen* 1870, bl. 162 van een tocht, dien de zendeling Rinnooy het jaar te voren naar Wandammen en het nabijgelegen Waropen ondernam. Eindelijk ziet, men uit hetgeen de heer van der Crab op blz. 100 mededeelt, dat Wandessi, van welke landstreek Wairoor steeds als de hoofdnegorij beschouwd is, reeds eenige jaren te voren, zij het ook met ongunstigen uitslag, door handelaars uit den Indischen Archipel bezocht is.

(†) Waarschijnlijk moet men hier de Maurine Baai zoeken, die de zendelingen aan den heer van der Crab beschreven; zie bl. 40 hiervoor. R. A.

(§) Uit het bovenstaande moet men opmaken, dat de stellers van dit rappor- niet geweten hebben, dat de Duitsche natuuronderzoeker Meyer reeds een jaar voor hunne reis van Wairoor over land tot de rivier Djakati en de Maccluersgolf was doorgedrongen. R. A.

zagen, zonder dat ergens vlak land te bespeuren was, werd tot den terugreis besloten. Hoe hoogst vermoeiend deze tocht ook was, geheel vruchteloos was die niet, daar een overvloed van wilde notemuskaat werd aangetroffen, waarvan eenige vruchten, bladeren en een paar jonge plantjes zijn medegenomen.

De Baai van Wairoor levert een veilige ankerplaats op, die evenwel niet zeer ruim is wegens de daarin liggende reven; zij is door de officieren van de Soerabaja nauwkeurig opgenomen en in kaart gebracht. (*)

(†) Volgens de hydrografische beschrijving van den heer Swaan ligt deze baai op 2° 12′ 30″ Z. Br. en op 134° 10′ 30″ O. L. R. A.

III.

TOCHTEN NAAR ROON, WANDAMMEN, SEROEI-AMBAI EN HET EILAND KROEDOE.

Zondag, 5 December, vertrokken wij naar Roon, waar wij dienzelfden middag aankwamen. Dit eiland bestaat uit op elkander liggende rotslagen van dichten zandsteen, met mica vermengd, waarop zich een prachtige plantengroei vertoont. Nabij de paal met 's Rijks wapen is een waterval van twaalf voet hoogte, en iets meer oostwaarts een bamboezen waterleiding, die beiden uitstekend drinkwater opleveren. Op Roon vindt men langs het strand veel klapperboomen en binnenslands treft men een groot aantal sagoboomen aan, terwijl sommige rotsachtige hellingen met pataten beplant zijn. Op het zuidwestelijk gedeelte van het eiland liggen de drie kampongs Andé, Mana en Siabes, die gezamenlijk uit 13 in zee gebouwde woningen bestaan en naar gissing een bevolking van 300 zielen bevatten.

Spoedig na onze aankomst kwam aan boord Habari, broeder van den een maand geleden overleden Sengadji van Andé, die ons mededeelde, dat de Sengadji van Mana vertrokken was tot het aankoopen van levensbehoeften. Aan dezen Habari, die tamelijk ontwikkeld is en evenals de meeste dezer Papoes vloeiend Maleisch spreekt, werd gezegd, dat Gekommitteerden den volgenden morgen met den Kapitein-laut van Tidor aan wal zouden komen.

Omtrent den moord op den Kimalaha van Mefoor, die vroeger naar Tidor geweest en aldaar door den Sultan in zijne waardigheid bevestigd was, werd ons hier het vol-

gende verhaal medegedeeld. Eenige personen van Roon waren naar Mefoor gegaan, om levensmiddelen te koopen: de zoon van den Korano van laatstgenoemd eiland, die aan deze reis deelnam, bezweek gedurende den overtocht aan koorts, en werd, daar de afstand van Mefoor te groot was, om het lijk aan boord te bewaren, op een onbewoond eiland begraven. Toen de Korano van Mefoor dit vernam, ontstak hij in toorn over de wijze, waarop het volk van Roon met het lijk van zijn zoon had gehandeld; hij ging daarop met vijf prauwen naar dit eiland, van waar hij drie personen gevankelijk naar Mefoor medevoerde en ze daar ter dood bracht. Onder deze bevond zich een zoon van den thans afwezigen Sengadji van Mana en een inwoner van Wandammen. Deze gewelddadige handeling eischte bloedige vergelding, zoodat de mannen van Roon, vereenigd met die van Wandammen, zich met dertien prauwen onder aanvoering van den Sengadji van Mana naar Mefoor begaven, waar zij zeven inwoners doodden en drie krijgsgevangen maakten; onder de eersten was de Kimalaha en de laatsten moeten zich in Wandammen bevinden. Volgens onze later in Wandammen ingenomen berichten hadden de Rooners echter de grootste schuld bij deze menschenslachting, dat zich ook verklaren laat uit deze omstandigheid. Een dag vóór onze aankomst vernam men, dat een Nederlandsch oorlogschip Roon zou bezoeken; terstond ging de Sengadji van Mana op reis, terwijl zijne vrouwen en kinderen naar het bosch vluchtten, dus wel een bewijs, dat men bevreesd was voor een tuchtiging. Al de pogingen, die werden aangewend, om den Sengadji terug te doen keeren, mislukten dan ook; Prins Duivenbode had hem gaarne naar Mefoor willen medenemen, om daar een onderzoek in te stellen naar den gepleegden moord en naar bevind van zaken de schuldigen aan den Sultan van Tidor uit te leveren. Daar dit niet mogelijk was, en wij geen middel hadden, het voortvluchtige hoofd in handen te

krijgen, verzocht de Kapitein-laut ons, den Sengadji van Mana van zijn ambt vervallen te verklaren, hetwelk geschiedde in tegenwoordigheid van het volk van Roon.

Prins Duivenbode stelde verder voor, dat wij Habari tot Sengadji over de drie bovengenoemde kampongs zouden aanstellen. Deze werd nu verzocht, aan boord te komen, waaraan hij ook voldeed, doch toen een oogenblik later een der sloepen werd geheschen, liep hij als een bezetene weg, sprong in zijn kano en roeide naar den wal. Toen wij hem eenige zijner landgenooten nazonden, om de reden van dit zonderling gedrag te vernemen, beweerde hij, dat hij bevreesd was, dat het stoomschip aanstalten maakte, om te vertrekken, en dat men hem gevankelijk mee wilde voeren. Nadat hij echter was gerust gesteld en de overtuiging had verkregen, dat van ontvoering geen sprake was, keerde hij bevende terug. Toen werd Habari met eenige plechtigheid ten aanschouwe van een aantal inlanders geinstalleerd en van de gebruikelijke waardigheidsteekenen voorzien, nadat hij den eed had afgelegd onder het afschieten van een geweer. Het was blijkbaar, dat deze wijze van handelen indruk maakte; het vertrouwen was teruggekeerd, want nog dienzelfden avond kwam de de nieuw benoemde Sengadji onbevreesd weer aan boord.

Maandag, 6 December, begaven zich de Gekommitteerden naar den wal, alwaar wij het goed geconserveerde Rijkswapen zagen, dat de Kommissaris van der Crab hier opnieuw had opgericht; ook woei op het huis van den overleden Sengadji de Nederlandsche vlag. Er werden ons hier meer dan vijftig menschenschedels te koop aangeboden; bij ons onderzoek naar dit vreemde verschijnsel bleek, dat de aanbrengers gehoord hadden, dat Europeanen daarvoor hooge prijzen besteedden, en op de vraag, vanwaar die schedels afkomstig waren, zeiden zij: van hunne aanverwanten, wier graven zij geledigd hadden.

Toen wij den 7n December gereed waren, om naar Wan-

dammen te vertrekken, ging het onder stoom gaan wegens de vele voor Roon liggende reven met zooveel bezwaren gepaard, dat het namiddag werd, voordat wij onze ankerplaats verlieten. Wij konden dus dien dag Wandammen niet meer bereiken, zoodat wij verplicht waren, een ankerplaats te zoeken bij het riviertje Mendamoei op het schiereiland Wandammen; (*) in de nabijheid vindt men een waterval, die zich in een bekken stort en uitmuntend drinkwater oplevert. De kust is hier hoog met een sterken plantengroei, maar geen spoor van bewoning is aan den wal te zien.

Den volgenden morgen gingen wij vroegtijdig onder stoom, zoodat de Soerabaja des namiddags ten anker kwam vóór de kampong Mei in Wandammen, waar van twee huizen de Nederlandsche vlag woei. Dadelijk na onze aankomst kwamen de Korano van Mei en de Djoedjau van de een weinig noordwaarts gelegen negorij Wassior ons hunne opwachting maken. Beide hoofden vertoonden ieder een stuk papier, waarbij de eerste als Korano en de tweede als Kapitan-laut was aangesteld door den Ternataanschen handelaar Hassan bin Aboe Bakar; deze stukken droegen de dagteekening van den 12 Augustus 1872 en waren ter vervanging van 's Rijks wapen met een rood lak zonder zegelafdruk voorzien. Genoemde hoofden werden verzocht, den volgenden morgen aan boord te komen, om een meer wettige aanstelling te ontvangen.

De bewoners van Wandammen staan als dapper bekend

(*) Dit is op de kaart hierachter het onbenoemde riviertje benoorden Wassior. Blijkens het Rapport van den overste Swaan in het *Jaarboek der Kon. Ned. Zeemagt* werd deze reede van Mendamoei, evenals die van Roon, reeds in 1857 in kaart gebracht door de officieren van het stoomschip Etna, dat toen, één jaar voor den grooten door dien bodem ondernomen ontdekkingstocht naar Nieuw-Guinea, met den Resident van Ternate J. H. Tobias de Geelvinkbaai bezocht, om de schipbreukelingen van den op het Helena-Rif tusschen Waigeoe en de Palau-Eilanden gestranden Hamburger koopvaarder Posa uit de gevangenschap der Wandessiërs te verlossen; zie *Kolon. Verslag* over 1857, bl. 57. R. A.

en zijn dientengevolge in de Geelvinkbaai zeer gevreesd; zij zijn een schoon gevormd menschenras. Ongeveer honderd mannen en jongens kwamen bij ons aan boord, die zeer vrijmoedig waren, zonder daarom ruw en onbeschoft te wezen. De zoon van den Korano verzocht zelfs, een nacht aan boord te mogen blijven, hetgeen hem werd toegestaan; wel een bewijs, dat de tegenwoordigheid van een oorlogschip hier geen vrees, doch vertrouwen inboezemde.

Het land is hier zeer hoog en rijst onmiddelijk uit zee op; de ankerplaats, waarvan de officieren der Soerabaja een landverkenning vervaardigden, is veilig. In Wandammen zijn deze vier kampongs: Warasiar met 5, Wassior met 15, Kamboerai met 2 en Mei met 5 huizen, welke woningen op palen in zee gebouwd zijn. De bevolking der vier kampongs, die gezamenlijk Wandammen heeten, bedraagt ongeveer 1000 a 1200 zielen. (*)

De voortbrengselen van den grond zijn: massooi, notemuskaat, sago, nangka's, pataten en pisangs; schildpad en tripang worden ook uitgevoerd. Vooral de muskaatnoot vindt men in groote hoeveelheid op het geheele schiereiland Wandammen van Mendamoei af tot aan de thans bezochte kampongs; volgens de verklaring der inlanders is er gedurende den oogsttijd gebrek aan handen, om de noten te plukken. De Wandammers boden de noten aan boord te koop aan; een monster daarvan is door Gekommitteerden medegenomen. Men kent hier het Gouvernement van Tidor in naam, doch brengt aan den Sultan geen belasting op; volgens Prins Duivenbode strekten zich echter de hongi-tochten voorheen ook tot dit landschap uit.

Donderdag den 9n December, des morgens ten 7 ure, kwamen de hoofden aan boord, gevolgd door een zestigtal mannen. Nadat hun hunne verplichtingen als hoofden be-

---

(*) Beccari schat (*Cosmos*, V. III p. 353) de bevolking van Wandammen op 2000 zielen, Rosenberg (*Reistochten*, bl. 29), die daar echter behalve Wassior geheel andere dorpsnamen opnoemt, op 1300 a 1400 zielen. R. A.

kend gemaakt waren, zeide de Djoedjau, dat hij gaarne hoofd wilde zijn, doch dat zij volgens den adat van tijd tot tijd een rooftocht moesten doen. Toen werd hem te kennen gegeven, dat zij die tochten moesten nalaten, daar zij zich anders de tuchtiging van een oorlogschip op den hals zouden halen. Niet dan zeer weifelend beloofden zij, de hun opgelegde verplichtingen te zullen nakomen, waarna hun de waardigheidsteekenen van hun ambt, eene akte van aanstelling en eenige geschenken werden uitgereikt; vervolgens legden zij den eed af op de gebruikelijke wijze, onder het afschieten van een geweer. Uit het bovenmedegedeelde blijkt duidelijk, hoe noodig het is, dat deze streken jaarlijks door een oorlogschip bezocht worden, opdat er eenig ontzag voor het Gouvernement blijft bestaan. De Gekommitteerden begaven zich vervolgens naar den wal, waar op een geschikte plaats der negorij Mei nabij het huis van den Korano een Nederlandsch wapenbord met de noodige plechtigheid werd opgericht.

Bij deze gelegenheid wilden wij ook hier het binnenland ingaan; de hoofden deelden ons echter mede, dat wij niet dan met ontzettend veel bezwaren dien tocht konden ondernemen, en dat wij er in weerwil van alle aangewende moeite geen menschen zouden vinden. Weg of steg was trouwens nergens te zien, daar de Wandammers, als zij de meer binnenwaarts gelegen sago-bosschen bezoeken, eenvoudig een klein bergstroompje volgen.

De hoofden van Wandammen toonden ons een geschrift van den Kommissaris van der Crab, dd. 20 September 1871, waarbij hij aan die hoofden en hunne onderhoorigen de betaling van dertig pikols massooi oplegde, tot afdoening hunner schuld aan den Anakoda Latjoeie. Op onze vraag, of zij deze verplichting waren nagekomen, gaven zij te kennen, dat de bewoners van Aropen de schuldenaars waren; dat zij echter hunne tusschenkomst hadden behoofd aan het volk van Aropen, om de massooi te ont-

vangen en voor de verdere verzending naar Dorei zorg te dragen, doch dat zij nog maar twee pikols hadden verkregen, welke zij reeds verzonden hadden. In het Rapport van den heer van der Crab worden trouwens ook de Papoes van Aropen de schuldigen genoemd. (*)

Hier werd nogmaals een onderzoek ingesteld naar den hiervoor vermelden moord van den Kimalaha van Mefoor door mannen van Roon en Wandammen. De hoofden deelden ons mede, dat de Meforeezen, om levensmiddelen te koopen, op Roon gekomen waren, waar die eilanders zonder bekende redenen een dezer bezoekers omgebracht hadden. De Meforeezen rustten toen een rooftocht van vier prauwen uit en ontmoetten op weg naar Roon bij het eiland Meoswaar een prauw met zes opvarenden, zoo Rooners als Wandammers, waarop zij die prauw aanvielen en de bemanning vermoordden. De bevolking van Roon heeft daarover met die van Wandammen wraak genomen, door gezamenlijk zeven prauwen naar Mefoor te zenden, van waar zij zeventien personen medevoerden; van de laatste zijn twee te Roon, één te Wandessi en één aan de bergbewoners als slaven verkocht. (†)

Daar onze kolenvoorraad geen langer verblijf in de Geel-

(*) Vergelijkt men het bovenstaande met de opgaven van den heer van der Crab (bl. 95—97 hiervoor), dan blijkt daaruit, dat het door dezen bezochte Wassior dezelfde plaats is, die door de Soerabaja werd aangedaan, maar dat de heer van der Crab, zooals reeds door mij vermoed werd, deze negorij ten onrechte tot het landschap Aropen rekende. De hier niet genoemde dorpsnamen, waarvan Kabo, Manop, Ramik en Rassi ook vermeld worden door den zendeling Rinnooi op diens reis naar Wandammen en Aropen in Juli 1869 (*Berichten der Utrechtsche Zending*, 1870, bl. 162), zullen dan hoogstwaarschijnlijk tot dit Aropen—Assini op de Westkust der Geelvinkbaai behooren, hoewel het uit het vervolg van dit rapport der heeren van Hemert en Swaan ten duidelijkste blijkt, dat deze alleen een Aropen op de oostkust der Geelvinkbaai kennen. Latere onderzoekingen moeten in deze onzekerheid meer licht verschaffen. R. A.

(†) Vergelijkt men het bovenstaande met de op Roon omtrent deze veete verkregen mededeelingen, dan zijn de verschillen in het aantal der verslagenen en dat der uitgeruste prauwen zeer groot; een vingerwijzing, hoe weinig vertrouwen deze door tolken overgebrachte verhalen der Papoes verdienen. R. A.

vinkbaai toeliet, moesten de Gekommitteerden afzien van het aanvankelijk opgevatte voornemen, om de zuidelijker gelegen plaatsen Jaoer en Roebi te bezoeken. (*) In het oostelijk gedeelte der Geelvinkbaai was bij den heerschenden westmoesson, volgens de mededeeling der loodsen, nergens een veilige ankerplaats; daarenboven is daar door de zware branding op de kust de gemeenschap met den wal voor sloepen in den regel ondoenlijk. Ware dit niet het geval, dan zouden wij naar Aropen gegaan zijn, om ook dáár een onderzoek in te stellen naar de zaak van den Anakoda Latjoeie; nu echter werd besloten, naar Seroei op de zuidkust van het eiland Jappen te stevenen, welke plaats nog nimmer door één oorlogschip bezocht was.

In den namiddag van Zaterdag, 11 December, stoomde de Soerabaja de Baai van Seroei binnen; al naderende zagen wij, dat de geheele vrouwelijke bevolking uit de huizen vluchtte en de wijk nam naar de bosschen. Toen het anker gevallen was, kwamen aan boord de Korano, de Kapitan-laut en de Sengadji, de eerste van Seroei en de beide anderen van het nabijgelegen Ambai. Deze negorijen bevatten naar gissing gezamenlijk een bevolking van 1200 zielen; de huizen zijn hier zeer groot en alle op palen in zee gebouwd, waarvan Seroei er 13 en Ambai 12 bevat (†). Dit deel der zuidkust van Jappen bestaat, van de zeezijde

---

(*) Jaoer of Jauer, zooals dit landschap gewoonlijk gespeld wordt, werd in 1871 door den heer van der Crab bezocht, zie bl. 91 hiervoor. Roebi is tot dus ver alleen bekend door de reis van Dr. Meyer in 1873, die daar door de bevolking, welke nimmer door handelaars uit de Molukken bezocht was, goed werd ontvangen en van daar een landtocht deed naar het gebergte, dat het binnendeel der Geelvinkbaai van Nieuw-Guinea's Westkust scheidt. Volgens de beknopte berichten, tot dusver over de reis van dezen Duitschen natuuronderzoeker gepubliceerd, (zie het schetskaartje in het *Ausland*, 1873, s. 988) schijnt dit Roebi geheel aan het uiteinde der Geelvinkbaai te liggen, meer zuidoostwaarts, dan op de kaart der Soerabaja is aangegeven. R. A.

(†) De heer von Rosenberg, die zijne inlichtingen omtrent Seroei en Ambai te Ansoes verkreeg (*Reistochten*, bl. 52), plaatst in het eerste landschap 6 dorpen met 27 huizen en ruim 500 zielen, in het tweede 8 dorpen met 39 huizen en

gezien, uit zeer hoog land, zwaar met hout bewassen; de baai, die door de officieren der Soerabaja in kaart gebracht is, levert een veilige ankerplaats op in beide moessons.

Het was blijkbaar, dat de Korano en de andere hoofden zich aan boord weinig op hun gemak gevoelden; de eerstgenoemde had geen aanstelling, doch zeide, dat hij wel eens van de Compagnie en van den Sultan van Tidor had hooren spreken. Voorheen werd door deze negorijen belasting betaald aan den Sultan van Tidor, doch niemand kon de hoeveelheid daarvan opgeven, omdat het vermoedelijk reeds meer dan twintig jaar geleden was, dat de hongi's hier kwamen, van welke vloten de bevolking nog steeds een treurige herinnering had overgehouden. Op onze vraag, waarom de vrouwen gevlucht waren, antwoordde de Korano, dat deze nimmer een schip hadden gezien, hetgeen zonder zeilen werd voortgestuwd; bij dit vreemde gezicht was haar de angst om het hart geslagen, zoodat zij de vlucht namen. De Korano verhaalde ons, dat de Alfoeren, wier huizen men hoog in het gebergte kon zien liggen, zijn broeder vermoord hadden, en dat het gesnelde hoofd nog in hun bezit was, zoodat de adat thans eischte, dat zij daarover wraak namen. Nadat aan gemelde hoofden was medegedeeld, dat de Gekommitteerden zich den volgenden morgen naar den wal zouden begeven, om een bezoek te brengen aan de beide negorijen, en dat zij dan vroegtijdig aan boord moesten zijn, verlieten zij de Soerabaja.

Zondag 12 December kwamen de hoofden op het aangegeven tijdstip aan boord, gevolgd door een menigte sam-

---

ruim 800 zielen. Het gezamenlijk bevolkingcijfer komt dus vrij wel met het hier in den tekst genoemde overeen, terwijl de heer Beccari (*Cosmos*, V. III, p. 353) de bevolking van Seroei en Ambai op 1000 zielen voor elke negorij schat. In ieder geval blijkt uit het bezoek der Soerabaja, dat Seroei op de kaart des heeren von Rosenberg veel te veel westwaarts ligt, daar beide landschappen, of juister gezegd volkstammen, dezelfde baai bewonen. R. A.

pangs. Ten negen uur begaven de Gekommitteerden zich met hen naar den wal, verzeld door de Tidoreesche Prinsen en het noodige gevolg. Niettegenstaande al onze pogingen waren de vrouwen niet te bewegen, in de kampongs terug te keeren; de eenige, die in het huis van den Korano was achtergebleven, nam zelfs bij onze komst met hare kinderen in een kano de vlucht naar den wal en verdween in het bosch.

Hier werd door de Gekommitteerden het binnenland één paal ingegaan, doch daar stuitten wij weer voor ondoordringbaar bosch; zonder eerst een pad te maken, was het voortgaan onmogelijk. Ook deelden de strandbewoners ons mede, dat zij ons niet verder konden volgen, omdat het tegen den adat streed, de Alfoeren te ontmoeten, voordat over den door hen gepleegden moord wraak genomen was. Wij waren dus genoodzaakt, terug te keeren, en bezochten daarop de beoosten Seroei gelegen negorij Ambai, waar eveneens alle huizen verlaten waren; wel zagen wij er éène vrouw, maar ook deze verdween onmiddelijk binnenshuis.

Naar boord teruggekeerd, gaven wij den Korano een aanstelling en de waardigheidsteekenen van zijn ambt, nadat hem zijne verplichtingen als hoofd duidelijk waren gemaakt, en hij den eed van trouw onder het afschieten van een geweer had afgelegd. Aan den Korano, den Kapitan-laut, den Sengadji en den Djoeroebassa werden geschenken gegeven, waarvoor de eerste zoo erkentelijk was, dat hij aan Gekommitteerden een bos pijlen als tegengeschenk aanbood. Door de vertrouwelijke wijze, waarop met de hoofden en bevolking werd omgegaan, had de den vorigen dag in hooge mate bestaande vrees thans plaats gemaakt voor groote toeschietelijkheid. De Korano kreeg bovendien een Nederlandsche vlag, welke hij beloofde te zullen hijschen, wanneer een schip zich in de baai vertoonde.

De voortbrengselen van deze landstreek bestaan in sago,

miloe, pataten, pisangs, suikerriet van geringe kwaliteit, massooi, paradijsvogels, tripang en schildpad. De lijken worden hier niet begraven, doch gerookt op de wijze, zooals hiervoor bij ons bezoek te Ansoes is medegedeeld; na de berooking wordt het lijk in een sampang gezet, welk vaartuig men dan op het strand of wel in de boomen plaatst.

Maandag 13 December gingen de Gekommitteerden op nieuw naar den wal tot het opstellen van een Nederlandsch wapenbord, waartoe den vorigen dag een geschikte plek beoosten de negorij Ambai was uitgekozen. Bij onze komst lag de behakte paal gereed, om opgericht te worden, waarbij de bevolking zeer behulpzaam was, door een diep gat te delven. Toen deze kuil de noodige breedte en diepte had, namen de gravers boomtakken en wuifden daarmede in de opening, waarna ze de bladeren van de takken stroopten en die tusschen hunne armbanden of in hun hoofdhaar staken. Op onze vraag, waartoe dit diende, kregen wij ten antwoord, dat zij dit deden, om geen kwelling te ondervinden van de onderaardsche geesten, en om ziekten en rampen te voorkomen. Nadat het Nederlandsche wapen met de gebruikelijke plechtigheid, in tegenwoordigheid der hoofden en bevolking en ten overstaan der Prinsen van Tidor, was aangebracht en onthuld, keerden de Gekommitteerden naar boord terug.

De bevolking werd hoe langer hoe vertrouwelijker; ook waren er thans een aantal kinderen in de prauwen, waaronder vele met lieve, schalksche gezichtjes. Aan al deze inlanders werden kleine geschenken uitgereikt en aan hen, die bij het plaatsen van den paal hadden gewerkt, aan boord bovendien een belooning geschonken. Indien wij hier wat langer hadden kunnen vertoeven, zouden naar onze overtuiging de vrouwen hare vrees ook wel afgelegd hebben, want zij gaven reeds blijken van toenadering door het zenden der kinderen. Gedurende ons verblijf in deze

baai hoorden wij des avonds en des nachts de Alfoeren hoog in het gebergte op schelpen blazen, hetgeen een krijgsfeest ter eere van het gesnelde hoofd des vijands aanduidde.

Daar wij vernomen hadden, dat de Korano van Seroei in den oostmoesson handel dreef op dat gedeelte van de oostkust der Geelvinkbaai, hetwelk bekend is onder den naam van Aropen, werd hem gevraagd, of hij tot tolk en loods zou willen dienen, als een oorlogschip later derwaarts ging. Hij verzocht echter zeer onderdanig daarvan verschoond te worden, als reden opgevende, dat hij daar niet meer durfde komen, dewijl hij er vroeger herhaalde malen slaven had buit gemaakt. Op onze vraag, of er te Seroei en Ambai nog slaven uit Aropen waren, gaf hij echter ten antwoord, dat die reeds lang aan de Ansoesers verkocht waren. Volgens de mededeeling van dezen Korano zijn er in Aropen de vier negorijen: Warin, Kaai, Rissee en Wansi; ook daar zijn al de huizen op palen in zee gebouwd. (*)

In den morgen van den 14 December werd de reede van Seroei-Ambai verlaten en koers gezet naar Kroedoe, waar de Soerabaja in den namiddag van dien dag, vóór de aan de westzijde van het eiland gelegen kampong Manoepoei, het anker liet vallen. Bij het opstoomen der reede kwamen twee kano's ons te gemoet, die ons de

(*) Zie hetgeen door mij in de noot op bl. 104 over de namen der negorijen van Aropen is opgemerkt. Gaf de heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 30) reeds te kennen, dat de hier op de meeste kaarten voorkomende dorpsnamen weinig vertrouwen verdienen, hetzelfde zou ik thans zeggen van de door dien reiziger langs het oostelijk en zuidelijk deel der Geelvinkbaai geplaatste landschappen: Koeroedoe, Aropen, Makini, Moor en Taroega. Deze geheele kuststreek, nog nimmer namens het Nederlandsch Gouvernement bezocht, vereischt dringend een nader onderzoek. Misschien zou het dan blijken, dat de Aropenners den blaam van de geduchtste zeeroovers der Geelvinkbaai en den naam van ruwheid en woestheid (zie hetgeen Jhr. Goldman over zijne reis naar Dorei in 1863 mededeelt in *Tijdschr. Batav. Genootschap*, D. XVI, bl. 400) alleen daaraan te danken hebben, dat hun land vooral het gebied is, waar de meer beschaafde bewoners der westkust en der voor den ingang der baai gelegen groote eilanden zich van slaven voorzien. R. A.

ankerplaats aanwezen; aan een wenk, om nader te komen, gaven de opvarenden gereedelijk gehoor, een van wie de Sengadji Roesoean der negorij was. Deze legde aanvankelijk eenige vrees aan den dag, om aan boord te komen, en bleef op den trap staan, doch toen men hem had verzekerd, dat hem geen leed zou geschieden, kwam hij onbeschroomd aan de Gekommitteerden op het dek zijne opwachting maken. Hoezeer hier sedert het bezoek van den schoener Circe in 1850 nimmer een schip, veel minder een stoomboot geweest was, toonden de bewoners van Kroedoe echter weinig vrees. Deze reede, waarvan de officieren der Soerabaja een schetskaart vervaardigden, die echter wegens de hoog staande zee niet geheel voltooid kon worden, kan niet als veilig beschouwd worden. Er staat hier in den westmoesson veel zee en een hevige branding, hetgeen dan ook de reden is, waarom de handelaars van Ternate nooit te Kroedoe komen.

Aan den Sengadji werd medegedeeld, dat de Gekommitteerden den volgenden morgen de kampong zouden bezoeken, en hem tevens verzocht, bij tijds aan boord te komen, om ons af te halen. Hij liet echter op zich wachten, zoodat de Gekommitteerden besloten, zonder hem naar den wal te gaan; in de nabijheid van zijn huis komende, zagen wij evenwel, dat hij bevelen gaf, matten voor onze ontvangst te spreiden. Nadat den Sengadji afgevraagd was, waarom hij niet aan boord was gekomen, deelde hij mede, dat de hooge zee hem zulks belet had, met welke verontschuldiging wij genoegen namen. Vervolgens werd hem te kennen gegeven, dat hij zou worden aangesteld als Sengadji, hetgeen hij goedvond. Daarop werden hem in tegenwoordigheid van Prins Duivenbode de waardigheidsteekenen van zijn ambt met een akte van aanstelling en een Nederlandsche vlag uitgereikt en, nadat hij beloofd had, de hem opgelegde verplichtingen steeds te zullen nakomen, werd hij beëedigd

onder het lossen van een geweerschot. Bij het voorlezen zijner verplichtingen, waarin onderanderen voorkwam, dat hem het oorlog voeren verboden was, viel hij den voorlezer in de rede met de opmerking, dat het onnoodig was, hem hieraan te herinneren, daar hij steeds met al zijne naburen in vrede leefde. Eindelijk werd de aangestelde Sengadji verzocht, een Djoedjau of Rijksbestuurder aan te wijzen, welk hoofd nu ook eenige geschenken kreeg en daarover niet weinig vreugde liet blijken.

Het was zeer opmerkelijk, dat dit de eerste plaats was, waar men aan Gekommitteerden, behalve zitmatjes, tabak en pinang op twee van handelaars ingeruilde Chineesche schotels aanbood; wel een bewijs voor den goeden aard van het volk en tevens, dat hier nog eenige plichtplegingen in het oog worden gehouden. De huizen, 14 in getal, zijn hier alle op palen in zee gebouwd en bevatten een bevolking van ongeveer 300 zielen. De vrouwen lieten zich ook hier niet zien; echter kwam een aantal kinderen te voorschijn, aan wie kleine geschenken werden uitgereikt. Het land is heuvelachtig met een laag modderachtig strand, waarop veel sago-boomen groeien; achter de kampong vindt men een vrij goed bergpad, dat volgens opgaaf naar de plaats, waar de sago geklopt wordt, zou leiden. De voortbrengselen van dit eiland zijn sago, pisangs, pompoenen, schildpad, veel tripang en visch.

Tegen den middag keerden de Gekommitteerden naar boord terug, en toen de zee bedaarde, kwam een aantal prauwen bij de Soerabaja. Bijna de geheele bemanning ging op het stoomschip over en onder deze ook de Sengadji en de Djoedjau; zij liepen onbeschroomd door het schip rond, waarbij men duidelijk op hunne gezichten kon lezen, dat zij het meeste vertrouwen in ons stelden.

De overige negorijen op Kroedoe heeten: Brori, Moenoebai, Moenoekwari, Itiendate, Noesendoe en Menoebori; zij liggen alle aan de noord- en noordoostzijde van het

eiland. Wegens de hevige branding, die op de steil oploopende kust staat, zijn de huizen daar alle op den vasten wal gebouwd. De gezamenlijke bevolking dezer zes negorijen bedraagt naar gissing ongeveer twee duizend zielen (*).

(*) Telt men bij de hier genoemde 2000 zielen het voor de op de westkust gelegen negorij Manoepoei opgegeven cijfer van 300 bewoners, dan moet het betrekkelijk kleine eiland Koeroedoe, vergeleken met andere deelen van Nieuw-Guinea, zeer sterk bevolkt zijn. Steunde het door den heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl, 24) opgegeven bevolkingcijfer van 400 zielen slechts op elders ingewonen berichten, vreemd schijnt het, dat Beccari, die de reis der Soerabaja medemaakte, de bevolking van dit eiland slechts op 900 zielen stelt
R. A.

IV.

BEZOEK AAN DE HUMBOLDT- EN SADIPI-BAAIEN.

Donderdag den 16en December verliet de Soerabaja, des morgens ten 7 uur, de reede van Manoepoei op het eiland Kroedoe en kwam, om de noordoost en oost stoomende, in den namiddag voor een der mondingen van de Amberno of Rochussen-Rivier, die het zeewater tot lichtgrijs verkleurt. De kust is hier laag en met banken omzoomd, waardoor men verplicht is, op een aanzienlijken afstand van den wal te blijven. De reeds met vrij veel kracht doorstaande westmoesson veroorzaakte een hevige rolling op het westelijk gedeelte der delta, zoodat daar aan een onderzoek naar een geul, om de rivier in te komen, niet gedacht kon worden. Wij stoomden toen verder tot aan de westkust van het Koning Willems Eiland en kwamen daar na zonsondergang ten anker met het voornemen, den volgenden morgen een der aan de zuidwestzijde van dit eiland gelegen riviermonden in te stoomen, of wel die met de sloepen te onderzoeken. Het schip slingerde echter, voor anker liggende, zoo allerhevigst, dat wij weer onder stoom moesten gaan en dien nacht om de noordwest en zuidoost op en neer hielden.

Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag bemerkten wij, dat de zware om de oost trekkende stroom ons reeds ver beoosten het genoemde eiland gezet had. Om niet noodeloos steenkolen te verspillen, werd nu besloten,

de reis om de oost te vervolgen, daar een blik met het gewapende oog op deze onherbergzame kust ons de overtuiging schonk, dat de op den wal en de buitenbanken staande branding elke poging, om een geul te zoeken, niet alleen vergeefsch, maar zelfs roekeloos en gevaarlijk moest doen achten. Voorbij de delta der Amberno wordt het land hooger, en naderen de bergen meer het strand; van bewoning echter ontdekten wij ook daar geen spoor.

De koers werd nu gesteld bezuiden de Arimoa-Eilanden, welke groep bestaat uit de drie eilanden Koemamba, Riki en Jomi, (*) die volgens de mededeeling van den loods alle bewoond zijn. Een kano, bemand met vier personen, werd in zee opgemerkt, maar toen wij op dit schuitje afhielden, keerde het naar den wal terug, waarschijnlijk uit vrees voor het stoomschip. (†)

Den volgenden morgen, 18 December, zagen wij het Cycloop-Gebergte, bij de inboorlingen bekend onder den naam van Jawau, en verkenden spoedig daarna den ingang der Telok Lintjoe of Humboldt-Baai, waar wij des namiddags het anker uitwierpen, nagenoeg op dezelfde plaats als de Etna in 1858. (§) Reeds voor het ten anker

(*) In de noot op bl. 107 hiervoor, heb ik nader uiteengezet, dat de hier opgegeven namen Koemamba, Riki en Jomi waarschijnlijk die der op deze groep gelegen kampongs zijn, en dat de drie eilanden zelve Arimoa, Insoe en Moa heeten zullen. R. A.

(†) Ook in 1871, toen de heer van der Crab dicht langs de Arimoa-Eilanden stoomde, waren de bewoners ongenegen, aan boord te komen; zie bl. 108 hiervoor. De vorige reizen der Circe en Etna lieten deze groep te veraf liggen, om met de bevolking eenig verkeer te hebben. Uit de oude reisbeschrijvingen van Schouten en Tasman kan men zien, dat deze expedities eenige dagen bij deze eilanden verbleven en met de bewoners een geregelden ruilhandel dreven, welk vriendschappelijk verkeer echter alleen tot stand kwam en onderhouden werd, doordat men de inlanders proefondervindelijk de kracht van het Europeesche schietgeweer deed voelen. Toen de Soerabaja op de terugreis van de Humboldt-Baai iets langer bij de Arimoa-Eilanden vertoefde, bleek dan ook, dat de bewoners nog heden ten dage niet ongenegen zijn, handelsverkeer aan te knoopen. R. A.

(§) De heer Beccari houdt het Cycloop-Gebergte op het gezicht voor vulkanisch, zie *Cosmos*, V. III, p. 364 en 371. Dit bleek echter niet bij den binnen-

komen waren wij omringd door een tal van sampangs, wier getal steeds aangroeide. Onder een oorverdoovend geschreeuw of gekrijsch roeiden de opvarenden ons vooruit, steeds met hunne pagaaien de richting der ankerplaats aanwijzende, waarover zij het echter onder elkander niet eens schenen te zijn; elk wenschte toch, dat zijn kampong de bevoorrechte mocht wezen, die de Soerabaja zou bezoeken. Toen eenmaal het anker in den grond lag, waren wij als door een tooverslag aan alle zijden omringd van sampangs, wier getal tusschen 90 en 100 bedroeg, ieder bemand met 3 tot 8 koppen en zwaar bewapend met bogen, bossen pijlen, werpspiesen, lansen en harpoenen.

Al spoedig zagen wij, dat wij met deze wilden uitsluitend door gebaren moesten verkeeren, daar de beide van Dorei medegebrachte tolken, die ons tot nu toe overal van nut waren, hier geen woord van de landtaal verstonden en daarin zelfs geen de minste overeenkomst met de hunne konden bespeuren. Onmiddelijk na onze aankomst begonnen de Papoes onder een vervaarlijk rumoer allerlei voorwerpen, van schelpen, vischgraten, varkenstanden, bamboe of touw vervaardigd, te koop te bieden, die zij inruilden tegen kralen, messen en parangs. De laatste vielen vooral in hun smaak, wat trouwens niet te verwonderen is, als men nagaat, dat hier alleen steenen bijlen en hakmessen in gebruik zijn, daar het smeden van ijzer nog niet bij deze ruwe natuurmenschen bekend is.

Het bleek ons niet, dat de bewoners der Humboldt-Baai

---

landschen tocht tijdens het bezoek der Etna op de noordelijke uitloopers van dit gebergte, welke Kommissie dan ook (zie haar *Rapport*, bl. 78) de vulkanische uitbarsting, die de Korano van Ansoes omstreeks 1852 ten zuiden der Humboldt-Baai zou gezien hebben, op een oostelijker deel der Noordkust van Nieuw-Guinea plaatst. Bewesten de Astrolabe-Baai vindt men toch langs die kust een reeks vulkanische eilanden, wier rookende kraters reeds door Le Maire, Tasman en Dampier zijn opgemerkt, en waarbij de laatste reis van Moresby (*Discoveries in New-Guinea*, p. 286) nog dien van het eiland Lesson, het oostelijkste der zoogenaamde Schouten-Eilanden, gevoegd heeft. R. A.

hoofden of oudsten hebben; (*) de sterkste of stoutste schijnt hier het meeste ontzag in te boezemen, en aan zijn ruwe stem wordt enkele malen gehoor geschonken. Onderling voeren zij voortdurend heftige woordentwisten, die dikwerf tot dadelijkheden overgaan, door het werpen van een spies of het afschieten van een pijl. Die verwikkelingen ontstaan meestal, omdat de een den ander bij den ruilhandel een voordeel wil ontrooven.

Behalve wapentuig en de meest potsierlijke optooisels brachten zij ook manga's, gerookte visch, sago, komkommers, eetbare aarde, (†) pisangs, pataten en varkens aan boord. (§) Van deze zwijnen begonnen sommige

(*) Dit komt geheel overeen met de bevinding des heeren van der Crab, zie bl. 116 hiervoor. R. A.

(†) Geophagie, de zonderlinge gewoonte, sommige kleisoorten, geroosterd of in de zon gedroogd, als voedsel of lekkernij te gebruiken, komt in de meest verschillende landen voor, zooals in Kamschatka, China, Siam en Bengale, onder de Afrikaansche negers en de Indianen van Zuid-Amerika, in Nieuw-Caledonië, Australië, Nieuw-Guinea en in vele deelen van den Indischen Archipel. In verschillende residentiën van West-, Midden- en Oost-Java wordt eetbare aarde onder den naam tanah ampo als lekkernij op de warongs verkocht; een der Dajaksche stammen aan de Koeti-Rivier is er aan verslaafd, en de schadelijke invloed op de gezondheid der arbeiders is in de kolenmijnen van Banjermassing gebleken. Reeds klassieke schrijvers kennen eetbare aarde onder de namen *terra sigillata*, *Lemnia rubrica* of *bolus Armeniacus*, terwijl dit gebruik nog bij de armere volksklassen in verschillende deelen van Zuid-Europa in zwang is. Volgens J. J. Altheer, die deze aardsoorten van den Indischen Archipel scheikundig onderzocht, bestaan die vooral uit kiezel- en aluinaarde, waarin nu en dan ook ijzer-oxyde, magnesia of bitumen in geringere hoeveelheid wordt aangetroffen; zie zijn belangrijk opstel *Eetbare aardsoorten en geophagie* in *Natuurk. Tijdschr. voor Nederl. Indië*, D. XIII, bl. 83, waaraan het bovenstaande ontleend is. Dit nagenoeg over den geheelen aardbol bestaande gebruik zal wel ontstaan zijn uit de poging, om bij gemis van behoorlijk voedsel den honger te stillen, welk gebruik allengs een ziekelijke gewoonte wordt. Opmerkelijk is het ook, dat eetbare aarde onder de mijnwerkers van Oranje Nassau tot surrogaat voor opium dient en dat die door vrouwen op Java en Sumatra gedurende de zwangerschap als verstoppend middel gebruikt wordt, zie nog J. Heringa, *Eetbare aarde van Sumatra* in *Nat. Tijdschr.*, D. XXXIV, bl. 185. R. A.

(§) Ook de heer Beccari zegt, dat onder de huisdieren der Humboldt-Baai zeer veel varkens en enkele honden, maar in het geheel geen hoenders voorkomen. Voorts vermeldt hij onder de daar verbouwde gewassen: tabak, klappers, siri en pinang-noten, kladi, de knollen eener *Dioscorea*, kalebassen, de *Jambosa* en

door de gedurige voortteling in gevangen staat reeds den vorm en de kleur van het gewone Chineesche varken te verkrijgen. Artikelen van waarde voor den groothandel, zooals massooi, schildpad of notemuskaat, schijnen hier niet voor te komen; althans men bood van dat alles niets te koop aan.

De mannen loopen in de Humboldt-Baai geheel naakt, zij zijn over het algemeen van een krachtigen lichaamsbouw en niet bijzonder donkerkleurig; de jongelingen zien er goed uit, doch de mannen van meergevorderden leeftijd hebben meestal sterk sprekende trekken. Het haar wordt hier niet zoo lang gedragen, als bij de Papoes, die wij tot dusver ontmoet hadden. Jongelingen dragen het haar links en rechts boven de slapen weggeschoren en laten dan een strook haar groeien van het voorhoofd tot den nek, die aan den helmkam onzer voormalige kurassiers doet denken; (*) of deze wijze van het haar te dragen een bijzondere beteekenis heeft, hebben wij niet kunnen ontdekken, daar wij hunne taal niet verstonden. Ook de jonge meisjes, zelfs zij, die reeds geruimen tijd den huwbaren leeftijd bereikt hebben, gaan hier geheel naakt; de getrouwde vrouwen dragen echter een korte soort van sarong, uit boomschors vervaardigd, die zij om de lendenen slaan. Schaamtegevoel schijnt bij dit menschenras volstrekt niet te bestaan.

In al hunne handelingen zijn deze Papoes uitermate ruw en driest. Nadat tegen het vallen van den avond met veel

---

de reeds door den heer Teysmann (bl. 121 hiervoor) beschreven *Sapotaceæ*. Tot sieraad gebruikte men de bloemen van den *Hibiscus Rosa Sinensis* en die van *Perpetuinen*, voorts de veeren van kazuarissen, kakatoes, neushoornvogels, kroonduiven en die van de *Paradisea Papuana* en den *Sericulus aureus*. O erigens had hij hier nog onder de zoogdieren opgemerkt den *Dendrolagus ursinus*, koeskoesen en eene hem onbekende soort van *Phalangista* met langharigen staart; zie *Cosmos*, V. III, p. 368. R. A.

(*) Zie de afbeelding van dien haardos op plaat AA bij het *Rapport der Etna*, ook op de plaat, behoorende bij het door den heer von Rosenberg van die reis gegeven verslag, *Natuurk. Tijdschr. van Nederl Indië*, D. XXIV. R. A.

moeite aan de opvarenden der sampangs beduid was, dat zij huiswaarts moesten keeren, en zij dien wenk, hoewel ze er niet veel lust in schenen te hebben, hadden opgevolgd, was het schip om één uur des nachts weer omringd door een aantal prauwen, waarvan het volk een vreeselijk rumoer maakte en deerlijk onze nachtrust verstoorde. Het was echter niet geraden, hen weg te jagen of vreesachtig te maken, waardoor zeer zeker het vertrouwen, dat zij nu in ons stelden, geschokt zou zijn. Nog voor het aanbreken van den morgenstond waren er meer dan 80 sampangs bij de Soerabaja, terwijl er op een paar honderd meters van het schip twee prauwen lagen met zeven vrouwen, die, naar het scheen, niet dichter bij mochten of durfden komen. Door gebaren trachtte men ons uit te noodigen, aan den wal te gaan en een bezoek aan hunne kampongs te brengen. Toen hun beduid werd, dat wij den volgenden morgen aan hun verlangen zouden voldoen, hieven zij een woest en vervaarlijk gezang of geschreeuw aan, om hunne tevredenheid te kennen te geven. (*)

Maandag 20 December voeren de Gekommitteerden met hun gevolg en het meerendeel der officieren in twee sloepen naar de hoofdkampong Tobadi, waar men een veertigtal groote huizen aantreft, die op palen in zee staan. Deze waren hechter en beter gebouwd dan de wo-

(*) Reeds den 19den December gingen de heeren Beccari en Bruyn geheel ongewapend in een kano der Papoes naar de binnenbaai en de in het *Rapport der Etna* zoo naauwkeurig beschreven hoofdkampong Tobadi, waar zij uitsluitend vrouwen en kinderen aantroffen, daar de geheele mannelijke bevolking om de Soerabaja vereenigd was. Den volgenden avond voeren zij met hunne jagers naar de noordelijke landtong tusschen de binnen- en buitenbaai, waar zij wegens den reeds ver gevorderden tijd van den dag slechts weinig vogels bemachtigden, maar Beccari uit de plantenwereld eene *Acacia*, eene *Proteacea*, eene andere *Casuarina*, dan gewoonlijk in den Indischen Archipel voorkomt, een *Leptospermum* en enkele andere planten met Australisch voorkomen opmerkte. Vooral trof het hem, dat het hooge gras op de ontwoude plekken niet was de overal in den Archipel groeiende *Imperata* (allang-allang), maar daarentegen tot het geslacht *Andropogon* behoorde. (Zie *Cosmos*, V. III, p. 365 en 366). R. A.

ningen der negorijen, welke wij elders bezochten; vooral waren de vloeren beter afgewerkt, die uit regelmatig tegen elkander gelegde nibong-latten bestonden, terwijl het in al deze huizen zeer zindelijk was. De aanlegplaats is een groot vierkant hoofd van boomstammen, met een goede bevloering voorzien, op welk hoofd de voornaamste huizen en de tempel staan.

Bij dezen tocht naar den wal werden wij begeleid door een aantal sampangs. De ontvangst was daar goed, maar ruw; voortdurend werden wij door de Papoes gesleurd en getrokken onder een oorverdoovend geschreeuw, en meermalen gebeurde het, dat zij onderling in twist geraakten. (*) Onmiddelijk na onze aankomst bracht men ons in den tempel, een groot gebouw, uit ruw hout vervaardigd, waarvan in het verslag der Kommissie aan boord der Etna een naauwkeurige teekening voorkomt. Het was ons niet geoorloofd, de daarin staande voorwerpen aan te raken. Dit waren: een uitgeholde boomstam, die een doordringend geluid gaf, wanneer men er van buiten hard op sloeg, fluiten van bamboe en een lange stok, aan de punt met een bos kazuarisveeren versierd; in het schip van den tempel hingen bovendien een aantal kleine gevlochten korven. (†) Een tweede gebouwtje, aan dezen tempel grenzende, bevatte verschillende voorwerpen voor de vischvangst, zooals: netten, lijnen, harpoenen, schepmandjes en gedroogde visch. Evenals op deze beide gebouwen staat op de nok van iedere woning een houten beeld.

(*) De heer Beccari klaagt evenzeer over de ruwe vriendschapsbewijzen dezer Papoes, die het gelaat der Europeesche heeren met door speeksel aangelengd roet zwart verwden en hun schelpen halsbanden en ringen aandeden; een Papoe wilde zelfs het oor van den Kommandant met een beenen naald doorboren, om er een sieraad in te hangen. R. A.

(†) Ook deze uit een boomstam bestaande trom en zulk een bamboezen fluit is afgebeeld in de bij het *Rapport der Etna* behoorende plaat YY, no. 2 en 8. R. A.

Aan de vrouwen en meisjes werden door ons verschillende geschenken uitgereikt; de laatsten verloren allengs hare aanvankelijke schuchterheid, zoodat zij de Gekommitteerden en hunne omgeving geheel in Eva's kostuum naderden en kralen afbedelden. De mannen waren het meest gesteld op messen en parangs, die ons als ware het uit de handen gerukt werden. Ook vroegen zij ons op zeer aanschouwelijke en begrijpelijke wijze, of wij geen vrouwen wilden hebben, en gaven ons te verstaan, dat men voor twee hakmessen eene maagd kon bekomen.

Hier en daar zagen wij kleine gebouwtjes, die bestemd zijn voor de huisvesting van zwangere vrouwen. Zoodra deze de barensweeën gevoelen, begeven zij zich derwaarts en wachten daar hare bevalling af; zij mogen dit verblijf eerst na verloop van zes maanden weder verlaten, terwijl het den man verboden is, gedurende dien tijd omgang met zijne vrouw te hebben. Zoolang deze afzondering der kraamvrouwen duurt, brengen de vrouwelijke naastbestaanden haar het dagelijksch voedsel, Deze gewoonte bestaat ook te Ansoes, te Seroei en Ambai en op Kroedoe.

Tijdens ons verblijf te Tobadi verkregen wij de duidelijkste bewijzen, dat de bewoners het zakkerollen goed verstaan. Over het algemeen zijn zij onbeschrijfelijk woest, ruw, onbeschaafd, diefachtig, rumoerig en volstrekt niet te vertrouwen; daarenboven zeer jaloersch en hebzuchtig, daar zij hunne hartstochten nimmer hebben leeren beteugelen. Bij den terugtocht naar boord werden wij weer door een twintigtal prauwen gevolgd, terwijl eenige Papoes zich aan de boorden en aan het dek der sloepen vastklemden; zij schenen ons te kennen te willen geven, dat wij de overige negorijen niet moesten bezoeken. Het schijnt toch, dat de bewoners der verschillende dorpen in de Humboldt-Baai onderling vijandig gezind zijn, hetgeen dikwijls aanleiding geeft tot oorlogen; bij een aanval van Papoes uit andere streken helpen zij

echter elkander, den gemeenschappelijken vijand bestrijden.

Nadat wij aan boord waren teruggekeerd, werd een vijfentwintigtal inlanders op het dek toegelaten, om de geschenken, die hun voor de ons bewezen diensten waren toegedacht, te ontvangen. Bij deze gelegenheid bleek het op nieuw, hoe woest en wild dit volk is. Het is raadzaam, deze Papoes weinig aan boord te laten komen; zij zijn het niet waard, want zij maken van de gastvrijheid, die hun verleend wordt, schandelijk misbruik, door alles weg te stelen en te kapen, wat van hunne gading is. Bij hunne nachtelijke bezoeken hebben zij, hoewel er steeds behoorlijk wacht gehouden werd, toch koper en lood uit de raderkasten weten weg te sloopen; ook trachtten zij de beide donderkettingen los te maken, hetgeen gelukkig bij tijds bemerkt werdt.

Den volgenden dag begaven de Gekommitteerden zich naar de in het noordelijk deel der baai op het westelijkste der Magdalena-Eilanden gelegen negorij Oensau. (*) Dit bezoek scheen minder in den smaak te vallen van de bewoners der andere kampongs; er had ten minste bij ons vertrek van boord onder de Papoes een hevige woordenwisseling plaats. Aanvankelijk werden wij door veel prauwen verzeld, doch langzamerhand verminderde hun getal, zoodat er op het laatst niet meer dan zes overbleven, die gaandeweg terugkeerden, hoemeer wij de negorij naderden. (†) Oensau bestaat uit zestien gedeeltelijk in zee, gedeeltelijk

(*) Op de manuscript-kaart, behoorende bij de Geheime Nota van den Kommissaris A. L. Weddik, dd. 10 Januari 1848, heet dit eiland Poeloe Pamaras. Het oostelijkste der Magdalena-Eilanden, of wel het zuidelijker gelegen eilandje, dat door de Kommissie der Etna Mathilda-Eiland gedoopt werd, wordt daar Poeloe Lintjoe genoemd, waaraan waarschijnlijk de naam Telok Lintjoe voor de geheele baai ontleend is. Ook de oostwaarts gelegen Bougainville-Berg heet op genoemde kaart Goenong Lintjoe. R. A.

(†) Uit hetgeen in dit verslag over de onderlinge verhouding tusschen de verschillende dorpen voorkomt, zou ik opmaken, dat de bewoners der Humboldt-Baai uit meer dan een volkstam bestaan. Ook verdient het opmerking, dat de

op den wal gebouwde huizen, doch is lang zoo belangrijk niet als de negorijen, die wij den vorigen dag in de binnenbaai bezocht hadden. De ontvangst in dit dorp was goed; men trok en sleurde er minder dan in Tobadi, maar het gebedel om kralen en messen door vrouwen en mannen was even erg, terwijl het opdringen en zakkerollen ook hier met den meesten ijver plaats had.

Als een staaltje der verregaande driestheid van dit wilde menschenras diene nog het volgende. Terwijl wij de negorij Oensau bezochten, klom uit de menigte sampangs, die bij het stoomschip lagen, een tiental Papoes, met boog en pijlen gewapend, langs de sloepdavids en takels tegen de tentstutten op. Toen hun op een zachte wijze door teekenen en gebaren aan het verstand gebracht werd, dat zij in hunne prauwen moesten terugkeeren, namen de woestelingen een dreigende houding aan, door met gespannen boog aan te leggen. Zoodra zij echter zagen, dat de schildwachten op bevel van den eersten officier met een geweer werden gewapend, sprongen zij over boord. Inmiddels was het één hunner gelukt, een op de raderkast liggend barringijzer van de kapiteinsloep te stelen. (*)

De bewoners der Humboldt-Baai hebben veel overeenkomst met de Meforeezen, doch zij hebben meer Polynesische gelaatstrekken; huidziekten schijnen hier zelden

---

heeren van Hemert, Swaan en Beccari, geheel in overeenstemming met het *Rapport der Etna* de hoofd-kampong Tobadi noemen, terwijl de heer van der Crab, die dit dorp niet bezocht, verzekert, dat die naam Tobari wordt uitgesproken (zie bl. 117 en 128 hiervoor). Waarschijnlijk is dus Tobadi de naam bij den stam der binnenbaai, Tobari de uitspraak bij dien der buitenbaai. R. A.

(*) De heer Beccari beweert, dat dit voorval, waaruit bij minder voorzichtigheid lichtelijk een bloedige botsing met de inboorlingen had kunnen ontstaan, de aanleiding was, dat de Soerabaja, in plaats van volgens het oorspronkelijk voornemen een week in de Humboldt-Baai te verblijven, weinige uren later van daar vertrok. Dezelfde geleerde keurt het af, dat dit schip evenals de Etna midden in de buitenbaai ankerde; had men dit gedaan in den noordelijken inham dier baai achter de Magdalena-Eilanden, welken hij daarom Baia della Voglia of *Baai der Begeerte* noemde, dan konden de jagers door de grootere nabijheid

voor te komen, slechts enkele personen waren van de kinderpokken geschonden. Behalve de door ons bezochte negorijen Tobadi en Oensau liggen in deze baai nog de volgende kampongs: Djoroos met 17, Ondjerau met 5 en Embi met 4 huizen, terwijl het getal huizen van Pagaai ons onbekend is. De gezamenlijke bevolking van al deze plaatsen bedraagt naar gissing 2500 a 3000 zielen. (*) De geheele baai is omringd door hoog gebergte; langs het strand ziet men echter een groot aantal klapperboomen.

Als bijlage tot dit rapport wordt een woordenlijst van

---

van het stoomschip veilig aan den wal gaan, terwijl zij nu gevaar liepen, dat de Papoes wegens hunne groote voorliefde voor ijzeren voorwerpen hen overvielen en van hunne wapens beroofden, zie *Cosmos*, V. III, p. 366 en 367. Bij deze opmerking ziet de heer Beccari voorbij, dat die inham veel te ondiep was voor een schip als de Soerabaja; zie de bij het *Rapport der Etna* behoorende schetskaart der Humboldt-Baai, met Beccari's aanvullingen herdrukt in *Cosmos*, V. III, No. 11. Welk een indruk de onbeschrijfelijke woestheid der bewoners van de Humboldt-Baai op alle Europeesche bezoekers maakte, blijkt eveneens uit de reisbeschrijving van Moresby, *Discoveries in New-Guinea*, p. 288, uit Spry, *Cruise of the Challenger*, p. 261—267, en vooral uit de *Challenger Briefe* van den te vroeg aan de wetenschap ontrukten von Willemoes Suhm, s. 160—163. Waar een schip, uitsluitend voor wetenschappelijke onderzoekingen bestemd en daarvoor zoo uitmuntend ingericht als de Challenger, door de vijandige houding der inboorlingen zoozeer werd afgeschrikt, dat het slechts één dag in de Humboldt-Baai vertoefde, had een langer verblijf der Soerabaja, die door gemis van tolken toch het hoofddoel harer zending niet kon bereiken, waarschijnlijk niet veel meer resultaten opgeleverd, dan reeds nu door dit vaartuig, de Dassoon en de Etna verkregen zijn. R. A.

(*) Van deze dorpen liggen Tobadi met Ondjerau en Djoroos of Todoes, zooals die kampong door de Kommissie der Etna genoemd wordt, aan den ingang der binnenbaai, Embi, Oensau en Pagaai aan de noordwestzijde der buitenbaai. Bovendien vermeldt de heer Beccari nog de dorpen Mabo en Tae in het oostelijkste gedeelte der Humboldt-Baai (*Cosmos*, V. III, p. 366), wier ligging echter niet is aangegeven in de met zijne aanwijzingen aangevulde kaart dier baai van Guido Cora; misschien zijn dit slechts andere benamingen voor de groote negorij Wawa, die de kaart der Etna in het diepste deel der binnenbaai plaatst. Wordt daar het bevolkingcijfer der geheele baai op ruim 5000 zielen, en het aantal huizen van Tobadi op 90 gesteld (zie *Rapport der Etna*, bl. 169 en 174), de heer Beccari schat het eerste cijfer ruim een derde minder (*Cosmos*. V. III p. 355) en stelt, evenals hierboven, het huizental van Tobadi op slechts 40, uit welke verschillen men een aanzienlijken achteruitgang der bevolking na 1858 zou moeten opmaken. R. A.

de taal der Papoes in de Humboldt-Baai gevoegd, die natuurlijk niet dan hoogst onvolledig kan zijn. Het gemis van een tolk hebben wij hier meermalen bejammerd; bij de aanraking met een zoo ruw en woest volk is die een volstrekte behoefte, daar toch geheele onbekendheid met de zeden, gewoonten en gebruiken der inlanders zoo licht misverstand kan veroorzaken. Daarenboven spreekt het van zelf, dat men bij een bezoek aan de Humbolt-Baai zonder tolk nooit zoodanige inlichtingen over land en volk kan verkrijgen, als men er anders van zou mogen verwachten. Met veel geduld en door lengte van tijd zou men misschien een persoon uit Kroedoe kunnen overhalen, als tolk naar de Humboldt-Baai te gaan. Wil men echter spoediger slagen, dan is het wenschelijk, uit Ansoes den Djoeroebassa zelfs tegen zijn wil mede te nemen, welk hoofd volgens de getuigenis van vele geloofwaardige personen de taal dier baai moet spreken en verstaan. Wel is waar zou deze dwang het vertrouwen der bevolking van Ansoes zeer schokken, doch spoedig zou dit wantrouwen verdwijnen, indien men na eenigen tijd den Djoeroebassa, ongedeerd en overladen met geschenken, zag terugkeeren, en hij zijne onderhoorigen kon mededeelen, dat hem niet het minste leed was geschied.

Prins Duivenbode verzekerde ons, dat de Humboldt-Baai nimmer door de hongi-vloten bezocht werd (*). Het wapenbord, dat hier door den Kommissaris van der Crab geplaatst werd, is nog aanwezig. Nadat de werkzaamheden der Gekommitteerden in deze baai waren afgeloopen, werd

(*) Hetzelfde wordt reeds gezegd in het *Rapport der Etna* (bl. 87), terwijl de heer de Bruyn Kops (*Natuurk. Tijdschr. van Ned. Indië*, D. I, bl. 221) bericht, dat een Tidoreesche hongi-vloot, die in 1849 de westwaarts gelegen kust van Tabi wilde onderwerpen, met bebloede koppen van daar moest afdeinzen. Daar echter de naam Telok Lintjoe reeds voorkomt op de manuscript-kaart van den Kommissaris Weddik, voordat één Nederlandsch schip de Humboldt-Baai bezocht had, moeten er reeds in de eerste helft dezer eeuw handelsbetrekkingen bestaan

stoom opgemaakt en in den namiddag van den 21n December de Humboldt-Baai verlaten; een twintigtal sampangs vergezelde ons nog een eind weegs, terwijl de overige naar den wal terugkeerden. Wij hoopten nog denzelfden avond een ankerplaats te vinden in de Baai van Sadipi of de Anse Io der Fransche kaarten, ongeveer zes mijlen westwaarts van de Humboldt-Baai. De eerste golf was nimmer door een oorlogschip bezocht, daar het stoomschip Etna er in 1858 wel vóórkwam, doch door een zwaar onweer verhinderd werd, haar op te nemen, terwijl gebrek aan leeftocht een langer oponthoud onraadzaam maakte (*). Buiten de Humboldt-Baai woei echter een stijve westewind met oostelijken stroom, zoodat wij dien avond de andere baai niet meer konden bereiken.

In den morgen van den 22n December stoomden wij de schoone Sadipi-Baai binnen; het land rijst daar onmiddellijk uit zee op en de berghellingen waren op verschillende plaatsen goed bebouwd. Meer dan 120 sampangs, met twee

---

hebben tusschen deze baai en de aan Tidor onderworpeu Gebeeërs en Meforeezen. Van Gebe is dit waarschijnlijk, door hetgeen de heer van der Crab (bl. 21 hiervoor) mededeelt; van Biak wordt dit verzekerd door het *Rapport der Etna*, bl. 87, terwijl de tocht van den Korano van Ansoes in 1852 (zie de noot op bl. 268 hiervoor), en hetgeen hierboven van den Djoeroebassa dier plaats gezegd wordt, op gemeenschap tusschen Ansoes en de Humboldt-Baai wijst. R. A.

(*) Zie *Rapport der Etna*, bl. 103. Door de reis der Soerabaja leert men nu het eerst den inlandschen naam dezer tot dusver geheel onbekende baai kennen. Beccari verzekert, dat de van Dorei medegenomen Mefoorsche gidsen haar Sadipi-Dorei noemden, hetgeen aan stamverwantschap der bewoners met de Doreiers zou doen denken, indien het niet waarschijnlijker ware, dat het woord dorei of dorri, dat in het Mefoorsch *binnen* beteekent, ook bij uitbreiding op iedere in het land indringende baai wordt toegepast. Beccari's leedgevoel, dat de Soerabaja hier zoo kort vertoefde, was zoo hevig, dat hij deze golf Baia del Disinganno, dat is *Baai der Teleurstelling*, doopte; zie *Cosmos*, V. III, p. 371 en 372. Daar de heer Swaan in zijne *Hydrographische Beschrijving* vermoedt, dat men hier bij langer oponthoud misschien ankergrond zou gevonden hebben, en Beccari mededeelt, dat de Soerabaja bij hare terugkomst te Dorei nog een aanzienlijke hoeveelheid kolen aan boord had, is het inderdaad hoogst betreurenswaardig, dat de Sadipi-Baai niet beter is opgenomen, waartoe de vriendelijke ontvangst der bewoners alleszins aanmoedigde. R. A.

a drie personen bemand, kwamen ons te gemoet en roeiden bij het binnenstoomen steeds vooruit; onder deze prauwen waren er drie, waarop zich uitsluitend vrouwen bevonden. Deze inboorlingen waren zeer bedaard en voorkomend, dus een groot verschil, met hetgeen wij in de Humboldt-Baai hadden ondervonden. Als bewijs hunner vriendschappelijke gezindheid bonden zij de pijlen bijeen en borgen die met de bogen onder in de sampangs; ook boden zij drinkwater uit klapperbladeren aan en noodigden ons door gebaren uit, aan wal te komen. In geen der booten zagen wij lansen liggen, maar bijna al de mannen droegen in hunne armbanden een mes; waarschijnlijk hadden zij die van een der schoeners gekregen, die nu en dan hier handel drijven.

De Baai van Sadipi is zeer veilig en dringt ongeveer drie kwart geografische mijl in het land; wij hebben op verschillende plaatsen getracht, een ankerplaats te vinden, doch zijn daarin niet geslaagd, daar vlak bij den wal nog 50 en 60 vaam gelood werd. Noode waren wij dus verplicht, de golf weer te verlaten, hoe gaarne wij ook met de goedgezinde bewoners nadere kennis hadden aangeknoopt. In deze sterk bevolkte baai liggen vier kampongs; een daarvan bevat 25 huizen, die op palen in zee staan; de tweede ligt op den vasten wal in een inham der golf en is geheel beschaduwd door klapperboomen; de derde en vierde zijn slechts kleine negorijen met drie of vier op palen in het water gebouwde woningen. De Papoes schijnen hier de vischvangst uit te oefenen door middel van fuiken (seroos); althans wij zagen er verscheidene in zee.

Den volgenden morgen waren wij weder op de hoogte der Arimoa-Eilanden. Onder den wal zagen wij een zestal sampangs, wier opvarenden, toen zij bemerkten, dat wij stopten, onmiddellijk naar ons toeroeiden en hunne handelswaren, bestaande in karet en lijfsversierselen, tegen messen en kralen inruilden. Daar deze eilanden in den west-

moesson geen veilige ankerplaats aanbieden, werd koers gesteld naar de kampong Awek op de noordkust van het eiland Jappen. De Willem Schouten-Eilanden konden thans evenmin bezocht worden, daar Korrido, de eenige daar bekende ankerplaats, te weinig ruimte aanbiedt voor een schip van de grootte der Soerabaja.

V.

BEZOEK TE AWEK, ANDAI, DOREI EN TE SAONEK BIJ HET EILAND WAIGEOE.

In den namiddag van Vrijdag 24 December kwamen wij in de Baai van Awek, waar de ankerplaats, zeer dicht bij den wal, in beide moessons onveilig is. Onmiddellijk na onze aankomst kwamen de Korano, Djoedjau en de Kapitan aan boord, aan welke hoofden werd te kennen gegeven, dat zij den volgenden morgen moesten terugkeeren, om ons naar hun kampong te geleiden. Deze plaats levert karet en paradijsvogels, benevens een groote hoeveelheid sago; voor het eerste artikel vraagt men echter een buitensporig hoogen prijs.

Toen de Korano in den morgen van den 25n December aan boord kwam, werd dit hoofd, die geen behoorlijke aanstelling bezat, ten overstaan van Prins Duivenbode in zijn rang bevestigd, en hem een akte van aanstelling en de gebruikelijke waardigheidsteekenen gegeven. Nadat hem zijne verplichtingen waren voorgehouden, legde hij den eed op de peda af; tevens werden aan hem en de overige hoofden geschenken uitgereikt. Daarna begaven de Gekommitteerden zich naar den wal en bezochten het huis van den Korano, waar tot hunne ontvangst matten waren gespreid. In deze negorij zijn zes groote huizen, welke op dezelfde wijze gebouwd zijn als te Dorei, maar die er veel minder stevig en goed onderhouden uitzagen dan de woningen in de Humboldt-Baai; het aantal bewoners zal

ongeveer 200 zielen bedragen. (†) Ofschoon deze Papoes zeer vredelievend zijn en zij met hunne prauwen ongewapend aan boord kwamen, kon de Korano niet nalaten, ons met een glans van vergenoegen op het gelaat twee doodshoofden te wijzen, die in zijne achtergalerij hingen en bij de Alfoeren of bergbewoners gesneld waren. Zelfs de vrouwen en kinderen van den Korano naderden ons zonder den minsten schroom en kregen eenige kleine geschenken. Het uiterlijk dezer menschen was armoedig, ook waren zij bedekt met de walgelijkste zweren, wellicht een gevolg van onreinheid. (*)

In de Baai van Awek zijn eenige kleine bergstroomen, die zeer goed drinkwater verschaffen. Ondoordringbaar woud was ook hier de oorzaak, dat er niet aan gedacht kon worden, het land in te dringen; zelfs de inboorlingen verklaarden ons, dat zij geen weg naar het binnenland kenden. Het was de eerste maal, dat deze baai door een Nederlandsch oorlogschip werd bezocht, die nu door de officieren der Soerabaja in kaart gebracht is. (§)

Zondag, 26 December, verlieten wij in den vroegen morgen

(†) De heer Beccari stelt het bevolkingcijfer van Awek slechts op 150 zielen (*Cosmos*, V. III, p. 353). R. A.

(*) Uit deze beschrijving ziet men, dat de strandbevolking der noordkust van Jappen lang zoo woest niet is, als men uit de alleen op de getuigenis van andere Papoes steunende berichten der heeren von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 33) en van der Crab (bl. 85 en 87 hiervoor) zou opmaken. Bovendien ziet men uit de opgaven op bl. 221 hiervoor, dat Awek tot de aan den Sultan van Tidor onderhoorige distrikten behoort. Bij nader inzien acht ik het dan ook waarschijnlijk, dat de door den eerstgenoemden schrijver vermelde moord op een der jagers van den heer Riedel niet aan de strandbewoners der negorij Awek te wijten is, maar aan de bergbevolking, die door hare onophoudelijke veeten met de strand-Papoes en door hare afsluiting van elk verkeer met vreemdelingen nog zeer onbekend en woest moet zijn. R. A.

(§) Volgens de *Hydrographische Beschrijving* van den heer Swaan is de door de eilandjes Mansia en Abar beperkte ingang der Baai van Awek zonder loods moeielijk te vinden. Daar dit bezoek der Soerabaja het eerste was, dat door beschaafde vreemden aan de Noordkust van Jappen gebracht is, moeten wij het betreuren, dat ons hier omtrent de zeden en de nog geheel onbekende taal der bewoners van Awek geene nadere bijzonderheden waren medegedeeld. R. A.

de Baai van Awek en stoomden tusschen het hooge en boschrijke Meosnoem en het veel lagere eiland Mefoor naar Andai, waar wij Maandag tegen den middag aankwamen. Kort daarna kwam de zendeling Woelders aan boord en deelde ons mede, dat de Korano van Hattam volgens zijne bij ons vorig bezoek gegeven belofte te Andai was, waarop wij dien heer verzochten, aan dit hoofd mede te deelen, dat wij den volgenden morgen aan den wal zouden komen, om hem te installeeren.

Dingsdag, den 28n December, begaven de Gekommitteerden zich naar de zendelingwoning, waar de Korano van Hattam aanwezig was. Ten overstaan der Tidoreesche hofgrooten werden hem de waardigheidsteekenen van zijn ambt en een akte van aanstelling uitgereikt; ook werden hem zijne verplichtingen als hoofd voorgehouden, welke hij volgens 's lands gebruik door het afschieten van een geweer beloofde te zullen nakomen. Op onze aan dit hoofd gerichte vragen, hoever zijne woning van hier verwijderd was, en hoeveel huizen en zielen zijne negorij bevatte, gaf hij ten antwoord, dat zijn verblijf op den Arfak twee en een halve dagreis van het strand lag, en dat er twee huizen stonden met een honderdtal inwoners. Daarop werd hem gevraagd, of zijn stam alleen uit dat aantal zielen bestond, hetgeen hij ontkende, daar er hier en daar, één of een halve dagreis van zijne woning, nog enkele huizen waren, wier bewoners tot zijn volk behoorden. Het scheen echter zijn begrip te boven te gaan, bij benadering op te geven, hoeveel zielen zijn stam telde; zooveel is evenwel zeker, dat het aantal Papoes, dat den Arfak bewoont, betrekkelijk gering is. (*)

(*) De heer Beccari stelt het bevolkingcijfer van den Arfak op 2500 zielen, waarbij men echter in het oog moet houden, dat dit gebergte nog door verschillende andere stammen dan de Hattammers bewoond wordt, zooals door de bewoners der negorijen Poetar of Poetat en Mori en door den stam Pokkembo. Zie *Cosmos*, V. III, p. 353 en 372, het kaartje van den Arfak op kaart 10 aldaar, voorts *Berichten Utr. Zend.* 1873, bl. 38, 1874, bl. 2—4 en 1875, bl. 34. R. A.

Nog verzochten wij hem, of hij geen kans zou zien, een pad van het strand naar zijne woning te maken en te bewerken, dat al zijne stamgenooten zich daar tot ééne negorij vereenigden. Hij verklaarde, dat zijn volk tot het eerste wel geneigd zou zijn, mits dat men het voor dien arbeid goed betaalde en de noodige gereedschappen verschafte, doch dat dit werk in ieder geval geruimen tijd zou vorderen. Wat het tweede voorstel betrof, daartoe zouden zijne stamgenooten nimmer zijn over te halen, omdat zulks met hunne oude overleveringen streed.

Het gezag van dezen bergkoning heeft al even weinig te beteekenen, als dat van al de zoogenaamde hoofden in Nieuw-Guinea; alleen ingeval van oorlog bezitten zij eenig gezag, doch in het regelen der huishoudelijke gemeentebelangen staan zij met ieder ander inwoner gelijk. De bewoners van den Arfak waren nooit schatplichtig aan den Sultan van Tidor, hetgeen Prins Duivenbode eveneens bevestigde. Aan den Korano van Hattam en aan zijn gevolg van vijftien personen werden geschenken uitgereikt, waarmede zij zeer tevreden waren; ook verzocht de Korano, of hij het stoomschip mocht bezichtigen, waartoe verlof werd verleend.

Door den Korano van Andai werd bij deze gelegenheid aan Gekommitteerden gevraagd, of hij, nu hem bij ons vorig bezoek een akte van aanstelling was uitgereikt, als zoodanig geen maandelijksche bezoldiging zou genieten; hem werd te verstaan gegeven, dat de Sultan van Tidor geen zijner hoofden in Nieuw-Guinea bezoldigt. Voorts is te Andai met behoorlijke plechtigheid een Nederlandsch wapenbord geplaatst in de nabijheid van het huis van den zendeling Woelders, dicht bij de rivierzijde. Nadat de werkzaamheden der Gekommitteerden te Andai waren afgeloopen, vertrok de Soerabaja in den morgen van den 29sten December naar Dorei, welke plaats nog dienzelfden morgen werd bereikt. (*)

(*) De heer Bruyn liet bij deze gelegenheid weder eenige jagers te Andai achter, om op den Arfak exemplaren der schitterende vogel-fauna te verzamelen.

Onmiddellijk na onze aankomst te Dorei werden al de hoofden opgeroepen en hun te kennen te geven, dat zij hunne onderhoorigen moesten gelasten, den volgenden morgen om zes uur steenkolen aan boord te brengen. Een tweehonderdtal koelies, aangevoerd door vier hoofden, was op het bepaalde uur tegenwoordig, waarmede het innemen van steenkolen een aanvang nam.

Vrijdag, den 31ⁿ December, begaf zich de eerste ondergeteekende naar den wal, om in zijne hoedanigheid van Resident van Ternate en na overleg met Prins Duivenbode eenige dienstzaken met de hoofden van Dorei te bespreken en de plaats aan te wijzen, waar de nieuwe kolenloods zou worden opgericht, die de Soerabaja van Ternate had medegebracht en reeds bij haar eerste verblijf hier aan den wal had gelost. De hoofden werden tevens gelast, het daartoe bestemde terrein van bosch en struikgewas te zuiveren. Nadat de koelies gedurende twee dagen trouw waren opgekomen, scheen hun dit werk den derden dag minder aan te staan, zoodat zij weigerden, daarmede voort te gaan. Toen hun echter werd medegedeeld, dat zij als onderdanen van den Sultan van Tidor de gegeven bevelen moesten opvolgen, en zij er tevens aan herinnerd werden, dat zij voor hunne diensten een billijke belooning zouden ontvangen, hebben zij den arbeid voortgezet en dien behoorlijk verricht.

Opdat dit ongestoord kon geschieden, moest eerst de bloedschuld worden gezoend, waarvan in de noot op bl. 215 hiervoor sprake was. Daartoe werd met de bevolking van Andai overeengekomen, dat zij, als de eerste schuldige eene waarde van *f* 60 aan bijlen, parangs en kralen aan den bergstam Pokkembo zou uitbetalen, welke goederen de heer Bruyn bij den zendeling deponeerde, om die aan de Andaiers terug te geven, zoodra de jagers onder het geleide van hen en den Korano van Hattam ongedeerd aan het strand waren teruggekeerd, zie *Cosmos*, V. III, p. 372. Hoe groote welvaart het herhaald verblijf dezer jagers onder de bevolking van Andai verspreidde, leert ons de heer Woelders, *Ber. Utr. Zending*, 1877, bl. 72. Levendig schetst de zoöloog von Willemoes Suhm in zijne *Challenger-Briefe*, s. 137, welke schoone resultaten de heer Bruyn reeds in October 1874 van deze jachttochten verkregen had. R. A.

Bij de te Dorei gevestigde zendelingen werden berichten ingewonnen, omtrent de mogelijkheid, om hier het binnenland in te gaan; zij moesten echter zulk een tocht ten sterkste ontraden, aangezien geen enkel begaanbaar pad derwaarts voert, en wij dus verplicht zouden zijn, onverrichter zake te terug te keeren.

Donderdag, den 6n Januari 1876, werd de Sengadji Brosi, die reeds herhaalde malen te Tidor geweest was en van den Sultan een aanstelling ontvangen had, in overleg met Prins Duivenbode tot eerste hoofd van Dorei aangesteld, in tegenwoordigheid van al de hoofden en het meerendeel der Papoesche bevolking. Ofschoon hij al even weinig gezag bezit, als al de andere hoofden van Nieuw-Guinea, kan toch van zijne diensten veel nut getrokken worden, wanneer men later deze streek bezoekt. Als loods en als tolk in de Geelvinkbaai heeft hij uitstekende diensten bewezen, daar hij de Maleische taal goed kent. Nadat hij zijne verplichtingen, die hem met ernst waren voorgehouden, had beëedigd door het zwaaien met een peda, werden hem de waardigheidsteekenen van zijn ambt uitgereikt. Bovendien ontving hij, evenals de Majoor van Dorei, die ook den tocht naar den Humboldt-Baai had medegemaakt, een belooning van *f* 30, terwijl aan de bevolking voor hare koeli-diensten bij het oprichten der kolenloods en het overbrengen dezer brandstof naar het stoomschip de som van *f* 256 werd uitbetaald. Ook de andere aanwezige hoofden kregen bij deze gelegenheid de gebruikelijke geschenken.

De Soerabaja, die gedurende dit laatste verblijf te Dorei zooveel steenkolen had geladen, als de zeewaardigheid van het schip met het oog op den reeds ingevallen westmoesson toeliet, verliet in den morgen van den 8n Januari deze plaats, koers stellende naar Waigeoe, waar zij in den voormiddag van Maandag, 10 Januari, het anker vallen liet aan de noordzijde van het eilandje Saonek, dat dicht bij

de zuidkust van Waigeoe ligt, ten westen van den ingang der diep in dit eiland indringende groote baai. (*)

Den volgenden dag begaven de Gekommitteerden zich naar Saonek en de kampong van dien naam, bestaande uit tien huizen, die op het zeestrand gebouwd zijn. Tegenover dit eilandje ligt op Waigeoe de negorij Kapiboi, die eveneens tien huizen bevat. Beide kampongs worden bestuurd door een Sengadji, die in de laatstgenoemde negorij verblijf houdt, en hebben ieder een bevolking van ongeveer 300 zielen. (*) Die van Saonek bestaat uit een mengelmoes van

(*) Dit groote binnenwater, de Telaga Waigeoe, dat door de nauwe, wegens den fellen stroom moeilijk bevaarbare Straat Kabiai op de zuidkust uitmondt, is reeds in 1705 uitvoerig beschreven door Jacob van Geyn en Pieter Lijn (zie de berichten omtrent dien tocht bij Leupe, *Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 233—237 en de naar die opname vervaardigde kaarten van 1711 in het Rijksarchief en van 1753 bij Struyck). Aan de noordzijde scheidt een smalle landengte dit binnenwater van de het eerst door Forrest in 1775 bezochte Baai Offak op de noordkust. Toen Duperrey in September 1823 tien dagen in laatstgenoemde baai vertoefde, werd zoowel deze baai als het noordelijk deel van het binnenwater, door hem Baie Chabrol genoemd, door de officieren der Coquille nauwkeurig opgenomen; zie de tot deze reis behoorende kaarten 14 en 15. In de laatste halve eeuw was de heer von Rosenberg de eenige, die in 1860 de Telaga bezocht. Van oudsher was daar de residentie van den Radja, welke negorij in de achttiende eeuw Kabilolo heette en nog bij het bezoek der Fransche zeevaarders op een eiland lag, maar door von Rosenberg een half uur roeiens op het riviertje Samsam werd aangetroffen. Zoowel volgens dezen reiziger, als volgens de oude berichten van van Geyn, moeten vertakkingen der Telaga zich tot dicht bij Waigeoes westkust uitstrekken. De beteekenis van den naam Waigeoe moge nog onzeker zijn, (zie daarover von Rosenberg, *Natuurk. Tijdschr. v. N.-Indië*, D. XXIV, bl. 379 en Bernstein, *Tijdschr. Bat Gen.* D. XIV, bl. 470), dat de eerste lettergreep het in de Groote Oost zoo herhaaldelijk voorkomende waar of wai = *water* is, kan mijns inziens evenmin betwijfeld worden, als dat de naam Waigeoe van dit binnenwater op het geheele eiland en den daar gevestigden Radja is overgebracht. R. A.

(†) Het verdient opmerking, dat Beccari in zijn beknopt bericht over dit bezoek op Waigeoe (*Cosmos*, T. III, p. 373) de kampong op den vasten wal, evenals von Rosenberg en Bernstein, Oemka noemt, welke naam reeds op de kaart van 1711 voorkomt. Waarschijnlijk is Kapiboi de eigenlijke Papoesche naam dezer plaats, welke bij de zeevaarders uit de Molukken van oudsher bekend is als Oemka en Moeka. Laatstgenoemden naam heeft deze negorij, zoowel in hetgeen wij nog over de tochten van Weyland en van Geyn weten, als bij Wallace, die zich daar in 1860 eenigen tijd ophield, evenals Bernstein drie jaar later. R. A.

Tidoreezen, Ternatanen, Alfoeren van Patani op Halmahera, Cerammers, Boegineezen, Makassaren en Papoes; zelfs leeft op dit eiland een achtergebleven schipbreukeling van een vaartuig uit Siam. (†)

De negorijen op Waigeoe heeten: Waigeoe, Saonek-Kapiboi, Wakré, Waridjo, Besser, Oesba, Ampaien en Amka, bevattende naar gissing een gezamenlijke bevolking van 2500 zielen. Te Waigeoe zetelt de Radja, terwijl de vier volgende kampongs door een Sengadji en de overige door een Kimalaha bestuurd worden; Prins Duivenbode zegt, dat deze indeeling reeds van oudsher bestaat (*).

Het gezag des Sultans van Tidor wordt op het eiland Waigeoe ten volle erkend, hoewel er door dien vorst geen Octoesan of stedehouder geplaatst is. Voor de opbrengst der belastingen zijn geen vaste tijden bepaald; als de Sultan aan die schatting herinnert, brengt men het verschuldigde naar Tidor. De Radja moet dan aan belasting opbrengen één slaaf, en bij gemis van dien 50 pakken sago, of wel

---

(†) Daar wij uit von Rosenberg, *Reistochten*, bl. 77, en uit de berichten der zendelingen weten, dat vaartuigen uit de Sangi-Eilanden soms door den oostelijken stroom tot naar de Noordkust van Nieuw-Guinea worden afgedreven, en mij van een vaart van Siam op deze streken niets bekend is, acht ik het waarschijnlijk, dat men hier Siauw moet lezen, waaruit door een schrijffout licht Siam kon ontstaan. R. A.

(*) Over de ligging van Waigeoe of Samsam en Kapiboi of Oemka zie men de beide voorgaande noten. Wakré, dat door Beccari op zijn tweede reis in het begin van 1875 bezocht werd, ligt blijkens de kaart in *Cosmos*, T. III, No. 2 in den oostelijksten inham der zuidkust van Waigeoe; door onachtzaamheid mijnerzijds is het op de hierachter gevoegde kaart te dicht bij Kaap Pigot, Waigeoes oosthoek, geplaatst. Blijkens de kaarten van 1711 en 1753 moet daar Waridjo of Wartjouw liggen, volgens de berichten van van Geyn een belangrijke negorij, waarnaar soms het geheele eiland genoemd werd (zie ook Valentijn, D. I, B, bl. 103), terwijl het uit het reisverhaal van Forrest schijnt, dat het hoofd dezer plaats ook over de noordoostkust van Waigeoe gezag voert. Bessir, waar Wallace zes weken en Bernstein eenigen tijd verbleef, ligt op de zuidkust van het eiland Gemien. Oesba, Ampaien en Amka zijn daarentegen, voorzoover mij bekend is, door geen Europeaan bezocht. Het eerste plaatst de heer von Rosenberg. t. a. pl. bl. 382, met de in het verslag der Soerabaja niet genoemde negorijen Breei en Kweei op de noordkust van Waigeoe, hoewel men uit bl. 379 zou op-

5 pikols tripang of 5 katties karet; deze slaven worden gewoonlijk gekocht te Amberbaken, Biak of Mefoor. De tegenwoordige Radja heeft echter nooit aan zijne verplichting voldaan, de door hem verschuldigde belasting naar Tidor te brengen, als reden van welk verzuim hij het gemis aan scheepsgelegenheid voorwendde. Van Saonek gaan

---

maken, dat Kweei op de westkust lag; daar bezocht Wallace een dorpje, dat op het in zijn *Malaian Archip.*, Vol. II, p. 332, geplaatste kaartje Kowie heet en reeds op de kaart van 1711 als Kame (lees Kawe) voorkomt. Ook de naam Ampaien herinnert aan het in de stukken der Compagnie herhaaldelijk vermelde Ombai of Ompai, dat soms zelf voor een afzonderlijk eiland werd aangezien (zie Val, D. I B, bl. 307) of evenals Waridjo als algemeene naam voor Waigeoe gebruikt werd (verg. de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden bl. 218 en 219), terwijl de beide boven aangehaalde oude kaarten het op de westkust van dit eiland plaatsen. Over Amka weet ik niets te zeggen, dan dat het in het *Verslag der Etna*, bl. 199, Amba heet; daar echter in dat verslag onder de Sengadjies van Waigeoe noch die van Ombai, noch die van Oemka of Moeka voorkomt, zal Amka of Amba waarschijnlijk een dezer twee plaatsen moeten aanduiden.

Recapituleeren wij nu het bovenstaande, dan liggen de in den tekst genoemde negorijen van Waigeoe na weglating van het onzekere Amka aldus: Waridjo aan den zuidoosthoek, Wakré iets westelijker, Kapiboi of Oemka tusschen de Straten Kabiai en Kaboé, Besser aan de zuidzijde van Gemien, Waigeoe in de Telaga, terwijl men Oesba en Ampaien op de nagenoeg onbekende westkust van Waigeoe zal moeten zoeken. Waarschijnlijk zijn dit de eenige negorijen van Waigeoe, waar aan Tidor ondergeschikte hoofden gevestigd zijn, maar volgens de berichten van verschillende reizigers bestaan er op dit eiland nog vele andere bewoonde plaatsen. Zoo vermeldt von Rosenberg, t. a. pl. bl. 382, behalve het reeds genoemde Breei en Kweei, die volgens mijne opvatting op de westkust liggen, nog de negorijen Nok en Kawaleei aan de oevers der Telaga en de eveneens onder den Radja van Waigeoe staande Papoesche bergdorpen: Fiaei, Kasandon, Wakaf en Waita. Bernstein, de eenige latere reiziger, die de Straat Kaboé tusschen Gemien en Waigeoe doorvoer, bezocht daar (t. a. pl. bl. 473 en 476) de dorpjes Besséoe op den zuidoosthoek van Gemien, Effroein op een klein eilandje daartegenover en Wajai in den noordoosthoek dezer zich tot een meer uitbreidende straat, waar de kaart van 1711 reeds de negorij Meijei (lees Weijei) kent en die van Melvill verkeerdelijk Waigeoe plaatst. De noch nimmer door Nederlanders bezochte noordkust van Waigeoe is door de achtereenvolgende reizen van Forrest, d'Entrecasteaux, Freycinet en Duperrey beter opgenomen dan eenig ander deel van dit eiland. Terwijl het westelijk gedeelte dezer kust onbewoond schijnt, vond de expeditie van Duperrey in de tegenover het groote binnenmeer gelegen Baai van Offak verschillende alleen staande huizen en een merkwaardigen afgodstempel nábij een iets in het binnenland gelegen dorp. Door de opnamen van Freycinet kennen wij een dorpje op het eiland Rawak, daartegenover op de kust van Waigeoe de kampong Ina-

jaarlijks naar den Sultan van Tidor 100 pakken sago, 5 pikols tripang en 5 katties schildpad. De Radja kon geen inlichtingen geven, wat door de overige Sengadjies en Kimalaha's als schatting wordt opgebracht. Dit hoofd (één der Radja-ampat) is door den Sultan voor den tijd van twee jaar en acht maanden aangesteld; hierop is echter geen goedkeuring van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gevraagd, hetgeen strijdt met artikel 16 van het met dien vorst gesloten kontrakt. Volgens de door ons ingewonnen berichten worden de misdadigers van Waigeoe naar Tidor gezonden, om daar te recht te staan; er bestaat echter veel reden, om de juistheid dezer mededeeling in twijfel te trekken.

Behalve in Waridjo, Oesba en Besser, belijdt de bevolking der bovengenoemde kampongs de Mohammedaansche godsdienst, terwijl een driehonderdtal Alfoeren in het binnenland onder den Radja van Waigeoe staan. (*) De opbrengst van het eiland Waigeoe bestaat uit een weinig rijst, sago, tripang, schildpad, klappers, pisang en ananassen. Wegen naar het binnenland worden nergens gevonden. In den mond der groote baai, waar een bank aan groote schepen het binnenkomen belet, zijn parelreven: de visscherij geschiedt daar uitsluitend op last van den

---

biavé, verder oostwaarts Saoeni, Kabareei, Variari en Hamono, eindelijk Boni op het eilandje van dien naam. Hoogstwaarschijnlijk staan de bewoners der Baai van Offak onder den Radja van Waigeoe, die van het oostelijk deel der noordkust onder den Sengadji van Waridjo.

Na het bovenstaande is het duidelijk, dat het in den tekst opgegeven bevolkingscijfer van 2500 zielen, overeenstemmende met dat bij van der Crab (*Moluksche Eilanden*, bl. 323), alleen voor de hoofdnegorijen zal gelden en verdient von Rosenbergs opgave, die (t. a. p. bl. 381) de bevolking van het geheele eiland op 6000 zielen stelt, meer vertrouwen. Het nog in de Hollanders *Handleiding* vermelde bevolkingcijfer van 100,000 zielen is oorspronkelijk ontleend aan de reis van Forrest (p. 95), maar wegens de in al de door Papoes bewoonde landen zeer dun gezaaide bevolking stellig uit een bij ongeluk te veel geschreven nul ontsproten. R. A.

(*) Zooals men reeds uit de vorige noot kan opmaken, is dit cijfer waarschijnlijk veel te gering; de heer von Rosenberg begroot het aantal Papoes onder den Radja van Waigeoe op nagenoeg 3000 zielen. R. A.

Sultan en wordt onder toezicht van den Radja in heere-dienst verricht.

Woensdag, den 12n Januari, plaatsten Gekommitteerden, in tegenwoordigheid van hoofden en bevolking, op Saonek een Nederlandsch wapenbord, dat met de noodige plechtigheid werd onthuld. Het was de eerste maal, dat dit eiland door een Nederlandsch oorlogschip werd bezocht; van de reede van Saonek heeft een opname plaats gehad.

Prins Duivenbode verzocht bij deze gelegenheid aan de Gekommitteerden namens den Sultan van Tidor, den Radja van Waigeoe naar Tidor medetenemen, omdat er bij dien vorst een aantal beschuldigingen tegen dit hoofd waren ingebracht, waarop hij zich zal dienen te verantwoorden; wij zagen er geen bezwaar in, aan dit verzoek te voldoen.

VI.

TOCHT NAAR MISOOL EN DE MACCLUERSGOLF.

Den 13den Januari 1876 verliet de Soerabaja de kust van Waigeoe en stevende door Straat Dampier, bezuiden het rif om de Duiven- en Augusta-Eilanden, langs de noordkust van Batanta, en verder zuidwaarts bewesten Visschers-Eiland en Wien en beoosten het grootere Koffiau (*) naar Misool.

(*) Duiven- en Visschers-Eiland heeten eigenlijk Pigeon- en Fishers-Island. Het eerste kreeg dien naam in 1700 van Dampier; de laatste naam dagteekent, evenals de meeste Engelsche benamingen in de Straten Dampier en Pitt, uit de laatste helft der vorige eeuw, toen de kundige William Wilson met het schip *Pitt* in 1759 door deze zeeëngten den besten winterweg naar China had aangewezen. Voorzoover ik uit verschillende landverkenningen, gepubliceerd door den beroemden Dalrymple, kan opmaken, werden toen het Augusta-Island benoemd door het schip *Princess Augusta* in 1761, Fishers-Island door de *Ponsbourne* in 1769, het rif Vansittart naar het schip van dien naam in 1780, eindelijk de eilanden Foul, Mansfield en Jackson, benevens Point Pigot (Waigeoes zuidoostkaap), door de *Earl of Mansfield* in 1781.

Het eiland Wien, een der oostelijkste Kanari-Eilanden, heet bij von Rosenberg (*Natuurk. Tijdschr.*, D. XXIV, bl. 370) Weiëm en bij den heer Coorengel (bl. 139 hiervoor) Weoem; het komt reeds in de stukken en kaarten der Compagnie voor, zoo noemt van der Laan het in 1705 Weym (zie Leupe, bl. 243). Zonder twijfel is dit dus een inlandsche naam en het is recht grappig, dat de kaarten der Engelsche Admiraliteit, van Petermann (*Mitth.*, 1873) en Cora (*Cosmos*, V. III, N. 2), door ter kwader ure aan Oostenrijks hoofdstad te denken, dien in Weenen en Vienna vertalen.

Koffiau heet op de meeste kaarten Popa, welke laatste benaming in de bescheiden der Compagnie sedert het begin der achttiende eeuw herhaaldelijk voorkomt. Den eersten naam vindt men echter reeds in de door den heer Leupe gepubliceerde stukken (*Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 263) en bij von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 112), terwijl Beccari, de eenige latere reiziger, die dit eiland zelf bezocht, uitdrukkelijk verzekert (*Cosmos*, v. III, p. 95), dat het thans Koffiao

waar wij des namiddags van den volgenden dag voor de aan de noordkust gelegen negorij Goe het anker lieten vallen. Spoedig daarna verscheen de Radja van Waigama, gekleed in zijn eigenaardig kostuum, en vertoonde aan Gekommitteerden de hem door den Resident van Ternate uitgereikte aanstelling. Dit hoofd en zijne onderhoofden erkennen volkomen het gezag des Sultans van Tidor, hetgeen ook door Prins Duivenbode werd bevestigd.

Nog dienzelfden dag bezochten wij de kampong Goe, bestaande uit 6 op den vasten wal gebouwde woningen; achter de negorij treft men een uitgestrekte vlakte aan, waar de bevolking rijst, pataten en miloe (djagong) verbouwt. Haar aantal zal ongeveer 140 zielen bedragen, meest afkomstig van Halmahera, Tidor en Ceram. De kampong ligt aan een kleinen bergstroom, die goed drinkbaar water oplevert; het aantal klapperboomen is hier zeer aanzienlijk. De bevolking bezit vele goed gebouwde prauwen en houdt zich bezig met landbouw en vischvangst; het laatste bedrijf wordt uitgeoefend door middel van netten. Zoowel mannen als vrouwen waren goed gekleed. Zij verklaarden, dat zij de door hen benoodigde handelswaren tegen vogelhuiden, tripang en karet inruilden bij de handelaars van Ceram, die jaarlijks deze kusten bezoeken.

Zaterdag, 15 Januari, werd des morgens vroeg het anker gelicht en westwaarts koers gezet naar Kassim,

genoemd wordt. In dit beknopte bericht over de reis van Beccari in 1875 wordt van geen bewoners gewaagd; in de dagen der Compagnie was Popa echter bewoond, terwijl Bleeker (*Reis Mol. Archip.*, D. I, bl. 271) er zeker op grond van te Tidor ontvangen inlichtingen de negorijen Moepalli en Matta plaatst. Opmerking verdient nog, dat de westkaap van Batanta bij von Rosenberg (*Nat. Tijdschr.* XXIV, bl. 375) en op de hierboven aangehaalde kaart van Cora eveneens Koffiau heet, misschien daar die punt naar dit eiland gericht is, hoewel daardoor onwillekeurig het vermoeden bij mij oprijst, of Koffiau eigenlijk niet de inlandsche naam van het onmiddelijk voor die kaap gelegen Visschers-Eiland is, terwijl het westwaarts gelegen grootere eiland nog steeds den alouden naam Popa draagt. R. A.

de tegenwoordige woonplaats van den Radja van Waigama. Deze negorij bestaat uit 10 huizen met een missigit; de woning van den Radja is ruim, luchtig en gedeeltelijk uit planken vervaardigd. De Radja deelde ons mede, dat hij te voren gevestigd was te Fageoe; daar echter die negorij onmiddelijk aan heuvelachtig land grenst, en men zich daar door den aard van den bodem niet verder kon uitbreiden, had hij zich met het meerendeel der bevolking oostwaarts neergezet in dezelfde vlakte, waarin ook Goe gelegen is. Deze nieuwe nederzetting Kassim is thans nagenoeg zes jaar oud; men vindt er een groot aantal jonge klapperboomen. Fageoe bevat nog 5 huizen met ongeveer 40 a 50 inwoners onder het bestuur van een aan den Radja ondergeschikt hoofd.

Onder het landschap Waigama staan, behalve de strandnegorijen Goe, Kassim en Fageoe, ruim 1000 Papoes (Alfoeren) in het binnenland, die tegen de bergruggen rijst planten, waarvan zij een deel als schatting aan den Radja opbrengen en het overtollige tegen handelswaren bij de strandbevolking inruilen. De grootte der opbrengst in rijst kon de Radja niet opgeven, daar dit van den oogst afhankelijk is; bovendien leveren de Alfoeren hem jaarlijks 300 pakken sago. Hoewel deze Berg-Papoes dus geregeld met de Mohammedanen der kust verkeeren, waren zij tot dusver ongeneigd, den Islam te omhelzen. Volgens de ons door den Radja van Waigama gegeven inlichtingen zijn er in de negorij Kassim nog enkele slaven, die in vorige jaren van de Alfoeren gekocht waren. Zijne onderdanen hebben een onoverwinnelijken afkeer, om zich met deze slaven of met de binnenlanders te vermengen, daar zij zich ver boven dit menschenras verheven achten.

In Kassim scheen eenige welvaart te heerschen; de inwoners zagen er goed gevoed en gekleed uit, terwijl de vrouwen zilveren armbanden en gouden of zilveren oorbellen droegen. Kippen en geiten worden in

deze negorij in vrij groote hoeveelheid gefokt; ook zijn er veel slangen, doch nimmer had men bemerkt, dat deze vergiftig waren. Vroeger schoof de bevolking in meerder of minder mate amfioen, die hier door Ceramsche handelaars werd aangebracht; thans echter worden de voorschriften van den Koran beter nageleefd, en onthoudt zij zich van dit heulsap. Een paar palen westwaarts van de negorij Fageoe eindigt de reeds genoemde vlakte, wier moerassige bodem een groot aantal sagoboomen voortbrengt; het land wordt daar heuvelachtig en verderop zelfs bergachtig. Beoosten Kassim is een rivier, waarvan de monding nagenoeg verzand is. Westelijk vindt men de Rivier van Fageoe, die men nagenoeg een halven dag roeiens met kleine, weinig diepgaande prauwen kan opvaren; hoogerop wordt de vaart zeer bemoeielijkt door de menigte boomstammen, die de rivier als het ware versperren. Ongeveer een halve mijl bewesten dezen stroom mondt de rivier Boes, die niet veel hooger op te varen is. (*) Op sommige plaatsen hebben deze rivieren een breedte van 20 tot 30 meters; aan de oevers wonen in het binnenland de reeds vermelde Alfoeren.

Om de twee of drie jaar gaat de Radja van Waigama naar Tidor en brengt dan als schatting voor den Sultan mede: 3 pikols tripang, 15 katties schilpad en 30 vogelhuiden. Nadat de Gekommitteerden een bezoek aan den wal gebracht hadden, ging deze Radja als loods op de Soerabaja, die in den morgen van den 16 Januari van Kassim naar het op de zuidkust van Misool gelegen Lilinta vertrok en daar reeds des namiddags aankwam. Onmiddelijk daarna verscheen de Radja dier plaats, mede één der Radja ampat, bij ons aan boord, en betuigde zijne hulde aan de Gekommitteerden en aan de Tidoreesche hofgrooten.

(*) Zooals reeds op bl. 152 hiervoor werd opgemerkt, schijnt dit dezelfde rivier, die de heer Coorengel Bano noemt. R. A.

Den volgenden morgen gingen de Gekommitteerden naar den wal en bezochten de negorij Lilinta. De twee andere kampongs der zuidkust van Misool, Kamta en Tantanlap, (*) worden bestuurd, de eerste door een Djoedjau, en de tweede door een Kapitan-laut, die beide onder de regtstreeksche bevelen staan van den Radja van Lilinta. (†) Deze erkent met zijne onderhoorigen het gezag des Sultans van Tidor en brengt om de twee jaar als schatting op: 5 koperen lilla's, 5 koperen gongs, 50 bereide vogelhuiden, 5 katties schildpad en 100 pakken sago. De lilla's en gongs worden aangebracht door Ceramsche handelaars, die met drie of vier prauwen jaarlijks de zuidkust van Misool bezoeken; Ternataansche handelaren komen hier nimmer.

De kampong Lilinta bestaat uit een tiental in zee gebouwde huizen; voor den Radja was een nieuwe woning in aanbouw, die geheel van planken werd opgetrokken. Met laag water staan deze huizen alle in de modder, die dan een hoogst onaangenamen reuk verspreidt; op de vraag, waarom zij niet evenals de bewoners der noordkust hunne huizen op den vasten wal bouwden, kregen wij ten antwoord, dat hunne voorouders op dezelfde wijze boven het water gewoond hadden, zoodat zij van die voorvaderlijke gewoonte niet mochten afwijken.

De drie genoemde kampongs der zuidkust zullen een bevolking bevatten van ongeveer 1500 zielen, voor het meerendeel van dezelfde afstamming als de bewoners van

---

(*) Deze laatste negorij heet bij von Rosenberg (*Natuurk. Tijdschr.*, D. XXIV, bl. 371) Faffanlaf en is hoogstwaarschijnlijk dezelfde, die de heer Coorengel (bl. 146 hiervoor) Kapopop noemt. Zonderling is het, dat de eerstgenoemde, die in 1860 Lilinta bezocht, deze drie negorijen op de oostkust, in plaats van op de zuidkust, plaatst. De hier niet genoemde, maar door von Rosenberg vermelde negorij Efbé, tegenover het eilandje van dien naam, is een eeuw geleden bezocht en de tusschenbeide gelegen haven in kaart gebracht door Forrest, *Voyage*, p. 149—151, 165—170 en kaart 15. R. A.

(†) Zooals reeds door mij in de noot op bl. 143 hiervoor is opgemerkt, heet de Radja van Lilinta eigenlijk Radja van Misool of Roemasol. R. A.

Goe en Kassim. Men bespeurt ook hier een zekere mate van welvaart, merkbaar aan de goede en over het algemeen vrij nette inrichting der huizen en aan de kleeding der bevolking. De inwoners dezer kampongs belijden alle den Islam. De voortbrengselen zijn er sago, miloe (djagong), tripang, schildpad en paradijsvogels; ook worden hier kippen en geiten aangefokt. De vischvangst wordt door de bevolking uitgeoefend, doch uitsluitend voor eigen gebruik. De Ceramsche handelaars brachten hier vroeger veel amfioen, waarvan een groot deel der bevolking gebruik maakte; thans echter werd, volgens het zeggen van den Radja, geen amfioen meer geschoven, hetgeen wij echter stellig moeten betwijfelen, daar op veler gezichten duidelijk te lezen was, dat zij aan dit heulsap verslaafd waren. De Radja verzekerde ons, dat hier thans geen slaven meer worden aangevoerd; de enkele, die men nog aantreft, zijn afstammelingen van vroeger ingevoerde Papoes.

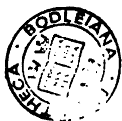
In de bovenlanden wonen ongeveer 500 Alfoeren, die geheel aan het gezag van den Radja onderworpen zijn. (*) Eenige dezer bergbewoners waren tijdens ons bezoek te Lilinta; in uiterlijk verschillen zij niet van hunne stamgenooten, die de binnenlanden van Nieuw-Guinea bewonen. Zij hebben onderling geen erkend hoofd en wonen zeer verspreid; als schatting brengen zij den Radja van Misool jaarlijks 10 a 20 vogelhuiden en 100 pakken sago op.

Kleine misdrijven worden hier berecht door den Hakim-Raad, die uit den Radja, den Djoegoegoe, den Kapitan-laut en den Imam bestaat. In zake van overspel worden beide schuldigen veroordeeld tot 120 rottingslagen ieder,

(*) Bij samentrekking der in dit verslag opgegeven cijfers voor de bevolking van het eiland Misool verkrijgen wij voor Goe 140 zielen, Fageoe 50, Kassim naar gissing 200, Papoes der noordkust 1000, strandnegorijen der zuidkust 1500 en onderhoorige bergbewoners 500, dus te zamen nog geen 3500 zielen, hetgeen wel meer bedraagt als het op bl. 146 hiervoor naar von Rosenberg opgegeven cijfer, maar uiterst gering blijft voor een oppervlakte van 35 vierkanten geografische mijlen. R. A.

ontving ook de Radja van Misool twee pikols, doch dit heeft opgehouden, omdat de noten schaarsch zijn. De Alfoeren brengen te Atti Atti als belasting een kleine hoeveelheid notemuskaat, siri, pisang, miloe en kladi. De bewoners der negorij begeven zich nimmer in het binnenland wegens het volslagen gemis van een eenigszins begaanbaar pad; voor de Alfoeren schijnt dit geen overwegend bezwaar te zijn, daar zij nu en dan de kampong bezoeken.

De bevolking van Atti Atti is een vermenging van Boegineezen, Cerammers en Papoes. Haar voedsel bestaat hoofdzakelijk uit sago en uit een weinig rijst, die door Ceramsche en Boegineesche prauwen wordt aangevoerd; gewoonlijk komen hier jaarlijks een tiental dezer vaartuigen, die de benoodigde handelswaren, als wapens. kruit. ijzer- en koperwerk, lijnwaad en rijst aanbrengen en tegen massooi, noten en gedroogde vogelhuiden inruilen. De wapens der Atti Attiërs zijn geweren, meestal nog oude vuursteengeweren, en lange lansen. Behalve kippen houdt men hier geen pluimgedierte, noch andere huisdieren. De bevolking maakt goede sampangs, maar de grootere vaartuigen worden door hen van de Cerammers gekocht. Te Atti Atti zijn slaven, die volgens ingewonnen berichten afkomstig zijn uit het landschap Berau aan de noordkust der Maccluersgolf; voor een slaaf betaalt men 50 klewangs van eigen maaksel en eenige stukken rood of zwart katoen. Soms gaat men de benoodigde slaven zelf halen, soms ook komen de Alfoeren die koopwaar te Atti Atti aanbieden. Vermits er behalve in het binnenland, waar de bewoners een weinig tabak telen, geen zweem van landbouw bestaat, worden deze slaven uitsluitend gebezigd als huisbedienden en als roeiers op de sampangs. Het strafstelsel berust hier op den zelfden grondslag als dat van Misool.

Er werd aan den Radja gevraagd, met welk doel men het bosch aan de achterzijde van den kampong had open-

De Radja dezer negorij kwam met al de andere hoofden, de Radja-moeda, de Siroean (overbrenger van bevelen) en de Imam, spoedig na onze komst aan boord, om hunne opwachting te maken. De Radja was gekleed in een blauwlakensche jas en broek, terwijl de Radja-moeda een officiersuniform der voormalige Oost-Indische Compagnie droeg.

In den voormiddag van den 20sten Januari begaven zich de Gekommitteerden naar den wal; voor een behoorlijke ontvangst was de noodige zorg gedragen, door de oprichting eener pendoppo naast de missigit. Atti Atti is gebouwd op den vasten wal, bezuiden het kleine eiland Waas (*), en bestaat uit een twintigtal huizen, die alle op palen boven het water geplaatst zijn. De muren der missigit zijn opgetrokken uit koraalsteen zonder bijvoeging van kalk, ter hoogte van ongeveer één meter.

De bevolking bedraagt nauwelijks 300 zielen, die alle den Islam belijden; in de binnenlanden wonen nog ongeveer 500 Alfoeren, die onderworpen zijn aan den Radja van Atti Atti. Het gezag des Sultans wordt hier ten volle erkend. Om de drie jaar betaalt men aan den Radja van Misool ter verdere overbrenging naar Tidor als schatting: 5 koperen lilla's en 5 koperen gongs; voor het geval men deze voorwerpen niet bezit, wordt in plaats daarvan 10 pikols muskaatnoten opgebracht. Voorheen

---

ingang gelegen Saboeda een Italiaansche strafkolonie wilde vestigen (zie zijn opstel: *Le colonie penali e le colonie libere* in de *Nuova Antologia* V. XXIII p. 673), maar over wiens bezoek aan dit deel van Nieuw-Guinea de lang door Cora beloofde mededeelingen nog steeds te vergeefs gewacht worden. R. A.

(*) Dit eiland wordt door Keyts in zijn dagregister en op de daarbij behoorende kaart Poeloe Aes genoemd; daar echter ook de Duitsche kapitein ter zee Baron von Schleinitz, die een halfjaar voor de Soerabaja de Maccluersgolf bezocht, den naam Wass spelt, schijnt de vorm Waas te verkiezen boven Aas, dat ten onrechte door mij op de hierachter gevoegde kaart geplaatst is. Keyts, die evenals de Soerabaja aan de oostzijde van dit eiland ankerde (zie *Bijdragen*, R. 3, D. X, bl. 139 en 140), spreekt van twee dorpen, die beide Fattaga heeten, waarvan het eene zeker het hier in dit verslag en in het journaal van den heer Coorengel beschreven Atti Atti is. R. A.

het daarvoor gelegen eiland Ogir een dorp van dien naam. (*)

Uit Sisier verschenen de Kapita, de Majoor en de Imam terstond na onze aankomst aan boord, om ons hunne hulde te brengen. Tot onze bevreemding kwamen zij echter in een groote prauw, die wel de Nederlandsche vlag voerde, doch zeer sterk met geweren, lansen en Boegineesche krissen bewapend was; toen aan den Kapita gevraagd werd, wat die zware wapening beduidde, bleef hij het antwoord schuldig. (†)

In den namiddag van dien dag werd de kampong Sisier door de Gekommitteerden bezocht. Zij bestaat uit 10 op palen in zee gebouwde huizen, met ruim 150 inwoners van dezelfde afkomst, zeden, gebruiken en godsdienst als die van Atti Atti. Het gezag van den Sultan van Tidor wordt hier erkend; door tusschenkomst van den Radja van Misool ontvangt de Sultan om de twee jaar 5 koperen gongs en 5 lilla's als schatting en daarenboven als een blijk van hulde 5 geweren. Overigens

---

(*) Ook de Baai Sekaar is door de officieren der Gazelle nauwkeurig opgenomen en in kaart gebracht. De kampong Ogir, die onder den naam Ongar reeds voorkomt in de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden der Compagnie (*Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 75), ligt daar niet op het groote eiland vlak voor den ingang der Sekaar-Baai, maar op het oostelijkste eiland dezer groep. Het ook door den heer van der Crab vermelde Kapitoear moet het ongenoemde dorp zijn, dat op de Duitsche kaart aan de zuidoostzijde der baai ligt, terwijl die kaart Pattiboera of Petschabora, zooals die plaats daar genoemd wordt, aan de westzijde der hieronder vermelde rivier plaatst, tegenover de negorij Wartoewa. Uit het *Verslag der derde reis van het stoomschip Egeron* in 1876 ziet men, dat deze onderneming bij haar vorig bezoek te Kapitoear eenige Makassaren onder toezicht van een Chinees had achtergelaten. Hoewel deze handelsnederzetting aanvankelijk geen slechte resultaten had opgeleverd, is deze plaats nog niet zooals het bij Kapauer gelegen Skroe (zie de noot op bl. 177 hiervoor) opgenomen in de geregelde vaart, die de stoombootreederij Banda volgens kontrakt met de Indische regeering in 1877 naar de Groote Oost heeft aangevangen (zie *Kolon. Verslag* over 1877). R. A.

(†) Deze achterdochtige houding sproot natuurlijk voort uit vrees voor straf wegens den onwil, waarmede de Sisireezen de vredelievende bemoeiïngen van den Kommissaris van der Crab in 1871 (zie bl. 46 en 47 hiervoor) hadden opgenomen. R. A.

kwam het ons voor, dat men zich hier weinig of in het geheel niet om het gezag van den Radja van Misool bekreunt. Het viel den Gekommitteerden op, dat men hier geen enkelen Papoe zag; op de vraag, of zij geen slaven hielden, antwoordden zij dan ook ontkennend. Moord wordt alleen met boete gestraft, evenals diefstal; voor het laatste misdrijf bedraagt de boete twee of drie lilla's. Overspelers worden beboet met het dubbel van den betaalden bruidschat, te voldoen aan de beleedigde partij; wil de overspeler zich daaraan onttrekken, hetgeen vaak gebeurt, dan wordt hij vermoord.

Het hoofdvoedsel der bevolking van de Sekaar-Baai is sago, die van Berau komt, daar het land om de baai overal hoog en onbebouwd is. Zoowel mannen als vrouwen schuiven amfioen, die zij van de Ceramsche en Boegineesche handelaars koopen; gewoonlijk komen deze hier jaarlijks met drie of vier prauwen, die dan meestal drie a vier maanden op de kust vertoeven, om een voldoende hoeveelheid waren bijeen te krijgen. Deze bestaan uit notemuskaat, massooi en vogelhuiden, die door de bergbewoners naar het strand worden gebracht. De vischvangst wordt hier uitgeoefend met lijnen en fuiken.

In het zuidelijk gedeelte der Baai Sekaar mondt het riviertje Kajaoeni, alleen bevaarbaar voor zeer kleine prauwen. Nadat men deze rivier één dagreis is opgevaren, bereikt men de plaats, waar de Radja van Wartoear verblijf houdt. Deze Radja voert gezag over de kampongs: Mabonboeni, Mandani, Pattiboera, Karem, Tinaam, Pipiek, Kajonim, Kombemoer, Kaboerboer, Oebardaner, Bassandaner en Kawaskotin, welke te zamen het landschap Wartoear vormen, dat cijnsbaar is aan den Radja van Roembatti.

Zaterdag, den 22sten Januari, verlieten wij de Baai Sekaar en stoomden naar de negorij Argoeni, op welken tocht de Imam van Sisier als loods en tolk dienst deed.

Na aankomst op de reede kwamen onmiddellijk aan boord de Kapita-laut, de Djoedjau en de Imam, welke ons mededeelden, dat de Radja tijdelijk afwezig was; zij waren ongewapend en schenen vertrouwen in ons te stellen.

De kampong Argoeni, die door Gekommitteerden bezocht werd, is in het water gebouwd tegen de steile rotsen aan, en bestaat uit een tiental huizen, die zoodanig zijn ingericht, dat de zolder of lotteng, evenals in de Maleische woningen, ook bewoond wordt. Hier is een missigit; ook ligt in de nabijheid een eilandje, waar de bewoners voor eigen gebruik klapperboomen geplant hebben en dat tevens tot begraafplaats dient. De bevolking bedraagt ongeveer 200 zielen van denzelfden oorsprong, zeden en gewoonten als die van Atti Atti en de Baai Sekaar.

Het gezag des Sultans van Tidor wordt hier erkend en de verschuldigde schatting door den Radja van Argoeni uitbetaald aan den Radja van Roembatti, die op zijne beurt moet zorgen, dat die den Radja van Misool wordt ter hand gesteld. De Kapita-laut kon niet opgeven, hoe groot deze belasting was, daar het bedrag daarvan volgens zijn zeggen alleen door den Radja werd geind. Toen wij derhalve den Radja van Misool hieromtrent nadere inlichting verzochten, verklaarde deze, dat hij van den Radja van Roembatti jaarlijks ontvangt: 3 koperen lilla's en 2 koperen gongs; hoeveel echter elk der aan dezen Radja ondergeschikte kampongs afzonderlijk in die belasting opbrengt, kon hij ons niet mededeelen.

De negorij Argoeni heeft geen Alfoeren onder haar gezag. Er worden hier vrij ruime en stevige prauwen gebouwd, terwijl de vischvangst door middel van lijnen en fuiken wordt uitgeoefend. De geheele bevolking schuift amfioen, die zij van de Ceramsche en Boegineesche handelaars inruilt. Jaarlijks wordt deze kampong door drie of vier hunner vaartuigen bezocht, welke notemuskaat en massooi komen inkoopen; deze beide handelsartikelen

verkrijgen de bewoners van Argoeni in de kleine, op den vasten wal liggende kampong Arkwana, die in de nabijheid van de negorij Goras moet liggen en door Alfoeren bewoond wordt. Volgens de ons verstrekte opgaven vindt men in Argoeni een twintigtal slaven, die afkomstig zijn uit Berau; de rechtspleging geschiedt er op dezelfde wijze als te Sisier.

Bij een bezoek aan den wal deelde de Imam ons mede, dat men verder in de Maccluersgolf van het westen naar het oosten de volgende kampongs aantreft, die alle op palen in zee gebouwd zijn: Bidoeana of Mabamba met 5 huizen en ongeveer 50 inwoners; Foril met 6 huizen en 100 inwoners; Dorimba met 12 huizen en 200 inwoners; Goras met 10 huizen en 200 inwoners; Roeroeba met 2 huizen en 30 inwoners; eindelijk Omombarai met 10 groote huizen en 500 inwoners (*). De bevolking dezer zes negorijen spreekt dezelfde taal als die van Argoeni.

In den morgen van Zondag, 23 Januari, werd de reis voortgezet naar Omombarai, waarheen de Kapita-laut en de Imam van Argoeni ons als loods en tolk verzelden. De ondiepte van het vaarwater belette ons echter, met de Soerabaja tot vóór de negorij Omombarai te komen; op ongeveer twee mijlen afstands moesten wij het anker uitwerpen in de nabijheid van Dorimba. De Majoor dier plaats kwam aan boord en deelde aan Gekommitteerden mede, dat hij het eerste hoofd der kampong is, en onder zijne bevelen heeft een Siroan, een Sidoha en een Djoedjau.

Men erkent te Dorimba het gezag van den Sultan van Tidor; de bevolking betaalt om de twee jaar als belasting aan den Radja van Roembatti ter verdere overbrenging

(*) Vergelijkt men de bewering van den heer van der Crab (bl. 35 hiervoor), dat de grootste negorij der Maccluersgolf nauwelijks 50 zielen bevat met de in dit verslag voor verschillende negorijen opgegeven cijfers, dan zijn deze laatste veel hooger. Hiermede stemt overeen de schatting van Beccari, die de bevolking der gezamenlijke negorijen aan de kust der golf op 6000, die der Alfoeren in het binnenland op 9000 stelt. R. A.

aan den Sultan: 5 koperen gongs, 5 kleine lilla's (lantaka's) en 5 geweren. Het amfioen-schuiven is er algemeen in zwang. De handelsartikelen bestaan uit sago. massooi, muskaatnoten, vogelhuiden en parelmoerschelpen, welke waren tegen lijnwaad en andere benoodigdheden in ruil worden afgestaan aan de drie of vier Ceramsche en Makassaarsche prauwen, die hier jaarlijks komen. Deze handelswaren worden gehaald van Berau en van de Alfoersche bevolking langs de oevers der rivier Badi, welke tusschen Goras en Omombarai in zee valt; zij is slechts bevaarbaar voor kleine sampangs. Het boven vermelde hoofd deelde ons mede, dat hij een kampong van Alfoeren onder zijn gezag heeft, wier bevolking uit 50 a 60 zielen bestaat. In de negorij Dorimba zijn een viertal slaven. Dieven en overspelers worden hier beboet met 2 koperen gongs, 2 aarden potten en 2 gouden oorringen. Ingeval van moord moet de dader 5 slaven leveren; is hij niet bij machte, die boete te betalen, dan is hij verplicht, een zijner familieden af te staan aan de betrekkingen van den verslagene.

Nog kwamen hier aan boord de Kapita en de Djoedjau van Omombarai, benevens de Radja-moeda van Roembatti. De beide eerste hoofden verzekerden ons, dat door hen en door de bevolking van Omombarai des Sultans gezag wordt erkend, aan wien zij 2 koperen gongs en 2 kleine lilla's als schatting betalen; deze voorwerpen worden afgehaald door den Radja van Roembatti, wiens komst echter zeer ongeregeld is, meestal eens om de twee jaar. De bevolking van Omombarai is van denzelfden oorsprong als die van de overige strandnegorijen der Maccluersgolf; ook gelden daar in de rechtspleging dezelfde regels. Omombarai heeft geen Alfoeren onder zijn gezag. In de negorij vindt men enkele slaven, die afkomstig zijn van Berau. De inwoners zijn daar eveneens verslaafd aan het gebruik van amfioen. De Ceramsche en Boegineesche handelaars

komen er massooi, noten en parelmoerschelpen halen, waartoe jaarlijks twee à drie prauwen deze kampong bezoeken.

De Radja-moeda van Roembatti deelde aan Gekommitteerden mede, dat de Baai Sekaar voor eenige maanden door een groot oorlogschip bezocht was. Er waren geen tolken aan boord; door teekens had men hem echter te verstaan gegeven, dat men het binnenland wilde ingaan, waarop hij had geantwoord, dat dit onmogelijk was. Ondanks zijne bedenkingen had men het toch beproefd; tachtig à honderd Europeanen waren de wildernis ingedrongen, doch na verloop van eenige uren weder teruggekeerd. Dit hoofd vertelde, dat hij aan boord was geweest en er vele kanonnen had gezien, die van achteren moesten geladen worden. Om te onderzoeken, aan welke natie dit schip behoorde, werden den Radja eenige vlaggen vertoond, waarna hij de Pruisische oorlogsvlag aanwees, als die, welke het schip voerde; hoogstwaarschijnlijk was het bedoelde schip dus de Gazelle (*).

Met het gewapend oog zagen wij overal in de verschillende kampongs de Nederlandsche vlag waaien; ook op al de prauwen, die in de Maccluersgolf aan boord kwamen, werd

(*) Het Duitsche oorlogstoomschip Gazelle volbracht in de jaren 1874—1876 een belangrijke reis om de wereld, zoo ter verrichting van verschillende wetenschappelijke waarnemingen, als tot ondersteuning der Hamburgsche handelsondernemingen in den Grooten Oceaan. Na een bezoek aan de rivier Kongo in West-Afrika, werden de Duitsche sterrekundigen, die den overgang van Venus zouden waarnemen, naar Kerguelen-Eiland gebracht. In Junij 1875 ging dit vaartuig van Ambon naar de Maccluersgolf en voer door Straat Gallewo naar den Archipel van Nieuw-Brittannië en de Salomons-Eilanden. Tot herstel der aan typhus lijdende bemanning werd toen Australië en Nieuw-Zeeland aangedaan, waarop men na de Fidsji-, Tonga- en Samoa-Eilanden bezocht te hebben, door Straat Magelaan huiswaarts keerde. Van hetgeen tot dusver over deze reis is uitgegeven, is voor het verblijf in Nieuw-Guinea en Melanesië, behalve het reeds herhaaldelijk door ons aangehaalde opstel in de *Annalen der Hydrographie*, vooral belangrijk een voordracht van den bevelhebber Baron von Schleinitz in het Genootschap voor Aardrijkskunde te Berlijn (*Zeitschr. der Gesellschaft für Erdkunde*, XII s. 230). R. A.

onze vlag gevoerd. De staatkundige indeeling der kampongs in de Maccluersgolf is deze: aan de vier Radja's van Fattaga, Atti Atti, Roembatti en Pattipi zijn al de kampongs der golf onderhoorig, terwijl deze hoofden weder onder het gezag staan van den Radja van Misool. Van de eerstgenoemde Radja's schijnt die van Roembatti de invloedrijkste te zijn, daar hij alleen over tien negorijen het oppergezag uitoefent, namelijk over Sisier, Kapitoear, Ogir, Argoeni, Bidoeana, Foril, Dorimba, Goras, Roeroeba en Omombarai (*).

In den morgen van den 24 Januari werd de Maccluersgolf verlaten met het voornemen, de noordwaarts gelegen van Goens- en Samei-Baaien aan te doen (†). Den volgenden dag trachtten wij, langzaam stoomende, de eerstgenoemde baai te bereiken; op een afstand van 2¼ geografische mijl van den wal was echter de diepte reeds afgenomen tot drie vaam, zoodat er geen mogelijkheid bestond, de kust met de Soerabaja te naderen. De Radja van Salawatti, die meermalen met prauwen deze streek bezocht, had ons reeds

---

(*) Vergelijkt men, hetgeen hier over de staatkundige indeeling der negorijen aan de zuidkust der Maccluersgolf wordt medegedeeld, met de berichten van den heer van der Crab (bl. 37 hiervoor), dan blijkt, bij veel onderling verschil in de bijzonderheden, duidelijk, dat het oostelijk gedeelte of Onin di atas geheel onder Onin di bawa staat, en wel onder den Radja van Roembatti. De groote invloed van dezen vorst is hoogstwaarschijnlijk zeer oud; men ziet toch uit de eerste tochten der Compagnie naar Onin reeds, dat Roembatti daar zeer op den voorgrond treedt, zoodat deze negorij dikwijls alleen Onin genoemd wordt, (zie de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden, *Bijdr.* R. 3, D. X, bl, 48 en 58). Heeft dus de Radja van Roembatti het gezag over de geheele zuidkust der Maccluersgolf, blijkens het journaal van den heer Coorengel en het volgende hoofdstuk van dit verslag staat Kapauer onder den Radja van Fattaga, de Karas-Eilanden onder dien van Atti Atti. R. A.

(†) In de noot op bl. 49 hiervoor heb ik uitvoerig uiteengezet, door welke kartografische vergissing de van Goens- en Samei-Baaien van Nieuw-Guinea's Westkust bezuiden de Maccluersgolf naar de kuststrook ten noorden dier golf zijn overgebracht. De geheele kustlijn tusschen de Maccluersgolf en Straat Gallewo is nog nimmer opgenomen, zoodat het zeer te betreuren is, dat de Soerabaja door haar diepgang belet werd, deze groote leemte in onze kennis van Nieuw-Guinea aantevullen. R. A.

te voren verzekerd, dat een uitgebreide modderbank zich om de noord uitstrekt, nagenoeg tot aan Straat Gallewo; ook verklaarde dit hoofd, dat die geheele kuststreek moerassig en onbewoond is, en dat slechts eenige Alfoersche stammen de binnenlanden bewonen.

De gezondheidstoestand der bemanning van de Soerabaja liet in den laatsten tijd veel te wenschen over; verscheiden gevallen van berri-berri hadden zich onder de inlandsche vuurstokers en matrozen en ook bij enkele Europeesche schepelingen voorgedaan. Derhalve besloten de Gekommitteerden, naar Amboina te stoomen, ter ontruiming der vele zieken, wier getal meer dan een vierde der geheele bemanning bedroeg, terwijl ook voor de verdere reis aanvulling van den steenkolenvoorraad noodig was. In den morgen van den 25 Januari werd dus de kust van Nieuw-Guinea verlaten en koers gesteld naar het eiland Gisser, waar wij vijf en dertig ton steenkolen innamen, een voldoende hoeveelheid, om daarmede Amboina te bereiken (*). Ook de Radja-loods van Ceram-laut, die

(*) Het eilandje Gisser of Gessir, zooals de heer von Rosenberg dezen naam spelt, ligt tusschen de groote eilanden Keffing en Ceram-laut. Daar deze twee laatste eilanden door de vele omliggende zandbanken moeielijk te genaken zijn, en de nauwe straat tusschen Gisser en het even kleine Kilwaroe in elk jaargetijde een uitmuntende reede aanbiedt, heeft de bevolking der Ceramlaut-Eilanden zich hoofdzakelijk op deze twee eilandjes gevestigd, die de stapelplaats zijn, waar de voortbrengselen van Nieuw-Guinea en de Zuidoostereilanden tegen de door Boegineezen aangevoerde Europeesche en Indische handelsartikelen worden verruild. Uit Valentijn (D. II. A. bl. 59 en 60) ziet men, dat Keffing en Ceramlaut in het begin der zeventiende eeuw een aanzienlijke bevolking hadden, die, voor het meerendeel uit Java en Celebes afkomstig, destijds reeds den handel op Onin en Kowiai geheel in hare macht had. Meer dan anderen verzetten deze Ceram-lauwers zich tegen het monopolie-stelsel der Compagnie, totdat zij, in het midden der zeventiende eeuw bedwongen, meerendeels naar Keffing en Oost-Ceram uitweken of geheel verliepen. Voor latere berichten omtrent deze groep verwijs ik naar een bezoek der heeren von Rosenberg in 1861 (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 132 en 135) en van der Crab in 1863 (aldaar D. XIII, bl. 531). Eindelijk blijkt uit het *Koloniaal Verslag* over 1877, dat de Resident van Ambon een paar maanden na het bezoek der Soerabaja deze te lang door de Nederlandsche regeering verwaarloosde eilanden aandeed, bij welke gelegen-

ons naar het zuidelijk deel der Westkust van Nieuw-Guinea zou vergezellen, kwam hier aan boord. Nadat Gisser den 28 Januari verlaten was, ankerde de Soerabaja in den namiddag van den volgenden dag voor Amboina. Onmiddelijk werd nu een aanvang gemaakt met het aanvullen der steenkolenruimen, hetgeen ons zes dagen bezig hield. Op aanraden van den officier van gezondheid werd aan de bemanning, die in den laatsten tijd vele drukke en afmattende werkzaamheden had verricht, eene week volstrekte rust gegeven. In dien tusschentijd verbeterde de gezondheidstoestand der aan boord onder behandeling zijnde schepelingen merkbaar, maar die, welke in het hospitaal te Amboina werden verpleegd, konden vooreerst die inrichting nog niet verlaten.

---

heid aan den Radja van Kilwaroe, die het oppergezag over de geheele groep voert, een Nederlandsch wapenbord werd uitgereikt, een streng verbod tegen den slavenhandel en het heffen van ankergeld werd uitgevaardigd, en pogingen werden aangewend, om het voor de welvaart der bevolking zoo nadeelige huwelijksgeld (harta) afteschaffen. Voorts zal Gisser om de drie maanden door een stoomschip der reederij Banda bezocht worden, waardoor de regeering beter dan voorheen kan waken, dat deze bepalingen worden nagekomen. Moge daardoor ook meer licht opgaan over deze groep en Keffing, waarvan evenals van geheel Oost-Ceram onze aardrijkskundige kennis nog zeer oppervlakkig is. R. A.

VII.

BEZOEK AAN DE KARAS-GROEP EN HET EILAND ADI.

Daar een langer verblijf te Amboina voor de zieken niet noodzakelijk was, werd door Gekommitteerden besloten, dat de Soerabaja in den morgen van den 14n Februari de reis naar Nieuw-Guinea zou hervatten (*). Des namiddags van den 15n deden wij andermaal Gisser aan, waar zooveel steenkolen werden ingenomen, als de zeewaardigheid van ons vaartuig en de beschikbare ruimte aan boord gedoogden. Toen deze werkzaamheid was afgeloopen, stoomden wij den 18n Februari den zuideringang van Straat Gisser uit en voeren oostwaarts door de Goram-Eilanden (†) naar de Karas-Groep, waar wij den volgenden dag aan de oostzijde van het beoosten Kani gelegen eilandje Faoer het anker lieten vallen. In de verschillende kampongs, die wij bij onze vaart benoorden Kani en tusschen de eilanden Tobiroeassa en Faoer zagen, waren Nederlandsche vlaggen geheschen.

Reeds spoedig na onze aankomst kwam een sampang aan boord met acht man, waarvan vier zich bij de Gekom-

(*) De heer Beccari verliet te Ambon de Soerabaja, zoodat hij aan het laatste deel dezer reis naar Nieuw-Guinea geen deel nam. R. A.

(†) De nauwkeurigste beschrijving der Goram-Eilanden, waarover men ook het bekende werk van Wallace kan raadplegen, vindt men in von Rosenberg, *Reis naar de Zuidoostereilanden*. Ook op den reeds in de noot op bl. 309 vermelden tocht van den Resident van Ambon met het stoomschip Anjer werden de betrekkingen van het Nederlandsch Gouvernement met deze groep vernieuwd, die echter tot dusver nog niet in het vaarplan der stoombootonderneming Banda is opgenomen. R. A.

mitteerden aanmeldden; zij waren gezeten inwoners (orang kaja) van het eiland Faoer en spraken alle vloeiend Maleisch, terwijl zij deels kabaai, broek en hoofddoek, of wel de Makassaarsche kleederdracht droegen. Van hen vernamen wij, dat de hoofden dezer drie eilanden naar Atti Atti vertrokken waren, om zich van levensbehoeften te voorzien.

Bij ons bezoek aan den wal bleek, dat de huizen hier alle op palen staan, hoewel zij op het land gebouwd en gedeeltelijk uit planken samengesteld zijn. De bevolking is een vermenging van Papoes, Cerammers en Boegineezen en belijdt den Islam, met uitzondering van eenige Papoes, die waarschijnlijk slaven zijn. Dit werd echter ten stelligste door de Orangkaja's ontkend, wellicht uit vrees, dat het Gouvernement aan dien ongeoorloofden menschenroof paal en perk zou stellen, hetgeen hun een hunner grootste bronnen van bestaan zou ontnemen.

De Papoes, die wij hier aantroffen, verschillen in lichaamsbouw en uiterlijk zeer van de bewoners der Noordkust van Nieuw-Guinea, daar zij een sterk uitgedrukt negertype, maar lange, scherpe neuzen hebben en vrij gespierd zijn. Gewoonlijk loopen de mannen met de tjidako; de vrouwen dragen echter een sarong, evenals dit bij de Cerammers en Boegineezen gebruikelijk is, en laten het bovenlijf ontbloot. De bewoners schenen over het algemeen goed gevoed; wij bespeurden hier geen cascado of bobento, waarmede anders de meeste Papoes zoo dikwijls bedekt zijn. De wapens, die zij tot hunne verdediging gebruiken, zijn geweren en lansen. Hunne taal is een eigenaardig dialekt, dat alleen op deze groep wordt gesproken, en doorspekt is met vele Ceramsche woorden (*).

(*) Uit de door den heer Coorengel verzamelde taalproeven (zie de woordenlijst hierachter) blijkt, dat er twee talen op de Karas-Eilanden gesproken worden, waarvan die van het grootste westelijkste eiland zeer van die der beide oostelijke eilanden verschilt. R. A.

Het eiland Faoer, ook Batoer genaamd, bevat verschillende kampongs met ongeveer 20 huizen en een bevolking van nagenoeg 300 zielen, bestuurd door een Sengadji en een Djoedjau. Tobiroeassa, bestuurd door een Sengadji, een Kapita en een Orangkaja, heeft 19 woningen, die van twee tot vier bij elkander staan, en een bevolking van 350 a 400 zielen. Over het eiland Kani voeren gezag een Radja-moeda, een Sabandar, een Majoor en een Kapita; men vindt er 10 woningen en een bevolking van ongeveer 250 zielen (*).

Het oppergezag over deze eilanden is van oudsher door den Sultan van Tidor aan den Radja van Atti Atti opgedragen. Jaarlijks komt deze Radja met een prauw, bemand met tien of twaalf personen, om schatting te heffen, en ontvangt dan van elk hoofd drie geweren of een gong; hieruit blijkt, dat het gezag van den Sultan van Tidor door de hoofden en bewoners dezer eilanden wordt erkend. Voorheen strekten de hongi-tochten zich ook tot hier uit. De bewoners der Karas-Eilanden hebben geen Alfoeren op den vasten wal aan hun gezag onderworpen; het deel

---

(*) Keyts, die juist twee eeuwen geleden het eerst de Karas-Eilanden bezocht, noemt het grootste westelijke eiland Karas en van de beide andere het noordelijkste Batoer, het zuidelijkste Kani. Daar nu volgens den heer Coorengel op het eerste dezer beide eilandjes een negorij Toeboeroeasa, en op het tweede een kampong Fauer ligt, is het verklaarbaar, dat deze eilanden bij hem en Beccari naar die dorpen Toeboeroeasa en Fauer genoemd worden. Zonderling is het nu, dat in dit verslag der Soerabaja de naam Batoer niet aan Toeboeroeasa, maar aan Fauer en de benaming Kani niet aan Fauer, maar aan Karas wordt toegekend. Bij nader inzien acht ik het minder waarschijnlijk, zooals door mij in de noot op bl. 159 hiervoor werd vermoed, dat wegens het op deze groep bestaande taalverschil dezelfde naam aan onderscheidene eilanden wordt toegekend. Daar de Soerabaja hier slechts één dag vertoefde, is het licht mogelijk, dat de stellers van dit verslag zich in dit opzicht hebben vergist. De mededeelingen van den heer Coorengel omtrent de Karas-Eilanden, waar hij zich een geheele week ophield, verdienen daardoor meer vertrouwen en zijn dan ook veel uitvoeriger. Bij aandachtige vergelijking met de berichten van dit verslag, ziet men evenwel, dat zij in hoofdzaken goed overeenstemmen, terwijl het laatste ons het eerst met het bevolkingcijfer bekend maakt. R. A.

der kust van de Rijklof van Goens Baai, dat zij tot hun gebied rekenen, is laag, moerassig en onbewoond.

Misdadigers worden van hier ter bestraffing naar Atti Atti gezonden, doch het vonnis luidt nimmer lichamelijke kastijding, veel minder de dood, daar de misdrijven alleen met boeten gestraft worden. De meeste personen, die wij dienaangaande hebben gehoord, verklaarden alle, dat op deze eilanden hoogst zelden misdaden worden gepleegd.

De Karas-Eilanden zijn hoog en, hoewel zij steil uit zee oprijzen, sterk begroeid. Hier en daar ziet men tegen de berghellingen opengekapte of afgebrande plekken, waar door de bevolking verschillende aardvruchten worden geteeld, zooals: ketella (*), kladi, pataten en pisang. Die aanplantingen zijn zeer zorgvuldig ompaggerd, om het indringen van wilde zwijnen te beletten. De sago, welke hier niet het dagelijksch voedsel der bevolking uitmaakt, wordt gehaald van Onin di bawa of van de Maccluersgolf. Djagong (m i l o e) wordt niet geteeld en rijst nu en dan aangevoerd door Ceramsche en Makassaarsche handelaars. Visch moet in groote hoeveelheid aanwezig zijn; men vangt die met lijnen. Kippen worden hier aangetroffen, doch geen ander pluimgedierte. In al de kampongs zagen wij vele prauwen, die met tien of twaalf personen bemand worden. De tripangvisscherij heeft hier op uitgebreide schaal plaats en onder elk huis staan groote ijzeren potten (k w a l i e s), om die zeedieren uit te koken en verder voor den uitvoer te bereiden. Op deze groep zijn veel notemuskaatboomen, evenals op den tegenoverliggenden wal van Nieuw-Guinea, waarvan de bewoners der Karas-Eilanden zich den eigendom toekennen. Er komen hier jaarlijks prauwen van Ceram en Makassar, die deze beide produkten inruilen tegen lijnwaad, snuisterijen, wapens, kruit, ijzer en zout. Massooi

(*) De Javaansche naam der bekende cassave (*Janipha Manihot*). R. A.

en schildpad komt hier niet voor; naar het laatste wordt althans niet gevischt.

Bij het bezoek van den Kommissaris Coorengel in 1872 is op het eiland Faoer een Nederlandsch wapenbord opgericht, dat in goeden staat is en door een levenden pagger omheind is. De negen en vijftigste geboortedag van onzen geeerbiedigden Koning werd hier met de gebruikelijke plechtigheid gevierd, ter herdenking van welke gebeurtenis Gekommitteerden, als een blijk van hulde aan dien vorst, onder nadere goedkeuring der Regeering aan deze groep, bestaande uit de eilanden Kani, Faoer en Tobiroeassa, den gemeenschappelijken naam gegeven hebben van Koning Willem III Eilanden (*).

Den 20n Februari stoomde de Soerabaja om de zuid, langs Kaap Baik en dicht langs het hooge land van het schiereiland Oranje-Nassau naar Straat Nautilus (†). Dit

(*) Daar Keyts reeds den 30sten Aug. 1678 namens de Oost-Indische Compagnie een kontrakt met de bewoners der Karas-Eilanden sloot, die dus twee eeuwen onder dien inlandschen naam bekend zijn, schijnt mij het denkbeeld niet gelukkig, daarvoor thans een nieuwe benaming in de plaats te stellen. Bovendien heet op de kaart van Nieuw-Guinea het eiland aan den oosthoek der Geelvinkbaai sedert lang Koning Willem Eiland; ook Meosmansaar in Straat Dampier draagt op de meeste kaarten dien naam. Het zou dus slechts noodelooze verwarring veroorzaken, wanneer men voortaan de Karas-Groep ook Koning Willem III Eilanden wilde noemen; zie voorts de noot op bl. 159 hiervoor. R. A.

(†) Straat Nautilus is waarschijnlijk benoemd naar de kolonialen brik van dien naam, die in het laatst van 1833 onder T. N. Muller een tocht deed naar het Fort du Bus. Het bergachtige schiereiland tusschen deze straat en de Rijklof van Goensbaai heet volgens von Miklucho Maclay (*Nat. Tijdschr.* D. XXXVI) Koemawa, welke naam reeds twee eeuwen geleden in gebruik was (zie *Bijdr.*, R. 3, D. X bl. 84). Op de kaart in Melvills *Atlas* heet dit schiereiland Baaik; daar deze naam, die ter Westkust van Nieuw-Guinea ook elders voorkomt, waarschijnlijk een Papoesch woord voor *berg* of *kaap* is, schijnt het mij verkieslijker, dien te beperken tot den zuidhoek der Rijklof van Goensbaai. Baron von Derfelden van Hinderstein, die in zijne groote kaart van Neerlandsch-Indië de dwaling voorstond, dat dit schiereiland met de naburige eilanden Karas en Adi een archipel vormde, noemde dien Oranje Nassau (zie de bij deze kaart behoorende *Mémoire analytique*, p. 47), welke naam op latere kaarten behouden bleef voor het schiereiland, toen men dit als zoodanig had leeren kennen. Volgens den door mij gevolgden regel, dat de inlandsche namen boven vreemde de voorkeur verdienen, is op de hierachter gevoegde groote kaart alleen Koemawa behouden.

deel der kust vertoont een trotsch schouwspel; de bergen rijzen er steil uit zee op en zijn tot aan de toppen zwaar begroeid, terwijl twee watervallen, die van een aanmerkelijke hoogte langs en over zware rotsblokken schuimend en bruisend in zee storten, een aangename afwisseling geven aan dit grootsche tooneel. Geen spoor van bewoning konden wij hier ontdekken. Tegen het vallen van den avond kwamen wij ten anker vóór den ingang der Nautilus-Straat.

Den volgenden morgen werd deze straat doorgestoomd, waarna de Soerabaja in den namiddag ankerde vóór Mangawitoe, de hoofdkampong op het eiland Adi en het verblijf van den Radja. Terstond na onze aankomst kwamen een vijftal ongewapende inlanders met een kleine prauw aan boord, die de Ceramsche taal spraken (*).

Moest dit deel van Nieuw-Guinea een Nederlandschen naam dragen, dan zou het Nieuw-Zeeland moeten heeten, welke naam reeds gegeven werd op onzen eersten ontdekkingstocht naar Nieuw-Guinea en Australië onder Willem Jansz en Jan Lodewijk Rosengein in 1606; de namen van deze helaas zoo onvolledig bekende reis van het Duifje vindt men op een kaart van den Indischen Archipel van J. Jansonius in den *Atlas* van H. Hondius, 1633. R. A.

(*) Op het groote eiland Ceram wordt, evenals overal in het zoo polyglottisch gebied der Molukken, een verbazend aantal dialekten gesproken, die daar in onderscheiding van het Maleisch bahasa tanah of *landtaal* genoemd worden. Hoezeer deze dialekten verschillen, kon men bij een eersten oogopslag zien uit de taalproeven, medegedeeld door Wallace in zijn *Malayan Archipelago* en door dr. Ludeking achter zijn *Schets van de Residentie Amboina* (*Bijdragen*, R. 3, D. III), maar vooral uit de woordenlijst van wijlen den op Cerams zuidkust gevestigden zendeling van Ekris (*Mededeel. Nederl. Zendel.*, D. VIII en IX). Uit de verleden jaar verschenen belangrijke taalstudie van den kontroleur G. W. W. C. Baron von Hoëvell, *Over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal* (*Bijdragen*, R. 4, D. I), schijnt echter te blijken, dat deze Ambonsche tongvallen met die van Ceram een gemeenschappelijken oorsprong hebben, waarbij men evenwel in het oog moet houden, dat dit oordeel hoofdzakelijk berust op de alleen eenigzins nauwkeuriger bekende dialekten van Cerams zuidkust, wier bewoners van oudsher met Ambon en de Uliassers verkeerden. De mogelijkheid blijft dus bestaan, dat voortgezet linguistisch onderzoek uitmaakt, dat de talen van Cerams noordkust, waar Ludeking op bl. 194 alleen in de afdeeling Wahaai vijftien onderscheidene bahasa's optelt, of die van Oost-Ceram verder afwijken en niet tot de taalgroep der Ambonsche Eilanden behooren. Bij het in elk geval op Ceram bestaande taalverschil is de uitdrukking Ceramsche taal minder gepast; waar die hier in dit verslag gebruikt wordt, moet men daaronder verstaan den

Hunne mededeelingen, die door den Radja-loods vertolkt werden, waren zeer onrustbarend. In de maand Hadji, dat is in de vorige maand Januari, was de geheele mannelijke bevolking naar zee gegaan, om tripang te visschen, terwijl de vrouwen, kinderen en grijsaards in de kampong achter bleven. Toen zij van de vischvangst terugkeerden, vernamen zij, dat een hongi-vloot van tien prauwen, bemand door volk van de Karas-Eilanden, Patimoeni (*) en Kapauwer en aangevoerd door het hoofd van het eiland Samai, onverwachts te Adi gekomen was, waar zij de kampong geplunderd en al, wat men niet kon medenemen, vernield had. Twee grijsaards en éene vrouw werden door hen vermoord en de afgehouwen hoofden der eerste als zegeteekenen medegevoerd. Daarenboven werden nog zes vrouwen en vijf kinderen als slaven buit gemaakt, onder wie zich ook de vrouw van den Radja bevond; ofschoon gewond, is deze laatste echter bij haar stam terug gekeerd. De Radja van Adi, die nu het verblijf te Mangawitoe niet meer veilig achtte, is daarop met het grootste deel der bevolking gevlucht naar de kust van Nieuw-Guinea ten

---

tongval van Oost-Ceram en de Ceramlaut-Eilanden, welks bewoners het meest dit deel van Nieuw-Guinea bezoeken. In denzelfden geest berichtte Keyts reeds van de inlanders van Namatotte: «zij spraken met onzen tolk in prompte Ceramsche tale.» (*Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 151). R. A.

(*) Op de kaart, behoorende bij Beccari's eerste reis in 1872 (*Cosmos*, V. I, N. 1), heet de inham achter het eiland Samei Pettimoenin. Tijdens de reis der Etna in 1858 was dit distrikt in oorlog met de bewoners der rivier Karoefa, terwijl Adi toen de zijde van Patimoeni scheen te kiezen; de beschrijving van dezen tocht (*Nieuw-Guinea*, bl. 6) plaatst dit distrikt beoosten het eiland Karas nabij Tandjong Baik. Toen de heer van der Crab in 1863 Adi en Karoefa met het stoomschip Telegraaf bezocht, hadden die streken eveneens veel overlast van deze roovers, die hij (*Tijdschr. Bat. Gen.*, Dl. XIII, bl. 532) Pattaonin noemt, maar wier woonplaats hij niet nader opgeeft. De laatste naamsvorm doet aan Onin denken; hoewel de beide bovenstaande berichten omtrent de ligging van dit distrikt niet volmaakt overeenstemmen, blijkt uit alles voldoende, dat deze roofzieke Papoesche stam de kust van Onin benoorden het schiereiland Koemawa bewoont en met de bewoners der daarvoor gelegen eilanden in nauwe betrekking staat. R. A.

noorden van Adi en heeft zich daar in het gebergte terug getrokken.

Dienzelfden namiddag begaven de Gekommitteerden zich naar den wal, om zoo mogelijk nog meer bijzonderheden omtrent het gebeurde te vernemen. Wij ontmoetten daar tien mannen en eene vrouw, die meerendeels de Maleische taal verstonden en spraken. Zij deelden ons mede, dat hunne vrouwen en kinderen uit vrees voor herhaling van het gebeurde tijdelijk in het gebergte verblijf hielden, maar gaven ons de verzekering, dat zij, zoolang het Nederlandsch oorlogschip voor de kampong bleef, gerust hunne huizen weer zouden betrekken.

De negorij Mangawitoe is op den vasten wal gebouwd en bestaat uit zes, gedeeltelijk uit planken vervaardigde huizen, waaraan nog duidelijk de sporen van verwoesting en vernieling zichtbaar waren, zoodat het verhaal van dien hongi-tocht waarheid scheen te bevatten. Of deze plundering en vernieling aan wraak, dan wel aan een poging, om slaven te halen, was toe te schrijven, bleek niet duidelijk. Volgens het zeggen dezer Papoes zou echter de tocht geen ander doel gehad hebben dan het laatste. Zij deelden ons verder mede, dat ook zij naar den vasten wal zouden oversteken, zoodra een voldoend aantal prauwen was gekomen, om hen te halen.

Het gezag des Sultans van Tidor kent men hier niet; alleen wordt de naam der Compagnie hier door de Ceramsche handelaars in herinnering gehouden. Feitelijk merken zij van onze regering niets, want na 1858, toen Zijner Majesteits stoomschip Etna het eiland Adi bezocht, is hier geen ander Nederlandsch oorlogschip geweest (*). De Pa-

(*) Het schijnt aan de aandacht der stellers van dit verslag ontgaan te zijn, dat de heer van der Crab in 1863 Adi met de Telegraaf bezocht, welk stoomschip echter tot de civiele of gouvernements-marine behoorde. Ook ziet men uit het *Rapport der Etna* (bl. 5), dat de hoofden van Adi destijds aan den Tidoreeschen Prins Amir, door wien zij eenige jaren te voren waren aangesteld, veel grooter eer bewezen dan aan de leden der Nederlandsche Kommissie. R. A.

poes, die wij hier aantroffen, hadden een sterk uitgedrukt neger-type. De meeste droegen het haar kort, enkele lieten het echter lang groeien, zooals die van de Noordkust; het meerendeel had baard en knevel, en sommige waren een weinig getatoeëerd op rug en borst. Het is een slecht gevoed en weinig gespierd menschenras; zoover wij konden nagaan, waren zij van een zachtzinnige geaardheid. De mannen dragen hier de tjidako, die evenwel niet van boomschors, maar van blauw katoen vervaardigd is; de vrouwen kleeden zich in sarongs, maar dragen het bovenlijf bloot. Zij voeden zich uitsluitend met aard- en boomvruchten, als: kladi, pataten, oebies, soekoens (*) en pisangs, verder met een weinig visch, die met lijnen gevangen wordt.

Voor een twintigtal jaren heeft de Imam Dikir, die op Gisser woonde, hier den Islam ingevoerd (†). Aan de uitnoodiging, hem door de bevolking gedaan, om zich in hun midden met der woon te vestigen, kon die priester echter geen gevolg geven. Nadat hij zijne missie had vervuld, is hij naar Ceram teruggekeerd, en sedert zijn vertrek zijn de hier wonende Papoes van een voorganger in den godsdienst verstoken. Door de invoering der Mohammedaansche leer, die het gebruik van varkensvleesch verbiedt, is de bevolking geheel van dierlijk voedsel verstoken; visch toch wordt door hen slechts in zeer geringe mate gebruikt. Dit zal ook wel de hoofdreden zijn, dat deze Papoes lang zoo krachtig en gespierd niet zijn, als hunne landgenooten der Noordkust, die den heidenschen godsdienst behouden hebben.

De wapens, die de bewoners van Adi gebruiken, zijn:

(*) Soekoen is de Maleische benaming van den *Artocarpus* of broodvrucht, zie Filet, *Plantk. Woordenb. voor Ned. Indië.* R. A.

(†) Waarschijnlijk is dit de Mohammedaansche priester der Ceramsche negorij Kiloe, die bij de expeditie van 1858 tot tolk diende en toen reeds vele tochten naar dit deel van Nieuw-Guinea gedaan had (zie *Rapport der Etna* bl. 5, 8 en 26). Kiloe of Keloe ligt eigenlijk op het eiland Klein-Keffing, maar behoort evenals al de Ceramlaut- en Keffing-Eilanden administratief onder Oost-Ceram. R. A.

klewangs, lansen, pijlen, bogen en peda's; de laatste worden echter minder aangewend tot verdediging dan wel tot het omhakken van boomen en tot het bewerken van den grond bij het beplanten der velden. De Radja met eenige oudsten spreken hier recht; de straf voor alle misdaden bestaat in boeten, betaalbaar in gongs, geweren en lansen. De hoeveelheid daarvan regelt zich naar den aard van het gepleegde misdrijf; hooger beroep is hier niet geldig.

Als handelsartikelen worden hier uitgevoerd: tripang, notemuskaat en massooi; het laatste is afkomstig van den vasten wal, daar het eiland geen massooi of sago oplevert. Jaarlijks wordt Adi bezocht door vijf of zes Ceramsche prauwen, die er drie a vier maanden vertoeven, om de genoemde handelswaren tegen lijnwaad, ijzer- en koperwerk, sago, rijst en vooral arak interuilen. Een ronde flesch met arak vertegenwoordigt hier een waarde van 10 katties tripang.

Het eiland Adi is tamelijk uitgestrekt, doch geheel ongebaand; naar den krachtigen plantengroei te oordeelen, zou men zeggen, dat de grond vruchtbaar is. Men vindt er geen pluimgedierte, honden of katten. De bevolking perst hier, evenals op Ternate en Tidor, olie uit de vruchten van den Kapoer adja, welke boom op Java njam ploeng heet (*).

De Radja van Adi heeft de soevereiniteit over den Alfoerschen stam Karoefa, die op de kust van Nieuw-Guinea langs de rivier van dien naam woont; als hulde brengen deze wilden aan den Radja notemuskaat en massooi, waarvan men ons echter de hoeveelheid niet kon opgeven (†).

(*) Volgens Filet, *Plantk. Woord.*, de *Calophyllum inophyllum*, waarvan de olie vooral tegen schurft en andere huidziekten gebruikt wordt. R. A.

(†) Volgens het *Rapport der Etna* (bl. 113 en 197) staat het geheele schiereiland Koemawa van de Kamrau-Baai tot Tandjong-Baik onder den Radja van Adi. De sloepen dezer expeditie hebben in 1858 de aanzienlijke Karoefa-Rivier

Nadat de Gekommitteerden naar boord waren teruggekeerd, werden aan deze Papoes eenige geschenken uitgereikt, bestaande in een Nederlandsche vlag, wat rijst, hard brood en zoute visch, waarvoor zij veel erkentelijkheid betuigden; den volgenden morgen, even vóór dat de Soerabaja onder stoom ging, gaven zij daarvan het bewijs, door aan Gekommitteerden vaarwel te komen zeggen en tevens drie nangka's (*) en twee eieren aan hunne voeten neer te leggen, waarbij zij ons nog te kennen gaven, dat zij in ons hunne meesters wenschten te erkennen. Op onze vraag, of de Radja met zijne onderhoorigen een zwervend leven zou gaan leiden, antwoordden zij, dat het voornemen bestond, zich te vestigen te Karawawi op den vasten wal van Nieuw-Guinea, ten oosten van Kaap van den Bosch. (†)

---

twaalf uur ver opgevaren en in kaart gebracht, tot waar groote in den stroom liggende rotsblokken de vaart behalve voor kleine inlandsche prauwtjes versperden. R. A.

(*) Hoewel sommige soorten van *Artocarpus* ook nangka genoemd worden, wordt hier waarschijnlijk bedoeld de *Anona muricata* of zuurzak, die omdat zij eerst door de Europeanen uit Amerika naar den Indischen Archipel is overgebracht, daar algemeen nangka-wolanda genoemd wordt. R. A.

(†) Onwillekeurig denkt men bij dezen naam aan de door den heer Coorengel (bl. 155 hiervoor) vermelde Karawari- of Rulofs-Eilanden; hoogst waarschijnlijk draagt de achter deze eilandjes gelegen kust, die Melvill ten onrechte Speelmansbaai noemt, denzelfden naam. Uit het juist nu verschenen *Koloniaal Verslag van* 1878 ziet men echter op bl. 28, dat de Radja van Adi met den Radja-moeda van het naburige eiland Aidoema tot naar Dobo op de Aroe-Groep gevlucht was, van waar zij met de overige uitgewekenen uit Nieuw-Guinea in Maart 1877 door den gouvernementstoomer Tagal op hun verzoek naar Ambon zijn overgebracht. R. A.

VIII.

BEZOEK AAN NAMATOTTE, DE TRITONSBAAI, AIDOEMA EN LAKAHIA.

Dinsdag, den 23sten Februari 1876, stoomde de Soerabaja van Adi naar het eilandje Sagil en verder langs de oostkust van het hooge Namatotte, waar men in de straat, die dit eiland van Nieuw-Guinea scheidt, een geschikte ankerplaats vindt bij de plek, daar volgens den Radjaloods de negorij Namatotte stond, het verblijf van den Radja van dien naam. (*) Thans echter was van de ankerplaats niets van die kampong te bespeuren, alleen zag men een aantal klapperboomen, het duidelijkste bewijs, dat deze plaats bewoond geweest was; overigens was, zoover het oog reikte, nergens eenig spoor van bewoning of bebouwing te ontdekken. Toen de Gekommitteerden zich naar den wal begaven, vonden zij behalve verschillende klapperaanplantingen nog overblijfsels van afgebroken woningen. Om deze groepen boomen waren paggers van klapperbladeren gezet en hier en daar een tak in den grond gestoken, om aanteduiden, dat die aanplantingen, hoezeer tijdelijk verlaten, nog eigenaars hadden, en dat hun eigendom geëerbiedigd moest worden, een gebruik, dat ook op Halmahera in zwang is. Het was zichtbaar aan de slechts

(*) De Russische reiziger von Miklucho Maclay noemde deze zeeëngte naar onze sedert overleden, door hare onderdanen zoo algemeen betreurde vorstin Koningin Sophia Straat. De inlandsche naam der kampong op Namatotte is volgens hem Waitemnonoe. R. A.

sinds kort uitgebluschte vuren en aan de frischheid der in den grond staande klapperbladeren, dat dit oord niet lang geleden nog door menschen bezocht was. Reeds op Adi had men ons medegedeeld, dat wij waarschijnlijk den Radja van Namatotte niet in zijn kampong zouden ontmoeten, daar deze naar Aidoema wilde gaan, om de dochter van den Radja van dat eiland te huwen; de Radja-loods vooronderstelde, dat de geheele bevolking haar hoofd derwaarts zou verzeld hebben.

Woensdag, 23 Februari, verlieten wij Namatotte en stoomden langs het eilandje Semeeuw en het grootere, daarachter gelegen Mawara, de Tritonsbaai binnen, waar wij aan de westzijde der binnenbaai vóór de overblijfsels van Fort du Bus het anker lieten vallen. De drie hiervoor genoemde eilanden zijn evenals de kusten der golf sterk begroeid. Bij het binnenvaren der prachtige baai, die bij de inlanders Oeroe Langoeroe heet, zagen wij evenals op Namatotte vele verspreide klapperaanplantingen, zonder echter andere sporen van bewoning te ontdekken. In de binnenbaai bemerkten wij evenwel een zestal Papoes in een klein vlerkprauwtje, dat zich op het gezicht van het stoomschip snel verwijderde. Nadat de Soerabaja ten anker gekomen was bij den nagenoeg 1000 meters hoogen berg Lamansieri en vlak voor de overblijfsels van het vroegere steenen zeehoofd, werd de Radja-loods met eenige geschenken naar den wal gezonden, om zoo mogelijk zich met deze inboorlingen in betrekking te stellen en hun vertrouwen voor ons in te boezemen. Niet lang daarna kwam hij terug met een inlander, bekleed met een rood katoenen tjidako, en deelde ons mede, dat deze, de stoutmoedigste van de opvarenden der sampang, het alleen had durven wagen, hem te vergezellen, terwijl de overige inmiddels naar den wal waren teruggekeerd. Deze Papoe was een oud, sterk met cascado bedekt man, die de Ceramsche taal verstond en sprak; op zijn gezicht waren de duide-

lijkste blijken van angst te lezen. Nadat hem tot geruststelling wat tabak, spijs en andere kleine geschenken gegeven waren, deelde hij mede, dat in de binnenbaai slechts 3 huizen staan met een gezamenlijke bevolking van 20 zielen, dat hun negorij Oewamaroem heet (*), en dat zij onderhoorigen zijn van den Radja van Aidoema.

Gekommitteerden gingen met dezen inlander naar den wal, om de kampong en de bouwvallen van het voormalige fort du Bus te bezoeken. (†) Hoogst bezwaarlijk viel het ons,

---

(*) Volgens von Miklucho Maclay, die n 1874 de Tritonsbaai bezocht, heet de kampong bij Fort du Bus, hetgeen de inlanders Roemabatoe, dat is *Steenenhuis*, noemen, Nangauroe; Muller geeft (*Reizen*, D. I, bl. 48) aan de dorpen der Tritonsbaai, weder geheel andere namen. Waarschijnlijk is het aan de zwerfzieke levenswijze der Papoes van Kowiai toe te schrijven, dat hunne woonplaatsen telkens verschillende benamingen dragen. R. A.

(†) Toen de Engelschen in 1824 eene eerste poging tot kolonizeering van Noord-Australië ondernamen, door den na drie jaren weder opgeheven post te vestigen op het eiland Melvill, bezochten hunne vaartuigen, om deze jeugdige nederzetting te approviandeeren, herhaaldelijk de zuidoostelijke eilanden van den Indischen Archipel, waardoor daar het gerucht ontstond, dat zij zich op Nieuw-Guinea gevestigd hadden. Om dit te onderzoeken, zond de regeering van Neerlandsch-Indië in 1826 derwaarts den luitenant ter zee D. H. Kolff met de brik Doerga, die de kust van Nieuw-Guinea van den zuideringang der Prinses Marianne-Straat tot het eiland Lakahia opnam. Hoewel het bleek, dat daar geen Engelsche nederzetting was, besloot het Gouvernement van Nederlandsch-Indië, ter bescherming van het specerij-monopolie de Westkust van Nieuw-Guinea in bezit te nemen en daar op een geschikt punt een post te vestigen. Deze taak werd in 1828 opgedragen aan den regeerings-kommissaris A. J. van Delden, die verzeld door de korvet Triton, de koloniale schoener Iris en door de natuurkundige kommissie, bestaande uit den geoloog Dr. H. C. Macklot, den zoöloog S. Muller, den botanicus A. Zippelius en twee teekenaars op nieuw de kust van Nieuw-Guinea van den noorderingang der Prinses Marianne Straat tot de Tritonsbaai onderzocht, waar toen in de maanden Juli en Augustus het Fort du Bus gesticht werd. De daartoe noodige krachtsinspanning veroorzaakte een hevige ziekte onder de bemanning der schepen, waaraan gedurende of kort na de reis 22 personen overleden, onder anderen de bevelhebber der Triton, kapitein-luitenant Steenboom. De hoop, dat deze ziekte hoofdzakelijk te wijten was aan de schadelijke uitdamping van den versch omwoelden grond, bleek ijdel. Ook de bezetting van het fort, waarvan meestal de groote helft ziek was, moest, hoezeer voor twee derden uit inlanders bestaande, gestadig worden afgelost of aangevuld. Na acht jaar besloot dan ook de Indische regeering, deze kostbare, geheel ondoelmatige nederzetting in te trekken, en zond het fregat Diana onder den kapitein ter zee

in deze wildernis door te dringen, en wij waren verplicht, hier en daar takken weg te kappen en struikgewas op te ruimen, om vooruit te komen. Op aanwijzing van den ons geleidenden Papoe vonden wij, geheel in het bosch verscholen, een paal, in een steenen voetstuk gemetseld, waar het Nederlandsch wapenbord was afgevallen, dat nu door ons weer op zijn plaats bevestigd werd. Vermoedelijk is dit bord hier geplaatst door de Tidoreesche Prinsen, Majoor Ali en Kapitein Amir, op last van den Kommissaris D. J. van den Dungen Gronovius, blijkens diens brief aan den Gouverneur Generaal, dd. 2 December 1850, no. 17*a* geheim. Verder doordringende, ontdekten wij de ongeveer zeven decimeters breede, steenen grondslagen van een gebouw, hoogst waarschijnlijk het kruithuis van het fort; daarna zagen wij nog een gedeelte eener aarden borstwering en een ingevallen Mohammedaansch graf.

Anemaet en de schoener Pylades in 1836 af, die de overblijvende bezetting, bestaande uit 3 officieren, 23 Europeesche en 42 inlandsche soldaten met 20 vrouwen en kinderen, uit dit oord der ballingschap verlosten, nadat men eerst het fort en al de daartoe behoorende gebouwen geslecht had. Ons ijverig medelid in het Bestuur van het Instituut A. D. van der Gon Netscher, die destijds als jeugdig zeeofficier op de Diana voer, gaf mij omtrent dezen tocht een belangrijk uittreksel uit zijn journaal, waaruit mij onderanderen bleek, dat de bezetting van Fort du Bus gedurende haar achtjarig bestaan 10 officieren, 50 Europeesche en evenzooveel inlandsche soldaten ter aarde bestelde. Zijn oordeel over de ongeschikte ligging dezer nederzetting stemt nagenoeg geheel overeen met dat van den vermaarden Franschen zeevaarder Dumont d'Urville, die in April 1839 dit oord bezocht en daarvan deze beschrijving geeft: «Cet emplacement resserré entre la mer et la montagne, dont les flancs perpendiculaires sont, cependant, couverts en grande partie par une foule d'arbres verts, parait peu approprié à la fondation d'un premier établissement. Dominé par les sommets, qui le rétrécissent, les pluies doivent y être abondantes; les alentours sont bas et marécageux, la vie doit y être triste et le climat peu salubre, à cause surtout du voisinage de la rivière, dont l'embouchure est garnie par une forêt de palétuviers, qui ont pris racine sur le vase et les sables, que les eaux ne cessent de déposer au moment, où elles perdent leur vitesse en se mêlant à ceux de la mer.» (*Voyage au Pôle Sud*, T. VI, p. 114.) De namen der bevelhebbers van dit rampzalig fort mogen wel aan de vergetelheid ontrukt worden; voorzoover zij mij bekend zijn, waren het de luitenants der infanterie: Schrijber, Lans, Jackson en Corton. R. A.

Daar er voor ons in deze wildernis niets meer te verrichten was, gingen wij met onzen wegwijzer naar zijne kampong Oewamaroem. Terwijl wij nog in de sloep waren, hief hij een vervaarlijk geschreeuw aan, hetwelk uit de negorij werd beantwoord, maar toen wij daar gekomen waren, zagen wij geen enkelen bewoner in de huizen. Onze gids ging hen kwansuis roepen, doch kwam, ondanks wij hem volgden en voortdurend toeriepen, niet meer uit het bosch te voorschijn. Dit gedrag is een duidelijk bewijs, dat wij weinig of geen vertrouwen in deze kuststreek genieten, hetgeen niet bevreemden kan, daar de Indische regeering sedert de ontruiming van Fort du Bus nagenoeg geen betrekkingen met de bevolking der Tritonsbaai onderhield. (*) In de verlaten kampong teruggekeerd,

(*) Daar de Etna op haar belangrijke reis in 1858, na een nauwkeurig onderzoek der westwaarts gelegen baaien Kamrau, Argoeni, die uit een aaneenschakeling van vier of meer binnenbaaien bestaat, Kaimani en Bitsjaroe, waaraan Keyts reeds twee eeuwen geleden den naam Quaelbergsbaai schonk, de Tritonsbaai voorbijvoer, om de achter het eiland Lakahia het land indringende Etna-Baai te onderzoeken, werd de Tritonsbaai na de opheffing van Fort du Bus, voor zoover mij bekend, van wege het Nederlandsch Gouvernement alleen bezocht door den schoener Egmond in 1852. Dumont d'Urville, die hier ruim een week verbleef, bevoer de bij Fort du Bus uitwaterende rivier en nam het eerst den zeearm op, die het eiland Mawara van den vasten wal scheidt, waaraan Maclay op het achter dit werk gevoegde kaartje den naam Doorvaart der Grootvorstin Helena gaf. Vooral belangrijk uit een aardrijkskundig oogpunt is Maclay's tocht van de oostkust der Tritonsbaai over het 1200 voet hooge, door den bergstam Woeassirau bewoonde Kamaka-Gebergte naar het tot dusver geheel onbekende meer Kamaka-Wallar. Gedurende zijn verblijf in deze streken had de Russische natuuronderzoeker op het schiereiland Aiwa een hut gebouwd, waarbij zich vele Papoes van Aidoema vestigden. Terwijl hij de oostwaarts liggende Etna-Baai opnam, werd die nederzetting overvallen door de bergbevolking uit de Telok Bitsjaroe, bij welke gelegenheid de vrouw en dochter van den Radja van Aidoema vermoord en vele andere Papoes gewond werden; de door Maclay achtergelaten Cerammers vluchtten daarop naar een Makassaarsch schip, van welke omstandigheid de bevolking van Mawara en Namatotte gebruik maakte, om Maclay's goederen te berooven. Bij zijn vertrek uit de Tritonsbaai nam Maclay den Kapitein van Mawara als den hoofdschuldige bij dezen diefstal gevangen, die door den Resident van Ambon ter bestraffing aan den Sultan van Tidor werd uitgeleverd. (Zie von Miklucho Maclay, *Meine zweite Excursion nach Neu-Guinea*

zagen wij in de huizen matten en hoofdkussens liggen en onder de woningen uit zandsteen gehouwen vormen tot het bakken van sago-koeken, zooals die in Ternate en Amboina in gebruik zijn, doch welke dáár uit klei gebakken worden. In de tuinen waren aardvruchten en pisangs gepoot, welke aanplantingen behoorlijk door paggers omheind waren. Ook zagen wij katoenheesters; of de inlanders dit produkt tot het een of ander doel aanwenden, hetzij tot eigen gebruik, dan wel om het aan de Ceramsche of Makassaarsche handelaars te verkoopen, konden wij niet te weten komen, daar wij zoo weinig met de bewoners van dit oord in aanraking kwamen. Aan het strand hingen eenige fuiken aan de boomen te drogen; ook lag daar een vrij groote prauw met een vast roer en drie kleine vlerkprauwen. Ten oosten van onze ankerplaats is een lage moerassige landtong, waar het onaanzienlijke riviertje Walar Timbona zijne uitwatering vindt. (*)

in 1874, in het *Natuurk. Tijdschr. van Neerl. Indië*, D. XXXVI en *Koloniaal Verslag* over 1875, bl. 25). Aan de wegvoering van dit Papoesch hoofd wijt ik voor een groot deel de vrees der bewoners van de Tritonsbaai, om met de Soerabaja in aanraking te komen. R. A.

(*) Ook Muller (*Reizen*, D. I, bl. 110) noemt deze rivier aldus, die bij van der Gon Netscher en bij Modera (*Reizen naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea*, bl. 129) alleen Timbona heet. Walar, dat ook in den naam van het meer Kamaka Walar voorkomt, is zeker slechts een andere vorm van wal of waar, dat in verschillende Papoesche dialekten *water* beteekent. Zoo noemt Dumont d'Urville deze rivier in zijne reisbeschrijving, T. VI, p. 131, Soengoen-Walar, hetgeen, daar Loengoen-Walar in den bij dit werk behoorenden *Atlas* N. 24 zeker een drukfout is, aan het Maleische soengei doet denken. Boudijck Bastiaanse, die als bevelhebber der Iris niet alleen bij de stichting van Fort du Bus tegenwoordig was, maar ook in Julij 1830 met den Piemonteeschen Graaf Vidua de Tritonsbaai bezocht, voer destijds dit riviertje op, dat hij (*Voyages dans les Moluques*, p. 21) Cawassa noemt. De beroemde aardrijkskundige Meinicke (*Inseln des Stillen Oceans*, Th. I, s. 99) heeft zich daardoor laten verleiden, in de Tritonsbaai de rivieren Timbona en Kawassa te plaatsen, hoewel het uit de kaarten van d'Urville en Maclay duidelijk blijkt, dat daar slechts ééne rivier is, die waarschijnlijk bij de verschillende in deze streken rondzwervende Papoesche stammen andere namen draagt. Met sloepen werd deze rivier bevaren door Bastiaanse en Vidua, door d'Urville, en tijdens de expeditie der Diana door de

Donderdag, 24 Februari, verlieten wij des morgens ten 7 ure de Tritonsbaai en stoomden naar Aidoema. Aan de zuidwestzijde van dit eiland zagen wij een kleine prauw met vier opvarenden, die wij door het wuiven met witte zakdoeken te kennen gaven, dat zij aan boord moesten komen; daar aan dit verzoek geen gevolg gegeven werd, streken wij de vlet en zonden den Radja-loods naar deze Papoes, die echter terstond de vlucht namen. Daarop werd teruggestoomd en gestopt voor de negorij Aidoema, die uit drie huizen bestaat, en waar volgens den Radja-loods de Radja van het eiland verblijf houdt. Vóór deze negorij is geen gelegenheid tot ankeren voor een groot schip, evenmin vóór de een kwartmijl meer oostwaarts gelegen kampong, die slechts uit twee huizen bestaat; al deze woningen waren zeer gebrekkig op den beganen grond opgericht. (*)

De Radja-loods werd hier naar den wal gezonden, om den Radja van Aidoema te ontbieden; na zijne terugkomst deelde hij mede, dat hij acht vrouwen en een kleinen jongen in de kampong had ontmoet, en dat volgens hunne berichten al de mannen met den Radja in zes prauwen naar Lakahia waren gegaan, om sago te koopen. Verder had de Radja-loods vernomen, dat de Radja van Namatotte nog niet te Aidoema was geweest, om te trouwen, doch dat hij zich thans waarschijnlijk te Kajoemera zou bevinden.

---

luitenants ter zee van de Velde en van der Gon Netscher. Al hunne berichten stemmen hierin overeen, dat de dicht begroeide rivieroevers laag en moerassig zijn, zoodat men bij de poging, om aan wal te stappen, tot over de enkels, ja tot aan de knieën, in den modder zonk, waardoor het onmogelijk scheen, in deze tropische vegetatie, verlevendigd door een groot aantal papegaaien, duiven en paradijsvogels, door te dringen. Wegens den snellen stroom komt deze rivier, wier boorden geheel onbewoond waren, waarschijnlijk uit de niet ver verwijderde bergstreek. R. A.

(*) Deze beide kampongs liggen aan de noordzijde van Aidoema; de hoofdnegorij, die ook bij Muller, D. I, bl. 48, denzelfden naam draagt, heeft volgens Maclay den Papoeschen naam Oemboermeta. Van de vier andere door Muller op dit eiland geplaatste kampongs bestond volgens Maclay in 1874 nog slechts eene verlaten hut te Waikala aan de Iris-Straat. R. A.

Het eiland Aidoema bestaat evenals de naburige kust van Nieuw-Guinea uit hoog land met krachtigen plantengroei; nergens echter, zoo ver het oog reikt, is iets te bespeuren van aanplanting of ontginning.

Langs de zuidkust van Aidoema stoomden wij naar Kajoemera, waar wij tegen zonsondergang aankwamen. Dien avond konden wij de baai achter dit eiland niet meer instoomen, daar de loods er nooit geweest was, en hij daarenboven niet met zekerheid kon zeggen, of er tusschen de reven en klippen voor een schip, zoo groot als de Soerabaja, een veilige ankerplaats te vinden was. Des nachts werd op en neer gehouden met het voornemen, den volgenden morgen deze baai te onderzoeken. (*) Westelijke buien en zware oostelijke stroom zetten echter het schip in den nacht om de oost, zoodat wij, ook met het oog op onzen beschikbaren kolenvoorraad, den koers vervolgden naar Lakahia, in de hoop, dat wij daar den Radja van Aidoema zouden aantreffen. Hoezeer toch volgens geloofwaardige berichten de bevolking van Namatotte en Aidoema, wat getalsterkte betreft, niet veel te beteekenen heeft en een zwervend leven leidt, wenschten wij een dier Radja's aan boord te hebben, om als tolk te dienen bij het bezoeken der Oetanata-Rivier.

Des morgens van den 25sten ankerde de Soerabaja aan de noordzijde van het kleine eiland Lakahia. Zoo ver wij

---

(*) De naam Kajoemera is blijkbaar van Maleischen oorsprong, in welke taal die *rood hout* beteekent, zonderdat ik zou kunnen gissen, aan welk der in den Indischen Archipel dus genoemde boomsoorten dit eiland en de achtergelegen baai dien naam ontleent. Voorzoover mij bekend, is Maclay de eenige Europeaan, die de Telok Kajoemera bevaren heeft, waarbij hij echter blijkens zijn kaartje hierachter de noordwestelijke inbocht niet opnam, hetgeen daarom jammer is, omdat hij daar misschien den uitloop van het door hem achter de Tritonsbaai ontdekte meer zou gevonden hebben. Muller plaatst (D. I, bl. 47) op het eiland Kajoemera zes en op de daarachter gelegen vaste kust twee kampongs, terwijl men uit het zwijgen van Maclay zou opmaken, dat deze streek thans onbewoond is. R. A.

konden zien, bespeurden wij geen enkel prauwtje; al wat ons omringde, was in een doodsche stilte gehuld. De Radja-loods werd nu met een sloep gezonden naar de bijna twee mijl van onze ankerplaats, op de vaste kust gelegen kampong Olla, de verblijfplaats van den Radja van Lakahia; acht uur daarna kwam hij terug met dit hoofd en diens zoon, die ongeveer tien jaar oud was. Op beider gelaatstrekken was de angst duidelijk te lezen, en hoewel zij aan boord vriendschappelijk ontvangen werden, bleef dit wantrouwen voortduren en scheen er niet op te verbeteren, toen Gekommitteerden den Radja voorstelden, hen als tolk naar de Oetanata te vergezellen. Hij trachtte zich te verontschuldigen met de bewering, dat hij de taal van de aanwoners dier rivier niet verstond, en derhalve als tolk geen diensten kon bewijzen. Deze Radja was gekleed in kabaai, broek en hoofddoek, hij sprak Ceramsch en eenige woorden Maleisch; ook verhaalde hij, dat hij vroeger Ceram, Banda en Makassar bezocht had.

Daar het dien avond te laat geworden was, om den Radja naar zijn negorij terug te laten brengen, werd een behoorlijk nachtverblijf voor hem en zijn zoontje gereed gemaakt, terwijl zij, om zooveel mogelijk hun wantrouwen te doen verdwijnen, met kleine geschenken werden overladen. De Radja-loods deelde aan Gekommitteerden mede, dat hij in de negorij Olla met de meeste onderscheiding behandeld was, zoodat men voor zijne ontvangst matten uitgespreid, hem siri aangeboden, en ter zijner eere drie salvo's uit drie geweren gelost had. Verder berichtte hij, dat men hem aan den wal had gezegd, dat de Kapita en de aanwezige mannelijke bevolking den volgenden morgen aan boord zouden komen.

Des morgens van den 26sten Februari werd de Radja van Lakahia ondervraagd, die ons mededeelde, dat hij het gezag voert over al de negorijen in deze baai, doch ondergeschikt is aan den Radja van Namatotte, die hem heeft aange-

steld, waarvoor hij dien Radja eenige door hem gewenschte kleedingstukken had moeten verstrekken. (*) Zijne negorijen heeten: Olla met 5 huizen, bestuurd door den Radja en diens broeder, onder den naam van Orangtoea, een Kapita, een Djoedjau, een Siroean en een Sabandar; Waimatta met 2 huizen, bestuurd door een Sengadji; Nalessa met 3 huizen, bestuurd door een Djoegoegoe, een Siroean en een Djoedjau; Baai met 5 huizen, onder den Radja-moeda, een Sengadji en een Orangtoea; voorts Biroe met 20 woningen, waarover twee Sengadjies (één groote en één kleine), een Djoedjau en een Kapita gebieden. Het aantal der inwoners van deze vijf kampongs wordt geschat op 300 zielen. (†) In

---

(*) Volgens het *Rapport* der Etna (bl. 196) stond de Radja van Lakahia daarentegen onder dien van Aidoema. Bij den zwerfzieken aard der Papoes van Kowiai bestaat er hoogst waarschijnlijk in dit gedeelte van Nieuw-Guinea geen vaste staatkundige indeeling, terwijl wegens den geringen invloed, dien de Sultans van Tidor ook volgens het verslag der Soerabaja aldaar uitoefenen, de verdeeling van Kowiai tusschen de Radja's van Adi, Namatotte en Aidoema, zooals die in 1848 door den Sultan was voorgeschreven (zie bovengenoemd *Rapport*, bl. 27), waarschijnlijk nimmer tot stand kwam. A. R.

(†) Hoogstwaarschijnlijk liggen de meeste dezer kampongs op de oostkust der baai achter het eiland Lakahia. Althans de heer von Rosenberg verzekert in zijne beschrijving van de reis der Etna (*Nat. Tijdschr.*, D. XIX, bl. 414), dat deze alleen bewoond was, en plaatst daar het dorp Beik, lees Baaik of Baai, op het bergachtige eiland Bawia aan den oostingang der door de officieren der Etna en Maclay opgenomen binnenbaai, de Telok Kiroeroe of Etna-Baai. Daar lag ook volgens het *Rapport* der Etna (bl. 42) de kampong Olla en het hier niet genoemde Lamawe, terwijl het hierachter gevoegde kaartje van Maclay Waimatta, misschien het Waiseka uit de berichten der Etna-expeditie, eveneens op de oostkust plaatst. Nalessa en Biroe vond ik nergens anders vermeld; daarentegen zwijgt het verslag der Soerabaja geheel van de door de sloepen der Etna bezochte negorijen Basiroeaka en Tarera (*Rapport* bl. 48, 55—58), wier bewoners misschien niet tot den stam van Lakahia behooren. Het eiland Lakahia zelf, dat reeds bij het bezoek der Egmond onbewoond was, moet vroeger bevolkt geweest zijn; althans de waterhalers van Kolff werden hier in 1826 door een groot aantal Papoes overvallen en Muller (*Reizen*, bl. 47) plaatst er het dorp Lakahia; uit vrees voor de Tidoreesche hongi-vloten heeft de bevolking daarna het eiland verlaten. Volgens al de deelnemers aan de expeditie der Etna was de bevolking der Baai van Lakahia destijds zeer talrijk, en al mag het door den Tidoreeschen Prins Amir opgegeven bedrag van 4000 zielen (*Rapport Etna*, bl. 56) te hoog zijn, het verschil met het hier in den tekst opgegeven cijfer is al te groot. Daarom ver-

het gebergte zijn bovendien nog de twee negorijen, Boboro en Babawa, wier bewoners aan het gezag van den Radja van Lakahia onderworpen zijn en aan dat hoofd massooi als belasting opbrengen; de hoeveelheid daarvan is niet bepaald, hoe meer hoe liever. De getalsterkte dier Alfoeren kon de Radja niet opgeven; volgens hem zijn al de bewoners dezer baai heidenen, eenige van hen eten echter geen varkensvleesch. Langs de rivier Pamoegoe, die voor kleine prauwtjes bevaarbaar is, bereikt men de nederzettingen der Alfoeren in zes dagen; stroomafwaarts kan men in twee dagen van dáár de rivier afroeien.

Het gezag der Sultans van Tidor wordt hier niet erkend, en de Compagnie is alleen inzoover bekend, dat de Nederlandsche vlag op de prauwen gevoerd wordt, hetgeen door den invloed der Ceramsche en Boegineesche handelaars in zwang kwam. De Radja had zelfs in de tasch, waarin hij zijn betel en andere benoodigdheden bewaarde, een Nederlandsche vlag geborgen. Een tiental Ceramsche en Makassaarsche prauwen komt hier jaarlijks massooi, tripang en karet inruilen tegen aarde-, koper- en ijzerwerk, lijnwaad, kruit, lood en geweren. Aan den Radja van Namatotte betaalt elk hoofd als belasting kommen en kopjes, koperen ringen en katoenen slendangs. De tijd dier betaling en de hoeveelheid daarvan zijn zeer onbepaald; de eerste hangt af van het tijdstip, waarop deze Radja de belasting komt innen, en de tweede regelt zich naar de opbrengst van den oogst en naar den afzet, die daarvan heeft plaats gehad. Nog deelde de Radja van Lakahia aan

---

dient Maclay's bericht opmerking, dat genoemde Prins eenige jaren voor zijn bezoek een hongi-tocht naar Lakahia ondernomen had, waarbij groote verwoestingen werden aangericht en honderde Papoes als slaven waren weggevoerd. Daaraan zal men moeten toeschrijven, dat de bevolking dezer streek zoozeer is verminderd en dat zij niets van den Sultan van Tidor wilde weten, wiens gezag waarschijnlijk alleen door de Radja's der voor Kowai gelegen eilanden eenigermate erkend wordt.

R. A.

Gekommitteerden mede, dat de oude Radja van Aidoema overleden was.

Gedurende dit onderhoud met den Radja schreide zijn zoontje bij tusschenpoozen en trok den vader voortdurend aan den arm, als wilde hij hem beduiden, dat hij toch zoo spoedig mogelijk naar den wal terug moest keeren; de Radja zelf verkeerde ook blijkbaar in angstige spanning Door Gekommitteerden werd hem medegedeeld, dat zij hem een akte van aanstelling en de waardigheidsteekenen van hoofd zouden uitreiken, doch dat eerst de komst van zijne onderhoorigen moest worden afgewacht, opdat die plechtigheid in hun bijzijn geschiedde, en dat daarna op het eiland Lakahia een Nederlandsch wapenbord zou worden opgericht. Met die aanzegging scheen hij te zijn ingenomen.

Kort daarop kwam een sampang met negen Papoes van den wal, en nadat deze boot éénmaal bij wijze van huldebetoon rondom het schip had geroeid en zulks zou worden herhaald, werd die door den Radja van Lakahia gewenkt, waarna zij langs boord kwam. De Radja verwijderde zich toen met zijn zoontje ongemerkt, sprong in de sampang en roeide daarmede pijlsnel weg. Daar deze overhaaste vlucht zonder de minste aanleiding van onze zijde geschiedde, achtten de Gekommitteerden zich verplicht, naar Olla te gaan, ten einde opheldering te vragen omtrent die vreemdsoortige wijze van handelen, die wij nergens aan konden toeschrijven, dan aan de overdreven vrees, dat hij zou worden medegevoerd, en aan een geheel ongegrond wantrouwen. De Radja toch was aan boord vriendschappelijk en met welwillendheid ontvangen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat hij zich beangst heeft laten maken door de inblazingen der Radja's van Salawatti en Waigeoe, welke beide hoofden op de Soerabaja werden meegevoerd, om zich bij den Sultan van Tidor te verantwoorden over hunne wanbedrijven en willekeurige handelingen.

Toen wij met een sloep Olla naderden, zagen wij een

tiental Papoes met gespannen boog staan, die, zoodra zij bemerkten, dat er aanstalten gemaakt werden, om te landen in het dichte bosch verdwenen. De Radja-loods, die de Gekommitteerden vergezelde, vermaande hen in de Ceramsche taal, terug te komen, waarop er eenige uit de wildernis te voorschijn traden en ons zeiden, dat de Radja niet in de kampong was, maar naar het gebergte gevlucht was. Tevens verzochten zij ons, niet aan wal te komen, daar zij ook naar het gebergte zouden gaan, omdat zij geen vertrouwen stelden in de Compagnie. Een achtervolging in de dichte wildernis zou tot niets geleid hebben, waarom door Gekommitteerden werd besloten, naar boord terug te keeren, waar wij des avonds na een tocht van ruim acht uur roeiens aankwamen. Het weinige vertrouwen, dat men hier in ons bestuur stelt, kan misschien verklaard worden uit de willekeurige en soms onmenschelijke handelingen van de Ceramsche en Boegineesche vaartuigen, die onder de Nederlandsche vlag deze kusten bezoeken. Daarenboven had blijkens de mededeeling, die men ons te Olla deed, de Radja verteld, dat hem aan boord een onheusche bejegening was ten deel gevallen, hetgeen, hoewel onwaar, door zijne onderhoorigen werd geloofd, en dus hun wantrouwen tegen ons noodwendig moest versterken.

De kampong Olla bestaat slechts uit een vier of vijftal ellendige, op den vasten wal gebouwde hutjes, die zoo laag zijn, dat een volwassen mensch er onmogelijk rechtop in kan staan; een dier woningen diende zelfs tot verblijf van twee getemde wilde varkens. Onmiddelijk achter de hutten ligt ondoordringbaar, zwaar geboomte. Vrouwen en kinderen lieten zich hier niet zien, doch te rekenen naar het getal mannen zal de bevolking stellig niet meer dan een dertig of veertigtal zielen bedragen. De Papoes van Lakahia staan op de geheele kust bekend als zeer wantrouwend en trouweloos, zoodat de vreemde handelsvaartuigen altijd in betrekkelijk groot getal en

zwaar gewapend deze bocht bezoeken, om zich voor overrompeling te vrijwaren. (*) De bevolking der baai is sedert het bezoek der Etna in 1858 hoegenaamd niet veranderd en heeft nog dezelfde zeden, zooals die in het rapport dier kommissie beschreven zijn.

Zondag 27 Februari werd door Gekommitteerden op het noorderstrand van het eiland Lakahia, tegenover de gewone ankerplaats voor schepen, een houten paal opgericht, waaraan een Nederlandsch wapenbord werd bevestigd. (†) Verder werden van dit eiland eenige monsters steenkolen gehaald en in de smederij der Soerabaja beproefd; de uitslag was echter, dat die kolen voor het gebruik aan boord van stoomschepen niet deugen. Misschien zijn meer binnenlands en dieper onder den grond kolen van beter gehalte te vinden, maar het ontbrak ons aan middelen, om zulks te onderzoeken. (§)

(*) Toen Wallace in 1860 het eiland Goram bezocht, kwam daar een klein bootje met zes man van Lakahia terug, het rampzalig overschot van twee prauwen, die in deze bocht waren afgeloopen, waarbij veertien der opvarenden vermoord waren; vier jaar te voren hadden wel vijftig Gorammers in dezelfde streek van Nieuw-Guinea het leven verloren. (Zie *Malay Archipelago*, T. II, p. 110—112). R. A.

(†) Volgens berichten van den naar de Aroe-Eilanden gevluchten Radja van Adi is deze paal kort daarna door de Papoes vernield; zie *Kol. Verslag* van 1878, bl. 28. Uit het *Rapport der Etna* (bl. 42) ziet men, dat de Radja van Aidoema reeds omstreeks 1850 den voor het Prins Frederik Hendrik Eiland bestemden paal, wegens de onmogelijkheid om dat punt te bereiken, op Lakahia had opgericht, waarbij echter het Nederlandsch wapenschild door een bord van grof Delftsch aardewerk vervangen was. R. A.

(§) Dit oordeel over den aard der bruinkolen van Lakahia stemt geheel overeen met het meer opzettelijk onderzoek van den mijn-ingenieur Dr. J. H. Croockewit, die aan den tocht der Etna deel nam; zie het *Rapport* dier expeditie, bl. 134—138. Reeds twee eeuwen geleden wist de Oost-Indische Compagnie door de berichten der Ceramsche handelaars, dat deze delfstof in dit deel van Nieuw-Guinea voorkwam, en was Keyts belast, de vindplaats daarvan op te sporen; daar deze reiziger echter op Namatotte door een overval der Papoes vier man verloor, en de berri-berri sterk onder het overige scheepsvolk heerschte, was hij niet in staat, het destijds onbewoonde Lakahia te bereiken. R. A.

IX.

MISLUKTE TOCHT NAAR DE OETANATA-RIVIER EN TERUGREIS.

In den namiddag van 27 Februari 1876 verliet de Soerabaja de reede van Lakahia en liet na een etmaal het anker vallen voor de gouvernements-kolenloods te Dobo op de Aroe-Eilanden. (*) De drie volgende dagen werden besteed, om onzen voorraad brandstof aan te vullen, zoodat wij den 4n Maart die reede konden verlaten, koers stellende naar de Oetanata-Rivier. In den nacht van den 4n op den 5n Maart begon echter het weder buiig te worden, en schoot de zee zoodanig aan, dat het twijfelachtig

(*) Een uitvoerige beschrijving der Aroe-Eilanden vindt men zoowel in Wallaces beroemd werk als in de *Reis naar de Zuidoostereilanden* van den heer von Rosenberg, waarbij ik in de inleiding een historisch overzicht gaf, van hetgeen tot dusver over die groep bekend was. Uit de *Koloniale Verslagen* van 1877 en 1878 ziet men, dat de Resident van Ambon in Maart en September 1876 deze eilanden met de stoomschepen Anjer en Curaçao bezocht, waar toen te Dobo een paal met Nederlandsch wapenbord is opgericht, terwijl in 1877 schoolmeesters uit Ambon gezonden zijn ter onderwijzing der al te lang verwaarloosde Christen-inlanders op deze groep. Daar verder Dobo, waar in weerwil van de in den laatsten tijd verminderde opbrengst der parelbanken de jaarlijksche handelsomzet een waarde van zes ton bedraagt, thans geregeld door de stoombootonderneming Banda bezocht wordt, mag men hopen, dat deze verloren achterhoek onzer Indische bezittingen een nieuw tijdperk van ontwikkeling intreedt. Een levendig tafereel der handelsbeweging op de markt te Dobo geven de *Challenger Briefe* van den jong gestorven von Willemoes Suhm, s. 123; nog werd deze groep in de laatste jaren bezocht door Dr. van Rijckevorsel (*Brieven uit Insulinde*, bl. 406—414) en door Beccari, zoodat hare fauna en flora betrekkelijk beter gekend zijn dan die van menig ander deel van Neerlandsch-Indië.

R. A.

werd, of wij wel een veilige ankerplaats voor de monding der rivier zouden kunnen vinden, en al ware dit het geval, of er dan kans op gemeenschap met den wal zou zijn. Den volgenden dag namen wind en zee zoodanig in kracht en hevigheid toe, dat wij tot ons leedwezen het bezoek aan de Oetanata-Rivier moesten opgeven. (*)

(*) De Oetanata-Rivier is het oostelijkste punt der Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, dat nog door handelaars uit de Molukken bezocht wordt; verder zuidwaarts is de nadering der kust door de daarvoor liggende zand- en modderbanken hoogst moeielijk en deze uitgebreide kuststreek, voorzoover onze kennis strekt, alleen bewoond door nomadische Papoes, die in woestheid en onbeschaafdheid elken anderen volkstam op Nieuw-Guinea overtreffen. Tot dusver is de Oetanata-Rivier door geen andere Europeesche reizigers bezocht dan door de expeditie der Triton en Iris in 1828. Uit de reisverhalen van dien tocht door den zeeofficier Modera en den zoöloog Muller weet men, dat een groote zandbank voor den mond der rivier het binnenkomen aan schepen belet, ja dat soms bij zware branding de baar voor sloepen gevaarlijk is; binnen de bank is de rivier voor schepen diep genoeg. Daar zij zich dicht bij hare monding in drie takken verdeelt, en van daar het hooge, schijnbaar met sneeuw bedekte gebergte duidelijk zichtbaar is, acht ik het niet waarschijnlijk, dat de bevaarbare benedenloop van dit stroomgebied van groote uitgestrektheid is en gelegenheid verschaffen zou, om tot die raadselachtige bergen door te dringen. Beccari, die reeds op zijne reis in 1872 de Oetanata had willen bezoeken, maar, zooals hierboven werd opgemerkt, dit laatste deel van den tocht der Soerabaja niet medemaakte, bericht uit een schrijven van den heer Bruyn (*Cosmos*, V. III, p. 374), dat men eens bij het opklaren der lucht duidelijk zag, dat de bedoelde bergen niet met sneeuw bedekt waren. Blijkens de koerslijn der Soerabaja op de kaart hierachter bleef dit schip vrij ver uit den wal, zoodat de berichten van de expeditie der Triton, die elf dagen voor den mond der Oetanata lag, meer vertrouwen verdienen. Nu is het opmerkelijk, dat sommigen, zooals Modera (*Reis naar de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea*, bl. 82), de witte plekken op deze bergen voor neerhangende wolken aanzagen, terwijl andere der tochtgenooten, zooals Muller (*Reizen*, D. I, bl. 18), in die glinsterende witte lagen slechts sneeuw konden zien. Reeds een nauwkeurig opmerker als Carstensz plaatst in de door den heer Leupe uitgegeven kaart op deze breedte sneeuwbergen, hoewel hij er in het journaal zijner reis in 1623 uitdrukkelijk bijvoegt: «wesende certain wat vremts op bergen, soo na de linie equinoctialis gelegen, snee te hebben.» (van Dijk, *Meded. Oost-Ind. Archief*, bl. 15). Het bestaan van sneeuwbergen op Nieuw-Guinea is dus nog steeds een open vraagstuk, hoewel zeer waarschijnlijk wegens de groote waterrijke rivieren, wier mondingen op de Noord- en Zuidkust de aandacht van alle zeevarenden trokken, en van welke in de laatste jaren de op de Zuidkust uitwaterende Baxter- en Fly-Rivieren reeds verscheiden dagreizen door het stoomschip der Engelsche zendelingen zijn opgevaren. Is het te betreuren, dat de Soerabaja door het ongunstige

In den avond van den 6n werd dus afgehouden en poogden wij, de kust zooveel mogelijk in het gezicht houdende, onder stoom de Valsche Kaap te bereiken. De lucht was zwaar bezet, het woei hard uit het westen, en de zee was hoogst onstuimig, zoodat de Soerabaja veel te lijden had, en de raderkasten zwaar beschadigd werden. Hoe meer wij den wal naderden, hoe heviger de grondzeeën werden. Het bleek ons al meer en meer, dat er, al konden wij misschien op een betrekkelijk korten afstand den wal naderen, toch geen mogelijkheid zou bestaan, om bij dit weer met sloepen den wal te bereiken, terwijl de Papoes het in hunne lichte sampangs evenmin zouden wagen, naar buiten te komen. Intusschen stoomden wij om de Z.Z.O. en kwamen des avonds van den 7n ten anker, om te beproeven, of wij den volgenden dag den wal meer konden naderen. Aanvankelijk waren wind en zee wat stiller, maar in den nacht verhieven beide zich op nieuw, terwijl het voor anker liggende schip zoodanig door de aanloopende zeeën gebeukt werd, dat er vrees bestond voor het breken van den ankerketting, en wij weder onder stoom moesten gaan. Met het aanbreken van den dag stoomden wij andermaal naar den wal, doch het was niet mogelijk, iets van het lage land te onderscheiden, daar de lucht dik bleef, en de kracht van wind en zee eer toe dan afnam.

Onder de gegeven omstandigheden was het onzeker, of de reis met onzen voorraad steenkolen tot den 141sten graad Oosterlengte kon worden voortgezet; dit punt toch

---

seizoen verhinderd werd, een tweede bezoek aan de Oetanata te brengen, nog liever hadden wij gezien, dat men een onderzoek beproefd had van het tusschen deze rivier en Lakahia gelegen distrikt Kapia, hetgeen nog nimmer door Europeanen bezocht is, maar welks bewoners blijkens het *Rapport der Etna*, bl. 43, en van der Crabs *Journaal*, bl. 48 hiervoor, met de westwaarts wonende Papoes tot in de Maccluersgolf toe veelvuldige betrekkingen moeten hebben.

R. A.

was nog ruim 60 mijl verwijderd van de plaats, waar wij ons in den morgen van den 8n bevonden. Al ware ook de hoeveelheid brandstof voldoende, dan zou de voortzetting der reis in dezen tijd van het jaar, bij het krachtig doorstaan van den westmoesson, een noodelooze verspilling van kolen wezen, daar er de meeste waarschijnlijkheid bestond, dat wij nergens gemeenschap met den wal konden hebben. Daarenboven is dit deel der kust van Nieuw-Guinea bijna overal onbewoond, en kon het bezoek dier stranden voor het doel onzer zending slechts geringe vruchten opleveren. Wegens het voortdurend slechte weer, dat wij hier ondervonden, gevoelde de tweede ondergeteekende zich thans in zijne betrekking van kommandant der Soerabaja verplicht, zijn medegekommitteerde te wijzen op de nautische bezwaren, die aan het voortzetten van den tocht verbonden waren, zoodat Gekommitteerden het besluit namen, bij dezen stand van zaken de terugreis naar Ternate aan te nemen.

Wenscht men de Zuidwest- en Zuidkust van Nieuw-Guinea te bezoeken, dan is voorzeker de tijd gedurende het heerschen van den oostmoesson daartoe de meest geschikte. De wind is dan aflandig, en hoogstwaarschijnlijk moet die op de ondiepe gronden geen of althans veel minder lastige zeeën veroorzaken, dan die, welke nu uit de diepe wateren der Banda-Zee (*) door den westmoesson met

(*) Het schijnt mij minder gepast, de zee langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea Banda-Zee te noemen. Een blik op de kaart toont de wenschelijkheid, dien naam te beperken tot het zeebekken, dat ten noorden, oosten en zuiden door Boeroe en Ceram, de Zuidooster- en de Zuidwester-Eilanden begrensd wordt en waarvan de kleine, maar door hare notenperken zoo belangrijke Banda-Groep het natuurlijke middenpunt is. Voor het meer oostwaarts liggende, over het geheel veel ondieper bekken tusschen Nieuw-Guinea, Adi, de Kei- en Tenimber-Eilanden zou ik wegens de daarin gelegen Aroe-Groep den naam Aroe-Zee voorslaan, welke zee ter hoogte van den negenden graad zuiderbreedte samenvloeit met de zee tusschen Timor en Noord-Australië, die op de Hollandsche en Fransche zeekaarten gewoonlijk Timor-Zee heet, maar door de Engelschen minder eigenaardig Arafoera-Zee genoemd wordt. R. A.

kracht werden opgestuwd tegen de groote modderbank, die zich langs de geheele Zuidwestkust van Nieuw-Guinea uitstrekt. Daarenboven moeten de talrijke reven der Torres-Straat de kracht der golven breken, waardoor de westwaarts gelegen zee in den oostmoesson rustig en kalm is. Uit het verslag der reis van Zr. Ms. korvet Triton in 1828, welk schip in de maanden Mei en Juni op deze kust vertoefde, blijkt dan ook, dat men toen zonder eenig gevaar onder de kust kon ankeren; nergens vindt men in dat verslag klachten over slecht weer in dien tijd van het jaar; alleen waren de regens nog al menigvuldig, en wordt er gesproken van deining, die onderanderen bij de Oetanata-Rivier het landen bemoeilijkte, doch nimmer van onstuimige zeeën.

In den namiddag van den 8n Maart, toen wij naar gissing ongeveer 5 mijl van de Valsche Kaap waren, werd koers gezet om de west. Wij stoomden toen beoosten de Aroe- en Kei-Eilanden naar de Ceramlaut-Groep, welke wij den 12n Maart bereikten. Op den geheelen overtocht van Nieuw-Guinea naar laastgenoemde eilanden ondervonden wij, dat de westmoesson met veel kracht doorstond en de zee dientengevolge hoog liep. Nadat de Radja-loods te Gisser ontscheept was, werd de tocht naar Amboina vervolgd, vóór welke plaats de Soerabaja in den namiddag van den 13n Maart ankerde.

Ofschoon wij gedurende ruim vier maanden in vaarwaters verkeerden, die slechts zelden door zeevarenden bezocht worden, en die op sommige plaatsen met reven en klippen als bezaaid zijn, terwijl daarenboven de van deze zeeën bestaande kaarten in vele opzichten te wenschen overlaten, hadden wij het voorrecht met de Soerabaja terug te keeren, zonderdat het schip had gestooten. Van de slechts zeldzaam voorkomende gelegenheid, dat de kusten van Nieuw-Guinea bezocht worden, is door den tweeden ondergeteekende gebruik gemaakt, om te voorzien

in een bestaande behoefte door de samenstelling eener algemeene kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea met de onderhoorige eilanden. Op deze kaart is tevens aangegeven de koerslijn, door Zr. Ms. stoomschip Soerabaja gevolgd, terwijl daarbij gevoegd is een zeevaartkundige beschrijving der verschillende vaarwaters om Nieuw-Guinea en aangrenzende eilanden. (*)

De gezondheidstoestand der bemanning liet bij onze aankomst te Amboina te wenschen over. De berri-berri had zich op het laatste gedeelte der reis op nieuw vertoond, ook zelfs bij een drietal Europeesche schepelingen; de Etat-major mocht zich echter voortdurend in een goede gezondheid verheugen.

De verschillende werkzaamheden aan boord der Soerabaja maakten een vierdaagsch verblijf te Amboina noodzakelijk. In den namiddag van den 17n Maart vertrokken wij van daar en kwamen des voormiddags van den 20n dier maand te Ternate, waar de eerste ondergeteekende en de Tidoreesche hofgrooten met hun gevolg ontscheepten.

Aan het einde van dit rapport genaderd, moeten Gekommitteerden ten laatste nog de aangename plicht vervullen, een woord van dank te uiten aan allen, die gedurende deze expeditie door voorlichting en wetenschappelijke kennis der Kommissie nuttige diensten hebben bewezen. Als zoodanig komt in de eerste plaats in aanmerking de Italiaansche geleerde Dr. O. Beccari, wiens veelzijdige kennis en rijpe ondervinding, opgedaan op zijne beide vorige reizen naar Nieuw-Guinea, de Gekommitteerden menigmaal uitmuntend te stade kwamen, en die immer bereid was,

(*) Deze kaart is met de daarbij behoorende hydrographische beschrijving afgedrukt in het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*, D. III. Waar zulks noodig scheen, is van de laatste door mij in de noten op dit verslag gebruik gemaakt, terwijl een verkleining der kaart op een derde der oorspronkelijke grootte aan dit werk is toegevoegd. Daarin is echter door mij de nomenclatuur gewijzigd, zoolas nader verklaard wordt in de hierachter voorkomende derde bijlage. R. A.

inlichtingen en ophelderingen te geven, waar die gevraagd werden. Verder de officieren van Zr. Ms. stoomschip Soerabaja, die steeds met onvermoeiden ijver werkzaam waren tot het verkrijgen van meerder kennis dezer in vele opzichten nog zoo weinig bekende streken; de door hen bij verschillende gelegenheden in kaart gebrachte opnamen van baaien en reeden, waarvan kopieën aan het Hydrographisch Bureau te Batavia zijn ingezonden, leveren hiervan de meest doorslaande bewijzen. Ten slotte de heer Bruyn, wiens nuttige wenken en opmerkingen op handelsgebied door de Gekommitteerden evenzeer op prijs werden gesteld. Hiermede sluiten wij dit verslag onzer expeditie naar Nieuw-Guinea in de hoop, dat wij, zooveel in ons vermogen was, voldaan hebben aan het doel der ons gegeven instructie.

BIJLAGEN.

A.

OVER DE RECHTEN VAN BATJAN, TIDOR EN GEBE OP NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN.

In het verslag zijner reis geeft de heer van der Crab eenige beschouwingen over den oorsprong van het Tidoreesch oppergezag in de landen der Papoes, gegrond op door hem verkregen mededeelingen van hoofden te Tidor en Gebe. Volgens deze, op geschiedkundig gebied soms weinig betrouwbare, inlandsche overleveringen (zie bl. 18 tot 21 hiervoor) zou het in ouden tijd zeer machtige Gebe het eerst de Papoesche landstreken onderworpen hebben, welke opperheerschappij omstreeks het einde der veertiende eeuw op het rijk van Tidor overging, toen dit het eiland Gebe veroverde onder de regeering van Koning Tjireli Lijatoe, den eersten vorst van Tidor, die den Mohammedaanschen godsdienst aannam en tevens zijn naam in Djamaloedin veranderde, terwijl zijn oudste zoon naar den Arabischen geloofsverkondiger dien van Mansoer verkreeg. Daar het echter blijkt uit de berichten der Portugeezen en Spanjaarden, die in het begin der zestiende eeuw het eerst de Molukken bezochten, toen Sultan Almansoer te Tidor regeerde, dat de Islam nauwelijks vijftig a tachtig jaar vóór dien tijd naar de Molukken was overgebracht, terwijl men uit Valentijn kan zien. dat de Koningen van Ternate eerst na het midden der vijftiende eeuw tot die leer zijn overgegaan, volgt uit een en ander, dat de onderwerping van Gebe en Nieuw-Guinea door Tidor niet voor het laatst dier eeuw gesteld zou kunnen worden. In de geschriften

der oudste Europeesche zeevaarders in de Molukken vindt men echter wel de bewijzen, dat de Moluksche vorsten toen reeds met de Papoes bekend waren, maar de eerste dezer vorsten, die eenig oppergezag over de Papoesche landstreken uitoefenden, waren, voorzoover mij thans bekend is, niet de Sultans van Tidor, maar die van Batjan, terwijl ik vóór onze eeuw van een bijzondere macht van Gebe geen spoor heb kunnen ontdekken. Tot opheldering dezer kwestie zal ik, overeenkomstig de in de noot op bl. 21 gegeven belofte, hier nader uiteenzetten, wat ik aangaande de opperheerschappij der Moluksche rijken over Nieuw-Guinea heb kunnen opsporen in de uitgegeven stukken uit de dagen der Oost-Indische Compagnie. Hoogstwaarschijnlijk zou een hernieuwd onderzoek der omvangrijke bescheiden van het Rijksarchief over het Goevernement der Molukken nog meer bijzonderheden aan het licht brengen: hetzelfde mag men verwachten van de voortzetting der belangrijke studiën over de Portugeezen en Spanjaarden in den Indischen Archipel, waarvan de heer P. A. Tiele onlangs in de *Bijdragen* van dit Instituut het eerste gedeelte heeft uitgegeven; toch vlei ik mij, dat het hieronder bijeenverzamelde voldoende is, om ons van den algemeenen loop van zaken een duidelijk beeld te geven.

Reeds in het reisverhaal van Antonio Pigafetta, den tochtgenoot van Magelaan, wordt een Papoesch vorst op de volgende raadselachtige wijze vermeld: »Vis à vis de »Tadore il y a une fort grande île, appelée Giailolo, »habitée par les Maures et les Gentils..... Le roi de ces »Gentils s'appelle Radja Papua, il est très riche en or et »habite l'intérieur de l'île. (*)" Om de berichten van oude reizigers goed te begrijpen, moet men veel kritiek ge-

(*) Zie de door Amoretti bezorgde Fransche vertaling der reis van Pigafetta, p. 180, waar men p. 203 ook vermeldt vindt, dat de Islam vijftig jaar te voren in de Molukken was ingevoerd, terwijl de Barros (Dec. III, l. 5, c. 5) dit tijdstip op tachtig jaar stelt.

bruiken. Hoewel er geen grond is om te betwijfelen, dat Pigafetta nauwkeurig heeft opgeteekend, wat hij in de Molukken vernam, moet hij bij de toen nog zoo geringe kennis der Maleische taal de mededeelingen der inlanders dikwijls verkeerd begrepen hebben, terwijl hij als de meeste schrijvers dier dagen lichtgeloovig de zonderlingste sprookjes, die men hem vertelde, voor goede munt opnam. Zoo vermeldt hij later (p. 242) op het gezag van een Molukschen stuurman, dat de Aroe- en Kei-Eilanders maar ééne el lang waren en zoo groote ooren hadden, dat die hun des nachts tot matras en deken strekten. Dit voor onze hedendaagsche beschaving volstrekt onverklaarbaar verhaal is een dier tallooze aardrijkskundige mythen, welke, uit het sagenrijke Hindostan ontsproten, reeds door de klassieke schrijvers werden overgenomen en vooral in de middeneeuwen een hoofdbestanddeel der geografie uitmaakten, waarbij die monsterachtige wezens, draken en griffioenen telkens naar de nog onbekende landstreken der verschillende werelddeelen verplaatst werden.

Hoezeer op zich zelf niet ongeloofelijk, steunt de door vele zeevaarders vermelde goudrijkdom der Papoesche landen op zulk een oud-Indische legende. Wij weten thans, dat de Hindoes het eiland Jawa, onder welken naam zij aanvankelijk eer Sumatra, dan het eigenlijke Java verstonden, het Goud- en Zilvereiland noemden (*). Toen het later bleek, dat Java geen en Sumatra betrekkelijk weinig goud opleverde, verplaatsten de inlanders dit Goudeiland der oude Hindoes naar het onbekende zuiden en oosten van den Indischen Archipel, vooral naar Nieuw-Guinea, en vonden voor zulke verhalen bij de meeste oude zeevaarders gretig gehoor. Zoo werd volgens een Engelsch scheepskapitein de ons helaas te weinig bekende ontdekkingstocht

(*) Zie de belangrijke studie van Prof. Kern over *Java en het Goudeiland* in de *Bijdragen* van dit Instituut, R. 3, D. IV, bl. 638.

onder Willem Jansz in 1606 ondernomen, dewijl Nieuw-Guinea, naar men zeide, zooveel goud opleverde, terwijl Jan Carstensz in 1623 derwaarts gezonden werd, omdat een Mohammedaansch priester aan den Goeverneur van Ambon, Herman van Speult, verzekerd had, dat het Goudeiland benoorden Kei en Aroe lag; de Spaansche zeevaarder Saävedra noemde zelfs boutweg een eiland bij Nieuw-Guinea's Noordkust, waar hij een maand vertoefde, Isla del Oro (*). Bij onze geheele onbekendheid met het binnenland van Nieuw-Guinea en zelfs met dat der Papoesche Eilanden ware de bewering dwaas, dat Nederlandsch Nieuw-Guinea geen goud oplevert; wel kan men echter verzekeren, dat de Papoes voor drie eeuwen evenmin als thans de kunst verstonden, goud te delven of te wasschen, en dat er geen enkel betrouwbaar bericht is, dat oudtijds van daar goud naar de Molukken is uitgevoerd. Al mochten latere ontdekkingen bewijzen, dat dit deel van Nieuw-Guinea goud bevat, evenals de natuuronderzoeker Goldie dit metaal verleden jaar in het land achter Port Moresby gevonden heeft, al de oude berichten omtrent den goudrijkdom van Nieuw-Guinea missen elken historischen grondslag en zijn uit de besproken Indische legende ontstaan. (†)

Eveneens blijkt het uit de latere, veel uitvoeriger mededeelingen der Spanjaarden omtrent het eiland Gilolo of Halmahera, dat daar in de zestiende eeuw geen Papoes woonden. In dit opzicht heeft Pigafetta zeker zijn berichtgever verkeerd verstaan; waar deze, naar het verre oosten wijzende, de Papoesche Eilanden bedoelde, dacht Pigafetta, dat die Radja Papoea het binnenland van het hem toen alleen aan de westkust bekende groote eiland Gilolo be-

(*) Zie de Jonge, *Opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië*, D. III, bl. 44; van Dijk, *Mededeel. uit het Indisch Archief*, bl. 1, waar men echter uit bl. 8 kan zien, dat de praktische Coen aan het verhaal van dien goudrijkdom weinig waarde hechtte; Tiele in *Bijdr. Inst.*, R. 4., D. I., bl. 418.

(†) Zie *Proceedings R. Geogr. Society*, V XXII, p. 219.

woonde. Uit het verhaal van dien ouden zeevaarder leeren wij dus eenvoudig, dat de bewoners der Molukken reeds in 1521 in betrekking stonden met minstens één Papoesch vorst, die ergens op de Papoesche Eilanden moet gehuisd hebben. Waarschijnlijk kenden zij echter destijds daar meer dan één vorst. Toen toch in 1534 de Moluksche Sultans zich onderling verbonden, de door hunne gruweldaden gehate Portugeezen te verdrijven, overreedden zij verschillende Papoesche vorsten, tot dit verbond toe te treden, terwijl de verstandige landvoogd Galvao, die kort daarna door kloek beleid het gezag der Portugeezen voor korten tijd wist te bevestigen, in 1539 Joao Focatia naar de Papoesche Eilanden zond, welke daar verschillende koninkjes overhaalde, de Portugeezen van leeftocht te voorzien. (*)

Juist omdat deze Papoesche vorsten koninkjes (*regulos*) genoemd worden, ligt de vooronderstelling voor de hand, dat zij reeds in de zestiende eeuw in meerder of minder mate het gezag erkenden der Moluksche Sultans, die destijds beurtelings de hulp der Portugeezen en der Spanjaarden inriepen, om elkander te beoorlogen en een of ander wingewest te ontrukken. Hoewel dus de opperheerschappij over de Papoesche landen reeds toen door het eene Moluksche rijk op het andere kan veroverd zijn, acht ik het waarschijnlijker, dat Batjan, welke staat het eerst eenig gezag over de Papoes uitoefende, daarin gedurende den loop dier eeuw niet gestoord werd. Dat toch Batjan het eerst de Papoes onderwierp, mag besloten worden uit de genealogische mythe van Bikoe Sigara, volgens welke overlevering de vorsten van Batjan, Papoea en Boeton ontsproten zijn uit op het eerste eiland gevon-

(*) Zie Valentijn, D. I. B., bl. 191 en 201. Had deze schrijver slechts de goede gewoonte, de door hem gebruikte Portugeesche bronnen aantehalen, dan zouden wij kunnen nagaan, of daar nader wordt opgegeven, welke Papoesche vorsten men toen kende, en met welk der Moluksche rijken zij de meeste betrekkingen onderhielden.

den drakeneieren (*). Ook berichtte de heer van der Crab mij later schriftelijk, dat de bewoners van Misool tot hun Radja verkozen zekeren Djelman, broeder van Sultan Djainalabdin, den eersten Batjanschen vorst, die den Islam aannam en die volgens Valentijn (D. I. B., bl. 124) in 1512 regeerde, toen de Portugeezen het eerst de Molukken bezochten. Deze Djelman moet zijn gezag allengs over de andere Papoesche Eilanden hebben uitgebreid, op grond waarvan de Radja van Misool zich den hoogsten rang onder de Radja Ampat toekent, en de vorsten van Batjan tot in de zeventiende eeuw en zelfs later aanspraken op Papoesche landstreken deden gelden. Dit bericht, de Batjansche overlevering aangaande den oorsprong der Moluksche opperheerschappij over de Papoes, is bezwaarlijk te rijmen, met hetgeen op bl. 18—21 hiervoor wordt medegedeeld, dat op de Tidoreesche traditie dezer kwestie steunt. Dat echter de eerste dezer overleveringen meer historische waarheid bevat dan de laatste, blijkt duidelijk uit het oudste, eenigzins uitvoerig bericht van een Nederlander over de Papoesche landen, welk merkwaardig stuk eenige nadere bespreking vereischt, omdat de inhoud tot dusver niet goed verstaan is.

Adriaan van der Dussen, de eerste bevelhebber van Batjan, nadat onze landgenooten de Portugeezen uit dit eiland verdreven hadden, schreef den 24 December 1610, een jaar na die verovering, een brief aan Bewindhebbers, uitgegeven door de Jonge, D. III, bl. 335, waarin hij de volgende onderhoorigheden des Sultans van Batjan opnoemt. Vooreerst het eiland *Wilato*, rijk aan notemuskaat en kruidnagels, maar sedert kort door de bewoners verlaten; verder het eiland *Pourematten*, dat veel sago voortbrengt en dat behalve de in het land wonende boeren, zooals men destijds de Alfoeren noemde, wel vier a vijfduizend inwoners be-

(*) Zie de Barros, Dec. III, lib. 5, cap. 5; ook Valentijn, D. I. B., bl. 131

vat; eindelijk het volkrijke eiland *Papouwa* met de drie koningrijken *Weige*, *Mishol* en *Weigamo*. Aangezien van der Dussen zijne opgaven over deze toen weinig of niet door Nederlanders bezochte landen op Batjan inwon, kan het niet bevreemden, dat hij met hunne onderlinge geografische ligging slechts onvolledig bekend was; de beide eerstgenoemde namen zijn zelfs heden ten dage zonder nadere verklaring niet duidelijk. Daar de Obi-Eilanden, in 1683 door Batjan aan de Compagnie verkocht, steeds als een der onderhoorigheden van dit rijk vermeld worden, oppert de Jonge reeds te recht de gissing, dat Wilato het eiland Obi-Lattoe zal zijn. Vreemd ware het eerder, dat van der Dussen van deze groep alleen een der kleinere eilanden kende, vonden wij niet in de mededeeling van Valentijn (D. I. B., bl. 89), dat Obi-Lattoe *Konings Obi* beteekent, eene vingerwijzing, dat de zetel der Batjansche macht op dezen archipel oorspronkelijk niet op het eiland Groot-Obi, maar op dit Klein-Obi gevestigd was. De ligging van Pourematten durft de Jonge niet nader te bepalen, terwijl Leupe (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X., bl. 207) zonder eenigen grond dit eiland voor hetzelfde als Misool houdt. Ook hier helpt Valentijn ons uit den droom, die in zijn zoo nauwkeurige, aan Rumphius ontleende beschrijving van het Goevernement Ambon (D. II. A., bl. 53) uitdrukkelijk bericht, dat de Ceramsche negorij Purmatte of Polematte nabij het tegenwoordige Wahaai een kolonie van Batjan was. Daar hij bovendien mededeelt (D. I B., bl. 119—124), dat de Sultans van Batjan tot in het begin der achttiende eeuw aanspraken deden gelden op Cerams noordkust tusschen Lissabatta en Hoti, thans de Afdeeling Wahaai, is het begrijpelijk, dat dit onder Batjan behoorende deel van Ceram naar de hoofdnegorij Poerematta genoemd werd. Alleen dien naam hoorende, kon van der Dussen niet bevroeden, dat dit een deel van het groote Ceram was, welks westelijk schiereiland en zuidkust toen

alleen van Ambon uit eenigzins nauwkeurig bekend waren.

Even verklaarbaar is het, dat van der Dussen de destijds nagenoeg onbekende Papoesche Eilanden voor één eiland hield, maar dewijl, zoodra er meer licht over deze streken opgaat, daar slechts vier vorsten, die van Waigeoe, Misool, Waigama en Salawatti, den titel van Radja voeren, is er geen redelijke grond, om te betwijfelen, dat de drie eerste de door van der Dussen vermelde vassallen van Batjan zijn. Waarom hij van Salawatti niet spreekt, durf ik niet beslissen; misschien had dit toen nog geen eigen Radja, of stond die destijds onder een der andere Moluksche rijken. Het eerste acht ik het waarschijnlijkst, daar van der Dussen uitdrukkelijk zegt, dat de Papoes, die veelvuldige rooftochten naar de kust van Ceram ondernamen, alleen met de Batjanners handel dreven en met geen andere natie vriendschappelijk verkeerden. Eindelijk meldt hij nog, dat dit volk heidensch was, maar dat de vorsten en hun gezin door den invloed van Batjans Sultan toen reeds de leer van Mohammed hadden aangenomen. Deze vroege overplanting van den Islam naar Papoea wordt bevestigd door een ander gelijktijdig document van Luis Vaez de Torres, welke koene zeevaarder, na de ontdekking der naar hem genoemde straat, de Westkust van Nieuw-Guinea langs voer en daar, waarschijnlijk in het schiereiland Onin, Moorsche kooplieden aantrof, die den Islam onder de inboorlingen verspreidden. Daar Torres van daar den steven naar Batjan wendde, ligt de vooronderstelling voor de hand, dat die kooplieden uit dit eiland afkomstig waren, zoodat men ook Onin tot de toenmalige onderhoorigheden van het rijk Batjan mag rekenen. (*)

(*) Zie den brief van Torres van 12 Juli 1607 achter het door de Hakluyt Society uitgegeven werk van Antonio de Morga, *The Philippine Islands.* Tot dusver kende men van de vermaarde reis van Torres alleen dit bescheid. Onlangs heeft echter de bekende Spaansche kartograaf Francisco Coello in het *Boletin de la Sociedad Geografica de Madrid*, T. IV, p. 67 een verkleind facsimile uitgegeven van een viertal kaarten van Diego de Prado y Tovar.

Uit het bovenstaande volgt, dunkt mij, met hoogen graad van waarschijnlijkheid, dat de Sultans van Batjan gedurende de zestiende eeuw, terwijl de vorsten van Ternate en Tidor elkander in de eigenlijke Molukken op het hevigst bestreden, hunne macht oostwaarts uitbreidden, en dat zij destijds de Obi-Eilanden, Noord-Ceram, de Papoesche Eilanden en zelfs Onin op de kust van het eigenlijke Nieuw-Guinea overheerden. In het begin der zeventiende eeuw, toen de Nederlanders Batjan veroverd hadden, was die macht echter aan het tanen en waren al deze zoogenaamde onderhoorigheden slechts een overblijfsel van vorige grootheid. Reeds van der Dussen zegt in den bovenaangehaalden brief, « dat Batjan van veele proffijtelijcke materialen « vruchtbaar, maar van de instrumenten, 't welck menschen « zijn, ontbloot was », terwijl de broeder des Sultans met de bewoners der Obi-Eilanden naar Poerematta was uitgeweken en zich daar als onafhankelijk vorst gedroeg. De onderlinge machtsverhouding der Moluksche Sultans, wier rijken men eigenlijk als zeerooverstaten moet beschouwen, berustte bij den geringen omvang der eilanden, waar de zetel hunner rijken gevestigd was, uitsluitend op de manschappen, die zij voor hunne rooftochten uit hunne verschillende onderhoorigheden konden trekken. Zoodra de bewoners van Obi gevlucht en die van Noord-Ceram af-

---

onderbevelhebber van Torres. Het zijn alle opnamen van baaien, waarvan men de drie eerste op het tot de Nieuwe Hebriden behoorende eiland Espiritu Santo en op de Zuidkust van Nieuw-Guinea moet plaatsen. De den 18n October 1606 ontdekte vierde baai, die van S. Pedro de Arlanza, lag op 3° 40′ Z.Br. en dus op de Zuidwestkust. Coello vindt die baai en het daarvoor gelegen Eiland van Luis Vaez de Torres in de Tritonsbaai en Aidoema terug. Vergelijkt men echter oplettend de oude kaart met het hierachter gevoegde kaartje van Kowiai, dan houd ik deze ontdekking van Torres eerder voor de Baai en het Eiland Kajoemera. Bij deze onzekerheid schijnt het mij ietwat voorbarig, den door de lijdensgeschiedenis van Fort du Bus geijkten naam Tritonsbaai door dien van S. Pedro de Arlanza te vervangen, hoe romantisch ook de naam van dat lang verdwenen Spaansche klooster, eens de laatste rustplaats van den stichter der Castiliaansche monarchie, op de kaart van Nieuw-Guinea zoude prijken.

vallig waren, kon de uit den aard der zaak weinig hechte band tusschen Batjan en de Papoesche landen niet duurzaam blijven bestaan, terwijl er voor den Sultan, zoolang hij slechts over de uiterst geringe bevolking van het eiland Batjan kon beschikken, hoegenaamd geen kans bestond, zijn gezag over zijne opgestane wingewesten te herstellen, tenzij de Compagnie hem hare krachtige hulp verleende. Van der Dussen was daartoe niet ongenegen en deed het voorstel, een deel der uitgewekenen op Ceram goed- of kwaadschiks naar Batjan over te brengen, om daarmede de bevolking van dat eiland te versterken.

Juist in dien tijd hadden echter de Nederlanders in de Molukken een zwaren strijd te voeren tegen de Spanjaarden, die met versterking uit de Filippijnen op de tegenover Ternate liggende kust van Halmahera twee nieuwe forten hadden opgericht. Was er dus toen geen gelegenheid tot het ondernemen van verre tochten, weldra bleek versterking van Batjans macht volstrekt niet raadzaam, daar de trouw des Sultans in verdenking kwam. In 1627 wilden de Laboeërs het Hollandsche fort op Batjan overrompelen en aan de Spanjaarden overleveren; waarschijnlijk was de Sultan zelf in dien aanslag betrokken, terwijl hij gezag wilde uitoefenen over de Laboeërs, die wegens hunne vorige bekeering tot het Christendom door Portugeesche monniken als rechtstreeksche onderdanen der Compagnie beschouwd werden. Naar aanleiding hiervan geeft de Kommissaris Gilles Zeijst van het toenmalige Batjan de volgende politieke beschrijving: «Dit Coninckrijk, overvloedich van alle lijftocht, «is maer weynich ghepopuleerd. Het is een luy ende «onachtsaem volck, 't welck eene oorsaeke is, dat sij van *een* «*machtich coninckrijck* tot desen hedendaegsche soberen staet «sijn ghecomen.» En iets verder: «Den Coninck versocht «in zijnen brief aen de Heer Generael om een ofte twee «schepen tot assistentie, om zijn rebelle onderdanen uyt «de quartieren van Amboyna ende Papouas te halen, om

«sijn staet grooter te mogen maken ende dan meerder «nagelen te plucken, maar ick segge hierop onder verbe-«tering, dattet geensints gheraeden is, dat men desen «Coninck grooter maeckt, als hij nu is; want het is met «hem nu soo slim, alst dient, ende als hij meerder volck «hadde, soude het noch soo veel slimmer zijn.» (*)

Hoewel de Sultan van Batjan bij deze gelegenheid te vergeefs de hulp der Compagnie inriep, wendden zijne opvolgers herhaaldelijk pogingen aan, om die te verkrijgen en daardoor hun gezag over hunne vorige onderhoorigheden te herstellen. Wat Noord-Ceram betreft, blijkt dit uit de hierboven uit Valentijn aangehaalde plaatsen, terwijl men uit het medegedeelde bij Leupe (t. a. pl., bl. 208) kan zien, dat de Sultan van Batjan zich nog in 1696 als opperheer over Misool wilde doen gelden. Merkwaardig vooral is, wat daar op bl. 246 voorkomt, waaruit men op moet maken, dat de Tidoreezen in 1705 Batjans recht erkenden op de eilanden Kateek en Lawien, hoewel men mag aannemen, dat deze eilandjes wegens hunne nabijheid tot den Obi-Archipel onder den verkoop dier groep aan de Compagnie begrepen waren. Al treedt Tidor, zooals wij nu zullen zien, sedert het midden der zeventiende eeuw als de overheerscher der Papoesche landen op, de mogelijkheid bleef daarom bestaan, dat ook Batjan nu en dan met die wijd uitgestrekte streken betrekkingen onderhield. Opmerkelijk is het toch, dat Forrest gedurende zijn reis naar Waigeoe en Dorei in 1775 verzeld werd door Ismael Toewan Hadji Ketjil, een Batjanschen prins, die naar Balambangan, destijds een Engelsche nederzetting, was uitgeweken en met voorkennis van den Sultan Forrest als stuurman naar Nieuw-Guinea geleidde.

Behalve dat de Compagnie geen reden had, om het rijk

(*) Zeyst, *Verslag van den Staat der Molukken in* 1627 in de bekende reisverzameling *Begin en Voortgang*, D. II., achter de reis van Verhoeven, bl. 162.

Batjan uit zijn verval op te heffen, had zij gedurende de eerste helft der zeventiende eeuw in Ambon en de Eigenlijke Molukken de handen te vol, om zich destijds met de veraf gelegen Papoesche landen te bemoeien. Tot den Vrede van Munster bleef zij toch in oorlog met Spanje, dat behalve het sterke Gamalama, de oude residentie der vorsten van Ternate, op Tidor, Halmahera en Noord-Celebes verschillende posten bezet had, en, evenals te voren in den strijd tegen Portugal, op de ondersteuning der Sultans van Tidor kon rekenen. Wel bestonden de krijgsverrichtingen der Nederlanders tegen de Spanjaarden na 1620 meerendeels in zeetochten naar de Filippijnen, Formosa en Kambodja, en werd er destijds in de Molukken zelve nagenoeg niet gestreden, doch er bestond voor de Compagnie toen nog een andere reden, om hare openlijke vijanden, de Tidoreezen, met rust te laten. Weldra bleek het namelijk, dat zij hare eigene bondgenooten, de Ternatanen, weinig of niet vertrouwen kon. Van oudsher beschouwden de Sultans van Ternate zich als de overheerschers van het schiereiland Hitoe op Ambon, van Boeroe en van West-Ceram; tevens trachtten zij op het laatste eiland hunne macht hoe langer hoe verder uittebreiden. Naarmate de macht der Compagnie te Ambon zich meer bevestigde, moest haar streven tot handhaving van het nagel-monopolie talrijke verwikkelingen in het leven roepen met de Ternataansche landvoogden in de Ambonsche gewesten, wier verzet door de Sultans heimelijk of openlijk gesteund werd. Zoolang deze Ternataansche invloed in de onderhoorigheden van Ambon niet bedwongen was, hetgeen eerst in de jaren 1647—56 door de bloedige oorlogen onder de Vlaming voor goed gelukte, moest de Compagnie het rijk van Tidor de vrije hand laten, dat in dit tijdvak zijn oppergezag over de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea moet gevestigd hebben.

Juist omdat wij toen zooveel minder betrekkingen met Tidor onderhielden dan Spanje, weten wij weinig bijzon-

derheden omtrent het ontstaan dier Tidoreesche opperheerschappij, maar de vooronderstelling ligt voor de hand, dat die dagteekent van den aanvang der zeventiende eeuw, toen het rijk van Batjan reeds te weinig macht bezat, om zijn gezag over deze streken te handhaven. Wanneer van Speult in den hierboven aangehaalden brief van 9 Sept. 1622 aan Coen schrijft: «dat de Koning van Tydore «van de Papouwen goud placht te krijgen», dan houden wij dien gouduitvoer wel, zooals daar werd uiteengezet, voor een aan den Ambonschen Goeverneur opgedischt sprookje, maar wij mogen toch uit dit bericht opmaken, dat er toen al betrekkingen tusschen de Tidoreezen en de Papoes bestonden. Later verzekerde de Ternataansche Goeverneur Padtbrugge in 1679 uitdrukkelijk, dat de Tidoreezen zich reeds ten tijde der Spanjaarden nu en dan van Onin hadden meester gemaakt, vooral om daar slaven te halen, welke menschenroof dan ook ten gevolge had, dat een Tidoreesche vloot van acht korra-korra's daar weinige jaren te voren met bebloede koppen moest afdeinzen. (*) Het ligt voor de hand, dat de Sultans van Tidor geen invloed op Onin in het eigenlijke Nieuw-Guinea konden uitoefenen, wanneer de tusschenliggende Papoesche Eilanden niet aan hunne macht onderworpen waren. Hoewel ons dienaangaande geen nadere bijzonderheden bekend zijn, moet die onderwerping in hetzelfde tijdvak hebben plaats gehad, zooals ook hieruit blijkt, dat dit gezag daar overal erkend werd, toen de Compagnie voor de eerste maal een vloot naar deze eilanden uitzond.

Dit geschiedde slechts weinige jaren na den Munsterschen Vrede. Daar Spanje bij dit verdrag, behalve andere posten in de Molukken, het bezit van Gamalama op Ternate behield, waardoor de uitvoer van nagelen uit de tallooze eilandjes van dien archipel niet voldoende belet kon worden,

(*) Zie den brief van Padtbrugge, dd. 14 Julij 1679, bij Leupe, t. a. pl., bl. 81.

zette de niets ontziende de Vlaming thans het stelsel door, om deze teelt tot het volledig aan de Compagnie onderworpen Ambon en de Uliassers te beperken en dit kostbaar produkt op al de overige eilanden met geweld uitteroeien. Met dit doel sloot de onvermoeide landvoogd in 1652 een kontrakt met den Sultan van Ternate, waarbij deze tegen een aanzienlijk jaargeld het omhakken der nagelboomen in zijn gebied toestond. Die maatregel kon echter nimmer het gewenschte doel bereiken, zoolang de specerijen uit Tidor en onderhoorigheden naar de Spaansche posten werden uitgevoerd. De Vlaming begreep derhalve, dat de tijd thans gekomen was, om Tidor den oorlog te verklaren, waarvoor hij in de ondersteuning der over de verwoesting der nagelboomen ontevreden Ternataansche opstandelingen gereede aanleiding vond, terwijl hij de hoop koesterde, dat deze oorlog de gelegenheid zou verschaffen, om ook in het Tidoreesche gebied de aanplantingen te verwoesten. Om te verhoeden, dat Spanje in dezen strijd gemengd werd, tastte de Vlaming niet terstond het eiland Tidor aan, maar zond zijn onderbevelhebber Simon Cos in 1653 met een vloot van zeven en twintig korra-korra's naar de Tidoreesche onderhoorigheden op Halmahera en de Papoesche Eilanden, waar herhaaldelijk rooversvloten werden uitgerust, om de vassallen en bondgenooten der Compagnie te bestoken. Cos bezocht eerst Noord-Ceram, nam te Gebe water in, ging toen naar Oost-Halmahera, waar hij Soema op de kust van Weda vernielde, maar voor Patani het hoofd stiet; op de eilanden Ombai (West-Waigeoe, dat men toen nog voor een afzonderlijk eiland aanzag), Waigeoe en Salawatti kon hij evenmin iets uitrichten, daar de strandnegorijen er geheel verlaten waren, terwijl hij Misool niet bereikte, omdat hij in den omliggenden eilandenzwerm verdwaald raakte, waarop hij na een kort bezoek aan Keffing en Ceramlaut naar Ambon terugkeerde. Ter zelfder tijd roofde de Radja van Salawatti

op last des Sultans van Tidor met vijftien schepen langs de kust van Hitoe en omstreken, zonder daar echter veel schade aanterichten. (*) Daar deze tocht van Cos grootendeels mislukt was en de Vlaming weldra elders de handen vol kreeg, zag laatstgenoemde zich genoodzaakt, den vrede met Tidor te sluiten, terwijl hij zijn hoofdoogmerk, de uitroeiing der specerij-boomen, thans langs minnelijken weg zocht te verkrijgen.

Weldra gelukte dit in 1657, toen de inmiddels tot Goeverneur der Molukken bevorderde Cos een mondelinge overeenkomst met den Sultan van Tidor sloot, waarbij ook deze vorst, evenals die van Ternate, tegen een jaarlijksche uitkeering de voor zijne onderzaten zoo nadeelige vernieling der nagelperken toestond. Tien jaar later sloot de veroveraar van Makassar, de beroemde Speelman, het eerste schriftelijke kontrakt met Tidor. In dit verdrag van 29 Maart 1667, afgedrukt bij Valentijn, D. I. B., bl. 109, komt over de verhouding van Tidor tot de Papoesche Eilanden het volgende voor. Vooreerst belooft de Sultan, dat hij de strooftochten der Papoes met kracht zal tegengaan, welke belofte echter nimmer behoorlijk werd nagekomen, hoezeer die telkens bij de hernieuwing van dit kontrakt op 31 Juli 1682 en 23 Juni 1733 herhaald en verscherpt werd. Blijkens de door den heer Leupe medegedeelde bescheiden klaagden de Goeverneurs van Ternate, Ambon en Banda steeds over de rooverijen der Papoes, die oogluikend door de Tidoreesche regeering werden toegestaan, zoo zij al niet uitdrukkelijk op last des Sultans plaats hadden. Hoezeer dit tot op het laatst der vorige eeuw bleef voortduren, blijkt daaruit, dat het Ambonsche eiland Amblauw in 1765 door Papoesche zeeroovers ver-

(*) Het bovenstaande is ontleend aan Valentijn, D. I. B., bl. 308 en D. II. B., bl. 190, zoodat de verklaring van den heer Leupe, t. a. pl., bl. 209, dat hem omtrent dezen tocht van 1653 niets bekend is, bevreemdend schijnt

woest werd, terwijl Forrest tien jaar later twee der van daar geroofde vrouwen bij het Tidoreesche hoofd der Ajoe-Eilanden benoorden Waigeoe aantrof. In 1770 bezocht de Radja van Salawatti zelfs Batjan met een talrijke vloot. en alleen door list kon de Goeverneur van Ternate dien vorst gevangen nemen, die daarop naar Kaap de Goede Hoop werd verbannen. (*) Tegenover deze zoo slecht gehandhaafde verbindtenis, de Papoesche rooftochten te beletten, erkende de Compagnie bij het verdrag van 1667. dat de Tidoreezen het monopolie der vaart op de Papoesche Eilanden bezaten, en beloofde zelfs, dat zij zonder voorkennis des Sultans geen schepen derwaarts zou zenden. In deze beide bepalingen der overeenkomst van 1667 staat evenwel achter ***Papoesche Eilanden***, onder welke uitdrukking men toen ook Onin en andere deelen van het eigenlijke Nieuw-Guinea moet verstaan, het merkwaardige voorbehoud: «*voorzoover zij onder de gehoorzaamheid van Tidor ressorteeren*,» waaruit ten duidelijkste blijkt, dat de oude aanspraken van Batjan op deze streken destijds niet vergeten waren. Zulk een dubbelzinnige bepaling lag geheel in de oostersche politiek dier dagen; de Sultans van Tidor konden zich daarop beroepen, wanneer de Compagnie te sterk op het tegengaan der Papoesche rooftochten aandrong, terwijl de laatste daardoor de gelegenheid behield, de verouderde rechten van Batjan te doen herleven, zoodra zij het wenschelijk mocht vinden, de macht van Tidor te besnoeien.

Gedurende geruimen tijd bestond er echter voor de Compagnie geen noodzakelijkheid, zich ernstig te bekommeren, over hetgeen toen in de veraf gelegen Papoesche gewesten voorviel. Na de bovenvermelde expeditie van Simon Cos in 1653 werd dan ook van harentwege in den loop der zeventiende eeuw geen tocht naar de Papoesche Eilanden gedaan. Zooals wij na de vlijtige onderzoekingen des heeren

(*) Zie Forrest, *Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée*, p. 98, 165 en 167.

Leupe thans zooveel beter weten dan voorheen, bevoeren onze landgenooten destijds alleen de Westkust van Nieuw-Guinea, vooral het schiereiland Onin en de ten noorden en zuiden daarvan gelegen baaien. Al deze ondernemingen gingen van Banda uit, vooral om slaven en massooi te halen; uit Ternate liet men toen de Papoesche onderhoorigheden van Tidor ongemoeid. Trouwens, nadat de Spanjaarden uit vrees voor Koksinga's aanval op Manilla in 1663 hunne posten in de Molukken voor altijd hadden verlaten, nadat de voortvarende Padtbrugge hen in 1677 voor goed uit Noord-Celebes en den Sangi-Archipel had geweerd, nadat de kantoren van andere Europeesche natiën te Makassar bij de verovering dier plaats door Nederland waren opgeheven, bestond er geruimen tijd geen vrees voor inbreuk op het der Compagnie zoo dierbaar specerij-monopolie. De Molukken en de oostwaarts gelegen streken waren toen een volslagen geisoleerd gebied, dat nimmer door vreemde zeevaarders bezocht werd, en waar de Compagnie ongestoord de privatieve jacht kon uitoefenen.

Met den aanvang der achttiende eeuw veranderde deze stand van zaken geheel. Tijdens de veelvuldige oorlogen tusschen Engeland en Spanje in het laatst der voorgaande eeuw hadden verschillende Engelsche avonturiers zich gewaagd in de Stille Zuidzee, die toen als een uitsluitend domein van Spanje beschouwd werd. Een hunner, de kundige Dampier, deed van 1699—1701 op een rijks-vaartuig een ontdekkingstocht naar Nieuw-Holland en Nieuw-Guinea, waarvan de resultaten terstond door den druk werden bekend gemaakt, terwijl hij kort daarna met andere Engelsche kapers weder in dezelfde wateren verscheen. De Indische Regeering, bevreesd voor dit «woelen, «spionneeren en schrijven van den beruchten Dampier,» zag thans in, hoe noodig het was, dat zij eenige meerdere kennis verkreeg van de door haar zoo lang verwaarloosde Papoesche Eilanden en het nabijgelegen deel der Noord-

kust van Nieuw-Guinea. (*) Dientengevolge deed Jacob Weijland in 1705 zijn beroemde ontdekkingsreis naar de sedert naar zijn schip genoemde Geelvinkbaai, wier beloop, hoezeer het journaal der reis nog steeds verloren is, duidelijk blijkt uit de groote, naar deze opname vervaardigde kaart. Ook kennen wij thans door de nasporingen des heeren Leupe de tochten, door Hofman, Cleyn, van Geyn en van der Laan in 1703, 1704 en 1705 naar de Papoesche Eilanden ondernomen, welke toen, met uitzondering van Waigeoes noordkust, nauwkeurig zijn opgenomen, terwijl tevens overal een onderzoek naar het voorkomen van specerij-boomen werd ingesteld. Daar echter dit voor de Compagnie zoo kostbaar produkt in dezen geheelen archipel alleen werd aangetroffen op het kleine eiland Pisang en in het naburige Oost-Halmahera, achtte de Indische Regeering het tot handhaving van het nagelmonopolie voldoende, te Patani op laatstgenoemde kust bezetting te leggen, hetgeen, volgens overeenkomsten met den Sultan van Tidor en de hoofden dier plaats op 21 Juni en 30 Juli 1728, in het volgende jaar plaats had. Om voorts het oog te houden op de onder Tidor staande Noordkust van Nieuw-Guinea zou een Europeaan dier bezetting de uit Patani vertrekkende scheepstochten verzellen, die in de Papoesche landen slaven gingen halen.

Dit geschiedde het eerst in 1730 door den korporaal Wigbers, wiens verslag zeer de aandacht verdient, daar het de oudste, eenigzins uitvoerige berichten over dit deel van Nieuw-Guinea bevat. Na een bezoek te Gebe en Zuid-Waigeoe deed de vloot op Nieuw-Guinea's Noordkust achtereenvolgens deze plaatsen aan: het eiland Raam bij den Hoek van Sorrong, de Bocht van Aas of Asi, Aurie, waarvoor men natuurlijk Dorei moet lezen, de Schouten- en Padoeido-Eilanden, Jappen, het eiland Massis, dat

(*) Leupe, t. a. pl., bl. 189.

volgens de strekking der reis alleen Koeroedoe kan zijn, en de tot de Koemamba- of Arimoa-Groep behoorende eilanden Niron en Wali. Hier had men, evenals te voren op Raam en in de negorij Pada, een hevigen strijd met de over het wegvoeren hunner landgenooten verbitterde Papoes, waarbij van de bemanning der vloot enkelen gedood en velen gewond werden, zoodat men tot de terugreis besloot. Bij deze gelegenheid voer men wederom langs Massis en Jappen, waar men de negorijen Wamboe, waarschijnlijk Ambai, en Ansoes aandeed, verder langs Meosnoem en Mefoor, Dorei, Amberbaken en Warsai naar Salawatti. (*) Bleek het reeds op dezen tocht, hoe noode de Tidoreesche Sultans zagen, dat de Compagnie met hare Papoesche onderhoorigheden betrekkingen wilde aanknoopen, nog duidelijker kwam dit uit op de tweede expeditie, die Wiggers in 1732 naar Misool ondernam, van waar men weder kort te voren een rooftocht naar de kust van Ceram had uitgezonden. Niet alleen waren toch de schuldige hoofden op dit eiland en Salawatti, tijdig door de Tidoreesche regeering gewaarschuwd, bij de aankomst der hongi-vloot

(*) Ook dit merkwaardig verslag danken wij aan den heer Leupe (t. a. pl., bl. 258—262), die echter ten onrechte meent, dat men den korporaal moeielijk op zijn tocht kan volgen. Tot nadere toelichting van het hierboven gezegde diene dus nog het volgende. Tusschen Aurie en Padowador bezocht de vloot de negorij Pada op het eiland Soor en twee dagen later de negorij Saba; zoowel von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 44) als de heer Coorengel (bl. 196 hiervoor) noemen onder de negorijen der Schouten-Eilanden: Podoa of Padoea, Soor of Soër en Saba, terwijl het eiland Soor ook Meossoir, het derde eiland der groep, kan zijn; de bovengenoemde plaatsen lagen dus op de tusschen Dorei en Padeaido gelegen Schouten-Eilanden. Van Ansoes voer de vloot langs het eiland Nom, natuurlijk Meosnoem, daar meos in het Mefoorsch *eiland* beteekent, en kwam toen aan de negorij Haay de Voe op het eiland Mom, dat de vroeger op Mefoor gelegen negorij Gradifoer moet zijn (zie de noot op blz. 220 hiervoor). Wanneer men slechts in het oog houdt, dat de eigennamen uit weinig bekende landstreken in oude stukken door herhaald afschrijven soms onkenbaar verbasterd zijn, dan ziet men, dat met uitoefening van een weinig kritiek de algemeene richting dezer expeditie zeer goed is nategaan, al blijft het ook mij voorloopig onverklaarbaar, hoe het eiland Mefoor aan den naam Mom komt, en dat de negorij op het eiland Dorei, hetgeen Manaswari of Meosmapi moet zijn, Moolbaan genoemd wordt.

gevlucht, maar zelfs werd de kleine Nederlandsche bezetting te Patani onmiddelijk na de terugkomst van Wiggers overvallen en gevangen genomen.

De macht der Compagnie was toen reeds te zeer gezonken, om dit verzet nadrukkelijk te straffen. Bij zooveel zwakheid baatte het weinig, dat het kontrakt met Tidor tot wering der Papoesche rooverijen in 1733 hernieuwd werd, en dat de Compagnie den 11den October 1734 een overeenkomst sloot met de hoofden van Oost-Halmahera, waarbij zij hun een jaargeld toekende, om voor de geregelde exstirpatie der nagelboomen te zorgen. De rooftochten der Papoes werden ongestoord voortgezet, en herhaaldelijk werd over het sluiken van specerijen geklaagd, die echter waarschijnlijk niet uit de Papoesche Eilanden, maar uit Onin en andere deelen van Nieuw-Guinea afkomstig waren, waar thans nog de muskaatnoot welig tiert. De Indische Regeering bleef dan ook overtuigd van de noodzakelijkheid, dat de Papoesche gewesten van harentwege werden bezocht, vooral toen de vaart der Engelschen in deze streken toenam, nadat William Wilson in 1759 de Pitt-Straat als den besten winterweg naar China had aangewezen. Door slechte uitrusting en gemis aan zeemansbeleid konden al de in dit tijdperk naar de Papoesche Eilanden uitgezonden expedities, die van Sandbergen en Duvel in 1737, van du Rietz in 1744, van Gregory en van Masson in 1761, evenals de buitengewoon talrijke vloot onder Jonkers en Gonzal in 1762 het beoogde doel niet bereiken; zij kwamen nooit verder dan Salawatti of konden zelfs dit eiland niet bezeilen, terwijl de bemanning telkens op de gruwelijkste wijze door ziekten werd gedecimeerd. De geestkracht van voorheen was geheel uit het wegkwijnend lichaam der Compagnie geweken, zoodat zij na 1730 niet alleen van de Papoesche landen geen meerdere kennis verkreeg, maar zelfs niet in staat was, de te voren met deze verre gewesten aangeknoopte betrekkingen te handhaven.

Uit al hetgeen ons thans over de hierboven vermelde Nederlandsche tochten naar de Papoesche Eilanden, de West- en Noordkust van Nieuw-Guinea bekend is, blijkt duidelijk, dat in den aanvang der achttiende eeuw het oppergezag der Sultans van Tidor in al deze streken in meerder of minder mate erkend werd. Uitdrukkelijk verklaart de Indische Regeering in den geheimen brief van 30 Nov. 1706, waarbij zij aan Bewindhebbers den uitslag der expeditie van Weyland bericht, dat de meeste bewoners van de Papoesche Eilanden, den Hoek van Onin, Nieuw-Guinea's Noordkust en van den Gebroken Hoek van Waigeeuw (zuidkust van Waigeoe, van welk eiland de noordkust noch toen, noch later ooit door Nederlandsche schepen bezocht is), hoe woest en wild zij ook waren, den Sultan als hun opperheer erkenden. (*) In de door den heer Leupe medegedeelde bescheiden der Compagnie worden als de hoofdvassallen van Tidor herhaaldelijk genoemd: de vorsten van Salawatti, Waigeoe, Waigama en Misool of Roemasol, welke vier Radja's, de zoogenaamde Radja ampat, evenals hunne familiën en de voornaamste hunner ondergeschikte hoofden, waarschijnlijk uit de Molukken afkomstig waren, en nadat zij de oorspronkelijke bevolking der Papoesche Eilanden onderworpen hadden, allengs de Moluksche heerschappij over den vasten wal van Nieuw-Guinea uitbreidden. Voorheen werd dan ook het Tidoreesch oppergezag over de Westkust uitgeoefend door den Radja van Misool, dat over de Noordkust door dien van Salawatti. Zoo verklaarde de Sultan van Tidor nog in 1775, dat hij buiten voorkennis van den Radja van Misool geen bezending naar Onin kon doen; eveneens blijkt uit de reisjournalen van het begin der achttiende

(*) Leupe, t. a. pl., bl. 195; verg. ook hetgeen de Goeverneur der Molukken Rooselaer in zijne Beschrijving der Papoesche Eilanden over het Tidoreesch gezag in die gewesten mededeelt, aldaar bl. 202—206.

eeuw, dat de Radja van Salawatti vooral in betrekking stond met Sorrong, Mefoor, Warassi (Warsai en Asi) en de Schouten-Eilanden, zoodat hij er zich in de eerste plaats tegen verzette, toen de Compagnie in 1730 van Patani uit zonder zijne tusschenkomst betrekkingen met de Noordkust wilde aanknoopen. (*)

Vergelijkt men het bovenstaande met, hetgeen in de berichten uit onze eeuw over het Tidoreesch gezag op Nieuw-Guinea wordt medegedeeld, dan kan men daaruit opmaken, hoe deze heerschappij achtereenvolgens ontstaan en gevestigd is. In het kontrakt, dat de Engelschen den 27sten October 1814 met de Sultans van Ternate en Tidor sloten, worden als de Papoesche gewesten van het laatste rijk opgegeven: *the whole of the Papua Islands and the four districts of Mansary, Karandifar, Ambarpura and Ambarpone on the coast of New-Guinea.* In de noot op blz. 220 hiervoor heb ik uitvoerig uiteengezet, dat deze vier distrikten eigenlijk stammen of onderafdeelingen der Meforeezen zijn, die volgens onze Nederlandsche spelling Mansarai of Roemsarai, Karondifer of Gradifoer, Amberpoer en Amberpoon heeten. Blijkens het Verslag der Soerabaja (bl. 220) wonen de hoofden der beide eerstgenoemde stammen thans op Salawatti en Sorrong en voeren zij volgens de overlevering gezag over Mefoor, Ansoes, Ambai, Seroei, Awek, Sowek, Korrido, Padeaido en Koeroedoe. Dit wordt nader bevestigd door den aanhef van den Open Brief, dien de Sultan van Tidor aan den heer von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 147) medegaf: «aan den Sen»gadji van Katjepi en de andere hoofden van het eiland »Gebe, aan de vier in mijn schaduw gezeten Radja's en »Zeevoogden, heerschende over de negen landschappen »van Papoea en de vier dorpen van Mefoor.» Men kan

(*) Zie Leupe, t. a. pl., bl. 113, 224, 229, 230 en 261. Het eiland Sababa is zeker Biak, terwijl men onder de negorij Arafak, evenals onder het op de vaste kust gelegen Mafoort, mijns inziens Dorei zal moeten verstaan.

hieruit opmaken, dat de Meforeezen, wier vestiging te Dorei slechts van het begin der achttiende eeuw dagteekent (*), het eerst door de Radja's van Salawatti onderworpen zijn. Het Tidoreesch gezag in de Geelvinkbaai strekt ook eigenlijk alleen over de Mefoorsche koloniën te Dorei, op Jappen, de Schouten-Eilanden en de andere voor den ingang dier baai gelegen eilanden. Door de Swandiwoërs, die de kust en de eilandjes in het binnendeel der Geelvinkbaai bewonen, wordt evenals door de Berg-Papoes en de oostwaarts van de baai wonende wilde stammen het Tidoreesch oppergezag inderdaad niet meer erkend.

In later tijd hebben de Meforeezen, hoewel zij nog steeds den Sultan van Tidor als hun opperheer huldigen, zich aan het gezag der Radja's van Salawatti onttrokken. Wanneer dan ook Prins Duivenbode verklaarde (bl. 217 hiervoor), dat de Radja van Salawatti het gebied voert over de geheele Noordkust tot de Humboldtbaai met inbegrip der Geelvinkbaai en over de Westkust tot de Maccluersgolf, dan steunde die bewering meer op historische herinneringen, dan op de werkelijkheid, daar die Radja volgens het Verslag der Soerabaja thans alleen van Has, Maar en Warsai op de Noordkust belasting heft. Ook volgens den heer von Rosenberg (*Reist.*, bl. 68) strekt het gezag van Salawatti op deze kust niet verder; of het in het noordelijk deel der Westkust en aan de noordzijde der Maccluersgolf nog bestaat, kunnen wij wegens onze volslagen onbekendheid met die landstreken niet bepalen. Volgens den heer van der Crab, den eenigen Nederlandschen reiziger, die in de laatste jaren aan het landschap Berau een vluchtig bezoek bracht, staat dit echter onder de hoofden van Onin en dus onder den Radja van Misool. Deze voert blijkens de

(*) Volgens de mededeelingen der zendelingen aan de Kommissie der Etna, zie haar *Rapport*, bl. 152.

hier thans uitgegeven journalen verder het gezag over de vier Radja's van Onin di bawa, die van Roembatti, Fattaga, Atti Atti en Pattipi, van welke de eerste wederom over Onin di atas, de tweede over het landschap Kapauer en de derde over de Karas-Eilanden gebiedt. Meer zuidwaarts op de Westkust van Nieuw-Guinea heeft de Tidoreesche heerschappij, voorzoover die over Kowiai, Kapia en Timoraka bestaan heeft, thans nagenoeg opgehouden.

In geen der verschillende berichten, die wij uit vorige eeuwen over de Papoesche landen bezitten, wordt aan de hoofden van het eiland Gebe eenige bijzondere macht of invloed toegekend. Zoo vermeldt de Goeverneur der Molukken Rooselaer in zijne Beschrijving der Papoesche Eilanden in 1706 dezelfde drie kampongs op de noordkust van dit eiland, die men er nog aantreft, terwijl het geringe bevolkingcijfer van 400 a 500 man, dat hij opgeeft, al zij het iets hooger dan dat der in de laatste jaren door de pokken zeer gedunde bevolking, de mogelijkheid uitsluit, dat een zoo schaars bewoond eiland destijds een oppermachtige rol kon spelen. (*) Ziet men evenwel uit den zooeven medegedeelden aanhef van den Open Brief des Sultans van Tidor tot aanbeveling van den heer von Rosenberg aan de Papoesche hoofden, dat de Sengadji van Katjepi en andere hoofden van Gebe daar vóór de Radja ampat genoemd worden, dan blijkt uit deze in zulk een officieel stuk opmerkelijke rangschikking, dat er eenige grond bestaan moet voor het beweren des heeren van der Crab (bl. 29 hiervoor), dat de Radja ampat bij opkomst te Tidor plaats nemen beneden den Sengadji van Gebe, die in alle aangelegenheden van Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden als de eerste en hoogste in rang wordt aangemerkt. Indien het hoofd van Gebe in weerwil van

(*) Zie Leupe, t. a. pl., bl. 205.

dien voorrang slechts den meer ondergeschikten titel voert van Sengadji, zou men daaruit wederom opmaken, dat de machtstelling der Radja ampat van veel ouder oorsprong is, terwijl de Radja van Salawatti bepaald aan den heer van der Crab verzekerde (bl. 20 hiervoor), dat de Radja ampat nimmer aan Gebe onderdanig waren, en dat de bevolking der Noordkust van Nieuw-Guinea thans alleen zijne bevelen opvolgt.

Deze bijzondere, nog steeds in de officieële taal aan Gebe toegekende voorrang, waarvan in het tijdperk der Compagnie geen spoor voorkomt, kan alleen verworven zijn in den aanvang dezer eeuw. In het merkwaardig verslag van den tocht der Circe in 1850, toen de Regeering van Neerlandsch-Indië de sedert ruim een halve eeuw geheel afgebroken betrekkingen met de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea's Noordkust weder aanknoopte, bericht de heer de Bruyn Kops (*), dat het hoofd van Gebe zich vroeger door stoute zeerooverijen geducht maakte en toen 300 vaartuigen kon uitrusten, waarmede hij over de kust van Nieuw-Guinea gezag voerde, totdat hij *eenige jaren geleden* door den Sultan van Tidor onderworpen werd, bij welke gelegenheid een groot deel der bevolking van Gebe om het leven kwam. De gedurende eenigen tijd zoo bijzonder groote macht van dit eiland moet dagteekenen uit het voor het Tidoreesche rijk zoo onrustige tijdperk van 1780 tot omstreeks 1830, toen eerst Prins Noekoe zich uit de Papoesche Eilanden, met Engelands ondersteuning, tegen de Compagnie en den door haar aangestelden Sultan van Tidor verzette (zie bl. 20 hiervoor), en toen later Radja Djailolo na het herstel van ons gezag in de Molukken de Papoesche Eilanden aan het gezag van Tidor onttrokken had, zoodat dit rijk destijds geheel van de daar geheven schattingen verstoken was. (†) Deze Radja

(*) *Natuurk. Tijdschr. van Ned. Indië*, D. I, bl. 168.

(†) Reinwardt, *Reis naar het oostelijk deel van den Indischen Archipel in 1821*, bl. 481 en 502.

Djailolo, wiens afkomst nog steeds vrij raadselachtig is, en wiens afstammeling Danoe Hassan onlangs weder de oproervaan tegen het Sultansbestuur op Halmahera ophief, wist zelfs op Noord-Ceram een rijk te stichten, waarvan de Indische Regeering in 1825 zijn broeder als Sultan erkende, totdat diens voortgezette rooverijen het Gouvernement noodzaakten, ook dit rijk op te heffen (†). Eerst na deze vernietiging van het Sultanaat van Ceram kon de kroon van Tidor haar zoolang gestoord gezag in Nieuw-Guinea herstellen, hetgeen goed overeenkomt met de door de Bruyn Kops opgegeven tijdsbepaling, dat dit eenige jaren voor 1850 geschiedde, en bevestigd wordt door het opmerkelijk feit, dat er in de jaren 1840—1846 een buitengewoon groot aantal Papoesche slaven op Tidor en Ternate werd ingevoerd (*).

Is deze mijne opvatting juist, waarvan men een spoor terugvindt in het verhaal van den heer Goldman, die hoewel onbekend met het bestaan der Tidoreesche heerschappij over Nieuw-Guinea onder het bewind der Compagnie, mededeelt, dat de Gebeeërs, de eerste overheerschers der Papoes, onder het gezag kwamen van den Sultan van Djailolo, na wiens val de heerschappij over Nieuw-Guinea op Tidor overging (*), dan moet de onderwerping van Gebe door Tidor hebben plaats gehad onder de regeering van Sultan Almansoer, die van 1822—1856 het gezag voerde en een kleinzoon was van den in 1779 naar Ceilon verbannen Sultan

---

(*) Zie hetgeen ik over Radja Djailolo mededeelde in de *Bijdragen*, R. 3, D. VII, bl. 242 en over den laatsten opstand van Danoe Hassan mijne inleiding tot Teysmanns *Uitstapje naar het binnenland van Noord-Halmahera* (aldaar R. 4, D. I, bl. 498 en 499) en het onlangs verschenen *Koloniaal Verslag* van 1878.

(†) Bleeker, *Reis door den Molukschen Archipel in* 1855, D. I, bl. 195.

(§) Jhr. Goldman, *Reis naar Dorei in* 1863 in *Tijdschr. Batav. Genootsch.* D. XV, bl. 553 en 554, waar de onderwerping van Gebe echter ten onrechte naar het einde der achttiende eeuw verschoven wordt. Zie ook hetgeen A. Goudswaard (*De Papoewa's der Geelvinkbaai*, bl. 58) volgens de mededeelingen van den heer Fabritius over deze onderwerping van Gebe door Tidor bericht.

Djamaloeddin. De overeenkomst der namen zal er toe geleid hebben, dat eerstgenoemde verward is met Sultan Almansoer, onder wiens bestuur de Portugeezen en Spanjaarden in de Molukken kwamen, en wiens vader bij zijn overgang tot den Islam den naam Djamaloeddin aannam. Door deze verwarring is mijns inziens de heerschappij van Gebe over Nieuw-Guinea in de verhalen der op geschiedkundig gebied zoo onnauwkeurige inlandsche hoofden drie of vier eeuwen vroeger geplaatst, dan die volgens de bovenstaande, meerendeels uit gelijktijdige bescheiden saamgestelde uiteenzetting kan hebben bestaan.

ROBIDÉ VAN DER AA.

B.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT DER REIZEN NAAR NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA SEDERT HET HERSTEL VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG IN DE MOLUKKEN.

De westerhelft van Nieuw-Guinea, die tot den 141sten Meridiaan beoosten Greenwich als een deel van Nederlandsch-Indië beschouwd wordt, omvat een zoo verbazend uitgestrekt kustgebied, dat de verschillende door de Indische Regeering derwaarts gezonden expedities telkens slechts enkele punten van dit groot geheel konden bereiken. Hoezeer door mij in de noten op de hier uitgegeven journalen herhaaldelijk op de resultaten van vroegere reizen naar Nieuw-Guinea de aandacht gevestigd is, schijnt het mij, om een juist denkbeeld te geven van de bestaande betrekkingen tusschen de Regeering van Nederlandsch-Indië en de inboorlingen dezer verafgelegen onderhoorigheden, niet ondienstig, in een beknopt overzicht bijeen te voegen, welke verschillende plaatsen van Nieuw-Guinea in deze eeuw door Nederlandsche officieren en ambtenaren bezocht zijn. Ik vang dit overzicht aan met het jaar 1817, toen het Engelsche tusschenbestuur in de Molukken weder door het Nederlandsch gezag vervangen werd, en maak daarin geen gewag van de reizen in vorige eeuwen. Voor een deel toch bepaalden de oudere Nederlandsche ontdekkingstochten van Willem Jansz., le Maire, Carstensz., Pool en Tasman, evenals de vreemde reizen onder Dampier, Carteret, Bougainville en Cook zich tot een vluchtige opname der kust-

lijn van Nieuw-Guinea, waarbij men slechts zelden met de inboorlingen in aanraking kwam en daardoor van het eigenlijke land en volk weinig kennis kon verkrijgen. Wel trachtte de Oost-Indische Compagnie sedert de helft der zeventiende eeuw meer geregelde betrekkingen met de bewoners der Papoesche landen aan te knoopen, maar wat dienaangaande bekend is, vindt men bijeenverzameld in den dikwijls in dit werk vermelden arbeid des heeren Leupe, waaruit ik reeds in de voorgaande Bijlage het noodige ontleend heb, om den aard dier betrekkingen tijdens het bestuur der Compagnie te kenschetsen.

Met het herstel van het Nederlandsch gezag in de Molukken kwam de Indische Regeering in geheel andere verhouding tot de bewoners van Nieuw-Guinea. Hoewel nog steeds de in vele opzichten vrij onzekere opperheerschappij der Sultans van Tidor over de Papoesche landstreken blijvende erkennen, trachtte zij daar thans voor het eerst vasten voet te verkrijgen. Eerst dwong het ongezonde klimaat en de geringe resultaten na een proefneming van acht jaar tot intrekking dezer eerste vestiging op Nieuw-Guinea, dat toen weder eenigen tijd van goevernementswege verwaarloosd werd. Nadat echter uit Ternate en Celebes een geregelde handelsvaart met Europeesch getuigde schepen op de Noordkust was aangevangen, en zendelingen verschillende posten in de Geelvinkbaai hadden opgericht, zag de Indische Regeering zich na de helft dezer eeuw verplicht, herhaaldelijk oorlogsvaartuigen naar de verschillende deelen van Nieuw-Guinea te zenden, om daar handelaars en zendelingen te beschermen, slavenhandel en zeeroof tegen te gaan en, zooveel dit mogelijk was, de gedurige geschillen tusschen de Papoesche stammen bijteleggen. Uit de volgende lijst dezer tochten naar Nieuw-Guinea ziet men dus, op welke plaatsen de bescherming van het Nederlandsch oppergezag over de Papoesche onderhoorigheden van Tidor werd uitgeoefend.

een oppertoezicht, dat over zulk een uitgebreid gebied beter werken kan, door telkens op die wijze hier en daar de vlag te vertoonen, dan door op enkele punten ambtenaars te vestigen, wier invloed op de in een aantal kleine, onderling zeer vijandige stammen verdeelde Papoes slechts over een uiterst kleinen kring zou strekken. Niet alleen door het uitoefenen van zulk eene administratieve politie hadden deze reizen een beschavenden invloed, de Indische Regeering belastte steeds hare ambtenaren, met een onderzoek naar de volksinstellingen bij de verschillende stammen der Papoes, terwijl zij dikwijls deze tochten deed verzellen door natuuronderzoekers, om daardoor van de eigenaardige dieren- en plantenwereld van Nieuw-Guinea meerder kennis te verkrijgen.

Om deze lijst tevens te doen strekken tot een overzicht, van hetgeen thans op dit gebied bekend is, heb ik daarin opgenomen al de mij bekende reizen, door vreemde natiën in dit tijdvak naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen, waarbij deze echter, om het aandeel van Nederland in de beschaving van Nieuw-Guinea duidelijk van dat van andere volken te onderscheiden, met kursieve letters gedrukt zijn. Ook voor deze vreemde tochten behoefde ik niet tot vorige eeuwen terugtegaan, daar, zoo men de reis van Forrest in 1775 en die van d'Entrecasteaux in 1792 en 1793 uitzondert, ook de wetenschappelijke reizen van andere volken naar Nieuw-Guinea eerst in deze eeuw plaats hadden. Voorts heb ik mij bij deze vreemde tochten streng gehouden binnen de aangenomen grenslijn van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Geheel Nieuw-Guinea moge toch in aardrijkskundigen zin één eiland zijn, van dit eiland, na Borneo het grootste der aarde, welks oppervlakte die der Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie aanzienlijk overtreft, is het in naam onder Nederland staande westerdeel op zich zelf groot genoeg, om de grenzen van dit overzicht niet verder uittebreiden. Ook mocht ik vooronder-

stellen, dat ieder, die in geografische en ethnologische onderzoekingen belang stelt, in het algemeen niet onbekend is met de achtereenvolgende opnamen van Nieuw-Guinea's Zuidkust door Dumont d'Urville in 1840, Blackwood en Yule in 1845, Yule en Aird in 1846 en door Owen Stanley in 1849 en 1850, terwijl laatstelijk de tochten van Moresby in 1873 en 1874 het tot dusver geheel onbekende beloop der Oostkust hebben ontsluierd. Dat de geleerde von Miklucho Maclay zich in 1871 en 1872 maanden achtereen onder de Papoes der Astrolabe-Baai ophield, zal niet licht aan iemands aandacht ontsnapt zijn en doet verlangend uitzien, naar uitvoerige berichten van dezen onvermoeiden Russischen natuuronderzoeker over zijn tweede verblijf in die baai van 1876 tot 1877. Eindelijk behoef ik hier slechts aantestippen, dat Engelsche zendelingen van uit Australië sedert 1871 de inboorlingen der Zuidkust trachten te bekeeren en tevens het stroomgebied der in Port Moresby en Redscar-Bay vallende rivieren, evenals dat van de meer westelijk uitmondende stroomen Katau, Maikassa of Baxter en Fly onderzocht hebben. Op de het laatst genoemde rivier is de Italiaansche zoöloog d'Albertis zelfs verscheiden graden tot in het onbekende binnenland van Nieuw-Guinea doorgedrongen, welke stoute onderneming hij sedert 1875 driemaal herhaalde, waarbij het bleek, dat deze stroom zoo groot als de Oder is en ver uit het westen komt, zoodat die de denkbeeldige oostergrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea overschrijdt. Hoe belangrijk al deze tochten in de oosterhelft van Nieuw-Guinea mogen zijn, waar onlangs zelfs goud ontdekt is, al moet men, ook blijkens de ervaring eener in Mei 1878 uitgezonden expeditie van Australische gouddelvers, van de ontginning van dit metaal in zulk een tropisch klimaat geen te groote verwachtingen koesteren (*), het zoude mij te ver van mijn

(*) Zie Petermanns *Mitth.* voor 1878, s. 398.

onderwerp voeren, indien ik hier ter plaatse den trouwens van vele dier laatste reizen nog maar zeer oppervlakkig bekenden uitslag nader in bijzonderheden wilde uiteenzetten. Mag men toch in het algemeen aannemen, dat er tusschen de bewoners, dieren en planten van geheel Nieuw-Guinea oorspronkelijke verwantschap bestaat, de Strand-Papoes der Nederlandsche westerhelft hadden sedert eeuwen geen verkeer hoegenaamd met de voor tien jaar nog geheel onbekende bewoners van Oost-Guinea. Voor het hoofddoel van dit overzicht, waar en wanneer de tallooze onder Nederlandsch oppergezag staande Papoesche stammen door beschaafde Europeesche zeevaarders bezocht en beschreven zijn, hebben dus de laatste reizen naar de oosterhelft van dit uitgestrekte eiland betrekkelijk minder waarde.

De lijst der in deze eeuw naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen reizen heb ik echter zoo volledig gemaakt, als mij slechts mogelijk was, en zelfs het schijnbaar onbeduidende niet weggelaten, omdat ieder bezoek van een Europeesch vaartuig, hoe kort en vluchtig ook, op zulke woeste volken als de Papoes, altijd eenigen beschavenden invloed moet uitoefenen. Daarom heb ik achter iederen tocht de reisverhalen vermeld, die daarover zijn uitgegeven, en wanneer van zulk een bezoek geen bijzonderheden gepubliceerd zijn, ten minste aangegeven, waaruit mij bekend was, dat dit had plaats gehad. In dit overzicht begrijp ik onder Nederlandsch Nieuw-Guinea, behalve de kleinere kusteilanden en de grootere, die den ingang der Geelvinkbaai afsluiten, al de Papoesche Eilanden, waar de Radja-ampat nog steeds over een groot deel van Nieuw-Guinea gezag voeren. Weggelaten heb ik daarentegen de reizen naar de Aroe-Eilanden, daar deze nimmer aan het rijk van Tidor ondergeschikte groep, al moet die in aardrijkskundig opzicht als een onderdeel van Nieuw-Guinea beschouwd worden, in administratieven zin steeds tot de Zuidoostereilanden gerekend werd en thans nog,

niet als de Tidoreesche onderhoorigheden op Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden tot de Residentie Ternate, maar onder Ambon en Banda behoort. Hoezeer ik bij dit overzicht naar volledigheid streefde, was het uit den aard der zaak ondoenlijk, daarin al de reizen van Europeesche handelsvaartuigen optenemen. Ook zullen vreemde oorlogschepen gedurende dit tijdvak van meer dan een halve eeuw wel enkele punten van Nederlandsch Nieuw-Guinea hebben aangedaan, zonder dat ik daaromtrent iets heb kunnen vinden. Zelfs vermoed ik, dat Fort du Bus, zoolang het bezet was, door meer Nederlandsche vaartuigen bezocht is, dan hieronder is opgegeven, terwijl vóór 1848 en nog in de eerstvolgende jaren, toen het door de Regeering uitgegeven Koloniaal Verslag lang niet de volledigheid van thans bereikt had, een of andere tocht van een Nederlandsch oorlogschip naar Nieuw-Guinea wel aan mijne aandacht ontsnapt kan zijn. In weerwil dezer onoverkomelijke leemten vlei ik mij, dat de niet geringe moeite, aan de samenstelling dezer lijst besteed, eenig nut moge dragen, om te doen zien, wanneer en op welke punten het Nederlandsch gezag zich in het daaraan onderworpen deel van Nieuw-Guinea deed gevoelen, en tevens aan te wijzen, waar men over de staatkundige toestanden in deze verafgelegen onderhoorigheden van Nederlandsch-Indië uit de berichten van partikulieren en vreemden nadere bijzonderheden kan vinden.

Om teleurstelling te voorkomen, moet ik ten slotte nog opmerken, dat men deze lijst volstrekt niet beschouwen mag als eene volledige bibliografie der boeken en opstellen, die in deze eeuw over Nederlandsch Nieuw-Guinea het licht zagen. Het was hier slechts mijn doel, een overzicht te geven der in dit tijdvak derwaarts ondernomen reistochten, waarbij telkens zijn opgegeven de werken en opstellen, waarin die reizen beschreven worden. Vele dezer geschriften, zooals vooral de prachtwerken over de Fran-

sche reizen om de wereld en de verhandelingen van Temminck, bevatten gewichtige bijdragen over de fauna en flora van Nieuw-Guinea. Boeken en opstellen, die uitsluitend de natuurlijke historie, taal- en volkenkunde van dit uitgebreid gebied betreffen, zijn echter in dit overzicht niet opgenomen, evenmin als de geografische en historische geschriften over Nieuw-Guinea van personen, die dit land niet bezochten, tenzij daarin alleen de beschrijving eener reis derwaarts te vinden was.

ROBIDÉ VAN DER AA.

1818—1819. *Reis om de wereld der Fransche korvet Uranie onder den kapitein-luitenant C. de Saulses de Freycinet verzeld door den botanicus Gaudichaud, de zoölogen J. R. C. Quoy en J. P. Gaimard en den teekenaar J. Arago.*

Verblijf op het eiland Rawak bij Waigeoe van 16 December tot 5 Januari.

Kaarten van Waigeoes noordkust tusschen de eilanden Rawak en Manoearan en van de archipels benoorden Waigeoe door L. J. Duperrey, eersten officier der Uranie.

Zie Freycinet, *Voyage autour du monde pendant les années* 1817—1820, *Partie historique*, 2 voll. 4o, Paris 1825—1839, uit welk werk vele platen zijn overgenomen in de *Univers pittoresque*, *Océanie* par Rienzi, T. III, Paris 1837; ook J. Arago, *Promenade autour du monde*, 2 voll. 8o, Paris 1823, en *Souvenirs d'un aveugle, voyage autour du monde*, 2 voll. 8o, Paris 1837, later herhaaldelijk herdrukt.

1823 *en* 1824. *Reis om de wereld der Fransche korvet Coquille onder den kapitein-luitenant L. J. Duperrey, verzeld door den botanicus P. Lesson en den zoöloog Garnot.*

Van 6—16 September 1823 bezoekt dit schip de Baai van Offak op Waigeoe en van 26 Juli tot 9 Augustus 1824 Dorei.

Kaarten van Waigeoes noordkust van de Anse Rose tot Port Duperrey, van de Baai van Dorei en van Nieuw-Guinea's Noordkust tot Meospaloe door de officieren der Coquille, J. S. C. Dumont d'Urville, eersten officier, Bérard, de Blois, de Blosseville en Lottin.

Zie Duperrey, *Voyage autour du monde pendant les années* 1822—1825; de nooit voltooide *Histoire du voyage* bevat niets over de beide bezoeken aan

Nieuw-Guinea, maar fragmenten uit d'Urvilles journaal vindt men in de *Voyage pittoresque autour du monde, publié sous la direction de* Dumont d'Urville, Paris 1835, T. II, p. 188—190 en 200—203, daaruit overgenomen in Rienzi, *Océanie*, T. III, p. 317—320 en 326—329; Lesson, *Voyage autour du monde*, 2 voll. 8o, Paris 1838 en Brux. 1839, waaruit het bezoek op Waigeoe is overgenomen in Melvill, *Moniteur des Indes Orient. et Occid.*, T. III, p. 18—27, 149—154 en 217.

1826. Onderzoekingstocht van Z. Maj. Brik Doerga onder den luitenant ter zee eerste klasse D. H. Kolff Jr.

Van 1—21 Mei opname der Zuidwestkust van Nieuw-Guinea van de St. Bartholomeus-Rivier (zuideringang der Prinses Marianne Straat) tot het eiland Lakahia.

Zie Kolff, *Reize door den zuidelijken Molukschen Archipel en langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea* met kaart, Amst. 1828; in het Engelsch vertaald door G. Windsor Earl, *Voyages of the Dutch brig of war Dourga*, Lond. 1840.

1827 *en* 1828. *Reis om de wereld der Fransche korvet Astrolabe onder den kapitein-luitenant Dumont d'Urville, verzeld door de zoölogen Quoy en Gaimard en den botanicus P. A. Lesson.*

In 1827 neemt dit schip uit de verte Nieuw-Guinea's Noordkust op van Nieuw-Brittanje tot de eilanden Meospaloe en vaart van daar benoorden Waigeoe naar Ambon. Ontdekking van den ingang der Humboldtbaai (12 Aug.); verblijf te Dorei (26 Aug. tot 5 Sept.) In Juni 1828 vaart de Astrolabe van de Palau-Eilanden naar Meospaloe en van daar op nieuw noordwaarts van Waigeoe tusschen de Ajoe- en Asia-Eilanden door.

Uitvoerige kaarten van dit deel der Noordkust van Nieuw-Guinea.

Zie Dumont d'Urville, *Voyage de la corvette Astrolabe pendant les années 1826—1829, Histoire du voyage*, 5 voll. 8o, Paris 1830—1833, vol. IV, p. 561—620 en V, p. 397—406; de bij dit werk behoorende platen van Dorei ook in Rienzi, *Océanie*, T. III.

1828. Onderzoekingstocht langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea van Z. Maj. korvet Triton onder den kapitein-luitenant Steenboom en van den kolonialen schoener Iris onder den luitenant 2de klasse J. H. Boudyck Bastiaanse, verzeld door den regeeringskommissaris A. J. van Delden, door de natuurkundigen Dr. H. C. Macklot, S. Muller en A. Zippelius en door de teekenaars P. van Oort en G. van Raalten.

In Mei en Juni opname der kust van Kolffs Doerga-Rivier (noorderingang der Prinses Marianne Straat, die men nu reeds als zeeëngte beschouwde) langs de Valsche en Ware Oetanata-Rivier tot de Tritonsbaai, waar te Merkusoord Fort du Bus gesticht wordt (6 Juli—24 Augustus).

11 Juli. De Iris vertrekt naar Ambon.

18 Augustus. Aankomst der koloniale brik Siwa onder den luitenant eerste klasse Ligtvoet.

20 Augustus. Terugkomst der Iris.

24 Augustus 1828. Proclamatie van den kommissaris van Delden tot inbezitneming der kust van Nieuw-Guinea van 141° beoosten Greenwich op de Zuidkust tot Kaap de Goede Hoop op de Noordkust. (Muller, *Reizen*, D. I, bl. 109.)

26 Augustus. Vertrek der Siwa.

1 September. Vertrek der Triton en Iris.

Zie J. Modera, luitenant tweede klasse op de Triton, *Reis naar de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea* met kaart, Haarlem 1830; Dr. S. Muller, *Bijdragen tot de kennis van Nieuw-Guinea*, eerst verschenen met tal van platen en natuurkundige onderzoekingen in C. J. Temminck, *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen*, 3 deelen 4o, Leiden 1839—1844, later herdrukt in Muller, *Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel*, Amst. 1857, D. I, bl. 1—128 met kaart en platen.

September en October 1829. Mislukte pogingen der Berg-Papoes, om Fort du Bus te overrompelen.

Vergelijk *Tijdschr. van Nederl. Indië*, jaarg. 5, D. I, bl. 366.

1830. De Goeverneur der Molukken Ellinghuyzen bezoekt in Mei Fort du Bus met twee gewapende sloepen onder Bastiaanse.

Zie diens reisverhaal, p. 29.

1830. De Italiaansche Graaf Carlo Vidua bezoekt van 1—11 Juli Fort du Bus met de Iris onder Bastiaanse.

Beklimming van den berg Lamansieri en tocht op de rivier Timbona.

Zie Boudyck Bastiaanse, *Voyages dans les Moluques, la Nouvelle Guinée et à Celebes avec le comte de Vidua*, Paris 1845; *Lettere del Conte* Vidua, *pubblicate da* Cesare Balbo, Torino 1834, T. III, p. 398—412, vertaald in *Tijdschr. van Neerl. Indië*, jaarg. 5, D. I, bl. 363—371.

1830. De Iris onder Bastiaanse bezoekt in November Fort du Bus.

Verg. Bastiaanse, p. 171—173.

1832. De koloniale schoener Sireen onder den luitenant tweede klasse A. de Boer bezoekt Fort du Bus.

Hernieuwde opname der Zuidwestkust van 4° 15' tot 5° 15' Z. Br.

Verg. Muller, *Reizen*, D. I, bl. 14.

1833. De koloniale brik Nautilus onder den luitenant eerste klasse Th. N. Muller bezoekt van 23—31 October Fort du Bus.

Blijkens schriftelijke aanteekeningen van dien bevelhebber.

1835. Ontdekkingstocht van de koloniale schoeners Postillon en Sireen onder de luitenants ter zee Langenberg Kool en Banse.

Ontdekking van het Prins Frederik Hendrik Eiland en de Prinses Marianne Straat, die van 26 April tot 9 Mei wordt doorvaren.

Verg. Muller, *Reizen*, D. I, bl. 15, 21—23, 63—65.

1836. Z. Maj. fregat Diana onder den kapitein Anemaet en de koloniale schoener Pylades onder luitenant van der Woude lichten van 11—20 Februari de bezetting van Fort du Bus, dat geslecht wordt wordt.

Zie Q. M. R. ver Huell in Tindal en Swart, *Verhand. en Bericht. Zeewezen*, D. IV, bl. 301—302; verg. ook bl. 324 en 325 hiervoor.

1837. Z. Maj. fregat de Zaan vaart van 12—17 Juli langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea van Kaap van den Bosch tot voorbij de Tritonsbaai.

Zie J. Soetermeer, opperstuurman eerste klasse, in Tindal en Swart, *Verh. Zeew.*, D. II, bl. 695—697.

1839. *Ontdekkingsreis der Fransche korvetten Astrolabe onder kapitein Dumont d'Urville en Zélée onder den kapitein-luitenant Ch. H. Jacquinot, verzeld door de natuurkundigen J. B. Hombron en H. Jacquinot.*

Deze expeditie vaart van 1—4 Maart langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea van het eiland Adi tot Kaap Champel (Steenboom) en op nieuw van 23 April—5 Mei van de Tritonsbaai (verblijf aldaar tot 1 Mei) naar het eiland Gide (Batoepoeti).

Kaart van dit deel der kust door den ingenieur-hydrograaf C. A. Vincendon Dumoulin.

Zie Dumont d'Urville, *Voyage au Pôle Sud pendant les années* 1837—1840, *Hist du voyage*, 10 voll. 8o, Paris 1841—1846, T. VI, p. 21—25, 108—145 en 305—315.

1840. *Reis om de wereld van het Engelsche oorlogschip Sulphur onder kapitein Sir Edward Belcher en van den schoener Starling onder luitenant H. Kellett verzeld door den botanicus R. Brinsley Hinds.*

Deze expeditie vaart in Augustus langs de Noordkust van Nieuw-Guinea van beoosten Humboldtbaai, zuidwaarts van Jappen, naar Meospaloe en van daar door Straat Dampier naar Ambon.

Verkeer met de Papoes van Jamma, Arimoa en Koeroedoe.

Zie Belcher, *Voyage round the world during the years* 1836—1842, 2 voll., 8o, Lond. 1843, V. II, P. 78—103.

Omstreeks 1840. Handelsvaart van Ternate en Celebes op de Noordkust en de Geelvinkbaai onder de gezagvoerders Deyghton, Fabritius, Mollet, enz.

30 Juli 1848. Besluit van den Goeverneur-Generaal J. J. Rochussen, waarbij de meridiaan van 141° O. L. tot oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea wordt aangenomen.

Verg. *Nieuw-Guinea in* 1858, bl. 193.

1850. Onderzoekingstocht van Z. Maj. schoener Circe onder den luitenant tweede klasse J. M. J. Brutel de la Rivière, verzeld door den regeeringskommissaris D. J. van den Dungen Gronovius en den Tidoreeschen Prins Amir naar de Noordkust van Nieuw-Guinea.

Van Maart tot Juni bezoekt deze expeditie Gebe, Dorei, Roon, Ansoes en Koeroedoe, vaart verder oostwaarts tot nabij de Humboldtbaai en keert langs Korrido en Dorei terug.

Palen met het Nederlandsche wapenschild opgericht te Lonfabé (Dorei), op Roon, te Ansoes en te Korrido.

Zie Brutel de la Rivière in Obreen, *Tijdschr. voor Zeewezen*, D. XI, bl. 353—382, met schetskaart en G. F. de Bruyn Kops, eerste officier op de Circe, in *Natuurk. Tijdschr. voor Ned.-Indië*, D. I, bl. 163—235 met schetskaart.

1850. Op last van den kommissaris Gronovius plaatst de Tidoreesche prins Mohamad Ali wapenpalen te Tandjong Selé, Atti Atti en Merkusoord, terwijl de voor het Prins Frederik Hendrik Eiland bestemde paal voorloopig op Lakahia wordt opgericht.

Zie *Nieuw-Guinea in* 1858, bl. 42; ook bl. 50, 183 en 325 hiervoor.

1852. Dienstreis van Z. Maj. schoener Egmond onder den luitenant eerste klasse C. P. de Brauw, verzeld van den ambtenaar C. Bosscher, naar de Westkust.

Van 6 tot 20 Maart vaart dit schip van Batoepoeti naar Atti Atti, voorts langs de eilanden Ega, Pandjang en Samei naar Karas, van daar door Straat Nautilus naar Merkusoord en door Straat Iris naar Lakahia.

Onderzoek naar het afloopen van een Makassaarsch vaartuig te Atti Atti en van een ander te Karas; de bevolking der eerste plaats bleek niet schuldig, terwijl die van Karas gevlucht was.

Akten van aanstelling uitgereikt aan de Radja's van Atti Atti, Namatotte en Aidoema.

Volgens inlichtingen van den heer Bosscher; zie ook de Brauw in Swart, *Verh. en Ber. Zeew.*, D. XIV, bl. 205—217 en *Nieuw-Guinea in* 1858, bl. 27.

1853. Dienstreis van Z. Maj. fregat Prins Hendrik der Nederlanden onder den kapitein-luitenant C. F. Stavenisse de Brauw en van het oorlogstoomschip Vesuvius onder den luitenant P. A. Matthyssen, verzeld door den ambtenaar W. F. C. van Helsdingen, naar de Westkust.

In Maart en April bezoeken beide schepen Atti Atti, Karas, de Karoefa-Rivier en Merkusoord. Te Karas wordt de bevolking wegens het hierboven vermelde feit gestraft en te Karoefa twee kampongs verbrand tot tuchtiging van den moord op matrozen der Ned. Indische bark Sophia. Later gaat de Vesuvius alleen naar Lakahia, om de steenkolen te beproeven.

Ingeleverde kaarten der kust van Onin en Kowiai en der eilandjes benoorden Adi, met plannen der reeden van Atti Atti, Karas en Karoefa.

Zie *Koloniaal Verslag*, (editie Kemink), bl. 42 en 48 en *Nieuw-Guinea in 1858*, bl. 10 en 39.

1855. Dienstreis van Z. Maj. adviesbriek Pylades onder den luitenant eerste klasse W. A. Kleyne, verzeld door den ambtenaar van Helsdingen, naar de Westkust.

In Februari bezoekt dit vaartuig Atti Atti, Onin, Kapauer en het eiland Serang.

Ingeleverde kaart der reede van dit eiland.

Zie. *Kol. Versl*, bl. 66—67.

Februari 1855. Vestiging der eerste zendelingen te Dorei.

1855. Dienstreis van Z. Maj. stoomschip Vesuvius onder den luitenant eerste klasse Valentini, verzeld door den resident van Ternate Jr. C. F. Goldman en den Tidoreeschen prins Ali, naar de Noordkust.

In April bezoekt dit schip Gebe, Dorei en Samaté; eerste bezoek van Salawatti door een oorlogschip der Nederlandsche marine.

Aanstellingsakte uitgereikt aan den Sengadji van Gebe.

Zie Goldman in *Tijdschr. Bat. Gen.* D. VII, bl 205—210; *Kol. Verslag*, bl. 65—66 en Bleeker, *Reis Mol. Arch* D. I, bl. 286.

1857. Dienstreis van den resident van Ternate J. H. Tobias op het stoomschip derde klasse Etna naar de Noordkust.

Dit schip bezoekt in Juni Dorei, Roon en Mendamoei op het schiereiland Wandammen ter opsporing der schipbreukelingen van een Hamburgsch handelsvaartuig.

Ingeleverde kaarten: koerslijn door de Geelvinkbaai en opnamen der reeden van Roon en Mendamoei.

Zie *Kol. Versl.*, bl. 57; verg. ook *Licht en schaduw in het oosten*, N. 13

1858. Expeditie van Z. Maj. stoomschip derde klasse Phoenix onder den luitenant eerste klasse Toewater met zes Tidoreesche korra-korra's en 226 man uit Oost-Halmahera naar de Maccluersgolf.

Deze tocht, ondernomen in April tot bestraffing van Koepang uit Kapitoear, die zich op Ceram aan slavenhandel en zeeroof had schuldig gemaakt, eindigde met de vernieling der negorijen Sisir en Kapitoear en de opbrenging van den Radja van Roembatti naar Ternate.

Ingeleverde kaart der zuidkust van de Maccluersgolf door den luitenant tweede klasse H. Dyserinck.

Zie de noot op bl. 46 hiervoor en de daarbij behoorende aanvulling achter dit werk.

1858. Onderzoekingstocht der Etna onder den luitenant eerste klasse G. Royer, in kommissie met den resident van Banda H. D. A. van der Goes, den kapitein der infanterie F. G. Beckman en den mijningenieur Dr. J. H. Croockewit Hz., verzeld door den Tidoreeschen prins Amir, den teekenaar C. B. H. von Rosenberg en een detachement van 50 soldaten onder den tweeden luitenant Tissot van Patot op de gehuurde bark Ati Atoel Bari.

Van 22 Maart tot 28 April tocht naar de Zuidwestkust waarop achtereenvolgens bezocht en opgenomen wordt: het eiland Adi, de rivier Karoefa (sloeptocht), de Argoeni-Baai met hare vier binnenbaaien (sloeptocht), de Bocht van Kaimani, de Telok Bitsjaroe (sloeptocht) en de Bocht van Lakahia met sloeptocht in de daarachter gelegen Etna-Baai.

Van 3 Mei tot 17 Juni verblijf te Dorei, van waar uitstapjes gedaan worden naar Ajamboeri en Mansiman op het Arfak-Gebergte.

Van 23 Juni tot 4 Juli verblijf in de Humboldtbaai, toen voor het eerst door Europeanen bezocht.

Zie het rapport der kommissie met de daarbij behoorende bijlagen, kaarten en platen in *de Bijdragen* van het Instituut, R. 2, D. V, ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Nieuw-Guinea, ethnografisch en natuurkundig onderzocht in* 1858, Amst. 1862. Het afzonderlijk rapport van den kommandant der Etna verscheen in Swart, *Verh. en Ber. Zeewezen*, D. XXI, bl. 341—404 en XXII, bl. 75—94, ook onder den titel Royer, *Reis naar de Zuidwest- en Noordkust van Nieuw-Guinea*, Amst. 1862. Zie eindelijk nog von Rosenberg, *Reis naar Nieuw-Guinea in* 1858 in *Nat. Tijdschr van Nederl. Indië*, D. XIX, bl. 399—422, XXII, bl. 306—353 en XXIV, bl. 333—352.

1858. *Reis van den Engelschen natuuronderzoeker Alfred Russel Wallace naar Dorei op een schoener van den heer van Duivenbode.*

10 April tot 29 Juli verblijf te Dorei.

Zie Wallace, *Malay Archipelago*, V. II, chapt. 34; in het Hollandsch vertaald door Prof. P. J. Veth onder den titel *Insulinde*, aldaar.

1858. Eerste tocht der zendelingen Geissler en Ottow van Dorei naar Amberbaken.

Zie *Licht en schaduw in het oosten*, N 20 en 25

1860. *Verblijf van den Engelschen natuuronderzoeker Charles Allen, assistent van Wallace, op het eiland Misool.* (Mei, Juni en Augustus.)

Volgens de groote kaart in het werk van Wallace bezocht Allen Lilinta en het oosterdeel van Misools noordkust.

1860. *Reis van Wallace naar het eiland Waigeoe.*

In Juni gaat Wallace op een inlandsche prauw van Wahaai op Ceram over de onbewoonde Mesmon-Eilanden (Kommerrust en Vlaming der kaarten) naar Kowi op de westkust van Waigeoe, en voorts door Straat Kaboé naar Moeka (Kapiboi), waar en te Bessir op de zuidkust van Gemien hij zich van 4 Juli tot 29 September ophoudt; op de terugreis naar Halmahera bezoekt hij nog Gagi.

Zie Wallace, *Mal. Arch.*, V. II, ch. 35 en 36; ook Veth, *Insulinde* aldaar.

1860. Reis van von Rosenberg, ambtenaar op Ceram, naar de Papoesche Eilanden.

In Juli en Augustus gaat hij achtervolgens van Wahaai op een inlandsche orembaai naar Lilinta, het binnenmeer en Oemka (Moeka) op Waigeoe, Batanta, Samaté, Kalwal en Sailolo op Salawatti en keert over Waigama en Lilinta terug.

Zie von Rosenberg in *Nat. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. XXIV, bl. 363—402.

1861. *Reis van Charles Allen met een Tidoreeschen luitenant en twee soldaten naar Sorrong en de naburige bergstreek van Nieuw-Guinea.*

Zie Wallace, *Mal. Arch.*, V. II, p. 420—423.

1863. Eerste reis van Dr. H. Bernstein, ambtenaar voor natuurkundige onderzoekingen, naar de Papoesche Eilanden.

Van Januari tot Mei bezoekt hij op inlandsche prauwen Gagi, de eilandjes bewesten Waigeoe, Bessir en het eiland Effroein, Oemka en het eiland Saonek, van waar hij door Straat Kaboé terugkeert.

Zie Bernstein in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 456—484; verg. ook Petermann, *Mitth.* voor 1873, bl. 213—215.

1863. Dienstreis van den ambtenaar P. van der Crab met den goevernementstoomer Telegraaf naar de Westkust.

In Februari bezoekt hij het eiland Adi en de rivier Karoefa, waar rooverijen hadden plaats gehad.

Zie van der Crab in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIII, bl. 531—533.

1863. Dienstreis van den kontroleur eerste klasse Jr. W. C. F. Goldman naar Dorei.

In Juni op een inlandsch vaartuig uit Ternate vertrokken, verzeilt hij in de eilanden benoorden Waigeoe, bezoekt Gebe van 23—30 Juli en vaart wederom benoorden Waigeoe en de Schouten-Eilanden naar Dorei, waar hij van 30 Augustus tot 23 September een steenkolenloods voor het goevernement opricht.

Zie Goldman in *Tijdschr. Bat. Gen.* D. XV, bl. 475—556 en D XVI, bl. 392—426.

1863. Dienstreis van den resident van Ternate van der

Crab en den Tidoreeschen prins Amir op de Telegraaf naar Dorei.

Daar Goldman bericht had, dat het leven der zendelingen gevaar liep, wordt in October te Dorei de vlag vertoond, waar men eenige hoofden afzet en aanstelt.

Verg. *Kol. Versl.*, bl. 1020 en *Ber. Utrecht. Zend.*, 1863, N. 10, bl. 13 en 1864, N. 3, bl. 9—12.

1863. Tweede tocht der zendelingen Geissler en Jäsrich van Dorei naar Amberbaken.

Ondernomen in November en December, om terrein voor een tabaksplantage te zoeken, dat niet gevonden wordt.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1864, N. 10, bl 14—15.

1864. Op voorstel van den resident van der Crab komt een Tidoreesche korra-korra in April te Dorei, maar wordt door de zendelingen teruggezonden.

Verg. *Ber. Utr. Zend.*, 1864, N. 10, bl. 9.

1864. Dienstreis van den resident van Ternate van der Crab op het raderstoomschip Ardjoeno onder den kapitein ter zee E. M. C. Baak naar Dorei.

Ondernomen in Juli tot leniging der onheilen, veroorzaakt door de aard- en zeebeving van 22—23 Mei.

Zie *Kol. Versl.*, bl. 508.

1864—1865. Tweede reis van Dr. Bernstein op een inlandsche prauw naar de Papoesche Eilanden.

In Augustus uit Ternate vertrokken, houdt hij zich eerst te Samaté op Salawatti op, gaat daarop naar Sorrong, waar hij van November tot Maart blijft, en vertrekt van daar naar Batanta, waar hij 19 April aan een leverziekte bezwijkt.

Zie Bernstein, voorloopig verslag in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XVII, bl. 103—109.

1866. Tocht der zendelingen Mosche en gebroeders Beyer naar Wariap, Amberpoon, Meoswaar, Roon en Jauer.

Als gevolg van dezen tocht in Mei worden op de drie laatste plaatsen zendingposten gevestigd.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1866, bl. 186—191.

1866. Dienstreis van den resident van Ternate van der Crab op het raderstoomschip 4de klasse Suriname naar Dorei in October.

Vg. *Ber. Utr Zend.*, 1867, bl. 41—42; *Kol. Versl.* van 1868, bl. 297.

1866—1867. Reis van D. S. Hoedt, oud-sekretaris der Molukken, naar Misool en de Westkust van Nieuw-Guinea, om voorwerpen voor het Leidsch museum te verzamelen

Hoedts verslag, dd. 28 October 1867, werd door de Indische Regeering gezonden aan het Bataviaasch Genootschap, maar niet gepubliceerd.

Verg. *Kol. Versl.* van 1868, bl. 325 en dat van 1870, bl. 471.

1868. Dienstreis van den resident van Ternate Nieuwenhuisen op het stoomschip Suriname naar Dorei en de Geelvinkbaai.

Op dezen in Maart ondernomen tocht, waaraan de zendelingen Geissler en Rinnooi deelnamen, worden de eilanden Amberpoon, Meoswaar en Roon bezocht.

Verg. *Ber. Utr. Zend.*, 1868, bl. 137—138.

1868. Derde tocht van Geissler, verzeld door de zendelingen Rinnooi en Woelders, naar Amberbaken in Augustus.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1869, bl. 6.

1868. Tocht van Geissler en van Hasselt naar het eiland Mefoor.

Deze reis wordt in September ondernomen, om schipbreukelingen der Bremer bark Minna te verlossen, die op het eiland Koeroedoe gevangen werden gehouden en door tusschenkomst van den Korano van Mefoor in October te Dorei aankwamen.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1869, bl. 105—108.

1868. Vestiging van den zendingpost te Andai.

Zie *Ber. Utr. Zend* , 1869, bl. 109.

1868—1869. Eerste reis van von Rosenberg, als ambtenaar belast met wetenschappelijke onderzoekingen, naar de Geelvinkbaai op den Ternataanschen schoener Fearnot.

Hij houdt zich van 24—28 December te Sorong op en bezoekt verder van Januari tot Juli: Dorei, Mefoor, Korrido, Ansoes, Meosnoem, Andai en Samaté.

Zie von Rosenberg, *Reistochten naar de Geelvinkbaai*, met kaarten en platen, uitgegeven met aanteekeningen van Robidé van der Aa door het Instituut, 's Hage, 1875.

1869. Reis van den zendeling Rinnooi naar Wandammen.

Van Meoswaar bezoekt hij in Juli het eiland Roon en de kampongs Wasso en Ramik, misschien de negorijen Wassior en Mei van het verslag der Soerabaja.

Zie *Ber. Utr Zend.*, 1870, bl. 162.

1870. Tweede reis van von Rosenberg naar de Geelvinkbaai op den handelschoener Ternate.

Van Januari tot Mei bezoekt hij Samaté, Dorei en Andai, waar hij van 19 Februari tot 19 Mei verblijf houdt, terwijl zijne jagers het berglandschap Hattam in April bezoeken.

Zie von Rosenberg, *Reistochten Geelvinkbaai*, bl. 70—107.

1870. *Reis van G. Emilio Cerruti met zijn broeder Pier Fedele en den Italiaanschen kapitein der genie G. de Lenna op*

den Engelschen schoener Alexandra, gezagvoerder Prescott, naar de Westkust van Nieuw-Guinea.

Cerruti, die reeds in 1861, 1865 en 1866 Nieuw-Guinea bezocht had, van welke tochten mij geen nadere bijzonderheden bekend zijn, onderzoekt van 10—12 Februari 1870 de Freshwater- en Mackarel-Baai op de Zuidkust van het schiereiland Onin en van 13—15 Februari de Maccluersgolf; daarna vaart hij door de eilandjes beoosten Misool en door Straat Gallewo naar Samaté, voorts door Straat Dampier en de Kommerrust-Eilanden naar Halmahera.

Opname der beide eerstgenoemde baaien en der westzijde van Straat Gallewo door de Lenna.

Zie Guido Cora, *Cosmos*, V. I, p. 147—150, 152—159 en 270—280 en de kaarten 7 en 12.

1870. Dienstreis van den resident van Ternate Lutjens, verzeld door een Tidoreeschen prins, op de Telegraaf naar de Geelvinkbaai.

Hij bezoekt in Juni Dorei, Andai, Meoswaar, Roon en Samaté.

Verg. *Kol. Versl.* van 1871, bl. 253 en *Ber. Utr. Zenk.*, 1871, bl. 3.

1870. Reis van den oud-resident van Ambon van der Crab als regeeringskommissaris, verzeld door den inspecteur der kultures J. E. Teysmann en door de Tidoreesche prinsen Duivenbode en Mohamad Anas, op den goevernementstoomer Dassoon, gezagvoerder A. Smits, naar de West- en Noordkust van Nieuw-Guinea.

Van Augustus tot November worden achtereenvolgens bezocht: Gebe, Samaté, de Maccluersgolf (Pattipi, Kapitoear, Tambani, Sisir, Argoeni, Dorimba en Bintoeni), Samaté en Sorrong, Dorei, Ansoes, Napan (Jauer), Roon, Wassior, Meoswaar, Wariap, Andai en de Humboldtbaai, voorts op de terugreis de Walckenaersbaai, den mond der Amberno-Rivier en de Meospaloe-Eilanden.

Wapenpaal te Roon hersteld en nieuwe opgericht op den oosthoek der Humboldtbaai en op Middelburg, een der Meospaloe-Eilanden.

Zie van der Crab, *Verslag* met uittreksels uit het journaal van Teysmann en aanteekeningen van Robidé van der Aa, hiervoor bl. 1—134; een uittreksel uit Teysmanns journaal ook in Scheffer, *Annales du jardin botanique de Buitenzorg*, V. I, p. 61—95.

1872. *Eerste reis van den Italiaanschen natuuronderzoeker Dr. Odoardo Beccari met Luigi Maria d'Albertis naar Nieuw-Guinea.*

In April bezoeken zij op een handelschoener Karas en de Baai van Kapauer en gaan van daar naar Sorrong, waar zij van 30 April tot 15 Juli verblijven. Tot herstel der gezondheid van d'Albertis gaan zij in een inlandsche prauw naar Dorei; oponthoud aldaar van 3 Augustus tot 5 November, van waar zij in een handelschoener naar Ambon terugkeeren. Van Dorei uit bezoekt d'Albertis in September Poetat en Warmendi in het Arfak-Gebergte, Beccari in October Poetat

Zie *Nuova antologia di scienze ed arti*, V. XXII, p. 668—709, XXIII, p. 194—212 en 222—224, XXIV, p. 835—845, XXV, p. 168—190 en XXVII, p. 449—463; Cora, *Cosmos*, V. I, p. 15—21, 141 en 218—220, met de kaart N. 1 en het karton van het Arfak-Gebergte, V. III, N. 10; Petermann, *Mittheil.* voor 1874, s. 108—114.

1872. Reis van den oud-resident van Timor J. G. Coorengel als regeeringskommissaris, verzeld door den ambtenaar J S. Crawfurd en de twee Tidoreesche prinsen Duivenbode en Sahadjoean, op den goevernementstoomer Dassoon, gezagvoerder A. Smits, naar de West- en Noordkust van Nieuw-Guinea.

Van October tot December bezoekt hij Waigama op Misool, Ceramlaut, de Karas-Eilanden, Kapauer, den zuidwesthoek der Maccluersgolf (Atti Atti Onin, Atti Atti en Fattaga), Sailolo en Samaté op Salawatti, Dorei, Korrido en den mond der Amberno-Rivier.

Wapenpaal opgericht op Fauer (Karas-Eilanden).

Akten van aanstelling uitgereikt aan de hoofden van de Karas-Eilanden, van Sakertemmin (Kapauer) en van Onin di bawa.

Zie Coorengel, *Journaal* met aanteekeningen van Robidé van der Aa, hiervoor bl. 137—210.

1872. *Reis der Italiaansche stoomkorvet Vettor Pisani onder den kapitein ter zee G. Lovera di Maria.*

In November bezoekt dit schip Gebe, de Kommerrust- en Lovera-Eilanden en den zuidwesthoek van Salawatti. Na een bezoek aan Ambon, de Kei- en Aroe-Eilanden doet dit vaartuig in December nog een vergeefsche poging, de Oetanata-Rivier te bereiken.

Opname der zuidwestkust van Salawatti met sloepen onder den luitenant ter zee L. Cambiaso.

Zie het rapport van Lovera in *Rivista Maritima* voor 1873, p. 32—50 met kaart der Lovera-Eilanden; Cora, *Cosmos*, V. I, p. 143—145, III, p. 107—117 en kaart 2, vooral IV, p. 170—180.

1872. *Reis van den Russischen oorlogstoomklipper Izoemroed onder den kapitein ter zee M. Coumany naar Nieuw-Guinea, tot opsporing van den natuuronderzoeker N. von Miklucho Maclay.*

Op de reis naar de Astrolabe-Baai wordt Dorei in December bezocht.

Zie bl. 202 hiervoor.

1872—1873. *Handelsreis der Hamburger brik Franz voor Australische reeders onder den gezagvoerder Edwin Redlich naar Sorrong, om parelmoer te visschen*

Terwijl dit schip hier van 10 November tot 13 December vertoeft, doet de

stuurman H. Schleuter met 17 matrozen op twee booten een tocht langs de Westkust van Nieuw-Guinea, die alle op de Efmatal-Eilanden door de Papoes van Karbra vermoord worden. Redlich gaat daarop naar Samaté en verzelt den Radja van Salawatti van 30 December tot 6 Januari met verschillende prauwen naar de genoemde eilanden en de rivier Karbra, om de moordenaars te straffen.

Zie het rapport van Redlich, in *Journ. R. Geogr. Society* voor 1874, p. 32—37; Cora, *Cosmos*, V. III, p. 238—242, verg. ook p. 88 aldaar.

1873. Jagers van den zendeling Woelders bezoeken in Maart Hattam en Moré in het Arfak-Gebergte.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1874, bl. 2—4.

1873. *Reis van den Duitschen natuuronderzoeker Adolf Bernard Meyer op een Ternataanschen schoener naar de Geelvinkbaai.*

Van Maart tot Augustus bezoekt hij achtereenvolgens Dorei, Mefoor, Korrido en Ansoes, vaart langs de oostkust der Geelvinkbaai naar Roebi (tocht in het binnenland), doet van Wassior een tocht over land naar de Maccluersgolf en van Andai op het Arfak-Gebergte.

Voorloopige berichten in *Ausland*, 1873, s. 961—965 en 987—992, met schetskaartje; ook Cora, *Cosmos*, V. I, p. 225—228.

1874. *Reis van N von Miklucho Maclay in een orembaai naar de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea.*

Van Februari tot April bezoekt hij de verschillende voor de kust gelegen eilanden van Adi tot Lakahia, ontdekt achter de Tritonsbaai het meer Kamaka Wallar en onderzoekt de Etnabaai met het daarachter gelegen bergland.

Zie Maclay, *Meine zweite Excursion nach Neu-Guinea* in *Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. XXXVI, p. 148—179, met de ook in dit werk overgenomen schetskaart van Kowiai.

1874. *Ontdekkingsreis van het Engelsche oorlogstoomschip Basilisk onder den kapitein ter zee John Moresby langs de geheel onbekende Oostkust van Nieuw-Guinea.*

Op de terugreis langs de Noordkust bezoekt dit schip in Mei de Humboldt-Baai en vaart benoorden de Schouten-Eilanden langs de klippen van Providence naar de Thresholdbay (Dorei-Ketjil).

Zie Moresby, *Discoveries and surveys in New-Guinea*, Lond. 1876, p. 288—291.

1875. *Wetenschappelijke reis om de wereld der Engelsche oorlogstoomboot Challenger tot onderzoeking der oceanografie door de natuurkundigen Prof. C. Wyville Thomson, J. Young Buchanan, H. H. Mosely, J. Murray en Dr. R. von Willemoes Suhm met den teekenaar J. J. Wild.*

Onder den kapitein ter zee F. T. Thomson bezoekt de Challenger op 23 en 24 Februari de Humboldtbaai.

Daar van den grooten wetenschappelijken arbeid van Prof. Thomson, *Voyage of the Challenger*, nog slechts de eerste deelen over den Atlantischen Oceaan

verschenen zijn, vergelijke men over het bezoek der Humboldtbaai: W. J. J. Spry, scheepsingenieur op de Challenger, *Cruise of the Chall.*, Lond. 1876, p. 258—267, in het Duitsch vertaald door H. von Wobeser, *Expedition des Chall.* Leipz. 1877, s. 235—243 en v. Willemoes Suhm, *Challenger Briefe*, Leipz. 1877, s. 160—163.

1875. *Tweede reis van Dr Beccari naar Nieuw-Guinea op een handelschoener.*

In Februari bezoekt hij Sorrong en het naburige Ramoi op de vaste kust, voorts Klein-Dorei (beklimming van den berg Morait) en Aas, van waar hij de groote rivier Wa Samson ontdekt; in Maart Wakkeré op Waigeoes zuidkust en Dorei; van daar doet hij in April en in Mei een tocht door de Geelvinkbaai naar Momi en Warboesi op de westkust, Ansoes en Séroei op Jappen, Meosnoem, Korrido, Sowek en Mefoor; van 16 Juni tot 15 Juli bezoekt hij andermaal het Arfak-Gebergte, waar hij voor de eerste maal het eigenlijke Hattam bereikt, en keert dan over Salawatti, Batanta en Koffiau 4 Augustus naar Ternate terug.

Zie *Nuova Antologia*, Ser. 2, vol. II, p. 807—822 en III, p. 147—163; Cora, *Cosmos*, V. III, p. 75 en 76, 88—95, kaart 2 en 3 met het karton van het Arfak-Gebergte op kaart 10.

1875. *Reis der Vettor Pisani onder den kommandant de Negri naar Nieuw-Guinea.*

Dit Italiaansche oorlogschip bezoekt Dorei van 22 Mei tot 8 Juni, om Beccari zoo noodig te beschermen.

Verg. Cora, *Cosmos*, V. III, p. 77—78.

1875. *Wetenschappelijke reis om de wereld door de Duitsche oorlogstoomboot Gazelle onder den kapitein ter zee Freiherr von Schleinitz tot onderzoeking der oceanografie.*

Van 15—20 Juni bezoekt dit schip de zuidkust der Maccluersgolf, waar de baaien van Pattipi en Sekaar worden opgenomen, terwijl de kapitein-luitenant Jeschke met een stoomsloep tot de delta der rivier Djakati doordringt; opname van Straat Gallewo (21—25 Juni).

Zie von Schleinitz in *Annalen der Hydrographie und marit. Meteorologie*, 1876, s. 219—230, met uitvoerige kaarten der opnamen in Nieuw-Guinea, en in *Zeitschr. Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin*, Th. XII, s. 230—238; ook Dr. A. Naumann, scheepsarts, ald., Th. XI, s. 138—140.

1875. *Handelsvaart van den Britschen schoener Rupak naar Mikronesië en Melanesië.*

Op het begin dezer reis tusschen Singapoer en de Palau-Eilanden wordt Gebe bezocht.

Vergelijk Petermann, *Mitth.*, 1878, s. 118.

1875—1876. Reis van Z. Maj. raderstoomschip tweede klasse Soerabaja onder den kapitein-luitenant P. Swaan, in kommissie met den resident van Ternate A. J. Lange-

veldt van Hemert en verzeld door de Tidoreesche prinsen Duivenbode en Abdoel Wahal, door O. Beccari en den oud-zeeofficier A. A. Bruyn, handelaar te Ternate, naar de Noord- en Westkust van Nieuw-Guinea.

In November en December bezoekt dit vaartuig achtereenvolgens Samaté, Dorei, Ansoes, Andai, Momi (Wariap), Wairoor, Roon, Wandammen, Seroei, Ambai, Koeroedoe, de Humboldt- en Sadipi-Baaien en Awek op de Noordkust van Jappen.

In Januari wordt de tocht voortgezet over Saonek bij de zuidkust van Waigeoe, welk eiland thans het eerst door een Nederlandsch oorlogschip wordt bezocht, naar Waigama en Lilinta op Misool en naar de zuidkust der Maccluersgolf (Atti Atti, Sisir, Argoeni en Omombarai).

In Februari onderzoekt de Soerabaja de Karas-Eilanden, Adi en Namatotte, de Tritonsbaai, Aidoema en Lakahia.

Wapenpalen hersteld te Dorei en Ansoes, nieuwe opgericht te Andai, Mei (Wandammen), Ambai, Saonek en Lakahia.

Aanstellingsakten uitgereikt aan de hoofden van Dorei, Andai en Hattam, Momi, Roon, Mei en Warsior, Ansoes, Seroei en Ambai en aan die van Koeroedoe.

Opnamen der reeden van Samaté, Andai, Wairoor, Ambai, Manoepoei (Koeroedoe), Awek en Saonek.

Zie het gezamenlijk rapport der kommissarissen met aanteekeningen van Robidé van der Aa in dit werk, bl. 213—342; het afzonderlijk rapport van Swaan aan den kommandant der zeemacht in *Jaarboek van de Kon. Nederl. Zeemacht*, 1875—76, bl. 333—355; dezelfde *Hydrographische Beschrijving der kusten van Nieuw-Guinea* met de daarbij behoorende kaart in *Tijdschr Aardr. Genootschap*, D. III, bl. 85—97; eindelijk de brieven van Beccari in *Nuova Ant.*, Ser. 2, vol. III, p. 333—363 en in Cora, *Cosmos*, V. III, p. 220—221, 349—359 en 364—379.

1875—1876. Drie handelsreizen van het stoomschip Egeron der reederij Banda naar de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden en naar de Westkust van Nieuw-Guinea.

Op de tweede dezer reizen, waaraan telkens een regeerings-ambtenaar deelnam, bezoekt de Egeron de eilanden Misool en Salawatti, terwijl te Kapitoear in de Maccluersgolf en te Skroë in het landschap Kapauer handelsfactorieën worden opgericht.

Verg. *Kol. Versl.*, 1877, bl. 36.

1876. *Tweede reis van Maclay naar de Astrolabe-Baai op den handelschoener Seabird.*

Op de reis van Cheribon naar de Palau-Eilanden bezoekt hij in Februari de eilanden Gebe en Mafia of Freewill.

Verg. Petermann, *Mitth.* voor 1878, s. 407.

1876. *Tweede reis van d'Albertis, verzeld door den ingenieur L. Hargrave en Mr. Wilcox, op de Fly Rivier met den Sydneyschen*

goevernementsstoomer Neva op kosten van Australische partikulieren.

Van 24 Mei tot 18 Juli opname der rivier tot 5° 30′ Z. Br. en 141° 30′ O. L., waarbij het blijkt, dat deze stroom tusschen ongeveer 6° 10′ en 7° 30′ Z. Br. met de daarin uitloopende, 40 mijl opgevaren Alice-Rivier bewesten 141° O. L. valt.

Zie *Zeitschr. Gesellsch. für Erdkunde*, Th. XII, s. 22—23 en 147—151; Cora, *Cosmos*, vol. IV, p. 102—110 en Peterm., *Mitth.* voor 1878, s. 423—426 met kaart; ook d'Albertis in *Proc. R. Geogr. Society*, 1879, p. 1—16, met kaart.

1876. Tweede botanische reis van Teysmann naar de Molukken.

Met den goevernementstoomer Anjer, gezagvoerder Burmeister, gaat hij naar Waigama op Misool, waar hij van 19—30 Augustus verblijft.

Zie Teysmann in *Nat. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. XXXVII, bl. 109—121.

1876. *Het Fransche oorlogschip Coetlogon bezoekt Dorei in Augustus op de terugreis uit Nieuw-Caledonië.*

Verg. *Ber. Utr. Zend.*, 1876, bl. 204.

1877. Reis van den Franschen natuuronderzoeker Léon Laglaize, op kosten van den heer Bruyn uit Ternate, naar de Noordkust van Nieuw-Guinea.

Op dezen tocht van Januari tot half Juni bezoekt Laglaize Amberbaken en het geheel onbekende bergland der Karooners.

Zie Bruyn in *Tijdschr. Aardr. Genootschap*, D. III, bl. 102—106, ook in *Nat. Tijdschr. Ned. Indië*, D. XXXVII, bl. 178—194.

1877. *Reis der Fransche natuuronderzoekers A. Raffray en Maurice Maindron naar de Noordkust van Nieuw-Guinea.*

Te zamen gaan zij half Januari in een Ternataanschen schoener over Salawatti naar Dorei, van waar zij Ajamboeri en Andai bezoeken en in Juli vertrekken.

In April onderneemt Raffray een tocht van Dorei langs de Noordkust naar Wapai en het bergdorp Memiaoewa in Amberbaken; in Juli bezoekt hij nog de eilanden Mefoor, Sowek en Korrido.

Zie Raffray in *Bulletin Soc. de Géogr. de Paris*, 1878, p. 385 — 417, met belangrijk kaartje van dit deel der Noordkust en van de eilanden Mefoor en Korrido.

1877. *Derde reis op de Fly-Rivier door d'Albertis op de Neva.*

Van 21 Mei tot 11 November wordt deze rivier op nieuw opgevaren, waarbij men wegens vijandelijkheden met de inboorlingen het uiterste punt der vorige reis niet bereikt.

Verg. voorloopige berichten in Peterm. *Mitth.* voor 1878, s. 424.

15 Juni 1877. Opening der geregelde stoomvaart door de reederij Banda naar de Westkust van Nieuw-Guinea.

Deze door de Indische regeering gesubsidieerde onderneming zal viermaal 's jaars van Ceramlaut over Kapitoear en Skroë naar Klein-Kei varen.

Verg. *Kol. Versl.*, 1877, bl. 106 en 1878, bl. 34.

1877. Tocht van het goevernementstoomschip Tagal naar Misool.

Op deze reis wordt in Juli Waigama en Lilinta bezocht, om te onderzoeken, in hoever de Radja's dier plaatsen betrokken waren in den opstand van Danoe Hassan op Halmahera.

Verg. *Kol. Versl.*, 1878, bl. 34.

1877. Tocht der zendelingen Bink en Jens naar Manzéman in het Arfak-Gebergte.

Op deze reis in September wordt ook het strand van het zuidwaarts liggende Mabo en Waarambeer bezocht.

Zie *Ber. Utr. Zend.*, 1878, bl. 170—180.

Ter voorkoming van verwarring wordt hier ten slotte nog opgemerkt, dat de bovenstaande aanhalingen uit het *Koloniaal Verslag*, waarbij geen jaar is opgegeven, getrokken zijn uit het jaarverslag, waarin de reis plaats had; de aangehaalde bladzijden slaan voor 1855—1857 op de afzonderlijke uitgave, voor de volgende jaren op het *Bijblad van de Handelingen der Staten-Generaal.*

C.

KRITISCHE OPMERKINGEN OVER DE BIJ DIT WERK GEVOEGDE KAARTEN.

Onze kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea is, wat de teekening der kustlijn betreft, eene kopie op een derde der grootte van de door den Etat-major der Soerabaja saamgestelde groote kaart, welke met de daarbij behoorende hydrografische en kartografische beschrijving reeds in het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* het licht zag. Zooals hierboven op bl. 341 werd gezegd, is de nomenclatuur op onze kaart, die bovendien wegens de kleine schaal veel minder namen bevat, in menig opzicht volgens mijne inzichten veranderd. Thans rust dus op mij de taak, van deze wijzigingen verantwoording te geven, waarbij ik tevens de gelegenheid heb, terug te komen op hetgeen mij bij nader onderzoek minder juist voorkwam, over sommige der op beide kaarten voorkomende benamingen een en ander op te merken, en wat langer stil te staan bij die deelen van Nederlandsch Nieuw-Guinea, die niet door de in dit werk opgenomen reizen bezocht zijn. Vooraf ga een enkel woord over den omvang onzer kaart.

Hoewel de teekening der groote kaart op de onze, zooveel haar verkleinde schaal toeliet, nauwkeurig gevolgd is, omvat de laatste aan de westzijde een eenigszins ruimer gebied. Terwijl toch de kaart der Soerabaja bij 129° 30′ eindigt en van Gebe alleen den zuidoosthoek bevat, strekt

het veld onzer kaart ongeveer een graad westelijker en omvat daardoor zoowel het in dit werk herhaaldelijk genoemde Gebe met de kusteilandjes Fau, Joei en Oeta, als de eveneens tot de Papoesche Eilanden behoorende kleine groep van Boo. Voorts is op de kaart der Soerabaja, door het trekken eener afscheidingslijn van bewesten Misool tot de Valsche Kaap, geheel weggelaten het oostelijkste deel der Zuidelijke Molukken, dat anders binnen den omtrek dier kaart zou vallen. Duidelijkheidshalve is die leemte op de onze aangevuld. Deze omvat dus nog, behalve de westerhelft van Nieuw-Guinea en de daartoe behoorende eilanden, vooreerst aan de noordwestzijde de eilandjes Pisang, Lawien en Kateek, het oosteinde der Obi-Eilanden, die de groote Halmahera-Groep of Noordelijke Molukken van de Zuidelijke scheiden. Van deze laatste, thans de Residentie Ambon, bevat onze kaart voorts het grootste deel van Ceram met de twee oostelijkste Uliassers, de kleine Banda-Groep en Manoek, de noordelijke reeks der Zuidooster-Eilanden, wier namen naar von Rosenbergs onderzoekingen in 1865 zijn verbeterd, eindelijk nog het noorder deel van Groot-Kei.

Zooals men ziet, reikt Nederlandsch Nieuw-Guinea aan de zuidzijde niet voorbij den negenden graad, terwijl het veld onzer kaart nog een graad meer zuidwaarts strekt. Eerst te laat viel het mij in, dat ik deze overtollige ruimte beter had kunnen benutten, door onze kaart niet als die der Soerabaja bij den Evenaar te beginnen, maar noordwaarts tot 1° N. Br. uittebreiden. Daardoor toch zou haar omtrek nog omvat hebben de kleine, benoorden Waigeoe gelegen archipels van Wajag, Siejang, Ajoe en Asia (*),

---

(*) De laatstgenoemde groep heet bij Melvill *Passi*, op Weddiks manuscriptkaart van Papoea *Pasi*, dat meer overeenkomt met *Fau*, zooals Forrest deze eilanden noemt. De naam *Asia* is ontleend aan het Engelsche oorlogschip van dien naam, dat in 1805 deze groep verkende, evenals d'Urville in 1828.

die zoowel geografisch als administratief tot de Papoesche Eilanden behooren. Hoewel deze eilandjes in onze eeuw nimmer door een Nederlandsch oorlogschip bezocht werden, is hunne ligging door de Fransche opnamen onder Freycinet, Duperrey en d'Urville vrij nauwkeurig bekend, terwijl wij door de berichten van Forrest en Freycinet weten, dat de Papoesche bevolking van Ajoe, voor zoover onze kennis strekt de eenige bewoonde groep, het oppergezag der Sultans van Tidor erkent, zoodat deze eilanden als een deel van Nederlandsch Nieuw-Guinea moeten beschouwd worden.

Hetzelfde geldt van de meer oostwaarts benoorden Dorei liggende groep Mapia of Mafia, die op de meeste kaarten St. David of Freewill heet. Hoewel toch deze een weinig bezuiden 1° N. Br. liggende koraaleilandjes, bewoond door een volkstam, die meer tot de Mikronesiërs dan tot de Papoes nadert, door sommige geografen tot den Archipel der Karolinen gerekend worden, behooren zij wegens hunne ligging veeleer tot Nieuw-Guinea. Ook kent de Sultan van Tidor zich het gezag over deze groep toe, daar hij in 1860 met het Ternataansche handelshuis Duivenbode een kontrakt sloot, om de klapperaanplantingen dezer eilanden te exploiteeren, welke onderneming evenwel geen gunstige resultaten opleverde (*).

Ware het dus beter geweest, dat onze kaart ook deze kleine archipels tusschen den Evenaar en 1° N. Br. omvatte, de daarop bezuiden den evenachtslijn bij 138° O. L. geplaatste Stephen-Eilanden, waarbij ook de kommandant der Soerabaja aanteekende, dat hunne ligging onzeker is, kunnen hoogst waarschijnlijk geheel vervallen.

(*) De heer Jungmichel, het uit de berichten der Utrechtsche zendelingen bekende lid der firma Duivenbode, gaf de eerste eenigszins uitvoerige berichten over de bewoners der Mapia-Eilanden in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XI, bl. 155—156; verg. voorts van der Crab, *Moluksche Eilanden*, bl. 329; *Kolon. Verslag* over 1860, bl. 609 en 1861, bl. 1450.

Zij werden ontdekt en benoemd den 24 Sept. 1767 door Carteret, vijf dagen, nadat hij Durour en Matty, de westelijkste Admiraliteits-Eilanden, was voorbijgezeild, terwijl hij den volgenden dag de Freewill-Eilanden bereikte. Bij de onzekere lengtebepaling dier dagen plaatste Carteret de laatste groep op 137° 51′ O. L. van Greenwich, de Stephen-Eilanden op 138° 39′. De Fransche oorlogschepen Recherche en Espérance, die onder d'Entrecasteaux in 1792 en na diens overlijden in 1793 onder Auribeau en Rossel van de Admiraliteits-Eilanden den Evenaar tot Straat Dampier en Waigeoes noordkust volgden, kregen geen dezer twee archipels in het gezicht en kwamen door hun koers tot de stellige overtuiging, dat de Stephen-Eilanden niet op de door Carteret aangegeven lengte konden liggen. Daarom plaatste Rossel in zijne reisbeschrijving en op de daarbij gevoegde kaart de Freewill-Eilanden naar Mears van het Engelsche Compagnieschip Warwick, die deze groep in 1761 St. David noemde, op 137° 9′ O. L. van Greenwich en de Stephen-Eilanden op 137° 57′. Terwijl de laatste archipel op alle latere kaarten deze positie behouden heeft, liggen daar de Freewill-Eilanden bijna drie graad westelijker op 134° 21′. Steunt deze verschuiving op goede gronden, dan moeten de Stephen-Eilanden evenveel westwaarts verplaatst worden, en is er veel grond voor de meening van den beroemden aardrijkskundige Meinicke, dat de beide Stephen-Eilanden dezelfde zijn als de twee ten noordwesten der Schouten-Eilanden liggende eilandjes, die op onze kaart Mofiak en Meskaroer heeten en door Dampier in het begin der vorige eeuw Great en Little Providence genoemd werden (*).

(*) Zie J. Hawkesworth, *Voyages to the Southern Hemisphere*, London 1783 4o, Vol. I, p. 387—389; Rossel, *Voyage de d'Entrecasteaux à la recherche de la Pérouse*, Paris 1808 4o, Vol. I, p. 449; Meinicke, *Die Inseln des Stillen Oceans*, Th. I, s. 96 en II, s. 365.

Bij de nadere bespreking der op onze kaart en die der Soerabaja voorkomende benamingen langs de kust van Nederlandsch Nieuw-Guinea begin ik met de

Noordkust tusschen de Humboldt- en Geelvinkbaai.

Op dit deel der kust vindt men op onze kaart met grootere letter, als waren het namen van afzonderlijke landschappen, de benamingen: Tabi, Tanah Mera en Papoea Telandjang, die evenals op de kaart der Soerabaja elkander van het westen naar het oosten opvolgen. In overeenstemming met hetgeen op bl. 107 en 231 hiervoor werd opgemerkt, ware het misschien gepaster, de geheele kust tusschen de delta der Amberno en de Humboldtbaai Tanah Mera te noemen. Het oostelijk deel dier kust, waar de bewoners zelfs den schaamgordel als een overdaad van kleeding beschouwen en dien eenvoudig door een schaamdeksel of schaamkoker vervangen, mag dan met het volste recht Papoea Telandjang, *het land der naakte Papoes*, heeten, terwijl Tabi voorloopig kan aangenomen worden tot aanduiding van het nagenoeg onbekende westelijk gedeelte dezer kust achter de eilandenreeks, die zich van de Walckenaersbaai tot bezuiden de Arimoa-Eilanden uitstrekt en welke blijkens mijne noot op bl. 109 meer bepaaldelijk Tabi, of zooals op Weddiks kaart staat, Tobi schijnt te heeten. De inham bewesten de Humboldtbaai, waarover ik hier niets heb optemerken, heet op onze kaart Baai Sadipi Dorei, dat volgens bl. 278 hiervoor de Papoesche benaming is, en dus de voorkeur verdient boven den Maleischen naam Telok Sadipi op de kaart der Soerabaja, en boven Anse Io, zooals deze inham door d'Urville genoemd werd. De beide volgende baaien, die op de kaart der Soerabaja onbenoemd zijn, kunnen, zoolang hunne inlandsche benamingen ons onbekend zijn, de door dezen Franschen zeevaarder gegeven namen Anse Iris en Matterer-Baai behouden;

Mataran-Cove, dat de Bruyn Kops hoogstwaarschijnlijk aan Engelsche kaarten ontleend heeft, kan slechts een afkeurenswaardige verbastering van den laatsten Franschen naam zijn (*). Om dezelfde reden heb ik volgens het bl. 111 gezegde Valkenaarbaai van de kaart der Soerabaja in Walckenaersbaai verbeterd, terwijl ik het grootste der daarin liggende eilandjes naar van der Crab Aroe noemde. De westkaap dezer baai heet door een ongelukkig verzuim mijnerzijds op onze kaart Kaap Io; dit moet Fo zijn, zooals op de kaart der Soerabaja voorkomt, daar d'Urville, die de oostkaap Brama noemde, hier blijkbaar den hoofdgod der Chineezen naast dien der Hindoes wilde herdenken. In de eilandenreeks bewesten Walckenaersbaai heb ik voor de vier oostelijkste de namen Toerabi, Padima, Bongka en Kwakeda van de kaart der Soerabaja overgenomen. Bedenkt men echter, dat deze namen op de manuscriptkaart van Weddik, op die in Melvills *Atlas* en bij von Rosenberg (*Nat. Tijdschr. Ned.. Indië*, D. XXIV, bl. 335) in andere volgorde voorkomen, terwijl de laatstgenoemde berichtgever daartusschen nog meer eilanden opnoemt; houdt men daarbij in het oog, dat deze eilanden door de Soerabaja evenals op alle vorige reistochten slechts uit de verte verkend zijn, zonder dat men verkeer met de bewoners had, dan is er veel grond tot twijfel aan de juistheid dezer nomenclatuur en verdient het opmerking, dat Toerabi in de bovengenoemde bronnen Soerabi gespeld wordt. Uithoofde dezer onzekerheid (verg. bl. 107 en 109 hiervoor) achtte ik mij gerechtigd, het westwaarts volgende eiland, dat op de kaart der Soerabaja Sarmi heet, welke naam bij Weddik, Melvill en von Rosenberg Samit luidt, Jamma te noemen op het voetspoor van Tasman en Belcher, de eenige zeevaarders,

(*) Zie Dumont d'Urville, *Voyage de l'Astrolabe*, T. IV, p. 563 en *Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië*, D. I, bl. 221.

die in 1643 en 1840 met de bewoners. van dit eiland verkeerden. Verder westelijk teekent de kaart der Soerabaja, tusschen een als onbekend gestippelde kustlijn, bij Hoek Wari een door hoogere ligging van verre zichtbaar gedeelte, dat mijns inziens misschien een eiland is. Althans de kaart van Weddik plaatst op deze hoogte het eiland Nirom, dat nevens Wali reeds op den tocht van Wiggers in 1730 vermeld wordt. De drie Arimoa-Eilanden noemde ik met de kaart der Soerabaja: Koemamba, Riki en Jomi, hoewel, zooals reeds op bl. 107 werd opgemerkt, dit misschien kampong-namen zijn, terwijl de eilanden zelve dan Arimoa, Insoe en Moa zouden heeten. Alleen een nauwkeurige opname van dit zoo schaars bekende deel der kust van Nieuw-Guinea kan omtrent al deze onzekerheden het gewenschte licht verschaffen.

Wenden wij ons thans tot de

eilanden voor de Geelvinkbaai,

en wel tot de Schouten-Eilanden. Deze groep, waaraan de kaart der Soerabaja ook den algemeenen naam Misori toekent, welke benaming volgens blz. 194 hiervoor Forrest door verwarring met Mefoor op deze eilanden heeft overgebracht, bestaat uit twee hoofdeilanden. Het nagenoeg onbekende, voorzoover mij bekend is, door geen Europeaan bezochte oosteiland heet volgens alle berichtgevers Biak (*). Het westeiland draagt op de kaart der Soerabaja den naam Korrido, welken ik op grond van von Rosenbergs uitdrukkelijke verklaring, in overeenstemming met de kaarten van Weddik, de Bruyn Kops en Melvill, door dien van Sowek verving, in de meening, dat Korrido alleen de naam was der dikwijls door onze oorlog-

(*) Zoolang de Duitsche natuuronderzoeker Meyer geen uitvoeriger berichten over zijne tochten in de Geelvinkbaai bekend maakt, verdient zijne bewering, dat Biak niet door een straat van het groote westeiland gescheiden is, geen onbepaald geloof.

schepen en handelsvaartuigen bezochte reede. Nu evenwel het eerst onlangs bekend geworden reisbericht van Raffray geheel het getuigenis van Beccari bevestigt, dat de naam Sowek alleen aan een kleiner eiland voor Korrido toekomt, moet ik wel mijne wijziging voor onjuist verklaren en vestig tevens bijzonder de aandacht op het kaartje van Raffray, waar de zuidkust van Korrido geheel anders geteekend is dan tot dusver, zoodat het lang uitgerekte Sowek met verschillende omliggende eilandjes bijna geheel door een bocht van het hoofdeiland omsloten wordt. Aan het noordeinde der nog nimmer opgenomen, volgens Meyer niet bestaande zeeëngte tusschen Korrido en Biak, ligt een kleiner eiland, dat de kaart der Soerabaja Manor noemt. Daar die naam reeds op de oudere kaarten van Weddik en Melvill voorkomt, heb ik mij ook hier misschien ten onrechte door von Rosenberg laten verleiden, om dien in Meossoir te veranderen, waarbij ik evenwel moet opmerken, dat de nimmer door beschaafde zeevaarders bezochte noordzijde der Schouten-Eilanden, alleen wat het hooge westelijke gedeelte betreft, zeer uit de verte door d'Entrecasteaux is opgenomen. Noordwestwaarts meer naar den Evenaar liggen de beide eilandjes, die veelal volgens Dampier Great en Little Providence heeten en die ik, zooals boven werd uiteengezet, voor de Stephen-Eilanden van Carteret houd. Op onze kaart en op die der Soerabaja, evenals op de oudere van von Rosenberg en Melvill, heet het zuidelijkste dezer eilanden Mofiak, het noordelijkste Meskaroer. Op de manuscriptkaart van Weddik, een hoofdbron voor die in Melvills *Atlas*, zijn echter deze twee namen juist andersom geplaatst, terwijl de eerste, die daar Mopia gespeld is, aan drie veel verder noordwaarts gelegen eilandjes wordt toegekend. Deze laatste naamsvorm nadert zeer tot Mapia, den inlandschen naam der hierboven besproken St. Davids- of Freewill-Eilanden op 0° 50′ N.Br., zoodat ik thans geloof, dat de beide

eilandjes Providence tusschen den Evenaar en de Schouten-Eilanden alleen Meskaroer heeten, of liever nog volgens de lezing van Weddik en de kaart der Soerabaja Mioskaroar, dat dan *Afgodeneilanden* zou beteekenen. Terwijl deze eilandjes volgens het beweren van Rosenberg onbewoond zijn, woei daar, toen Moresby er in 1874 voorbijvoer, de Nederlandsche vlag, waaruit men het tegenovergestelde zou opmaken, tenzij die vlag daar juist toevallig door schipbreukelingen of andere tijdelijke bezoekers geplant was. (*) Men ziet echter hieruit opnieuw, hoe volstrekt noodig het is, dat de noordzijde der Schouten-Eilanden met de daartoe behoorende eilandjes eindelijk door een onzer oorlogschepen worde bezocht. Over de andere groote eilanden voor den ingang der Geelvinkbaai, Mefoor, Meosnoem en Jappen, heb ik hier niets bijtevoegen, dan alleen dit, dat ik evenals in den tekst van dit werk met von Rosenberg en de kaart van Weddik den laatsten naam boven dien van Jobi verkozen heb, omdat dit eigenlijk de naam van een nog geheel onbekend landschap op het oostelijk deel der noordkust van Jappen is. Door de verkleinde schaal onzer kaart zijn de langs de kust van dit groote eiland gelegen eilandjes met hunne benamingen uitgevallen; von Rosenberg noemt er trouwens (*Reistochten*, bl. 51) langs de zuidkust nog veel meer dan de kaart der Soerabaja.

Thans overgaande tot de

kusten der Geelvinkbaai

en de daarvoor liggende kleinere eilanden, begin ik bij de sedert de dagen van Jacob Weyland door geen wetenschappelijk gevormde zeevaarders bezochte oostkust, waar ik wegens onze onbekendheid met deze landstreek, in ver-

(*) Zie von Rosenberg, *Reistochten Geelvinkbaai*, bl. 45 en Moresby, *Discoveries in New-Guinea*, bl. 289.

band met hetgeen ik op bl. 104 en 262 hiervoor heb aangeteekend, de namen der landschappen en kampongs heb weggelaten, die men op de kaarten van de Soerabaja, von Rosenberg, Bogaerts en Melvill aantreft. Het sticht toch slechts verwarring in de aardrijkskunde, wanneer kaartenteekenaars elkander voortdurend naschrijven, zonder dat men, zooals in dit geval kan opgeven, aan welke bron Melvill het eerst de meeste dezer benamingen ontleend heeft. Daarom plaatste ik op dit deel der kust alleen den naam van het landschap Aropen, welke stam volgens nagenoeg alle berichtgevers hier moet wonen, en daar van der Crab uitdrukkelijk verzekert, dat dit Aropen der oostkust, ter onderscheiding van het door dien stam bewoonde gebied op de westkust, Aropen-Kai genoemd wordt, heb ik van de dorpsnamen ook Kai behouden. Het daar tegenover liggende eilandje heet op onze kaart, evenals op die van de Soerabaja en Beccari, Nawi, dat te verkiezen schijnt boven de bij von Rosenberg, Melvill en de Bruyn Kops voorkomende benaming Aropen. De twee zuidwaarts volgende eilandjes dragen op de kaart der Soerabaja geen naam; Jacob Weyland noemde ze Terschelling, waarvoor ik den door de Bruyn Kops en von Rosenberg gebruikten inlandschen naam Moor verkoos. Langs de westkust der Geelvinkbaai is de zuidelijkste naam, die op onze kaart en die der Soerabaja voorkomt, Roebi, waarbij ik moet herinneren aan het reeds op bl. 258 aangeteekende, dat Dr. Meyer dien meer zuidoostwaarts plaatst bij het op deze twee kaarten onbenoemde riviertje. Het noordwaarts liggende schiereiland noemde ik Jauer, daar die naam volgens de uitdrukkelijke getuigenis der Utrechtsche zendelingen, die hier korten tijd een missie vestigden, een distrikt, geen kampong is, zooals men uit de kaart der Soerabaja en van der Crabs berichten (bl. 91 hiervoor) zou opmaken. De westzijde der baai achter het volgende schiereiland, dat men evenals die baai Wandammen kan

noemen, is op onze kaart en die der Soerabaja alleen door een gestippelde lijn aangegeven. Volgens al onze berichtgevers is dit deel der kust betrekkelijk laag, en haar beloop daardoor uit de verte niet zoo duidelijk te volgen als elders in de Geelvinkbaai; zoo ergens ware een nadere opname hier zeer gewenscht, om eindelijk eenige zekerheid te verkrijgen omtrent de negorijen van het op bl. 97 en 257 besproken Aropen-Assini en over de juiste ligging der Maurine-Baai, waar volgens den zendeling Geisler (zie bl. 40 hiervoor) een korte overtocht naar de Maccluersgolf moet zijn. Benoorden de drie roode heuvels staat op onze kaart Wariap, als ware dit de naam der daar liggende negorij; in overeenstemming met hetgeen op bl. 101 en 243 werd opgemerkt, ware het juister die benaming met grootere letter als een landschap te drukken. Volgens de kaart en het journaal der Soerabaja heet toch de hier bedoelde negorij Warboesi, de ten noorden gelegen rivier met de thans verlaten negorij en zendingpost Moom en de verder noordwaarts volgende rivier Wariap, dat tevens als de naam dezer landstreek kan beschouwd worden. Over de voor dit deel der kust liggende eilanden heb ik slechts ééne opmerking te maken. Vergelijkt men von Rosenbergs kaart der Geelvinkbaai met de onze, dan schijnt het, dat de op de eerste midden in het binnendeel der baai gelegen eilandjes Noemrapi, Noemangori en Toppershoedje van de laatste verdwenen zijn. Deze door tallooze koraalreven omzoomde eilandjes liggen echter, zonder dat mij daarvoor de reden bekend is, bij von Rosenberg veel oostelijker dan op eenige andere kaart der baai, waar zij, zoowel op die van Weyland als op die der Soerabaja, een verbindingschakel tusschen Angermeos en de Meosauri-Eilanden vormen. Toppershoedje is dus hetzelfde eiland, dat op onze kaart Komboel heet, terwijl de beide andere de twee eilandjes zijn bezuiden de Meosauri-Groep, waar de Soerabaja tusschendoor stoomde,

die op de groote kaart van dit stoomschip de namen Iweer en Roorbo dragen.

De eerst onlangs bekend gemaakte resultaten der reizen van Laglaize en Raffray nopen mij tot eenige meerdere opmerkingen over de nomenclatuur der

Noordkust tusschen de Geelvinkbaai en Straat Gallewo.

Het kleine, op onze kaart onbenoemde eilandje ten noordwesten van Kaap Mamori, den westhoek der Geelvinkbaai, heet bij von Rosenberg Poeloe Kaki, maar op de kaart der Soerabaja Djaoeroe, welke naam overeenstemt met Yowri van Forrest, Jaoeroe op de kaart der Coquille en met Aori van Beccari en Raffray. Volgens laatstgenoemden reiziger mondt tegenover dit eiland de rivier Noeni, met wier aanwoners de zendelingen van Dorei reeds betrekkingen aanknoopten (*). Westwaarts volgt eerst de kaap, die bij Raffray Bori en op de kaart der Soerabaja Saobeba heet, dan de baai van denzelfden naam, die von Rosenberg (*Reistochten*, bl. 109) ten onrechte met de Kleine Geelvinkbaai identifieert. Hier woonde vroeger een deel der bevolking van Dorei, ongetwijfeld het op Weddiks manuscriptkaart geplaatste Dorei-Ketjil tegenover de Soebiba-Eilanden, dat volgens de mededeelingen van Raffray van daar verdreven werd door de gedurige aanvallen van den stam Prafi (of Proefi, zooals de zendelingen den naam spellen), die langs de gelijknamige rivier woont. Beccari vooronderstelde, dat deze stroom, die met de daärin vallende Warmari uit het bergland Hattam komt, in de Kleine Geelvinkbaai uitloopt; door Raffray weten wij thans, dat de mond meer oostwaarts ligt, en dat de Kleine Geelvinkbaai, waaraan hij den inlandschen naam Manseni-Baai toekent, evenals op

(*) *Zie Ber. Utr. Zend.*, 1873, bl. 38—40.

alle vroegere kaarten werd aangegeven, aan de oostzijde begrensd is door de eigenaardig gevormde kaap, die daar Ingnesooi heet, maar door Raffray Manoearki genoemd wordt. In deze baai monden de drie rivieren Aroei, Adopi en Oiori, welke laatste wegens de groote watermassa, die zij afvoert, vrij belangrijk moet zijn. Raffray kon hier niet landen, daar de hem verzellende Doreiers te bevreesd waren voor den woesten stam Mansoeari, die deze streek bewoont. Daaraan ligt het waarschijnlijk, dat hij het binnengedeelte der baai geheel anders teekent, dan dit volgens de nauwkeurige opname van Jacob Weyland moet zijn. Den westhoek der baai noemt Raffray Boropé, terwijl hij aan den zich daarboven verheffenden bergtop, die wegens zijn eigenaardigen vorm sedert Forrest bij de zeevaarders Bijenkorf heet, den inlandschen naam Smoenfoei en een hoogte van 200 meter toekent. Verder westwaarts vindt men langs de kust volgens Raffray eerst nederzettingen der aan de Meforeezen verwante Biakkers; dan volgt de kaap, die op alle andere kaarten Kaap Amberbaken heet, maar door Raffray Manganéki genoemd wordt; voorts het ook door Laglaize besproken Mefoorsche dorp Wapai, de reeds door von Rosenberg onder den naam Korem vermelde rivier Saokorem met een kampong van denzelfden naam en de negorij Saokris; eindelijk aan de oostzijde van Kaap Maiami (Kaap Roewé onzer kaart) de rivier Wamangan of Wimangendi, die het landschap Amberbaken van Karoon scheidt. Door beide Fransche natuuronderzoekers, de eerste wetenschappelijke reizigers, die deze bergstreken bezochten, weet men thans, dat de kaart der Soerabaja ten onrechte aan de kust een negorij Amberbaken plaatst, terwijl van der Crab (bl. 63 hiervoor) even verkeerlijk het dorp Saokorem naar het binnenland verplaatste. Nog dieper in het gebergte achter Karoon en Amberbaken woont volgens de Fransche reizigers de stam Kebar, zoodat

het waarschijnlijk ook aan slecht begrepen inlichtingen te wijten is, dat van der Crab een dorp van dien naam meer westwaarts op de kust plaatst bij Kaap Jamoeseba. Deze kaap heet op de kaart der Soerabaja Kaap de Goede Hoop of Kainkainbeba; aan hetgeen ik in de noot op bl. 60 over deze twee namen opmerkte, moet ik hier nog toevoegen, dat volgens de Mefoorsche woordenlijst achter het rapport van den kommissaris van den Dungen Gronovius kaibeba *boom*, eigenlijk *groot hout*, beteekent, zoodat wegens het eigenaardige gebruik in verschillende Polynesische talen, om het meervoud door verdubbeling te vormen, Kainkainbeba door *Boomenkaap* vertaald zou kunnen worden. Voor de nabijgelegen eilanden Amsterdam en Middelburg behield ik met de kaart der Soerabaja de beide inlandsche namen Meospaloe en Meossoe, welke laatste waarschijnlijk reeds zeer oud is. Mag men toch aannemen, dat Menezes, de Portugeesche ontdekker van Nieuw-Guinea, in 1526 bij het naburige Warsai overwinterde (verg. bl. 219 hiervoor), dan verdient het opmerking, dat deze zeevaarder tevens de eilanden Boefoe en Meoensoe bezocht (*). Bezuiden deze eilanden verheft zich een berg, dien de kommandant der Soerabaja wegens den kenbaren vorm Gehoornde Bergtop noemde; de door d'Urville gegeven, gelijkluidende naam Dicéras heeft echter de oudste rechten en ware in elk geval juister door *Dubbelhoorn* vertaald. Op het westwaarts volgende deel der Noordkust zal men, in verband met bl. 223 hiervoor, bij nommer 7 onzer kaart nevens Maar, ook Warsai moeten plaatsen. Voorts gaf ik aan de drie kapen, die op de meeste kaarten Kaap Harafora, Threshold en Spencer heeten, volgens van der Crab op bl. 58 de inlandsche namen Asi, Elpapa en Sor-

(*) Bij den heer Tiele (*Bijdr. Inst.*, R. 4, D. I, bl. 409) heet deze naam *Menufu;* in de oorspronkelijke uitgave van de Barros staat echter *Meunsu*, dat wel de juiste lezing zal zijn.

rong. Laatstgenoemde kaap, de oosthoek van Straat Gallewo, wordt misschien juister met de kaart der Soerabaja Kaap Ram genoemd. Ten onrechte liet ik mij toch door die kaart verleiden, het dicht bij deze kaap gelegen eiland (nommer 4 onzer kaart) voor Doem te houden. Volgens de veel uitvoeriger kaarten van Beccari (in *Cosmos*, V. III, N. 2) en van de opname der Gazelle heet dit eiland (zie ook bl. 56 hiervoor) Ram, terwijl Doem met het thans door zoovele natuuronderzoekers bezochte Sorrong het kleine eilandje is, dat zuidoostwaarts vlak onder den vasten wal ligt.

Wenden wij ons thans tot de

Papoesche Eilanden,

dan heb ik hier over Salawatti en Batanta slechts op te merken, dat ik aan de zeeëngte, die beide eilanden scheidt, in plaats van Pitt-Straat den reeds door Weyland gebruikten inlandschen naam Straat Sagewien toekende. Deze benaming is ontleend aan het voor den westeringang gelegen eilandje, dat op verschillende nieuwere kaarten Rogewin heet. Daar de heer Swaan in zijne *Hydrogr. Beschr.*, bl. 85, opnieuw het vermoeden uit, dat dit laatste een verbastering van Roggeveen is, moet ik hier nogmaals wijzen naar mijne aanteekening op von Rosenbergs *Reistochten*, bl. 151, dat de roete van Jacob Roggeveen in 1722 tusschen Nieuw-Guinea's Noordkust en Halmahera onbekend is; door een druk- of schrijffout veranderde de naam *sagewien* in *rogewien*, welke verkeerde lezing onwillekeurig aan onzen ongelukkigen, maar verdienstelijken zeevaarder moest doen denken. Wat Waigeoe betreft, herinner ik aan de opmerking op bl. 288 hiervoor, dat de positie van Wakkeré (nommer 10 onzer kaart) iets meer westwaarts moet komen. Langs de noordkust van dit eiland geeft de kaart der Soerabaja geen enkelen naam; deze leemte heb ik aangevuld met de voornaamste bekende

punten der nauwkeurige opnamen van d Entrecasteaux, Freycinet en Duperrey en met het tot dusver alleen door Forrest bezochte Piapis. Deze baai staat echter op onze kaart veel oostelijker, dan op de meeste nieuwere, daar het door Forrest opgegeven lengteverschil tusschen Offak en Piapis aantoont, dat dit laatste op de Fransche kaarten te dicht bij Waigeoes noordwesthoek geplaatst is. Overigens behoort dit westelijk deel der noordkust evenals de geheele westkust van Waigeoe nog tot de nagenoeg onbekende deelen van dit eiland. Voor deze kust ligt nabij den noordwesthoek het door zijn hoogen bergkegel kenbare Roeieb en aan de westzijde daarvan het kleinere Balabalak; van de vele eilandjes voor Straat Kaboé zijn de beide grootste onder den naam Batangpalé nauwkeurig opgenomen en beschreven door Forrest.

Zuidwaarts voor den westeringang der Dampier-Straat volgt de archipel, die op onze kaart, evenals op die der Soerabaja en de meeste nieuwere, Tameai-Eilanden heet; Forrest spelt dien naam Famiay en de manuscriptkaart van Weddik Faam, dat dus waarschijnlijk de juiste lezing is. Tusschen deze groep en Gagi liggen op onze kaart en die der Soerabaja drie ongenoemde eilandjes, die op de meeste kaarten Duiven-Eilanden heeten. Reeds lang trok het mijn aandacht, dat deze naam op geen enkele kaart der Compagnie gevonden wordt, en dat die bij Forrest, waar ik dien het eerst vond, Doif gespeld wordt. Dit doet aan een inlandschen naam denken, vooral daar de laatste lettergreep in de Papoesche dialekten dezer streek *eiland* beteekent en hier in vele eilandsnamen voorkomt (*). Bovendien verdient het op-

(*) Forrest, *Voyage*, p. 65. Volgens de woordenlijsten van von Rosenberg en Wallace is *eiland* in het Salawattisch en Misoolsch jef of ef. Behalve het hierboven genoemde Roeieb heet een der eilandjes bij Waigeoes westkust volgens Forrest (p. 84) Efnowan. Bij de noordkust van Salawatti ligt Efman en Djerif of Vuil-Eiland (verg. bl. 57 en 292 hiervoor). Onder de

merking, dat onder de weinige reizigers, die in de laatste jaren Gagi bezochten, Wallace op zijn kaartje de Duiven-Eilanden heeft weggelaten, terwijl Bernstein er geen spoor van aantrof; ook de Italiaansche zeekapitein Lovera kon ze niet vinden op de plaats, waar ze volgens de meeste kaarten zouden liggen. Wel voer d'Urville op 14 Sept. 1827 langs Doif, maar blijkens zijne kaart is dit hetzelfde eiland, dat op de onze Vlaming heet. Voegt men nu hierbij, dat de in 1727 door den Compagnieschipper Pieter Verley ontdekte eilanden Vlaming, Schoteroog, Klaarbeek en Kommerrust volgens Lovera meer in elkander liggen, zooals Wallace de Mesmon-Eilanden afteekent (*), dan mag men aannemen, dat de Duiven-Eilanden van de kaarten moeten verdwijnen, en dat de vier andere door de inlanders Doief en Mesmon genoemd worden. De laatste naam is waarschijnlijk van Mefoorschen oorsprong; in die taal beteekent toch meos *eiland* en mon een *groot afgodsbeeld, dat de voorouders voorstelt* (†).

Kanari-Eilanden worden op bl. 139 hiervoor genoemd Iefief, Jefsamega, Jefkeloef en Jefoea; voorts plaatst von Rosenberg (*Nat. Tijdschr. Ned. Indië*, D. XXIV, bl. 369 en 370) om de kusten van Misool, behalve het ook in dit werk vermelde Efbé, nog de eilanden Efga, Efgelem, Eflataf en Efmenissa; eindelijk liggen ergens bij het noordelijk gedeelte van Nieuw-Guinea's Westkust de hieronder nader te bespreken Efmatal-Eilanden, terwijl de kaart der Soerabaja beoosten Oninlaut de eilandjes Jifoen en Jiflatas plaatst.

(*) Zie Wallace *Mal. Arch.*, v. II, p. 332; Bernstein in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XVII, bl. 103; Lovera in Cora, *Cosmos*, v. IV, p. 174; d'Urville, *Voyage de l'Astrolabe*, v. IV, p. 620 en zijne kaart *Routes au travers des îles Moluques*. Over de ontdekking van Verley zie men Leupe, *Bijdr. Inst.*, R. 3, D. XI, bl. 160.

(†) Zie van Hasselt, *Woordenboek*. Het verdient opmerking, dat in verschillende deelen van Nieuw-Guinea kleine onbewoonde eilanden aan de karowars of vergoode voorouders gewijd zijn. Zoo vindt men bij Kaap van den Bosch het eiland Karawari (bl. 155 hiervoor) en benoorden de Schouten-Eilanden Meoskaroer, terwijl Meosmansaar, dat wij op bl. 29 door *eiland der grijsaards* vertolkten, in den geest van *voorouders* kan verklaard worden. Daaraan is het waarschijnlijk toe te schrijven, dat elders, zooals te Dorei en Ansoes, de eilandjes Meosmapi en Manoepasi als begraafplaatsen gebruikt werden.

Bezuiden deze eilandjes ligt het vrij uitgestrekte eiland, dat op de meeste kaarten Popa heet, maar op het voetspoor van Beccari en de kaart der Soerabaja door mij Koffiau genoemd werd. Zooals reeds op blz. 293 hiervoor is opgemerkt, schijnt het mij bij nader inzien waarschijnlijker, dat dit laatste de inlandsche naam van het voor Batanta's westhoek gelegen Visscherseiland is. Van de benoorden Misool liggende groep der Kanari-Eilanden heeten de beide noordoostelijkste op de meeste kaarten Nosela en Wien; op bl. 292 heb ik reeds aangeteekend, tot welke zonderlinge verwarringen deze laatste naam, waarvan Weeiem waarschijnlijk de juiste vorm is, aanleiding gaf; Nosela heet bij von Rosenberg (*Nat. Tijdschr. van N. Indië*, D. XXIV, bl. 370) Noesloe, welke beide naamsvormen misschien aan Noesalaut verwant zijn. Deze beide eilanden, waarvan ieder uit meerdere schijnt te bestaan, zijn, evenals de ten oosten daarvan gelegen Lovera-Eilanden, in 1872 het eerst door het Italiaansche oorlogschip Vettor Pisani nader verkend en op de naar deze opname vervaardigde kaart onderling geheel anders geplaatst dan op de kaart der Soerabaja en de onze.

In het algemeen zijn de tallooze eilanden om Misool, over welk hoofdeiland ik hier niets naders op te merken heb, nagenoeg onbekend en hunne namen en ligging niet met zekerheid op te geven. Zoo heeten van den eilandenzwerm beoosten Misool de beide grootste, het dichtst bij de kust van Nieuw-Guinea, op onze kaart Pinon en Pinang, welke namen ik uit de kaart der Soerabaja overnam. Het eerstgenoemde eiland heet bij Melvill Ponin en op de kaart van Weddik Ponim, maar op die van Weyland Pinang, uit welken naam de drie andere waarschijnlijk ontsproten zijn. Bovendien verzekert Baron von Schleinitz, die dit lage, dicht begroeide koraalrif in 1875 nauwkeurig opnam, dat het op de kaarten tienmaal te groot is voorgesteld. Alleen de kaart der Soerabaja noemt

het vrij aanzienlijke zuidoostelijke eiland Pinang; reeds op de kaart van Weyland heet het, evenals bij de meeste nieuweren, Valsche Pisang en op de kaarten der Papoesche Eilanden van 1711 en 1753 Wolleket, welke ook door von Rosenberg vermelde inlandsche naam op andere kaarten aan een kleiner meer westwaarts gelegen eiland wordt toegekend. Daarentegen laten de kaarten van Weddik en Melvill dit groote eiland geheel weg en noemen het oostelijkste deel van dezen archipel Daram, welke groep volgens von Rosenberg een dertigtal eilanden omvat. De Gazelle voer in 1875 op ongeveer tien zeemijlen voorbij de positie, waar dit groote eiland volgens de kaarten moest liggen, maar kon er geen spoor van ontdekken, hoewel de noordwestwaarts liggende, zeer kleine Zeven Eilanden duidelijk zichtbaar waren. (*) Uit deze opgaven blijkt, dunkt mij, duidelijk, dat het eiland Pinon, zoolang wij den eigenlijken inlandschen naam niet kennen, den door Weyland geschonken naam Pinang moet behouden, en dat het groote eiland Valsche Pisang van de kaarten moet verdwijnen. Weyland, wiens expeditie de eilanden beoosten Misool niet onderzocht, heeft zich bij de onzekere lengtebepaling dier dagen blijkbaar door valsche gegevens laten verleiden, het eiland Pisang, zooals Oninlaut of Saboeda destijds door onze landgenooten genoemd werd (zie bl. 298 hiervoor), twee maal op zijne kaart te plaatsen, welke dwaling tot heden toe op bijna alle kaarten is overgenomen.

Bij de bespreking der nomenclatuur langs de

Westkust van Nieuw-Guinea

vestig ik allereerst de aandacht op de door mij aangewende poging tot juister afbakening der groote afdeelingen,

(*) Zie de kaart in Petermann, *Mitth*, 1873, N. 11 en die van Cora, *Cosmos*, V. III, N. 2; von Rosenberg, *Nat. Tijdschr. van N.-Indië*, D. XXIV, bl. 370 en von Schleinitz, *Annalen*, 1876, s. 225.

waarin de inlandsche handelaars uit de Molukken deze kust verdeelen, en waarvan de kundige Dr. S. Muller het eerst gewag maakte. Terwijl de kaart der Soerabaja deze hoofdafdeelingen geheel weg liet, worden ze op de meeste nieuwere kaarten zeer verkeerd aangebracht. Daar heet toch deze geheele kust Onin, terwijl het gedeelte bezuiden Kaap van den Bosch Onin di bawa, het noordelijk gedeelte Onin di atas genoemd wordt, welke fout door Melvill en anderen uit de kaart van Weddik ontleend is. In verband met mijne noot op bl. 34 beperkte ik het begrip Onin tot het schiereiland tusschen de Maccluersgolf en de Kamrau-Baai, welks noordkust tot de Baai van Pattipi onder den naam Onin di atos of *Boven Onin* onderscheiden wordt van de westkust, Onin di bawa of *Beneden-Onin*. Aan de kust benoorden de Maccluersgolf gaf ik volgens het uitdrukkelijk getuigenis van Beccari en Maclay den reeds door Muller vermelden naam Nottan; daar eerstgenoemde bovendien mededeelt, dat die benaming vooral door de Boegineesche handelaars gebruikt wordt, moet die waarschijnlijk uit het Boegineesche nò of notà, *nederdalen* of *noordwaarts gaan*, verklaard worden. Muller geeft aan Nieuw-Guinea's Noordkust nog den naam Asmalas, die in den vorm Amalas ook bij Kolff voorkomt; daar echter geen der vele reizigers, die in onze eeuw de Noordkust bezochten dien naam gebruiken, heb ik dien niet op de kaart durven plaatsen. Daarentegen noemde ik de Westkust beoosten Kaap van den Bosch volgens alle oudere en nieuwere berichtgevers Kowiai; Muller strekt dien naam zuidwaarts tot den vijfden breedtegraad uit, Maclay slechts tot de Oetanata-Rivier. Wegens hetgeen de kommissie der Etna mededeelt, acht ik het voorshands veiliger, aan te nemen, dat Kowiai bij Tandjong Boeroe eindigt, en dat daar het ook door Melvill vermelde distrikt Kapia begint, terwijl de kust bezuiden de Oetanata-Rivier Timakowa of Timoraka genoemd wordt. Of men

dit laatste met Muller als twee namen voor dezelfde streek mag opvatten, dan wel met Weddik als twee onderscheiden afdeelingen moet beschouwen, waarvan de eerstgenoemde dan de noordelijkste zou zijn, kan ik bij onze tegenwoordige kennis van deze kust bezuiden Kaap Boeroe niet beslissen. Onwaarschijnlijk acht ik echter het beweren van de Etna-kommissie, dat Timoraka of Timakowa slechts een gering onderdeel van het groote rijk Kapia is. (*) Op dit deel van Nieuw-Guinea kan toch van rijken in staatkundigen zin geen sprake zijn; alleen de handelaars uit den Indischen Archipel onderscheiden hier groote deelen dezer uitgestrekte kuststreek onder bepaalde benamingen. Wat men in dien zin onder Nottan, Onin en Kowiai verstaan moet, is volgens geloofwaardige berichtgevers met voldoende zekerheid bekend; verder weten wij alleen, dat er ergens bij Kaap Boeroe een distrikt Kapia ligt (zie bl. 338 hiervoor), maar daar dit nimmer door Europeanen bezocht is, kan dit niet met juistheid begrensd worden. De weinig genaakbare kust bezuiden de Oetanata wordt nimmer door handelaars bezocht, en de daar wonende volkstammen verkeeren nog zoozeer in den natuurstaat, dat dit kustgedeelte misschien geen bepaalden naam heeft; alleen om voorloopig aan een geografische behoefte te voldoen, zijn de door den voornaamsten wetenschappelijken bezoeker Dr. S. Muller gebezigde namen Timoraka en Timakowa, hoezeer onzeker, op onze kaart geplaatst.

Nu overgaande tot de behandeling der bijzondere benamingen langs de Westkust, begin ik bij het noordelijkste deel, de nog zoo onbekende

kust van Nottan

tusschen Kaap Selé, de uiterste westpunt van Nieuw-

(*) Muller, *Reizen*, D. I, bl. 46 en 101; Beccari in Cora, *Cosmos*, V. III, p. 357; Maclay in *Nat. Tijdschr. van Ned. Indië*, D. XXXVI, bl. 148; Kolff, *Reize*, bl. 322 en *Rapport Etna*, bl. 22.

Guinea en de Maccluersgolf. Na mijne opmerkingen op bl. 41 en 49 hiervoor spreekt het van zelf, dat ik de op de kaart der Soerabaja in deze kuststreek geplaatste namen: Rivier Krabra, Samei- en van Goens-Baai, op de mijne heb weggelaten. Terwijl toch deze twee baaien door een oude kartografische vergissing van bezuiden de Maccluersgolf naar dit kustgedeelte verplaatst zijn, mondt genoemde rivier hoogstwaarschijnlijk aan de noordzijde dier golf. Daar de alleen uit het verhaal van Redlich's tocht in 1873 bekende Efmatal-Eilanden nabij deze rivier moeten liggen, waagde ik het evenmin die op de kaart een bepaalde plaats aantewijzen. Ik behield hier dus alleen de namen: Oeabin, Telok Serni en Kaap Oeain Sop, die Mellvill reeds uit de manuscriptkaart van Weddik had overgenomen, hoewel wegens onze volslagen onbekendheid met dit deel van Nieuw-Guinea ook de juistheid dezer benamingen ver van zeker is. In de dagen der Compagnie plaatste Nicolaas Vinck hier Boytay *en andere negorijen*, terwijl Valentijn van het groote land Tanah Moy gewag maakt. Deze naam is misschien verwant aan het distrikt Mos, dat ik op gezag van van der Crab (bl. 52 hiervoor) aan de oostzijde van Straat-Gallewo plaatste. Goldman noemt echter de aanwoners dezer zeeengte Maars, hetgeen eer aan het verder oostwaarts op de Noordkust gelegen Maar doet denken en dus een vernieuwde waarschuwing is, hoezeer wij hier in het duister rondwandelen (*).

Even weinig bekend zijn wij met de in onze eeuw nimmer nauwkeurig opgenomen noordkust der

---

(*) Het *Boytay* van Vinck is misschien hetzelfde, als het reeds door Wolfert Hermansz in den aanvang der zeventiende eeuw nevens *Mossy* vermelde *Bantay*, zie Leupe, *Bijdr.*, R. 3, D. X, bl. 65 en 207; vergelijk voorts Valentijn, D. I B, bl. 103 en Goldman in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XV, bl. 543. Eindelijk waarschuwt von Schleinitz (*Annalen* 1876, s. 225) uitdrukkelijk, dat deze kuststreek van Nieuw-Guinea op de kaarten zeer onjuist is voorgesteld.

Telok Berau of Maccluersgolf.

Het was mij daardoor onmogelijk de twaalf door van der Crab (bl. 41 hiervoor) opgenoemde negorijen met voldoende zekerheid op de kaart te plaatsen, zoodat ik mij vergenoegen moest met het vermelden van den algemeenen naam dezer kuststreek: Tanah Berau. Daarentegen nam ik langs de ten minste eenigzins beter bekende zuidzijde der golf, de kust van Onin di bawa en atas, onder nummer 1—11 de namen der negorijen uit de kaart der Soerabaja over. Daar dit stoomschip niet verder oostwaarts in het binnengedeelte der golf doordrong, achtte ik het van belang, in een karton onzer kaart de opname dezer zuidkust door de Gazelle in 1875 te plaatsen. Terwijl ik hieronder nader op dit karton terug kom, vestig ik thans reeds de aandacht op het groote verschil in teekening; men kan toch onmogelijk het eiland Argoeni en de nabij gelegen eilandjes met de daartegenover op den vasten wal liggende kampongs van de kaart der Soerabaja op die der Gazelle overbrengen. Verder verdient het opmerking, dat de benedenloop der rivier Jakati of Jeschke, dien laatstgenoemde officier met de sloepen der Gazelle nauwkeurig onderzocht, volgens deze opname geheel bewesten den meridiaan van 134° O. L. van Greenwich valt, waardoor de op onze kaart en die der Soerabaja zoo zonderling smalle landstrook tusschen de Maccluersgolf en Geelvinkbaai een veel waarschijnlijker breedte verkrijgt.

Wenden wij ons thans tot de tusschen de Maccluersgolf en Kaap van den Bosch zich uitstrekkende

westkust van het schiereiland Onin,

dan komen wij allereerst tot de voor het landschap Kapauer liggende eilanden. Het noordelijkste, het reeds uit den tijd der Compagnie bekende Batoe-poeti, draagt volgens mijne noot op bl. 173 waarschijnlijk den inlandschen

naam Menawas, terwijl het op Fransche en Engelsche kaarten Gide of Albert genoemd wordt. Het volgende eilandje, d'Urvilles Roze, bewesten het grootere Pandjang, dat d'Urville Coster noemde, identifieerde ik daar met het door Coorengel beschreven Tobiserang; op de kaart der Soerabaja heet het echter Ega, evenals op die van Melvill en in het verslag van de reis der Egmond in 1852, terwijl de eerstgenoemde kaart achter Pandjang dichter bij de vaste kust het eiland Serang of Kapauw plaatst. (*) Beccari, van de latere reizigers, die de Baai van Kapauer bezochten, de eenige, van wien wij een kaart dier achter Pandjang gelegen golf bezitten (*Cosmos*, v. I n. 1), plaatst daar geen enkel eiland; daarentegen vindt men op de latere kaart van de Lenna (aldaar n. 12) meer westwaarts tusschen Roze en Gide, dicht onder den wal, het eilandje Parent. De mogelijkheid blijft dus bestaan, dat dit hetzelfde is als Serang of Tobiserang, en dat men Ega als den inlandschen naam van Roze moet beschouwen. Verder zuidwaarts tusschen Samei en de Karas-Eilanden plaatst de kaart der Soerabaja den Hoek Patimoeni, welke kaap op de kaart van Beccari Mahasiap, op die van d'Urville Foullioy heet. In verband met bl. 317 hierboven acht ik het thans het waarschijnlijkst, dat de kust achter het eiland Samei door den Papoeschen stam Patimoeni bewoond wordt, en dat in het gebergte tus-

(*) De omstandigheid, dat dit eiland nu eens eenvondig Serang, dan weder Tobiserang genoemd wordt, deed mij in verband met het tot de Karas-Eilanden behoorende Toeboeroeasa (op de kaart der Soerabaja Tobiroeassa) vermoeden, dat in deze namen het begrip *eiland* schuilt. Inderdaad vindt men in de woordenlijst van Wallace, die ons taalproeven van het in deze streken zooveel gesproken Oost-Ceramsch mededeelt, dat *eiland* in het dialekt van Tobo toebiel en in dat van Gah, evenals in dat van Watoebella, toeboer en toboer heet. Dezelfde beteekenis is misschien de oorsprong van Tabi of Tobi, zooals volgens het bl. 399 gezegde de kust en eilandenreeks bezuiden de Arimoa-Eilanden heet, en van Tobi, den inlandschen naam van Lord North Island, het zuidelijkste der Karolinen, dat op 3 2' N. Br. en 131° 4 O. L. benoorden Waigeoe en de op bl. 396 besproken Asia-Eilanden ligt.

schen de Rijklof van Goensbaai en de Karoefa-Rivier de in het Rapport der Etna (bl. 14) vermelde talrijke stam Sopokoor of Sebekor huist. Van dezen stam zal dan die baai den inlandschen naam Telok Sebekor verkregen hebben, waarvan de reeds twee eeuwen geleden door Rumphius en nu weder door de kaart der Soerabaja vermelde benaming Telok Zawak misschien slechts een dialektisch verschil is. Wat de voor deze golf gelegen Karas-Eilanden betreft, verwijs ik naar bl. 313 en 315 hiervoor, waarom ik de op de kaart der Soerabaja voorkomende namen Koning Willem III Eilanden, Batoer en Kani heb weggelaten. Daar vindt men ook de gronden, die mij bewogen, voor het bergachtige schiereiland, dat zich bezuiden de Rijklof van Goensbaai westwaarts uitstrekt, den overouden inlandschen naam Koemawa boven dien van Oranje-Nassau te verkiezen. De noordhoek van dit schiereiland heet op onze kaart, evenals op die van de Soerabaja en Beccari, Baik, terwijl ik niet zou kunnen zeggen, waarom die kaap door d'Urville Sapey genoemd werd. Daar bezuiden plaatste ik ingevolge mijne noot op bl. 156 de Speelmansbaai, hoewel de ingang dezer sedert Keyts door geen Europeesch zeevaarder bezochte golf misschien iets zuidelijker tusschen de eilanden Sangala en Katoemin ligt. Bezuiden het vrij groote eiland Oelan ligt op de kaart der Soerabaja een eilandje, hetgeen op de onze door de verkleinde schaal ontbreekt en dat daar Faniki heet, welke naam aan de hier veel voorkomende *vleermuizen* (in het Maleisch paniki) ontleend is en op andere nieuwe kaarten (verg. bl. 155) aan Oelan wordt toegekend.

Over de nomenclatuur der

kust van Kowiai

en der daarvoor liggende eilanden heb ik hier slechts weinig op te merken, daar ik straks bij de bespreking der

afzonderlijke kaart dezer landstreek de gelegenheid heb, nog enkele namen van de kaart der Soerabaja, die door de verkleinde schaal uit de onze zijn weggelaten, te behandelen. Op de algemeene kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea verdient echter de zonderlinge vorm der diep in het land dringende Argoeni-Baai onze aandacht. Men weet, dat de sloepen der Etna daar in 1858 drie groote, achter elkander gelegen baaien hebben opgenomen, maar wegens gebrek aan leeftocht bij den ingang der vierde, niet minder uitgestrekte binnenbaai moesten terugkeeren. Volgens den Radja van Namatotte (*Rapport Etna*, bl. 35) liggen achter die vierde baai nog andere, en eindigt de geheele golf aan den voet van hoog gebergte. Daar echter zulke verklaringen van inlanders dikwijls onjuist zijn, blijft de mogelijkheid bestaan, dat de Argoeni-Baai eigenlijk een zeeëngte is, die of op de zuidkust der Maccluersgolf, of op de westkust der Geelvinkbaai in het nog niet nauwkeurig onderzochte deel tusschen Wairoer en Wassior uitkomt. Voor het eerste pleit de omstandigheid, dat men ook in de Maccluersgolf den naam Argoeni vindt; voor het laatste de oude overlevering, dat er een doorvaart van de Geelvinkbaai naar Nieuw-Guinea's Westkust zou bestaan, welke op de manuscript-kaart van Weddik Oeasiem heet, maar daar veel meer oostwaarts tusschen Kaap Boeroe en de Oetanata-Rivier geplaatst is. Hoogst wenschelijk ware het, een en ander nader te doen onderzoeken. Den hoogen tafelberg aan de oostzijde der Argoeni-Baai noemde ik volgens het Rapport der Etna Genoffo, daar ik het op de kaart der Soerabaja voorkomende Gnojo voor een druk- of schrijffout houd. Eindelijk gaf ik het eilandje bezuiden Adi volgens Maclay den naam Toembo-toemboe, dat mijns inziens de voorkeur verdient boven Vogel-Eiland, zooals het in 1636 door Gerrit Pool benoemd werd en sedert op de meeste kaarten heet.

Van Nieuw-Guinea's Westkust bezuiden den vierden

breedtegraad, die wij, zooals op bl. 415 werd uiteengezet, voorloopig in de afdeelingen

Kapia en Timoraka of Timakowa

verdeelen, kent men tot dusver niet veel meer dan het algemeene beloop. Kaap Boeroe (Pools Steile Hoek), de laatste uitlooper van het reeds door Carstensz geobserveerde Sneeuwgebergte (verg. bl. 337 hiervoor), dat d'Urville en de kaart der Soerabaja Charles Louis Bergen noemen, scheidt de bergachtige, uit vele golven en inhammen bestaande kusten van Onin en Kowiai van de door uitgestrekte modder- en slibbanken bijna ongenaakbare Zuidwestkust (*). Boven deze kaap verheft zich de volgens d'Urville 1391 meters hooge berg Lakahia, wegens zijn eigenaardigen kegelvorm waarschijnlijk dezelfde top, welken Willem Jansz naar den bekenden vuurberg van Banda Goenong Api noemde, en die onder dezen naam ook in het journaal van Pool voorkomt (†). Oostwaarts ligt eerst de zeer lage kaap, die d'Urville Debelle noemde, waarin men Pools Vlakke Hoek op 4¼° Z.Br. terugvindt. De ongenoemde, beoosten die kaap uitmondende stroom is dan de Doodslagers- of Moordenaars-Rivier, waar Carstensz in 1623 zijn schipper Dirk Melisz met negen man verloor, en dertien jaar later op de expeditie van Pool deze kommandeur, de koopman Schiller en twee andere schepelingen sneuvelden, hetgeen goed met de in het journaal van den eerstgenoemde opgegeven breedte

---

(*) Bij Modera, *Reise*, bl. 85 heet deze kaap *Boero*, welke vorm misschien juister is, dan het te zeer op het bekende Ambonsche eiland gelijkende *Boeroe*, zooals Muller en latere kaarten den naam spellen.

(†) Vergelijk d'Urville, *Voyage au Pôle Sud*, T. VI, p. 22 en Leupe, *Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 14. Dat de naam *Goenong Api* van Willem Jansz afkomstig is, blijkt uit de op bl. 316 hiervoor aangehaalde kaart van Jansonius.

4° 20′ overeenkomt. (*) De sterk vooruitspringende hoek beoosten de tot dusver alleen door de Triton bezochte Oetanata-Rivier heet op onze kaart en die der Soerabaja Kaap Steenboom, welke naam van den ongelukkigen kommandant dier expeditie de prioriteit heeft boven de eerst elf jaar later door d'Urville geschonken benaming Champel. De achter deze kaap diep in het land dringende golf bleef op alle nieuwere kaarten onbenoemd, waarom ik niet aarzelde, daaraan den reeds in 1679 door Augustijn Dirks naar zijn schip gegeven naam Pisang-Baai terug te schenken. (†)

Aan het oosteinde dezer baai, wier binnengedeelte blijkens de gestippelde lijn nog niet nader is opgenomen, liggen de beide riviermonden, die op de kaart der Soerabaja Valsche Wakia en Valsche Oetanata heeten. Deze namen zijn ontleend aan de kaart van Modera en danken hun oorsprong aan de omstandigheid, dat de expeditie der Triton, die deze door banken en reven afgesloten mondingen opnam en daar een vrij talrijke bevolking aantrof, eerst door den tolk vernam, dat dit de Oetanata en de te gelijk daarmede in zee stroomende Wakia waren, terwijl het later bleek, dat die rivieren veel meer westwaarts lagen. Voorshands achtte ik het beter, deze zonderlinge namen weg te laten, vooral daar ik uit de mededeelingen van den heer Leupe (t. a. pl. bl. 18) opmaak, dat deze drie stroomen — in den oostelijksten mond loopen toch twee

(*) Meestal plaatste men de *Moordenaarsrivier* van Carstensz en Pool te veel westelijk, doordat men die zonder eenigen grond verwarde met de *Moordenaarsrivier* van Keyts, welke laatste volgens het door Leupe uitgegeven journaal en kaart onze tegenwoordige *Tritonsbaai* moet zijn.

(†) De heer Leupe (t. a. pl. bl. 91) houdt de *Pisang-baai* voor de *Bocht van Sakkaiha*, lees *Lakahia*. Uit de door hem uitgegeven kaart van Keyts, waarin de ontdekkingen en koerslijn van Dirks zijn opgenomen, blijkt mijns inziens, dat de daar afgebeelde, naar het zuidoosten geopende, noordoostelijk van de Aroe-Eilanden gelegen Pisangbaai niet de naar het westen gekeerde, rechts noordwaarts van die groep liggende Baai van Lakahia kan zijn, maar dat men die in de door mij aangewezen golf terugvindt.

rivieren saam — dezelfde zijn, welke Pieter Pietersz, die na Pools overlijden den ontdekkingstocht van 1636 aanvoerde, nauwkeurig beschrijft en waarvan hij den oostelijksten Groote Rivier noemde. Zuidwaarts van de Pisang-Baai ligt eerst een nog niet opgenomen kustgedeelte, dan een door Modera beschreven eilandje en twee andere riviermonden, nagenoeg oostwaarts van het door Maccluer in 1791 ontdekte Providential Rif. Daarna volgt weder een onbekende kuststreek, ten westen waarvan de naar de expeditie van 1828 benoemde Tritonsbank ligt. Op onze kaart staat evenals op alle andere op 6° 15′ Z. Br. een onbenoemde Negorij, die door Kolff en een halve eeuw te voren door Cook op diens eerste reis om de wereld bezocht is. Beide zeevaarders observeerden daar bij de bewoners het eigenaardige gebruik, dat zij door het zwaaien van een kort stuk hout een rook- of stofwolk voortbrachten; Cook, die zelfs vlam meende te zien, maar geen knal hoorde, dacht aan een soort van vuurwapens. Tijdens het langer verblijf der Triton in deze streken bleek het echter door nauwkeurige onderzoekingen en uit de verklaringen der tolken, dat deze Papoes een hollen bamboe met een mengsel van asch, kalk en fijn zand vullen en daarmede signalen geven, om elkander in de verte toe te wenken of vijanden uit te dagen. Muller merkt nog aan, dat dit gebruik, dat noch in Onin of Kowiai, noch bij de aanwoners der Prinses Marianne Straat werd opgemerkt, alleen bij de inboorlingen tusschen deze zeeëngte en Kaap Boeroe schijnt voor te komen. Daarom is het merkwaardig, dat de Engelsche expeditie onder Blackwood in 1845 dezelfde gewoonte aantrof bij de bewoners van de delta der Aird-Rivier, die op ongeveer 144° 30′ O. L. aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea uitmondt, waar de Papoes elkander ook des nachts door vuursignalen waarschuwden, terwijl ik in de voorloopige berichten der laatste tochten van d'Albertis en de Engelschen op de zooveel dichter bij de Westkust uitwate-

rende Fly- en Baxter-Rivieren daarvan geen melding vond gemaakt (*). Bezuiden de hier besproken negorij is de Westkust van Nieuw-Guinea slechts uit de verte verkend en nog niet behoorlijk onderzocht.

De kronkelende, door moerassige oevers omzoomde Prinses Marianne Straat scheidt het lage, nagenoeg driehoekige

Prins Frederik Hendrik Eiland

van eigenlijk Nieuw-Guinea. De noordingang dezer zeeengte wordt reeds op de oudste kaarten aangegeven, zooals op de boven aangehaalde kaart, waar de ontdekkingen van Willem Jansz zijn opgeteekend. Daar staat toch op deze hoogte een doortocht tusschen het Moddereiland ten noorden en Tynri, zooals de zuidwestwaarts liggende kust genoemd wordt. Carstenz, die dit vaarwater voor een riviermond aanzag, en voor wien dus de Westkust van Nieuw-Guinea eensklaps van de totdusver gevolgde zuidoostelijke strekking in een zuidwestelijke overging, heette dezen inham Keerweer. Op de kaart der beide reizen van Tasman achter de uitgaaf van Swart vindt men hier den naam Fuiry, dat aan het Tynri van Willem Jansz ontleend schijnt, zonder dat wij bij de veeltijds bedorven namen dezer oude kaarten kunnen beslissen, wat de juiste lezing is en de oorsprong dier benaming zijn kan. Nog in 1826 hield Kolff deze breede, trechtervormige opening in de kust voor den mond eener rivier, die hij naar zijn schip Doerga-Rivier noemde. Twee jaar daarna, toen de Triton dit water elf mijl opvoer, opperde men echter het vermoeden, dat het een zeeëngte zou zijn, die waarschijnlijk op de Zuidkust van Nieuw-

(*) Zie Hawkesworth, *Voyages South. Hemisphere*, V. III. p. 248—257; Kolff, *Reize*, bl. 354; Modera, *Reize*, bl. 52; Muller, *Reizen*, D. I, bl. 84—85 en J. Beete Jukes, *Surveying voyage of her Maj. Fly under Capt. Blackwood*, V. I, p. 233 en 266.

Guinea uitkwam, waar Kolff den mond der St. Bartholomeus-Rivier geplaatst had. In 1835 werd de juistheid dezer gissing bevestigd door de expeditie onder Langenberg Kool, die de geheele straat van het zuiden tot het noorden doorvoer. Daar deze belangrijke tocht op den 9den Mei, den geboortedag der aanvallige dochter van Willem I, volbracht was, werd de nieuw ontdekte straat naar haar naam gedoopt. Het groote eiland, dat daardoor van het vaste land van Nieuw-Guinea werd afgeperkt, ontving toen den naam van 's Konings jeugdigen kleinzoon, den eersten vorst uit het huis van Oranje, die zich aan het zeewezen wijdde, wiens onverwacht overlijden in de dagen, dat wij dit schrijven, zoo algemeen doet gevoelen, hoeveel handel, nijverheid en scheepvaart in hem verliezen. Voortdurend toch had hij tijd en geld veil voor iedere nuttige onderneming, die tot bevordering der nationale welvaart kon strekken, zoodat de volkstem hem als roerende hulde voor dit edel streven bij zijn uitvaart eenparig den eernaam Prins Hendrik de Goede heeft toegekend. De noord- en oostkaap van dit eiland heeten naar de beide Nederlandsche zeeofficieren, onder wier leiding deze gewichtige aardrijkskundige ontdekking in deze eeuw werd aangevangen en voltooid, Kaap Kolff en Kaap Kool. De westkaap, die men meer dan twee eeuwen voor den zuidwesthoek van Nieuw-Guinea aanzag, draagt nog steeds den door Carstenz gegeven naam Kaap Valsch, waarmede deze zeevaarder de door de voorliggende slibbanken ongenaakbaarheid van dit punt wilde aanduiden.

Nieuw-Guinea's Zuidkust tot 141° O. L.

geeft weinig stof tot opmerkingen. Hoezeer toch Carstensz in 1623 en Tasman in 1644 dit deel der kust hebben verkend en ook Torres en Willem Jansz er waarschijnlijk reeds in 1606 langs voeren, werd het na de helft der zeventiende eeuw, behalve bij het vluchtig bezoek van Cook

in 1770, door geen wetenschappelijk gevormd zeeman bezocht. Op de nieuwste kaarten wordt dan ook deze kust en de voortzetting daarvan nog een graad verder oostwaarts slechts door een gestippelde lijn aangegeven of, zooals op onze kaart, in ruwe trekken de oude opname van Tasman gevolgd. Carstensz, de eenige der oude reizigers, wiens journaal wij nog bezitten, noemde dit goed beplante deel van Nieuw-Guinea Klapperkust en een eilandje dertig mijl beoosten Kaap Valsch, dus het westelijkste der drie onbenoemde eilanden onzer kaart, Vleermuizen-Eiland, welke naam bij Cook tot Whermoysen verbasterd is. Volgens laatstgenoemde heette dit eiland op andere kaarten St. Bartholomeus, eene benaming, die misschien van Torres dagteekent, hoewel wij thans onmogelijk kunnen uitmaken, aan welk eiland die oorspronkelijk toekwam (*). Uit de berichten van Carstensz, dat de bewoners dezer kust geen kralen of ijzer kenden, maar gaarne een der scheepsjongens wilden hebben, terwijl zij herhaaldelijk menschenbeenderen vertoonden, en hunne aanvoerders halssnoeren van menschentanden droegen, zou men anthropophagie vermoeden, waarmede overeenstemt, dat de nieuwste Engelsche kaarten den oosthoek eener niet nader onderzochte riviermonding ter hoogte van 142° O. L. Cannibal-Point noemen (†). Behalve de door Carstensz gegeven benamingen vindt men op de kaart van Tasman nog in dit kustgedeelte van het westen naar het oosten de Mannen-, Klapper- en Oranje-Rivier; daar echter het journaal

(*) In de belangrijke studie van Dr. E. T. Hamy over de Spaansche ontdekkingen op Nieuw-Guinea (*Bull. Soc. de Geogr. de Paris*, Nov. 1877) vindt men afgedrukt een oude kaart van Pieter Mortier, waarop langs de zuidkust vele naar het schijnt aan de reis van Torres ontleende Spaansche namen voorkomen en daaronder ook het St. Bartholomeus-Eiland Andere kaarten der vorige eeuw herschiepen dit eiland in een rivier, wier mond Kolff in den zuidingang der Prinses Marianne Straat terugvond.

(†) Zie van Dijk, *Mededeel Oost-Indisch Archief*, journaal van Carstensz, bl. 28 en 29 en de kaart der Fly-Rivier in Petermann, *Mitth*. 1878, N. 23.

der tweede reis van dezen grooten zeeman nog steeds niet teruggevonden is, kan men met geen voldoende zekerheid, aan deze riviermonden een bepaalde plaats aanwijzen. Uit die bevinding van Tasman mag men echter, in verband met de hierboven besproken riviermonden der Zuidwestkust, met de talrijke in de Prinses Marianne Straat uitloopende kreken, en vooral met de laatste ontdekkingen der Engelschen op de Zuidkust tusschen 142 en 145° O. L., het besluit trekken, dat geheel het zuidwesten van Nieuw-Guinea, tot ver in het binnenland, uit laag land bestaat, hetgeen door vele groote stroomen doorsneden is, die waarschijnlijk alle hun oorsprong ontleenen aan het hooge Sneeuwgebergte, dat ter Westkust omstreeks den vierden breedtegraad werd waargenomen en zich dan verder oostwaarts tot over de grens onzer kaart moet uitstrekken.

Besprak ik tot dusver uitsluitend de nomenclatuur der kusten van Nederlandsch Nieuw-Guinea, en bleek het daarbij telkens, hoe vele deelen dier kusten nog zeer onvoldoende bekend zijn, het uitgestrekte, door de kustlijn omsloten binnenland mag in den volsten zin des woords *terra incognita* heeten. Eerst in den laatsten tijd durfden sommige ondernemende reizigers, zich eenige mijlen van het zeestrand te verwijderen. Zoo onderzochten d'Albertis en Beccari het Arfak-Gebergte, en begaven Laglaize en Raffray zich van de Noordkust naar de bergdorpen der Karooners en Amberbakers. Verder westwaarts op die kust beklom Beccari den berg Morait bij Klein-Dorei en trok van Asi over het kustgebergte naar den bovenloop der rivier Wa Samson, terwijl hij ook van Sorrong uit, evenals vroeger Allen, het binnenland inging. Achter de Tritonsbaai bezocht Maclay het meer Kamaka, zoo ook het kustgebergte achter het binnendeel der Etna-Baai. Eindelijk moet Dr. Meyer volgens zijne voorloopige opgaven de smalle landstrook tusschen de Maccluersgolf en Geelvinkbaai hebben doorgetrokken

en achter Roebi het gebergte hebben bestegen, van waar hij op het meer J a m o o r nederzag, dat zijn kaartje oostwaarts van de Etna-Baai plaatst. Hoe belangrijk ieder dezer tochten op zich zelf ook zij voor de meerdere kennis van Nieuw-Guinea, zij ontsluierden slechts een betrekkelijk klein gedeelte van het onbekende binnenland, hetgeen op de schaal onzer kaart nauwelijks in het oog valt. Veel gewichtiger daarentegen waren de twee laatste stoombootvaarten van den koenen d'Albertis op de F l y - R i v i e r, waarvan de eerst zeer kort geleden uitgegeven kaarten te laat in mijne handen kwamen, om daarvan bij het ontwerpen onzer kaart gebruik te kunnen maken. Al wist ik toch uit vroegere berichten, dat men den stroom tot 5° 30′ Z. Br. was opgevaren, daar die op 143° 30′ O. L. in zee valt, kon ik toen niet vermoeden, dat de bovenloop zooveel meer westwaarts gaat en nog binnen het veld onzer kaart komt. Zooals reeds in de vorige bijlage werd aangestipt, maakt de Fly-Rivier toch tusschen 6° 10′ en 7° 30′ een ombuiging, die tot ongeveer 140° 40′ westwaarts reikt, terwijl haar 40 zeemijlen opgevaren zijtak, de A l i c e-R i v i e r, geheel binnen de aangenomen grenzen van Nederlandsch Nieuw-Guinea valt. Uit de bijzonderheden, die wij nu reeds van deze rivieropname kennen, verdienen twee punten onze aandacht. De oevers waren steeds laag; eerst een weinig bezuiden den zesden breedtegraad werd het land heuvelachtig, terwijl d'Albertis van een hoogte meer noordwaarts, ongeveer vijftig a zestig mijl in noordwestelijke richting, zeer hooge bergen zag, die men als de oostelijke voortzetting van het Sneeuwgebergte beschouwen mag. Een groot eiland aan den mond der Fly-Rivier heet met een daarop liggend dorp K i w a i, welke naam veel op het hierboven besproken K o w i a i gelijkt; daar nu dit laatste volgens het *Rapport der Etna*, bl. 22, oorspronkelijk de naam was van Namatottes zuideinde en van daar op de nabij gelegen kuststreek van Nieuw-Guinea is overgebracht,

wijst deze overeenkomst van namen misschien op taalverwantschap tusschen de Papoes der Fly-Rivier en de bewoners der Westkust. Ter voorkoming van misverstand moet ik hier nog een onjuiste opgave der meeste nieuwere kaarten betreffende het binnenland van Nederlandsch Nieuw-Guinea verbeteren. De kaart van Melvill, die van Bogaerts en Dorn Seiffens in vele opzichten zoo voortreffelijke groote kaart van Neerlandsch-Indië plaatsen namelijk tusschen den vierden breedtegraad en den vooronderstelden bovenloop der Amberno- of Rochussen-Rivier de geheel wilde volkstammen Karonies. Deze legende heeft Melvill aan de manuscript-kaart van Weddik ontleend, waar door verkeerd begrepen inlichtingen van inlanders de menschen verslindende Karooners van het westelijk deel der Noordkust ter kwader ure naar dit deel van Nieuw-Guinea zijn verplaatst. Het kan toch niet genoeg herhaald worden, dat van het binnenland tusschen de oostkust der Geelvinkbaai en het Sneeuwgebergte letterlijk niets bekend is, en dat de op onze kaart, evenals op de meeste nieuwere, geteekende loop der Rochussen-Rivier slechts een vooronderstelling is, die uitsluitend berust op de talrijke groote riviermondingen, welke daar op de kust in zee vallen.

Ziet men uit het bovenstaande, dat onze geringe tegenwoordige kennis der uitgestrekte binnenlanden van Nederlandsch Nieuw-Guinea geheel verkregen is door de volhardende pogingen van vreemde natuuronderzoekers; gaat men na, dat de zoo gewichtige tochten van d'Albertis op de Fly-Rivier door Australische partikulieren bekostigd werden, terwijl het koloniale bestuur van Nieuw-Zuid-Wallis daartoe een stoomboot afstond, dan kan een vaderlandslievend gemoed den wensch niet onderdrukken, dat de grootsche taak, de ontsluiering dezer onbekende binnenlanden, eindelijk ook door Nederlanders worde opgevat. Ligt het meer op den weg onzer zeemacht, om de vele, nagenoeg onbekende deelen der kust op te nemen, wetenschappelijke

reizen in het binnenland kunnen door partikulier initiatief ondernomen worden, maar zullen evenals de laatste Sumatra-expeditie van het jeugdige Aardrijkskundig Genootschap de krachtige ondersteuning der regeering voorzeker niet ontberen. Mocht het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat onlangs zijn eerste eeuwfeest vierde, aangespoord door het voorbeeld der zooveel jongere zusterinstelling, een soortgelijke onderneming tot onderzoeking van het stroomgebied der Amberno-Rivier op het touw zetten en daardoor de tweede eeuw zijner nuttige werkzaamheid met nieuwe glorie openen. De wenschelijkheid, dat men van Nederlandsche zijde zich met de ontdekking dezer zoogenaamde onderhoorigheden van ons Indisch rijk bezig houde, springt te meer in het oog, nu de mailberichten uit Batavia melden, dat een Australische maatschappij te Melbourne aan de Regeering van Neerlandsch-Indië concessie gevraagd heeft, om een uitgestrekt grondgebied tusschen Dorei en de Humboldtbaai te exploiteeren en te kolonizeeren. Zulk een verzoek eener buitenlandsche vennootschap, die blijkens hare aanvraag niet alleen de inboorlingen overheeren, maar ook troepen werven en andere daden van soeverein gezag uitoefenen wil, en dus een staat in den staat zou vormen, is te zeer in strijd met de thans algemeen aangenomen beginselen van koloniaal beheer, om te worden toegestaan. Ook de Engelsche Regeering heeft tot dusver alle ondersteuning onthouden aan soortgelijke aanzoeken van deze en andere maatschappijen tot kolonizeering der onder geen Europeesch gezag staande oosterhelft van Nieuw-Guinea, evenals zij in weerwil van den sterken aandrang der meeste parlementen harer Australische bezittingen weigerde, dit onbeheerde land in bezit te nemen, zoodra het bleek, dat deze koloniën de annexatie wel wenschelijk oordeelden, maar tot de kosten niets wilden bijdragen. (*) Voor de

(*) Zie de over deze kwestie gewisselde stukken in *Correspondence respecting*

ondernemende Engelsche volkplanters in Australië blijft echter steeds de verzoeking bestaan, de Torres-Straat overtesteken, om de tropische produkten van Nieuw-Guinea's Zuidkust te exploiteeren, zoodat dit land vroeger of later onder Engelsch beheer komen moet. Laat ons dus hopen, dat de reeds een halve eeuw geleden officieel geproclameerde inbezitneming der westerhelft van Nieuw-Guinea door Nederland een werkelijkheid zij, als de Britsche vlag in het oosten van dit groote eiland geplant wordt, en dat onze landgenooten zich in het onderzoeken der binnenlanden niet al te zeer door het voortvarende Australië laten overvleugelen.

Alvorens voor goed van de kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea af te stappen, nog ééne opmerking ten slotte. Daarop ontbreekt vóór het zuiden van Nieuw-Guinea's Westkust de Kolffs Droogte, die in het zeebekken moet liggen, dat ik volgens mijne noot op blz. 339 Aroe-Zee noem. De kaart der Soerabaja plaatst die bank op 7° Z. Br. en 136° 40′ O. L., hetgeen overeenstemt met de positie op de kaart van Kolff; in den tekst zijner reisbeschrijving wordt echter de lengte van 136° 4′ opgegeven. Wegens deze onzekerheid heb ik de droogte evenals Melvill voorloopig van onze kaart weggelaten, hoewel ik bij nader inzien erkennen moet, dat de

---

New-Guinea, presented to Parliament Juli 1876, waar men ook de statuten aantreft der in 1875 te Londen onder voorzitting van den Hertog van Manchester opgerichte *New-Guinea Colonizing Association*. Waarschuwde ik reeds op bl. 375, dat de goudontginning op Nieuw-Guinea's Zuidkust weinig gunstige resultaten belooft, dit wordt volkomen bevestigd in een sedert verschenen aflevering van Petermanns *Mittheilungen* (1879, s. 73 en 74). Men leest daar toch uit een voordracht, gehouden te Cooktown in Noord-Queensland door S. Macfarlane, welke zendeling meer dan iemand het zuiden van Nieuw-Guinea bereisd heeft, dat dit land voor den handel alleen deze artikelen van waarde oplevert: tripang, paarlemoer en schildpad, kostbare houtsoorten en de handelsprodukten van de vooral op het oostelijkste deel der Zuidkust hoogst aanzienlijke klapper-bosschen.

laatste opgaaf wel een drukfout zal zijn, en in verband met de op de kaart van Kolff aangegeven koerslijn de eerste voor de juiste houd. In de reeds dikwijls besproken studie over de Nederlandsche ontdekkingsreizen in vorige eeuwen wil de heer Leupe betoogen, dat Augustijn Dirks reeds in 1679 deze bank ontdekte, al erkent hij dat volgens diens opgaven de droogte veel meer zuidwaarts moest liggen (*). Daar Dirks van de Aroe-Eilanden naar de noordkust van Australië stevende, tot voorbij den tienden graad voer en toen eerst zijn koers noordoostwaarts nam, houd ik de door hem ontdekte bank voor de Money Shoal der nieuwere kaarten op 9° 20′ Z. Br. en 132° 40′ O. L., in welk geval deze ondiepte niet tot Nieuw-Guinea, maar tot Noord-Australië behoort, en geheel buiten het bestek van dit onderzoek valt.

Het karton in den zuidwesthoek onzer kaart is een nauwkeurige kopie van de kaart der Maccluersgolf in het tijdschrift der Duitsche Admiraliteit volgens de opname van het stoomschip Gazelle in 1875. Daar het belang van dit kaartje vooral gelegen is in de zorgvuldige opname, die toen van de geheele zuidkust dezer golf gemaakt werd, heb ik in het karton alleen de op die reis gedane peilingen overgenomen en de bovendien nog op de Duitsche kaart geplaatste peilingen volgens de verouderde opname van Maccluer weggelaten. Hierboven werd reeds met een enkel woord aangestipt, hoe bezwaarlijk het ware de nomenclatuur van de kaart der Soerabaja op deze kaart over te brengen. Daarom zijn daar de dorpen beoosten de Sekaar-Baai onbenoemd gelaten evenals in het Duitsche origineel, waaruit ik overigens de meeste namen heb overgenomen, met bijvoeging van enkele, die niet op die kaart, maar alleen op de in hetzelfde Duitsche tijdschrift geplaatste detail-kaarten op grooter schaal van de Sekaar- en Pat-

(*) Zie Kolff, *Reize*, bl. 344 en Leupe, *Bijdr.* R. 3, D. X, bl. 89 en 90.

tipi-Baaien voorkwamen. Het zal wel geen nadere verdediging behoeven, dat ik de inlandsche namen der Duitsche kaart in de overal in dit werk gebruikte Nederlandsche spelling heb overgeschreven, waarbij ik echter het eilandje benoorden den zuidhoek der golf Aas noemde, terwijl Waas, zooals reeds bl. 299 hiervoor werd opgemerkt, te verkiezen schijnt. De Duitsche kaart noemt het uitspringende schiereiland aan den zuidingang der golf Drei Cap Halbinsel, welken naam ik zonder aarzeling door de reeds twee eeuw geleden in de bescheiden der Compagnie gebruikelijke benaming Onins Westhoek verving. Aan het daar op de westkust bezuiden Atti Atti liggende dorp, dat de Duitsche kaart onbenoemd liet, gaf ik den naam Fattaga, hoewel men uit de kaart der Soerabaja zou opmaken, dat deze laatstelijk door den heer Coorengel bezochte negorij (zie mijne noot op bl. 179 hiervoor) eigenlijk op de noordelijkste kaap dezer kust ligt. Reeds in bl. 173 (verg. ook bl. 178) werd opgemerkt, dat de zuidkust van dit schiereiland met de daarvoor liggende eilandjes op de Duitsche kaart minder juist is voorgesteld. Tegenover het eiland Gide, waaraan ik bovendien den van oudsher bekenden Maleischen naam Batoepoeti toekende, liggen toch twee baaien; Dampier noemde de westelijkste Makreelbaai, de oostelijkste Verschwaterbaai, welke laatste naam op latere kaarten ten onrechte naar de Westkust van het schiereiland is overgebracht. Ook het onbenoemde eiland beoosten Gide is op deze kaart veel te groot geteekend en ligt meer oostwaarts; zooals hiervoor op bl. 418 meer uitvoerig werd uiteengezet, is dit hoogst waarschijnlijk het eiland Serang of Tobiserang, terwijl het oostelijker liggende Roze bij de inlanders Ega schijnt te heeten.

Op de tweede bij dit werk gevoegde kaart wordt de landstreek Kowiai op grooter schaal voorgesteld, waardoor de wegens de vele diep in het land dringende baaien

met de daarvoor liggende eilanden grillig gevormde kustlijn duidelijker in het oog valt. Deze kaart is eene kopie van die in het *Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indië*, waarop het eerst de reizen van Maclay naar het binnenland dezer streek zijn aangegeven. Evenals in het zooeven besproken karton heb ik ook hier de Duitsche spelling der inlandsche namen in de onze veranderd en de kaart met enkele weggelaten namen aangevuld, zooals met de benoorden Adi gelegen Waardenburgs-Groep. De vijf zuidelijkste dier koraaleilandjes noemde ik volgens de kaart in Mullers *Reizen*: Simba, Basadi, Oenaga, Selimallam en Toekarwatoe. Op de kaart der Soerabaja, die in dit opzicht de berichten der expeditie van 1858 volgde, heeten de beide laatste eilanden Karawatoe en Ketimala, dat von Rosenberg echter Kalimala noemt; Basadi heet daar Oerobi, terwijl het onbenoemde eiland benoorden Oenaga Moestika of *Paarleiland* (verg. bl. 142 hiervoor) genoemd wordt (*). Daar Maclay uitdrukkelijk opmerkt, dat de inlandsche aardrijkskundige benamingen dikwijls door de nomadische levenswijze der Papoes van Kowiai veranderd worden, is hieruit misschien dit naamverschil ontstaan. Wanneer reizigers echter niet lang in dezelfde streek vertoeven, blijft de mogelijkheid bestaan, dat de opgaven der inlanders verkeerd begrepen worden, en dat men daardoor aan een of ander oord een verkeerden naam geeft, of ten onrechte beweert, dat dit bij de inboorlingen geen bepaalden naam heeft. De hooge kaap, waarmede het vaste land tusschen de eilanden Dramai en Kajoemera uitsteekt, die d'Urville bij zijne opname dezer kust ten onrechte voor een eiland hield, en waarvoor Maclay geen inlandschen naam kon opsporen, noemde deze onvermoeide reiziger naar den Goeverneur-

(*) Zie von Rosenberg in *Nat. Tijdschr. N.-Indië*, D. XIX, bl. 401 en de bij het *Rapport der Etna* behoorende *Atlas*.

Generaal, die hem zoo welwillend ontvangen had, Kaap Loudon. Waarschijnlijk ontving dit voorgebergte reeds in 1636 van Pool den naam Noordoosthoek, hoewel dit uit het uittreksel, dat de heer Leupe uit het journaal van dien ouden zeevaarder gegeven heeft, niet met voldoende zekerheid is op te maken, en daarmede ook de zuidpunt van Namatotte of Aidoema bedoeld kan zijn. De kaap beoosten Kajoemera, d'Urvilles Kaap Baudin, heet op de kaart van Maclay Boi, maar op die der Soerabaja, evenals in de berichten der Etna-expeditie, Awoera. Oostwaarts van dit voorgebergte dringt de nauwe Etna-Baai het land in, waaraan nu ook, evenals op de groote kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea, de naam Telok Kiroeroe is toegekend. Volgens de uitdrukkelijke getuigenis van Maclay is dit toch de ware inlandsche naam der baai, terwijl de tijdens den tocht der Etna vermelde benamingen: Telok Timbona, Baik' of Bair en Borra Borra, slechts voor enkele deelen van dit vaarwater in gebruik zijn (*). Op ons kaartje ziet men duidelijk, hetgeen Maclay het eerste opmerkte, dat op de zuidkust dezer baai vele kreken uitkomen, die volgens berichten der inlanders naar de buitenkust doorloopen, zoodat het land tusschen de Etna-Baai en Kaap Bohia (d'Urvilles Kaap Périer), ja misschien tot Kaap Boeroe toe, uit een aantal eilanden schijnt te bestaan. Aan den mond dezer baai bij Goera-Goera, dat von Rosenberg Borra-Borra noemt, ligt de prachtige waterval, die zoozeer de bewondering der Etna-reizigers wekte; de berg op Bavia heet in het Rapport dier kommissie Goenong Baik, terwijl de door Maclay niet bezochte negorij Olla volgens de kaart der Soerabaja tusschen Waimata en Tererra moet liggen.

ROBIDÉ VAN DER AA.

(*) Zie *Rapport der Etna*, bl. 51 en von Rosenberg, *Nat. Tijdschr. Ned. Indië*, D. XIX, bl. 414 en 415.

D.

VERGELIJKENDE WOORDENLIJST DER TALEN VAN TIDOR, MISOOL, TOEBOEROEASA, KAPAUER, KARAS, ONIN EN VAN DE HUMBOLDTBAAI.

In von Rosenbergs *Reistochten naar de Geelvinkbaai* plaatste ik voor de door dien heer saamgestelde woordenlijst der talen van Salawatti, Mefoor, Ansoes, Arfak en Hattam een overzicht der in verschillende geschriften opgenomen gegevens omtrent de talen van Nieuw-Guinea en nabijgelegen eilanden. Sedert den zomer van 1875 is onze kennis van dit taalgebied vermeerderd: allereerst door het op bl. 128 hiervoor reeds vermelde woordenboek en spraakkunst van het Mefoorsch, de eenige Papoesche taal, waaraan tot dusver wetenschappelijk onderzoek te beurt viel; voorts door een woordenlijst van von Miklucho Maclay, waarin vier talen van Kowiai met het Oost-Ceramsch worden vergeleken (*Tijdschrift Bat. Gen.*, D. XXIII, bl. 372--379), terwijl eindelijk Laglaize in het *Tijdschr. Aardr. Gen.* (D. III, bl. 106) de telwoorden der Karooners mededeelde, waarbij men enkele verschillen met de reeds vroeger door Fabritius (*Tijdschr. Bat Gen.*, D. IV, bl. 212) opgeteekende telwoorden van dien bergstam aantreft. De woordenlijst van Maclay strekt tot aanvulling der te voren door Dr. S. Muller in zijne *Reizen* opgenomen lijst, maar is blijkbaar niet met de noodige nauwkeurigheid opgemaakt of uitgegeven. In het beknopte woord vooraf zegt de onvermoeide Russische reiziger toch, dat de Papoes van Kowiai vijf dialekten spreken, die men in ieder geval wegens

het groot verschil tusschen de medegedeelde woorden eerder als verschillende talen beschouwen moet. Van de eerste taal, die der aanwoners van de rivier Karoefa en van de baaien Kamrau en Bitsjaroe, geeft Maclay geen woorden. De tweede taal wordt gesproken op de eilanden Adi, Namatotte, Mawara, Aidoema en Kajoemera en is blijkbaar dezelfde, die Muller de taal van Lobo (Tritonsbaai) en naburige distrikten noemt. De strandbewoners der Baaien Lakahia en Kiroeroe spreken de derde taal, terwijl eindelijk de twee bergstammen, Mairassi bij den berg Lamansieri en Woeaussirau aan het meer Kamaka Wallar, ieder een eigen taal hebben. Uit het bovenschrift der woordenlijst zou men echter opmaken, dat de laatste kolom de taal der Kiroeroe- of Etna-Baai bevat, die dan evenzeer van de door Maclay opgeteekende taal der Lakahia-Baai als van de niet door hem, maar alleen door Muller geboekte taal der Mairassis afwijkt.

Is de door mij in het aangehaalde overzicht uitgesproken verwachting, dat de vele in de laatste jaren naar Nieuw-Guinea's Zuidkust ondernomen reizen materiaal over de talen dier kust zouden verschaffen, tot dusver niet verwezenlijkt, of is ten minste niets van de op die tochten verzamelde taalkundige stof, voorzoover mij bekend is, uitgegeven, de thans hier volgende woordenlijst mag in menig opzicht een belangrijke nieuwe bijdrage tot de kennis der op Nieuw-Guinea gesproken talen heeten. Terwijl de hier voor het eerst medegedeelde woorden uit de taal der Humboldt-Baai door de regeeringskommissarissen op het stoomschip Soerabaja zijn opgeteekend, werd het overige dezer lijst, behalve de hieronder nader te bespreken telwoorden, door den heer Coorengel bijeenverzameld. Wel behoort het Tidoreesch eigenlijk niet tot de talen van Nieuw-Guinea, maar wegens de langdurige betrekkingen tusschen het rijk van Tidor en dit westelijk gedeelte der Papoesche landstreken is het belangrijk als met een oog-

opslag uit deze vergelijkende lijst te zien, dat de taal der overheerschers geen noemenswaardigen invloed op die hunner onderhoorigen op de Westkust van Nieuw-Guinea en de daarvoor gelegen eilanden heeft uitgeoefend. Van het Tidoreesch, welke taal inderdaad weinig van het Ternataansch verschilt, bezaten wij tot dusver twee woordenlijsten, eene in van der Crabs *Moluksche Eilanden* en eene achter het beroemde werk van Wallace. Ter vergelijking plaatste ik in de onderstaande lijst achter ieder woord, dat men ook in de beide andere lijsten aantreft, de hoofdletters C. en W., terwijl ik wegens de geringe daarbij opgemerkte verschillen een zeer goeden dunk verkreeg van de nauwkeurigheid, waarmede de heer Coorengel de door hem verzamelde woorden heeft opgeteekend. In de vergelijkende woordenlijst van Wallace vindt men bovendien tweederlei zeer verschillende talen van het eiland Misool, die der gemengde strandbevolking en die der oorspronkelijke Berg-Papoes van het binnenland. Zooals reeds op bl. 142 hiervoor werd gezegd, is de eerste taal, welke blijkens von Rosenbergs boven aangehaalde woordenlijst nagenoeg overeenkomt met die der strandbewoners van Salawatti, de Misoolsche taal der onderstaande lijst, waarbij ik eveneens door een initiaal heb aangegeven, welke woorden bij Wallace voorkomen. Geheel nieuw zijn daarentegen de hier het eerst medegedeelde proeven der talen van de Karas-Eilanden en van de westzijde van het schiereiland Onin, waarbij het zeer de aandacht verdient, dat er op die betrekkelijk kleine groep twee zoo zeer uiteenloopende talen voorkomen. Die der twee kleinere eilanden Toeboeroeasa en Fauer heeft toch, zooals ook op bl. 184 werd opgemerkt, groote overeenkomst met de taal van Onin di bawa, maar verschilt ten eenenmale van die van het naburige Karas. De laatstgenoemde schijnt meer een oorspronkelijke Papoesche taal, evenals de wederom zeer afwijkende taal van Kapauer, die volgens bl. 179 ook

te Atti Atti Onin gesproken wordt. Van de eigenlijke Oninsche taal gaf Dr. S. Muller reeds een proeve in zijne woordenlijst, zoodat ik in de lijst hierachter met M. heb aangewezen, welke woorden men daar aantreft. In deze taal vindt men veel meer verwantschap met het Maleisch en andere talen van den Archipel, dan in een der overige talen van deze lijst. Zoo gelijkt het Oninsche poenan, *maan*, zeer op het Maleische boelan; oenan, *regen*, op Mal. hoedjan; poewan, *vrucht*, op Mal. boewah; ierieng, *neus*, op Javaansch iroeng; taningan, *oor*, op Mal. telinga; jafi, *vuur*, op Mal. api, terwijl mani, *vogel*, zeer tot het Javaansche manoek nadert. Deze overeenkomst in zulke woorden, welke het eene volk niet lichtelijk van het andere overneemt, wettigt het vermoeden, dat de taal van Onin di bawa en het verwante dialekt der kleinere Karas-Eilanden ontstaan is uit de vermenging van kolonisten uit den Indischen Archipel met de oorspronkelijke bewoners van Nieuw-Guinea. Volgens bl. 184 hiervoor spreekt men in Onin di atas, meer oostwaarts in de Maccluersgolf, drie of meer verschillende talen, welke van die van Onin di bawa afwijken en hoogstwaarschijnlijk zuiverder Papoesche talen zullen zijn; dit kan echter eerst worden uitgemaakt, wanneer ook van deze bovenlandsche talen iets wordt bekend gemaakt.

De laatste kolom onzer woordenlijst bevat de taal der Humboldt-Baai, waarin wij behalve de door de kommissie op het stoomschip Soerabaja opgeteekende woorden ook die hebben opgenomen, welke von Rosenberg reeds vroeger tijdens het bezoek der Etna verzamelde (*Nat. Tijdschr. Ned. Indië*, D. XXIV, bl. 349 en 350), benevens die, welke van der Crab (bl. 116 hiervoor) en Beccari (*Cosmos*, v. III, p. 370) hebben medegedeeld. Ter juister onderscheiding is achter ieder woord door de hoofdletters S. R. C. en B. aangegeven, aan welk dezer berichtgevers die woorden ontleend zijn. Ziet men daaruit, dat hetzelfde

woord meermalen door de onderscheidene berichtgevers met geheel verschillende woorden vertaald wordt, dan is dit verschil misschien eenvoudig ontsproten uit de schier onoverkomelijke moeielijkheid, om de juiste beteekenis der uitdrukkingen te vatten van een wilden volkstam, waarmede men zich bij volslagen gemis van tolken alleen door gebaren eenigzins verstaanbaar kan maken. Evenwel is het evenzeer mogelijk, dat nadere onderzoekingen het reeds op bl. 274 hiervoor door mij geuite vermoeden bevestigen, dat de bevolking der Humboldt-Baai uit twee of meer aan elkander vijandige stammen bestaat, en dat die onderling verschillende talen spreken. Dit is een punt van onderzoek, waarop ik dringend de aandacht vestig van latere bezoekers dezer baai met hare zoo belangwekkende primitieve bevolking.

Is de taalkundige wetenschap den heer Coorengel dank verschuldigd voor de bijzondere zorg, waarmede hij deze woordenlijst heeft saamgesteld, zeer te bejammeren is het, dat hij verzuimd heeft, daarin de telwoorden op te nemen. Zooals ik reeds opmerkte in een vorig opstel over de onderlinge verhouding tusschen de talen der Halmahera-Groep (zie de *Bijdragen* van dit Instituut, R. 3. D. VII, bl. 272), behooren de telwoorden tot de oudste, het minst veranderlijke bestanddeelen eener taal, en kan men daaruit, zoolang men vreemde talen slechts zeer onvolledig kent, het best eenige vermoedens over de onderlinge verwantschap dier talen opmaken. Daar de telwoorden der Humboldt-Baai gelukkig in het lijstje der Soerabaja voorkwamen, heb ik deze leemte voor de andere talen der onderstaande lijst, zooveel mij mogelijk was, aangevuld uit de oudere woordenlijsten van van der Crab en Wallace voor het Tidoreesch, van Wallace voor het Misoolsch en van Muller voor het Oninsch. Eveneens handelde ik met de woorden uit de Humboldt-Baai, die door Beccari, van der Crab, von Rosenberg en door de Kommissarissen op de Soerabaja

zijn opgeteekend, maar niet in de lijst van den heer Coorengel waren opgenomen, terwijl de woorden der Humboldt-Baai, die in geen der bovengenoemde andere woordenlijsten gevonden worden, aan het slot der onderstaande lijst zijn bijeengevoegd, zoodat het thans bekende linguistisch materiaal voor de Humboldt-Baai hier volledig verzameld is.

Aan deze woordenlijst heb ik hier en daar enkele noten toegevoegd tot nadere toelichting, vooral om op sommige punten, die mij opmerkingswaardig toeschenen, de aandacht te vestigen der geleerden, die zich bovenal met taalstudie bezig houden. Zonder vooralsnog een oordeel uittespreken, in hoever de in deze lijst opgenomen Papoesche talen al dan niet tot de groote Indo-Polynesische taalfamilie behooren, heb ik, daarin bereidvaardig gesteund door de groote taalkennis van den hoogleeraar Niemann, die woorden, welke nagenoeg geheel met het Maleisch of andere talen van den Archipel overeenstemmen en waarschijnlijk door het handelsverkeer der laatste eeuwen naar Nieuw-Guinea zijn overgebracht, kursief doen drukken. Daartoe behooren ook de beide uit het Portugeesch of Spaansch ontleende woorden: bandera, *vlag* en tabakko, *tabak*. Dit laatste in Amerika te huis behoorende gewas is toch door deze oudste Europeesche zeevaarders naar den Archipel en den Grooten Oceaan overgebracht en verder door de inlanders zelve tot de verstafgelegen streken verspreid, waar het overal zijn oorspronkelijken naam behield; blijkens het Mefoorsche sambako zijn toch de in de Humboldt-Baai en op Karas gebruikte woorden sabagai en tambei insgelijks verbasteringen van het oorspronkelijke tabaco.

ROBIDÉ VAN DER AA.

NEDERLANDSCH.	TIDOR.	MISOOL.	TOERBOEROEAI.
zon	wanji W.	iasan (seasan W.)	néra
maan	ora C. en W.	peït (pet W.)	poena
ster	ngoma W.	toïn. W.	finma
wolk	kamô (lobi C.)	med	diriengté
donder	dôtoeroe.	lôlô	doediem
bliksem	bella bella C.	maliaman	pasarara
regen	bosa C. (bessar W.) (6)	golim W.	oenang
wind	koré C.	mêrô	dirieng
zee	ngôlô (nolo W).	noeli (sol W.)	netti
rivier	aké melaoe (wai W.) (2)	waya taoe (waier W.) (2)	wéri
rif	karon	kalogos	lagar gèrè
noord	koré mienji C. (3)	merpat (3)	semaar
oost	koré wanji manjini C. (3)	sawila sentsjiauw	*timoer* (mal.)
zuid	koré sora C. (3)	sawi	terangan
west	koré wanji mesoroe C. (3)	merpat liasan sop (3)	parat
berg	boekoe	jil	tiri
boom	haté C. (4)	ga W. (4)	aai
tak	haté medjaga	ga komo	rang rangas
blad	haté merau W.	ga koloenoe (W.)	nonni
bast	haté mahi	ga kaino	oeni
bloem	saya C. en W.	saya	kawosien
gras	gofoe C.	kai	bebebi
aarde	halé C.	baat	kaweer
zand	oei	lin	idé
water	aké C. en W. (2)	waya W. (2)	wère
steen	mafoe C.	kapat	pâti
vrucht	masôfô W.	kapia W.	poewan
warm	soesahoe W.	benies W.	belarang
koud	goga W.	kabloti (kabloeji W.)	amdiri
droog	rienga (tolole C.)	mêten	amdek
nat	hobo (6)	melomo	akabom
huis	*folla* C. en W. (boeg. *bola*)	*oem* (kom W.)	*kapalla* (mak. [illegible]
man	noenauw C. en W.	man W.	maroeana
vrouw	fofoja C. en W.	pien W.	mapata
kind	ngofa C. en W.	magenaan (kasjoen W.)	kêka
hoofd	dofollo C. en W.	kaoetoen W.	oenien
haar	hoetoe C. en W.	pia (pelea W.)	poe (7)

(1) Muller geeft voor sterren in het Onirsch het geheel afwijkende woord: apatin nofare:

(2) Aké en waya is eigenlijk *water*, evenals het in vele talen van den Archipel voorkomende wa

(3) Daar deze vier Tidoreesche woorden alle met koré, *wind*, beginnen, zijn dit oorspronkelijk n de namen der windstreken, maar die der winden zelve. Verder is wanji eigenlijk *zon*, zoodat de b voor *oost* en *west* gegeven uitdrukkingen: koréwanji manjini en koréwanji mesor letterlijk *wind des zonsop- en ondergangs* zullen beteekenen. Ook in het Misoolsch schijnt merpa noorden, verwant aan mero, *wind*, en daar iasan in die taal *zon* is, moet merpat liasan s eveneens *wind des zonsondergangs* beteekenen.

(4) Volgens van der Crab en Wallace beteekent haté en ga, verwant aan het Maleische, Javaa sche, Boegineesche en Makassaarsche kajoe. eigenlijk *hout;* van der Crab geeft dan ook voor h in het Tidoreesch haté haté, terwijl Wallace zegt, dat *hout* in die taal loeto is.

KAKAS.	KAPAUER.	ONIN DI BAWA.	HUMBOLDT-BAAI.
ı	kemina	rera M.	taba S.
	kawas	poenan M.	
seer	baab	finma ([1])	
lkeroen	meroob	diriengté	
kat	wonggroe	goegiem	
lalep	wong meninga	niebat	
il	keri	oenan M.	
r	meron	kirik M.	
;	pehêre	sawa	taar R.
aloetang	kera pohi	wéri (weraboean M.)	
	waar	sari	
ıar	semaar	semaar	
oer	*timoer*	*timier*	terai C.
ngien	trangan	taragar	
ıano	parat	parat	teri C.
eer	tiri	tiri (terio M.)	
	paha	wigien	ai (*hout* S.)
ık	senaar	sagan	koibé S.
:	teen	nonnin	aidaoe S.
›en	adap angeen	oenit	
oen	adap benieng	poesier	
	kambam	gogowam	
›en	paat	roba	
	hameng	igaai M. ([2])	one S.
	kera	wêre (aar M.)	naan R. tadi S.
	waar	pâti	atoe S.
woen	kais	poewan	
ıng	heep	baïarang	
:	kembom	magiriek	
·é	broedembroed	atêtêr	
;	kembok kemborok	kabook	
:	weri	*roema* (cer. en mal.)	
ın	neméheer	meraras M.	har B.
	tembô tembô	matapais M.	tomhi C. B. monja S.
en	djikook	éia (saboban, M.)	
oen	kenda	oempatin M.	werei R.
l	kendading	oempoe (ampoewa M.) ([1])	pekoro C. gemoero R. kaboera S.

Muller verklaart het Oninsche **gai** door *aarde*, dat blijkens deze woordenlijst van den heer ngel niet in den algemeenen zin van *aardbol*, maar in dien van *aardsoort* of *zand* moet worden ıt.

Van der Crab vertaalt *nat* door **boesa**, dat nauw verwant schijnt aan het hier voor *regen* :ven **bosa**, evenals aan het Makassaarsche **boesa**, *schuim*, en **bosi**, *regen*.

Daar de bewoners der Molukken van al de volkstammen in het eigenlijk Nieuw-Guinea het met de Papoes van Onin in aanraking kwamen, verdient het de aandacht, dat *haar* in de an Onin en het daarmede verwante dialekt van Toeboeroeasa **poe** of **poewa** heet; **oem** of hijnt mij toch het in de Polynesische talen veel voorkomende voorvoegsel of voorslag. Misschien men in dit woord den oorsprong van den nog altijd onverklaarden naam **Papoca**; vroeger meestal beweerd, dat die naam een Maleisch adjectief is, dat *kroesharig* zou beteekenen, maar reeds

NEDERLANDSCH.	TIDOR.	MISOOL.	TOEBOEBOEAL.
oog	laän (laho C. en W.)	tangaboelon (toen W.)	matanpoeon
neus	ngoen C. en W.	tsjoongoelon W.	nirieng
mond	moda C. en W.	galan W.	soeman
oor	ngaän W. (ngawoe C.)	tenaan W.	taniengan
tong	aki C. en W.	aran W.	kweeri
hals	sako C.	kajong kabau	goeren
hand (8)	gia C. en W.	keneen kanin W.	*tangan* (mal.)
vinger	gia meraga C. en W.	keneen kepo W.	kèrèkrè
buik	oroe C. en W.	naan W.	patoean
voet (8)	johoe C. en W.	keneen pap W.	niman
teen	johoe meraga.	keneen pap kepo	niman kèrèkrè
wreef	johoe mesakoe	keneen pap opo	nipoen
knie	boeboe boekoe.	keneen kapoekoe	pepoekien
borst	fama fama	nanseléo	patien
vrouwen borst	isoe	*soes* (mal. en boeg. *soesoe*)	*soesi*
rug	doeloe C.	tenoengan	noerien
bil	oegoe	sóroon	lasinin
baarmoeder	tiro	flo	foen
roede	akan	sio	oetien
eten	ojo ngawoe (9)	tepoen	nan
drinken	ojo aké (9)	tenien	*ménien* (mal. minoem
slapen	antoe (hotoe C.)	tenif tendoeroe	taròwa
pissen	isi	*tami* (boeg. *teme*)	kamimi
zich ontlasten	ôhô	kali	takabaai
loopen	tagi C.	daag	tabana
springen	laga	tori	kanapiti
klimmen	paka C.	melas	misa
zwemmen	kojafoe	tawas	aroeri
werpen	fooi C.	tè	tasé
steken	topo (mak. *tóbó*)	katip	akiries

lang geleden heeft Prof. Pijnappel aangetoond (*Bijdr. Inst.* D. II, bl. 351), dat het bijvoegelijk naamwoord papoewa wel enkele malen in het Maleisch deze beteekenis heeft, maar dat het aan den bekenden volksnaam ontleend is. Toen de Maleische en Moluksche zeevaarders het eerst Nieuw-Guinea leerden kennen, moeten de eigenaardige Papoesche ragebollen zeer hunne aandacht getrokken hebben; heetten deze nu in de landtaal poewa, kan dan daaruit niet met het bekende voorvoegsel pa de naam van land en volk ontstaan zijn? Wel wordt hieronder in deze woordenlijst *slaaf* in het Tidoreesch door papoeha vertaalt, maar ook die beteekenis is mijns inziens uit den volksnaam afgeleid; zie ook bl. 188 hiervoor.

(8) De heer Coorengel zegt, dat de woorden in de zes eerste kolommen *arm* en *been* beteekenen en dat er voor *hand* en *voet* geen woorden bestaan. De vergelijking met van der Crab en Wallace doet vermoeden, dat hij zich in dit opzicht vergist heeft, terwijl men ook de hierboven voor *hand*

KARAS.	KAPAUER.	ONIN DI BAWA.	HUMBOLDT-BAAI.
i	kendip	tapatin M.	onterawa C. wendoe R.
ng	kanomba	irien M.	soedja C en R. soeb S.
	mehi	soeman M.	siribo C. sabibo S. soembe R.
.eim	pêre	taniengan M.	tiengé C. R. S.
	kotkember	éri	mèmè C.
ng	mehet doeng	nawan	
	taan	nemien M.	ajé S. ojé C. eijé R.
ırauw	taantoetoeboer	taketakan	waja foegé R.
öre	kotpiri	petoean M.	pi C, tarri R.
	ko	nemien tapien	ajendé S. ketjarri R. saigi C.
parauw	ko toebier	nemien taketäkan	
woet	ko peram	nemien toegien	
	ko temboen	poekiel	
aar	ko padien	patenêtien	geina R.
	soon	soesien	
	iboe	toegien	
ıaan	kohabien	kobi	
	kaar	foen	
	ja	oetien	
é	nowa	naan (9)	
nonné	kranowa	némien (9)	
ıro	temoda	rowamanika (9)	anoe R.
ı	warida	kami	
	kotpida	kabaai	
ar	waha	bana bana (9)	
;	djengta	kapitiek	
	hara	akoïs	
	noeroekda	aroeri	
wa	toeknia	atépa	
ré	peroekna	asoesa	

---

pgegeven stamwoorden, meestal in de afgeleide beteekenissen *vinger*, *teen* en *wreef* terugvindt. onjuist schijnt het mij, dat von Rosenberg in de taal der Humboldt-Baai voor *arm* eijé, voor eijé foegé opgeeft; ook in het Mefoorsch beteekent erwasi zoowel *hand* als *arm*, wesi n *been*.

De heer van der Crab geeft voor *eten* en *drinken* hetzelfde Tidoreesche woord ojo, zoodat het gawoe en ojo aké der bovenstaande lijst letterlijk *voedsel* en *water tot zich nemen* beteekenen olgens de Oninsche woordenlijst van Muller zouden *eten*, *drinken*, *slapen* en *loopen* in die taal : takafanga, tinoe, takifit en opitin of apoera, waarbij men evenwel in het oog moet n, dat Muller Onin niet bezocht en de woorden dier taal van tolken of andere inlanders verkregen hebben.

NEDERLANDSCH.	TIDOR.	MISOOL.	TOEBOEROEASA.
slaan (met de vuist)(10)	toetoe	teketoet	asé
idem (met de hand)	fa	esbati	apanga
idem (met een stok)	tsjako C.	esbagalga	*idem*
idem (met een sabel)	toti	selepi	atara
bijslaap	makalôlô	matabioei	taroti
baren	besoesoe C.	fakatjoen	asoesi
zoogen	mêmê ngofa	oensoes katsuia	soesi peria nemi
besnijdenis	*masoena* (*soenat* C. jav.)	*salam* (11)	noois
huwen	kia C.	afsa	tafarona
echtscheiden	lelaki	falapas (11)	katataki
dag	wanji C. (12)	ïasan W. (12)	nèra dekê (12)
nacht	sofoetoe C. en W.	malé W.	afaroba (12)
zout	gassi W.	lissien W.	*sira* (cer.)
schelp	biamahi	fedjoém kaïno	domon béli
vogel	namo C. en W.	méni	maniek
vleugel	pila W.	kaféo W.	sekawien
visch	niauw C. en W.	ien W.	sé
vischkop (13)	niauw madopollo	ien kaoto	sé roeni
vischstaart	niauw mabi	ien kaiwo	sé wikier
slag	éga C. en W.	kok (pok W.)	sòkô
hond	kasso C. en W.	ies W.	lassi
schildpad (het dier)	ori	fin	féni
idem (de schaal)	ori mahi	oenoef	fenoeni
sago	hoela	geni	sangêren
pijl	djoebi (14)	toenoes	toenies
boog	djoebi maiora C. (14)	poesoe (14)	poesier
lans	sagoe sagoe	falat	wasar
tabak	*tabakko* C.	*tabak*	*tabakki*
parelschelp	biamahi moetiara C.	sapépel	*moestika* (mal)
vuur	okoe C. ed W.	lap W.	lawi
licht	sita	mêrê	nèra nèra (12)
duister	kôrônonno C.	madjorom	afaroba (12)
hoen	tôkô C. en W.	tekik (kakep W.)	kôkô
ei	gosi C. en W.	tôlô W.	patien
blank mensch	*manoesia* beboeloe	matoe boes	*manoesia* pêtpêtien
slaaf	papoeha	metoe	arobier
vlag	padji	*bandéré*	*bandéra*
Nederlandsche vlag	padji kompani	bandéré kompani	bandéra kompani
rood	kohori C. en W.	momé W.	narararau
wit	beboeloe W.	boes W.	pêtpêtien
blauw	kamo kamo (roeroe W.	mela W.	komkomma

(10) Ook in het Mefoorsch heeft men voor de verschillende wijzen van *slaan* afzonderlijke verwoorden.

(11) Dit salam is blijkbaar ontleend aan islam, welks verkondigers de besnijdenis op Misool zullen hebben ingevoerd. Ook falapas herinnert aan het Maleische bĕrlĕpas, *loskomen*.

(12) Volgens Coorengel en van der Crab beteekent wanji in het Tidoreesch zoowel *zon* als *dag*, terwijl Wallace in zijn Tidoreesche woordenlijst *dag* door welloesita vertaalt; daarentegen is ook volgens hem siasan in het Misoolsch eveneens *zon* en *dag*, en vindt men hier voor beide begrippen in de talen van Toeboeroeasa, Karas en Onin verwaute woorden. Zoo worden in de talen der Karas-Eilanden

KARAS.	KAPAUER.	ONIN DI BAWA.	HUMBOLDT-BAAI.
man	tohi	atéwa	
è	*idem*	afafa	
gé	*idem*	apana	
ali arè	*idem*	atara	
oe	noroeta	ruwanonona mapota	widjo S.
eet	kotperi	asoesiéa	
t nané	hoonkonja	nêmien soesoe	
liet	iakroek	asaliek	
eré	tembor tomoda	fasawa	
noené	dokéïa	atata	
kon ([12])	*hari* (mal.) ([12])	rérangé ([12])	
oen ([12])	wendoema	gogom M.	
	sira	sokiet	
boenpé	sawarapa	sawarapoeniet	kainoe S.
ami	jes	mani	mano B.
en	kamien	sakafien	
r	heel	sahier M.	iga S. oidja R.
nakaloen	heel kenda	sahier onpatin	
oeroen	heel woor	sahier wikier	
	kô	waïogan	
	biaar	agia.	hidom S.
aré	peni	féni M.	
aré koeloen	geen	féni oeni	
ren	dana	sakéra	
ies	toenies	toenies M. ([14])	fembi nado R.
ier	poesier	poesier M. ([14])	fembi R.
	hawaan	galok M. ([14])	proer R.
ei		*tabakki* M.	*sabagai* B. S. en R.
tika	mahi	mistiek oeni	
([12])	toom	jafi M.	aïe R.
gowa ([12])	hara hara ([12])	maram M.	
en ([12])	deroom pêda	sikiet	
	kôkô	kôkô	olin R.
roen	woeien	patien M.	
kap	geréïa	*manoesia foeti* (mal.)	
	kiaam	arobier M.	
éra	*bandéra*	*pandéra*	
éra kompani	bandéra kompani	pandéra kompani	
kap	roroema	rararak	*mera* S. (mal.)
	boemboeng	*afoeti* (sabok M.)	tanda S.
g kap	kenik kenik	*biroe* mal	tudo S.

egrippen *nacht* en *duister* door hetzelfde woord vertolkt, terwijl de woorden voor *dag* en *licht* e van Toeboeroeasa en Kapauer, die voor *vuur* en *licht* in die van Karas verwant zijn.

[1]) Vergelijkt men het tweede lid van dit saamgestelde woord met de hierboven voor *hoofd* op- en woorden, dan ziet men daaruit, welke wijzigingen deze in de samenstelling ondergaan.

[1]) Van der Crab geeft voor *pijl* in het Tidoreesch het geheel verschillende woord m a s a j i, Wallace voor *boog* j o b i j o b i en in het Misoolsch f e a n. Volgens Muller beteekent p o e s i e r t Oninsch *pijl*, niet *boog*, daar hij echter voor het laatste geen woord opgeeft, is dit waarschijnlijk ergissing; ook voor *piek* en *werpspies* heeft Muller in het Oninsch de geheel afwijkende woorden: oe en t i b o r i of w a s a r.

TELWOORDEN.

NEDERLANDSCH.	TIDOR.	MISOOL.	ONIN DI BAWA.	HUMBOLDT-BAAI.
een	rimooi	katim.	sa	tei
twee	malofo	loe	noewa	roos
drie	rangi	tool	teni	ossor
vier	raha	foet	faat	au
vijf	romotoha	liem	nima	meniam
zes	rora	onoem	nem	mandose
zeven	tomodi	fit	tara sa ([15])	tamagorondoe
acht	tofkangi	wal	tara noewa ([15])	rabador
negen	sioe	si	sapoeti	eppawa
tien	njagi moei	lafoe	poesoea	rappan
twintig	njagi malofo	lafoe loe	poeti noewa	anadi.
honderd	ratoemoi	oeton	ratja	

Het door de kommissie der Soerabaja opgemaakte woordenlijstje van de taal der Humboldt-Baai bevat nog de volgende woorden, waarnevens wij die uit de woordenlijsten van Beccari, van der Crab, Muller, von Rosenberg en Wallace plaatsten.

NEDERLANDSCH.	TIDOR.	MISOOL.	ONIN DI BAWA.	HUMBOLDT-BAAI.
tand	ing C. en W.	kalifin W.	nifan M.	inoja C. no of noor R. en S.
varken	soho C. en W.	boo W.	papio M.	foro S. en R.
veder	gogo C. en W.	goef W.		tawaar S.
geel ([16])	goeratji C. en W.	koemenis W.		gelaap S.
groen	idjoe C.			isa S.
zwart	kokotoe W,	moelmeten W.	kamoeso M.	monjé S.
schuit	oti W.	owé W.	raikokoi M.	déro C. waga R. en S.
touw	goemi C.			taro C. waro S.
mes	dari W.	tjeni W.	toeni M.	sigo C. R. en S.
pisang	koi W.	tala W.	foegi M.	hori C. oer R.
klapper	igo C. en W.	nea W.	roero M.	nieuw C. en R.

([15]) Bij deze Oninsche telwoorden tarasa *zes* en taranoewa *zeven* verdient het opmerking, dat het laatste deel dezer samenstellingen sa en noewa *een* en *twee* beteekent. Hoewel *zes* door nem vertaald wordt, schijnt tara hetzelfde te beteekenen, in welk geval de Oninners in plaats van het tientallig of het door vele andere Papoesche stammen gebruikte vijftallig stelsel tot zes tellen eene eigenaardigheid, die men in de vele door Fabritius opgeteekende Papoesche telwoorden (*Tijdsch. Bat. Gen.*, D. IV, bl. 211—215) ook bij die van een ongenoemden bergstam der Noordkust bewesten de Meospaloe-Eilanden aantreft, evenals bij de bevolking van Amberbaken en Roon, welke beide laatste stammen echter buitengemeen zonderling *zeven*, *acht* en *negen* door 6 + 2, 6 + 3 en 6 + 4 uitdrukken.

([16]) Het Tidoreesche goeratji beteekent zoowel *geel* als *goud*, terwijl het volgens Filet (*Plant. Woord. Ned. Indië*) op Ternate ook de naam is van den tot geel verwen gebruikten *kurkuma* wordt

Eindelijk kennen wij uit de Humboldt-Baai nog deze woorden: *vriend*, wapimé S; *bijl*, iré R. en S.; *dolk*, genan R; *dooden*, maboe R; *roeien*, saoe S.; *schieten*, simiet R.; *baard*, sieiroe R.; *betelnoot*, peli S.; *djamboe*, anakré R.; *komkommer*, temai R.; *mangga*, wai S.; *pandanus*, aréti C.; *rotan*, koëdja C., maar hi S.; *klapperboom*, niem R.; *klapper*, ngiò B.; *klapperbast*, niensinoise S.; *klapperblad*, hibaraoe S.; *klapperdop*, nilandoe S.; *loeri*, ojan R.; *paradijsvogel*, tiaar R.; *hoofddeksel* van nipa-bladeren, dasa S.; *haarkam*, klala S.; *oorsieraad*, oentji R.; *neussieraad*, soegir R.; *halsband*, denda S. en kannoe R.; *armband*, gi R., na en piga S.; *borstsieraad*, kandari R.; *buikband*, keer R.; *schaamdeksel*, mabotoe S. en onan R.; *glaskraal*, karoeë R,; *hoofdkussen* van hout (zie *Rapport Etna*, plaat, YY n°. 7) oemeri S.; *bamboezen koker*, ko S.; *roeispaan*, etjan R.; *pauk*, metjingki R.; *wit katoen*, jala R. en *pandanus-vezels* (verg. bl. 122 hiervoor) iem C.

NALEZINGEN EN VERBETERINGEN.

(*Reis van van der Crab.*)

Bl. 7, *reg.* 7 *v. o. Mohamed Taher, alias Bode.* Blijkens bl. 138 en 216 is dit dezelfde Tidoreesche Prins, die aan de beide volgende reizen met de stoomschepen Dassoon en Soerabaja deelnam, zoodat men hier ook *Duivenbode* zal moeten lezen.

bl. 9, *reg.* 10 en 9 *v. o. Pala Maba* en *Pala Onim.* In het uittreksel dezer reis van Teysmann (*Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg*, v. I., p. 61) identifieert Dr. Scheffer deze beide notemuskaatsoorten met de reeds door Reinwardt gegeven wetenschappelijke namen: *Myristica succedanea*, *var. brevifolia* en *Myristica succedanea.*

bl. 20, *noot* 2. Nadere bijzonderheden over deze Engelsche vestiging te Dorei in de noot op bl. 226.

bl. 23, *reg.* 12. *Nix* lees *Niks.*

bl. 23, *noot* 1. Ter kwader ure is het mij hier ontgaan, dat ook de kontroleur Goldman kort na Bernstein in Juli 1863 Gebe bezocht; verg. *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XV, bl. 499—515.

bl. 23, *noot* 2. Wel wordt in de door den heer Leupe uitgegeven stukken (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 219) de negorij Sanaffi op de westkust van Gebe geplaatst, maar blijkens de naar de opname van 1703 vervaardigde manuscript-kaart van 1711 kan dit slechts een vergissing zijn.

bl. 24, *reg.* 11. *Ploiarium*, volgens Dr. Scheffer *Archytaea sessilis.*

bl. 24, *reg.* 14. *Twee soorten van Bobea*, namelijk de *Polyphragmon stipulosum* en *Polyphragmon sessile* Scheff.

bl. 24, *reg.* 14. *Leucopogon* lees *L. Moluccanum* Scheff.

bl. 24, *reg.* 15. *Santalea celestrinea* lees *Santalum, eene Celastrinea.* Volgens Scheffer is de eerste plant de *Exocarpus latifolia* R. Br., de tweede de *Geniostoma Lasiostemon.*

bl. 24, *reg.* 16. *Embelia arundinea* lees *Embelia, Arundinaria.* Dr. Scheffer benoemde de eerste *Maesa laevigata.*

bl. 26, *reg.* 9 *v. o. Gebe is weinig bevolkt.* Na de hevige pokkenepidemie van 1862 schat Goldman (t. a. pl., bl. 509) de Mohammedaansche bevolking van dit eiland op nog geen 200 zielen, terwijl Bernstein (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 458), die de Papoesche slaven en Tabelloreezen mederekent, het bevolkingcijfer op 1000 zielen stelt. Sedert is de bevolking eer achter- dan vooruitgegaan, daar Goldman in Sanaffi nog twaalf huizen telde, en de heer Teysmann dit getal tot de helft inkrimpt.

bl. 27, *reg.* 18. *Aegiceras nigricans* lees *majus.*

bl. 27, *reg.* 20. *Eene soort van Scyphiphora en van Soulumea.* Dr. Scheffer noemt de eerste *Scyphiphora hydrophyllacea* Gaertn., de tweede *Soulamea amara* Lam.

bl. 27, *noot.* Al te voorbarig heb ik mij door de overeenkomst der telwoorden laten verleiden, het *Gebeesch* voor na verwant te verklaren aan de taal der strandbevolking van Salawatti en Misool. Na nauwkeurige vergelijking der verschillende woordenlijsten vind ik wel het in de noot uitgesproken vermoeden bevestigd, dat men het Waigeoesch als na verwant aan het Mefoorsch beschouwen mag, maar het Gebeesch verschilt inderdaad evenzeer van die taal als van die der beide andere groote Papoesche Eilanden. Behalve enkele woorden, die door handelsverkeer aan het Maleisch en andere beschaafde talen van den Archipel ontleend zijn, heeft het Gebeesch nog de meeste overeenkomst met de bij Wallace voorkomende Alfoersche dialekten van Ambon, Boeroe en Ceram.

bl. 28, *reg.* 1. *Een soort van Samadera en Wendlandia*, volgens Dr. Scheffer de *S. Indica* Gaertn. en de *W paniculata* Dc.

bl. 28, *reg.* 2. *Soorten van Myrsine, Alyxia en Loranthacea*, volgens Scheffer de *M. Borneensis* Scheff, *A. stellata* R. en de *Dendrophtoë pentandra* L.

bl. 28, *reg.* 5. *Een soort van Garcinia*, volgens Dr. Scheffer de *G. oxyedra* Miq. var. *obtusata*.

bl. 28, *reg.* 6. *Twee soorten van Cinnamomum*, volgens Scheffer de *C. camphoratum* Bl. en de *C. Tamala*, *γ albiflora* Meissn.

bl. 28, *reg.* 7. *Een soort van Anacardiacea en van Maba*, volgens Scheffer de *Onocarpus Teysmanniana* en de *Maba Ebenus* R. Br.

bl. 28 *reg.* 3 *v. o. hoog stijl bergland* lees *hoog en steil.*

bl. 28 *noot.* Het eiland *Meosmansaar* heet *Neeuw* in de Beschrijving der Papoesche Eilanden van Rooselaer in 1706 (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 205) en in de manuscriptkaart van 1711 op het Rijksarchief. Voorts verwijs ik naar mijne noot op bl. 411, dat de eerste naam door *Eiland der voorouders* moet vertolkt worden.

bl. 33, *laatste regel. Kowaai* lees *Kowiai*, zooals in het vervolg van dit werk en de daarbij behoorende kaarten.

bl. 34, *noot* 1, *reg.* 6 *v. ond. Beccari*, p. 355 lees p. 354. Ook uit de sedert door den heer van der Crab uitgegeven Ternataansche kroniek (*Bijdragen Inst.*, R. 4, D. II, bl. 467) kan men zien, in welke uiteenloopende beteekenis atas en bawa in de plaatsbepalingen der Maleiers gebruikt worden, waarbij het vooral opmerking verdient, dat het eerste woord volgens hem *noord*, het tweede *zuid* zou beteekenen, dus juist het tegenovergestelde, als hierboven door Beccari werd opgegeven.

bl. 35, *noot*, *reg.* 4 *v. ond. Forel* lees *Foril.* Het *Koloniaal Verslag* van 1878 (bl. 34) vermeldt volgens de handelsvaarten van het stoomschip Egeron in de Maccluersgolf

nog de dorpen: *Partoepin*, *Keffer* en *Keffernoesa*, welke beide namen aan Keffer, een der Ceramlaut-Eilanden, doen denken; voorts *Kampong Baroe*, dat in het Maleisch *Nieuwdorp* beteekent en een jeugdige vestiging van kolonisten uit den Archipel zal zijn.

bl. 41, *noot* 2. Ook in het Oninsch beteekent roema volgens de bij dit werk gevoegde Woordenlijst *huis*.

bl. 46, *reg.* 16. De *Ceramsche Radja Djoemelaba*, misschien de Radja-loods van Ceramlaut, die in 1872 en 1876 Coorengel en de Soerabaja naar de Westkust van Nieuw-Guinea geleidde.

bl. 46 *noot.* Volgens later bekomen inlichtingen van den heer Bosscher, die in 1852 als ambtenaar met de Egmond naar de Westkust van Nieuw-Guinea ging, had Koepang, een Papoe uit Kapitoear, in 1856 op Ceram jeugdige kinderen als slaven willen verkoopen, waarvoor hij door den civielen gezaghebber van Wahaai werd aangehouden; hij wist echter met een van daar geroofde prauw naar zijn land terug te keeren. De bestraffing van dit nieuwe misdrijf werd eerst door den Goeverneur der Molukken aan de Radja's van Misool en Waigama opgedragen, die met eenige prauwen naar de Sekaar-Baai gingen, maar met bebloede koppen moesten afdeinzen. De wegvoering van den Radja van Roembatti door de Phoenix had ten slotte dit goede gevolg, dat deze zijne vrijheid herkreeg, nadat hij onder eede beloofd had, dat hij Koepang zou uitleveren; zulks geschiedde in 1859, waarop laatstgenoemde door den rijksraad van Tidor gevonnisd is.

bl. 47, *reg.* 10. *Tambani*, waarschijnlijk het *Tabini* der in 1878 door het Hydrografisch Bureau te Batavia uitgegeven *Zeekaart van den Molukschen Archipel*, *blad* 1, dat dan echter volgens de plaatsbepaling in den tekst te veel oostelijk ligt.

bl. 56, *noot*, *regel* 2. Reeds in de door den heer Leupe over den tocht van Jacob Weyland uitgegeven stukken

(*Bijdrag Inst.*, R. 3, D. X, bl. 194) wordt het eiland *Ef-man*, dat waarschijnlijk *Vogeleiland* beteekent, vermeld onder de namen *Jeffimaan* of *Koksbrood*, welke laatste naam nevens *Zeilklip* en *Aroe* op de kaart van Weyland aan deze eilandjes gegeven wordt.

bl. 56, *noot*, *regel* 7, *Beccari's laatste reis* lees *tweede.*

bl. 57, *regel* 13 *v. ond. Hydnophytum*, volgens Scheffer de *H montanum* Bl.

bl. 58, *noot* 1. Daar Moresby niet nader de ligging zijner *Thresholdbay* opgeeft, kan die ook beoosten den Drempelhoek liggen, in welk geval de door hem bezochte negorij Dorei Ketjil was,

bl. 58, *noot* 2. Volgens het Verslag van de reis der Soerabaja (bl. 223) schijnt *Warsai* meer oostwaarts bij *Maar* te liggen.

bl. 59, *noot* 2. Nadat Laglaize in 1877 de *Karooners* in hun land bezocht, kan de anthropophagie van dien stam niet meer betwijfeld worden; verg. de noot op bl. 219 van dit werk.

bl. 60, *noot* 2. Zie ook, hetgeen op bl. 408 van dit werk over den oorsprong der benamingen *Kainkainbeba* en *Meossoe* gezegd is.

bl. 62, *noot* 2. Ook in 1858 werd de *Kleine Geelvinkbaai* bezocht door het barkschip Ydroesi, dat de Etna te Dorei van steenkolen moest voorzien, (*Rapport der Etna*, bl. 68); volgens de latere berichten van Raffray heet deze baai bij de inlanders *Manseni*, zie bl. 406 van dit werk.

bl. 78, *reg.* 7. *Meeuwes* lees *Meeuwig.*

bl. 83, *reg.* 11. *Oebi dwaja* lees *Djawa.*

bl. 83, *noot.* Moop, volgens Dr. Scheffer moet dit koop zijn; zoo wordt ook in van Hasselts Woordenboek *suiker* door kop vertaald.

bl. 87, *noot* 1, *regel* 9. *Baun*, deze nieuwe soort is door Dr. Scheffer *Payena bawun* genoemd.

bl. 87, *noot* 1, *reg.* 15. *Pisang*, *tongtak*, *langit* lees: *de pisang tongkat langit* (*Musa uranoscopa*).

bl. 88, *reg.* 11 *v. ond.* *Ganemonbast;* de heer Teysmann houdt deze vezelplant voor den *Gnetum Gnemon.*

bl. 93, *reg.* 8 *v. ond.* 1849 lees 1850,

bl. 96, *reg.* 5. Achille Raffray deed in 1877 zijn tocht naar Nieuw-Guinea's Noordkust met den schoener Makassar van dezen *Hassan* onder geleide van diens zoon Idris en geeft in zijne reisbeschrijving (*Tour du monde,* 1879, T. I., p. 238 en 240) de afbeelding dezer twee Moluksche handelaars.

bl. 99, *laatste regel.* *Sri*, deze oliesoort vindt men ook te Ansoes (von Rosenberg, *Reist.*, bl. 53) en volgens Laglaize in het land der Karooners (*Tijdschr. Aardr. Gen.*, D. III, bl. 105.)

bl. 101, *reg.* 6. *Warmisel,* Fabritius noemt deze kampong *Waarmessel* (*Bijdragen Inst.*, D. II, bl. 377), terwijl die reeds door Forrest (*Voyage à la Nouv. Guin.*, p. 129) onder den naam *Warmassine* vermeld wordt.

bl. 104, *noot* 1, *reg.* 10. *Moenoebai* lees *Manoepoei.*

bl. 104, *noot* 3, *reg.* 5. *Kaisari* lees *Kairari.*

bl. 107, *noot* 2. Volgens de onderzoekingen van Dr. E. T. Hamy over de Spaansche ontdekkingen op Nieuw-Guinea wordt het eiland *Moa* het eerst vermeld in 1545 door Iñigo Ortiz de Retes, van welken zeevaarder ook de naam *Nieuw-Guinea* afkomstig is (zie *Bull. Soc. Géogr. Paris,* Nov. 1877).

bl. 107, *noot* 2, *reg.* 3 *v. ond.* *Jami* lees *Jomi.*

bl. 109, *noot* 1. De hier beschreven zonderlinge haardos der bewoners van *Tabi* vindt men waarschijnlijk afgebeeld bij Sir Edward Belcher (*Voyage round the world*, T. II, p. 80 en 82) en komt dan ook voor op de eilandenreeks beoosten de grens van Nederlandsch Nieuw-Guinea, die de Fransche ontdekkingstochten dezer eeuw ten onrechte *Schouten-Eilanden* noemden, maar die volgens de bovengenoemde studie van Dr. Hamy reeds in 1545 door Ortiz ontdekt en door dezen Spaanschen zeevaarder *Magdalena-Eilanden* genoemd werd.

bl. 121, *reg.* 5 *v. ond.* Dr. Scheffer houdt deze sapotille voor eene *Bassia* en noemde haar voorloopig: *Bassia Coco.*

bl. 122, *reg.* 2 *v. ond.* Dr. Scheffer geeft aan deze *Clausena* den naam: *Evodia suaveolens.*

Journaal van Coorengel.

bl. 139, *noot.* Van de door den heer Coorengel in den tekst opgegeven namen der *Kanari-Eilanden* vindt men op hierboven aangehaalde Zeekaart der Molukken behalve *Groot-Kanari*, *Noesela* en *Wien* van de kleinere middenste eilanden nog *Aroa*, *Faffan*, *Samega*, *Pian*, *Snioe*, *Gam*, zeker het *Gammoeseel* van Coorengel, en *Tjoen*, dat bij dezen *Fatjoon* en bij von Rosenberg *Tetjon* heet. Voorts heeft deze kaart nog de door von Rosenberg vermelde namen *Baroe* en *Lawat*, welk laatste nevens *Booi* reeds op de kaarten der Compagnie voorkomt; eindelijk de van elders niet bekende benamingen: *Loengoe*, *Pial*, *Ajerthal*, *Belio* (misschien hetzelfde als *Failoe* bij von Rosenberg en *Fooiloe* bij Coorengel) *Kananowat* en *Efking.*

bl. 143, *reg.* 8 en 7 *v. ond. Kolano*, *kapitalá*, *djadja*, *matafi* of *sowohi* en *kalama*. *Kolano*, de inlandsche titel der Moluksche Sultans, duidt in al de tot hunne rijken behoorende streken de vorstelijke waardigheid aan en wordt meestal door Koning of Radja vertaald; volgens het Mefoorsche taaleigen luidt die titel in de Geelvinkbaai *Korano*. *Kapitalá* is een verbastering van *kapitan-laut* (bevelhebber ter zee). De *djadja* wordt elders in dit werk (verg. bl. 229, 296 en 297) *djoedjau*, *djoedjoe* en *djogoegoe* genaamd, zooals op Halmahera de assistent of secundus van het distriktshoofd, op Ternate de rijksbestuurder heet; uit de Molukken is deze waardigheid dus naar de Papoesche Eilanden, Nieuw-Guinea's Westkust en naar de Geelvinkbaai overgebracht, terwijl op het eiland Boeroe het distriktshoofd zelf *djohoe* heet. Reeds in de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden der Compagnie (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 263)

wordt van een *sowohi* of dorpsregent op Misool gesproken, welke waardigheid volgens bl. 231 van dit werk ook te Ansoes voorkomt en misschien dezelfde, is als de bij Leupe (bl. 272) genoemde *sahoehi* van Gebe en de op bl. 305 van dit werk in de Maccluersgolf vermelde *sidoha*; volgens den heer van der Crab (*Bijdr.*, R. 4, D. II, bl. 486) vervult de *sowohi* aan het hof der Sultans van Ternate de functies van meubelwaarder. De titels *matafi* en *kalama* zijn mij van elders niet bekend.

bl. 143 *noot.* Sedert vond ik *Lilinta* vermeld bij Forrest (*Voyage N. Guinée*, p. 152) onder den naam *Linty*, spreek uit *Lintai.* Dat het staatje, waarvan Lilinta de hoofdplaats is, eigenlijk *Misool* moet heeten, blijkt nog uit de uitdrukkelijke verklaring van Teysmann (*Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVII, bl. 117), dat de inboorlingen voor het geheele eiland geen naam kennen, maar dat zij steeds het noordelijk en zuidelijk gedeelte als *Waigama* en *Misool* onderscheiden. Opmerkelijk is het voorts, dat beide namen ongeveer hetzelfde beteekenen. Moet men toch volgens bl. 142, noot 3, Misool door *Waterhuis* vertalen, Waigama moet *Waterstreek* beteekenen; in de eigenlijke Molukken is gama of gamòe *distrikt*, men denke slechts aan *Gamalama*, tijdens het Portugeesch en Spaansch gezag de zetel der Sultans van Ternate.

bl. 144, *reg.* 12. *Kolama's* lees *Kalama's.*

bl. 145 *noot.* Nadere bijzonderheden over de fauna en flora van Misool vindt men in het verslag van Teysmanns reis derwaarts in 1876 (*Nat. Tijdschr. N. Ind.*, D. XXXVII, bl. 109--120). Daaruit blijkt, dat men daar behalve de in onze noot genoemde buideldieren ook de koeskoes-soorten der Ambonsche Eilanden aantreft.

bl 146, *reg.* 12. *Kapopop.* In verband met *bl.* 147, *reg.* 6 *v. ond.* zal men misschien *Kapopok* moeten lezen; uit het door ons gevolgde afschrift van Coorengels journaal blijkt niet, welke lezing de voorkeur verdient.

bl. 150, *reg.* 15. *ontstaan* lees *uitstaan.*

bl. 152, *noot* 2. *Kassiem* is volgens Teysmann (t. a. pl., bl. 113) bij de bergbewoners de naam van den kangoeroe (*Dorcopsis*), die bij de strandbevolking *Kalédeh* heet.

bl. 155, *noot* 1. *Kaap van den Bosch* verkreeg reeds in 1636 van Pool den naam *Kaap Amsterdam*, (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 12).

bl. 155, *noot* 3. Het eiland *Woelang* wordt nog vermeld in de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden (*Bijdr.*, R. 3, D. X, bl. 51), terwijl Pool het *Eiland Amsterdam* noemde.

bl. 160, *noot* 1. Hier werd verzuimd op te geven, dat *Karas* ook in 1852 door den schoener Egmond bezocht is; zie bl. 382 van dit werk.

bl. 173, *laatste regel. Djamalaha* lees *Djimalaha*, evenals op *reg.* 8; het is waarschijnlijk dezelfde waardigheid, die op Ternate, Halmahera, Waigeoe en Mefoor *Kimalaha* genoemd wordt.

bl. 173, *noot*, *reg.* 5 *v. ond. Niet bestaat* lees: *veel kleiner is, dichter onder den wal ligt en daar Parent heet.* Bij nader onderzoek moet de inlandsche naam van dit eilandje *Serang* of *Tobiserang*, die van *Roze* daarentegen *Ega* zijn; vergelijk bl. 418 van dit werk.

bl. 187, *noot, regel* 11. *Verg. ook bl.* 261 lees: *bl.* 213, 261 *en* 269.

bl 190, *reg.* 6 *v. ond. Aboe Kassiem* werd niettemin Radja van Salawatti en daar in 1877 bezocht door den Franschen natuuronderzoeker Raffray, volgens wien (*Tour du Monde*, 1879, T. I, p. 241 en 242) hij verdacht werd, den destijds onder Danoe Hassan op Halmahera uitgebroken opstand te begunstigen.

bl. 193, *noot.* Beccari's onderscheiding der eilanden *Korrido* en *Sowek* is later geheel bevestigd door Raffray; zie voorts bl. 402 van dit werk.

bl. 197, *reg.* 11. Het inwendige van zulk een huis der

negorij *Korrido* wordt afgebeeld door Raffray (t. a. pl., bl. 283).

bl. 209, *noot.* Volgens A. Wernich, *Geographisch-medicinische Studien*, heet de *berri-berri* in Japan *kakke*, waar zij echter, hoewel moeielijk te genezen, niet zulk een snel verloop heeft als tusschen de keerkringen en jaren duren kan; zie *Verhandl. Gesellsch. für Erdk. zu Berlin*, 1879, p. 73.

(*Reis der Soerabaja.*)

bl. 214, *noot*, *reg.* 4. *Fauna* lees *flora*. Aan het hier gegeven overzicht der reizen van Beccari naar den Indischen Archipel moet nog worden toegevoegd, dat deze onvermoeide natuuronderzoeker zich in 1878 op nieuw derwaarts begaf, om de flora der Bovenlanden van Sumatra's Westkust te onderzoeken, van waar hij in het laatst van dat jaar weder in Italië terugkeerde, maar van welken tocht mij tot dusver niets bekend is dan de zeer voorloopige berichten in Petermanns *Mitth.*, 1878, s. 396 en in Cora, *Cosmos*, T. V., p. 118.

bl. 215, *noot.* De heer Renesse van Duivenbode, wiens handelsondernemingen zooveel tot de ontwikkeling van Nieuw-Guinea's Noordkust bijdroegen, is in den laatsten tijd overleden. Zie *Notulen Bat. Gen.*, D. XVI, bl. 117.

bl. 217, *laatste regel.* Een afbeelding van Samaté vindt men bij Raffray, *Tour du Monde*, 1879, T. I. p. 248).

bl. 219, *noot.* De *Karooners* zijn afgebeeld door Raffray, t. a. pl., bl. 269.

bl. 224, *noot* 1. Het is dan ook opmerkelijk, dat Raffray in zijne zooveel uitvoeriger berichten over dit deel der Noordkust van geen stam *Arfoe* melding maakt.

bl. 224, *noot* 2. Het in- en uitwendige van zulk een hoog verheven woning der *Amberbakers* is afgebeeld door Raffray, t. a. pl., bl. 264 en 265. Aandacht verdient de opmerking van dezen reiziger, dat de Amberbakers van

Mefoorschen oorsprong zijn (aldaar bl. 266 en 274), terwijl de achter dezen stam in het binnenland wonende Wossaonies uiterlijk zeer tot de Arfakkers naderen; verg. de platen op bl. 256 en 267 aldaar.

bl. 228, *reg.* 7 *v. ond.* De *Sengadji Brosi*, die de Soerabaja als tolk naar de Geelvink- en Humboldt-Baai verzelde, geleidde in 1877 Raffray naar Korrido.

bl. 229, *reg.* 3. *Marinjo* is op Java een ambtenaar van policie; *Soroean* hetzelfde als *siroean* op bl. 299.

bl. 231, *reg.* 3 *v. ond.*, *bl.* 232, *reg.* 11 en *bl.* 233, *reg.* 8. *Sowahi* lees *Sowohi*; *Djoeroebassa* beteekent in het Maleisch tolk.

bl. 237—239. Uit de *Bericht. Utr. Zend.*, 1877, bl. 200, ziet men, dat het geschil tusschen Dorei en Roon destijds nog niet was bijgelegd, en dat de oorlogstoestand voortduurde.

bl. 245, *noot* 2 en 3. Volgens de *Ber. Utr. Zend.*, 1877, bl. 173—174, is de zendingpost te *Moom* in December 1876 opgeheven, daar de bevolking naar het naburige *Pasimi* verhuisd was. Waarschijnlijk ligt dit laatste dus bij de Kaap der Roode Heuvels, een weinig bezuiden Warboesi.

bl. 268, *noot.* Ook von Miklucho Maclay zag in November 1877, evenals reeds Tasman in 1643, onder het voorbijvaren eene vulkanische uitbarsting op dit eiland *Lesson* en op het oostwaarts daarvan reeds aan de oude Spaansche en Hollandsche zeevaarders bekende eiland *Vulkaan;* zie Petermanns *Mitth.*, 1878, s. 409 en 410.

bl. 269, *noot* 2. Zie nog het scheikundig onderzoek van eetbare aarde uit Taue of het Admiraliteits-Eiland, die Maclay aan de Natuurkundige Vereeniging te Batavia had toegezonden, in *Natuurk. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVII, bl. 70.

bl. 269, *noot* 3, *reg.* 2. Daar in de woordenlijst van de taal der Humboldt-Baai, opgeteekend door von Rosenberg (*Nat. Tijdschr.*, D. XXIV, bl. 350), het woord *hoen* voorkomt, beweert Beccari ten onrechte, dat de bewoners deze dieren niet kennen.

bl. 283, *noot.* Ook Raffray gewaagt in zijne berichten (*Bull. Soc. Géogr. Paris*, 1878, p. 399) van een stam *Pokombo* in het Arfak-Gebergte.

bl. 284, *noot.* De heer Bruyn, die onlangs met den tegenwoordigen Resident van Ternate P. J. Laging Tobias de dierentuinen te Amsterdam en 's Gravenhage met een paar levende paradijsvogels (*Paradisea Papuana*) verrijkte, verkreeg in 1876 door zijne herhaaldelijk naar Nieuw-Guinea uitgezonden jachttochten een allermerkwaardigste zoölogische ontdekking. Een zijner jagers vond in het Arfak-Gebergte een slecht bewaarden schedel van een *Tachyglossus* of *Echidna*, welken hij naar het Museum te Genua zond, waar men uit dit onvolledig exemplaar terstond opmerkte, dat het een nieuwe soort was, die veel grooter zijn moest dan de beide tot dusver uit Australië en Tasmanië bekende soorten en *Tachyglossus Bruynii* genoemd werd (zie *Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVII, bl. 178 en 181). Een jaar later vond Laglaize in het bergland der Karooners mannelijke en vrouwelijke exemplaren van dit dier, die door den heer Bruyn naar Europa zijn opgezonden en deze soort nader zullen doen kennen (aldaar bl. 193). Het gewicht dezer ontdekking voor de zoölogische geografie is, dat de laagste orde der zoogdieren, die der *Monotremata* of tepellooze kloakendieren, bestaande uit de beide familiën: *Ornithorynchus* of vogelbekdier en *Echidna*, tot dusver alleen in Australië was aangetroffen, terwijl het nu blijkt, dat die ook in Nieuw-Guinea vertegenwoordigd is door dit laatste geslacht, dat door zijn uiterlijken bouw tot de egels of miereneters zou behooren, wanneer het niet door zijn inwendig maaksel daarvan ten eenen male verschilde. Een nieuw bewijs hoeveel belangrijks de fauna der nog geheel onbekende binnenlanden van Nieuw-Guinea kan opleveren,

bl. 288, *noot* 2. Omtrent het geheel onbekende *Oesba* kan nog worden medegedeeld uit het *Kol. Verslag* van

1878, bl. 33, dat de Kimalaha dier plaats in Juli 1877 Patani met acht prauwen bezocht, om den opstand van Danoe Hassan op Halmahera te ondersteunen. Daar echter deze oproerling zich kort te voren aan het Nederlandsch bestuur had onderworpen, gelastte de Resident van Ternate, in afwachting van hetgeen later omtrent de Tidoreesche hoofden op Nieuw-Guinea zou worden vastgesteld, den Kimalaha huiswaarts te keeren, nadat hij zich onder eede verbonden had, niets meer tegen het gezag des Sultans van Tidor te ondernemen. Wel een herinnering, hoe volstrekt noodig het is, dat de nog nimmer behoorlijk opgenomen westkust van Waigeoe eindelijk eens door onze oorlogschepen worde bezocht.

bl. 292, *noot*, *reg.* 10. Volgens de groote kaart der Soerabaja en de nieuwe Zeekaart der Molukken heet *Foul Island* bij de inlanders *Djerief*; op de laatste kaart draagt *Point Pigot* den inlandschen naam *Oeme*, welken men reeds op de manuscriptkaart der Papoesche Eilanden van 1711 aantreft.

bl. 292, *noot*, *reg.* 13. *Weiëm* lees *We-iem.*

bl. 293, *noot.* De nieuwe Zeekaart van den Molukschen Archipel plaatst de negorij *Moepali* op een vooruitspringende landtong der zuidkust van *Popa*, de kampong *Mata* op de noordkust en bovendien nog een negorij *Sobang*, die reeds op oude kaarten der Compagnie voorkomt, bij den westhoek van dit eiland. In verband met de noot op bl. 410 van dit werk gis ik echter, dat men daar van de nabij Popa voorkomende eilandsnamen *Jet* (hetgeen de kaart van 1753 *Jot* noemt) in *Jef* moet veranderen en zoo ook *Esjooi*, *Espee* en *Esseloeën*, evenals *Esplee*, het oostelijkste der Boo-Eilanden in *Efjooi*, *Efpee*, enz.

bl. 295, *reg.* 11 en 12. Deze rivier beoosten Kassiem heet volgens Teysmann *Fakal*, die haar bij zijn bezoek op Misool in 1876 met de sloep van den goevernementstoomer Anjer opvoer; zie *Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVII, bl.

117—119. De naam *Fakat* op de zooeven genoemde Zeekaart is zeker een drukfout, evenals men daar voor de rivieren *Takee* en *Takemoe* zal moeten lezen *Fageoe* en *Fakemoe.*

bl. 302, *noot* 1. Uit het *Kol. Verslag* van 1878, bl. 34, blijkt evenwel, dat de Egeron in 1877 op nieuw de Sekaar-Baai bezocht, waar een Europeesch ingezetene van Buitenzorg te Partoepin, misschien een andere naam voor het in de noot vermelde Pattiboera of voor Wartoewar, achterbleef, om er eene handelsonderneming te beproeven.

bl. 305, *reg.* 4 *v. ond.* *Sidoha* misschien dezelfde waardigheid als de elders in dit werk vermelde *Sowohi*, zie hiervoor de nalezing op bl. 143.

bl. 315, *noot* 2, *reg.* 6. *Schiereiland Baaik*; reeds in de door den heer Leupe uitgegeven bescheiden (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 50) wordt dit deel van Nieuw-Guinea in 1655 de *Kust van Bay* genoemd.

bl. 316, *noot* 2. Bij het hier gegeven overzicht der woordenlijsten, waarin de talen of dialekten van Ceram zijn opgenomen, werd verzuimd op te merken, dat de door Dr. S. Muller (*Reizen Ind. Archip.*, D. I) en von Miklucho Maclay (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D, XXIII) verzamelde woordenlijsten der talen van Nieuw-Guinea's Westkust ook het Ceramsch bevatten, zooals het op die kust gesproken wordt.

bl. 317, *noot* 2. Op de groote kaart der Soerabaja (verg. ook bl. 418 van dit werk) heet de noordkaap der Rijklof van Goens-Baai tusschen de Karas-Eilanden en Samei *Patimoeni*, dat dus meer met de opgave van Beccari overeenstemt.

bl. 323, *reg.* 17. *Oeroe Langoeroe.* Toen von Miklucho Maclay in 1874 de Tritonsbaai bezocht, was volgens hem deze inlandsche naam bij de bewoners onbekend; zie *Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVI, bl. 160.

bl. 326, *noot*, *reg.* 14. *Woeassirau* lees *Woeausirau.* Ook werd verzuimd hier te vermelden, dat het fregat Prins

Hendrik in 1853 de Tritonsbaai bezocht; vergelijk bl. 382 van dit werk.

bl. 331, *reg.* 4, 7 en 8. *Orangtoea* beteekent in het Maleisch *oudste.* Zonderling is het voorts, dat hier in dezelfde negorij *Djogoegoe* en een *Djoedjau* voorkomt; verg. de Nalezing op bl. 143 hiervoor.

bl. 331, *noot* 2. Zie over de ligging der negorij *Olla* nog bl. 435 van dit werk.

(*Bijlagen.*)

A.

bl. 346, *reg.* 15. ***Geen betrouwbaar bericht, dat oudtijds goud van Nieuw-Guinea naar de Molukken is uitgevoerd.*** De beroemde Spaansche zeevaarder Andres de Urdaneta, die van 1525 tot 1536 in de Molukken verbleef, verzekert wel is waar, dat er op Batjan van de Papoesche Eilanden goud werd aangebracht, weinig maar van fijn gehalte (zie het inmiddels verschenen tweede gedeelte der studie van den heer Tiele over de Europeanen in den Indischen Archipel, *Bijdr. Inst.*, R. 4, D. III, bl. 24); wanneer men echter bedenkt, dat het eiland Batjan zelf nog in onze dagen een geringe hoeveelheid stofgoud oplevert, dan ligt, dunkt mij, de vooronderstelling voor de hand, dat de Sultan van Batjan, om de gouddorstige Europeanen uit zijn eiland te houden, de ware vindplaats van dit goud geheim hield en die met opzet in de ver afgelegen, destijds nagenoeg onbekende Papoesche Eilanden plaatste.

bl. 348, *reg.* 19. *Verleden jaar* lees *in* 1877.

bl. 349, *noot.* Volgens den Portugeeschen geschiedschrijver Castanheda waren de Papoesche vorsten, die aan het verbond tegen de Portugeezen deelnamen, de Radja's van *Waigama*, *Waigeoe*, *Quibibi* (waarschijnlijk *Gebe*) en *Mincimbo*, welke gruwelijk verbasterde benaming misschien

Misool moet beteekenen. Focatia, wiens naam eigenlijk Fogaça luidt, was de neef van den beroemden Galvaõ. Zie Tiele, t. a. pl. bl. 42 en 52.

bl. 352, *reg.* 9. *Waarom hij van Salawatti niet spreekt, durf ik niet beslissen.* Opmerkelijk is het, dat in de zoo even aangehaalde plaats van Castanheda Gebe onder de Radja-ampat in plaats van Salawatti genoemd wordt; misschien woonde dus dit vorstengeslacht oorspronkelijk op het eerste eiland en bracht het zijn zetel later naar het andere over. Indien die verhuizing met afval van de Sultans van Batjan samenhing, verklaart zulks, waarom deze vierde vorst door van der Dussen niet genoemd wordt.

bl. 359, *reg.* 5 *en* 6. *Vrede met Tidor* lees *wapenstilstand.* Uit van Dijk, *Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo*, enz., bl. 304—306, ziet men, dat den 13 April 1654 onder bemiddeling der Spanjaarden en Hollanders een wapenstilstand gesloten werd tusschen de Sultans van Ternate en Tidor, waarbij de laatste zijn sterk fort te Sahoe op Halmahera ontruimde, dat wegens de gevaarlijke nabijheid van Ternate door Nederlandsche soldaten bezet werd. Kort daarna in Januari 1657 overleed Sultan Saidi, de trouwe bondgenoot der Spanjaarden, en werd met hulp der Nederlanders de kroon van Tidor aanvaard door Saifoddien, die het in den tekst vermelde verdrag tot uitroeing der specerij-boomen sloot.

bl. 362, *reg.* 8 *v. ond.* *Wigbers* lees *Wiggers.*

bl. 362, *laatste regel.* *Padoeido* lees *Padeaido.*

bl. 371. Mochten latere historische onderzoekingen het hierboven geuite vermoeden bevestigen, dat de Radja's van Salawatti in de zestiende eeuw op Gebe woonden, dan kan ook dit feit ten grondslag liggen aan de inlandsche overlevering, dat Gebe reeds in lang vervlogen eeuwen een machtige staat was. De heerschappij, die van uit Gebe over het noorden van Nieuw-Guinea werd uitgeoefend, en

de vernietiging dier macht door Tidor vallen echter zeker eerst in de eerste helft dezer eeuw.

B.

bl. 375, *regel* 9. Volgens dagbladberichten begaf von Miklucho Maclay zich in het voorjaar van 1879, verzeld door den Ridder Bruno, uit Sydney ten vierden male naar Nieuw-Guinea, om de Zuid- en Oostkust tot de Astrolabe-Baai te onderzoeken.

bl 375, *noot.* Vergelijk nog over de onbeduidende hoeveelheid goud in de *Goldie-Rivier* achter Port Moresby *Zeitschr. Ges. für Erdkunde zu Berlin*, Th. XIV, s. 155.

bl. 376, *reg.* 9. *Oost-Guinea* lees *oostelijk Nieuw-Guinea.*

bl. 382, *reg.* 4 *en* 5. Hier intelasschen de volgende reis:

1849. *Reis van het Engelsch oorlogschip Maeander onder den kapitein ter zee H. Keppel van Port Essington in Noord-Australië benoorden Nieuw-Guinea naar Sydney.*

In December vaart dit schip door de Pitt-Straat en bezuiden de Schouten-Eilanden naar de Admiraliteits-Eilanden, zonders ergens te landen, daar de oostelijke stroom het voorgenomen bezoek der Humboldt-Baai verhindert.

Zie Keppel, *Visit to the Indian Archipelago in H. Maj. ship Maeander*, Lond. 1853, v. II, p. 198—201.

bl. 384, *reg.* 12 *v. ond.* Hier achter te voegen:

vertaald in von Rosenberg, *Der Malayische Archipel*, Leipzig 1878, s. 413—478.

bl. 385, *reg.* 17. Hier achter te voegen:

vertaald in von Rosenberg, *Der Mal. Arch.*, s. 374—396.

bl. 385, *reg.* 24. Hier voor Gagi nog in te voegen Gebe.

bl. 387, *reg.* 3. Hierachter te voegen:

Volgens het onlangs verschenen akademisch proefschrift van H. J. Veth, *Overzicht van hetgeen door Nederland gedaan is voor de kennis der fauna van N. Indië*, bl. 158, bezocht Hoedt alleen Misool, zoodat de voorgenomen reis naar Nieuw-Guinea geen plaats had.

bl. 387, *reg.* 8. Hier bij te voegen:

Volgens bl. 101 van dit werk moet de Suriname op deze reis ook de kust van Wariap hebben aangedaan.

bl. 387, *reg.* 13 *v. ond.* Hier achter te voegen:

vertaald in von Rosenberg, *Der Mal. Arch.*, s. 480—518, terwijl uittreksels over de Geelvinkbaai en de Schouten-Eilanden voorkomen in de *Annales de l'extrême Orient*, p. 193—196 en 297—300.

bl. 387, *reg.* 3. *v. ond.* Hier achter te voegen:

vertaald in von Rosenberg, *Der Mal. Arch.*, s. 518—548, terwijl men uittreksels over de Arfakkers en Hattammers vindt in de *Annales*, p. 13—20 en 219.

bl. 388, *reg.* 18. 1870 lees 1871.

bl. 389, *reg.* 15 *v. ond.* Hier bij te voegen:

Op deze reis moet de Vettor Pisani ook Dorei bezocht hebben; verg. bl. 215, noot 2, van dit werk.

bl. 393, *reg.* 22. Hier achter te voegen:

terwijl dit bericht verkort vertaald is in de *Annales*, p. 338—343.

bl. 393, *reg.* 11 *v. ond.* Hier bij te voegen:

Dit bericht van Raffray ook uitvoeriger en met vele platen opgeluisterd in de *Tour du monde*, 1879, T. I, p. 225—288.

bl. 394, *reg.* 11. Hier moet nog bijgevoegd worden: 1879. Tocht van een kontroleur met den goevernementstoomer Havik naar de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea's Noordkust.

Op deze reis bezoekt men behalve Gebe, Waigeoe, Salawatti, Misool, Dorei en de Geelvinkbaai nog de Mapia-Eilanden (zie bl. 397 van dit werk) en bij de onbekende westkust van Waigeoe het eilandje Biantji, waar een Tidoreesche Prins gevestigd was.

C.

bl. 396, *reg.* 3. *Joei en Oeta.* Deze spelling, die reeds voorkomt in de bescheiden en kaarten der Compagnie (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X, bl. 205) verdient de voorkeur boven het aan Forrest (p. 175) ontleende *Joe* en *Oetoe* der meeste nieuwere kaarten, dat men ook nog op de nieuwe Zeekaart der Molukken aantreft.

bl. 396, *reg.* 13. *Lawien en Kateek, het oosteinde der Obi-Eilanden.* Het tweede dezer eilandjes heet op de nieuwe Zeekaart *Kiekiek.* Daar deze verbindingschakel tusschen de

Obi-Groep en de Papoesche Eilanden in latere jaren weinig of niet door onze oorlogvaartuigen bezocht werd, behield ik hier met opzet den naamsvorm, zooals die reeds (verg. bl. 355 van dit werk) in de bescheiden uit den tijd der Compagnie voorkomt. Op de kaart van Dumont d'Urville (*Reis der Astrolabe* in 1828, n°. 39), op die van Duperrey (*Atlas der Uranie*, n°. 3) en op die van d'Entrecasteaux (Atlas dezer reis, n°. 36) heet dit eilandje *Kékek* en *Kakek*, welke vormen evenals het *Kiekiek* onzer nieuwste kaart waarschijnlijk slechts achtereenvolgende verbasteringen zijn van den oorspronkelijken naam *Kateek*; zoo heet dit eilandje zelfs *Pekik* in het besluit der Indische Regeering van 3 Januari 1876, waarbij 's Goevernements rechten op den Obi-Archipel werden gehandhaafd, (verg. *Kol. Verslag* over dat jaar, bl. 27.)

Zeer opmerkelijk is op de zooeven genoemde kaart van Duperrey, dat daar de bezuiden Halmahera gelegen *Dammar-Eilanden* zich onder den naam *Gorongo* zeer ver zuidwaarts uitstrekken, welke zuidelijke eilandjes geheel op de oude kaarten, evenals op de nieuwe Zeekaart ontbreken. Den naam *Gorongo* vond ik het eerst bij Forrest (*Voyage*, p. 63) voor de eilanden bezuiden Poeloe Dammar. De heer von Rosenberg, die dezen naam *Tjironga* spelt, zegt (*Reistochten*, bl. 106), dat dit de inlandsche naam is van het tweede eiland der groep, hetgeen op de oude Compagnie-kaart van Halmahera, uitgegeven door het Instituut (*Bijdragen*, R. 3, D. VII), *Hasselt* genoemd wordt, welke zuiver Hollandsche benaming echt zonderling op onze nieuwe Zeekaart verknoeid is in *Hasil*, dat in het Maleisch *schatting* beteekent.

Ziet men uit het bovenstaande, dat niet elke, schijnbaar zeer nauwkeurige afteekening van vreemde zeekaarten een verbetering is, die op nauwkeurige opnamen berust, zoo moet ik bij deze gelegenheid uitdrukkelijk waarschuwen tegen de in 1877 door Guido Cora uitgegeven

kaart der *Batjan-* en *Obi-Eilanden* (*Cosmos*, v. IV, nº. 6). Volmondig erkennende, dat vele gedeelten der uitgestrekte Groote Oost door onze marine niet of zeer onvoldoende verkend zijn, moet ik niettemin in overweging geven, dat deze beide groepen volstrekt niet tot de weinig bekende en schaars bezochte deelen der Molukken behooren. Toch verschilt Cora's voorstelling, vooral van de Obi-Eilanden, zoo buitengemeen van die onzer nieuwste zeekaarten, dat ik het zeer gewaagd zou vinden, die zonder nader onderzoek voor juist aan te nemen, alleen op grond, dat Cerruti en de Lenna op den bl. 387 hiervoor vermelden tocht in 1870 op een afstand van ruim tien zeemijlen noordwaarts van deze groep gezeild hebben. De taak der nauwkeurige aardrijkskundige opname onzer uitgestrekte Indische eilandenwereld is zoo verbazend groot, dat wij daarbij zonder nationale ijverzucht dankbaar de hulp van andere zeevarende volken mogen aanvaarden; wanneer men ons echter verbeteringen onzer zeekaarten wil opdringen, hebben wij het recht te eischen, dat die op voldoende wetenschappelijke grondslagen berusten.

bl. 396, *reg.* 10 *v. ond. Groot Kei*, hier achter te voegen *en van de Aroe-Eilanden.*

bl. 396, *laatste regels en noot. De kleine benoorden Waigeoe gelegen archipels van Wajag, Sijang, Ajoe en Asia.* Over de benamingen der tot deze groepen behoorende eilanden op de nieuwe Zeekaart der Molukken nog enkele opmerkingen.

Het hoofdeiland der eerste groep heet daar *Wiang*, waarvoor *Wajag*, (*Vajag* op de kaarten van Duperrey, bij Forrest volgens Engelsche transcriptie *Wyag*), stellig de voorkeur verdient. De door de Fransche zeevaarders gegeven benamingen *Stephani* en *Labische* moeten natuurlijk *Stéphanie* en *Labiche* gespeld worden. De beide eilandjes *Coquille* en *Uranie* heeten te zamen *Ine;* dit is de Fransche spelling, waarvoor Forrest (*Voyage*, p. 89) *Pulo Een* schrijft en er uitdrukkelijk bijvoegt, dat dit *Vischeiland* be-

teekent. Inderdaad heet *visch* volgens de ons ten dienste staande woordenlijsten in de talen van Waigeoe, Gebe, Salawatti, Misool, Mefoor en Oost-Halmahera ien, iejen of ijaan, verwant aan het Maleische ikan. Op een Hollandsche kaart moet dus deze inlandsche eilandsnaam *Ien* gespeld worden.

Om dezelfde reden moet de tweede groep, bij Forrest *Syang*, op onze kaarten *Sajang* heeten. Het noordwaarts gelegen eilandje noemt de nieuwe Zeekaart *Oog.* Forrest, de eenige zeevaarder, die deze onbewoonde eilanden bezocht, verzekert echter uitdrukkelijk (t. a. pl. bl. 177), dat het *Pulo Eye* genoemd wordt; ook dit is dus een inlandsche naam, die op onze kaarten *Ai* of *Aai* moet geschreven worden.

Ook voor de *Ajoe-Eilanden* is Forrest als de eenige ooggetuige de betrouwbaarste bron (*Voyage*, p. 96—103 en het kaartje op plaat 7.) De drie eenige bewoonde eilanden dezer groep, die door hunne hoogte ver zichtbaar zijn, heeten *Ajoe-Baba*, het zuidelijkste en grootste, *Abdon*, dat op de kaart van Dumont d'Urville (*Atlas der Astrolabe*, eerste reis, n°. 38) en op de nieuwe Zeekaart ten onrechte *Popi* genoemd wordt, en *Konibar*, het grootere eiland recht benoorden Abdon, het *Ile Ronde* van d'Urville. De overige lage en kleine koraal-eilanden aan de oostzijde van het rif heeten volgens onze Nederlandsche spelling van het zuiden naar het noorden: *Moesbekan*, *Kapamoeki*, *Sebemoeki*, *Roetni*, *Reeni* en *Popi;* voorts liggen nog ten noordwesten van Konibar *Kafoli* en *Jauri* en geheel in het noorden de drie eilandjes *Wirisoi*, de eenige, wier ligging Forrest van het hoogste punt van Abdon niet kon bepalen. Geheel verkeerd is de voorstelling der nieuwe Zeekaart, dat de geheele groep door één rif omsloten is; Forrrest verzekert toch uitdrukkelijk, dat Ajoe-Baba met de ten westen gelegen eilandjes *Mof* en *Popi* in een afzonderlijk rif ligt, hetgeen door een diepe zeestraat van de overige eilanden gescheiden is.

Het vijf mijl bewesten de Ajoe-Eilanden liggende eilandje *Budd* heet op andere kaarten *Florentia* en werd in 1828 door d'Urville wegens zijne afgezonderde ligging *Ile Isolée* genoemd. Daar ik niet weet, bij welke gelegenheid de beide eerste namen gegeven zijn, kan ik niet beslissen, welke dezer drie benamingen de voorkeur verdient.

De drie noordwaarts gelegen *Asia-Eilanden* noemt de nieuwe Zeekaart te recht *Pani*, wat ook volgens mijne noot de ware inlandsche naam is; zij zijn volgens Forrest (t. a. pl., bl. 102) onbewoond, maar worden door de bewoners der noordelijk gelegen koraal-eilandjes bezocht, om er schildpadden te vangen.

Nog verder noordwaarts nabij 3° N. Br. vindt men op de Zeekaart der Molukken de door de vele daar voorkomende schipbreuken zoo te recht beruchte *Helena-Bank* en het vlakke, maar bewoonde eilandje *Tobi* of *Lord-North*, waarvan in de noten op bl. 254 en 418 van dit werk werd melding gemaakt, en waarbij ik hier nog een oogenblik stil sta, daar zij mijns inziens door hunne ligging als een onderdeel van Nederlandsch-Indië kunnen beschouwd worden. Wel rangschikten de meeste geografen en ethnologen tot dusver Tobi onder den Archipel der Karolinen, omdat het uiterlijk der bewoners aan de Mikronesiërs doet denken, maar vooralsnog zijn wij met de volken en talen in dit deel van den Grooten Oceaan te weinig bekend, om daaruit nu reeds tot een zekere slotsom te geraken. Ook is het opmerkelijk, dat de natuuronderzoeker Semper (*Die Palau-Inseln*, s. 363--372) de bewoners dezer vier graden noordelijker liggende groep voor eene vermenging van Melanesiërs en Maleiers houdt. Behooren de Tobineezen tot de sluikharige menschenrassen, dan zijn zij veeleer afkomstig uit de Talaur-Eilanden of uit Halmahera, terwijl Tobi in aardrijkskundigen zin eer tot dit groote eiland, dan tot de Palau-Eilanden, Waigeoe of Nieuw-Guinea behoort. Sinds lang trok het toch de aandacht der

geografen (verg. onder andere von Rosenberg, *Reistochten*, bl. 10), dat de zoo buitengewoon zonderlinge vorm van het eiland Celebes oostwaarts op kleinere schaal in Halmahera terugkeert. Deze aardrijkskundige homologie is bijzonder treffend; alleen strekt het noordelijk schiereiland van Celebes naar verhouding veel verder oostwaarts dan dat van Halmahera, terwijl het van den noordoosthoek der Minahassa noordwaarts voortloopt over de vulkanische eilandenreeks van Tagoelandang, Siauw, Sangi en Talaur. Beschrijft men nu van *Noord-Halmahera* en het daarvoor liggende *Morotai* eene eveneens gekromde evenwijdige lijn, dan komt men eerst oostwaarts op *Tobi* en dan weder noordelijk op de eilandjes *Marier* (4° 19′ N. Br.), *Anna* of *Current* (4° 38′ N. Br.) en op de evenals dit laatste bewoonde *St. Andrew-Eilanden* (op 5° 20′ N. Br. en 132° 16′ O. L.), waarbij men dan moet vooronderstellen, dat de land- of eilandstrook tusschen Morotai en Tobi door geringere rijzing of grooter daling onder den zeespiegel ligt. Carteret voer den 5 en 6den October 1767 langs het door hem benoemde Current en St. Andrew, nadat hij den 29 September te voren op 2° 53′ N. Br. en 136° 10′ O. L. een hoogst gevaarlijke bank en op den avond van denzelfden dag een weinig zuidwaarts een eilandje ontdekte, die sedert op de kaarten *Carteret-Rif* en *Evening* genoemd werden. De kundige geograaf Meinicke identificeert beide met de *Helena-Bank* en *Tobi*, dat mij minder juist voorkomt. Al moet men toch, zooals reeds op bl. 398 van dit werk betrekkelijk de ligging der *Stephen-* en *Freewill-Eilanden* werd opgemerkt, de lengtebepalingen van Carteret drie en een halven graad westelijker plaatsen, dan zoude dit rif en eilandje niet verder westwaarts komen dan 132° 40′, terwijl de nieuwere kaarten ze op 133° 21′ plaatsen, en *Tobi* en *Helena-Bank* volgens onze nieuwe Zeekaart op 131° 5′ en 45′ liggen. Ook kan Carteret, hoe onzeker zijne lengtebepalingen mogen zijn, zich niet zoozeer

vergist hebben, dat hij het door hem ontdekte eilandje bezuiden het rif plaatste, terwijl het later meermalen bezochte Tobi stellig ten noordwesten van de Helena-Bank ligt. Al hebben latere zeevaarders, voorzoover mijne tegenwoordige kennis strekt, het *Carteret-Rif* en *Evening-Eiland* niet weder bezocht, het is voorzeker het veiligst ze voorloopig op de kaarten te behouden. Daar echter hunne juiste ligging hoogst onzeker is en de dwaaltocht van Jr. Goldman in 1863 benoorden Waigeoe op nieuw leerde, hoe gevaarvol de vaart voor zeilschepen in deze streken is, blijft het hoogst wenschelijk, dat de Indische Regeering, wanneer zij eindelijk eens een oorlogschip naar Waigeoes noordkust en de daaronder behoorende eilanden uitzendt, dit onderzoek uitstrekke tot de zooeven genoemde tusschen den derden en vijfden graad liggende eilandjes, die hoogst waarschijnlijk geografisch en ethnologisch tot de Noordelijke Molukken moeten gerekend worden (*).

bl. 406, *reg.* 18. *Saobeba.* Het eerste deel van dezen naam is waarschijnlijk, evenals in het op de volgende bladzijde voorkomende *Saokorem* en *Saokris*, het Mefoorsche woord sauw, dat volgens van Hasselt (*Woordenboek*, bl. 4) *baai* en *golf* beteekent. *Saobeba* kan dan door *Groote Baai* vertaald worden, evenals het door van der Crab (bl. 63 van dit werk) vermelde *Sauwedori* door *Binnenbaai.*

bl. 408, *reg.* 4 *v. ond.* Ook de nieuwe Zeekaart der Molukken plaatst *Maar* als afzonderlijke kampong benoorden *Warsai.* Tusschen *Kaap de Goede Hoop* en *Harafora* vindt men op die kaart nog de kapen *Indermaga*, *Boegi*, *Sedari* en *Brebes*, benamingen, die van de opname van Jacob

(*) Zie Hawkesworth, *Voyages South. Hemisphere*, v. I, p. 390; Goldman in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XV, bl. 520—522 en Meinicke, *Inseln des Stillen Oceans*, Th. II, s. 364 en 365. Over de bevolking van Tobi bestaat een afzonderlijk geschrift: S. Pickering, *Memoir on the language and inhabitants of Lord Norths Island*, 1845, dat ik tot mijn leedwezen niet kon raadplegen.

W e y l a n d in 1705 dagteekenen, en waarvan deze zeevaarder de eerste en de beide laatste van Java's noordkust naar die van Nieuw-Guinea overbracht. Voor de onzinnige verbastering *Indermaga* moet men volgens onze hedendaagsche spelling *Indramajoe* lezen.

bl. 408, *noot.* In het vervolg zijner studie (*Bijdr. Inst.*, R. 4, D. 3, bl. 51) heeft de heer T i e l e de juistheid der lezing *Meunsu* erkend.

bl. 409, *reg.* 8. Ook op de nieuwe Zeekaart heet het grootste en noordelijkste eilandje bij *Kaap Ram* of *Sorrong* ten onrechte *Doem* in plaats van *Ram.* Daarentegen moet het voor *Samaté* gelegen eilandje daar niet *Ram*, maar *Bam* genoemd worden; verg. bl. 56 van dit werk.

bl. 410, *reg.* 3--7. De nieuwe Zeekaart plaatst eveneens de *Baai van Piapis* bij Waigeoes noordwesthoek, hetgeen mij bij nader inzien minder onjuist voorkomt, daar ook volgens F o r r e s t (*Voyage*, p. 139) deze baai zuidzuidwestelijk van de *Ien-Eilanden* en *Shaggy Rotsen* moet liggen. De oostwaarts liggende *Offak-Baai* heet op die kaart *Taktak*, stellig een drukfout voor *Fakfuk*, zooals v o n R o s e n b e r g (*Nat. Tijdschr.*, D. XXIV, bl. 379—380) de golf noemt; daar laatstgenoemde reiziger Waigeoe's noordkust niet bezocht heeft, en de Franschen onder D u p e r r e y verscheiden dagen in deze golf verbleven, verdient de naam *Offak-Baai* vooralsnog de voorkeur.

bl. 410, *reg.* 14. De tot dusver het nauwkeurigst door F o r r e s t (*Voyage*, p. 84—88 en plaat 7) beschreven *Batangpalé-Eilanden* zijn op de nieuwe Zeekaart der Molukken waarschijnlijk verkeerd voorgesteld, daar de straat tusschen de twee grootste eilanden volgens de kaart van dien Engelschen zeevaarder van het noorden naar het zuiden loopt. Voor den zuidingang dier straat ligt het hooge, in de dagen van F o r r e s t bewoonde eilandje *Tomogoei*; oostwaarts van het oostelijke hoofdeiland *Waglol*, eveneens bewoond; dan volgen van het noorden naar het zuiden:

het hooge *Ransawar*, *Efnowan*, *Binsi* (misschien het in 1863 door Bernstein (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 464) bezochte en bewoonde *Biantji*), *Koebbon*, *Waftib*, *Wafwa* en *Piamis* met een hoogen berg, terwijl *Wasugai*, *Tapopo* en *Joe*, dat bewesten het westelijke hoofdeiland ligt, de westzijde der geheele groep vormen. Behalve Joe zijn al deze eilandjes op de nieuwe Zeekaart onbenoemd, die dan ook bij het zuidelijk deel dezer groep het woord *onbekend* plaatst. Voorts teekent Forrest op zijne kaart nog, dichter bij Waigeoes westkust, de vier iets grootere eilanden *Sebiat*, *Toye*, *Bate* en *Lama*, wier namen aan Struycks kaart van 1753 ontleend zijn, maar waarvan de drie laatste volgens de juistere kaart van 1711 genoemd worden: *Soya*, *Bocke* (*Bate* ligt daar meer westwaarts) en *Sama*, welke naam met *Joe* alleen op de nieuwe Zeekaart voorkomt.

bl. 410, *reg.* 18 *en* 23. *Tameai en Duiven-Eilanden.* Ook de nieuwe Zeekaart geeft aan beide groepen deze min juiste namen en aan de tweede de mijns inziens verkeerde positie.

bl. 410, *noot*, *laatste regel. Verg. bl.* 57 lees 56.

bl. 411, *noot.* Ook bij *Argoeni* in de Maccluersgolf dient een eilandje tot begraafplaats; verg. bl. 84 en 304 van dit werk, benevens von Rosenberg, *Reistochten*, bl. 53.

bl. 412, *reg.* 17. *Lovera-Eilanden.* Volgens de Italiaansche kaart van Cora (*Cosmos*, v. III, N°. 2) liggen deze drie eilanden op de breedte van 1° 30' in de richting van west naar oost bezuiden *Nosela* en oostwaarts van *Wien.* Op de nieuwe Zeekaart der Molukken, waar men in dit deel der zee de woorden *weinig bekend* leest, zijn ze niet of althans zeer onjuist voorgesteld. Daarentegen vindt men op deze kaart beoosten Nosela de zeven door een rif omsloten *Schildpad-Eilanden* en verder oostwaarts bij Salawatti's westkust de groep der negen *Gebroken-Eilanden.* Benoorden deze omsluit een rif de eilanden *Geno* en *Kabon*, van welk laatste een zevental onbenoemde eilandjes zich in een halven cirkel

westwaarts uitstrekken; op de oude Compagnie-kaart van 1711 heet het eerste *Gene* en het andere *Kaboe*, terwijl de beide eilandjes daar bezuiden *Kabooi* en *Dame*, het westelijkste deel der groep *Deme* genoemd wordt. Eveneens heeten de drie eilandjes tusschen de Gebroken Eilanden en Nieuw-Guinea's westspits, die den zuideringang van *Straat Galewo* aan de westzijde afsluiten, op de nieuwe Zeekaart naar deze oude kaart *Salewa*, *Galewo* en *Eskalien*, dat wel *Efkalien* zal moeten wezen (verg. bl. 410 en 462).

bl. 413. Ook de nieuwe Zeekaart der Molukken teekent het eiland *Pinon* (lees *Pinang*) veel te groot en behoudt het groote *Valsche Pisang* (*Pinang* van de kaart der Soerabaja), dat volgens mijn betoog in den tekst niet bestaat. Daarentegen heet daar de zuidelijkste rij der eilandjes, die zich van Lilinta oostwaarts uitstrekken, waarschijnlijk naar nieuwere opnamen, *Efbee*, *Jaan*, *Waaf*, *Biloela*, *Teffim*, *Belok*, *Waju*, *Kaleg*, *Babeta* en *Barakaket*, van welke namen Waaf en Kaleg reeds in de oude bescheiden der Compagnie vermeld worden (zie *Bijdrag. Inst.* R. 3, D. X, bl. 221). De tallooze eilandjes benoorden deze reeks zijn op de nieuwe Zeekaart, die hier te recht het woord *onbekend* plaatst, alle onbenoemd, behalve *Walekot*, welke spelling der kaart van 1711 te verkiezen schijnt boven *Wolleket* der nieuwere kaarten, de *Zeven Eilanden* en het eiland *Groot Schildpad* of *Moestika*, welk laatste woord evenwel *paarl* beteekent.

bl. 414, *reg.* 13. *Onin di atos* lees *Onin di atas.*

bl. 416, *reg.* 4. *Rivier Krabra*, *Samei- en van Goens-Baai.* Ook de nieuwe Zeekaart der Molukken plaatst nog steeds deze rivier en de beide genoemde baaien met de kusteilandjes *Boelang*. *Kani*, *Haras*, *Batier*, *Efmatel*, *Sama* en *Ati-Ati* op dit noordelijkste gedeelte van Nieuw-Guinea's Westkust, terwijl, zooals op bl. 41 en 49 van dit werk uitvoerig werd aangetoond, die rivier en de Efmatal-Eilanden hoogstwaarschijnlijk aan de noordzijde der Maccluersgolf liggen, de twee baaien en de andere eilandsnamen stellig

door een zonderlinge dwaling van de Westkust tusschen de Maccluersgolf en Kaap van den Bosch naar deze noordwaarts gelegen kust zijn overgebracht. Indien echter de nieuwe kaart aan deze van Goens-Baai den inlandschen naam *Kaiboes* toekent, behoort die benaming, in verband met bl. 41 en 181 van dit werk, misschien terecht bij dit kustgedeelte, daar de negorij *Roebakain*, lees *Roemakai*, volgens alle nieuwe en oude bescheiden bij de noordspits der Maccluersgolf moet liggen. Het eilandje onmiddelijk bezuiden *Tandjong Selee* heet op de Zeekaart der Molukken evenals op de meeste nieuwere *Orse*, voor welken naam het *Oepe* der kaart van 1711 waarschijnlijk de voorkeur verdient.

bl. 418, *noot, reg.* 2 *v. ond. Het zuidelijkste der Karolinen*, overeenkomstig het hierboven op bl. 471 gezegde moeten deze woorden vervallen. Opmerkelijk is het ook, dat het groote *Admiraliteitseiland* volgens Maclay (Peterm. *Mitth.*, 1878, *s.* 407) *Taui* of *Tavi* heet, terwijl een der Santa Cruz- of Koningin Charlotte-Eilanden *Toepoeai* genoemd wordt, en de naam *Toboeai*, *Toeboeé* en *Toeboeëe* zoowel onder de Societeits-Eilanden als in de zuidwaarts gelegen Austraal-Eilanden voorkomt. Voeg hierbij de *Tawitawi-Eilanden* tusschen Borneo en Sollok, dan ziet men, dat de woordstam tabi, tobi en toeboe = *eiland* over den Indischen Archipel, Melanesië en Polynesië verspreid is.

bl. 426, *reg.* 5 *v. ond.* Nog veel oostelijker op Nieuw-Guinea's Zuidkust bezuiden 10° Z. Br. vonden de laatste reizigers volkstammen, die groote zeetochten ondernemen, om menschen te verslinden, (*Zeitschr. Ges. für Erdk.*, Th. XIV, s. 153).

bl. 430, *reg.* 16. *Australische maatschappij te Melbourne.* Volgens Henry Greffrath (*Zeitschr.* Th. XIV, s. 156) heet deze vennootschap *Australian Colonisation League*, die voorloopig een kapitaal van 50,000 pd. st. wilde bijeenbrengen· en tot de Koningin van Engeland het verzoekschrift richtte, dat zij Nieuw-Guinea, voorzoover het niet

aan Nederland behoort, met de oostwaarts liggende eilanden tot den Fidsji-Archipel in bezit zou nemen. Veel onzinniger nog is het volgens de dagbladberichten van Maart jl. in Italië onder de leiding van Menotti Garibaldi gevormde plan, om drie duizend personen zonder nadere voorbereiding met een viertal stoomschepen in Juni van dit jaar naar Nieuw-Guinea's Zuidkust uit te zenden en in die, zoo het heette, uiterst vruchtbare streek plantages van suiker, tabak, enz. aan te leggen. Hoewel destijds verzekerd werd, dat er reeds een kapitaal van dertig millioen francs voor de onderneming was ingeschreven, en dat personen van allerlei rang en stand aan dezen modernen Argonauten-tocht zouden deelnemen, hoort men sinds lang niets meer van de zaak, waarvan, voor zoover ik heb kunnen nagaan, in geen wetenschappelijk Italiaansch tijdschrift eenige melding werd gemaakt. Daar uitdrukkelijk bericht werd, dat dit plan, hetgeen hoofdzakelijk door den onvermoeiden avonturier Cerruti ontworpen schijnt, aan de goedkeuring der Engelsche Regeering zou worden onderworpen, mag men vooronderstellen, dat deze, die blijkens het door mij in den tekst gezegde de verschillende kolonizatie-plannen harer eigen onderdanen in Nieuw-Guinea alles behalve aanmoedigt, de uitvoering van het nog veel onbekookter Italiaansche plan ten krachtigste zal hebben ontraden. Ook zullen de met Nieuw-Guinea zoo bijzonder vertrouwde Italiaansche geleerden Beccari en d'Albertis, thans beide van hunne langdurige reizen in Europa teruggekeerd, met hunne rijke ervaring de verhitte fantazie der ontwerpers van deze dwaze onderneming wel eenigzins hebben afgekoeld.

bl. 431, *noot.* Als verdere waarschuwing tegen het gouddelven in Nieuw-Guinea volge nog dit uittreksel uit het rapport van den bevelhebber van het Engelsche oorlogschip Sappho, dat niet lang geleden van de Zuidkust te Sydney terugkeerde: «De ontdekking van goud in Nieuw-

»Guinea met zijn dichten tropischen plantengroei en bijna »aanhoudende regens ware een groot ongeluk voor Australië; »onder zulk een klimaat zouden alle mijnwerkers weldra »wegsterven. Over het algemeen houd ik Nieuw-Guinea »voor kolonisten ongeschikt, die alleen in de kuststreek »een karig bestaan zouden vinden kunnen.» (Zie het bovenaangehaalde *Zeitschrift*, s. 156, en het merkwaardige getuigenis van Beccari op bl. 191 van dit werk.)

D.

bl. 436, *reg.* 15. *Bl.* 106 lees *bl.* 104 en 106; op de eerste dezer bladzijden vindt men toch de woorden der Karooners voor *vrouw*, *oog*, *baard*, *vuur*, *water*, *boog* en enkele werkwoorden, waarin ik geene overeenkomst met andere ons bekende talen van Nieuw-Guinea kan vinden. Met Laglaize's opstel in het *Tijdschr. Aardr. Gen.* vergelijke men overigens den afdruk in *Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXXVII, bl. 188 en 192, dat voor de door dien reiziger opgeteekende woorden enkele afwijkende lezingen geeft.

bl. 437, *reg.* 15 *v. ond. Talen der Zuidkust.* De zendeling W. G. Lawes, die zich van 1874—1876 te Port Moresby ophield en in laatstgenoemd jaar de Zuidkust met den beroemden Macfarlane tot den oosthoek van Nieuw-Guinea onderzocht, verklaart, dat daar minstens vijf-en-twintig talen gesproken worden, die zoo uiteenloopen, dat de verschillende Papoesche stammen elkander niet verstaan (Peterm. *Mitth.*, 1879, s. 280).

bl. 340. Deze en de acht volgende bladzijden moeten gepagineerd worden 440, enz.

bl. 341 (lees 441) *laatste regel.* Zeer opmerkelijk is het, dat tabak ook geteeld wordt door de Koiaries, die het gebergte achter Port Moresby op Nieuw-Guinea's Zuidkust bewonen (*Zeitschr. Ges. für Erdkunde*, Th. XIV, s. 151), bij welke Berg-Papoes men moeilijk handelsverkeer met den Indi-

schen Archipel kan vooronderstellen. Misschien is de tabaksplant, die daar zeer verbasterd schijnt, door de te weinig bekende reis van Torres naar dit afgezonderde oord overgebracht; daarom ware het van belang te weten, of het woord, dat de inboorlingen daar voor tabak gebruiken, ook aan den algemeenen woordstam tabaco ontleend is.

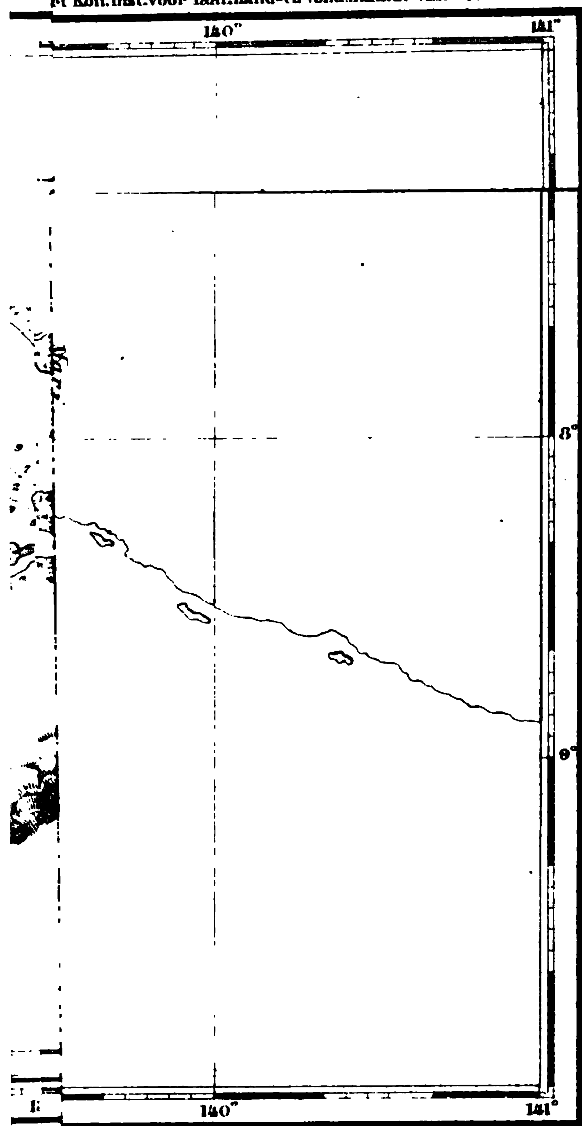
bl. 343 (lees 443), *noot* 7. De heer von Rosenberg geeft weder een geheel andere afleiding van den volksnaam Papoea, (*Nat. Tijdschr. N. Indië*, D. XXII, bl. 316; ook *Mal. Arch.*, s. 444). Op de zandige stranden van Nieuw-Guinea groeit een grove grassoort (*Spinifex squarrosus*), die op een dunnen langen stengel een op een ragebol gelijkenden haarbundel draagt en papoe heet; naar dit gras zouden dan de vreemde bezoekers de inboorlingen benoemd hebben. Met Prof. Pijnappel op de in de noot aangehaalde plaats houd ik evenwel papoe in zulke plantennamen voor een van den volksnaam afgeleide beteekenis; zoo noemen wij Nederlanders langharige hondjes *smousjes*, en geven onze keukenprinsessen aan een fijne soort van krulsalade den naam *jodenhaar*, omdat wij in Arische verwatenheid vermeenen, dat het haar onzer Semietische landgenooten wel eens ietwat verward zit.

bl. 348 (*lees* 448), *noot* 15, *reg.* 1. *Zes* en *zeven* lees *zeven* en *acht*. Deze eigenaardige wijze, om tot zes te tellen, bestaat volgens J. Winkler, *Alg. Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, D. II, bl. 414, ook in het zoogenaamde Kramerlatijn, zooals dit nog in sommige plaatsen langs de Duitsche grens van Limburg gesproken wordt.

---

et Kon. Inst. voor Taal. Land- en Volkenkunde van Ned. Indie.

C. Smulders & Co's Kart.

